

11 plai 1110 40A 1.759
KÖNYVTÖRTÉNETI
MAGYAR
KÖNYV-
SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. évfolyam

1978

1

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. ÉVF. 1978/1. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekktúra visszaküldésével egyidőben.

Tt. pld 73-592

50013
xv 1 759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

1978.

XCIV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő),
HAVASI ZOLTÁN (társszerkesztő), V. KOVÁCS SÁNDOR, MEZEY LÁSZLÓ, REJTŐ ISTVÁN,
TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A NÉVMUTATÓT ÉS A TARTALOMJEGYZÉKET
ÖSSZEÁLLÍTOTTA

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Borsa Gedeon</i> : A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája	303
<i>Botka Ferenc</i> : Munkáskultúra — nemzeti kultúra. A „100%” ötvenedik évfordulóján rendezett tudományos emlékülésről	25
<i>Cesnaková-Michalcová, Milena</i> : Simon Peter Weber. Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers	134
<i>T. Erdélyi Ilona</i> : Erdélyi János könyvtára az 1840-es években	268
<i>Havasi, Zoltán</i> : The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country	1
<i>Heverdle László</i> : Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből. (A Világ szabadkőműves kapcsolatai)	144
<i>Hopp Lajos</i> : Ráday Pál, a publicista	125
<i>Jánosi Mónika</i> : A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek	225
<i>Kerényi Ferenc</i> : A kolozsvári — debreceni színtársulat könyvtára 1810-ben	255
<i>Kisasszony Éva</i> : A Szekszárdi Polgári Olvasókör története 1871 — 1918-ig	281
<i>Kókay György</i> : Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa	11
<i>Varga Sándor</i> : A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a fordulat évében ...	291

KÖZLEMÉNYEK

<i>Batári Gyula</i> : Az első bukaresti magyar nyelvű hírlap	335
<i>Beöthy Bertalan</i> : R. F. Scott kapitány autográf levele a Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében	72
<i>Boda Miklós</i> : Egy 1859-ben kiadott „Nevelési kalauz” és a könyvkereskedői pálya	332
<i>Csapodi Csaba</i> : Egy pesti domonkos-kódex és a „pest” köznévi	157
<i>Dereky, Pál</i> : Origo Typographiae Ottomannicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts	41
<i>Fried István</i> : Egy elfelejtett Vörösmarty-kiadás	343
<i>Fried István</i> : Nemzeti irodalom — szépirodalom a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében (1777 — 1841)	55
<i>Friedrich Ildikó</i> : 18. századi magyar nyelvű orvosi könyvek az „ügyefogyott szegényeknek” szolgálatában	158
<i>Galic, Pavao</i> : Orosz Antal kölesönkönyvtára (Zára, 1840)	59
<i>Hegyi Ferenc</i> : A szenei piarista Collegium Oeconomicum könyvtára	167
<i>Kerényi Ferenc</i> : „Vitési játék” a győri csatáról (1817-ből)	51
<i>Kókay György</i> : Bessenyei György és a bécsi Hofbibliothek	322

IV

<i>Lontai Sándor Antal</i> : Emich Gusztáv, „magyar akadémiai nyomdász”. (Adalékok az akadémiai könyvkiadás történetéhez)	67
<i>Markovits Györgyi</i> : A bécsi „Új Világ” (1920)	349
<i>Mészáros István</i> : Napóleon-vonatkozású hazai tankönyvek a XIX. század elejéről	327
<i>Pajorin Klára</i> : David Verbec könyvtárának töredéke a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban	314
<i>Rónai Tamás</i> : Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben	180
<i>Rónai Tamás</i> : A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez	81
<i>Sonkoly István</i> : A „Huszadik Század” és a zene	346
<i>Szeglet Ildikó</i> : Az első veszprémi hetilap története	176
<i>Szilágyi Ferenc</i> : A „Dorottya” ismeretlen illusztrált kiadása	339

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Barcza József</i> : Pósházi János Syllabusának ismeretlen debreceni kiadása 1685-ből	207
<i>Barcza József—Heltai János</i> : Ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok emléke a XVI. századból	86
<i>Borsa Gedeon</i> : Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei (Graz 1598—1600)	187
<i>Fazakas József</i> : Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyáért, Bethlen Gáborért	197
<i>Gömöri György</i> : Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában és adalékok angliai működéséhez	93
<i>Holl Béla</i> : Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról	192
<i>Holl Béla</i> : Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő színes pergamenkötése 1733-ból	99
<i>Jankovics József</i> : Kétes provenienciájú Bethlen Miklós-művek	356
<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy prágai turcica (Adalék az RMK III. kötetéhez).....	91
<i>V. Kovács Sándor</i> : Újabb olmtützi hungarika a 16. századból	355
<i>Pavercsik Ilona</i> : Néhány impresszum nélküli lőcsei nyomtatvány megjelenési idejének meghatározása	359
<i>Soltész Zoltánné</i> : Stockholmban nyomtatott, magyar vonatkozású újságlapok és RMK-művek a helsinki Egyetemi Könyvtárban	202
<i>Zsindely Endre</i> : Szenci Molnár Albert mint „Boeskaí Apológiájá”-nak kiadója	353

F I G Y E L Ő

<i>Dán Róbert</i> : Centenárium könyvkiállítás	211
<i>Havasi Zoltán</i> : A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár jubileuma	104
<i>Indali György</i> : „A francia plakát 300 éve”-kiállítás a Nemzeti Galériában	212
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : A Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum	210
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzeteinek repertóriumai	106
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : Tíz évszázad cseh könyvművészete	369
<i>Kókay György</i> : Az Allgemeine Literatur Zeitung és a magyar jakobinus mozgalom ..	364
<i>Kókay György</i> : Horváth János posztumusz műve	209
<i>Kovács Zoltán</i> : Szent László emlékkiállítás Esztergomban	108

<i>Nagy Sz. Péter</i> : A Toll (1929–1938) repertóriumma	365
<i>Rezessy Zoltán</i> : Közléstudomány	370
<i>Róka Jolán</i> : Publishing History	374
<i>D. Szemző Piroška</i> : Az Österreichische Nationalbibliothek kiállítása	111
<i>Vámos Éva</i> : Kuriózumok a francia nem periódikus publicisztika köréből	113
<i>Vásárhelyi Judit</i> : Az angolszász XVIII. századi bibliográfia a vállalkozás folyóiratainak tükrében	375

BIBLIOGRÁFIA

<i>A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1977-ben. Összeáll.: Madas Edit, Szelestei N. László</i>	376
--	-----

S Z E M L E

Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1976. (<i>Varga Imre</i>)	116
Bibliografija slovensky bibliografij 1561–1973. Sestavila Štefka Bulovec. Ljubljana, 1976. (<i>Fried István</i>)	223
A Bibliography of the Writings of Louis Finkelstein. New York, 1977. (<i>Scheiber Sándor</i>)	223
Bibliotheka aus Berufung. Szerk.: Walter G. Wieser. Wien, 1977. (<i>D. Szemző Piroška</i>)	121
Bieńkowska, Barbara: Straropolski świat książek. Wrocław, 1976. (<i>Hopp Lajos</i>) ..	390
Callmer, Christian: Königin Christina. Ihre Bibliothekare und Ihre Handschriften. Stockholm, 1977. (<i>Körmeny Kinga</i>)	392
Christ, Karl: Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, 1976. (<i>Soós István</i>)	123
A Debreceni Képes Kalendárium repertórium, szakrendi, név- és tárgymutatója (1901–1948). Debrecen, 1975. (<i>V. Busa Margit</i>)	220
The Gaster Papers. The Library of University College London. London, 1976. (<i>Scheiber Sándor</i>)	121
Ignaz Goldziher Tagebuch. Leiden, 1978. (<i>Dán Róbert</i>)	221
Jakó, Zsigmond: Philobiblon Transilvan. Bucureşti, 1977. (<i>Vásárhelyi Judit</i>)	385
Komját Irén: A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. (Bp.) 1977. (<i>B. Juhász Erzsébet</i>)	215
Kosiński, Józef Adam: Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Wrocław–Warszawa, 1971. Radojewski, Mieczysław: Miniatury portretowe XVI–XX w. Sylwetki w zbiorack Biblioteki Ossolineum. Wrocław–Warszawa, 1976. (<i>Hopp Lajos</i>)	118
Laucevičius, Edmundas: XV–XVIII. a knygu įrašimai Lietuvos bibliotekose. Vilnius, 1976. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	394
A magyar haladó ifjúsági mozgalom történetének válogatott bibliográfiája 1868–1975. Bp. 1977. (<i>Pelejtei Tibor</i>)	217
A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870. Bp. 1977. (<i>Kemény G. Gábor</i>)	383
Magyar–szovjet politikai plakátok 1917–1977. (<i>Indali György</i>)	389
Marx, A.: Bibliographical Studies and Notes on Rare Books and Manuscripts in the Library of the Jewish Theological Seminary of America. New York, 1977. (<i>Scheiber Sándor</i>)	391

VI

Mátrai László: A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. Bp. 1977. (<i>Havasi Zoltán</i>)	214
Olar, Cornelia—Čurčić, Lazar—Palancanin, Seva: Štamparija u rimniku i obnova štampanja srpskih knjiga 1726. — Tipografia din Rîmnic si reluarea tipăririi cărtilor sîrbesti la 1726. Novi Sad, 1976. (<i>Fazakas József</i>)	120
Petrov, L. V.: Masszovaja kommunikacija i iszkuszsztvo. Leningrad, 1976. (<i>Róka Jolán</i>)	390
Schunke, Ilse: Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1977. (<i>Soltész Zoltánné</i>)	220
Székesfehérvári schematismus. 1977. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	388
Tatarinova, L. E.: Isztorija ruszskoj literaturi i zszurnalisztiki pervoj polovinü XVIII. veka. Moszkva, 1974. (<i>Róka Jolán</i>)	389
Tótfalusi Kis Miklós halotti kártája. Bp. 1978. (<i>Varga Imre</i>)	387
Török József: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225—1600. Bp. 1977. (<i>Körmendy Kinga</i>)	218
Wehli Tünde: Az admonti biblia. Bp. 1977. (<i>Kovách Zoltán</i>)	386
Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp. 1977. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	216

NÉVMUTATÓ

- Abaffy Ferenc 364
 Ábel Jenő 192
 Abrahamowicz, Zygmunt 377
 Ábrai Károly 288
 Ács Mihály 362
 Ács Rudolf 180
 Aczél György 104
 Aczél István 237
 Ádám (orvosprofesszor) 352
 Ádám Ottó 186
 Adler N. János 286
 Ady Endre 31, 144, 155, 210, 366, 367,
 369, 380
 Agárdi Ferenc 27, 37
 Ágoston, Szent 218, 219
 Ágoston Péter 153
 Agricola, Georgius 171
 Ahmed (szultán) 44, 45, 48, 49
 Aigner Károly 388
 Aiszkhülosz 262
 Albert (király) 234, 238, 252, 393
 Alfieri 277
 Allen, Thomas 96
 Almásy 177
 Alpári Gyula 215, 351, 352
 Alvarez, Manuel 361
 Alvinczi Péter 353
 Amann, Klaus 378
 Ambros, A. W. 347
 Ambrosius, Karl 140
 Ambrus József 34
 Ambrus Zoltán 288
 Amende, G. 190
 Amundsen Roald 73, 80
 Andersen Nexö, Martin 29
 Andics Erzsébet 294, 295
 Andrád Elek 54, 263
 II. András 231, 236
 André, François 213
 Andrásffy Gyula 34
 Andritsch, Johann 191
 Anselmus Laudunensis 218
 Antal Gábor 27
 Antal Sándor 350, 351
 Antim, Ivireanul 120
 Apáczai Tamás 357, 359
 Apafi Mihály 207
 Appleby, John H. 94
 Apponyi Sándor 202, 304
 Aranka György 260
 Arany János 68, 71, 288
 Arató Antal 377, 379, 380
 Areáh 46, 49
 Aristotelés 317
 Arnim 276
 Ashmole, Elias 96
 Asztrik, Gábrriel 218
 Attila (király) 236
 Aubry, Jean 378
 Augustinus 393
 Aylesbury, Thomas Sir 96
 Ayrenhoff 261
 Babits Mihály 31, 210, 211, 367, 368
 Băcaru, Livia 385
 Bacciarelli, M. 119
 Bach, Johann Sebastian 113
 Bacher Vilmos 121, 211, 222
 Bajazet (szultán) 234, 240
 Bajkó Mátyás 116, 117
 Bajomi-Lázár Endre 379
 Bajza József 274
 Bak János 291
 Bakách-Bessenvey György 184
 Bakith Péter 195
 Bakonyi Endre 350–352
 Bakonyi Endréné 352
 Bakonyi Miksa 147, 148
 Bal Jeromos 360
 Balassa Béla 85
 Balázs, Szent 386
 Balázs Béla 38, 350
 Balázs Ferenc 184
 Balbin, Bohuslav 369
 Bálint György 368
 Bálint Lajos 144, 145, 147–156
 Bálint Sándor 100
 Ballagi Aladár 207
 Ballagi Géza 207
 Balog István 54
 Balzac, Honoré de 114, 288
 Bán Imre 208
 Bánffi Dénes 385
 Bánffy Dezső 152
 Bánffy Miklós, Alsólendvai 236
 Banfi, Florio 59

VIII

- Bánfihunyadi Benedek (püspök) 94
 Bánfihunyadi Erzsébet 98
 Bánfihunyadi Eötvös János I. Bánfihunyadi János
 Bánfihunyadi János 93–99
 Bánfihunyadi János, ifj. 98, 99
 Banóczy Sándor 176
 Barabás Miklós 119
 Barabás Tibor 294
 Baranyai Lipót 181
 Barát (Barth), Rebek I. Weber, Rebeka
 Barbusse, Henri 351
 Barcza József 91, 208
 Barlay Ö. Szabolcs 378, 381
 Báróczy Sándor 265
 Baross-Drucker György 182–184
 Barozio Vignola, Jacob 172
 Bársony György 356, 357, 359
 Barta János 209, 210
 Bártfai Szabó László 11
 Barth-család 135
 Bartók Béla 113, 186, 348
 Bartoniek Emma 225, 226, 228, 232, 235
 Bartsai László 260, 261
 Bartsch, Conrad Dominik 21–23, 12–23
 Basch Lóránt 210, 211
 Bata Imre 380
 Batári Gyula 338, 339, 377, 379–381
 Báthori András 111
 Báthory 119
 Battény 15
 Batthyányi-család 315
 Batthyány Boldizsár 378
 Batthyány Ignác 4, 6, 228–231
 Batthyány Tivadár 290
 Bátyka János 225, 235
 Bauernfeld, Eduard von 122
 Bauhin, Caspar 319
 Baumgarten Ferenc 109
 Bayer József 51, 258, 261
 Bech Bende József 259
 Beck Judit 211
 Becker, F. 316
 Beér János 226
 Beethoven, Ludwig von 348
 Berethi Gábor 259
 Bél Mátyás 4, 176, 234, 236, 237, 240
 II. Béla 386
 III. Béla 110, 111
 Belanger, Terry 374
 Belidor, Bernard Foret de 171, 172
 Belnay György Alajos 327, 330
 Benda Kálmán 12, 126, 127, 131, 207
 Bendefy László 380
 Bendetto, Romedius 190
 Benedek, id. (fráter) 157
 Benedek, ifj. (fráter) 157
 Benedek András 381
 Beniczkiné Bajza Lenke 288
 Benjámín László 378
 Benke József 260, 262
 Benkő Sámuel (XIX. sz.) 161, 162, 164
 Benson, Elizabeth 98
 Bényei Miklós 278
 Beöthy Bertalan 80
 Beöthy Zsigmond 275
 Béranger 269, 274
 Bercsenyi 125
 Berecz Béla 34
 Beregszászi Lőrinc Péter 90, 91
 Berény Róbert 365, 389
 Bergius 20
 Bergmann Ernő 282
 Berka, Jan 369
 Berkes, N. 41
 Berkov, P. N. 390
 Berlász Jenő 3, 6, 9
 Bernard, A. 169
 Bernát István 32
 Bernhardus, Fr. 169
 Bertalan László 31
 Berthold, P. 190
 Bertramus, A. 317
 Berzeviczy Albert 240
 Berzeviczy Gergely 8
 Berzsényi Dániel 57, 288
 Bessenyei György 4, 9, 55, 56, 142, 263, 322–327
 Bethlen-család 357
 Bethlen Elek 260
 Bethlen Gábor 197–202
 Bethlen Kata 165
 Bethlen Miklós 356–359
 Beythe István 90, 250
 Bezruc, Pjotr 351
 Bianchin, Anton 323, 324
 Bick, Josef 122
 Bielski, M. 391
 Bieńkowska, Barbara 390, 391
 Bion, Nic. 171
 Biró Miklós 110, 216, 389
 Bitskey István 189
 Blagoj, D. D. 390
 Blandrata György 87, 88
 Blau Lajos 121, 212
 Bloch József 348
 Bloch Mózes 211
 Blum Tamás 186
 Blumauer 22
 Boccaccio, Giovanni 277
 Bocskai 198
 Bocskai István 353, 355
 Bocskay Péter 217
 Boczkowski, Szezesny 119
 Bod Péter 4, 165, 358
 Boda Miklós 335
 Boda Vilmos 285–287
 Bodnár István 281
 Boér Sándor 261
 Boëthius 157
 Bogdán István 377
 Bogišića, B. 316
 Bohonos, M. 118
 Boileau 274
 Boissier, Leopold 183
 Bóka László 294

- Bolgár Elek 38
 Bolléme, Geneviève 114
 Bólyai Farkas 4
 Bonfinius 119
 IX. Bonifác (pápa) 110, 228
 Bónis György 11, 12, 14, 228, 229, 254
 Bonnard 213
 Bononiensis, Johannes 393
 Booker, John 96
 Borbás Tibor 211
 Borbély Sándor 27
 Bori Imre 27
 Bornemisza Péter 90
 Borosnyai Márton 165
 Borsa Gedeon 192, 303–313, 354, 377,
 378, 393
 Borsos Miklós 211
 Borsy Károly 378
 Borzsák Endre 286, 289
 Borzsák István 376
 Bossuet Jakab 328
 Both Ödön 254
 Bothmer (báró) 184
 Botka Ferenc 25–40, 106, 108, 380
 Bourquin, Maurice 183
 Bóvári Ferenc 282
 Bowers 73
 Bölöni Farkas 273
 Brenner Domokos 131
 Brenner József 348
 Brenner, Martin 191
 Brentano 276
 Bretzner-Ginál József 259
 Brewer, Laurenz 360–363
 Brewer, Samuel 362
 Brincoveanu, Constantin (fejedelem) 120
 Brodbeck-Sandreuter, J. 316
 Bródy-család 293
 Brody Henrik 121
 Bródy Sándor 350, 365, 369
 Brozović, Ivan 61, 62
 Bruckner 113
 Brunner József 256
 Brühl 260
 Buba, Jan I. 175
 Buckhardt, Carl 183
 Buda Béla 370
 Budai Ézsaiás 271
 Budai Ferenc 268, 271
 Budai János 228, 229, 231, 253
 Budai Márk 228
 Buday György 211, 378
 Buffon 17
 Bujard, Eugene 183
 Bulovec, Štefka 223
 Burky, Charles 183
 Busa Margit, V. 220
 Buttykay 348
 Buzinkai György 166
 Buzinkay Géza 377
 Bücher 348
 Büchler Adolf 121
 Büchler Sándor 212
 Bürger 273
 Bürk, Albert von 316
 Büsching 16, 20
 Caesar, Julius 272
 Calderinus, D. 112
 Calderon 259
 Callimachus, Phillipus 394
 Callmer, Christian 392–394
 Calonius, Matthias 205
 Camerarius, Joachimus 356
 Canisius Péter 330
 Cândia, Virgil 385
 Cannabick 271
 Čapek, Josef 369
 Čapek, Karel 369
 Čaplovič, Jan 195, 363
 Caprara, Giovanni 328
 Carrara Ferenc 288
 Carrière 213
 Carter, Harry 378
 Cassandre 213
 Castelli, Franz 122
 Cenner Mihály 51
 Cepregi Turkovics Mihály 387
 Cesnaková-Michalcová, Milena 134–143
 Chacham Jonas 44
 Chateaubriand, François Auguste René
 275, 277
 Chereödy János 110
 Cheret 213
 Chimani, Leopold 112
 Cholnoky Jenő 76, 78
 Christ, Karl 123
 Chudy 265
 Ciaratesi 44
 Cicero 56, 272, 394
 Ciparin 386
 Claudianus, Claudius 272
 Clausberg, Christian von 175
 Claviger, Johann 193
 Coccejus 207
 Codin, A. 190
 Codronchi, Balthasar 319
 Cohen, G. D. 392
 Collin 261
 Colston, Dorothy 98
 Comenius 139
 Copernicus 47, 50
 Cordus, Valerius 321
 Corelli 348
 Corneille, Thomas de 262
 Cornelius Nepos 272
 Corsini, Edvardus 175
 Cörver Elek 169, 175
 Crato 319
 Crnica, Antun 62
 Crnica, Cezar 59, 62, 66
 Crnica, Dragica 59
 Crnica, Marko 62
 Cronegk 261
 Čurčić, Lazar 56, 120, 121
 Czakó Elemér 56, 57

- Czartorysky-család 119
 Czére Béla 211
 Czindery 15
 Czirfusz János 380
 Czóbel Ernő 352
 Czuczor Gergely 72
- Csajkovszkij, Pjotr Iljics 122, 348
 Csanádi Albert 219
 Csaplár Ferenc 380
 Csapláros István 131
 Csapó József 160, 166
 Csapodi Csaba 158, 393
 Csapodiné Gárdonyi Klára 376
 Császár Elemér 51, 53
 Csáth Géza 348, 349
 Csáthy Ferenc 340
 Csáthy György 271
 Csécsy Imre 349
 Cséfalvay Pál 108
 Csehi Gyula 27
 Csendes László 380
 Csepán István 166, 263
 Csepy Elemér 351
 Csikesz Sándor 201
 Csikos Béla 113
 Csizmadia Andor 226
 Csóka J. Lajos 322, 323
 Csokonai Vitéz Mihály 139, 264, 288, 339 –
 343
 Csurdi Sándor 380
 Csűrös Ferenc 207
 Csüry István 220
- Dalmatin, Jurij 315
 Dán Róbert 212, 222, 378
 Dandolo (általános providur) 66
 Dániel (próféta) 132
 Dankó 218
 Dante Alighieri 210
 Daries (Darsis), Joachim 173
 Daumier, Honoré 33, 213
 Dávid Ferenc 87, 88
 Dayka Gábor 57
 Deák Ferenc 176, 177
 Debrovits 183
 Debulay Antal 286
 Debussy, Claude Achille 349
 Decsi István 89
 Dee, Arthur 96
 De Gondola 13
 Deinhardstein, Joh. Ludwig von 122
 Dékány István 381
 Delmas, Gaetan 114
 Demeter János 263
 Demjén Géza 146
 Denis, Michael 213, 325
 Deonna, Waldemar 183
 Dercsényi Dezső 376
 Dereczkei Ambrus 90
 Deréky, Pál 50
 Derkovics Gyula 34
 Déry Tibor 186
- Descartes, René 207
 Dési Huber István 33
 Dessewffy Emil 67, 68, 71
 Devechi 59
 Dezsényi Béla 182
 Dézsi Lajos 355
 Dickens, Charles 288
 Diderot, Denis 327
 Diemitz, Au. 314, 315
 Dienes Valéria 348
 Dietrich, Wolfgang 316
 Digby, Kenelm 96, 98, 99
 Dingelstedt, Freiherr von 122
 Dinnyés Lajos 298
 Dittersdorf (zeneszerző) 265
 Divéky Imre 262
 Divéky József 343
 Długosz, J. 118
 Dobóczy Pál 344
 Dobrossy István 268, 296, 272
 Dobrowský, Joseph 325, 326
 Doderer, Heimito von 112
 Dodsworth 369
 Doll, J. 169
 Domanovszky Sándor 159, 226
 Domby Sámuel, G. 158
 Donatus, Servius 112
 Doppelmayer, J. Gabriel 171
 Dor, Milo 112
 Dosztojevskij, Fjodor Mihajlovics 288
 Doubravsky, Jan Skála I. Johannes Dubra-
 vius
 Drake, Francis 78
 Draschkoczi, Bernhardus 192, 193, 196,
 197
 Draskovich János 14, 15
 Drebber, Cornelius 96
 Drimmel, Heinrich 122
 Drzewicki, Maciej (püspök) 391
 Dubravius, Johannes 393
 Du Chesne (Iosephus Quercetanus) 319
 Dudás Lajos 380
 Dudik, B. 393, 394
 Dudith András 393
 Du Fresne 13
 Dugdál 369
 Dugonics András 262 – 264
 Dukkon Ágnes 378
 Dümmerth Dezső 377
 Dzwonkowski, Józef 119
- Ebert 20
 Eberhardt Béla 166
 Eckartshausen 265
 Ecsedy Judit 198, 378
 Éder György 50 – 55
 Eggenberger József 57
 Egri Lukács 87, 89
 Eichendorff, Josef Freiherr von 122
 Eisenfels Rudolf 67
 Elek Oszkár 51
 Éluard, Paul 369
 Elze, Th. 315, 316

- Ember Pál, Debreceni 86–91
 Emich Gusztáv 67–72, 292
 Emich Gusztáv, ifj. 70
 Endlicher, Stephanus Ladislaus 228, 231, 232, 253
 Endrődy János 261
 Engel, Johann Christian von 364, 365
 Engelbrecht 260
 Enslin, Matthaues 316
 Enyedi Sándor 51, 258, 264
 Eötvös József 71, 72, 278, 280, 288
 Eötvös Károly 176–180, 288
 Eötvös Lajos 178, 180
 Epictetos 56
 Erasmus Roterodamus 215
 Erdei Ferenc 299
 Erdei Lajos 285
 Erdélyi Ilona, T. 268–280
 Erdélyi János 268–280
 Erdélyi Mihály 270
 Erdélyi Pál 362
 Erdődy Gábor 379
 Erdős Péter 186
 Erhard, Nikolaus 195
 Erkel Ferenc 336, 348
 Erki Edit 26–28
 Erődi Béla 78
 Ernyi Mihály 255, 256, 259, 260
 Esze Tamás (XVIII. sz.) 125
 Esze Tamás (XX. sz.) 126, 128–131, 133, 356
 Eszéki István 359
 Esztergályos János 352
 Eszterházy-család 6, 236, 251
 Eszterházy Antal (generális) 128
 Eszterházy Ferenc (főkancellár) 167, 170, 175
 Eszterházy József 140
 Etédi Soós Márton 263
 Ettiinger 16, 17
 Evans, Charles 375
 Evans, E. R. G. 80
 Ewans 73
- Fabó Irma 144, 379
 Fabricius, Paul 111
 Fabró József 100
 Faigel Péter 357, 359
 Falka 57
 Farkas László 28
 Farkasházy Hugó 152
 Faulhaber, J. 318
 Fazakas József 121, 202
 Fazekas Mihály 273
 Feather, John 374
 Fehér Géza 345
 Fehér Pál, E. 28, 380
 Fejér György 238, 259
 Fekete György 389
 Félegyházi Tamás 90
 Feleki Hugó 151
 Feleky Antoinette 81, 82
 Feleky Károly 81
- Feleky Károlyné 85
 Felvinczi György 362
 Fénelon, François de Salignac de la Mothe 264, 265, 327
 Fenouillot 260
 Fényes Samu 107, 351
 Fenyő István 379
 Ferdinánd (főherceg, XVII. sz.) 188, 189–191
 I. Ferdinánd 232, 235, 236–242, 244, 245
 I. Ferenc 135, 139, 140, 330
 Ferenczi Imre 185
 Ferenczi Zoltán 255, 256, 258, 264
 Ferenczy Béni 211
 Ferenczy Lajos 269
 Ferger János 282
 Fernelius 319
 Ferrari-Cupilli, Giuseppe 59, 62, 66
 Fessler Ignác 261
 Fest, Johannes 198
 Festetics-család 251
 Festetics Tasziló 251, 253
 Fichte 16
 Fiedler, Rudolf 111, 113
 Filo I. Mihályfi Ernőné Fischer Ilona
 Filo, Joze 223
 Filtsch, Johann 139
 Finkelstein, Louis 223, 276
 Finta Sándor 83
 Fitz József 82, 83, 122, 207, 315
 Flath 22
 Flaubert, Gustave 288
 Felckensteinné Cservenka Júlia 378
 Fleury 170
 Fodor József 365
 Fodor Sándor 222
 Fogarasy János 272
 Fogarassy Mihály 293, 269
 Forgách Mária 195
 Forgách Miklós 11–14, 21
 Forgách Zsuzsanna 195
 Földeák János 27
 Földi János 271
 Förster Jenő 360
 Fraknoi Vilmos 11, 81, 89, 109, 188, 234, 242, 245
 Frank László 350
 Frank Tibor 378
 Fráter Jánosné 70
 Fredro, A. M. 391
 Freude, F. 42
 Freytag, Gustav 122
 Fried István 59, 223, 346
 Friedrich Ildikó 167
 III. Frigyes 241
 Frischii, Joh. Leonh. 176
 Fück, Julius 221
 Fülöp Ferenc 104
 Fülöp Géza 379, 381
 Fürst Sándor 216
- G. M. 251
 Gábor Andor 33, 38, 350

- Gábor Zoltán 294
 Gács László 295, 296
 Gadaya 196
 Gájásy Lajos 282, 285
 Gál István 99, 377, 380
 Galénosz 318
 Galić, Pavao 67
 Galgóczy Károly 332, 333
 Gálos Rezső 258, 322
 Garay János 275, 288
 Gárdonyi Albert 56
 Gárdonyi Géza 288
 Gaster, Moses 121
 Gavanti 170
 Gavarini 213
 Gebler 260, 262
 Gedeon László 54
 Gellei Mihály 160, 167
 Gelléri Andor Endre 210
 Gellért Oszkár 210, 211
 George, Henry 147
 Georgi 175
 Georgievits, Bartholomaeus 306, 307
 Gerando 276
 Gereblyés László 34, 35
 Géresi Kálmán 255
 VII. Gergely (pápa) 108
 IX. Gergely (pápa) 89
 Gergely András 379
 Gergely Pál 345
 Gergely Sándor 25, 27, 29, 33, 34
 Gergely Sámuel 357
 Gerő Nándor 152
 Gerő Ödön 154
 Gessner 273
 II. Géza 386
 Ghika György 81
 Ghika Károly 84, 336
 Gindl József 260, 264, 265
 Goda Géza 155
 Goddard, Jonathan 99
 Goethe, Johann Wolfgang von 261, 262,
 274, 277, 278
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 369
 Goldmann, Nic. 172
 Goldoni, Carlo 259
 Goldschmidt, Ernst Philipp 394
 Goldziher Ignác 211, 221, 222
 Goluchowski-család 119
 Gombáné Lábos Olga 380
 Gombos F. Albin 109, 233
 Gopcsa Katalin 380
 Gorkij, Makszim 29, 107, 210, 288, 351
 Gorove László 263
 Górska, B. 118
 Gottesmann Henrik 148
 Gottlieb Antal 271
 Gottsched, Chr. 170, 176, 261
 Gouttats, Gaspar 100
 Goya, Francisco José y Lucientes 33
 Göllerich, August 113
 Göllner, Carl 202
 Gömöri György 99
- Gömöri Jenő Tamás 107
 Görög István 264
 Grass (báróné) 322
 Grassné 325
 Gravesande, G. J. 175
 Gray, J. 16, 20
 Gratz Gusztáv 181
 Gräffer 22
 Gregoriancz Pál 233, 235, 236, 248, 251,
 253
 Grigeris 395
 Grillparzer, Franz 122
 Grósz Károly 380
 Grotius, H. 393
 Gryneus, S. 86
 Guggenheim, Paul 183
 Gukovszkij, G. A. 390
 Gulyás Pál 178, 315
 Gusztáv Adolf 392
 Guthrie, W. 16
 Gvadányi József 141
 Gyarmati Miklós 90
 Gyáros László 380
 Gyergyai Albert 186
 Gyöngyösi Gergely 218, 219
 Györfly István 383, 384
 György Lajos 360, 361
 Gyulai Pál 31, 344
 Gyürki Mihály 110
- Hafter 265
 Hahn-Hahn, Ida 122
 Haiman György 378, 387
 Hain, Caspar 360
 Hajdu Géza 381
 Hajnóczy József 4, 11–24, 364
 Hajnóczy R. József 13
 Halász Gyula 73, 76, 80
 Halévi, Juda 212, 392
 Haller László 264
 Halmágyi László 255, 256
 Halmi József 350
 Hammer-Purgstall, Joseph 122
 Hámosi Ottó 379
 Handel, Georg 355, 356
 Hankiss János 180
 Hanslick, E. 347
 Harkó Viola, R. 314
 Harmatta János 377
 Harsányi András 157
 Harsányi István 362
 Hašek, Jaroslav 369
 Hatvani István 262
 Hatvany Lajos 365, 367
 Hausegger, F. 347
 Havasi Zoltán 1–10, 106, 215, 376
 Havenzweig, Martinus 190, 191
 Hawenreuter, C. 317
 Hawenreuter, Johann Ludwig 315
 Háry Gyula 186
 Haydn, Joseph 113, 265, 266
 Hebbel, Friedrich 122
 Hebenstreit, J.-B. 318

- Heckenast Gusztáv 67, 293
 Hederich, Benjamin 176
 Hegyi András 379
 Hegyi Ferenc 171, 176
 Heine, Heinrich 274, 369
 Heinrich Gusztáv 379
 Hellebrant Árpád 18, 188, 304
 Heller Bernát 121, 212, 221
 Helmecey Mihály 57
 Hellopoeus Bálint 90
 Heltai Gáspár 86, 88
 Heltai János 91
 Heltai Jenő 186
 Helvetius 16, 17
 Henrik Collin 122
 Henszlmann Imre 276
 Herceg István 350, 351
 Herczeg Ferenc 288
 Herder, Johann Gottfried 5, 6, 268, 274,
 278, 364
 Herepei János 93, 94, 199
 Hermann Egyed 166
 Hermann Lipót 211
 Hertt wig, Christoph 171
 Hervay Ferenc 197
 Heverdle László 144–156, 380
 Hevesi András 365, 368
 Heyrenbach 325
 Hildanus, Fabricius 318, 319
 Himmel Károly 282
 Hincz Gyula 343
 Hinterholzer, Michael 321
 Hippokratész 318
 Hitler, Adolf 215
 Hochmuth Ábrahám 179
 Hodászi Lukács 90
 Hoffmann Edit 110
 Hohenegger Lőrinc 52
 Holberg 265
 Holl Béla 103, 197, 378
 Hollar, Václav 369
 Homérosz 272, 369
 Honterus János 205, 238
 Honti Ferenc 184
 Hopp Lajos 119, 125–133, 377, 391
 Horányi Elek 175, 325
 Horatius Flaccus, Quintus 272, 273
 Horstus, Gregorius 319
 Horthy Miklós 184
 Horvát András 331
 Horvát István 8
 Horvát Károly 343
 Horvát Mihály 99, 100
 Horváth (főhadnagy) 53
 Horváth Gergely 195, 196
 Horváth György 389
 Horváth Ignác 363
 Horváth János 209, 210
 Horváth János (XVIII. sz.) 259
 Horváth János (XX. sz.) 376
 Horváth József 265
 Horváth Károly 345
 Horváth Márton 25, 294, 299
 Horváth Mihály 288
 Horváth, Ödön von 112
 Horváth Pál 381
 Horváth Zoltán 295, 349
 Houwald 262
 Hörlig 22
 Hrenkó Pál 380
 Hubay Ilona 202
 Hubay Miklós 180, 185, 186
 Hubert Emil 348
 Hufeland, Christoph 162
 Hugó (saint-gillesi apát) 109
 Hugo, Victor 274
 Hume 327
 Hunfalvy Pál 70, 121
 Hunyadi János 53, 96, 235, 238
 Hunyadi János (nagybányai) 93
 Hunyadi László 141, 143
 Hunyadi Mátyás 5, 7, 105, 115, 231, 234,
 236–242, 252, 253, 394
 Husner, Fritz 316, 319
 Huszti Péter 362
 Huxley, Leonard 73
 Hübner 56
 Hüttner, Karl Joseph 119
 Ibráhim (basa) 41, 44
 Ignác, Szent (Loyolai) 111
 Ignotus Pál 107, 151, 349, 365, 367
 Ihászi Imre 262, 263
 Illei János 259
 Illés Ignác 282
 Illés Ilona 107, 108
 Illés László 26–29, 37
 Illéssy János 57, 201
 Illyés Gyula 107, 186, 210, 292, 365, 366,
 368
 Ilosvai 235
 Imberl Ferenc 282
 Imre, Szent 110, 237
 Indali György 213, 389
 Irinyi Károly 207
 Ismil (Hamedí fia) 45, 48
 István (esztergomi plébános, 1428.) 110
 István, Szent 109–111, 225–254
 I. István 229, 233, 237, 252
 Istvánfi-család 15
 Istvanovici, Mihai 121
 Iváncsi János 355
 Ivanov, V. 389
 Iványi Béla 56, 225, 250, 254
 Iwankano 196, 197
 Jabłońska, W. 118
 Jablonski 127
 Jahn, J. Fr. 169
 I. Jakab 93, 95
 Jakó Zsigmond 385–387
 Jakus Lajos 378
 Jámbor Pál 288
 Janez, Tanko 315
 Jankovich József 357–359
 János (angol király) 69

- Jánosi Gusztáv 178
 Jánosi Mónika 225–254
 Jánosy Dénes 81
 Janus Pannonius 19, 306
 Járdányi Pál 347
 Jasperschen 276
 Jászay Valerie 78
 Jászi Oszkár 31, 151–155, 349
 Jean Paul 273, 274, 279
 Jernei János 336
 Jessenius, Johannes 319
 Jeszenszky Géza 380
 Jóboru Magda 104
 Johannes (kulcsár) 196
 Jókai Mór 67, 288, 344, 369
 Jósika Miklós 288
 Josten, C. H. 98
 József (főherceg) 139, 140
 József (nádor) 7
 I. József (császár) 129
 II. József 12, 14, 16, 21, 23, 57, 134, 135,
 158, 167, 236, 322, 327
 József Attila 107, 210, 365, 366, 368
 Jöcher, Christian Gottlieb 314, 317, 319,
 355
 Jörg, Wolfgang 112
 Jørgensen, Arne 205
 Jügel, Karl-Heinz 364
 Juhász Erzsébet, B. 108, 211, 216, 370
 Juhász Géza 341, 346
 Juhász Gyula 84, 210
 Junker 18
 Justi, Johann Christian 171, 173, 175
 Justus de Palma Florentius (álnév) 356,
 358, 359
 Kaczér Vilmos 365
 Kaffka Margit 210, 369
 Kajtár Mária 380
 Kalchberg 262
 Kalenszkij, V. 389
 Kállai Gyula 295
 Kálmán (király) 229–231, 233, 237
 Kálmán Lászlóné 107, 108
 Kalmár Lajos 376, 392
 Kannitz 231
 Kant, Immanuel 16, 138
 Kántor Lajos 380
 Karácson Imre 40, 41
 Karácsonyi Béla 254
 Kardos Tibor 219, 394
 Karig Sára 315
 Karinthy Ferenc 186
 Karinthy Frigyes 211, 369
 Kármán József 167
 Karner Károly 381
 Károly (főherceg) 188, 315
 V. Károly 243
 Károlyi-család 54, 162, 255
 Károlyi Antal 162
 Károlyi Ferenc 162, 260
 Károlyi Gáspár 87
 Károlyi György (herceg) 119
 Károlyi Gyula 336
 Károlyi Mihály 290, 351
 Károlyi Péter 89, 90
 Károlyi Sándor 162
 Kassák Lajos 25, 30–32, 34, 107, 186
 Kathona Géza 87, 88, 200, 201
 Katona József 369
 Kaufmann Aurél 360
 Kaufmann Dávid 121, 211, 222
 Kaunitz 327
 Kawecka-Gryczowa, A. 390
 Kazinczy Ferenc 4, 57, 259, 261, 262, 264,
 277
 Kazinczy Gábor 275
 Kazinczy Miklós 260
 Kázmér (lengyel király) 394
 Käfer István 377
 Keér Dezső 35
 Keglevich 15
 Keglevich János 175
 Kehr, W. 122
 Kékesdi Gyula 394
 Kéki Béla 376
 Kelemen Ferencné 389
 Kelemen László 31, 257, 259, 261, 264
 Keleti Károly 281
 Keller, Juliane 188, 189, 191
 Kemény G. Gábor 379, 381, 385
 Kemény István 380
 Kemény László 389
 Kemény Zsigmond 273, 288
 Kempler, Kurt 379
 Kende István 294
 Kendéné Palágyi Erzsébet 107, 108
 Kepler, Johann 355
 Kerekes Tibor 83
 Kerényi Ferenc 55, 255–267
 Keresszegi H. István 363
 Keresztury Dezső 185
 Kereszty István 339
 Kerkápoly Károly 177, 179
 Kerner, Arnold 319
 Kertész Gyula 377
 Kertész István 212
 Keserői Dajka János 201
 Keszi Imre 186, 294, 298
 Kilián István 378
 Kilian, Lucas 316
 King, H. G. R. 78
 Király László 220
 Király Pál 200
 Kis 338
 Kisasszony Éva 280–290
 Kisfaludy Károly 55, 261, 345
 Kisfaludy Sándor 53, 278
 Kiss Adorján 169, 172
 Kiss András 385
 Kiss Áron 207
 Kiss István, R. 51
 Kiss János 282
 Kiss József 166, 365
 Klebelsberg Kunó 30, 181
 Klein, Heinrich 139, 140

- Kleiner, Salomon 112
 Klement 131
 Klohammer János 172
 Klopstock 20, 273
 Klöss, Jakob 192, 193, 196, 197, 353, 354
 Knauz Nándor 233
 Kneidl, Pravoslav 369
 Kniewald 218
 Kober, Marcin 119
 Koberger, Anton 112
 Kocowski, B. 390
 Kocsis József 351
 Kodolányi János 31, 33
 Kodály Zoltán 348
 Kodejš, Milan 369
 Kohn Sámuel 121, 222
 Kohut George Alexander 121
 Kókay György 7, 11–24, 107, 210, 327, 365, 379
 Kollányi Ferenc 4, 7, 8, 228
 Kollar, Adam 4, 228, 229, 231, 241, 253, 323, 325, 327
 Kollár, Ján 58, 59
 Kollin Ferenc 378
 Kollisz 265
 Kollonich Lipót 100
 Kollwitz, Käthe 33
 Kolombusz Kristóf 115
 Kolosvári Sándor 225, 226, 229, 230
 Kolosy-család 270
 Komáromi István 207
 Komját Aladár 33, 38, 215
 Komját Irén 215, 216
 Komjáthy Miklósné 377
 Komlós Aladár 186, 365–368
 Komlós Ottó 212
 Komlóssy Artur 341
 Konarski, Stanisław 391
 Konarski, Szaniszló 175
 Kondor Viktória, M. 380
 Konecni 389
 I. Konrád (salzburgi érsek) 386
 Koós Ferenc 335–339
 Koós János 336
 Konstantinos (császár) 329
 Kontz József 260
 Konya Kristóf 167, 169, 170, 175
 Kónyi János 259
 Kopitar, B. 55, 57
 Korabinsky, Johann Matthias 137
 Korbuly György 159
 Koré Zsigmond 260
 Kornfeld Móríc 32
 Kornis Gyula 347
 Koroda Pál 344
 Koroknay Éva, Sz. 381
 Korompai H. János 209
 Korompainé I. Szalacsi Rác Mária
 Kościński Tádé 175
 Kosiński, Józef Adam 118, 119
 Kosnyai Sámuel 256
 Kossuth Ferenc 286
 Kossuth Lajos 81, 83, 119, 130, 280, 281, 284, 286, 289, 338
 Kosztolányi Dezső 210, 211, 366, 368
 Kótsi Patkó János 255, 260, 261, 263
 Kotzebue, August 256, 260, 265, 341
 Kovách Zoltán 111, 387
 Kovachich József Miklós 225, 226, 229, 230, 232, 233, 235–237, 239, 242, 246, 248, 251–253
 Kovachich György Márton 4, 14, 233, 234, 244
 Kovács Ferenc 262
 Kovács Gábor 268
 Kovács I. Gábor 728
 Kovács Ilona 132
 Kovács István 34
 Kovács Jenő 380
 Kovács József 341, 380
 Kovács József László 378, 379
 Kovács Kálmán 380
 Kovács Máté 177, 280, 333
 Kovács Mihály 282
 Kovács Sándor 349
 V. Kovács Sándor 91, 217, 356, 389
 Kováts István 309
 Kováts Mihály 83, 162, 166
 Kozocsa Sándor 377, 378
 Kő Pál 211
 Kölcsey Ferenc 270, 272, 273, 278
 Köleséri Sámuel 165, 385
 Kömlei János 160, 166
 Könyves Máté 264
 Köpeczi Béla 130–132, 356
 Körmendy Kinga 219, 394
 Közeghy Péter 378
 Köteles Sámuel 271
 Kővér Gusztáv 182
 Köves Rózsa 35
 Kövy Sándor 272
 Krancz 158
 Krasicki, Ignacy 119, 391
 Kratter 260
 Krauss Sámuel 212
 Krisánics 338
 Kristó Gyula 254
 Krisztina (királyné) 392–394
 Kropf 93, 98, 99
 Krúdy Gyula 210, 211
 Krupszkája 352
 Krusiňsky 43
 Krüchten, Josef 169, 173
 Krünz 20
 Kulcsár Margit 376
 Kulcsár Péter 376
 Kun Béla 25, 38, 351
 Kun Béláné 351
 Kun-Szabó Sándor 261
 Kunfi Zsigmond 349
 Kuntz, Johann Christoph 142
 Kurbély György 166
 Kurschat, Alexander 395
 Kurzböck 111
 Kuthy István 388

XVI

- Kuthy Lajos 269
 Kuun Géza 222
 Kürti Hedvig 295

 Lackner, Christoph 306
 Lackó Miklós 30–32, 36
 Lada, Josef 369
 Ladányi Sándor 216
 I. Lajos 233, 236, 237, 244
 II. Lajos 244
 XIV. Lajos 132
 XV. Lajos 170
 Lajos Fülöp (király) 213
 Lakatos Éva 106–108, 365
 Lakos János 263
 Laky (miniszter) 183
 La Langue János 159
 Lamartine 274
 Lamberg, Johann Georg von 316
 Lampe, Friedrich 86, 97, 89
 Lampel Róbert 73, 76
 Lanckoroński 119
 Landerer-család 135
 Landerer, Johann Michael 135, 137, 138, 272
 Landerer, Ludwig 135
 Landerer, Michael 135
 Landeszman György 212
 Lándor Béla 38
 Láng Adám 259, 260, 262, 265
 Lang, Mauritz 100
 Láng Péter 217
 Lange Márton 162
 Láni, Eliás 195
 Landinus, Chr. 112
 Lányi Kamilla 27
 Laotse 351
 La Porte 173
 Lasalle 31
 Laskai Ozsvát 110
 I. László 108–111, 229–231, 233, 237, 252
 V. László 234, 238, 242
 Laube, Heinrich 122
 Lauček 138
 Laucevičius, Edmundas 394, 395
 Lauschmann Ferenc 282
 Lázár Mária 351
 Le Clerk, Sebastian 172
 Léderer Emma 226
 Lehmann, Joh. Gottlob 171
 Lehocký 138
 Lehotai János 350, 351
 Leibniz, Gottfried 175, 327
 Léka László 108, 111
 Le Moine 15
 Lenau, Nikolaus 113
 Lengyel András 377, 381
 Lengyel Imre 220
 Lengyel József 38, 350, 351
 Lenin, Vlagyimir Iljics 38, 39, 215, 216, 351, 352, 389
 Lesseur-Lesserowicz, W. 119

 Lessing, G. E. 16, 259, 273
 Leupold, Jacob 173
 Liba, Péter 344
 Ligeti Lajos 381
 Lillyn, William 96, 98
 Limberger, Anna Katharina 136
 Limberger, Eva Rosina 136
 Limberger, Johann Michael 136
 Linberger I. Limberger
 Linde, Samuel Bogumit 119
 Lingueti 20
 Linka Károly 287
 Linné, Carolus 271
 I. Lipót 357
 II. Lipót 135, 138
 Liszt Ferenc 113
 Litván György 381
 Littke Aurél 78
 Livius, Titus 272
 Lóczy Lajos, id. 72, 76, 77
 Lóczy Lajos, ifj. 75–78, 80
 London, Jack 29
 Lontai Sándor Antal 72
 Lorm, Hieronymus 122
 Losonczy Géza 299
 Loubier, Jean 394
 Lovászy Márton 351
 Löhneiss, G. E. 171
 Lów Immanuel 212, 222
 Löwe, Anton 137
 Lubomirski-család 119
 Lucius, Ludwig 353–355
 Ludeckius, Joannes 188–191
 Luens 20
 Lugaesus, Johannes 319
 Lugosi Döme 258
 Lukács György 29–33, 38, 107, 294
 Lukács Imre 25
 Lukácsy Sándor 297
 Lukáts János 106
 Lukijanov, M. 389
 Lukinich Imre 357
 Luther Márton 112, 216
 Luxemburgi Zsigmond 234, 237–239, 242

 Mácha, Karel Hynek 369
 Machat 269
 Madas Edit 377
 Madrutius, Carolus 190, 191
 Madzsar József 35
 Magyary-Kossa Gyula 93, 96, 98, 99
 Magyary László 171
 IV. Mahomet (szultán) 44, 47
 V. Mahomet (szultán) 47
 Maier, Michael 96
 Maimonides, Moses 212
 Maior, Petru 58
 Majakovszkij 369
 Májmúni 392
 Majoros András 272
 Makkai 109
 Makkai Ernő 208
 Maksay Ferenc 126, 127

- Malche, Albert 183
 Malevics, Kazimir 33
 Mályusz Elemér 238
 Mályuszné Császár Edit 377
 Malus, Paulus 192, 195–197
 Mandron, (Ubul) Robert 114, 115
 Mánes, Josef 369
 Manet 213
 Mangetus, I. I. 315
 Manlius János 315
 Mann, Thomas 210
 Márai Sándor 186, 365
 Marcinkevičius, Justinas 394
 Marczibányi-család 7
 Margit Miklós 351
 Mária (királyné) 231, 233, 243
 Maria Ludovika (királyné) 140
 Mária Terézia 134, 136, 141, 158, 162, 167,
 169, 171, 173, 175, 292, 307, 322–327
 Máriássy-család 270
 Máriássy Béla 268
 Máriássy Zsigmondné 268
 Marikowski Márton 160–162
 Marinoni, Joh. Jac. 171
 Markham, Clement 73
 Markovits Györgyi 27, 352, 380
 Márkus Dezső 225
 Márkus László 377, 379
 Markusovszky Lajos 300
 Marmontel 265
 Maróthy János 32, 37, 238
 Martines 323–325
 Martini 265
 Martini (jogtörténész) 13
 Martinovics Ignác 364
 Martinus (seckau püspök) 191
 Márton, Szent 109, 306
 Márton József 343
 Marx, Alexander 391, 392
 Massilion, Johannes 170
 Maszkowski, Jan 118, 119
 Máté György 380
 Máthé Elek 82, 83
 Máthé László 153
 Mátrai László 214, 215
 Matthäus Collin 122
 Matthisson 273
 Mátyás (mester) 112
 II. Mátyás (császár) 319
 Mattyasovszky László 110
 Mátyus István (orvos) 162, 166
 Maupassant 288
 Mayerne, Theodore 99
 Mazer Hector 109
 Medgyes Simon 153
 Medgyesi Pál 93
 Medgyessy Ferenc 211
 Mehillus, Petrus 189
 Mehmed 45, 48, 50
 Méhner Vilmos 344, 345
 Mehring 31
 Mehrwerth Ignác 282
 Méhul 265
 Melantrich 369
 Meldai (püspök) 328
 Mélius Juhász Péter 89, 90, 160
 Mendelsohn 20
 Meninsky 45
 Menzel, Wolfgang 274
 Menzini, Benedetto 393
 Mérey Sándor 262
 Merva Mária 377
 Mészáros Ignác 264
 Mészáros István 332
 Meszéna Sándor 255, 256
 Metastasio 138, 261, 262, 264
 Meusel 173
 Mezey László 109, 111, 218, 376
 Michaud, Stelling 183
 Mickiewicz, Władysław 119, 390
 Mihalkovich Tivadar 151
 Mihalovich 348
 Mihályfi Ernőné Fischer Ilona 389
 Miklós (esztergomi plébános) 110
 Miklós (provinciális) 157
 Miklós Róbert 211
 Miksa (bajor herceg) 319
 Miksa (császár) 236
 Mikszáth Kálmán 288, 292, 344, 369
 Mikulski, T. 118
 Miller Jakab Ferdinánd 7, 8
 Milotai Nyilas István 197, 199–202
 Minadoi, Tommaso 319
 Minderer, Raymund 318, 319
 Mirabeau 23
 Mirecki, Franciszek 119
 Miskoltzi Ferenc 166
 Miticzky, Michael 236
 Mittermayer 277
 Moholy Nagy László 33
 Mojzer Miklós 171
 Molière 258, 259, 275
 Mollay Károly 376
 Moller Károly 162, 163
 Molnár Aladár 288
 Molnár Antal 347, 348
 Molnár Farkas 33
 Molnár Ferenc 104, 350, 365
 Molnár Erik 30, 37, 107
 Molnár János 34
 Molnár János (apát) 347
 Moos, P. 347
 Montaigne 138
 Montesquieu 17, 273, 275, 327
 Montfaucon 393
 Morawska, E. 119
 Móric (hesseni herceg) 95
 Móricz Zsigmond 29, 33, 210, 211, 367
 Morkunas 395
 Morsius, Joachim 96
 Mossóczy Zakariás 225, 235, 254
 Möller 259, 260
 Mucha 213
 Muffet 319
 Mundt, Theodor 274
 Munkácsy Mihály 344

XVIII

- Murányi Lajos 379
 Muratori 327
 Mušicki, Lukijan 56
 Musil, Robert 112
 Musztafa Narmizade 46, 49
 Mühsam, Erich 32
 Müller 265
 Müller, Nikolaus 198
 Müller, Wenzel 139
 Műtefferrika, Ibrahim 40–45

 Nádasdy 253
 Nádasdy Ferenc 236
 Nádasdy Tamás 235
 Nádaskay Antal 271
 Nádaskay András 272
 Nagy Antal (budai cenzor) 54
 Nagy Barna 362, 363
 Nagy Gyula 225
 Nagy Ignác 275
 Nagy Iván 195, 242, 393
 Nagy Lajos (író, XX. sz.) 186, 365
 Nagy László 176
 Nagy Magda, K. 28, 32, 380
 Nagy Péter 259
 Nagy Sz. Péter 368
 Nagy Sándor, K. 51, 54
 Náményi Lajos 51, 54
 Nánási István 362
 Napóleon 51, 52, 54, 327–332
 Nashe, Thomas 96
 Naumann, Ch. 205
 Nedeczky Pál 171
 Nedelicz Váli Mihály 166
 Némedi Lajosné 158
 Nemes Dezső 294, 295
 Németh Andor 350, 351, 366, 368
 Németh G. Béla 379
 Németh Lajos 31, 32
 Németh László 211, 292
 Németh Mária 381
 Nenadich, Gregorius 189
 Nenadović, Pavle 121
 Nerval, Gérard de 114
 Netoliczka, Oscar 238
 Neubauer Adolf 121
 Neubauer, K. W. 122
 Neubrand Ferenc 350
 Neukirch, Benjamin 175
 Newton 175, 327
 Nicolai 327
 Nikica, Brumen 223
 Nógrádi Sándor 294
 Nordau Max 121
 Nordenskiöld, A. E. 77, 80, 205
 Novak, Grga 59
 Novák László 176
 Nyári Albert, B. 242

 Oates 73
 Obradović, Dositej 56
 Oláh Károly 341
 Oláh Miklós 237

 Olar, Cornelia 120, 121
 Olszewicz, B. 118
 Opazky, Johannes 190
 Oppel, Friedrich Wilhelm 171
 Oravetz István 292
 Orbán György 282
 Orbán László 104, 294
 Ormis, Ján V. 58
 Orosz Antal 59, 61, 62, 66, 67
 Oroszhegyi Józsa 337, 339
 Ossoliński, J. M. (herceg) 118, 119
 Osvald Zsigmond 260
 Osvát Ernő 210
 Ottlik Géza 186
 Óvári Kelemen 225
 Óvári Miklós 104
 Óváry Lipót 240
 Óry Miklós 188–191

 Paál Ferenc 350
 Pačić, Jovan 56
 Padányi Biró Márton 176
 Paikert Géza 82, 84, 181
 Paisiello 265
 Pajkossy György 381
 Pajorin Klára, T. 231, 314, 381
 Pákozdy Ferenc 34
 Palančanin, Sava 120, 121
 Palkovič, Juraj 138
 Palma, F. C. 271
 Pálmai Magda 107, 108
 Palmarius, Iulius 319
 Pálóczy Horváth Ádám 273
 Pálóczy György 110
 Palotai Erzsébet 186
 Pándi Pál 51, 379
 Pankert, Wiktorio 119
 Pankl, Mattheus 272
 Paoli, Betty 122
 Pap Gábor 177, 178
 Pap István (tipográfus) 162
 Pap László 126
 Pápai János 125
 Pápai Páriz Ferenc 166
 Papler, Servatius 320, 321
 Papp János 379
 Papp Károly 80
 Paracelsus 318, 319
 Pareus, D. 86
 Párniczky Mihály 225, 235
 Pascal, Blaise 275
 II. Paschalis (pápa) 109
 Pastinszky Miklós 378, 381
 Paštrić, Ivan 59
 Pásztor Árpád 81, 82
 Pásztor József, M. 380
 Pataky Dénes 100
 Patin, M. 276
 Patzko, Franz Augustin 135, 137, 138
 Pauer János 389
 Pauler (hadititkár) 62
 Pavel Ágoston 223
 Pavercsik Ilona 363, 378

- Pázmány Péter 11, 187–189, 191, 192, 307, 312
 Peary, R. E. 77, 80
 Péchy Mihály 51, 52
 Péczeli József 138, 262, 278
 Pelejtej Tibor 218
 Pelényi János 82
 Penckler 42, 44
 Pénteki Sámuel 205
 Penther, Joh. Friedr. 171, 172
 Perinet 265
 Perl Gyula 153, 154
 Perles József 121
 Perliczi János 162, 163
 Perlitzi János Dániel 166
 Pernes Gyula 378
 Pernet József 336
 Pertz 225
 I. Péter (cár) 120, 260
 Péter László 381
 Péterffy Ida 379
 Péterfy Sándor 300
 Pethe Márton 355
 Petőfi Sándor 31, 67, 344, 346, 369
 Petrás Ince 336
 Petrasch, Joseph von 41, 42
 Petrik Géza 271, 311, 312, 340
 Petrov, L. V. 390
 Petrović, Mojsej 120
 Petzwal Ottó 70
 Pfeffel, Johannes Andreas 113
 Pfeiffer Miklós 157
 Piaget, Jean 183
 Pichler, Karoline 122
 Pikler Gyula 349
 Pillitz Ernő 179
 Piotrowski, Stanisław 119
 Pirnát Antal 88
 II. Pius (pápa) 241, 393
 VII. Pius (pápa) 328, 330
 Plautus 259, 272
 Plechanov 31, 33
 Plenck 158
 Pleyel, Ignaz Joseph 266
 Pogány József 155
 Pongrácz Ignác 172, 176
 Pór György 27
 Pósházi János 207, 208, 356–359
 Posch Jenő 347, 348
 Potocki 119
 Powell, Anthony 98
 Pozsarello, J. B. 190
 Pozzo, Andrea 172
 Práth Károly 34
 II. Přemysl Ottokár 369
 Preimayer József 282
 Prešeren 223
 Prohászka Ottokár 350
 Prokopovics Teofan 120, 121
 Prokopp Gyula 111
 Pruno, Ján 216
 Ptolemaiosz 47, 50, 205, 393
 Purjesz Lajos 146, 151, 156
 Puskás Júlia 83
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 369
 Puteus, Andreas l. Pozzo, Andrea
 Pyrker János László 122
 Racine, Jean 262
 Rác Béla 39, 350
 Ráczkeői l. Eötvös Károly
 Ráczkevi l. Eötvös Lajos
 Ráday Gedeon 6
 Ráday Pál 125–133
 Radek 352
 Radnóti Miklós 210, 369
 Radó Polikárp 218
 Radojewski, Mieczyslaw 118, 119
 Rafikov 41
 Raith Tivadar 107
 Rajcsányi 231
 II. Rákóczi Ferenc 41, 125–133, 269
 Rákos Ferenc 352
 Rakovszky Dániel 256
 Ramazetter Károly 176–180
 Ranganathan, S. R. 122
 Ranolder János 177
 Ransanus, Petrus 13
 Rappard, William 183
 Ráth György 192, 195, 197, 259, 357
 Rávay-család 192
 Raymond, Marcel 183
 Reed, John 29
 Regis, Franciscus 103
 Rehm, Georg 354
 Reiman Antal l. Reymann Ferenc
 Reiner János 80
 Reiner, Václav Vavrinec 369
 Reiser, A. 318
 Remellay Gusztáv 268, 275
 Remete László 381
 Renodaeus l. Renou
 Renou 319
 Rentz, Michael Jindřich 369
 Rényi Edit 350, 351
 Répássy-család 270
 Repéák, Josef 136
 Réti László 25, 26
 Révai József 30, 38, 299
 Révai Lajos (jogász) 147
 Révai Miklós 4
 Révai Sámuel 147
 Révész Ferenc 294
 Révész Imre 90, 207
 Révész Kálmán 353
 Révész Mihály 352
 Révay-család 195
 Révay Ferenc 192–197
 Révay Ferencné l. Forgách Zsuzsanna
 Révay Gábor 31, 195
 Révay Péter 195
 Révay Péterné l. Forgách Mária
 Reymann Ferenc 264
 Rezessy Zoltán 370, 374
 Rheda Péter 201, 202
 Richter, Szvjatoszlav 122

- Richtmann Mózes 212
 Riemann, H. 347
 Rimbaud, Arthur 369
 Rippl Rónai 211
 Risinger Özséb 173
 Ritoók Zsigmondné 87, 381
 Ritter, Anton 276
 Ritzer, Walter 122
 Rochacius, Melchior 192—194, 196, 197
 Róka Jolán 374, 390
 Rollin 56
 Romedius Benedetto 191
 Romhányi Károly 99
 Rosello, Pedro 183
 Rossius, Petrus M. 319
 Rosegger, Peter 122
 Rosén, Miklós 158
 Rosta Endre 294, 298
 Rónai Tamás 85, 181, 186
 Rottenberg Jenő 155
 Rousseau, J. J. 16, 17, 273—275, 327
 Royers, Johann Paul 135, 137
 Rozsondai Marianne 381, 395
 Rössler-Rosetti, Franz Anton 266
 Rudolf (magyer király) 393
 II. Rudolf 119
 Rue, Carl de la 170
 Ruheili 46, 49
 Ruland János Dávid 314
 Ruland, Martin 319
 Romy Tamás 100
 Runge, Fritz 352
 Rupp Jakab 236
 Ruttkay Emil 275
 Rückert 274
 Rüsck, Gerhard 354
 Rzepa, Z. 118
- Sággy Ferenc 57
 Said (efendi) 45
 Sallai Imre 216
 Sallai István 381
 Salle, H. 190
 Sallustius 272
 Sándor István 7, 360, 383—385
 Sándor Pál 37
 Sánta József 176
 Sántha István 282
 Sárdi Margit, S. 377
 Sarosáczy György 381
 Sárosi Bálint 266
 Sartorius, J. 205
 Sass Ervin 378
 Saussure, César de 41
 Savoyai Jenő 113
 Sawicka, F. 118
 Schedel Ferenc I. Toldy Ferenc
 Scheiber Sándor 121, 211, 212, 222, 223, 392
 Schenk 265
 Scheurel, Johann 318, 319
 Schidlof, L. R. 119
 Schier, Xystus 13
- Schikaneder 265
 Schilke (ismeretlen fordító) 259
 Schiller, Friedrich 261, 274, 278
 Schind-Schener György 259
 Schlegel, Au. W. 274
 Schlegel, Friedrich 122
 Schlözer 55, 364
 Schmelzer Kornél 212
 Schmelzer, M. H. 223, 391, 392
 Schmidt 265
 Schmidt-Künsemüller, F. A. 221
 Schmidt, Matthias Andreas 136
 Schneider János 282, 285—287, 289
 Schneider, Johann Daniel 321
 Scholem, Gerhard 222
 Scholtz, Franciscus 190, 191
 Schopffius, Abrahamus 319
 Schöning, Erich 112
 Schönmann László 37
 Schönstein Sándor 31, 37
 Schreiber 394
 Schreiber, Alois 138
 Schrottenbach, C. 189
 Schrök 22
 Schröder-Sághy Ferenc 259—261
 Schultetus, Henricus 191
 Schultheisz Emil 98
 Schultz, Daniel 198
 Schuman, Johann 91
 Schunke, Ilse 220, 221
 Schübler, Joh. Jac. 172
 Schücking, Levin Ludwig 374
 Schwandner, Johann Georg 228
 Schwarz Adolf 121
 Schweizer József 212
 Scott Keltie 77, 78
 Scott, Robert Falcon 72—80
 Scultetus, H. 190, 191
 Sebestyén György 112
 Seelmann Károly 260
 Seguin, Jean-Pierre 114, 115
 Seidl, Johann Gabriel 122
 Seipp, Christoph Ludwig 141
 Selim (szultán) 46, 49
 Seltzer János 256, 257, 266
 Sélyei Nagy Ignác 389
 Seneca, Thomas 56, 393
 Sennowitz Adolf 67, 315
 Sennert 319
 Serechius, W. 86
 Severini 13
 Seyfried 265
 Shackleton, Ernest 77, 78, 80
 Shakespeare, William 259, 261, 262, 269, 275, 279, 369
 Shvoy Lajos (püspök) 388, 389
 Sierczyński, F. 118
 Sieniawska (hercegnő) 128
 Sik Sándor 188
 Silberschein, Fanny 185, 186
 Simai Kristóf 258, 259
 Simonffi Sámuel 256
 Simoni Márton 165

- Sinka Mátyás 389
 Sinkó Ervin 350, 351
 Sipos Ferenc 379
 Sipos György 378
 Smith, Reginald 74—76
 Smotricki, Meletije 121
 Smyth, Richard 99
 Snižek, Karel Kašpar 135
 Soden 263
 Solger 273, 274
 Solohov, Mihail 292
 Solt Andor 343, 345
 Soltész Zoltánné 199, 207, 221, 381
 Somkuti Gabriella 4, 12
 Somlyó Zoltán 365
 Sommervogel, Carlos 188
 Somogyi Agnes, D. 211
 Somogyi Agnes, W. 369
 Somogyi István László 217
 Somogyi Tóth Sándor 369
 Somosi Mihály 341
 Somosy János 271
 Sonkoly István 349
 Sonnenfels, Josef 173
 Soós István 123
 Soós Márton 263
 Sós Éva 389
 Sőtér István 186
 Spach, Israel 316, 319
 Spencer 349
 Srpska, Matica 57
 Staël, Mme de 275, 277
 Stahl, Georg Ernest 320
 Stann Jakab 282
 Stegmayer 265
 Steidele János 161, 167
 Stein 271
 Stein Aurél 76
 Steinbeck 292
 Steiner Fülöp 389
 Steinlein 213
 Stessel Lajos 314
 Stifter, Adalbert 122
 Stimson, Dorothy 98
 Stock, Joseph Dominik 324
 Stoichitescu, Luminița 385
 Stoll Béla 379
 Stolzenburg, J. 122
 Störck Antal 158, 164
 Stratik (püspök) 59
 Strauss, Richard 113, 348
 Štréka, Karel 369
 Stuller Ferenc 268, 269
 Stummvoll, Josef 111, 121, 122
 Sturm, Leonhard Chr. 172
 Suetonius 394
 Sugár Andor 33
 Sugár István 381
 Sulyok János 388
 Susits Imre 378
 Sváby Lajos 211
 Svéd László 217
 Swaim, Elizabeth 374
 Sygert, Jozef 119
 Szabad György 332
 Szabó Dezső 368
 Szabó Endre 344
 Szabó Ervin 349
 Szabó Ferenc 32
 Szabó, J. 137
 Szabó József 71
 Szabó Károly 187, 205, 304, 306, 311, 353,
 356, 357, 360, 361
 Szabó László, Cs. 186
 Szabó Lőrinc 210, 211
 Szabó Magda 369
 Szabolcsi Miklós 26, 36, 380
 Szakáll Lajos 275
 Szalacsi Rác Mária 220
 Szalai Sándor 186
 Szalkay Antal 265
 Szállási Árpád 378
 Szántó (Arator) István 86
 Szántó Tibor 377
 Szapáry 253
 Szapolyai Imre 239, 240
 Szárászi Ferenc 362
 Szarvasi Margit 166
 Szász Andrásné 377
 Szász Ferenc 380
 Szászky 176
 Szathmári Pap Károly 336, 338, 344
 Szatmárnémeti Mihály 356, 359
 Szauder József 131
 Szczezaniec, J. 118
 Széchényi Ferenc 1—16, 18—21, 23, 104—
 106
 Széchenyi István 281, 336
 Szecskó Károly 380
 Szegedi Benedek 111
 Szegleti Ildikó 180
 Székács József 59
 Székely Béla 35
 Székely József 256, 257, 263
 Székely Júlia Anna 381
 Székely Lajos 34, 37
 Szekfű Gyula 31, 198, 215
 Szelestei N. László 376, 377, 382
 Széll Farkas 340
 Szemző Piroska, D. 113, 122, 123
 Szenci Molnár Albert 90, 91, 95, 96, 353—
 355, 362, 363
 Szende Pál 153
 Szentgyörgyi Horváth Ágoston 179
 Szentiványi Dezső 332
 Szentjóni Szabó László 263
 Szentkirályi József 82, 84
 Szentkirályi Mihály 285
 Szentmihályi János 187, 384
 Szentmihályi Mihály (plébános) 160, 167
 Szentpétery Imre 233
 Szép Ernő 211
 Szepes Erika 133
 Szerelemhegyi András 265
 Szigligeti Ede 275

- Sziklay János 176, 177
 Sziklay László 55, 59
 Szilágyi Béla 255
 Szilágyi Benjámín István 87, 89
 Szilágyi Ferenc 343, 379
 Szilágyi János 211
 Szilágyi Károly 256
 Szilágyi Loránd 226
 Szilágyi Mihály 234, 239
 Szilágyi Sándor 89, 93
 Szily Kálmán 362
 Szinai Miklós 377
 Szinyei Ferenc 343
 Szinyei József 61, 177, 178, 188, 195, 309, 310
 Szófer Mózes 392
 Szontagh Gusztáv 274
 Szógi László 382
 Sztójay 184
 Sztrahov, A. 389
 Sztripszky Hiador 304, 312, 363
 Szurjanyinov, V. 389
 Szurmay Ernő 377
- Tabara Mária 382
 Tacitus, Publius Cornelius 272
 Tagányi Károly 228
 Takács Anna 382
 Takács Miklós 382
 Takáts István 68, 71
 Takler József 282
 Tállay, Dániel 138
 Tamás Aladár 25–28, 31, 34, 35, 38, 380
 Tamási Áron 186
 Tamerlan 46, 49
 Táncsics Mihály 107
 Tapolcainé Sárai-Szabó Éva 381
 Tapoltsányi Gergely 169
 Tardy Lajos 98
 Tarnai Andor 131
 Tasi József 28, 379, 380
 Tasso, Torquato 277
 Tatarinova, L. E. 389, 390
 Taylor, F. Sherwood 98
 Teczyński, Stanisław 391
 Tekelija-Popović, Sava 57
 Telegdi Kovács Lajos 339–341
 Telegdi Miklós 90, 225, 235, 292
 Teleki Ádám 262
 Teleki Géza 211
 Teleki Mihály 357, 358
 Teleki Sámuel 6
 Telkes László 81–85
 Tennyson, Alfred 80
 Terentius Afer, Publius 272
 Térey (Terray) Károly 274
 Terjék József 382
 Tertullianus 329
 Tessedik Sámuel 273
 Thaisz András 59
 Thaly Kálmán 41, 128
 Theisz Lőrinc 288
 Thieme, U. 316
- Thuróczi János 230, 232, 253
 Thurzó Szaniszló 392
 Timur I. Tamerlan
 Tissot (svájci orvos) 158, 161, 162, 164
 Toderini 40, 41
 Toldy Ferenc 67, 340, 345
 Tolnai Fabricius Balázs 196
 Tolnai Gábor 378, 387, 388
 Tolnai István 86
 Tolnai Simon 293
 Tolnai Lajos 344
 Tolnay Lajos 288
 Tolsztoj, Lev 31, 33, 288, 351
 Tompa Mihály 288
 Tomka 176
 Tost, Franz 139, 143
 Tót Pál 331
 Tótfalusi Kis Miklós 378, 387
 Tóth Árpád 211
 Tóth Béla 208, 378
 Tóth Dezső 343, 345
 Tóth Ferencné 220
 Tóth Lőrinc 69, 275
 Tóth Mihály 250
 Toulouse-Lautrec Henri de 213
 Töltési István 207
 Török István 54
 Török József 218, 219
 Török Mihály 87
 Trafler 16
 Trattner János Tamás 56, 58, 137, 169
 Trattner Mátyás 328
 Trausch, Joseph 135, 136
 Trautmann Rezső 104
 Tremaine, Marie 375
 Trenczker, Johann 91
 Trócsányi Zsolt 261
 Troppauer 16
 Trubar, Primož 223, 315
 Trzynadlowski, J. 118, 390
 Tuzcek 265
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 288
 Turner, Michael L. 374
 Turóczi-Trostler József 343
 Tutsek József 144–149, 151–153
 Twain, Mark 288
- Uhland, Ludwig 122, 274, 276
 Uhlendahl, Heinrich 122
 Uitz Béla 33, 34, 389
 Uj Albert 269
 Ujfalvi Katona István (bodrogkeresztúri
 lelkész) 86
 II. Ulászló 231, 232, 234, 239, 240–242,
 252, 254
 Ulrich Adolf 336
 Unwerth, Emanuel von 141
 Ursinus, Benjamin 355
- Váczy János 4
 Váczy Péter 226
 Vadas József 33, 34, 36, 37
 Vágh Mária 383

- Vahtang (király) 120
 Vajay Szaboles 376
 Vajda György 212
 Vajda János 344
 Vajda Julianna 340
 Vajda Péter 117, 275
 Valvasor, J. W. 314–316, 320, 321
 Vámbéry Armin 222
 Vámos Éva 115
 Van Swieten, Gerhard 134, 323–325, 327
 Váradi Adám 335
 Váradi Farkas Gergely 355
 Várady Pál 172
 Varga Imre 117, 356, 378, 388
 Varga László 378
 Varga Sándor 291–302
 Vargha Balázs 340
 Vargha Gyula 367
 Varju Elemér 99
 Várossy Gyula 389
 Varsányi Ferenc 260
 Vas Gereben 288
 Vas István 132
 Vas Zoltán 294
 Vásárhelyi Judit 365, 378, 386
 Vásárhelyi Miklós 377
 Vaska Gyula 183, 184
 Vass Henrik 28, 36
 Vass István 261
 Vay Adám 129
 Véber János 166
 Vedres István 263
 Végh Oszkár 379
 Veleslavin 369
 Veliky János 379
 Vendel István 282
 Veracius Constantinus I. Ráday Pál
 Verbezius, Alexander 317
 Verbezius, David 314–321
 Verbezius, Lucas 315, 316
 Verbezius, Michael 315
 Veres András 349
 Veres Péter 211
 Veress Gézáné 220
 Vergilius Maro, Publius 112, 238, 272, 273, 393
 Vergilius Polidorus 391
 Verseghy 57, 260–262
 Vértes György 294–296, 298, 299, 301, 302
 Vértesné B. Éva 217
 Vértesy Miklós 376, 377, 379, 381, 384
 Vész Armin 70
 Vészi József 147
 Vetsey István 176
 Vida László, Fegyverneki 264, 265
 Vida Tivadar 314
 Vidaković, Milovan 56
 Vidliczkay 268
 Vilcea, Rîmnicul 120
 Virág Benedek 57, 59
 Vitkovics 57
 Vitruvius 393
 Vizaknay Bereck György 388
 Vladár Ervin 185
 Voigtel, Nic. 171
 Voit Krisztina 378
 Volger 271
 Volney 275
 Voltaire, François-Marie 17, 18, 138, 175, 262, 274, 327
 Vozári Dezső 350, 351
 Völgyessy Pál 332
 Vörösmarty Mihály 142, 288, 343–346
 Vratislav (cseh király) 369
 Vyvíjalová, Mária 138
 Wackernagel, Hans Georg 316, 353
 Wagner József 348, 349
 Waldapfel József 51, 56, 57, 262
 Waldstein Ferenc 166
 Wallaschek, R. 347, 348
 Walter, John 374
 Walter, Willigan L. 83
 Wándza Mihály 256
 Wankijff, Niclas 203
 Wattenbach, Wilhelm 226
 Weber, Georg 135, 136
 Weber, Peter Daniel 137
 Weber, Rebeka 135, 136
 Weber, Simon Ludwig 134, 135, 138
 Weber, Simon Peter 134–143, 271
 Webster, John 98
 Wehberg, Hans 183
 Wehe, Z. 318
 Wehli Tünde 376, 386
 Weidmann 263, 265
 Weingardt 169
 Weinmüller, Valentin 137
 Weis István 32
 Weisse 261, 262
 Wellesz Gyula 212
 Wells 351
 Weörös Gyula 203
 Werbóczy 272
 Werthesz Kelemen 263
 Wesselényi Miklós, id. 255, 256
 Wesselényi Miklós 261, 263, 269
 Weszprémi István 93, 161
 Weyermann, Albrecht 316
 Widmann, Hans 16
 Widmanstadius, Georgius 189–191
 Wieger, Fr. 319
 Wieland 262, 273
 Wienbarg, Ludolf 268, 274, 278
 Wieselgren 392
 Wieser, Walter G. 121, 122
 Wigand Ottó 271, 293
 Wille, Wilhelm 316
 Willer, Thomas 354
 Wilmart 393
 Wilson 73
 Winckelmann 273, 274, 277
 Wincklern, Johann Jacob 321
 Windisch, Karl Gottlieb von 13, 20
 Windisch Éva, V. 356
 Winipfer (százados) 62

- Wischnowszky Ignác 152
 Wlassics Gyula 347
 Wolff, Christian 19, 170, 172, 173, 175,
 193–195, 197, 265
 Wolffinus I. Wolff
 Wondrák, E. 41
 Wood, Anthony A. 96
 Wurzbach, Constant von 228

 Xántus János 384
 Xenophon 272

 Yartin (Nyitrai) József 144, 145, 151, 152

 Zádor Elek 271
 Zala Imre 298
 Zaluski, J. A. 391
 Zapadov, A. V. 390
 Zara, Antonius 189
 Zathureczky Ede 186
 Závodszy Levente 225, 226, 228, 230, 232,
 233, 235, 254
 Zechenter Antal 262
 Zehery Éva, Sz. 378
 Zeller 171
 Želtjakov 41

 Zemplényi Klára 350, 351
 Zeyk Adél 182, 183
 Zibolen Endre 381
 Ziegler 260
 Zilahy Lajos 186
 Ziller, Heinrich 33
 Zinovjev 352
 Zinzendorf (főszámvevő) 167
 Živanović, Sinesije 121
 Zola, Emile 288
 Zoltay Lajos 255
 Zorić, Mate 59
 Zoványi Jenő 195, 199, 208, 216, 217, 356
 Zrínyi-család 307
 Zrínyi Miklós 125, 130
 Zrzavý, Jan
 Zschokke 262
 Zsarnay Lajos 278
 Zsigmond (magyar király) 231, 393
 Zsigmond Ágost (lengyel király) 395
 Zsigmond János 282
 III. Zsigmond Waza 119
 Zsindely Endre 355
 Zsindely Ferenc 353
 Zsitvai Ferenc 260
 Zsolt Béla 365, 367

ZOLTÁN HAVASI

The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country

At the 175th anniversary of the founding of the National Széchényi Library

1.

If we should move back in time to 1802 and linger for a while and, knowing what we know today, have a look around, we would as certain that, viewed even from the perspective of the entire social development of Hungary, we were standing at a particularly important turning point in the history of Hungarian culture.

The date, of course, is symbolic. Its symbolism is conferred by the date of a deed of foundation. The deed of foundation was the result of a decision by Count Ferenc Széchényi to lay the foundations for the institution and later the system of institutions that would develop, prepare and propagate the riches of Hungarian culture. He established national library but "the collection placed at the disposal of his dear country" included other kinds of objects besides books and manuscripts. Thus, Hungarian museums and public collections can trace their descent back to this endowment.

Today, we know, although the recognition is still spotty, that economy, politics and culture form an indivisible dialectic whole. That is to say, culture, especially public education, not only conforms to economic-political demands but can also be regarded as one of the conditions necessary for solving the problems imposed by these demands.

If we should stand at the threshold of the year 1802 (or more generally, the dawn of the 19th century) and we should take a look at the state of consciousness in Hungary (which did not differ much from the general situation in Eastern Europe), it would strike us that it tells us more about national culture than about economics. During the period of national revival, only outstanding personalities saw what lay behind national development, the economic and social questions, the necessity of changing to a capitalistic system, the need to achieve "bourgeois status". Thus, the trend of the social function of culture was thrown intermittently but increasingly into relief on the Hungarian map of consciousness at the end of the 18th century and beginning of the 19th.

The historical role of reconciling certain kinds of social activities fell to culture. Put more exactly, the struggle for cultural development could, from time to time, make the most headway among economic, political and cultural pursuits. The interchange of the various main branches of activities can be observed even the lives of certain personalities. Ferenc Széchényi, who at a young age attained public office and assumed political roles, withdrew after ten years of service. He voluntarily retired from public life and for a while focussed his energies on cultural life. That is to say, during this time, other activities in his life were organized around this area.

This coordinating role of culture is realized in the horizontal system of interconnected social development. However, since the philosophical meaning of culture can be understood only in its historical perspective, it not only has a vertical interconnected system in conformity to its social function, but also, within its relations of time and space, it is realized more fully in time and likewise, its supporting and critical role of general conditions predominates. That is how it becomes the guardian of traditions and the creator of the future.

Here, we have arrived at the significance of Ferenc Széchenyi's act of laying the foundations of the library, the national collection, at the turning point in Hungarian cultural history at the beginning of the 19th century. At the beginning of the national rebirth, stimulated by the enlightenment, it was possible to take action to ensure the continuity of cultural development which had often been interrupted due to the till then fragmented nature of Hungarian economic, social and political development. This was the point at which a way was opened to systematically look back, retrospectively develop culture, change the given cultural situation and strive for long-range cultural development and shaping of the future.

We would like to demonstrate, though sketchily, that Ferenc Széchenyi worked hard not only to collect cultural possessions, he did not want to set himself up as a generous patron of the arts, but he wanted to stimulate public activity, raise the cultural level of the society, expand the circle of creative artists, and participate in shaping the future.

We should not consider him merely as a generous founder, we should not see only the gesture in his donation, we should think of him as a man who longed to create, who often had to struggle and spend many anguished moments during his career. When he could, he used his office for noble causes, when he saw unavoidable obstacles, he preferred to retreat from public life. Many times he was forced to compromise. Often he failed, at other times he was lauded to the skies. Near the end, he thought back on his life and achievements with both dissatisfaction and a calm mind yearning for peace. One of his achievements proved lasting.

2.

We will compare the initiative of 175 years ago with our efforts today in the interests of our present work of rebuilding the future and strengthening our scientific and cultural goals. We can draw a few lessons in cultural history and cultural policy from the partial results achieved by the work of our library historians.

One of the lessons is that there is a much closer connection between science and libraries and museums, that is, between research and the national collection, both in terms of historical development and the current functions of these institutions, than is generally known or practiced in the organization of research. Summaries of cultural and scientific history to this day give scant attention to the role the founding of the national library and national museum played in shaping Hungarian scientific life and in helping to establish the Hungarian Academy of Sciences. The summary, published for orientation at home and abroad, which appeared under the title of *Hazánk Magyarországa* in Hungarian and *Information Hungary* for foreigners, states

in its chapter on scientific life: "At the beginning of the nineteenth century it was not without reason, that critical spirits complained of the indifference manifested by feudal society and of the insufficiency of conditions necessary for scientific work. It was nevertheless in this period that Ferenc Széchenyi in 1802 created the new centre of future scientific life by founding the Hungarian National Museum and together with in the National Library." By this statement, in which logical fragmentation and ambiguous historical information is perceptible, it is not clear that for two decades the Museum performed the functions of the Academy of Sciences which did not yet exist.

It is even more surprising that, while the monograph, published at the occasion of the 150th year anniversary of the Academy (*The Century and a Half of the Hungarian Academy of Sciences. 1825—1975*. Bp. Akad. Kiad. 1975.), in many respects discusses the efforts at establishing the scientific society before 1825 remarkably well and concisely, it exaggerates precisely the decade before the national assembly of 1825, thus, the events directly preceding the institution of the Hungarian Academy of Sciences. Though it mentions endowments and competitions and also that the committee setting up and judging the competitions worked in the National Museum. Indeed, it does not refrain from stating: "in 1812, the national assembly declared that the National Museum was incomplete without the Scientific Society". Still we feel that the irreplaceable role the founding of the first Hungarian national public collection played in the development of scientific life, and its significance in the history of science has been up to now unjustly forgotten. Furthermore, the summaries to date did not include those partial research results which convincingly present Ferenc Széchenyi's promotion of science.

Without a doubt, the political movements which emerged after 1790 favourable to the scientific pursuits of the enlightenment soon succumbed; thus, interest in establishing the scientific academy also declined. It was also true that, although the national assembly of 1790 charged a literary committee with establishing the Scientific Society, the matter was never discussed because of the armed attacks by the French. Moreover, it is undeniable that most of the gentry, alarmed at news of the French Revolution and its consequences, backed off from scientific progress for a time.

Under these circumstances, the activities of those who belonged to the slowly emerging intelligentsia and bourgeois literateurs who remained steadfast in their social and cultural pursuits or the actions of those public figures who could direct their attention to fostering the sciences and developing public education were all the more praiseworthy. The latter included Ferenc Széchenyi. In the deed of foundation of the national library, he devoted himself to disseminating a printed catalogue of the collection donated to the nation. He personally directed the publishing of the catalogue series for a decade and a half (1799—1815). The carefully compiled volumes demonstrate that "Széchenyi intended the State Library to be not only a museum but primarily a workroom for the scholars and scientists of the nation."¹

Széchenyi's decision to found the collection, develop it in a certain direction, which made possible the publication of the catalogue of the national collection

¹ BERLÁSZ, Jenő: *Hogyan propagálta Széchenyi Ferenc az Országos Könyvtárt?* (How Ferenc Széchenyi propagated the State Library?) = *Az OSZK Évkönyve 1968—1969*. 57. p.

and which enabled his endeavours to take root in national and international consciousness must be considered to be of scientific historical significance and in a certain sense a standard achievement in this area. It is undeniable that the counsel of the best minds of the country (József Hajnóczy, Márton György Kovachich and others) influenced him, but we believe that, for the most part everyone concentrated on his own scientific pursuits. Széchényi, on the other hand, had one kind of totality in mind concerning the collection which "included literature, the humanistic and natural sciences, works concerning religion, politics and economy, etc. often even booklets of ephemeral value; thus, everything that was ever published in Hungary or in foreign countries written by Hungarian authors. To this was added foreign literature about Hungary. (This included not only published works but also manuscripts.) These principles essentially meet the standards of modern conceptions of the national library. Such an early example of the achievement in practice of these conceptions is worthy of note."²

Many plans, programmes and proclamations to establish a national scientific centre were produced during the 18th century. Mátyás Bél (1735), Péter Bod (1756), Adam Kollar (1763), György Bessenyei (1778), Ignác Batthyány (1786), Miklós Révai (1790) and many others wanted a Scientific Society whose goals would be, in the words of Farkas Bólyai (1806), "to become familiar with our nation's past, present and future."

Széchényi also strived to bring about the Hungarian Scientific Society. "When, in 1790, the idea of establishing a Hungarian Scientific Society has engaged the attention of many people, a distinguished company of nobles and writers discusses the matter in this house", wrote Ferenc Kollányi in 1905, citing the correspondence of Ferenc Kazinczy published in 1891 by János Váczy. He participated in numerous other movements and enterprises promoting scientific life. It is difficult to keep track of all the writers he supported both materially and morally.

However, he did not consider the planning of projects, the occasional support of certain scholars to be enough. He initiated a *comprehensive* enterprise, "embracing the culture of the entire nation". He decided "to collect everything that concerned our country, her history, literature, etc., be it in Hungarian or in a foreign language, written by a Hungarian or a foreign writer, be it a publication or manuscript."³ He did not consider it to be sufficient to formulate plans, but, as an enlightened aristocrat who had travelled much in Europe, chose action. Ahead of the reform era and preceding the generation of builders, he lived by the watchword to be invented later — "act, create, and increase". The desire to build moved him too as it did his son István Széchényi whose achievements affected the economic development of the entire country.

² SOMKUTI, Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. (The National Library of Ferenc Széchényi.) = Az OSZK Évkönyve 1970–1971. 181. p.

³ KOLLÁNYI, Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902. I. köt.* (The Széchényi State Library of the Hungarian National Museum 1802–1902. Vol. 1.) Budapest 1905. 14. p.

3.

Action meant building a new, cultural reconstruction. Not long after Johann Gottfried Herder, German poet and philosopher of history, predicted that Hungarians would soon be finished, this action aided the survival and rebirth of the nation, helped it join forces with social progress because the national rebirth created that framework within which social progress could evolve.

Action stimulates rebirth and renewal. The demands and requirements of renewal crop up again and again in the evolution of Hungarian cultural history. That is, the end of the 18th century and the beginning of the 19th was not the first time that Hungary had conceived and brought into being the collecting of national cultural treasures.

The history of Hungarian books, written records and libraries that goes back to the 11th century is well-known. Only the precedents created by the flowering medieval book culture of the monasteries, chapters of collegiate churches, cathedrals and royal chancelleries and the introduction of humanism into the country could have led to King Matthias' world-famous library, the Bibliotheca Corviniana during the second half of the 15th century, in addition to the valuable libraries of the humanist prelates competing with the king. The culture of the court of King Louis I (the Great), the princely codex, the *Képes Krónika* (Illustrated Chronicle), prepared in this court convincingly attest to the fact that these collections were at the same time centres of learning and the royal library did not spring up overnight from nothing. In addition to our codex literature, the first attempts at founding universities (in Pécs in 1367, in Óbuda, 1389, in Pozsony in 1467), and the first printing workshop whose first printed book, the Chronicle of Buda which appeared in 1473, marking the beginning of printing in Hungary, that was established near the royal court, all of these bespeak of a flowering medieval culture.

However, this courtly culture, which could have laid the groundwork for a national library and museum, as it happened in several European countries, unfortunately fell into decay and vanished in the middle of the 16th century (after 1526) within a few decades as a result of the Turkish hordes that devastated the country. The century and a half of Turkish rule and Habsburg despotism set back the development of Hungarian collections for a long time. During these centuries, it was the society that sustained and developed the national culture rather than the government. This cultural development that came from below can be considered a healthy process but a slow one. It took three centuries for a permanent university, established in 1635 and still extant, and a secondary school system, that came into being in the midst of the reformation and counter-reformation and later the social and intellectual movements of the enlightenment, to reach the middle classes as a consequence of the development of cultural history.

After the process of this development (at the end of the 18th century), the time came for the society to collect and preserve the country's cultural achievements, a task which the king's library should have accomplished for centuries.

The ideas of the enlightenment reached Hungarian society and found a response among the aristocracy, the well-to-do gentry and the new secular intelligentsia. Mostly, peasant, the clergy of bourgeois or small-holding gentry origin, teachers, doctors, engineers, lawyers, farm managers, county and state officials strived to develop Hungarian science. It was increasingly evi-

dent, however, that the lack of a centre for the collection of scientific literature, or research source material was a major obstacle in the path of the development of systematic scientific activity. Thus, it is to Ferenc Széchenyi's credit that, in the spirit of the enlightenment and the aspirations of the approaching reform era in addition to his experiences gathered abroad, he sought out the old cultural treasures of the nation, the written and printed records of the Hungarian past throughout the country. Directing the work personally, he brought them together in an organic collection at much material sacrifice and put it at the public's disposal.

4.

The way in which he placed it at the public's disposal is worthy of attention. It denotes work of scientifically standard value. The scientific method of exposing the collection, the source material, is an example that is useful to us today. It can guide us in our work serving both science and public education.

Ferenc Széchenyi was not the only aristocrat who established a private library. The Eszterházy family, for example, built up an extraordinarily valuable library which they opened to the public. But unfortunately, they had no Hungarian books. On the other hand, Gedeon Ráday's rich collection in "hungaricas" directly supported the work of scholars. It is well-known that many Hungarian researchers achieved results by using Széchenyi's books. Several among those who established libraries believed that their collections could lay the foundations of a scientific society. This idea inspired Ignác Batthyány, bishop of Transylvania, who founded his library in Gyulafehérvár, or Sámuel Teleki Transylvanian chancellor, who founded the Teleki-collection in 1796.

It was Széchenyi who was most skillfully consistent in bringing his library to the public, not only by founding the national library, but also by his scientific work of dissemination and printing the catalogues of the collection that mobilized the country and informing foreign countries with his publications presenting the collection in detail. Jenő Berlász demonstrated in his high-level treatise: *How Ferenc Széchenyi propagated the State Library?* The work convincingly shows that these catalogues were not modest manuals but many-sided catalogues, professionally prepared bibliographies that met the scientific standard of the times. He sent his catalogues abroad, everywhere he thought people should have a concrete realistic view of Hungary and her people with special emphasis on Hungarian cultural achievements. His catalogues provided the world with evidence that Hungary, contrary to Herder's view had for centuries been an active participant in universal culture, in European civilization.

The way in which he organized the dissemination at home, with a little bringing up-to-date, comes up to the standards of modern educational-sociological research and evaluation, but is also equal to a carefully prepared publicity or awakening interest or even an appeal to social forces to help develop public education. He was careful to inform the men of high-rank in public life, he also focussed his attention to the clergy, he considered the gentry, recognized the importance of the cities and counted on the new intelligentsia.

These were the activities that we esteem more highly than the efforts and appeal, containing generalities, aimed at establishing the scientific society.

Thus it is understandable that contemporaries regarded the new institution as a historical event. György Kóky wrote in a study about the reaction of the press toward the founding of the national library:⁴ “. . . our enlightened writers and scholars referring to the Corvina, often declared that a large public library was needed in the present. And when Ferenc Széchenyi offered his collection to the nation, even more people recognized the significance of such a library upon reading the news and commentaries of the home press. One after another came the offers from all classes of society to supplement the collection of the national library. And as can be discovered from the contemporary press, they spoke of the newly established national library with almost as much respect as earlier they had remembered the famous library of King Matthias. This respect. . . in addition to the founder Ferenc Széchenyi, was meant for the collection destined to play an important role in the cultural and scientific life of the nation.”

5.

It was soon clear, that the endowment was suitable not only for a library, but could also lay the foundations for a national public collection, a museum. The first librarian, Jakab Ferdinánd Miller, already took great pains so that the Hungarian National Museum established by law in 1808, and the Hungarian Scientific Society „should be established on one and the same foundation.” The Scientific Society was still not established. At the same time, at the beginning of the century, endowments were set up with that goal in mind. István Sándor, writer and bibliographer, set up an endowment with 10,000 florins and his valuable collection, and the Marczibányi family donated 50,000 florins. These funds were used for competitions and prizes and were entrusted to the committee of the Hungarian National Museum.

The first Hungarian public collection fulfilled the functions of the as yet non-existent scientific academy not only in this area but also by starting a series of scientific publications. The main reason for publishing the museum papers (*Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici*) was seen to be “to inform population of the country about the unpublished manuscripts in the possession of the literary institution by publishing them and to enrich Hungarian literature with the studies on numismatics, archaeology and the natural sciences. The more these kinds of works are publicized, the more they become common knowledge, the more useful they become for the country and its citizens.”⁵

This development can be considered to be an organic continuation of Ferenc Széchenyi's initiatives. Already in the first decades of the life of the institution, scientific study was thus coupled with public education.

This picture of the first years would not be complete, if we focussed only on what which was positive and progressive. The deed of foundation placed palatine Joseph in charge of supervising the collection. He carefully fulfilled his responsibility in exemplary fashion. He carefully strived to develop it.

⁴ *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1961–1962.* (The National Széchenyi Library Yearbook 1961–1962.) 277–278. p.

⁵ KOLLÁNYI, Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára 1802–1902. I. köt.* (The Széchenyi State Library of the Hungarian National Museum 1802–1902. Vol. 1.) Budapest 1905. 384. p.

His "care" extended to everything. "But while... the palatine opened the rich material of the Széchényi-State-Library to the public, in the spirit of the times, he took care that abuses not occur because of the permitted freedom and that dangerous doctrines and anti-state ideas, etc. not be spread by these means", wrote Ferenc Kollányi, the hard-working chronicler of the first year of the institution. In the course of the chronological exposition of the remaining papers, he noted that, on August 14, 1807, the palatine informed Jakab Ferdinánd Miller that he had heard from a creditable source many of the documents and manuscripts were being copied for the purpose of publication. Miller should report if this was true and in the future every copy should be shown to him before being published. Miller, faithful subject that he was reported in a memorandum within days the kinds of manuscripts there were and the steps that were being taken up to then concerning their use. "Unknown individuals could look at the manuscripts only from the outside. Only those who had taken an official oath of allegiance to the reigning house or scientists whose work attested to the reliability of their character and ideas could use them for more extensive study. As far as he knew, they had not given out papers whose publication might be supposed to cause damage to the country. True, Gergely Berzeviczy's paper on the conditions of the peasants had been recently published but the library was in no way concerned. More than one manuscript that had been copied beforehand came here. More recently, the founder himself took out several papers on the national assembly in exchange for a receipt but it certainly cannot be supposed that he would misuse them."⁶

We cited these lines from Kollányi's book because it provides a convincing example of the contrast between the intentions of the founder and general practice and illustrates the dependence of the first librarian appointed by the founder on the palatine which meant his virtual break with the aspirations of the founder.

6.

Széchényi, whose "most ardent wish, first and last, was that individuals who were really familiar with the literary past should use the Széchényi State Library", could see in his lifetime that among the librarians, there were and there would continue to be those who would carry on his work. He must have considered István Horvát to be one of these. Horvát played a decisive role in preparing the decision to lay the so-called second foundation for library, the collections of books in Széchényi's palace in Sopron, which, in contrast to the collection of Cenk contained mostly foreign works.

In our present study, we will point out two viewpoints represented by István Horvát which can teach something today.

Horvát wanted to obtain the collection of foreign works for the reference library of the national library. When he declared that all of the sciences were very closely connected to each other, he was thinking of interdisciplinary studies, in accordance with our modern concepts. He himself thought it very desirable that "research into national matters" should depend on the home

⁶ KOLLÁNYI, Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802 – 1902. I. köt.* (The Széchényi State Library of the Hungarian National Museum 1802 – 1902. Vol. 1.) Budapest 1905. 151. p.

source material of national library, but he no less desired that there should finally be a Hungarian whose work would be outstanding in all the sciences. Perhaps it was untimely of him to expect Hungarian polihistor, but he was right in believing that Hungarian science needed men, who had a versatile education and who approached European standards. He was convinced that "before the establishment of the Széchényi State Library, scientific progress was hampered not so much by the lack of such talent as by the lack of indispensable resources."

His other noteworthy idea was that, although it would be wrong to deprive the museum and library of its national character, collecting only works written by Hungarians about Hungary was not enough. "The work of our fathers, who had very few literary resources at their disposal are only pails of the national effort and only rarely can they serve as resource material." The presentation of the national literature and culture should be built on firmer foundations. "The necessary material, especially those referring to previous centuries, should be obtained from countless foreign works which were all but inaccessible to our writers."

These thoughts illustrate that, already when the first national public collection was founded and during the decade following the foundation, our ancestors took on such tasks and set goals that are still valid today.

In the last years, in the most recent past, did we begin to work out a project which included searching out the national treasures which are still in foreign lands. Recently, the International Association of Hungarian Philology which keeps track of the activities of professionals who do research into Hungarian linguistics, literary history and ethnography and popularizes and disseminates their results to the public. These efforts had their obvious effect on libraries.

7.

The founder's intention to designate the institution originally established as a national as state library could be investigated in the future. Jenő Berlász pointed out this important formal element. "The fact that, during the years of the emerging movement to reform the Hungarian language and "Hungarize" the sciences, Ferenc Széchényi published the catalogue series of the national library in Latin was most certainly not an accident. The reason is not that Széchényi looked down on the Hungarian language because of intellectual arrogance or that he opposed the program of Bessenyei and his followers on principle, as he was one of the few aristocrats who mastered Hungarian as his mother tongue and practiced it in the village of his home. The Latin must have another purpose, probably to express the founder's intention to destine the State Library as a cultural treasure and cultural tool not only for Hungarians by birth but also for all the peoples under the Hungarian crown. The designation of the new library as *Bibliotheca Regnicolaris* which soon came into general usage replacing the *Bibliotheca Nationalis* seemed to bear this out."⁷

⁷ BERLÁSZ, Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt?* (How Ferenc Széchényi propagated the State Library?) = *Az OSZK Évkönyve 1968–1969*. 58. p.

Another simple explanation is that the catalogues were written in Latin because they were intended, from the outset, to be sent abroad. The change in the name of the library implies that old Hungary was the scene of the history and culture of many peoples and that the various nationalities lived beside each other in close social and cultural association. Thus, the designation of "state" was more fitting than the emphasis on the "national".

It is worthwhile to examine the matter further, because today the National Széchényi Library is undisputably our national library and we are called upon to develop that national culture in a way that both that which distinguished it from and that which connects it to other nations is expressed. The 175-year development of the collection of the National Széchényi Library reflects well, reliably, and convincingly that numerous manifestations of our history and culture is the heritage of several peoples. Given this knowledge and with our modern concepts and world view, we interpret the historical traditions correctly, if we emphasize not the characteristics that keep us apart from other countries, turn inward but those that bring us closer to other nations.

8.

During the 175 years that have passed since the founding the National Széchényi Library, many changes, that we are unable to relate here, have happened in the world, in our country and in the life of the institution. If, at the occasion of this anniversary, we recalled a few incidents and elements of the circumstances of the founding and beginning phase of the library, we did not do so because we believed that our tasks today can be traced back to the 19th century. In addition to presenting the concrete professional lessons to be found. We wanted to express that national tradition is a vital factor, an organic part of socialist patriotism, that political, economic and ideological-cultural history of a society is at the same time the antecedent of the socialist present.

Perhaps not enough light has been shed on the fact that we must bear in mind the historical traditions which conflict with each other, but at the same time are interdependent and conditional upon one another, that both the progressive traditions and negative experiences must be considered.

In the perspective of the development of library work, let us take heed not to want to unhistorically discover everything ourselves, but let us not cling tenaciously to outworn concepts. We emphasize the desire to create in pointing up the example of the founder of our institution and those who continued his work, and we carry on according to the demands of our age and the foreseeable future. We saw that in many essential questions, the basic tasks of the library were in conjunction from the outset, and it is to be seen whether the basic questions come up again and again in the course of the entire historical development of the institution.

Our present social situation and living conditions raise the questions to which we must find answers, in the spirit of active socialist patriotism and indivisible from this, current internationalism that opens up long-range perspectives and enlightenment in compliance with the demands of our times.

Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa

1.

Ismeretes, hogy Széchényi Ferenc gróf, miután átvette birtokai kezelését, a horpácsi kastélyban elhelyezett családi könyvtár rendezésével, feldolgozásával és további gondozásával ügyvédjét, illetve későbbi titkárát: Hajnóczy Józsefet bízta meg. Rámutattak arra a jelentős szerepre is, amit a már akkor rendkívül művelt, fiatal tudós a családi gyűjtemény — a jövőbeni nemzeti könyvtár — életében betöltött: nemcsak rendezte és számba vette annak állományát, hanem a továbbfejlesztés elveit is kidolgozta, és hozzákezdett azok megvalósításához is. De magára a felvilágosult szellemű grófra is nagy hatással volt; sokan Hajnóczyban látták Széchényi Ferenc későbbi felajánlásának: a nemzeti könyvtár és a nemzeti múzeum eszméjének egyik legfőbb és legkorábbi szószólóját.¹

Mindezek ellenére Hajnóczy könyvtárosi munkásságáról magáról csak nagyon keveset tudunk. Az ezzel kapcsolatos ismereteink röviden összefoglalhatók: Hajnóczy József — aki korábban Forgách Miklós gróf, nyitrai főispán magántitkára volt — 1778 nyarán került Széchényi Ferenc grófhoz. Fő feladata a horpácsi könyvtár rendezése és gondozása lett; olyan munka, amelyhez nagy kedvvel fogott hozzá, jóllehet ő inkább városi vagy kamarai állást szeretett volna elnyerni. Széchényi szolgálatába vonzotta őt viszont a felvilágosodás gazdag irodalma, amibe már Forgáchnál is volt alkalma beleszólni és ami új gazdájának gyűjteményében is szép számmal képviselve volt; valamint az a kedvezőbb lehetőség, ami jogtörténeti kutatásai szempontjából a horpácsi kastélyban fogadta. Míg Forgách nem szívesen nézte, hogy Hajnóczy szabad idejében régi okleveleket másolt és levéltárakat búvárolt végig, addig Széchényi nemcsak érdeklődést mutatott kutatásai iránt, hanem még igyekezett is ezt saját gyűjteményének hasznára gyümölcsoztetni. Felismerte, hogy az európai felvilágosodás irodalmában és a hazai forrásokra nézve egyaránt jól tájékozott Hajnóczynál senki sem lehet alkalmasabb könyvtára fejlesztésére.

Hajnóczy 1780 január végére már el is készült a szakkatalógussal; a betűrendes összeállítást — mivel a könyvtári helyiséget nem lehetett fűteni — a tavaszra ígérte. Hozzáértését bizonyítja, hogy számba vette a csonka példányok hiányait csakúgy, mint a duplumokat (melyek közül néhányat saját könyvtára számára elkért a gróftól), és a selejtezésre ítélt műveket. Javasla-

¹ Ld.: FRANKÓI Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc*. Bp. 1902. — BARTFAI SZABÓ László: *A sarvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. 2. köt.* Bp. 1913. — BÓNIS György: *Hajnóczy József*. Bp. 1954.

tot készített a beszerzendő könyvekre nézve; csak olyan munkák megvásárlását javasolta, amelyeket már olvasott, vagy pedig legalább ismertetések alapján megfelelőknek tartott. Egy olyan összeállítás elkészítését is vállalta, amelyben a magyar történelemre vonatkozó kiadványokat kívánta számba venni.

Sajnos, nem ismerjük Hajnóczynak ezeket a könyvtár gyarapítása szempontjából oly fontos összeállításait, pedig általuk sokat megtudhatnánk arról a hatásról, amelyet Széchényi Ferencre és gyűjteményére gyakorolt. Még az általa készített szakkatalógusból is csak egy kis töredék maradt fenn, de feltehetőleg ez is csak fogalmazvány.² Könyvtárosi tevékenységéről mindössze még annyit tudunk, hogy azt, kisebb-nagyobb megszakításokkal, később is folytatta. Amikor hivatalosan is Széchényi titkára lett — 1784-ben —, ismét rendezte és katalogizálta a könyvtár új gyarapodásait, a levéltárral együtt. 1786-ban, amikor Szerém megye alispánjává nevezték ki, átmenetileg megszakadt ugyan kapcsolata a gyűjteménnyel, de II. József halála után, miután hivatalát elvesztette, ismét munkálkodott a közben Cenkre költöztetett könyvtárban és levéltárban.

Könyvtárosi tevékenységének e vázlatosan ismertetett rajzát, de a vele kapcsolatos, egyébként is hiányos ismereteinket alkalmunk nyílt némileg kiegészíteni. Hajnóczynak a magyar jakobinusok perében lefoglalt levelezése között 107 olyan levelet is találunk, amelyek írója Conrad Dominik Bartsch, Hajnóczy bécsi jozefinista barátja, a *Wiener Zeitung* szerkesztője volt.³ Ezekben a levelekben a két felvilágosult szellemű író több mint másfél évtizedes kapcsolatát kísérhetjük nyomon, és bepillantást nyerhetünk általuk Hajnóczy Széchényi könyvtárával összefüggő tevékenységébe is. A levelekből kirajzolódik az a könyvtárgyarapítási koncepció és könyvbeszerzési gyakorlat, amelyről eddig csak szórványos ismereteink voltak. Az új adatok alapján megerősíthetjük és gazdagon dokumentálhatjuk Hajnóczy kiemelkedő szerepét a hagyományos családi gyűjteménynek egy korszerű könyvtárrá történő átalakításában. Már ekkor felismerhetők a könyvtár gyarapítóinak — a modern európai felvilágosodás alkotásai iránti vonzódásuk mellett — a magyar kultúra és történelem kútfői irányában való tájékozódásuk is; vagyis a leendő nemzeti könyvtár — ha még nem is egészen tudatos — megalapozása.

2.

Amikor Bartsch 1776 őszén megindította levelezését magyar barátjával, Hajnóczy már két éve Forgách Miklós gróf titkára volt. Bár a művelt főúr szolgálatában alkalma volt megismerkedni a francia, német és angol felvilá-

² SOMKUTI Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. = Az OSZK Évkönyve 1970/1971.

³ Haus- Hof- und Staatsarchiv (Wien). Vertrauliche Akten 48. (Régen: 71.) fasc. 7. sz. — E levelezés egyes részleteit felhasználta Benda Kálmán *A magyar jakobinusok iratai* c. művében, és az ő nyomán Bónis György Hajnóczy-monográfiájában. A magunk részéről a levelezés eredetiben való átnézése alapján fölváztuk azokat a kapcsolatokat, amelyek Hajnóczy, Széchényi Ferenc és C. D. Bartsch között, főként publicisztikai téren fennálltak. (KÓKAY György: *Hajnóczy József és Széchényi Ferenc kapcsolatai C. D. Bartsch-csal, a Wiener Zeitung szerkesztőjével*. = MKsz 1976. 76 — 93.) Ezúttal arra a szerepre szeretnénk rámutatni, amit Hajnóczy, Bartsch közreműködésével játszott Széchényi Ferenc könyvtárának feldolgozása és gyarapítása terén. Azokra a jelentős politikai vitákra és ellentétekre, amelyek — barátságuk ellenére — végighúzódnak levelezésükön, más alkalommal szeretnénk kitérni.

gosult írók műveivel, a családi levéltárban pedig megkezdhette a történeti anyaggyűjtést, Forgách birtokperei nem tudták lelkesíteni, és el akarta hagyni állását: 1776-ban már csak szülei kérésére maradt meg a nyitrai főispán mellett.⁴

Így érthető, hogy Bartsch első levelében már olyan utalással találkozunk, ami arra enged következtetni: Hajnóczy ekkoriban a könyvtárosi pálya irányában is próbálkozott. A bécsi levélíró ugyanis azt kívánta neki, hogy teljesüljenek vágyai: legyen könyvtáros és művelt ember; ne vesztegesse el fiatal éveit. Állítólág Martini, a neves bécsi jogtörténész, Bartschnak is megígérte: elhelyezi őt az egyetemi könyvtárban. Ezért Bartsch ilyen irányba képezte magát: szorgalmasan tanult irodalomtörténetet és bibliográfiát, hogy alkalmas legyen erre az állásra.⁵ És noha Bartsch a későbbiek során sem lett könyvtáros, és az egyetemi tanszék megszerzésére irányuló tervei is meghiúsultak, irodalmi és könyvészeti felkészültségének mégis hasznát látta: többek közt mint Széchényi és Hajnóczy bécsi könyvbeszerzője.

Már 1776-ban is nyomát találjuk annak, hogy Hajnóczy számára, levele végén bibliográfiai tudósítást közölt a *Wienerisches Diarium* nyomán, a megjelent új könyvekről.⁶ E művek legnagyobb részben hazai kiadású jog-, alkotmány és egyéb történeti munkák voltak, amelyeket Hajnóczy bizonyára történeti kutatásaihoz igényelt. E listát érdemes teljes egészében szemügyre venni, hiszen a fiatal Hajnóczy érdeklődésére is jellemző, még akkor is, ha a könyveket esetleg Forgách számára szerezte is meg:

Proda M., Juris prudentia Criminalis secundum praxim et Constitutiones Hungaricas. Posonii. fol. — De Gondola, Panegyris de Sacra incorrupta Dexterâ Sancti primi Hungariae Regis Stephani. Budaë, fol. 1774. — Severini, Fundamenta historiae civilis. Posonii. 8 1773. — Grundriß der Könige freyen Stadt Pres'burg, mit den Namen der Kirchen, Kloster fol. — Ransanii Epitome rerum hungaricarum. 4to Budaë 1776. — Du Fresne, Illyricum vetus et novum, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae. fol. — Passavio, vindicatus et animadversionibus illustratus piissimae Protoreginae Ungariae Giselaë tumulus. Posonii 8. 1776. — Reginae Ungariae primae Stirpis. Auctore R. P. Xysto Schier. Opus postumum cum Vita Autoris et notio omnium operum ejusdem. 4° 1776. — Memoria academiae Istropolitanae seu posoniensis ejusque nonnullorum professorum et documentis coaevis confecta a F. Xysto Schier. 4. 1774.

3.

Bartsch levelei sorában 1776 októbere és 1781 februárja között hosszabb szünet van; nem tudjuk biztosan, hogy valóban szünetelt-e levelezésük, vagy csak a gyűjtemény hiányos. 1779 elején Hajnóczy, Forgách ajánlatára, Széchényi Ferenc ügyvédje, majd 1781 januártól titkára lett. Széchényi — mint láttuk — a családi könyvtár rendezésének és számbavételének befejeztével — rábízta a gyűjtemény további gyarapítását. Ennek során válik Hajnóczy és Bartsch kapcsolata ismét élénkebbé; levelezésük ezekben az években a leggazdagabb. Kapcsolatuk részese volt bizonyos mértékig maga Széchényi is, aki — könyvbeszerzési és egyéb ügyekben — többnyire titkára követítésével érintkezett a bécsi megbizottjával, bár olykor előfordult, hogy közvetlen: sze-

⁴ HAJNÓCZY R. József: *Hajnóczy József élete. 1750–1795.* Bp. é. n.

⁵ 1776. szept. 4. 13–14. f.

⁶ Uo. 13. f.

mélyes és levélbeli összeköttetésbe is kerültek egymással. E három, társadalmilag és nemzetségszerűen is különböző személy harmonikus viszonyát a felvilágosodás eszméinek és a könyvek szeretetének közös motívumai mellett az a körülmény is előmozdította, hogy mindhárman szabadkőművesek voltak; sőt szinte egymást szervezték be a szabadkőműves rendbe. Hajnóczy 1780. június 7-i levelében arra kérte Széchényit — aki már korábban tagja volt az egyik páholynak — hogy ajánlásával segítse felvételét. Hajnóczy pedig, aki 1782-ben már bizonyosan szabadkőműves volt, Bartsch ajánlója lett, akit 1783. január 24-én vettek fel „A megkoronázott Reményhez” nevű bécsi páholyba.⁷ Hármuk kapcsolatának baráti jellege mindvégig fennmaradt, jöllehet II. József uralkodása, majd a nemesi mozgalmak és a külpolitikai események számos kérdésben — főként közjogi téren — nézetellentéteket és éles vitákat eredményeztek köztük. Mindez azonban nem rontotta meg emberi kapcsolataikat, melyek egyik legállandóbb tárgyát és keretét éppen a könyvek és a kéziratok ügye szolgáltatta.

Kezdetben mindegyikük bizakodással tekintett II. József felvilágosult abszolutizmusa elé. Mégis érdekes, hogy már ekkor — 1781-ben — érződik köztük azon a területen bizonyos feszültség, amely a későbbiek során is fő tárgya lett vitáiknak. Bartsch ugyanis egy 1781. február 13-i levelében egyrészt ugyan megnyugtatta Hajnóczyt, hogy nincs oka félelemre a Corpus Juris L. H. című közjogi munkája miatt: a cenzúra már nem a régi; féken van tartva. Másrészt azonban feltehetőnek tartja, hogy ez a téma mégis kényes marad. Egyébként még az a véleménye, hogy addig nem lehet teljesen megírni sem Magyarország történetét sem pedig közjogát, amíg a legfontosabb dokumentumok levéltárakban, családi titkokként elásva hevernek, és csak a penész táplálják.⁸

Hajnóczy maga is tisztában volt a kéziratok feldolgozásának szükségességével: Kovachich Márton Györggyel és történettudományunk más korabeli úttörőjével együtt ő is azt tartotta, hogy az oklevelek a történelem kutatásának legfontosabb forrásai; sőt ő tovább is ment, mert nála mindez nem öncél, hanem eszköz volt politikai és társadalmi munkáihoz, célkitűzéseihez.⁹ Mint láttuk, már Forgách családi levéltárában — a pörös iratok tanulmányozása során — eljutott a történeti források kutatásához, Széchényinél pedig megvetette a későbbi kéziratgyűjtemény alapjait, és áttanulmányozta a horpácsi archívumon kívül a nemeskéri, a kőszegi, a soproni és más nemesi levéltárakat. Amikor Széchényit Horvátország helyettes bánjává nevezték ki, Hajnóczy oda is elkísérte. Titkári teendői végzése mellett dolgozott Draskovich János gróf levéltárában is, ahol több mint száz középkori oklevelet másolt le. E levéltárral kapcsolatban neki is tapasztalnia kellett azt, amire korábban Bartsch némi iróniával utalt: a magyar történeti források rossz fizikai állapotával, a pusztuló levéltári állománnyal kapcsolatban. (Bartsch 1784. április 22-i levelében ugyanis arra hivatkozik, hogy patkányok és molyok pusztítják a nemesi jogokat és privilégiumokat tartalmazó okmányo-

⁷ 1783. jan. 23. 23. f.

⁸ „...Überhaupt, meine ich, könne Ungarn weder Geschichte, noch Jus publicum vollkommen haben, so lange noch die meisten und wichtigsten Documente in den Archiven vergraben liegen, und als Familiengeheimnisse — dem Moder zur Nahrung überlassen werden.“ — 1781. febr. 13. 18. f.

⁹ Bónis: I. m. 55.

kat.¹⁰ Hajnóczy barátjától egy olyan értekezés után érdeklődött, amelyben a molyok elleni védekezésről olvashat. Bartsch abban reménykedett, hogy fel tud hajtani valahol, valamelyik bécsi gyűjteményben ilyen művet, de később arról kellett hírt adnia, hogy senki sem tud ilyen könyvről. Egyik ismerőse biztosította őt arról, hogy nem is jelent meg ilyen munka. Mégis azt ígérte barátjának: meg fogja érdeklődni az udvari levéltárban, hogy ott mit használnak a molyok és az egerek ellen, az állomány megóvására.

A gyűjtemények épségének megóvása mellett foglalkoztatta Hajnóczyt a levéltárak szervezésének és felállításának problémája is. Bartsch erre nézve már tudott szakkönyvet ajánlani: Le Moine és Batteney *Practische Anweisung zur Diplomantik und einer guten Einrichtung der Archive* (Nürnberg, 1776.) című művét, ami neki is megvolt német és francia kiadásban is; ezért, hogy Hajnóczy is felhasználhassa munkája során, felajánlotta a kötet megküldését.¹¹ E mű ajánlására nyolc hónappal később újra visszatért. Arra hivatkozott, hogy mivel barátja, tudomása szerint, éppen egy archívum felállításával foglalkozik, ehhez nagyon hasznos mű a két bencés által írt, fent jelzett kézikönyv. Az a véleménye, hogy egy olyan levéltár-tulajdonosnak mint Draskovich, meg kell e művet szereznie. A szakkönyvnek egyébként bizonyára Hajnóczy is jó hasznát vehette, mert nagy segítségére lehetett a dokumentumok felosztásának, a datálásnak és az olvasásnak a problémáival kapcsolatban, továbbá eligazítást nyújtott kivonatok és inventáriumok készítéséhez.

Bartsch egyébként Draskovich levéltárát, ahol Hajnóczy ekkor tevékenykedett, különösen értékesnek találta; többek között az ott található Keglevich- és Czindery-iratok miatt is, de főként az Istváni családra vonatkozó kútfőkre való tekintettel, amelyek kapasan megjegyezte, hogy köztük talán Hajnóczy is talál majd érdekességeket.¹²

Van szó a levelezésben más, gyűjtemények feltárását és használatát megkönnyítő kézikönyvek megszerzéséről is. Így pl. az 1784. december 19-i levélben arról értesíti Bartsch Hajnóczyt, hogy levelével egyidőben küldi számára a kért műveket: az egyik a *L'art de verifier les dates des faits historiques, des chartes, des chroniques et autres anciens monuments* (Paris, 1770.), amely a kronológiai tájékozódáshoz nyújtott a gyűjtemények feltáróinak segítséget; a másik a *Dictionnaire Diplomatique* két kötete. A levelezésből az is kiténik, hogy e művek megszerzését Hajnóczy kérte. A bécsi könyvbeszerző hangsúlyozza, hogy noha nagyon drága könyvekről van szó — az előző mű maga 28 forintba került —, mégis úgy hiszi, jó vásárt csinált.

4.

Ezzel tulajdonképpen el is érkeztünk — Hajnóczy archivális tevékenységébe történt rövid bepillantás után — magának a könyvgyarapítói munkának az ismertetéséhez. Az 1784. április 22-i levélben találjuk első nyomát annak, hogy Bartsch megbízást kapott Hajnóczyn keresztül Széchényitől, könyvek beszerzésére.¹³ Mindjárt kezdetben felbukkan a kor könyvkereskedelmének és kia-

¹⁰ 1784. ápr. 22. 31–32. f.

¹¹ 1784. dec. 19. 43. f.

¹² 1784. ápr. 22. 31. f.

¹³ „Mit viel Vergnügen will ich dem Auftrag wegen der Traflerschen Bücher so besorgen, wie Sie mir ihn vorgeschrieben haben...” 1784. ápr. 22. 31. f.

dásügyének érdekes és jellegzetes problémája: az utánnnyomatok kérdése. Ismeretes, hogy a 18. század folyamán megoszlottak a vélemények az utánnnyomásokkal kapcsolatban. A szellemi tulajdon korai védelmezői, köztük olyan kiváló írók mint Lessing, Fichte és Kant, elítélték; viszont olyanok is védelmükbe vették — miként egy ideig II. József —, akik a közművelődés és népfelvilágosítás eszközét látták benne. Az utánnnyomtatásban megjelent művek a városokat és a vidékeket egyaránt bejáró házalók révén ugyanis olyan rétegek körében is elterjedtek, amelyek nem jutottak volna hozzá különben a könyvekhez.¹⁴

Széchenyi Ferenc — Hajnóczy közvetítésével — Bartsch révén gyakran ilyen utánnnyomatok megszerzésére törekedett. Úgy látszik főként nagyobb és költségesebb sorozatok, írói életművek beszerzésénél gondoltak erre a gazdaságosabb lehetőségre. A jelzett levélben például arra nézve történt hivatkozás, hogy a gróftól a Trafler-féle kiadványok megszerzésére kapott megbízást. E kiadványok kötetlenek voltak, mert Bartsch a sorozat egyöntetű kötése érdekében tett intézkedéseket. Ugyanakkor arra is hivatkozott, hogy bonyodalmak vannak az egész vállalattal kapcsolatban: a kiadók egész Németországban felléptek ellene. A továbbiak során is tájékoztatást nyújtott Hajnóczynak arról, mennyire jutott a Trafler-féle kiadványokkal. Eszerint: a sorozat keretében kiadott *Allgemeine Weltgeschichte*,¹⁵ Büsching *Erdbeschreibung* c. és a *Reisebeschreibung* két kötete már a könyvkötőnél van; néhány napon belül elkészülnek és elszállíthatók lesznek a már korábban bekötöttekkel együtt. Egy későbbi levelében pedig azt jelzi, hogy megküldi a *Traflerische Anzeigen* című kiadványt, tájékoztatás céljából. Úgy látszik azonban, hogy e vállalkozással később megszakították a kapcsolatot; Bartsch legnagyobb öröme, mert ő az egész vállalkozást csak nyereszkeskedő célúnak nevezte.

Hírt kapunk a levelekből az ún. Troppauer-féle kiadványok megszerzésének egyes fázisairól is. Itt Bartsch a kiadványok színeinek kedvezőtlen összeállítását kifogásolja. Azt is jelenti megbízóinak, hogy az Ettinger-féle Voltaire-kiadásra lehet prenumerálni 15 forintért. Dícsérte a már megjelent kötetek szép nyomdai kiállítását.¹⁶

Minden bizonnyal Széchenyi, illetve Hajnóczy kívánsága volt, hogy a francia felvilágosodás vezéralakjainak, Voltaire-nek, Rousseau-nak, Helvetiusnak és más neves szerzőknek a műveit szerezzék be bécsi megbízottjuk. Bartsch leveleiben rendszeresen tájékoztatja Hajnóczyt a felbukkanó vételi lehetőségekről. A fenti levélben arról is informálja magyar barátját, hogy a kért könyveket (ezúttal nem derül ki, mik voltak ezek) elküldte Széchenyi házába. Közben új szállítmány is érkezett a kiadótól, amelynek kötetait azonban előbb be akarta köttetni.

Hivatkozik a *Wiener Zeitung* bejelentésére, amely szerint Voltaire és Rousseau műveinek rövidesen megjelenik egy utánnnyomat-sorozata. Ő ugyan, a maga részéről, nem lelkesedik az utánnnyomatokért, de kéri Hajnóczy intézkedését az esetleges előfizetéssel kapcsolatban. Arról is tájékoztatást ad, hogy a *Wiener Zeitung* következő számában — megtehetette, hisz ő volt a szerkesz-

¹⁴ WIDMANN, Hans: Geschichte des Buchhandels vom Altertum bis zur Gegenwart. Wiesbaden, 1975. 108—112.

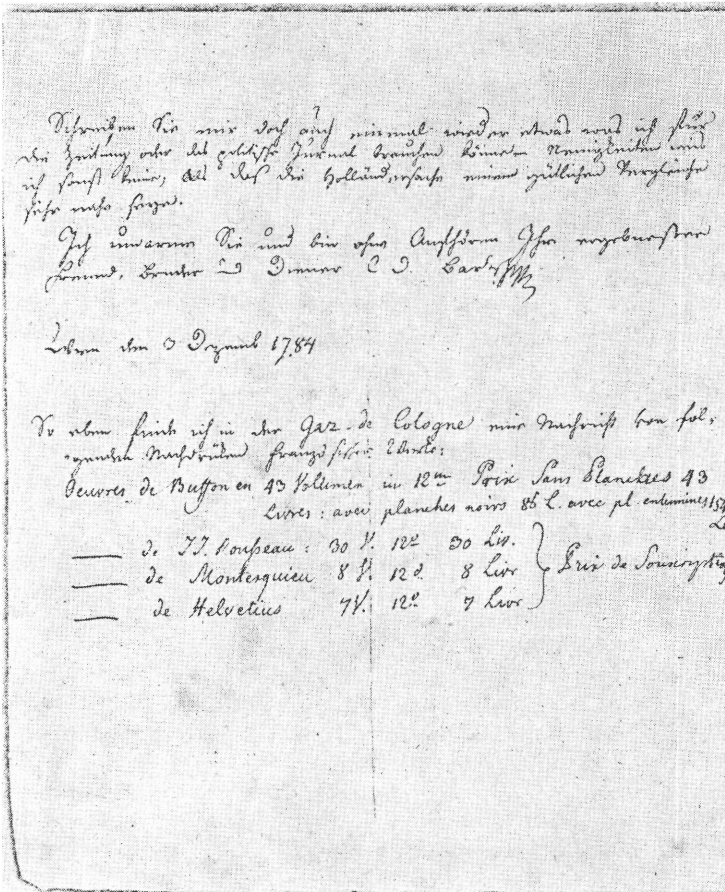
¹⁵ GUTHRIE, W.—GRAY, J.: *Allgemeine Weltgeschichte*. 1—17. Theil. Leipzig, 1765—1795.

¹⁶ 1784. okt. 14. 37. f.

tője — hírt fog adni a gothai Ettinger Voltaire-utánnomatairól, amelyek 45 forintba fognak kerülni. Van tudomása Rousseau műveinek is egy 30 kötetes utánnomásáról, melynek kötetei 34 x-ba kerül. Bejelenti azt is, hogy a francia klasszikusokból nem kapott utánnomatot.¹⁷

Bartsch azonban nemcsak a *Wiener Zeitung* könyvhirdetéseit kísérte figyelemmel, hanem más lapokét is. Így pl. az előbbi levél végén arról értesítette megbízóit, hogy a *Gazette de Cologne*-ban a következő közleményt találta, a keresett francia szerzők műveivel kapcsolatban:

Oeuvres de Buffon en 43 Volumes in 12°			
— de J. J. Rousseau	30 V. 12°	30 Livre	Prix de
— de Montesquieu	8 V. 12°	8 Livre	sou-
— de Helvetius	7 V. 12°	7 Livre	scriptions

1. kép

¹⁷ 1784. dec. 3. 42. f.

A későbbiekből az tűnik ki, hogy elsőként a Voltaire-kiadás megvásárlására került sor. Az egyes kötetek köttetését és rézmetszettel való ellátását is Bartsch intézte. Az első Voltaire-szállítmány útbaindításáról 1785. február 11-én számolt be Hajnóczynak. Arra is fény derült, hogy a rézmetszeteket Junkerral készítette el. Vele egyébként — késedelmes munkája miatt — meggyűlt a baja. Hajnóczy pedig bizonyára szót emelt az el-elakadó sorozat ügyében, mert Bartsch 1785. szeptember 16-án, azt válaszolta neki, hogy még semmi sem jött ki újonnan a Voltaire-sorozatból, és Junker rézmetszeteit se kapta kézhez. Junker magatartása egyébként komoly aggodalmakat okozott számára; nem tudta megbízhatatlanságát mire vélni, és ezért kérte Hajnóczytól, ne adjanak számára újabb megbízást. (Véleménye egyébként Junkerről annyira eltérő volt, hogy amikor Hajnóczy szabadkőművesnek ajánlotta őt, Bartsch ezt nevelésesnek találta.)¹⁸ 1785. november 18-án pedig már azt jelentette, hogy Voltaire műveiből hat rész megérkezett, és prenumerált a második sorozatra is, 15 forintért. A sorozat elhúzódsát jól mutatja, hogy csak 1789. május 12-én jelenthette: most kapta meg a Voltaire-sorozat utolsó köteteit. Egyébként azt is közölte, hogy a prenumerációt a pótkötetekre is elvégezte.

Voltaire és a francia felvilágosodás más neves íróinak munkái mellett számos egyéb mű beszerzéséről is tájékozódhatunk Bartsch leveleiből. Ezek nyomán még határozottabbá és alátámaszthatóbbá válik az a jelentős szerep, amelyet Hajnóczy Széchényi könyvtárának gyarapítása terén betöltött. Bár sajnos, csak Bartsch leveleit ismerjük és — legalábbis egyelőre — Hajnóczyéit nem, ezekből sok fény derül Hajnóczy tevékenységére is.¹⁹ Mindenekelőtt az válik teljesen bizonyossá, hogy Hajnóczy a nyolcvanas évek során — de főként 1784—1786 között — folyamatosan végezte a gyűjtemény gyarapítását. Az is nagyon valószínű, hogy a rendeléseket a gróf jórészt az ő javaslatai alapján hagyta jóvá.

A beszerzendő könyvek között — miként láttuk — a felvilágosodás íróinak munkái mellett jelentős kézikönyvek is szerepeltek. De — noha szám szerint csak kisebb részben — megtaláljuk már a nyomait a magyar vonatkozású művek iránti igénynek is. E téren is nagy segítséget nyújtott Hajnóczy számára bécsi barátja, aki — noha ellene volt a magyar patrióták törekvéseinek és azokban kizárólag a nemesi privilégiumok védelmezését látta — kulturális téren mégis túltette olykor magát ezen az egyoldalúságon. Igaz, hogy később a magyar nyelvet magát is tatár hagyatéknak nevezte, amit a magyarok, ahelyett, hogy számúznének, nagy gonddal fejlesztenek; sőt egy alkalommal még azt is rosszalólag emlegette, hogy egyesek magyar könyvtárakat gyűjtenek egybe;²⁰ Széchényi és Hajnóczy esetében — főleg persze a nemesi ellenállás győzelmé előtt — mégis kivételt tudott tenni. Erre vall például az a fontos megállapítása, amit az 1785. március 25-i levelének végén olvashatunk. Itt nem kevesebbre hívta fel Hajnóczy figyelmét, mint arra az utrechti szép Janus Pannonius-kiadásra, amely éppen akkor jelent meg két kötetben, sok kommentárral, és amely — a bécsi könyvbeszerző véleménye szerint — „bele

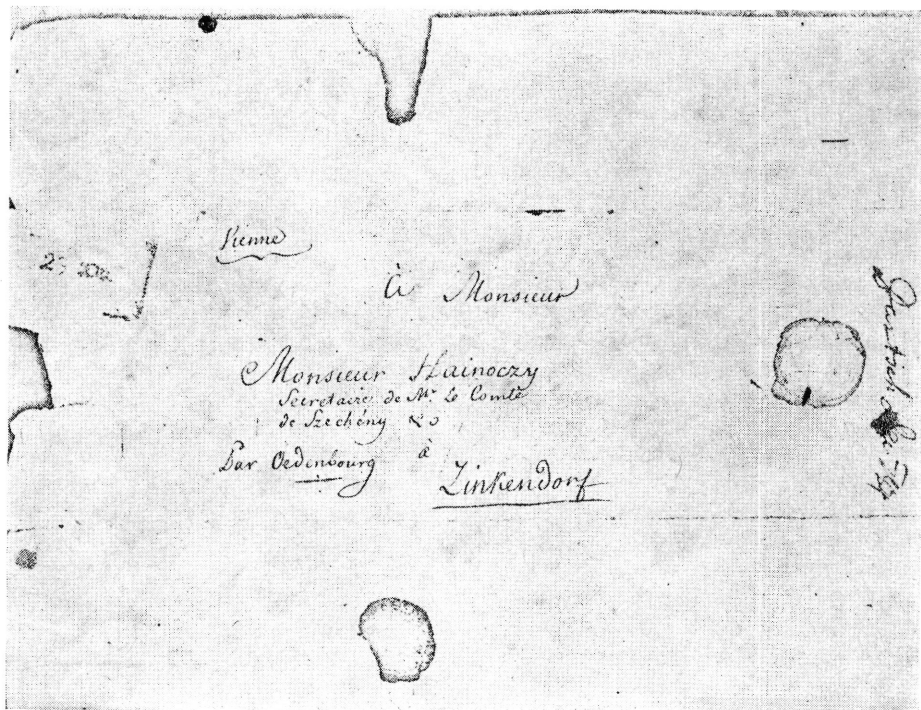
¹⁸ 1785. okt. 7. 93. f.

¹⁹ MKsz 1976. 76—93.

²⁰ „... Es ist also ein insinniger Fanatismus, der das wahre Wohl Ungarns auf Jahrhunderte zurücksetzt, daß nun die Ungarische Sprache, diese Tatarischen Nachlaß, statt ihn zu verbannen, mit Sorgfalt bearbeitet, Ungarische Bibliotheken anlegt...” — 1790. jan. 29. 202. f.

tartozik — nem hasznosságból, hanem célja szerint — egy magyar patrióta könyvtárába.”²¹

E megjegyzés alapján nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy — bizonyára Hajnóczy ösztönzései nyomán — 1785 táján már halványan megfogalmazódik egy olyan igény, amelytől egyenes út vezet a nemzeti könyvtári profil irányába. És bár erre az útra maga Széchényi határozottabban csak kb. egy évtizeddel később, a magyar jakobinus mozgalom elfojtása után

2. kép

lépett rá — legalábbis e téren folytatva a vértanúvá lett egykori titkárának kezdeményezését —, a kezdő lépések már a nyolcvanas években megtörténtek. Miként a kéziratok és levéltári forrásokban Hajnóczy a magyar történelem kútfőit kutatta, ugyanúgy igyekezett már ekkor a magyar művelődés és irodalom történetének nyomtatott forrásait is megszerezni Széchényi könyvtára számára. Ha hármuk kapcsolatában — miként látni fogjuk — Bartsch sem kívánt csak gépies, végrehajtó szerepet játszani, még fokozottabban áll ez Hajnóczyra, aki Széchényire közvetlen és nem csekély befolyással lehetett.

²¹ „Für die Bibliothek eines Ungarischen Patrioten gehörte doch wohl auch — wo nicht zum Nutzen — doch zur Zweck, die neu prächtige Ausgabe des Janus Pannonius, die so eben in 2 Bänden zu Utrecht, mit vielen gelehrten Commentarien erschienen ist.” — 1785. márc. 25. 48. f.

Bartsch leveleiben gyakran közölt elszámolást a könyvekre küldött pénz felhasználásáról. Ezek alapján képet kapunk arról, hogy még milyen könyvek beszerzésével gyarapította Hajnóczy Széchényi Ferenc könyvtárát, a már említetteken kívül.

Az 1784. szeptember 24-én írt levélben, majd az október 14-i elszámolásban Büsching *Erdbeschreibung* és *Reisebeschreibung* című műveinek megszerzéséről adott hírt, valamint Mendelsohn *Philosophische Schriften*, Ebert *Naturlehre* és Gray *Weltgeschichte* című munkáinak beszerzéséről, valamint Klopstock *Merkurja* első két kötetének megvásárlásáról. A kért *Codex Josephinus*-ról viszont azt írta, még meg sem jelent.

Bár az esetek nagy részében bizonyára Hajnóczytól, illetve magától a gróftól indultak ki az egyes könyvkérések, előfordult az is, hogy Bartsch maga ajánlott megvételre egy-egy művet — ismerve rendelói igényeit. Az 1785. március 25-i levelében pl. az iránt érdeklődött, hogy kívánja-e Széchényi megszerezni a Bergius-féle *Cameralmagazint*? Ez a tizkötetes gyűjtemény — miként Bartsch jellemezte — valójában egy betűrendbe szedett gyűjteménye a teljes Cameral- és Polizey-Wissenschaftnak, és a különböző országok rendeleteinek nagyon értékes gyűjteménye. Még drágább, de összehasonlíthatatlanul értékesebb munkának tartotta Krünzen *Oekonomisches Wörterbuchját*, ami ismeretek egész sorát tartalmazza nemcsak a mezőgazdaságra vonatkozóan, hanem a közgazdaságra és a politikai tudományokkal összefüggő egyéb tárgyakra nézve. A sorozatnak még csak a fele jelent ugyan meg, de máris száz forint felett van az ára; viszont olyan műnek tartotta, ami nélkülözhetővé tesz sok száz egyéb munkát. Arra kérte Hajnóczyt, szőljön ezekről a grófnak, aki ha Bécsbe jön, személyesen is megtekintheti őket.²²

E művekre a gyakorlati politikai életben tevékenykedő Széchényinek és Hajnóczynak lehetett szüksége. Ugyancsak ehhez a tárgykörhöz tartoztak az 1785. július 22-én említett könyvek. Krünz 33 kötete mellett a *Sytematisches Handbuch der Josephinischen Gesetze* két kötete, Luens *Staatsanzeiger*ének 10. füzeté, az 1784-ben Londonban kiadott, Bartsch által többször emlegetett mű: az *Observations philosophiques sur les principes adoptés par l'Empereur dans les matières ecclésiastiques*, amelyek szintén a jozefinista rendszerben vezető állami hivatal viselő Széchényi és Hajnóczy elméleti és gyakorlati szükségleteit szolgálhatták.²³

Gondja volt a könyvtár gyarapítóinak folyóiratok beszerzésére is. Windisch *Ungrisches Magazinjának* és Lingueti *Annalesének* kiegészítése céljából arra kérte bécsi barátja Hajnóczyt, hogy jelezze neki a hiányokat. Ugyanebben a levelében Bartsch azt is megkérdezte barátjától, jár-e Széchényinek a *Brünner Zeitung*? E lap volt egyébként az az újság, amelynek szerkesztésében — bizonyára mint tudósító — Bartsch is részt vett, és amely számára, a saját *Wiener Zeitungján* kívül, tudósításokat kért Hajnóczytól is. Ebben az újságban jelentek meg azok a közlemények 1785-ben, amelyek Széchényiről — egy bécsi tudósítás alapján — rágalmat, illetve halálának költött híret közölte.

Ugyancsak igyekezett a bécsi könyvbeszerző Hajnóczyn keresztül arra is rábírní Széchényit, hogy járassa a hamburgi *Politisches Journalt*, amivel kap-

²² 1785. márc. 25. 49. f.

²³ 1785. júl. 22. 59. f.

csolatban még azt is közölte, hogy évi előfizetési ára 20 forint, és havonta 8–10 íven jelenik meg. Bartsch egyébként ebbe a lapba, 1781-től kezdve rendszeresen küldött kisebb-nagyobb közleményeket Bécsből, a Habsburg birodalomról.²⁴ Ezek között gyakran tudósított azokról a napirenden levő politikai és közjogi kérdésekről, amelyek a magyar nemzeti ellenállással foglalkoztak, és azokat bírálták. Ő maga ezeket a közleményeit, amelyeket a hivatalos bécsi jozefinista irányvonalnak megfelelően írt meg, Hajnóczyhoz írt levelében „Unpatriotische Briefe”-nek nevezte.²⁵ Arról is értesítette magyar barátját, hogy egy „névtelen magyar patrióta” (Bartsch szerint Forgách Miklós gróf) ezeket ugyancsak a *Politisches Journal*-ban egy nagy tanulmány keretében cáfolni igyekezett.²⁶ Véleménye szerint maga a tanulmány nincs rosszul megírva, és amikor Hajnóczy figyelmébe ajánlja, azt is hozzáfűzi: kíváncsi lenne magyar barátja véleményére. (Egyébként Bartsch — amennyiben Hajnóczy ehhez hozzájárult volna — e lapban akarta közölni azt a nevezetes és ismert levélváltást, amely Forgách és Hajnóczy között ekkortájt történt. Ebben Hajnóczy védelmébe vette Széchényi Ferencet, akit Forgách azért támadott meg, mert hivatalt vállalt II. József rendszerében. Hajnóczy válasza természetesen nagyon megnyerte Bartsch tetszését, aki e levélváltást publikálni szerette volna és II. Józsefnek is referálni,²⁷ ámde magyar barátja egyikhez sem járult hozzá.) Egy későbbi levélből azután kiderült, hogy Széchényi — éppen Forgách tanácsára — már korábban is járatta a hamburgi lapot.

Az újságok és a folyóiratok szállítására vonatkozóan egyébként — mint általában e korban — itt is sok panasz merült fel. Amikor Hajnóczy panaszkodott Bartschnál a pontatlanul és rendetlenül érkező újság- és folyóiratszámok miatt, a bécsi szerkesztő a postahivatalokra hárította át a felelősséget. Azt írta, ahogy a postamesterek, hogy elolvassák a friss híreket, felnyitják e lapokat tartalmazó küldeményeket; visszatartják és beszennyezik őket. Az újságok továbbításával kapcsolatos panaszokról egyébként feljegyzést készített a Comptoir részére. Hajnóczynak addig is csak azt tudta ígérni, hogy pótolni fogja a hiányzó számokat. Ha megbízást kap rá, Hajnóczy kívánságának megfelelően, a postán keresztül fogja az újságokat megrendelni; és ebben az esetben a postahivataloknál lehet a hiányokat reklamálni.²⁸ Bizonyára — a cenzúra ellenőrzésének elkerülése mellett — főként a postahivatalokban uralkodó efféle állapotok készítették Bartschékat arra, hogy a könyveket rejtett magánutakon továbbítsák.

5.

Széchényi Hajnóczyn keresztül juttatta el azokat az összegeket, amelyekből azután Bartsch a könyvvásárlásokat fedezte. Leveleiben a küldött összegeket rendszeresen nyugtázta, és időről-időre mellékelte az elszámolásokat is.

²⁴ MKsz 1976. 83–85.

²⁵ 1785. júl. 12. 58. f.

²⁶ Anmerkungen und berichtigende Nachrichten. Aus Ungarn eingesandt. — Politisches Journal nebst einem Gelehrten Anzeiger 1785. I. 432–440, 540–546.

²⁷ 1785. júl. 12. 58. f.

²⁸ 1786. okt. 24. 172. f. és 1786. nov. 28. 181. f.

Hajnóczy nagyvonalúságára vall Bartschnak az a véleménye, hogy ő éppen ellentéte a többi megbízójának: míg azok nagyon is szűkmarkúak, Hajnóczy túl sok pénzt küld számára. Az utoljára kapott 40 forintból pl. még csak 36 krajcárt költött el. Az is igaz, hogy a kért három mű közül még csak egyet sikerült megszereznie (*Wahre Sinn des Natursystems*). A másik könyvet (*Esprit de Raynal*) Gräffer nem sokára szállítani fogja, de Schrök hatodik kötete még meg sem jelent.²⁹

Alig egy hónappal később 50 Dukát megérkezését nyugtázhatja Hajnóczy-nak; s ugyanakkor azt írja, Széchényinek is küld róla nyugtát. A későbbiek során is bőven ellátták könyvvásárlásra és kötésre szolgáló pénzzel; 1785. augusztus 26-án is azt írta: van még pénze; szólni fog, ha újabb összegre lesz szüksége. Arra is hivatkozott, hogy a könyvkötőkre több pénz elmegy mint a könyvkereskedőkre.

Láttuk már, milyen gondosan figyelte Bartsch az újságok könyvhirdetéseit, hogy a keresett művek nyomára bukkanjon. A korabeli bécsi könyvkereskedői viszonyokba enged bepillantást az a levele, amelyben bosszúsággal tudósítja Hajnóczyt egy kért könyv eredménytelen kereséséről.

A grófnő ugyanis azzal bízta meg, hogy szerezze be számára az *Amateur de la Littérature française* című munkát.³⁰ Bár a kérést megtisztelőnek tartotta, de arról kellett tájékoztatnia megbízóit, hogy a bécsi Hörlig-féle könyvkereskedésben — amely szerinte a világ legnyomorúságosabb könyvesboltja — semmit sem tudtak a műről. Ezért Brünnben próbálta megszerezni, de még nem kapott értesítést arról: elfogadnak-e rá prenumerálást vagy subscribálást. Ugyanakkor arra is kérte Hajnóczyt: érje el a grófnónél, hogy ne rendeljen fércmunkákat, amelyekkel csak lejáráthatja férje nevét. Nem tudja ugyan, mi volt a szándéka a grófnőnek e művel kapcsolatban: saját részére, vagy gyermekei tanítására szánja, de azt javasolja, hogy inkább a jó francia írók műveit vásárolja meg.

Ugyanakkor arra nézve is értesítést küldött, hogy nem vásárolta meg a Flath-féle *Dizionario*t sem, mert ha francia—német szótárra van szükségük, ezzel nem mennek semmire, mert ebben egy francia szó sincs. Le akarta megbízóit arról is beszélni, hogy Blumauer *Aeneis*ére előfizessenek, noha a szabadkőműves-jozefinista író nézetei közelálltak Bartsch politikai felfogásához. Mégis: az előfizetésre letett pénzt elveszítettnek tartotta, mert még azt is kétségbe vonta, hogy a mű egyáltalán megjelenik-e; Blumauert pedig nem tartotta elég jó költőnek.

Bartsch maga is tisztában volt azzal, hogy ezekkel a megjegyzéseivel nem követte a könyvbeszerzők általános gyakorlatát. Elnézést is kért Hajnóczytól azért, amiért ilyen „kritikus megbízott”-ként viselkedett, de úgy érezte, megbízói érdekeit így képviseli helyesen. Azt is megjegyezte még: ha ezt a magatartását nem helyeslik, a jövőben gépiesen fog a kéréseknek eleget tenni.³¹ Nem ismerjük ugyan Hajnóczy válaszát, de — noha a Flath-féle szótár megszerzéséhez továbbra is ragaszkodott — bizonyára nem kívánt barátjától mechanikus ügyintézet; ez a további kapcsolataikból is nyilvánvalónak látszik.

²⁹ 1784. dec. 39. f.

³⁰ 1785. szept. 27. 88. f.

³¹ „Verzeihen Sie mir ich habe den Fehler ein raisonirender Comissair zu sein, und ich glaube euer dies interesse meiner Commettanten gehe mich sehr nahe an: wenn Sie es übel seiden, donnez moi sur les dois — und ich will mechanischen Gehorsam leisten.” — 1785. szept. 27. 90. f.

Érdekes módon folyt a Széchényi Ferenc számára beszerzett könyvek házhoz szállítása. Ebből a célból — bizonyára a könyvszállítások hivatalos ellenőrzésének megkerülése céljából — többnyire valamilyen rejtett utat-módot találtak a — tiltott könyveket nem egy ízben tartalmazó — könyvszállítmányoknak a címzetthez való eljuttatásához. Előfordult, hogy maga Bartsch vitte magával — ha éppen arra vezetett útja — a gróf könyveit; így volt ez pl. az 1785. június 21-i levele szerint is. Általában azonban a Bécsben megforduló parasztokkal, fuvarosokkal, rákászokkal küldte el Széchényinek az új könyveket, egy-egy ládába általában 10—15 könyvet csomagolva. A könyvszállítás folyamatosságát főleg a téli hónapok nehezítették, amikor szünetelt a Dunán a hajóközlekedés, bár a hajósokat nem tartotta Bartsch olyan megbízhatóknak, mint a parasztokat és fuvarosokat.

6.

Széchényi Ferenc gróf, Hajnóczy József és Conrad Dominik Bartsch kapcsolatainak nem vetettek véget azok a fejlemények sem, amelyek II. József uralkodásának utolsó éveit, majd halálát követték. Miután Széchényi lemondott állásáról, nyugat-európai utazása előtt Bartschot azzal bízta meg, hogy utazásához egy kis statisztikai-politikai tárgyú könyvtárat állítson össze. Amikor pedig Hajnóczy az uralkodó halála után — származása és vallása miatt — lemondásra kényszerült, továbbra is foglalkozott könyvbeszerzéssel és Széchényi könyvtárával. Noha az ekkori levelek heves felfogásbeli ellentéteket és vitákat tükröznek Hajnóczy és Bartsch között, barátságuk továbbra is töretlen maradt. Bartsch barátjának Mirabeau újságjait ajánlotta figyelmébe, ő pedig az amerikai alkotmányról szóló könyvek iránt érdeklődött Bartschnál. Őszinte kapcsolatukra jellemző, hogy a magyar jakobinusok perében halálra ítélt Hajnóczy Bartschot búcsúlevelében, egyik legrégebbi és legjobb barátjának nevezte.³² Széchényi Ferenc pedig akkor, amikor 1795 után egyre inkább a hungarikák gyűjtésére és a nemzeti könyvtár kifejlesztésére törekedett, egykori titkárának és könyvtárosának a példáját és ösztönzését is követte.

GYÖRGY KÓKAY

József Hajnóczy, der erste Bibliothekar der Bibliothek Széchényi

Ferenc Széchényi hat die Ordnung, die Katalogisierung und die weitere Vermehrung seiner Familienbibliothek im Jahre 1779 seinem Sekretär Josef Hajnóczy — späterem Führer und Märtyrer der ungarischen Jakobinerbewegung — anvertraut. Von seiner Tätigkeit als Bibliothekar wissen wir nur sehr wenig aus der bisherigen Fachliteratur; anhand der Korrespondenz Hajnóczys, die unter den vertraulichen Akten des Wiener Staatsarchivs zu finden ist, gibt der Verfasser viele neue Angaben über den ersten Bibliothekar der Sammlung Ferenc Széchényis — des Bestandes der späteren ungarischen Nationalbibliothek — bekannt. Daraus bekommen wir ein vollständigeres Bild über die Arbeit Hajnóczys als Vermehrer der Bibliothek.

³² MKsz 1976. 76.

Die Briefe wurden von Conrad Dominik Bartsch, dem Redakteur der *Wiener Zeitung*, Hajnóczy geschrieben, und in ihnen beschäftigt er sich oft mit den Titeln der Bücher, die er für Ferenc Széchényi einkaufen soll. Nämlich war Bartsch, in der ersten Hälfte der achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts, der wichtigste Wiener Buchbezieher Széchényis und Hajnóczys. Ihre Verbindung — jenseits des offiziellen Auftrags — war freundlich bis ans Ende, obwohl ihre Meinung — hauptsächlich in den Fragen des Staatsrechts — ziemlich abweichend war. Ihre josephinisch gefärbte Aufklärung und der Umstand, daß sie alle drei Freimaurer waren, schuf eine enge Verbindung zwischen ihnen.

In der Arbeit Hajnóczys zur Vermehrung der Bibliothek war seine Interesse für die Werke der großen Schriftsteller der französischen Aufklärung charakteristisch. Ausserdem bestrebte er sich die inländische, hauptsächlich rechts- und konstitutionsgeschichtliche Werke zu erwerben. Aus seiner Korrespondenz kann man sehen, daß er eine große Sorge auch zum Schutz des Handschriftenbestandes verwendete. Daher sind die neu entdeckten Angaben sehr bedeutend nicht nur in Hinsicht der Arbeit Hajnóczys des Bibliothekars, sondern auch in Bezug auf die Geburt der damals entstehenden Nationalbibliothek.

Munkáskultúra — nemzeti kultúra

A „100%” ötvenedik évfordulóján rendezett tudományos emlékülésről

Darászfészekbe nyúl — aki a 100 % történetét kutatja. Kimondva, kimondatlanul ez a felfogás terjedt el az elmúlt évtizedekben az irodalom- és sajtótörténet művelői körében. A Kun Béla-féle „vonalat” képviselte — mondták az ötvenes évek elején, amikor Kun Béla még tabu volt. Avantgardista irányt követett — állították a vulgárisan értelmezett realizmus hívei. Szektás elfogultsággal írt a húszas évek magyar irodalmáról — legyintettek az objektívizmus hirdetői. Személyeskedése odáig ment, hogy igaztalanul támadta Kassákot és konstruktivista elveket valló folyóiratát, a *Munkát* — hangoztatták mások.

S a hivatalos politika? A felszabadulást követő újjáépítés lendületében, majd a két munkáspárt egyesülése után nem lett volna taktikus a múlt testvérharcait feleleveníteni, hiszen közismert, hogy a KMP irányvonalát érvényre juttató 100% és a szociáldemokrata párt jobboldali vezetői között valóban állandóak voltak a konfliktusok.

A 100% neve, munkája — hosszú éveken át fel sem merült kulturális életünkben, vagy ha igen, abban sem volt köszönet. 1955 tavaszán például így emlékezik meg róla Horváth Márton, a kor egyik vezető kultúrpolitikusa:

„... A szigorú illegalitás körülményei között a párt figyelme nem terjedt és nem terjedhetett ki annyira a művészeti és irodalmi élet területére, ahogy ez szükséges lett volna. Ha kézbe vesszük a pártnak a húszas évek végén és a harmincas évek elején megjelent legális folyóiratait, a *Társadalmi Szemlét* s még inkább a 100%-ot, óriási különbséget tapasztalunk a magas színvonalú politikai és gazdasági elemző cikkek és az irodalmi közlemények között. A 100% irodalmi rovatában — eltekintve néhány szovjet cikktől — eluralkodott a weimari hatás, a proletkult, a formabontó anarchizmus, a hagyományokkal és a nemzeti formával szakító szektásság ...”¹

A „frontáttörés” azzal kezdődött, hogy a Magyar Munkásmozgalmi Intézet 1955. május 27-én megrendezte a 100% szavalókórus és a 100% folyóirat szerkesztői és terjesztői találkozóját, a lap megszüntetésének negyedszázados évfordulója alkalmából. A találkozózn Réti László, az intézet igazgatója méltatta a 100% kulturális szerepét; felszólaltak a szerkesztők: Tamás Aladár és Gergely Sándor s a volt munkatársak; egy alkalmi szavalókórus előadta az egykori 100%-kórus legsikeresebb számait.² A találkozót követően megjelent Tamás Aladár írása, amely felidézte a 100% és köre történetét. „Egy hősi

¹ Idézi RÉTI László: *100%*. = Népszabadság 1957. aug. 15; 192. sz. 8.

² L. [LUKÁCS Imre] l. i. beszámolója: *Huszonöt év után*. = Művelt Nép 1955. jún. 5.; 23. sz. 3.

kor megnyilvánulását” látta benne, amely, úgymond, „maga is hozzájárult, hogy a kor hősi legyen”.³

A 100% politikai rehabilitációját Réti Lászlónak a párt központi lapjában megjelent cikke végezte el; vitába szállt a felszabadulás előtti szocialista hagyományainkat lebecsülő nézetekkel, s kijelölte a lap azóta is érvényes helyét párttörténetünk felszabadulás előtti fejezetében.⁴ Az elvi alapvetésű értékelést jól kiegészítették Tamás Aladár további visszaemlékezései, amelyek nem sokkal ezután láttak napvilágot irodalmi lapjainkban.⁵

A 100% első tudományos igényű feldolgozását Erki Edit vállalta az MTA Irodalomtörténeti Intézete által megjelentetett *Irodalom—Szocializmus* c. sorozat első tanulmánykötetében. Nem a folyóirat egészét kívánta bemutatni, feladatának azt tekintette, hogy a „Horthy-Magyarországon kialakuló kommunista eszmeiségű irodalom fejlődési folyamatában jelölje ki a 100% által képviselt esztétikai elveknek és a 100% írógárda művészi gyakorlatának a helyét.”⁶ Ezzel a szűkítéssel azonban nem kívánta az általános összefüggések bemutatását megkerülni. Tanulmányának közel a fele foglalkozik a párt egykori kulturális politikájával, s azzal a mozgalommal, mindenekelőtt a 100% szerkesztői által vezetett szavalókórusok tevékenységével, amely egyben a folyóirat eszmei-ideológiai nevelőmunkája természetes közegének bizonyult, s magát a terjesztést is elvégezte. — Tanulmányának második részében Erki imponáló filológiai apparátussal mutatja be a 100% lapjain érvényre jutó kétféle esztétikai elképzelést a szocialista művészet útjairól. Az egyik az avantgarde formakincseit felhasználva kívánta megvalósítani ezt a művészetet, a másik puritán módon, a realizmus jelszavával, lemondva a XX. századi fejlődés formai újításairól. Erki úgy látta, hogy a „100% irodalmi alkotásaira és kritikáira nem az izmusok uralma jellemző, hanem az a törekvés, amely az izmusok leküzdése útján a realizmus felé vezet.”⁷

A tanulmány nem kerülte meg az ún. „kényes” kérdéseket sem, mindenekelőtt a szektásság megnyilvánulásait. Ám ugyanakkor kimutatta, hogy azok nem a szerkesztő, illetve szerkesztők egyéni „túlzásai”, hanem szerves következményei a KMP egykori irányvonalának. Végső soron ez az oka annak, „hogy a 100% körül dolgozó kommunisták nem az összefogást, hanem az elzárkózást hirdették, s nem keresték a szövetségest sem a polgári radikális irányzatok képviselőiben, sem a polgári demokratikus programmal szerveződő «népi» csoportokkal.”⁸

Az *Irodalom—Szocializmus* c. sorozat jelentette meg 1964-ben azt a dokumentumkötetet is, mely minden eddiginél teljesebben mutatta be a 100% munkáját.⁹ Ez a körülmény jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kötet bevezetőjében Szabolcsi Miklós, a sorozat szerkesztője felvethesse a 100% szellemi örökségének viszonyát jelenkori kultúránkhoz:

³ TAMÁS Aladár: *A 100%-ról.* = *Természet és Társadalom* 1956. 1. sz. 34–36.

⁴ L. 1. jegyz.

⁵ TAMÁS Aladár: *A 100% előtt.* = *Kortárs* 1958. 8. sz. 260–266. — Uő: *Az első szám.* = *Élet és Irodalom* 1961. aug. 19.; 33. sz. 2. — Uő: *Világirodalom a 100% folyóiratban.* = *Nagyvilág* 1961. 11. sz. 1727–1731.

⁶ ERKI Edit: *A 100%.* = *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* Szerk. Szabolcsi Miklós és Illés László. Bp. 1962. 239–278.

⁷ I. m. 265.

⁸ I. m. 274.

⁹ TAMÁS Aladár: *A 100%. A KMP legális folyóirata 1927–1930.* (Mell. Botka Ferenc: 100% repertórium.) Bp. 1964. 519 1., 6 t.

„A magyar irodalom, — írja — a magyar kultúrpolitika vállalja a 100% hősies éveinek minden szép hagyományát, — minden jó kezdeményét, minden eredményét. Vállalja a kommunista eszmeiségért való harcot, a magyar nép sorsáért érzett felelősséget, a világ szocialista kultúrájába való bekapcsolódását, — s tanul hibáiból is. A bizalmatlanság, a túlélezés veszélyeire figyel fel: ügyel a kommunistákkal szövetséges erők körének szélesítésére, a forradalmi s a népért hű szellemi értékek gondos számbavételére.”¹⁰

E dokumentumkötet nemcsak azért jelentős, mert az irodalomtörténeti bevezetésen és a szerkesztő személyes hangvételű visszaemlékezésein kívül terjedelmes válogatást nyújtott a folyóirat közleményeiből (a közzétett anyag közel egyharmadát), hanem, mert első ízben adott képet a 100% egészéről. Ez a szempont különösen a válogatás arányaiban jutott kifejezésre. A költemények, elbeszélések, kritikák mellett a kötet nagyobbik részét a munkáskultúrára, a munkásmozgalom elvi és gyakorlati kérdéseire, a nemzetközi politika eseményeire, kommentáraitra, a Szovjetunió ismertetésére, s végül a marxizmus-leninizmus elvi, elméleti problémáira vonatkozó írások alkották. A bemutatás teljességét szolgálta a mellékletként közzétett repertórium is, amely a három évfolyam valamennyi közleményét regisztrálta.

Bár a kötet — akadémiai kiadványként — eléggé kis példányszámban jelent meg, sajtóvisszhangja mégis számottevő volt.¹¹ A 100% léte, jelentősége bevonult a szakmai közutadatba; ugyanakkor azonban nem készített további kutatásokra.¹² Űn. utóéleté sem bomlott ki a maga teljességében. 1967-ben, megindulásának negyvenedik évfordulóján csupán a *Népszabadság* adott helyet méltatásának.¹³ Két évvel később, 1969. január 30-án az Irodalmi Színpad állított össze emlékestet szépirodalmi anyagából, de ez sem maradt hosszabban műsoron.

Ne szépítsük: a 100% nem alakult át olyan termékeny, hagyományteremtő erővé, mint például testvérlapja, a romániai *Korunk*. Nemcsak azért, mert irodalmi anyaga viszonylag szegényes, hanem, mert egyéb, ideológiai és elméleti írásainak sem akadtak elemzői, s a szélesebb közvélemény egy részében pedig még mindig az egykor osztott sebek, szellemi csaták roszhírű emléke élt.

Pedig megindult egy másik folyamat is, amelyet múltunk, szocialista kultúránk objektívebb megismerésének igénye mozgatott. Legalábbis erre mutat Tamás Aladár visszaemlékezéseinek (*A 100% története*, 1974) és életrajzi regényének (*Akkoriban szüntelenül fújt a szél*, 1976) újrakiadása, s az a széles visszhang, amelyet kulturális életünkben a lap megjelenésének ötvenedik évfordulója kiváltott.

Nemcsak a napilapok és folyóiratok közöltek megemlékezéseket, cikkeket, interjúkat a 100%-ról¹⁴; aug. 10-i adásában a tv is műsorára tűzött egy 50

¹⁰ Id. mű. 8.;

¹¹ A kötet recenziói: ILLÉS László. = *Népszabadság* 1964. máj. 23.; 119. sz. 9., ANTAL Gábor. = *Magyar Nemzet* 1964. máj. 24.; 120. sz. 11., FÖLDEÁK János. = *Népszava* 1964. máj. 24.; 120. sz. 7., LÁNYI Kamilla. = *Könyvtáros* 1964. 7. sz. 434., PÓR György. = *Tiszatáj* 1964. 10. sz. 8., AGÁRDI Ferenc. = *Társadalmi Szemle* 1964. 11. sz. 112–118., BORBÉLY Sándor. = *Alföld* 1964. 12. sz. 1137–1139., ILLÉS László. = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1965. 1. sz. 118–119., CSEHI Gyula. = *Korunk* 1966. 12. sz. 1782–1788.

¹² Csupán két, kisebb terjedelmű írás jelent meg a következő évek során: GERGELY Sándor: *A 100% és a Korunk*. = G. S.: *Hallgatás közben*. Bp. 1965. 101–104., BORI Imre: *A 100%*. = B. I.: *A szecessziótól a dadáig*. Újvidék 1969. 263–264.

¹³ ERKI Edit: *A 100%*. = *Népszabadság* 1967. aug. 15.; 191. sz. 4–5.

¹⁴ BOTKA Ferenc: *Egy 50 évvel ezelőtti kommunista folyóirat*. = *Élet és Tudomány* Kalendariuma 1977. 131–138.; MARKOVITS Györgyi: *A 100%. Előzmények, perek*. = *Magyar-*

perces dokumentumfilmet, amely az ország legszélesebb nyilvánossága előtt idézte fel az egykori szerkesztővel, terjesztőkkel és a szavalókórusok részvevőivel a 100%-mozgalom történetét.

Az évfordulóra a magyar tudományosság is reagált. Az Akadémiai Kiadó újra megjelentette az 1964-ben közzétett dokumentumkötetet; az MSZMP Párttörténeti Intézete, az MTA Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös rendezésében 1977. szeptember 26-án tudományos emlékülés tisztelgett a 100% immár történelmi jelentőségű munkája előtt, első ízben teremtve alkalmat arra, hogy a különböző társadalomtudományok képviselői többféle irányból közelítsék meg a folyóiratban felvetett kérdéseket.

Az emlékülés Vass Henrik, a Párttörténeti Intézet igazgatója nyitotta meg, aláhúzva a teljességnek azt az igényét, amely a 100% közléspolitikájában megnyilvánult, s amely széles spektrumban vonultatta fel a munkásmozgalom és a kor aktuális kérdéseit. Méltatta azt a meg nem alkuvást, amely a marxizmus következetes alkalmazásának szándékában jutott kifejezésre, s a szerkesztésnek azt a konspirációs készségét, amely lehetővé tette a lap három évig tartó legális megjelenését. Szót ejtett az utolsó másfél évfolyam kultúrpolitikai szűkkeblűségéről is, de azt történetileg meghatározottnak ítélte.

A vitaindító előadást Illés László, az Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa tartotta. Bevezetőjében vázolta azokat a stratégiai és taktikai elgondolásokat, amelyeket a Komintern 1928-ban tartott VI., és a KMP két évvel később megrendezett II. kongresszusa fogalmazott meg, s amelyek a szocialista forradalom kivívását állították a pártmunka középpontjába. A 100% koncepcióját, irányvonalát ezek a direktívák határozták meg, bár az előadó szerint, erre a húszas évek végén még nem ért meg az idő.

Az előadás első része a 100% által megtestesített laptípus mibenlétét körvonalazta s felvázolta nemzetközi párhuzamait. A Moszkvában megjelenő *Vesztnyik Inosztrannoj Lityeraturi*, a német *Linkskurve*, az amerikai *New Masses*, a francia nyelvű *Monde*, a romániai *Korunk* és a New York-i *Új Előre* valamennyien a munkásság kulturális mozgalmának megteremtésén fáradoztak, egy sajátos forradalmi osztálykultúra birtokbavételén, amelyben sajátos fegyvert láttak az elkövetkezendő döntő küzdelemhez. Testvérlapjaihoz hasonlóan a 100% sem csupán publikációs fórumnak tekintette magát — közleményeivel tömegmozgalmat kívánt befolyásolni; kiélezte az ellentéteket az opportunistákkal működő kulturális és politikai szervezetekkel, hogy azok fényében ébresszen rá a forradalmi ideológia igazára. A lap sokszínű tematikáját felvonultatva Illés László meggyőzően bizonyította, hogy a 100% végső soron kora felsőfokú marxista oktatási intézményének a szerepét töltötte be, az illegalitás nehéz viszonyai között.

Az előadás második része a 100%-al mint „irodalmi és művészeti szemlével” foglalkozott, amely következetes marxista irányvonalával egyszerre jelentett

ország 1977. 31. sz. 27.; TAMÁS Aladár: *A 100% és a világirodalom.* = Nagyvilág 1977. 8. sz. 1219–1223.; BARLÁNÉ K. NAGY Magda: *A 100% ötven év távlatából.* = Társadalmi Szemle 1977. 7–8. sz. 137–141.; [E. FEHÉR Pál] E. F. P.: *A 100% fél évszázada. Beszélgetés Tamás Aladárral.* = Népszabadság 1977. aug. 14.; 191. sz. 9.; TAMÁS Aladár: *A 100% — fél évszázad alatt.* = Népszava 1977. aug. 14.; 191. sz. 8–9.;

A magyar progresszió dokumentuma. Közreadja: TASI József. = Kritika 1977. 9. sz. 3. [A magyar írók beadványa 1930-ból, Tamás Aladár szabadonbocsátása érdekében.];

FARKAS László: „*Hetze über die Presse.*” = Budapester Rundschau 1977. aug. 15.; 33. sz. 10.; ERKI Edit: *100%.* = Élet és Irodalom 1977. aug. 20.; 34. sz. 7.

nyitottságot és szektás bezárkózást. Nyitottsága elsősorban a progresszív (szovjet, német, észak- és latin-amerikai, valamint távolkeleti) világirodalom felé érvényesült. Ennek fordításai és kommentárai — a maguk töredékessége ellenére — jól kirajzolták a proletárirodalom egykori esztétikai frontjait. Középpontjában a német expresszionizmusnak az az ága áll, amely eljutott a közvetlen politikai állásfoglalásig és találkozott a proletkult agitatív lírájával. Egy más irányzatban viszont az ún. új tárgyiaság jutott érvényre, amely az irodalmon kívül az építőművészetben is megnyilvánult, s az érzelmi lobogáson túllépve, a pontos részletábrázolást és a konstruktív formákat állította előtérbe.

Az előadás rámutatott, hogy ezzel egyidőben a *100%* lapjain hangot kaptak azok az ellenérzések is, amelyek elvetették az avantgarde formákat; azokban csupán a szétbomló polgári társadalom termékét látták — mint például Gergely Sándor —, s az irodalomtól, művészettől direkt politikai mondanivalót és közérthető formát követeltek. Ezzel szemben megtaláljuk a *100%* lapjain a realizmus fogalmának korszerű megközelítését is. Az avantgarde formák szocialista átfunkcionálásának programját, amely voltaképpen csak a hatvanas években nyert polgárjogot.

Illés László ezen a ponton korrigálja azokat a korábbi avantgarde-ellenes nézeteket, amelyek a szocialista művészet realizmus felé tartó fejlődésvonalának lényegét az „izmusok” „meghaladásában”, „maradványainak leküzdésében” stb. látták. A *100%* irodalmi és művészi örökségében ilyenformán felfedi azokat a hagyományokat, amelyeket napjaink szocialista esztétikájának előképei közt tarthatunk nyilván.

Az előadás a továbbiakban a *100%*-nak a korabeli magyar irodalomhoz való viszonyát taglalta. E kérdéskör alaptételeit a lap *Új valóság — régi irodalom* c. beköszöntője fogalmazta meg, amelyet többek feltételezése szerint Lukács György írt. A cikk az irodalom és a valóság kapcsolatából indul ki, és meggyőzően érvel a művészet osztálymeghatározottsága mellett. A helyes premisszákból azonban a beköszöntő, de különösen a későbbi cikkek és tanulmányok túlfeszített következtetéseket vontak le. A *100%* kritikai írásaira az átmeneti jelenségek, a vívódás, az útkeresés iránti érzéketlenség jellemző; az elemzés helyett a legtöbbször a közelharc módszerei kerülnek bennük előtérbe. Ez tapasztalható a progresszív folyóiratok: a *Nyugat*, a *Századunk*, az *Együtt*, a *Láthatár* és a *Munka*, de az egyes írók megítélésében is. Így például Móricz Zsigmond esetében, akit a lap ugyan nagy művésznek mond, de politikai megnyilatkozásait sommásan árulásnak minősíti.

A követelményeknek ez a maximális megfeszítése jut kifejezésre a proletárirónak abban az elvont eszményében is, amely a lap különféle állásfoglalásai-ból áll össze, s amely a művészetet a propaganda és agitáció szintjére emeli. Ez a felfogás érhető tetten a *100%* tradíció-értelmezésében is. A Gorkijjal, Nexövel, Jack Londonnal stb. foglalkozó írások azt hangsúlyozzák, ami ezeket az alkotókat az akkori proletárirodalom normáitól elválasztja, és nem azt, ami történelmileg összeköti. Állítását Illés Gergelyre hivatkozva támasztja alá, aki szerint a munkásság minden kultúrmegnyilvánulásában csak saját tapasztalataira támaszkodhat; a munkásság csak önmaga szabadíthatja fel magát.

E nézetek gyökerét, amelyek túlnyomórészt az utolsó másfél évfolyamban kaptak hangot, az előadó a stratégiai célkitűzés rövidre zárásában, a szövetségi politika szükségességében látta. John Reed ismert riportkönyvének azt a

részletét idézi, amely az egykori pétervári őrt álló katona szavaival fejezi ki — szinte programként — a lap 1930. júniusi számában a közreadók felfogását: Csak két osztály létezik!... Avagy a kritika nyelvére lefordítva: nem lehet elhajolni a munkásirodalomtól (mint például a 100% szerint Kassák Lajos) úgy, hogy valaki egyben ne csapódjon a polgári irodalomhoz.

A szektásság megnyilvánulásait bírálva azonban Illés nem esik az ellenkező végletbe. Nem kívánja pl. Kassák Lajos egykori álláspontját igazolni, aki — mint ismeretes — a szocialista szellemiségű irodalmat szembeállította a „pártirodalommal”, s a művészi tevékenységet függetleníteni kívánta a politikai szférától. Az előadó szerint a szocialista irodalomról vallott mindkét koncepció korrekcióra szorult — feloldásukat, a „tertium datur”-t napjaink irodalompolitikája valósította meg: az irodalom társadalmi és osztály meghatározottsága mellett természetesen teret adva a kísérletezés szabadságának és a művészet autonómiájának.

Előadása befejezésében Illés a 100% tartalmának többrétűségére hívta fel a figyelmet. E differenciáltság még az utolsó, ún. nyíltisakos évfolyamban is fellelhető, amely pedig közismerten a radikalizálódást, a bezárkózást, a békéltető irányok elleni éles harcot jelentette. Az „ábaloldalt” támadó és a szociálfasizmus jelenségét emlegető írások ui. sajátos „ellenpontozással” jelentek meg: Molnár Erik elmélyült, objektív hangvételű cikkei társaságában; az anarchizmus, a blanquizmus, a soreli szindikalizmus, a guesdizmus, a francia februári forradalom stb. elemzése végső soron mind a tömegmozgalom fontosságát, a demokrácia lehetőségeinek a felhasználását, összegezve: a differenciált ideológiai és politikai munka alkalmazását szorgalmazták. Molnár Erik e tanulmányai, az előadó szerint, differenciált érvelésükkel ellensúlyozták a nyíltisakos politikát.

A folyóirat többrétű szemléletének szükségességét hangoztatta az első korreferátum szerzője, Lackó Miklós történész is, aki *A 100% és a kor szellemi áramlatai* címmel tartott előadást. Szerinte a 100% nem tekinthető egységes koncepciójú folyóiratnak, története két szakaszra oszlik, s a kettő közti választóvonal 1929 tavaszával húzható meg. A második, ún. nyíltisakos szakaszt, amely voltaképpen a Lukács György által megfogalmazott Blum-tézisek elvetése után készült, s a KMP új irányvonalát képviseli, történelmileg elhibázottnak tartja.

Az 1927 nyara és 1929 tavasza közötti időszakot viszont ezzel szemben kivételes jelentőségűnek látja, mert ebben az időszakban a 100% az egyetlen olyan magyar nyelvű kommunista folyóirat, amely tág teret adott az ideológiai és kulturális kérdéseknek, s Lukács Györgyön és Révai Józsefen kívül munkatársának mondhatta a párt szinte valamennyi kiemelkedő ideológusát.

Egy folyóirat, így a 100% történelmi értékét, szerepét, az határozza meg: milyen mértékben tudta kiválasztani közléspolitikájában a kor fő problémáit és hogyan fogalmazta meg azokat. A 100% első két évfolyama ezt az értékelő és orientáló feladatot, Lackó szerint, a legmagasabb szinten oldotta meg.

E két évfolyam egyik alapvető érdeme, hogy differenciált és mélyen elemző láttelepet adott a húszas évek konszolidálódó Magyarországnak hivatalos ideológiai irányzatairól, többek között a Klebelsberg Kunó által kifejtett neoneacionalizmusról. A 100% szemléi találóan mutattak rá, hogy a restauráció eszmeáramlatai akarva-akaratlan magukon viselik a forradalmak nyomát. Ha szóban és csak taktikai megfontolásokból is, de az uralkodó osztályok nem térhettek ki a forradalmak által felvetett gazdasági és szociális kérdések

elől, — azok látszatzmeggoldásával igyekeztek rendezni az állam és társadalom új kapcsolatát. Felülről, reformok segítségével, Szekfű Gyula szavaival: államforradalom útján törekedtek stabilizálni a társadalom korábbi, forradalmak előtti szerkezetét. E folyamat együtt járt a nagyburzsoázia megerősödésével, amely a hatalomban elfoglalt új helyzetében nyíltan elfordult 1848 eszméitől, s természetes lépésként egyre közelebb került az új konstellációban ugyancsak előrelépő nagybirtokossághoz, annak neobarokk feudális ideológiájához.

A korreferátum kimutatta, hogy a 100% érzékenyen reagált az oppozícióban lévő új, ideológiai irányzatokra is, mindenekelőtt a népi mozgalomra, amely mögött az ellenforradalmi rendszerből kiábrándult két réteg, illetve osztály állt: az értelmiség és a parasztság. Képletesen szólva: e szellemi mozgalomban a város kiábrándultjai nyújtottak kezét a falu kisemmizettjeinek — egy kapitalizmustól mentes Kelet-Európát hirdetve. A 100% cikkei nem egyszer mutattak rá e harmadikutas program utópisztikus jellegére, s arra, hogy a kiutat csak a munkásosztállyal karöltve, annak vezetésével lehet megtalálni.

A neoliberalizmussal és polgári radikalizmussal szemben a folyóirat kevésbé volt megértő. Különösen Jászi Oszkár bírálatában volt szélsőséges. Nagyobb erőt tulajdonított neki, mint amivel valójában rendelkezett, s nem látta: ideológiájának mily sok eleme konvergál a marxizmussal. A szociáldemokráciát a 100% 1928 közepéig nem támadta. Csupán Lasalle és Mehring munkásságával kapcsolatban hangsúlyozta a forradalmi marxizmus álláspontját.

A korreferátum következő része a magyar polgári fejlődésnek azt a történelmi problematikáját foglalta össze, amely egyben a magyar irodalom fejlődésvonalának egykori felfogását is meghatározta. Eszerint 1848 tragikus ellentmondásokkal terhes. Vezetői a nemzetivel szemben háttérbe szorították a forradalom szociális oldalát. 1867 kompromisszumával a régi értelemben vett népforradalom végleg lekerült a napirendről, még a századforduló polgári radikális mozgalmi is az osztálykompromisszum keretei közé szorultak. S 1919 után még a *Nyugat* és a *Huszadik Század* által produkált eredmények is veszendővé váltak. A kompromisszum vonala e felfogás szerint a magyar irodalomban is végigvonul Gyulai Páltól Babits Mihályon át Kassák Lajosig, háttérbe szorítva a Petőfi és Ady képviselte népforradalmat. Ezért tekinti a 100% Ady költészetének marxista interpretálását a kor és a forradalmi irodalom egyik központi kérdésének. Adyról írt cikkei ezért indítanak harcot a költő konzervatív kisajátítása ellen, s a népi mozgalom kapcsán éppen a fiatal értelmiség Ady képével kapcsolatban fejtik ki — mintegy a politika és az irodalom közti transzmisszió — a munkásosztály vezette forradalmi fejlődés egyetlen lehetséges megoldását.

Lackó szerint a 100% ideológiai arculatának kialakításában az eddigieknél sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk Lukács Györgynek. Eddig úgy tudtuk, hogy csak néhány tanulmánya jelent meg a lapban. Bertalan László szociológus és Révai Gábor fiatal filozófus kísérletet tett arra, hogy azonosítsa Lukács írásait a 100% néhány álnévvel jegyzett tanulmányával. Lackó kutatásai alátámasztották Bertalan László és Révai Gábor feltételezéseit. Ma már egészen bizonyosnak vehető, hogy a már ismert Plehanov- és Tolsztoj-cikkek, a Kodolányi regényeiről írt kritika és az Ady kisajátítása ellen tiltakozó *Két kísértet kézfogása egy sír felett* c. vitairaton kívül kb. tíz további cikk szerzője is Lukács György. Ilyenek pl. a Németh Lajos, Schönstein Sándor, Tamás Aladár és Kelemen László neve alatt közzétett *Centrali-*

záció, decentralizáció és romantika (1. évf. 5. sz.), Lassalle (2. évf. 1. sz.), A Danton-legenda (2. évf. 2. sz.), Molnár Ferenc (2. évf. 4. sz.).¹⁵

A felsoroltak, és az Új Márciusban névtelenül megjelent további tanulmányok, cikkek kitöltik Lukács alkotó munkásságában azt az 1926 és 1930 közötti hiátust, amelyre eddig nem tudtunk magyarázatot adni, s egyben meggyőzően cáfolják azokat a nézeteket, amelyek szerint Lukácsnak a magyar kultúrához való kötöttségei esetlegesek voltak.

Előadása befejezésében Lackó rámutatott arra, hogy e tanulmányok elemzései végső soron Lukácsnak a harmincas években kifejtett realizmuselméletével is kapcsolatba hozhatók, szemléltetően bizonyítva annak ideológiai alapotását; valamint azt, hogy egyes elemei pl. a művészi tükrözésről (szemben Kassák elementáris realizmusával), vagy a regényről, mint a totalitást kifejező műfajról (szemben a vers és a novella véletlenszerű momentumaival) — már ekkor fogalmazódtak.

A 100% további tanulmányozása ilyenformán nemcsak a történész, hanem az esztétika kutatói számára is értékes felfedezéseket tartogat.

A következő korreferátumok a 100% történetének egy-egy kisebb részkerészt világitották meg. K. Nagy Magda a folyóirat és a munkásság kulturális mozgalmak közti összefüggésekről beszélt. Felvázolta a 100% helyét a húszas évek második felének folyóiratai között, párhuzamot vonva a Nyugat, a Láthatár, a Korunk és a Literatura kultúrafelfogásával. A szellem válságát hirdetőkkel szemben a 100% a munkásság új kultúrájának a távlatait villantotta fel. E munkája egyrészt a meglévő polgári kultúra bírálatából, másrészt az új kultúra építéséből, gyakorlatából állt. Itt az előadó nemcsak a szavalókórusok ismert művészi munkájáról beszélt, hanem az ahhoz kapcsolódó politikai-ideológiai képzésről.

Maróthy János a 100% zenei vonatkozásait foglalta össze. Méltatta a húszas évek szocialista avantgarde-jának azt az igényét, hogy beépüljön a tömegmozgalomba. E törekvések célja a tömegélmény megteremtése volt, amelyen keresztül, úgymond a kapitalista társadalom fogyasztói tömege a világ irányításából részt vállaló egyének közösségévé válhat. A magyar munkás-kultúrmozgalom társadalmi mértékben kívánta felhasználni e kultúrépítő törekvéseket, amelybe nemcsak a szavalókórusokat kapcsolta be, hanem az éneket és a modern zenét is. Maróthy részletesen szólt Szabó Ferenc munkásságáról, akinek egy-egy szerzeményét a 100% is közölte (pl. Erich Mühsam Riadó c. versének megzenésítését), s aki mint kórusvezető mindig arra törekedett, hogy a kórusok repertoárjában a mozgalmi dalok mellett a nagyobb formák is helyet kapjanak.

Botka Ferenc a 100% és a szovjet irodalom kapcsolatát elemezte. Rámutatott arra az úttörő szerepre, amelyet a folyóirat a szovjet irodalom magyar-

¹⁵ A Centralizáció, decentralizáció és romantika c. tanulmány egyébként szemléltetően bizonyítja: milyen „naprakész” tájékozottsággal reagált a Külföldi Bizottság a magyarországi ideológiai élet jelenségeire. A tanulmány előzményei ui. a kurzus reprezentatív folyóiratában, a 100%-kal egy időben indult Magyar Szemleben jelentek meg. L. BERNÁT István: Decentralizáció. = Magyar Szemle 1927. 1. köt. 5—11., WEIS István: Központosítás — szétpontosítás. Uo. 1927. 1. köt. 121—128.

A 100% első két évfolyama a továbbiakban is figyelemmel kísérte a Magyar Szemle tartalmát. Erről tanúskodik a Németh Lajos névvel aláírt: Kornfeld Móric báró cikkéről (1. évf. 3. sz.) c. vitairás is, amely a Magyar Szemle következő cikkeire reagál: KORNFIELD Móric: A túlnépesedés problémái. 1927. 1. köt. 25—32., BERNÁT István: A túlnépesedés kérdéséhez. 1927. 1. köt. 193—195.

országi terjesztésében játszott, s arra, hogy a szovjet írók fordításai és a róluk írt kritikák, cikkek valójában a Szovjetunió megismertetését szolgálták. Ugyanakkor azonban felhívta a figyelmet arra az esztétikai „hozadékra” is, amit a bemutatott és értelmezett művek jelentettek a hazai szocialista irodalom tartalmi és formai normáinak a kialakításában. A korábbi előadásokhoz kapcsolódva ő is aláhúzta, hogy a 100% nem tekinthető egynemű folyóiratnak, továbbá, hogy a jövőben az eddiginél nagyobb mértékben kell feltárnunk a közlemények szerzőségét, hogy ennek ismeretében jobban differenciálni tudjuk a lap írói gárdáját. Eddig csak visszaemlékezésekből tudjuk, hogy pl. a berlini emigráció — Gábor Andor, Komját Aladár — is eljuttatta írásait a bécsi szerkesztőségnek, de magukat az írásokat még nem sikerült azonosítani. Mikrofilológiai adalékként idéz Lukács György egy hozzá intézett leveléből, amelyben az közli, hogy pl. a vitaindító előadásban is idézett Móricz Zsigmond-cikket Gábor Andor írta.¹⁶

Az utolsó korreferátumot Vadas József tartotta, *A kor vizuális kérdései és a 100%* címmel. E kapcsolatáról már a folyóirat nagyvonalúan megkomponált címlapja (Molnár Farkas munkája) is beszédesen vall. A képzőművészet fogalmát a 100% korszerűen, a maga teljességében értelmezte, beleértve a képző- és iparművészet mellett az építőművészetet is. Ennek ellenére a lap közlésrendjében némi ellentmondás tapasztalható a képzőművészeti irodalom és a szorosán vett képzőművészeti anyag között. Az irodalom ugyanis túlnyomórészt mászázadi vagy legalábbis „konzervatívnak” tekinthető életművekkel foglalkozik (l. az Honoré Daumier-ről, Goya-ról, illetve Heinrich Zilleről, Käthe Kollwitzról írt méltatásokat), s viszonylag kevés a modern törekvések kommentárja, mint pl. Uitz Béla magyarázatai saját műveihez, a *Ludditákhoz*. Ennek okát Vadas abban látja, hogy az ismertetett portrék, életművek nemcsak művészi mibenlétük, hanem ideológiai tartalmuk miatt is fontosak lehetnek a lap összeállítói számára, lehetőséget adva a művészet társadalmi, illetve osztálymeghatározottságának demonstrálására.

A 100% legjelentősebb művészi hozadékának a lapban közölt műveket: metszeteket, építészeti terveket (Dési Huber István, Sugár Andor, Molnár Farkas alkotásait) tartja, amelyek az avantgardizmusból az új-realizmusba való átmenetet példazzák. S hogy ez nemcsak a közlésrend véletlene, hanem koncepció is, azt a modern művészetet ismertető kritikák is bizonyítják; így többek között Molnár Farkas cikkei, amelyek Moholy Nagy László és Kazimir Malevics művészetét elemzik. Malevics *Tárgytalan világ* c. könyvének bírálata, mint cseppben a tenger, tükrözi az előbb említett koncepciót: a konstruktivizmus által birtokba vett formakincset, Molnár szerint, az új művészetnek alkalmaznia kell a gyakorlatban, pl. az ipari formatervezésben. A konstruktiviz-

¹⁶ A levél szövege a következő:

Budapest, 1963. január 9.

Kedves Botka elvtárs!

Ami a 100%-ot általában illeti, az álnevek soha nem jelentettek ott egy szerzőt. A konspiráció érdekében ugyanazon álnevet igen különböző szerzőknél alkalmaztuk ... az én emlékezetem szerint a Móricz Zsigmond és Gergely Sándor cikkeket Gábor Andor írta, legalábbis pontosan emlékszem, hogy ő kapott megírásukra megbízást. A Kodolányi-cikket és a „Két kísértet”-cikket emlékezetem szerint én írtam. Nagyon lehetséges, hogy a Plechanov-és Tolsztoj-cikkeket szintén én írtam, de emlékezetem itt cserbenhagy.

Kommunista üdvözléssel

Lukács György.

mus másfajta, az ábrázoló-művészetben történő ideológiai felhasználásáról szól Uitz Béla is a *Ludditák*hoz fűzött megjegyzéseiben.

Előadása végén Vadas József sajnálattal konstatálja Derkovics Gyula műveinek hiányát a lapban, akinek művészete pedig a legeklektásabban példázhatta volna az avantgarde világának szocialista átfunkcionálását. E hiány magyarázatát abban látja, hogy Derkovics éppen 1927 és 1930 között volt a legszorosabb kapcsolatban a KMP-vel, s távolmaradását feltehetően az illegális szempontjai tették szükségessé.

A tudományos előadások elhangzása után a 100% egykori terjesztői, a folyóirat által szervezett szavalókórusok részvevői kaptak szót. Szinte valamennyien, így Molnár János, Práth Károly is, hiányolták, hogy a lap kulturpolitikai tevékenysége mellett egy előadás sem foglalkozott érdemben a 100% politikai és mozgalmi vonatkozásaival. Hozzászólásaik, visszaemlékezéseik ezt kívánták megvilágítani.

Számosan kifogásolták az előadások szemléletét, amelyek, úgymond, anakronisztikusan: mai politikánk szemszögéből értékelték, s gyakorlatilag a népfront eszméit kérték számon a 100% összeállítóitól. Holott a Tanácsköztársaság veresége után, az illegális pártmunkában a széles tömegekre támaszkodó szövetségi politika gondolata még fel sem merült. S nemcsak a KMP magatartása miatt, hanem azért is, mert például a szociáldemokrata párt mereven elzárkózott a kommunistákkal való együttműködés elől. Többen megemlégték, hogy a 100% és a Kassák közti konfliktus mögött egyszerűen Kassák szovjet- és kommunistaellenessége állt. Pákozdy Ferenc másrészt elmondta, hogy a proletárforradalmi stratégia keretén belül a hazai kommunisták feladatuknak tartották a munkás-paraszt szövetség ápolását is. A 100% például 1928 tavaszán elküldte tudósítóját, Gereblyés Lászlót a szegedi földmunkás kongresszusra, s Gergely Sándor megrázó riportot készített a szabolcsi szegényparasztság életéről (*Vákáncsosok földjén*). Székely Lajos számos cikket írt a hazai és nemzetközi agrárválságról, s munkaközösséget szervezett a parasztkérdés tanulmányozására, amelynek Pákozdy is tagja volt.

A felszólalók másik része: Andrásffy Gyula, Kovács István, Ambrus József a 100% terjesztésének és egykori hatásának az emlékeit elevenítették fel. Elmondták, hogy a folyóiratot nemcsak a szavalókórusokban árusították, hanem a munkásság kulturális egyesületeiben és a szakszervezetekben is. A lap ára az egykori kereseti viszonyokhoz képest elég magas volt: 80 fillér. Ezért egy-egy számot többen vásároltak meg; cikkeik közösen olvasták fel s utána megbeszélték.

Berecz Béla felhívta a figyelmet, milyen sokat jelentett a 100% legalitása. Illegális röplapot nem olvashatott volna fel nyilvánosan, a folyóirat cikkeivel viszont ezt megtehetette; holott az anyaga „illegális” értékű volt. Ambrus József emlékeztetett arra, hogy a 100%-ot a szakszervezeti könyvtárak is előfizették, sőt évfolyamaikat idővel be is köttették. Legalitásuk folytán azok még a negyvenes években is hozzáférhetők voltak; mint ahogy a szavalókórusokban betanult versek is tovább éltek a harmincas-negyvenes évek kulturális rendezvényein.

A visszaemlékezők sorát Tamás Aladár zárta. Kijelentette, nem érzi magát hivatva arra, hogy a 100%-ot értékelje s kijelölje helyét az egykori munkásmozgalomban; nem kíván hozzászólni az elhangzott előadásokhoz sem. Csúpan konstatálja, még mindig nem indult meg a kutatómunka annak érdekében, hogy tisztán lássuk a 100%-mozgalmat. Maga a lap ugyanis csak része

volt ennek. Lényegében különbözött a többi kommunista folyóirattól, amelyeket Magyarországon állítottak össze. A 100% közleményeinek törzsanyagát a KMP Külföldi Bizottsága adta. A megjelentetés körülményeinek a megteremtése viszont a hazai szerkesztőre hárult. Ennek következtében nagy volt a hatásköre, de kötelezettsége is; úgy látta, a lap szerepét csak úgy tudja ellátni, ha mögé, háttéréül széles politikai bázist, mozgalmat szervez. A folyóirat és a mozgalom kölcsönösen hatott egymásra; erősítette, támogatta egymást.

Felhívta a figyelmet arra is, hogy nem nyertek többoldalú és teljességre törő megvilágítást a lapnak a szociáldemokráciával és a polgári radikális körökkel való kapcsolatai. Elmondta, hogy a kontaktushányért a másik oldal is felelős, hiszen, úgymond, nem volt olyan csoportosulás Magyarországon, amely leült volna a 100% összeállítóival az asztalhoz. A szociáldemokrata párt vezetői elhatárolták magukat mindennemű forradalmi megmozdulástól. Így például az Alkoholelleses Munkás Szövetség szociáldemokrata vezetői már akkor betiltották az általa szervezett szavalókórust, amikor a 100%-nak még híre-hamva sem volt. (A későbbiekben egyébként ez a csoport vált a 100%-szavalókórus magjává.) Emlékeztetett arra, hogy a folyóirat első két évfolyama nem támadta a szociáldemokrata pártot. Ennek ellenére a lap 6. számának megjelenése után eljárás indult ellene és Gereblyés László ellen, kizárási javaslattal. (Választott bírójuk, Madzsar József ekkor még megvédte őket.) Addig amíg nem alakult ki csoportszerűen a *Munka* köre, s nem tűzte ki célul, hogy a kommunista mozgalomtól elidegenítse a munkásokat, a 100% őket sem támadta. S ugyanez áll kisebb mértékben a polgári radikálisokra is. Az elvi ellentétek azonban nem zárták ki azt, hogy e csoportokon belül ne keressenek egyéni szövetségeket. Így sikerült megnyerni például Keér Dezsőt, az Országos Ifjúsági Bizottság titkárát, majd Székely Béla gyermekpszichológust, aki átjött a *Munka* köréből a 100% munkatársának.

Befejezésül Tamás Aladár ismételtén aláhúzta a 100%-mozgalom történetének súlyát, fontosságát. Irodalmi mozgalomnak látszik, de a munkások ezreit tömörítette maga köré, s ez számokkal is jól illusztrálható. A húszas évek végén a szakszervezetek összlétszáma 80 ezer volt Magyarországon; ezen belül a különböző kulturális szövetségek 1927-ben 10 ezer tagot számláltak. S 1930-ra — Tamás visszaemlékezése szerint — ezek túlnyomó többsége a 100% hatása alatt állt.

* * *

Az MSZMP Párttörténeti Intézete, az MTA Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum által szervezett emlékülés a 100%-kutatások jelentős állomásaként értékelhető¹⁷; még akkor is, ha tematikája s az egész tanácskozás időbeosztása némi hiányérzetet keltett. Az egymásra zsúfolódó korreférátumok és hozzászólások miatt ugyanis nem alakulhatott ki a felvetett kérdésekről olyan széles körű vita, mint pl. egy évvel korábban a *Korunk* ötvenedik évfordulóján rendezett konferencián. A sok értékes gondolatot felvető előadás párhuzamosan futott egymás mellett, helyenként egymástól kissé füg-

¹⁷ A konferencia sajtóviSSzhangja: KÖVES RÓZSA: 100%. = Magyar Nemzet 1977. okt. 2.; 232. sz. 11.

getlenül is, s nem adódott alkalom a nézetek ütköztetésére, pedig arra számos téma kínált lehetőséget.¹⁸

Az időhiánnyal és a tematikai arányokkal függött össze a tanácskozásnak az a vonatkozása is, amelyet az elhangzott hozzászólásokra, visszaemlékezésekre reagálva Vass Henrik „akusztikai zavar”-ként jellemzett. Az előadó megbetegedése miatt ugyanis elmaradt az emlékülés egyik nagy érdeklődéssel várt korreferátuma, amely a 100% és a korabeli munkásmozgalom viszonyát lett volna hivatva megvilágítani. A 100%-mozgalom volt részvevői így joggal hiányolhatták e kapcsolatok bemutatását, és spontán visszaemlékezéseikben igyekeztek azt pótolni.

Szabolcsi Miklós akadémikus az ülés elnöki zárszavában a fenti „akusztikai zavar” egy másik vonatkozására is kitért. Arra ugyanis, hogy számos visszaemlékező elismerte ugyan a tudományos előadások színvonalát, értékét, de nem értett egyet azok kritikai szellemével, s érvelése alátámasztásául ismételt a 100%-mozgalom történelmi szerepére hivatkozott. Kimondva-kimondatlanul szembeállítva a mozgalomtörténeti és az ideológiai megközelítés szempontjait. Szocialista hagyományaink feltárásában és értékelésében, mondta Szabolcsi, nem lehet e szempontokat szembeállítani. Napjaink tudományának kötelessége szembenézni múltunk minden jelenségével, így a 100%-mozgalom történetével is, mégha az helyenként ellentmondásos is. A folyóiratban érvényre jutó szövetségi politikát, az ideológiai harc minden egyes kérdését elmélyült elemző munkával kell megvizsgálnunk, hogy tisztán álljon előttünk a mozgalom és a magyar társadalom egészének viszonya — a maga konkrétságában és történeti meghatározottságában. Értékeléseinket, hagyományápolásunkat a vizsgálat teljességének az igényével kell elvégeznünk.

A megismerés és értékelés Szabolcsi Miklós által megfogalmazott mércéjéhez viszonyítva is meg kell állapítanunk, hogy a 100%-emlékülés előadásai sok tekintetben előrelépést jelentettek a korábbiakhoz képest.

Mindenekelőtt azzal, hogy minden eddiginél határozottabban húzták alá: a 100% azon baloldali-kommunista folyóiratok sorába tartozik, amelyeket összefoglalóan a „világnézeti szemle” kifejezéssel jellemezhetünk. Alcímeik önmeghatározásaik, mint pl. a 100%-é is, megtévesztőek, hiszen közlésrendjük meghatározó motívuma nem közvetlenül művészi vagy irodalmi, hanem ideológiai. Valamennyien a marxista gondolat propagálását tartották fő feladatuknak; az általuk közölt irodalom és művészet ebben a vonatkozásban alárendelt szerepet játszott, s csupán egyike volt azoknak a szféráknak, amelyben a marxizmus filozófiai és politikai alapkonceptiója kifejthető. E lapok tartalma ilyenformán rendkívül sokrétű, az emberi tudás szinte valamennyi területét felöleli.

Mindez komplex megközelítést igényel, s ez az igény kifejezésre is jutott a konferencia tematikájának összeállításában, amely minden eddiginél szélesebb szemhatárral tekintette át a lap tartalmát, kísérletet téve a 100% ideológiai arculatának a felvázolására.

Ez a szándék egyben összefonódott a 100% hagyományainak, örökségének kritikai elsajátításával is, kiemelve a ma is érvényes értékeket, s elhatárolva magát mindattól, ami történelmileg túlhaladott. Különösen fontos volt e tekintetben Lackó Miklós előadása, amely a feladatot az ideológiai és politikai

¹⁸ A konferencián elhangzott előadások publikációi: VADAS József: *Egzakt forma, ideológiai tartalom*. — Élet és Irodalom 1977. okt. 1.; 40. sz. 12.

BOTKA FERENC: *A 100% és a szovjet irodalom*. — Napjaink 1977. 11. sz. 6–7.

szférában végezte el, de Illés László vitaindítója is, amely figyelmét elsősorban a művészi és irodalmi jelenségekre összpontosította. Ki kell emelni mind az ő, mind pedig Maróthy János és Vadas József előadásaiban azt a törekvést, hogy rehabilitálják a lap első két évfolyamában érvényre jutó korszerű művészetfelfogást, amely voltaképpen mai szocialista művészetünk egyik korai előképeinek tekinthető.

A 100%-emlékülés mérlege azonban nemcsak a közvetlen eredmények felsorolásával vonható meg. A tanácskozás egyik legfontosabb hozadéka, hogy ráirányította a figyelmet a laptörténet eddig még feltáratlan kérdéseire.

A hiányok, a tennivalók között ismételten a komplexitásra kell visszatérnünk. A konferencia egyes részeredményei ellenére ugyanis a 100% általános megközelítése még mindig erősen művészet-centrikus volt. Csak jelzészerű utalások hívták fel pl. a figyelmet Molnár Erik gondolatgazdag tanulmányaira, amelyek véleményünk szerint, nemcsak szerzőjük ideológiai fejlődésének kiemelkedő állomásai, hanem a hazai marxista gondolkodás történetének is alapfontosságú dokumentumai. De rajta kívül sorolhatnánk tovább a lap ideológiai tartalmának olyan részleteit: filozófiai, pedagógiai, pszichológiai, gazdaságtani stb. tárgyú cikkeket, tanulmányokat — köztük Agárdi Ferenc, Sándor Pál, Schönmann László, Schönstein Sándor, Székely Lajos és mások írásait —, amelyek változó színvonalúak ugyan, de nélkülözhetetlenek a 100%, a korszak megismeréséhez, megítéléséhez.

A tárgyszerű és sokoldalú tudományos megközelítés további előfeltétele, hogy a 100% által megtestesített laptípus mibenlétét is tovább árnyaljuk. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy besoroljuk a „világnézeti szemlék” kategóriájába. A többi folyóirattal, így pl. a *Korunkkal* való azonosságai mellett az eddiginél nagyobb figyelemmel kell lennünk egyedi, megkülönböztető sajátosságaira is. Ezek részben a megjelenés külső (pl. cenzúrális) körülményeitől függttek, de még inkább a közreadó személyétől, illetve testületétől. A *Korunk* — mint ismeretes — elsősorban egyéni vállalkozás volt, amely történetének egy jelentős szakaszában bírta ugyan a kommunista párt támogatását, de eléggé közvetett módon; alapjában véve az értelmiséghez szólt, túlnyomórészt a tudomány és a világnézet közegeiben jelenítve meg a kor fő kérdéseit. A 100% ezzel szemben nem tekinthető egyéni vállalkozásnak, közvetlen és direkt kapcsolatai voltak a pártvezetéssel. Profilja ugyan szintén ideológiai, de ennek ellenére nem csak és nem is elsősorban az értelmiséghez szólt, hanem a munkásmozgalom szélesebb rétegeihez. S mint ahogy a kortársak visszaemlékezéseiből kiderült, ellátta a sokat emlegetett „kollektív szervezés” feladatát is. (Ilyen szempontból közeli párhuzamának tekinthető a csehszlovákiai *Az Út* (1931–1937), illetve a Jugoszláviában megjelent *Híd* (1934–1941), bár mindkettőjük arculata számos eltérést is tartalmaz a 100%-hoz képest.)

A közvetlen pártirányítás, s ezzel összefüggésben a lap korabeli mozgalmi szerepe rendkívül bonyolult és szerteágazó kérdéseket vet fel. Egyrészt egészen tág összefüggésekben felveti a párt egykori stratégiai és taktikai irányvonalának a kérdéskörét, amelyben — mint az emlékülés vitaindítója hangsúlyozta — a Komintern VI., és a KMP II. kongresszusa változást idézett elő. Felveti továbbá azt — a 100% történetével már szorosabban összefüggő — problémát: hogyan, milyen módon hatott mindez a 100% profiljának a kialakulására, hogyan, milyen szinten fogalmazta meg az válaszait — az adott irányvonal (irányvonalak) keretén belül — a kor fő kérdéseire. S végül: ezzel

szoros összefüggésben: hogyan, milyen módon hatott e tartalom olvasóira, illetve a korabeli munkásmozgalomra, másképpen fogalmazva: milyen hatásokkal végezte el kitűzött társadalmi feladatát.

Mindhárom kérdés alapvető jelentőségű, de folyóirat-történetről lévén szó, úgy érezzük, a további kutatásoknak elsősorban a lap tartalmi feltárásán kell fáradozniuk. Fontos ugyanis a 100% szellemi arculatát kialakító pártirányvonal ismerete, de ebben a vonatkozásban az csak premisszaként jöhet számításba. Ugyanígy lényeges momentum annak a megítélése, hogyan hatott a lap a korabeli kulturális mozgalomra. Ennek feldolgozása azonban elsősorban párt-történeti feladat. A középpontba állított tartalmi feldolgozáson viszont ugyanúgy „műcentrikusan” kell eljárunk, mint az egyes művészi alkotások elemzésénél. Nemcsak azért, mert a folyóiratszerkesztés, bizonyos értelemben, szintén alkotás, hanem azért is, mert a folyóirat tartalmának egy része, az időtálló mag, ugyanúgy tovább él, nemzedékről-nemzedékre hatva, mint a művészi vagy szépirodalmi alkotások.

A 100% eddigi kutatóinak többsége, de különösen Tamás Aladár a 100% pártirányítását úgy jelenítette meg, mintha az valamilyen abszolút egynemű, szinte uniformizáló, az egyéniséget teljesen elfedő folyamat lett volna. A jövőben el kell kerülnünk e személytelen szemléletet. A párt politikáját mindig személyek valósították meg — a 100%-ban is ez történt. Az a feladat tehát, hogy megvizsgáljuk: a párt adott irányvonalán belül hogyan, milyen módon, kinek az írásaiban, milyen megfogalmazásban, milyen hangsúlyeltolódással vagy megközelítésbeli különbséggel nyertek megvilágítást a lapban a korabeli politika s az ideológia egyes részletkérdései.

E differenciált szemléletmód alkalmazásának egyik legfőbb akadálya, hogy a 100% álneves közleményeinek feloldására még nem történtek átfogó kísérletek. Pedig ez a munka — bármennyire nehéz is, hiszen csak mikrofilológiai módszerrel végezhető el — elkerülhetetlen. Hogy a lap álnevek által egybe-mosott jellegének feloldása milyen lehetőségeket rejt magában, azt a Lukács György által írt cikkek kiemelése is szemléltetően bizonyítja. S a sort itt is folytathatnánk Bolgár Elekkel, Kun Bélával, Lándor Bélával, Rácz Bélával, Révai Józseffel, s az írókkal: Balázs Bélával, Gábor Andorral, Komját Aladárval, Lengyel Józseffel és másokkal. E filológiai aprómunka, amelyhez a kortársak — mindenekelőtt az egykori szerkesztő — nagyon sok segítséget adhatnak, lehet, hogy helyenként kényes, hiszen a szektás és téves cikkeket is megírta valaki; ám nélküle nem rajzolható meg a 100% hiteles története, de a húszas évek magyar marxista gondolkodása sem.

S ebben a kíváncsiságban, higyjük el, nem az utókor „kíváncsisága” vagy „szenzációéhsége” bujkál, hanem az a törekvés, hogy a 100% három évfolyamát a maga sokszínűségében tudjuk felidézni, érzékelve a különböző nézetek egymásnak feszülését és harcát, hogy meg tudjuk különböztetni a személyes indulatokat az elvi állásfoglalásoktól, s hogy az utóbbiak között differenciáltan láthassuk: mi az átlagos vagy kiemelkedő, s hogy végül ennek birtokában vállalni és propagálni tudjuk mindazt, ami időtálló, ami napjainkig ható hagyomány.

A *Mi a teendő* c. klasszikus művében Lenin hosszán foglalkozik a munkás-sajtó és a szocialista eszmék propagálásának kérdéseivel. Meggyőzően fejti ki, hogy a szocializmus nem lehet *csak* a munkásosztály ügye. A szocialista tudatnak a társadalom *valamennyi* osztályának, rétegének az ismeretére kell támaszkodnia; a munkásosztálynak rendszeres kapcsolatot kell teremtenie a

társadalom egészével, „el kell mennie a lakosság valamennyi osztályához”,¹⁹ „élen kell járnia minden általános demokratikus kérdés feltevésében, kiélezésében és megoldásában.”²⁰ Lenin a munkássajtóban látja e feladat megoldásának egyik legfőbb lehetőségét. Hiszen a sajtó eljuthat minden réteghez; segítségével a mozgalom lehetőséget kap arra, hogy a marxizmus eszméit kora konkrét viszonyaira alkalmazza, s ezáltal a gyakorlati politika közegében bizonyítsa fölényét, demokratizmusát a többi politikai párttal, irányzattal szemben.

Amikor a 100% történelmi teljesítményét mérlegre tesszük, Lenin e ma is érvényes koncepciójához viszonyítunk.

Mint bevezetőnkben jeleztük, a 100%-kutatások korábbi szakaszában a folyóirat történetét barát és ellenség eléggé szélsőségesen ítélte meg. Az elhangzott vélemények — ki-ki a maga partikuláris igazát védve — eléggé sarkítottan nyertek megfogalmazást. A folyóirat megjelenésének ötvenedik évfordulója meghozta azt a távlatot, amelyből objektíven, a maga sokoldalú viszonylataiban szemlélhetjük a 100% három évfolyamát. Rajtunk áll, milyen mélységig tudunk behatolni ebbe az örökségbe, milyen módon sajátítjuk el értékeit. Nem elég csak a „nemeket” kimondani, meg kell fogalmazni az „igeneiket” is; felfedve ebben a relációban is mindazt, ami továbbvisz, ami összeköt.

Hogy az egykori munkáskultúra maradandó hagyományai is teljes értékűen integrálódjanak, új, a lenini normák alapján épülő nemzeti kultúránkba.

FERENC BOTKA

Culture ouvrière — culture nationale. Sur la session scientifique commémorative à l'occasion du cinquantième anniversaire de la revue 100%

„Revue de littérature et d'art” — c'était le sous-titre précautionneux de la revue à Budapest de 1927 à 1930, qui était en vérité le forum idéologique du Parti Communiste de Hongrie contraint à mener alors une vie souterraine. C'est à ce fait que son titre étrange — 100% — faisait allusion, en indiquant que les articles de la revue représentent un marxisme de cent pour cent, vis-à-vis des autres tendances de la pensée socialiste.

L'élaboration de cette revue qui passe aujourd'hui pour une rareté bibliographique, a commencé déjà plus tôt. En 1964, la Maison d'Édition de l'Académie a publié, dans un volume de documents, les mémoires du rédacteur Aladár Tamás et un choix des communications les plus caractéristiques de la revue.

En septembre 1977, pour l'anniversaire de la parution du premier numéro de la revue, une session scientifique a été organisée par l'Institut d'Études Littéraires de l'Académie des Sciences de la Hongrie, par l'Institut d'Histoire du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois et par le Musée Littéraire Petőfi.

C'est à la base du matériel de cette conférence que l'étude cherche à récapituler les problèmes et les tâches des recherches se rapportant à la revue 100%.

La conférence a désigné la place de 100% dans la littérature périodique hongroise de gauche, et elle a indiqué ses parallèles internationaux (*Die Linkskurve, New Masses, Monde*). Les participants étaient d'accord à constater que les volumes de 100% ne sont pas d'une conception identique. D'après leur opinion, les deux premiers volumes sont plus précieux, parce qu'ils ont donné un tableau objectif et multilatéral sur les mouvements spirituels de l'époque et qu'ils ont interprété l'art socialiste dans une conception large et moderne, en utilisant l'apport précieux de l'avant-garde.

¹⁹ V. I. LENIN: *Mi a teendő?* Bp. 1968. 120.

²⁰ Uo. 122.

D'après l'auteur de l'étude, les recherches se rapportant à la revue 100% étaient jusqu'à présent concentrées à la littérature et à l'art, et elles n'accordaient pas l'attention convenable à l'analyse des rapports idéologiques de la revue. La tâche ultérieure de l'histoire de la presse consiste à résoudre les pseudonymes de la revue, et à faire voir d'une manière nuancée les intentions qui ont pris la parole dans ses colonnes.

D'après lui, les traditions socialistes ne peuvent s'amalgamer avec la culture nouvelle hongroise qu'après avoir subi une sélection: nous devons séparer les valeurs véritables — p. ex. les écrits de György Lukács — des conceptions que le temps a surpassées.

KÖZLEMÉNYEK

Origo Typographiae Ottomanicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Zweck dieser Arbeit ist der Abdruck zweier zeitgenössischer Dokumente zur Geschichte der ersten modernen türkischen Buchdruckerei, genauer auch zur Geschichte von deren Gründer, Ibrahim Effendi (1674—1745), Müteferrika (=Dolmetscher, Beamter) am türkischen Hof.¹

Obwohl es in Westeuropa zu seiner Zeit durchaus ein Interesse an der Orientalistik gab und man speziell begierig war das Rätselhaftes an der kürzlich zurückgedrängten Großmacht Türkei zu ergründen, und obwohl sicherlich mehrere Berichte (west)europäischer Gesandtschaften, bzw. Reisender in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts verfertigt wurden, sind außer den hier vorgelegten beiden Dokumenten bisher keine umfangreicheren zeitgenössischen Dokumentationen zum Thema bekanntgeworden.²

Der erste Text (I.) ist abgedruckt vom Freiherrn Joseph von Petrasch, Vorsteher der „Gesellschaft der unbekanntes Gelehrten“ zu Olmütz³, in deren Organ, den *Moralischen Auszügen Alt- und neuer Gelehrten Sachen* (Olmütz, Jg. 1747 Bd. I. 437—51) unter der Rubrik „Gelehrte Nachrichten“. Wie aus seinem Vorwort ersichtlich, richtete er eine Anfrage bezüglich den Stand der türkischen Buchdruckerei an den in Konstantinopel weilenden Reisenden Ciaratesi. Da dieser bei Ankunft des Briefes aber nicht mehr

¹ In den letzten Jahren machte die Erforschung der Geschichte des türkischen Buchdrucks große Fortschritte. In Bezug auf Ibrahim Effendi Müteferrika, der zwischen den Jahren 1727 und 1743 siebzehn Druckwerke produzierte, sind vor allem die Werke Zeltjakovs (1972) und Rafikovs (1973) von Bedeutung. Beide fassen i. W. auf einem türkisch verfassten Aufsatz von N. Berkes aus dem Jahre 1962 über das um 1711 geschriebene „Risāle-i Islāmiyye“, einer religionsphilosophischer Autobiographie Müteferrikas (auf Deutsch „Islam-Brief“, Manuscript in der Istanbuler Esat-efendi kütüphanesi Nr. 1187). Durch diese neuen Forschungen klärte sich der geistesgeschichtliche Hintergrund seines Wirkens erheblich. Die ersten zeitgenössischen Dokumente zu den Anfängen dieser türkischen Buchdruckerei (die aber die Existenz Müteferrikas und seiner Druckerei eben nur erwähnen) wurden von dem Herausgeber K. Thaly (Budapest, 1909), bzw. dem Turkologen I. Karácson (Budapest, 1911) publiziert, als infolge der Überführung der sterbliche Überreste Rákóczis und seiner Getreuer aus der Türkei nach Ungarn das Interesse an den türkisch-ungarischen Kulturbeziehungen anwuchs. Im 19. Jahrhundert sind nur sehr wenige diesbezügliche Forschungen angestellt worden; wogegen im 18. Jahrhundert das Interesse an der türkischen Buchdruckerei größer gewesen zu sein scheint. César de Saussure, Hofadeler des Fürsten Ferenc Rákóczi II. in Tekirdag, bemerkte ausdrücklich in seinem Brief v. 21. 2. 1732, daß über die in Konstantinopel errichtete Buchdruckerei in der ganzen christlichen Welt viel gesprochen und geschrieben wurde (Publ. v. K. Thaly, op. cit. 192—95).

² Das ausführliche Werk Toderinis *Letteratura turchesca* erschien bekanntlich erst im Jahre 1787.

³ Ausführlich beschrieben von E. Wondrák: in: *Die Aufklärung in Ost- und Südosteuropa*, Köln/Wien 1972.

in der Stadt war beantwortete der damalige österreichischer Gesandte Penckler die Anfrage. Die Sendung Pencklers muß aus zwei Teilen bestanden haben, die aber im gedruckten deutschen Text der *Monathlichen Auszügen* zu einer Einheit zusammengefasst sind. Beweis dafür ist das lateinische Original des zweiten Teils des Berichtes von Penckler *Origo Typographiae Ottomannicae* (II.), das im Haus- Hof- und Staatsarchiv zu Wien zu finden mir gelang.⁴ Dieses lateinische Manuscript ist dann (wahrscheinlich von Petrasch) ins Deutsche übersetzt worden und geht, wie aus dem Vorwort der „Gelehrten Nachrichten“ ersichtlich seinerseits auf ein türkisches Original zurück. Dieser türkische Archetyp und der Brief des Gesandten sind nicht erhalten, da das Schloß Petraschs mit-samt der Bibliothek abbrannte.⁵

Im Text (I.) steht bis S. 438 eine Mitteilung von Petrasch. Dem folgt der Brief des Gesandten⁶ bis S. 440 Absatz. Hier beginnt, ohne besondere Kennzeichnung das lateinische Manuscript. Petrasch schlägt im Druck den ersten Teil des Manuscriptes bis „. . . annexa est.“ dem Brief des Gesandten zu, und setzt dann das Übrige davon unter der Überschrift „Verzeichnuß Deren allbereits in Türkischer Sprache gedruckten Bücher“ ab.

Der Textvergleich des deutschen und des lateinischen Dokumentes zeigt, daß sie teilweise voneinander abweichen, und daß der lateinische dem türkischen Archetyp näher gestanden haben muß als der deutsche.

Die lateinische Übersetzung aus dem Türkischen dürfte wörtlich sein. So übernimmt der Übersetzer, der höchstwahrscheinlich ein Italiener war⁷, alle possessiven Konstruktionen des türkischen Textes, die sich auf die Person des Buchdruckers beziehen, vgl. etwa a.) „Haec est origo Typographiae Ottomannicae de verbo ad verbum in praefatione nostri libelli primo impressi“; oder b.) „quod diarium a nobis in idioma Turcicum translatum et amplificatum est“ usw. Er übernimmt und übersetzt solche Ausdrücke, wie „Dictionarium hoc in codice uno continet duos tomos“, die für den europäischen Leser wenig Sinn ergaben. (Dem damaligen türkischen Brauch gemäß wurden die Bände noch gesondert in ein Einbund, in den „codex“ gehüllt.)

Auch die deutsche Übersetzung ist auf weite Strecken eine wörtliche Übernahme der lateinischen Vorlage, doch schob der Übersetzer oft erklärende Sätze oder ergänzende Würdigungen der Druckwerke willkürlich ein. Auf der anderen Seite ließ er die obenerwähnten possessiven Konstruktionen entweder gänzlich weg [Beisp. a.)], oder übersetzte sie passivisch in dritter Person [Beisp. b.)] „. . . [das Wörterbuch ist] in das Türkische übersetzt) [. . .] worden.“; ihm unverständliche Stellen, wie mit dem codex-Einbund kürzte er einfach auf „Dieses Buch bestehet aus zwey Banden“ ab.

Ein inhaltlicher Vergleich der beiden Dokumente legt die Vermutung nahe, daß der Verfasser der Grundfassung des türkischen Archetyps sehr wohl Ibrahim Effendi selbst gewesen sein könnte.⁸ Dies wird in erster Linie durch die Ich-Form der „Origo. . .“ gestützt, die gelegentlich mit einem Hinweis auf seine Tätigkeit als Angestellter des türkischen Hofes gekoppelt ist. Zitat b.) geht folgendermaßen weiter: „. . . relationibus de

⁴ *Turcica II.* Jg. 1747 fasc. 3 fol. 263–66.

⁵ FREUDE, F.: *Die Schaubühne des Freiherrn von Petrasch*, Brünn, 1916.

⁶ Daß die „Origo Typographiae Ottomannicae“ nicht von Penckler selbst geschrieben wurde, zeigt ein Schriftvergleich mit den übrigen Gesandtschaftsberichten des Jahres 1747.

⁷ Bei der Besprechung des 2., 4., und 6. Buches schrieb er lat. 'folia' nach italienischer Rechtschreibung 'foglia'.

⁸ An der Kopfleiste des Manuscriptes „Origo Typographiae Ottomannicae“ hat jemand in sehr schwer lesbarer Schrift eine Anmerkung gemacht, die vermutlich so zu lesen ist: „Hier folgt die Specification deren zu Constantinople gedruckten Büchern, solche der Author selbst von sich gegeben“.

die in diem ad praefulgidam portam latis." Jemand, der das Diarium⁹ „in das Türkische übersetzt auch mit der Tag vor Tag eingelauffenen Nachricht von diesen Sachen [afghanisch-persischer Krieg um 1720] an dem Türkischen Hof vermehret" hat, der mußte ein Vertrauter des Hofes, ein Mütferrika sein. Zweitens finden sich bei der Besprechung der einzelnen Druckwerke oft wertende Bemerkungen, vor allem dort, wo er das betreffende Werk selber zusammengestellt, oder ergänzt hat.¹⁰ Es lassen sich auch Hinweise auf seine Buchhändlerstätigkeit finden.¹¹

Der Annahme der Autorenschaft Ibrahim Mütferrikas steht jedoch eine Schwierigkeit im Wege, insofern Widersprüche bezüglich der angegebenen Jahreszahlen auftauchen. Bei der Beschreibung des 12. Druckwerkes (*Takvimüttevarih*; ersch. 1734) wird angegeben, daß darin die Geschichte der Welt vom Anfang an bis zum gegenwärtigen Jahr 1146 nach dem Hidschra abgehandelt sei, d. h. bis zum Jahre 1733 unserer Zeitrechnung. Das vierzehnte Buch (*Tarihi Rašid*) erschien im Jahre 1740. Sein Verfasser, Raschid Effendi, Richter in Konstantinopel soll dort — so wird uns im Manuscript berichtet — vor zwei Monaten gestorben sein: „Author hujus est quidam *Rašid Effendi*, quondam iudex Constantinopolitanus duos abhinc menses hic extinctus." Zwischen den beiden „Jetzt-Zeiten" liegen immerhin 7 Jahre.

Dieser Widerspruch kann meiner Ansicht nach dahingehend aufgelöst werden, daß man zwei verschiedene Quellen schon für das türkische Original annimmt. Demnach würde die Grundlage dieses Originals ein sachkundiger, weitläufig beschreibender und kommentierender Bericht Mütferrikas aus dem Jahre 1733 bilden, in dem er auch über das damals noch nicht erschienene 13. Werk (ersch. 1735) — wenngleich etwas ungenauer — Auskunft gibt. Danach folgte eine Pause (v. J. 1735—1740) in seiner Druckertätigkeit, da er verschiedene diplomatische Missionen ausführen mußte. Die Liste dürfte dann zwischen 1743 (Erscheinen des letzten Druckwerkes) und 1745 (Ableben Ibrahims) von einem Unbekannten, der nicht viel davon wußte, ergänzt worden sein. Dies legt vielleicht der Umstand nahe, daß einerseits die Beschreibung der letzten vier Bücher, die zwischen den Jahren 1740 und 1742 (bzw. Jahreswende 1743 nach dem Hidschra) erschienen sind, viel oberflächlicher und ungenauer ist, andererseits die beiden im Jahre 1741 erschienenen Bücher *Tarihi Çelebizade* (Abschluß der Geschichtsserie) und *Ahvālī gazavat der diyari Bosna* (Geschichte der Kriegshandlungen in Bosnien in den Jahren 1736—39) nicht erwähnt werden, und das zweibändige *Kitabi lisanül Acem* (ersch. 1742/43) ein persisches Sprach- und Wörterbuch, als zwei verschiedene Grammatiken, bzw. Wörterbücher behandelt wird.¹²

Dieser zweite Teil des türkischen Originals musste deswegen vor 1745 verfasst sein, weil er kein Nachricht vom Tode Ibrahims beinhaltet. Auch der Übersetzer ins Lateinische wußte nichts davon, selbst Penckler weiß offensichtlich nichts darüber zu berichten, da in den „Gelehrten Nachrichten" S. 411. Absatz, Petrasch noch darüber rätselt, ob die Buchdruckerei wohl auch „nach dem Todt des Ibrahim Effendi verbleiben werde" — zwei Jahre nach dessen Ableben.

⁹ Des Jesuitenpaters Krusiński

¹⁰ So schreibt er beispielsweise über das Buch „*Tarihi Hindi garbielmüsemma*" (Die Geschichte Westindiens): „Liber iste continet res aliquas geographicas secundum veteres, non bene perceptas".

¹¹ Die Art der Angabe von Preisen verrät den Buchhändlerstandpunkt. Anstatt wie üblich, den Verkaufspreis im Verhältnis kleiner-größer (3—4 Piaster) anzugeben, gibt er meistens die größere Summe zuerst an: wenn es sein muß, ist im Interesse des Geschäfts das Buch auch für weniger zu haben.

¹² „Decimum quintum opus est liber *Lisan ul arab dictus*" und: „Decimum sextum opus est liber *Frenki su ürij nuncupatus*, magnum quoddam ac antiquissimum linguae Persicae dictionarium in folio".

I.

Gelehrte Nachrichten

[S. 437] Am Anfang des verflorbenen 1746ten Jahres ist/ wie bekannt/ die Brieff=Post nach *Constantinopel*/ und in die Morgenlanden also eingerichtet worden/ daß den ersten Post=Tag jeden Monaths selbte zu *Wienn* allzeit abgeheth. Dieses gabe dem jetzigen Herrn Vorsteher der Gesellschaft deren Gelehrten zu *Ollmütz* Gelegenheit an die Hand an einen Florentinischen Edelmann Nahmens *Ciaratesi*/ so ein grosser Reiser ist/ und vielen Umgang mit denen Gelehrten aller Orten hat/ zu schreiben/ auf daß selbiger ihme einen vollständigen Bericht über die zu *Constantinopel* auffgerichtete Buchdruckerey/ ihren wirklichen Stand/ mit einer Verzeichnuß deren allda aufgelegten Büchern/ zusenden sollte; doch weilen ermeldeter Herr *Ciaratesi* nicht mehr anwesend wäre/ das Schreiben aber in die Hände deß Herrn von *Pencklern* Kayserlichen allda befindlichen Gesandten gekommen ist/ hat dieser alsobald umb dem Begehren deß gelehrten Herrn Vorstehers/ dessen guter Freund er ohnehin ist/ ein Genügen/ der rühmlichen Gesellschaft aber alle mögliche Beförderung zu leisten/ folgende Türkische Nachricht/ nebst der Lateinischen Übersetzung und Verzeichnuß deren Büchern übersendet.

[S. 438] Ursprung der zu Constantinopel errichteten Türkischen Buchdruckerey.

Es wird erzehlet aus ein und anderen Türkischen Schrifften/ daß schon zu Zeiten *Sultan Mahomets* des Vierten/ welcher von Anno 1648. bis 1687. regieret/ die Buchdruckerey zu *Constantinopel* [!] in Stande zu bringen versuchet worden/ dieses aber von darumben damahls unterblieben/ weilen die Türkische Schrift=Gelehrte darwider eingewendet/ nicht daß das Gesetz [!] solches untersage/ sondern/ da die gedruckte Bücher viel wohlfeilern Preyses als die geschriebene kämen/ würden diese letztere keinen Abgang haben/ folglich müsten [!] alle Schreiber (deren in der Türckey viele tausend seynd/ und sich davon ernähren) an den Bettelstab gerathen.

Anno Hegirae 1138 (das ist/ nach der Türkischen Jahr=Rechnung/ welche sie von der Flucht *Mahomets* von *Mecca* nach *Medina* zu rechnen anfangen) oder unserer Rechnung ohngefehr um das Jahr 1725. unter Regierung deß vorigen *Sultans Achmet* deß dritten/ und deß damahligen Groß=Vizirs *Ibrahim Bassa* aber hat solches ein so genannter *Ibrahim Effendi* mit Beyhülffe/ deß Gelehrten *Said Effendi*/ und eines Teütschen Judens von Prag/ Nahmens *Chacham Jonas*/ auf eine kluge und sehr geschickte Art endlich ins Werck zu setzen gewust [!].

Dieser *Ibrahim Effendi* ist von Geburth ein *Hungar* aus *Ofen* von Christlichen Eltern/ er [S. 439] wurde als ein junger Knab/ der nebst der Hungarischen auch schon in etwas die Lateinische Sprache erlernet hatte/ gefangen/ nacher [!] *Constantinopel* gebracht/ und von seinem Herrn in eine Türkische hohe Schule gethan/ worinnen er durch mehr dann zwölf Jahre die Morgenländische Gelehrsamkeit und Wissenschaften mit vielem Ruhm erlernet/ und zurück geleget/ sodann aber durch seine wohl eingerichtete schriftliche Nachrichten/ die er aus dem Lateinischen in das Türkische übersetzt/ sich bey denen damahligen hohen Bedienten der Pforte/ in ein solches Ansehen nach und nach gebracht/ daß auch oben erwehnter Groß=Vizir sich seiner schier in allen Gelegenheiten/ auch deme/ was ihme von denen Europäischen Wissenschaften und Grund=Regeln derselben Höffen unbekannt ware/ bedienet/ ihn zu einen seiner *Muteferikas* oder *Cañer*¹³=Edelleuten erhoben/ auch öfters nachdrücklich beschencket/ da nun solcher sahe/ daß er in der Gnade deß Groß=Vizirs von Zeit zu Zeit fester stunde/ so ware er auf Mittel bedacht/ durch dieses Bedienten Macht/ Ansehen/ und grosses Vertrauen/ so der Sultan selbst in solchen setzte/ die in vorigen zeiten [!] versuchte/ aber nicht zu Stand gebrachte Buchdruckerey zu *Constantinopel* anjetzo anzurichten/ und einzuführen/ wessentwegen er mit dem Gelehrten und schon erwehnten *Said Effendi*/ (welcher ein Sohn deß berühmten *Igirmi Sekis Celebi Mehmed Effendi*) ein Mann von hohem Geist/ seiner vielen Gesandschafften wege[n] nacher Pohlen/ Rußland/ Schweden/ und Franckreich bekannt/ mithin in denen Europäischen Wis[S. 440] senschafften/ und Staats=Regeln kundig. Er ware damahlen mit ihme in Gesellschaft/ ohnerachtet man jetzo nicht mehr höret/ daß er sich in diese Sache mische/ auch dermahlen die zweyte Staats=Bedienten=Stelle/ nemlich *Biha jabeg*/ oder Statthalter deß jetzigen Groß=Vizirs *Mahomet Bassa* bekleydet) [!] und dem gemeldten Juden *Chacham Jonas*/ der die Buchdrucker=Kunst verstanden/ nunmehr aber todt ist/ und an dessen Stelle man einige hiezu abgerichtete Türcken/ auch abgefallene Christen gebrauchet/ öfters zu Rath gienge/ durch

¹³ Cam[m]er

dessen Beyhülffe dann/ als durch den anderten mit angeben deren Erfordernussen alles benöthigte nach und nach angeschaffet wurde.

Er legte demnach zu erst ein wohl zusammen gesetztes kleines Buch auf/ worinnen er den grossen Nutzen und Vorthail/ so durch den Druck deren Büchern/ in einem so grossen Bezirck/ wie das Türkische Reich ist/ dem gemeinen Wesen zuwachsen [!] würde/ mit bescheidenen/ klaren/ zierlichen/ und überzeugenden Beweißthümern erläuterte/ und darthate/ welches dem Groß=Vizir/ deme er solches übergeben/ kann wohl seyn/ gar eine Zuschrift beygedrucket/ so wohl gefallen/ daß er nach Überlesung desselben/ die Einführung der Buchdruckerey zu unterstützen sich entschlossen/ und solches kleine Buch dem *Sultan Achmet* selbst überbracht hat/ der es ebenfalls durchlesen/ nachhero aber an dem obersten Priester/ oder obersten Richter/ und Gesetzgeber insgemein *Muffti* genannt/ umb dessen Gutachten darüber [S. 441] zu vernehmen/ geschicket; dieser/ nachdeme er es gleichfalls gelesen/ fassete einen Schluß/ oder Ausspruch/ *Feifa* genannt ab/ krafft dessen er nicht nur den Nutzen der Buchdruckerey bejahete/ und vorerwehntes kleine Buch gut hiesse/ welches er durch etliche zierliche zum Lob deß Verfassers und Vorthail dessen Buchdruckerey eingerichtete/ und einnehmende Redens=Arten vorstellte/ sondern auch solches mit eigener Hand unterschriebe; Hierauf wurde es sechzehn [!] von denen Vornehmsten ihrer Kirchen Vorstehern vor gut zu befinden/ und zu unterschreiben zugeschicket/ die dann ebenfalls nach dem Sinn und Meynung des *Mufftis* oder ihres Obersten Priesters mit weiterer Lobs=Erhebung deß daraus entspringenden Nutzens/ und derer dabey erworbenen Verdienste des Erfinders dieses vollzogen.

Weilen nun also durch den allgemeinen Beyfall deren Grossen die Buchdruckerey zu *Constantinopel* einzuführen/ beschlossen/ und vor gut befunden wurde/ so ward solche durch einen Befehl deß Sultans oder Freyheits=Brief/ welches man *Hati Serif* nennet/ bekräftiget/ und mit dessen selbst eigener Hand=Unterschrift bestätigtet.

Dieses ist also der Ursprung und Anfang der zu *Constantinopel* errichteten Türkischen Buchdruckerey/ deren man sonst in gantz Türckey keine findet/ sich auch nicht muthmassen lässet/ daß mehrere angerichtet werden/ wie dann noch zu erwarten stehet/ ob auch diese nach dem Todt deß *Ibrahims Effendi* verbleiben werde/ weilen bey [S. 442] denen Grossen/ und durchgehends dannoch noch die geschriebene Bücher in höhern Werth als die gedruckten seynd/ bey welchen zwar der Künstler allen Fleiß anwendet die Buchstaben/ und Wörter wohl auszudrücken/ und zu stellen/ gleichwohlen aber dem Druck unsers berühmten *Mensky* als welcher von denen besten Türkischen Schreibern auf das höchste bewundert wird/ nicht beykommet.

Verzeichnuß

Deren allbereits in Türkischer Sprache gedruckten Bücher

Als erste ist ein Arabisch Türkisches Wörter=Buch/ insgemein *Vankuli* genannt/ eine Übersetzung des Arabischen Wörter=Buchs/ so *Sihahülgeheri* heisset/ worinnen die Arabische Wörter nach der Mund=Art deren Arabern erklärt worden/ und welches *Ismil* ein Sohn *Hamedi* aus dem Königreich *Maverainneher* und der Stadt *Farab*/ dessen Leben und Wercke gleich Anfangs oberwehnten Türkischen Wörter=Buchs angemerket ist/ verfasst hat/ derjenige aber/ so solches in das Türkische versetzt/ ist ein gewisser Türkischer Kirchen=Richter mit Nahmen *Mehmed*/ so in dem Königreich *Aserbeican* zu *Van* geboren/ und zu *Medina* in *Arabien* gestorben ist/ dessen Leben und Wercke ebenfalls gleich anfänglich mit beygefüget worden; Es ist sich besonders über die dabey gebrauchte Art des Übersetzers zu verwundern/ massen [S. 443] derselbe nach dem Türkischen A.B.C. oder acht/ und zwanzig Buchstaben das ganze Wörter=Buch in so viel Haupt=Theile/ und diese wiederum in so viele besondere Theile eingetheilet/ so ebenfalls nach dieser Art sowohl in denen Anfangs=Buchstaben/ als auch biß auf den dritten Buchstaben jeden Worts/ nicht weniger in Endigung derselben in obacht [!] genommen hat/ wie dann alles in Anfang deß Wörterbuchs mit einem Register der haupt= und besonderen Abtheilungen/ bemercket ist. Dieses Buch bestehet aus zwey Banden davon der erste 666. Seiten/ der andere 736. in sich haltet/ auf gantze Blatt gedrucket/ wobey noch hinten deß Sultans Befehl oder Freyheits=Brief angehänget/ daß solches weder mehr noch weniger/ als vor 30. Thaler/ welche man *Piastras* heisset/ verkauffet werden solle/ dermahlen aber wird es dannoch vor 25. biß 20. Thaler gegeben.

Das zweyte wird benennet *Tuffet il Bibar fi Espar il Bchar*/ davon ein Oberster Vorsteher einer Cantzley/ Nahmens *Hagi Chalife* mit dem Zunahmen *Biatib Celebi* der Verfasser ist; Es ist ein Land und Wasser beschreibendes Geschicht=Buch/ besonders deren Schiffahrten/ und See=Schlachten der Türcken/ oder eigentlicher zu sagen/ die Thaten/

und Verhältnissen derselben in dem Mittelländischen/ und Euxinischen Meer/ und Fluß *Euphrat*/ erklärt dabey die vielerley Arten/ und Verwunderungs=würdige Menge der Türkischen Flotten/ dazu seynd 5. Land=Charten beygefüget. Es hält 25. Blätter mitle-rer [!] [S. 444] Grösse/ und wird vor 3. biß 2. Thaler verkaufft.

Das dritte heisset *Tergume Tarichi Seya Derbejani Zühuri Aughwanyan Ve Sebeihinhi-dami Binai Devleti Sahani Safavijan*. Das ist: Die Geschichts=Übersetzung/ oder deß Tag=Buch eines gewissen abgeschickten Christlichen Geistlichen oder Missionarii, [!] welches in sich hält die Herkunft und Abfall derer *Augvanier*/ und Veränderung deß Persischen Reichs; hiezu hat eines gewissen Jesuitens/ welcher in die Länder geschicket worden/ sein zusammen getragenes Tag=Buch von denen Persisch= und Augvanischen Vorfällen Anlaß gegeben/ so in das Türkische übersetzt/auch mit der Tag vor Tag eingelauffenen Nachricht von diesen Sachen an dem Türkischen Hof vermehrt worden. Dieses ist auf viertels Bögen oder halbe Blatt gedruckt/ hält 97. Blätter ohne Vorrede/ und wird demahlen vor 2. Thaler gelassen.

Das vierte nennet sich *Tarich ül Hindi garibi*/ oder Geschichte deß mitternächtigen Indiens/ dessen Verfasser der *Biatib Celebi* vermuthlich ist; Es handelt von einigen dasigen alten Landbeschreibenden Dingen/ dann von erster Erfindung/ und Schiffhart [!] derer Spanier in America/ ihre daselbst vorgenommene Aufführung und Lebens=Art von Anfang der Erfindung bis [!] auf fünfzig Jahre/ wobei vier Mappen/ oder Welt= und Land=Charten auch einige Gestalten etlicher Thiere dieses Welt=Theils beygefüget seynd. Es bestehet aus 91. halben Blättern kostet 3. auch 2. Thaler.

Das [S. 445] fünfte ist die Geschichte deß *Tamerlans/Tarichi Timur* benahmset/ welche ein sehr Gelehrter Mann mit Nahmen der Babilonische *Musiafa*/ und Zunahmen *Nezmizade* aus dem Arabischen in das Türkische übersetzt hat/ der Verfasser deß Arabischen Wercks ware ein Araber Nahmens *Aresah*/ welcher sich dem *Tamerlan* zugesellet/ und dessen Leben/ und Thaten zusammen geschrieben; Es ist unmöglich zu beschreiben/ was vor grosse und unglaubliche Zierlichkeit vor erwehnter *Nazmizade* angewendet/ die Eigenschaft und Mund=Art deß Türkischen Recht vollkömentlich¹⁴ auszudrücken. Das Buch ist auf halbe Blatt gedruckt/ hält deren 129. und wird vor 3. auch zwey Thaler bezahlt.

Das sechste führet die Aufschrift: *Tarichi misri gedid/ ve misri kadim*/ das ist die Geschichte deß alten und neuen *Egyptens*/ dessen Verfasser ist ein gewisser *Egyptischer* Hof=Schreiber mit dem Zunahmen *Ruheili*/ das Buch bestehet aus zweyen Banden/ in ersterem wird die Ausrottung derer *Circasier* in Egypten unter Regierung deß Türkischen *Sultans Selim* mit dessen Thaten beschrieben/ und die Folge der daselbst von denen Türkischen Sultanen angesetzten Befehlshabern von langen Zeiten her erzehlet werden; der zweyte begreiffet den Zustand *Egyptens*/ von Erschaffung der Welt/ biß auf den Sünd=Fluß/ und von diesem biß auf die Ausrottung deren *Circassiern*/ aus denen alten Arabischen Geschichten genommen; es hält 116. halbe Blätter/ und bekommet man es vor 3. auch 2. Thaler. [S. 446]

Das siebende [!] nennet sich *G'ulseni Chulefa* das ist: Rosengarten der Fürsten/ welche insgemein *Chaltjai Abbaÿe* genennet werden; Es ist von einem gewissen *Mustaffa Effendi* aus der *Tamerlanischen* Lebens=Beschreibung in das Türkische übertragen worden/ ein Geschicht=Buch/ so die Errichtung *Bagdads*/ oder *Babylons*/ nebst der Folge derer *Chalifaten* oder alten Fürsten daselbst/ und derer Türkischen Sultanen biß auf *Ahmed* den dritten/ jetzigen Sultans *Mahomet* deß fünften Vorfahrern/ überhaupts aber die Morgenländische Vorfällenheiten auf 1003. Jahre in sich enthaltet/ ist auf ganze Blätter gedruckt/ derer 130. seynd/ und wird jetzo vor 5. und 4. Thaler erkaufft.

Da [!] achte ist ein Französisch=Türkisches Buch/ umb auf eine kurtze/ und leichte Art recht lesen und schreiben zu lehren/ davon der Verfasser unbekant ist/ mit einem kurzen Begreiff derer Nahmen/ und Wörter/ unterschiedlichen meist vorkommenden Redens=Arten/ deme noch einige allgemeine Gespräche beygefüget seynd; dieses Buch ist mit Lateinischen und Türkischen Buchstaben auf halbe Blätter gedruckt/ hält 194. Seiten/ und stehet umb 1. und halben Thaler im Preyß.

Das Neunte heisset: *Fiusati Miknatissie* das ist: Magnetische Außflüsse/ oder Ab-handlung derer Magnetischen Tugenden/ eigentlicher zu sagen: aber von der Tugend/ mit welcher sich der Magnet=Stein gegen die zwey Himmels=Spitzen oder eingebildete Punkte ausbreitet/ das Eysen [S. 447] an sich ziehet/ auch solche Krafft dem Eysen und Stahl mittheilet/ was die Magnet=Nadel seye/ deren sich die Schiffende bedienen/ ingleichen derselben ab und zuweichen/ auch wie man sich solcher die Länge und Breite

¹⁴ vollkom[m]entlich

allen Orten zu finden bedienen könne; dieses Buch ist von der Türkischen Buchdruckerey theils aus Büchern/ so von der Welt=Weisheit handeln/ theils/ und zwar das meiste aus einem Lateinischen Büchlein gezogen/ und wird vor 1. und halben Thaler verkauft.

Das Zehende wird genennet: *Usulul hikem fi nizam ül umem* das ist: die Weltweiseste Gründe zur Richtschnur derer Völcker; Es handelt von der Art und Weise der Schlachten/ deren Alten wie gefährlich solche gewesen seyen/ lobet den Nutzen der Geographie/ und wie die heütige Kriegerische Ordnung der Europäer nützlich seye/ theils um das davonlaufen deren Soldaten zu verhindern/ theils in Betrachtung deß Feindes; dieses ist ebenfalls ein Werck der Türkischen Buchdruckerey/ und kostet 1. Thaler.

Das Eylffte ist ein Landbeschreibendes Geschicht=Buch/ so den Nahmen *Gibia Numa* führet/ das ist: Schau=Bühne der Welt; In selbigen ist das gantze Asien mit seinen Reichen/ Königen/ auch beygelegten Land=Charten beschrieben/ der Verfasser ist *Biatib Celebi*/ welcher zu Zeiten *Mahomets* deß Vierten gelebet/ deme er solches zugeschrieben hatte; Es ware aber nicht geendiget/ und hat solches der Türkische Buch [S. 448] drucker erst gar ausgearbeitet/ auch die noch ermangelnde Asiatische Königreiche beygerücket; weiter ist auch die Übereinstimmung der allgemeinen grossen Welt=Beschreibung nach denen Meynungen und Sätzen deß *Ptolomäus/ Cörperrickens* [!] und *Tychons* angehängel/ dieses Buch wurde von dem letzteren Verfasser dem jetzt regierenden Sultan *Mahomet* dem Fünfften zugeschrieben/ und hat er solches aus unterschiedlichen/ theils Persisch Arabisch Türkisch und Lateinischen Land und Geschicht beschreibenden Verfassern zusammen getragen; kostet ohne Einbund 30. Thaler.

Das zwölffte führet die Aufschrift *Tak vimut tevarieh* das ist: kurtzer Zusammentrag aller Geschichten der Welt/ von Anfang biß auf das Jahr Hegyra 1146. (unserer Rechnung 1733.) In demselbigen seynd die Verlauffe derer vorgefallenen Sachen in der Welt kürztlich beschrieben/ wie/ wann/ wo/ und in welchem Jahr die Kaysere/ Könige/ und Propheten nach ihrer Folge gebohren und gestorben seyen; ferners werden alle Sultanen biß auf den jetzigen *Mahomet* den fünfften/ alle Groß=Vizirs/ Oberste Priesters *Muffti* oder *Sechal Islam* insgemein genennet/ alle *Emirs*/ das ist die jenige/ so von *Mahomet* abstammen/ welche *Hukebai Esraff* heissen/ alle *Baziaskeri*/ oder oberste Richter Asiens/ und Europens alle *Constantinopolitanische* Richter/ welche *Istambol Bazilari* genennet werden/ alle deren Sultan Lehrmeister *Hogasjani Salatin* benahmset/ alle *Hogasjani Jenissarian* [S. 449] oder oberste Befehls=Haber der Janitscharen/ alle *Bapudanan derisa* oder derer Türkischen Flotten/ und alle *Bassa*/ Admiralen oder Gevollmächtigte in Eegypten/ von Anfang deß Reichs an/ auf was Art/ zu welcher Zeit/ und wie viele Jahre sie regieret/ und gelebet haben/ biß auf oben erwehntes Jahr nach ihrer Folge ordentlich beschrieben; dieses Buch kan [!] man vor 5. und 4. Thaler haben.

Das dreyzehende ist ein Geschicht=Buch/ welches ein Zeit=Rechner/ so *Tarich Maima* heisset/ von dem Jahr Hegyra 1000. (unserer Rechnung 1587.) biß 1071. (so bey uns das Jahr 1658. ist) alle Vorfällenheiten des Türkischen Reiches/ auch was sich in denen benachbarten Königreichen von Jahr zu Jahr/ Monath zu Monath/ Tag vor Tag sehr mühsam/ und sorgfältig aufgezeichnet hat; besonders enthält es derer Türcken ihre Kriege mit denen Europäischen Christlichen Prinzen/ ihre Thaten/ und Verrichtungen in Asien/ ihre Veränderungen/ Aufbruhren/ Empörungen/ Siege u.d.g. Im Anfang handelt es auf Art deren Weltweise von denen Herrschafften/ und Überwältigung der Welt/ wie die allgemeine Welt=Beherrschung entspringen/ aus was vor Gründen sie errichtet worden/ wie sie zugenommen/ und wiederum gefallen/ von denen damaligen Zeitlauffen/ wie diese allgemeine Welt=Beherrschungen haben bestehen können/ und aus was vor Ursachen sie wiederum ihre Endschaft erreicht. Das Buch ist auf gantze Blätter gedruckt/ hält 1466. Seiten [S. 450] ohne Anhang/ und Register/ bestehet aus zweyen Banden/ und wird ohne Einbund vor 20 Thaler gegeben.

Das vierzehende heisset *Rasid Tarichi*/ dieses ist eine Fortsetzung deß erstgemeldeten *Naima*/ und enthält das merkwürdigste im Türkischen Reich/ biß auf gegenwärtige Zeiten/ der Verfasser davon ist ein gewisser *Rasid Effendi* ehemals gewesener von Constantinopel Richter/ welcher vor etlichen Monathen daselbst verstorben ist; Man kan [!] unmöglich alles/ und jedes besonders vortragen/ was darinnen begriffen ist. Es bestehet aus 300. Blättern/ und wird vor 20. Thaler gelassen.

Das fünffzehende nennet sich *Lisanul Arab*/ dieses ist dasjenige alte denen Türcken zur Arabischen Sprache/ und mehrsten Umständen/ höchst nöthige Arabische Wörter=Buch; der Groß=Sultan hat zu diesem Werck umb solches zu befördern 30 000. Thaler vorgeschossen/ jedoch mit dem Beding/ daß nach der Vorschrift 1000. Stücke davon zurück genommen werden sollen/ umb dieses Geld dadurch zu ersetzen; Es bestehet aus 1200. Blättern/ und kostet 20. Thaler.

Das sechzehende ist *Frenki Sicurij* benahmset/ ein gewisses sehr altes grosses Persisches Wörter=Buch/ auf gantze Blätter gedruckt.

Die Land=Charten

So im *Türkischen* aufgelegt worden/ seynd folgende drey:

Die Erste begreiffet das gantze Persische Reich [S. 451] mit einem grossen Theil Na- Die zweyte stellet das Schwartzte oder Euxinische Meer/ mit seinen Haven/ und etwelchen anliegenden Königreichen Europens und Asiens vor.

Die dritte ist die Charte von gantz Egypten.¹⁵

II.

Origo Typographiae Ottomanicae

Primum compositus est libellus idiomate Turcico, in quo multis argumentis explicata atque probata est utilitas typographiae, qui libellus delatus est ad supremum vizirium Ibrahim Passa dictum, cui perlegenti, cum placuisset introductio typographiae, eundem attulit imperatori sultano Ahmed Chano, qui pariter, cum perlegisset, illum misit ad summum pontificem, seu ad supremum judicem et legislatorem, vulgo mufti nuncupatum, qui postquam illum perlegisset, edidit decretum (fetva dictum) in quo declaravit maximam typographiae utilitatem, praefatumque approbavit libellum adjunctis aliquot phrasibus elegantissimis laudem authoris complecentibus, et summum typographiae fructum expli- cantibus, qui et sua manu subscripsit. Post summum pontificem sexdecim primates eccle- siastici primae dignitatis approbavere libellum, et subscribere, in qua approbatione quisque juxta suum genium usus est phrasibus suavissimis persuadendo utilitatem ty- pographiae, extendendoque laudem et magnum authoris meritum.

Sic cum communis primatum consensus fuisset ad introducendam et erigendam ty- pographiam Ottomanicam, editum est mandatum, seu diploma illud imperiale confir- matum est [=et] corroboratum manu propria imperatoris, id est subscriptione, quae Hati Serif dicitur.

Haec est origo typographiae Ottomanicae, de verbo ad verbum in praefatione nostri libelli primo impressi, id est in initio Dictionarij Arabico-Turcici excusi: quae singulis codicibus annexa est.

Ima. Primum opus typographiae Ottomanicae est impressio Dictionarij Arabico- Turcici, quod vulgo nominatur *Vankuli*, cujus originale est Dictionarium Arabico-Arabi- cum, id est: Vocabula Arabica, in quo explicatur Arabice secundum in ores Arabum, Dictionarium vero appellatur *Sihahilgeveheri*, cujus author est *Ismil*, filius *Hamedi*, qui natus [est] in regione *Maverainnehr* in civitate *Farab*, cujus vita, et opera similiter in fronte primae nostrae impressionis abundanter descripta sunt. Quod Dictionarium transla- tum est in linguam Turcicam a quodam Ottomanici imperii judice ecclesiastico, vocato *Mehmed*, nato in regione *Aserbeican* in civitate dicta *Van*, defuncto Medinae in Arabia, cujus vita et opera similiter extant ad initium primae nostrae impressionis. Usus est author in hoc suo Dictionario methodo plane mirabili, id est, primo secundum viginti et octo litteras alphabeticas divisit opus suum in capita viginti octo, immitando [imitando] seriem litterarum alphabeticarum in fine vocabulorum, id est, in ultimis litteris alphabe- ticas. Secundo: in principiis vocabulorum similiter immitando [imitando] litteras alphabe- ticas. Singula capita divisa sunt in viginti octo sectiones. Non minus etiam in tertiis vocabulorum litteris immitatur [imitatur] litteras alphabeticas; prout haec omnia extant ad initium nostri Dictionarij impressi cum indice capitum, et sectionum. Dictionarium hoc in codice uno continet duos tomos. Primus continet paginas 666. Secundus tomos continet 736. Impressio est in folio, finita impressione Dictionarii mandato imperiali dec- retum erat pretium triginta quinque tallerorum, piastras vocant, ita, ut ne majori, nec minori venderetur pretio. Ad praesens tamen venditur 20. v [el] 25. talleris.

¹⁵ Anmerkungen:

— Alle Angaben in eckigen Klammern stammen von mir.

— Ausrufezeichen in eckigen Klammern habe ich nur in solchen Fällen gesetzt, in denen nicht entschieden werden konnte, ob es sich um eine Eigenart des Textes oder um einen Druckfehler handelt.

— ü, ö, und ä stehen für ū, ō, und å des Textes.

— Alle einfachen Trennungsstriche stammen von mir. Ursprüngliche Trennungs- bzw. Verbindungsstriche im Text habe ich mit Doppelstrichen (=) wiedergegeben.

2do. Secundum opus est impressio libri *Tuhfet il Kibarfi esfar il bihar*, nominati, cuius author est praefectus ejuſdam cancellariae, nomine *Haġi Chalife*, cognomine *Kiatib Celebi*; qui liber historico-geographicus continet navigationes, et bella Ottomannorum per aquas, id est, gesta et acta in mari Mediterraneo, in Ponto Euxino, in Oceano Arabico, in flumine Euphrates, et explicat varia navium genera, seriem mirabilium classis Ottomannicae, continet quinque mappas geographicas. Liber est in mediocri foglio numero 75. Venditur tribus aut duobus talleris, seu piastris.

3tio. Tertium opus est impressio libri nominati *Terġume Tarichi Seya derbeġani zuhuri aughvanijan, Vesebebi, inhidami binai Devleti Sahani Safavijan*, id est Translatio historiae, seu diarij ejuſdam missionarij, qui continet defectionem, (vulgo rebellionem) et ortum gentis Augvanicae, et evolutionem regni Persici. Libri hujus Author est quidam jesuita missionarius, qui latio idiomate conscripsit diarium suum de rebus Persicis et Aughvanicis, quod diarium a nobis in idioma Turcicum translatum, et amplificatum est relationibus de die in diem ad praefulgidam portam latis. Liber impressus est in quarto, continet folia 97, praeter praefationem. Modo venditur duobus talleris.

4to. Quartum opus est impressio libri nominati *Tarich il hindi ga ibi*, id est historia Indiae occidentalis, cuius Author creditur *Kiatib Celebi*. Liber iste continet res aliquas geographicas secundum veteres, non bene perceptas, praeterea continet primam Americae inventionem, et navigationem Hispanorum, nec non acta, et gesta eorum a primo inventionis anno usque ad quinquagesimum, continet similiter quatour mappas seu chartas geographicas, et cosmographicas, uti et figuras quorundam animalium ejuſdem regionis. Liber est in quarto, continet foglia 91. Venditur 3. v[el] 2. talleris.

5to. Quintum opus est impressio libri dicti *Tarichi Timur*, id est: historia Tamerlani. Author est vir apprime dictus nomine Bagdadensis *Mustafa*, cognomine *Nazmizade*. Historia translata est ex Arabico in Turcicum. Arabici author est Arabs, nomine *Aresah*, qui se associaverat Tamerlano, qui et conscripsit vitam et acta ejuſdem. Propter maximam et incredibilem elegantiam impossibile est perceptu, qua de causa praedictus Nazmizade idiomate Turcico exposuerit, et adeo egregie intellectui accommodaverit. Liber est in quarto, continet folia 129. Venditur 3 v[el] 2. talleris.

6to. Sextum opus est impressio libri dicti *Tarichi misri ġedid, ve Misri Kadim*, id est historia Aegypti novae et antiquae. Cuius author est scriba quidam aulae Aegypticae cognomine *Ruheili*. Liber continet in codice uno duos tomos: in primo narratur status exterminij Circasiorum in Aegypto per imperatorem Ottomannorum sultan Selim Chan dictum, ubi acta ejuſdem imperatoris, et series gubernatorum a parte imperatorum Ottomannicorum constitutorum ad longum tempus describuntur. Secundus tomus continet originem et statum Aegypti a creatione mundi usque ad diluivium, et a diluvio usque ad exterminium Circasiorum, quae omnia excerpta sunt ex antiquis Arabum historiis. Liber est in quarto, continet foglia 116. Venditur 3. v [el] 2. talleris.

7mo. Septimum opus est impressio libri nominati *ġulseri Chalefa*, id est Rosarium Principum, qui vulgo nominatur *Chalifai Abbassije*. Author est quidam *Mustapha Effendi*, qui in Turcicum transtulit. Tamerlani liber est historicus, continet Babyloniae, id est *Bagdadi* foundationem, seriem totam *Chalifatum*, seu principum antiquorum, et seriem totam imperatorum Ottomannorum, usque ad sultan Ahmed Chan hodierni sultan Mahmed Chani antecessorem, in summa continet acta orientalium per annos mille et tres. Impressio est in folio, habet folia 130, hodie venditur 4. v[el] 5. talleris.

8vo. Octavum opus est Gram[m]atica Gallico-Turcaica, seu methodus facilis ac brevis discendi linguam Turcicam, cum epitome nominum et verborum, ac varijs, et magis scitu necessarijs loquendi formulis, adjunctis etiam aliquot familiaribus dialogis. Hic liber characteribus latinis et Turcicis impressus habet paginas 194. Est in quarto. Author ejus Anonymus. Venditur uno et dimidio tallero.

9no. Nonum opus est libellus dictus *Fiusati Miknatissie*, id est: Profluvia magnetica, ubi tractatur de viribus magneticis, id est: de virtute, qua se magnes ad mundi polos diffundit, et qua ferrum attrahit, et virtutem suam ferro, et chalybi communicat. Acus nautica inclinatoria, et declinatoria quid sit? et quomodo serviat ubique locorum invenire longitudinem, et latitudinem. Libellus est congestus a Typographo Ottomannico partim ex libris philosophicis excerptus, partim et majori ex parte ex quodam libello latino. Venditur dimidio tallero.

10mo. Decimum opus est libellus dictus *Usuhul hikem fi vizam il ummem*, id est: fundamenta philosophica ad regulas gentium, qui tractat de modo et forma pugnarum apud antiquos, et quam sit periculosus modus, quo utebantur veteres, in bellis, et afflictionibus, hoc est, conflictibus, geographiae utilitas commendatur. Quam sit utilis moderna Europaeorum norma bellica tum ad evitandas defectiones militum, tum respectu hostis. Est opus typographi Ottomannici. Venditur uno tallero.

11mo. Opus undecimum est liber geographico-historicus, qui nominatur *ġihan Numa*, id est: theatrum mundi, vel qui ostendit mundum. In illo describitur tota Asia cum suis regnis et regibus, et chartis geographicis, author est *Kiatib Ćelebi* qui vixit tempore Sultan Mehmed imperatoris, cui dedicavit editionem suam. Sed liber iste nondum erat finitus, quem finivit Typographus Ottomannicus adjungendo regna Asiae, quae in prima editione deerant. Similiter adjuncta est harmonia macrocosmica universalis secundum diversorum authorum opiniones, videlicet juxta opinionem Ptolomaei, Copernici, et Tychonis. Hunc librum dedicavit praedictus Typographus Ottomannicus, moderno feliciter, ac justissime regnanti imperatori sultan Mahmed Chano. Denique liber iste compositus et collectus est ex variis authoribus tum Persicis, tum Arabicis, tam Turcicis, quam Latinis, ex libris historicis, et geographicis. Omnia ex industria typographi. Venditur sine codice triginta talleris.

12mo. Opus duodecimum est libellus dictus *Takvimut tevarich*, id est: compendium omnium historiarum a principio mundi ad hunc usque millesimum centesimum quadragessimum sextum annum currentem Hegyrae. In illo gesta, et majoris momenti eventus in mundo breviter describuntur, et qualiter, quo loco, quando, quo anno, evenerint. Omnes similiter imperatores, reges, ac prophetae, secundum seriem suarum successionum cum nativitate, dominiis, et morte referuntur. Non minus etiam omnes Ottomannorum imperatores usque ad modernum sultan Mahmed Chanum, nec non omnes supremi vizirij, pontifices, vulgo *Muġti ler*, seu *Seich ul Islam* dicti, *hukebai eġraf*, id est: emiriorum qui ex stirpe Mahomedis, oriuntur. *Kazias Keri*, id est: judices supremi Asiae, et Europae, item et *Istambol Kazilari*, id est: judices Constantinopolitani, *Hoġasġani Salatin*, id est: praeceptores imperatorum, *Agajani Jen-issarian*, id est: supremi officiales Janizarorum, *Kapudan an Derija* generalissimi classis Ottomannicae maritimae. Passae Aegypti. Hi omnes, et singuli ab initio hujus imperij, qualiter, quo tempore, et quot annis regnaverint, et vixerint, usque ad praesentem 1146 Haegyrae annum de serie ad seriem recensentur. Venditur quatuor v[el] quinque talleris.

13mo. Opus decimum tertium est liber historicus, seu chronologicus imperialis qui vocatur *Tarichi Naima*, qui ab anno millesimo Haegyrae, usque ad annum 1071. omnia acta, et gesta imperij Turcici, similiter, et quae acciderunt in Regnis vicinis et imperiis circumjacentibus de anno in annum de mense ad mensem, et de die ad diem fuse ac curiose describendo enarrat. Continet praecipue bella Ottomannorum cum Christianis Europaeis principibus, uti et acta eorum in Asia, aliasque mutationes, seditiones, et revolutiones, victorias etc. In principio philosophice tractat de imperiis, et dominiis, quomodo monarchiae oriuntur, et quibus fundamentis tabulantur, quomodo crescant, et decrescant imperia, et naturale illorum tempus, quantum durare possit, et quibus de causis exterminia patiantur. Est liber in folio divisus in duos tomos, continentes paginas 1466. absque appendice, et indice. Incompacte v[el] sine codice venditur 20 talleris.

14to. Decimum quartum opus est liber *Rasid Tarichi* dictus, qui est continuatio libri *Naima* antecedentis. Hic continet memorabilia, quae contigerunt usque ad tempus praesens in hoc imperio. Author hujus est quidam *Rasid Effendi*, quondam judex Constantinopolitanus duos abhinc menses hic extinctus. Non est ausus adeo clare ac sincere recensere omnes et singulos eventus, ne sibi inimicitiam multorum, quos forsitan inde offenderet, pararet. Liber est 300. fol. pretium ejus sunt 20 talleri.

15to. Decimum quintum opus est liber *Lisan ul arab* dictus. Iste est Dictionarium Arabicum antiquissimum Turcis linguae Arabicae operam dantibus summopere necessarium. Complectitur 1200. folia. Venditur 30. talleris. Magnus sultanus excudendo huic operi anticipate subministravit 30 millia tallerorum hac cum conditione, ut typis mandato opere 1000. reciperet exemplaria pro anticipatis 60. crumenis, id est 30 000 talleris.

16to. Decimum sextum opus est liber *Frenki Su urij* nuncupatus, magnum quoddam ac antiquissimum linguae Persicae dictionarium in folio.

Excusa quoque Turcice sunt mappae geographicae tres.

Prima continet totum regnum Persarum cum magna parte Anatoliae, et confinibus Turcicis.

Altera exhibet Mare Nigrum seu Pontum Euxinum cum suis portibus, et annexis quibusdam regionibus tam Europaeis, quam Asiaticis.

Tertia mappa totius Aegypti.

PÁL DERÉKY
(Wien)

„Vitézi játék” a győri csatáról (1817-ből). Éder György színész-színigazgató *Napoleon* vagy a győri ütközet c. vitézi játékának¹ viszonylag ritka utóélete van a drámatörténetben. Többször megemlékeztek róla anélkül, hogy valaha is ismertették volna — más alkalmakkor viszont, amikor említése indokolt lett volna, nem bukkan fel. Bayer József színészettörténeti munkája például jelzi székesfehérvári előadását, de tíz évvel későbbi drámatörténetében már nem szerepel. Hárman is foglalkoztak nagyváradi cenzúraügyével: K. Nagy Sándor, Náményi Lajos, Waldapfel József. Nem találjuk viszont Elek Oszkár összeállításában (*Napoleon a magyar irodalomban*), pedig Császár Elemér — aki szemlátomást szövetszerően is tanulmányozta — húsz évvel korábban „az utolsó nemesi felkelés első költői visszhangjának” minősítette.² Legújabbban sem változott a helyzet. Ugyanabban az évben, 1972-ben Cenner Mihály ismeretlen szerző művének tudja, Enyedi Sándor viszont régi könyvtári jelzetét is megadja, és feltételezi 1817-es nagyváradi előadását. Nem hivatkozik a drámára akadémiai székfoglalójában Pándi Pál sem, holott az gondolatmenetének hatásos érve lehetne.³

Ennyi előzmény-áttekintés után magáról a drámáról! Műfaját a szerző így határozza meg: „Tableauval elegyített Eredeti Érzékeny Játék 3 Felvonásban a NVáradi Játékszinre készítette, az oda való Társaság Tagja — Éder György 1817dik Eszt.” Itt felsorolt jellemzői közül elsősorban az eredetiséget és a műfaji hovatartozás kérdését kísérik nyomon elemzésünkben, nem tévesztve szem elől, hogy színész-író darabjáról van szó.

A cselekmény két szálon fut. Zöme az ostromlott Győr városában (I. fv. 1—5. és II. fv. 1—8. jelenet) és a város környékén, egy fogadóban (I. fv. 6—II. és II. fv. 9—18. jelenet) játszódik, hogy azután a II. fv. utolsó két jelenete egy „várdá ház” előtt történjen, a csatát előkészítő szemlével és adhortatióval. A III. fv. nemcsak a cselekményt, de a színhelyeket is összegezi, a várbeli szoba és az „erdős tájék” után hármassal vezet át a „Szálá”-ig, ahol Napoleon nyilatkozik a magyarok vitézségéről. Nem csupán a színhelyeken érezhető, hogy azok hagyományosak, hanem ez a „készletből gazdálkodás” a dráma egészét is jellemzi. A győri jelenetekben Generális P... és a meg nem nevezett Oberster, az insurgentsk parancsnoka vitatkozik az ellenállás gyenge esélyeiről. Noha az előbbi történeti személy, Péchy Mihály ezredes, Győr városparancsnoka — portréja erősen kölcsönzött. A német drámairodalom felvilágosodott fegyverviselőinek vonásai-ból megőrzi „érzékenységet”, azaz a fölösleges vérontás kerülését (csillapítja is a harcias Oberstert), az ellenfél vitézségének elismerését, a rábizott katonákhoz fűződő patriarchális, szinte atyai viszonyt. Jelleme azonban nem következetes, ábrázolásába ugyanis beszűrődik a „magyar vitézség” hangsúlyozása, ami oda vezet, hogy maga is a kilátástalan harcba kezd és a csata folyamán fogságba esik, míg az Oberster — vérmérsékletének szinte pontos drámai megfelelőjeként — súlyos sebet kap. Ez a vonás, a hősiesség, sőt a hősködés színpadra vitele már az 1810-es évek kedvelt színjátéktípusához, a vitézi játékhoz közelíti Éder darabját. Amíg a Generális jellemzése, ábrázolása kettős, addig Veszprémi Gusztáv insurgents kapitány és felesége, Eliza már egyértelműen a vitézi játékok személyi kelléktárába tartoznak. Veszprémi halálos betegen hagyta magára asszo-

¹ OSZK Színháztörténeti Tár MM 4651. Éder György kézírása, 44 lap terjedelmű.

² BAYER József: *A nemzeti játékszin története*. Bp. 1887. II. 461. és *A magyar drámai-rodalom története*. Bp. 1897.; K. NAGY Sándor: *A váradi színészet története 1799—1884*. Nagyvárad 1884. 39—40.; NÁMÉNYI Lajos: *A váradi színészet története*. Nagyvárad 1898. 59.; WALDAPFEL József: *Bánk bán és a színi cenzúra*, in: *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1957. 308.; *Literatúra* 1929.; CSÁSZÁR Elemér: *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban*, in: *Az utolsó nemesi felkelés*. Szerk.: R. Kiss István. Bp. 1909. 333.

³ CENNER Mihály: *Magyar színészet Székesfehérvárott és Fejér megyében*. Székesfehérvár 1972. 101.; ENYEDI Sándor: *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792—1821*. Bukarest 1972. 198.; PÁNDI Pál: *Irodalom és nemzeti tudat a reformkorban*. Új Írás 1974/7. 95—97.

nyát, hogy táborba szálljon, 25 emberrel megtámad 200 franciát, fogságba esve megtagadja a vezénylő tábornok ajánlatát, hogy hazaengedi, ha becsületszóra nem fog újra fegyvert; megszabadulva örömmel fordul vissza az ellenségre. Eliza azonban még erre is rádupláz: betegyából kikelve indul férje után, hogy a nemesi felkelés egyenruhájában, utóbb pedig francia uniformisban keresse őt, számos veszély között.

A cselekmény másik szála életképes-vígjátéki: Vedres és Kupa insurgensek iddogálása a fogadóban, az előbbi udvarlása az özvegy fogadósnénak, kettejük tréfás huzakodása és féltékenykedése a szép Eliza Győrbe kísérése és egy újabb borital ügyében. De az a vitézi játéki eszmény, amelynek őbesteri és kapitányi szinten való érvényesülését láttuk, elszűrődik ide is. A két cimborá 24-ed magával megugrasztott 100 franciát, az I. fv. zárójelenetében Vedres egyet le is szúr a nyílt színen, egy másikat pedig kivet az ablakon — mintegy szemléltetve, hogy egy insurgents, még ittasan is, felér két ellenséggel. (Maga a megoldás — más dramaturgiai összefüggésben persze — igen emlékeztet Zöld Marci perzekutorverő jelenetére, az azonos című Vándza Mihály-darabban. Szövege ugyanazon évben, 1817-ben jelent meg nyomtatásban, Nagyváradon.)

Ezzel elérkeztünk a fogasabb kérdéskörhöz: Éder darabjának milyen a viszonya a valóságos történeti eseményekhez, illetve hogyan oldja fel a vitézkedés és a vereség nyilvánvaló ellentétét? Vezérfonalul, egybevetési alapul Hohenegger Lőrinc, Győrben rekedt plébános feljegyzéseit vehetjük (*Győr ostromlásának Napló Könyve 1809-ik Esztendőben*), amely a darab megírása után három évvel jelenvén meg, nem lehet forrása, viszont tükrözője, szemtanúi megörökítése az eseményeknek.⁴ (A korabeli hírlapok rendkívül szűkszavúan ismertették a hadjárat fejleményeit.) Nemcsak Péchy ezredes történeti alak, de megtörtént az ágyúk mozgatásának félvezető csele is, hogy a várbeli tüzéség erősebbnek látszók, s tény Napóleon villámlátogatása is. A háromszori francia követjárás összehasonlása egyre és a császár valójában hetekkel későbbi érkezése a csata másnapján, színpadi sűrítés — míg a változtatások már a nemesi közönség várható tetszését kiváltandó történetek. Ilyen a franciák „felértékelése”: valóban megvolt túlerejük felnagyítása, a csata idején Pápanál állomásozott MacDonald tábornok szerepeltetése, akinek neve helyett ráadásul eredetileg a híres Ney marsallé állt! Szerepük alig több, mint a magyar vitézség fölötti ámuldozás, amit a francia követ jelenetének (II. fv. 4. jel.) egyik, igen jellemző dialógusrészletével szemléltetünk:

Legarde: „A Marschal barátságason kíván Generális Urral öszve találkozni.

Generális: Párisba örömmel venném barátságát a Marschal Urnak, de itt el nem fogadom.

L.: A Generális Ur igen nyíltszívű; minden bizonyonnyal Magyar lesz.

G.: Azt soha se szégyenlem, hogy Magyar vagyok.

L.: Azt mindjárt gondoltam. Én javaslom Generális Urnak, hogy kimélje meg Hazaifainak véreket.

G.: Az övékkel edgyütt fog folyni a magamé is.”

Végeredményben Napóleon felléptetésének indoka sem más, az ő szavaival eképp végződik a vitézi játék:

„... nem szégyenlem az egész világ előtt meg vallani, hogy Seregeimnek az Urakon tegnap vett győzedelmét egyedül a szerentsének, és számunk nagyobb voltának köszönhetem. (...) Vitéz Magyarok! Engemet meg győzött a ti Nemes gondolkozástok módja, el annyira, hogy Szentségtörésnek tartanám edgy ilyen jó erköltsökkel és tiszta érzésekkel ékeskedő Nemzetnek véribé gázolni. Távol legyen, hogy legkissebb nemtelen tseleke-

⁴ Tudományos Gyűjtemény 1820. II. k. 47—83.

detet is várnék, vagy kívánnék tölletek; legyetek hivek nagy kegyességű fejedelmekhez, szeressétek hazátokat valamint eddig; és ezen két főczél 'Békesség és Virtus' legyen vezére minden lépéseiteknek."⁵

A szereplők elnevezése Éder gyakorlottságát dicséri: Veszprémi a hadszíntérré vált vármegyéről kapta az övét, Horváth főhadnagynak több hasonló előképe lehetett — sőt a segítségül várt Szabolcs és Bihar megyei felkelők emlegetése sem véletlen. Szabolcs insurgens tisztjei 426 forintot adományoztak a debreceni színtársulatnak 1810-ben⁶, a bihariak felemlítését pedig a nagyváradi megrás indokolja.

Összegezve az elmondottakat: úgy véljük, hogy Éder műve vitézi játék inkább és eredeti alkotás. Az életközeli forrásokból merített adatokat (Éder a csata idején színész Pesten) a nemesi-rendi szemlélet eszmei szempontjai és a vitézi játék, kisebb részben az érzékenyjáték és a vígjáték, tehát a játszott műsor műfaji mintái szerint rendezte el anélkül, hogy a cselekmény bonyolításában egyetlen mintája lett volna. Ugyancsak színpadi indíttatású a feloldás lehetősége is, a végzet szerepének erős hangsúlyozásával, amelyre a német nyelvterület színházaiban az 1810-es években egész színjátéktípus épül (a végzetdráma), nálunk azonban megmarad részmotívumnak.⁷

Éder darabjában azonban másféle politikum is van: a nemesség és az udvar hajdani, háborús érdekszövetségének bomlásjelei is mutatkoznak már egy évvel a második devalváció után — abban a törekvésben, hogy a nemesi hadviselés kudarcának önelemzése helyett a felsőbb katonai vezetésben keresik a vereség okait. A vitézi játéknak az egyik oldalon kizárólag magyar szereplői vannak, és így a konfliktus a honvédelem fokozottabb benyomását kelti, másrészt hangsúlyos szerep jut a gyenge felszerelésnek (a Budáról késve, csak ismételt sürgetésre indított fegyverszállító szekerek motívumának, a kevés ágyú említésének) — és segítség is csupán más insurgens-csapatoktól várható. Hogy a rutinos Éder ennyire ismeri és keresi a nemesi közönség tetszését, nem csodálható: az 1810-es évek politikai, kulturális, sőt nyelvi „apálya” idején csaknem kizárólag a vármegyék pártoló testületei (játékszíni kiküldöttségek, bizottmányok) biztosították úgyahogy a vándorszínészet működésének anyagi minimumát.

Szerzőnk nagy gyakorlata a színpadi instrukciókon is lemérhető. A vitézi játék közönségvonzó ereje a nyílt színen ábrázolt nagy, látványos csatajelenetekben rejlett — a társulat azonban a *Napóleon* megrása idején Nagyváradon, a Fekete Sas fogadó termében ácsolt színpadon játszott, amely jószerével egyetlen megemelt deszkadobogó. Ennek átvágásaiban mozgathatók ugyan az oldalkulisszák, a felettük átfeszített ívekről leereszthetők a „cortinák”, azaz a háttérfüggönyök, de színpad alatti gépezetről vagy zsinórpaddalásról az alkalmi játékszínen nem lehet szó. Ezért Éder Győr elfoglalását a III. fv. 1. jelenetében MacDonalddal és Legarde párbeszédébe szövi bele és nem láttatja; nézőinek azután a III. fv. 6. jelenetében ad kárpótlást, amikor a franciák az „erdős tájékon” éppen rajtaütnek Elizán, Vedresen és az őket végre megtalált Veszprémin és Horváthon. A harc hatását nem szöveg, hanem hármaskép, tabló fokozza. Színháztörténeti értékű, rendkívül gondos leírásukat a drámaszövegből teljes egészében idézzük:

„*Iső Szakas* (A Trombita szóra a hátulsó Cortina fel húzódik) Napoleon, Marschal, Legarde, Ló háton, több kísérellel az Ország útján látzanak. Napoleon komor tekintettel, pirongató positurába a verekedők felé. A Trombita szóra a Verekedők bámuló tekin-

⁵ Hasonló jelenetet tartalmaz KISFALUDY Sándor kéziratban maradt *Regeköltőnek hatyúdala* c. hőskölteménye, amelynek 3. énekében Napóleon szemlét tart Győrött és a magyar huszárságot dicséri. (Ismertetését I. CSÁSZÁR Elemértől, i. h.)

⁶ *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1810. július 25.

⁷ Megint a szemlélet azonosságára: Kisfaludy Sándor hasonló módon bizonygatja a szerencse szerepét a hadviselésben, Hunyadi János vereségeivel példálózva, mintegy eléje menve egy esetleges katonai kudarcnak: *Hazafüüi szózat a magyar nemességhez*. Buda 1809.

tettel mozdulatlanokká lesznek. (NB. A szakaszok végivel mindenkor az Iső Cortina ereszkedik le hogy a Játtzók más positurát vehessenek maguknak. Csendes muzsika foly.)

2dik Szakasz A francia Katonák katonai tisztelet formába állanak a Búhnén. Veszprémi és Eliza, Napoleon előtt térdepelnek meg köszönő formába. Horváth, és Vedres, a Búhnén fére állanak a tisztelettől meg hajolva. Napoleon, nyájas tekintettel, kalap le véve int Veszpréminek és Elizának a fel állásra.

3dik Szakasz (Változás) (A felső kitsi Búhne meg marad ugyan de a Játék Szin Győr Városának edgyik nagy utszáját mutatja) A Generalis, Oberster, Adjut., Insurgensek fegyver nélkül, Győri Senatorok, Polgárok, le vett kalappal meg hajolva az egész Játékbeli Personaléval, és több Győri, Néző Asszonyságokkal edgyütt Napoleon előtt meg hajolva; a francia részen lévők pedig Napoleon háta megett. Napoleon, mint elébb Ló Háton, le vett kalappal, de gravitással köszönti a Győri Népet. (Ezen 3dik Szakasz alatt Nagy Török Musikával francia Marsch musikáltatik. Az Iső és 2dik Szakasz alatt pedig tsendes Adagio.)”

A leírásból jól kivehető, hogy Éder a színpadot mélységében változtatja, egy részét meg is emeli (ez a „felső kitsi Búhne”), a hatást pedig zenekísérettel, melodramatikusan fokozza. Úgy tűnik, már számításba vehette a Károlyi grófok nagykárolyi kastélyszínházából kapott háttérfüggönyöket, mert azok listájából az itt előírtak szinte kirakhatók.⁸

A dráma fennmaradt szövege sűgőpéldány, vagyis a kéziratnak Éder kezétől származó letisztázott és revizióra benyűjtott másolata. Leolvasható róla története is. „Elő lehet adni a Theatrumban. N. Várad 12 Xbris [decembris] 817. Gedeon László, K. Censor.” Ekkori előadására nincs adatunk. 1818. november 6-án, a Székesfehérvárott játszó Éder darabját a budai cenzor, Nagy Antal is engedélyezte: „Productus Admittitur.” Ott a vitézi játékot egyszer, 1819. január 3-án elő is adták, a szerző hasznára. Címe *A győri ütközet* volt — Napóleon nevét, aki ekkor még élt Szent Ilona szigetén, a cenzúrapéldányon áthűzták, valószínűleg maga a könyvvizsgáló. Színlap híján nem tudjuk megmondani, Éder melyik szerepet szánta magának, és ki volt a francia császár alakítója. Arra sincs adatunk, hogy Fehérvárott következménye lett volna az előadásnak. Ezt mégis valószínűsíteniünk kell, mert a dráma eltűnik a műsorról, helyette viszont — és ez a téma kedveltségét bizonyítja — 1819. december 30-tól műsorra tűzték Török István magyarítását, *Magyar insurgensek* címen, ami nem más, mint Ziegler *Seelenrösse oder der Landsturm in Tyrol* c. drámájának hazai környezetbe transzponálása. Török szövegezése, akár a német eredetié, igen óvatos-általános: sem pontos színhelyet, sem időmegjelölést a cselekményre nem ad, sőt az ellenség nemzeti hovatarozását sem nevezi meg!

Mindazonáltal Éder sem adta fel a reményt, darabját színreviendő. 1823 augusztusi (és színlappal megint nem adatolható) nagyváradai előadása a Helytartótanács vizsgálatát váltotta ki, minthogy a vitézi játék „mind morális, mind political tekintetből critica alá tartozik és a censura reguláival ellenkezik. . .”⁹ 1823-ban vagyunk, a vármegyékben feleledt nemesi-rendi ellenállás tetőpontján — az előadáson felerősödhetett és behallásokat válthatott ki az elemzett németellenes tendencia, és az sem véletlen, hogy Bihar vármegye csak három év múltán válaszolt: Éder nincs már Váradon, felelőségre nem vonható.

A vitézi játék színjátéktípusának nemcsak középkori-lovagi, idegen mintákat követő haramia- és nyomukon betyártörténetté magyarosodó, valamint magyar történeti tematikája volt, de kortárs tárgyválasztási törekvése is. Amíg az 1783-as erdélyi parasztfelkelésről szóló darab (Andrád Elek: *Hóravilág Erdélyben*) már történelminek számított és nem esett kifogás alá, addig Balog István *Cserny Györgye* a Karagyorgye-felkelésről és Éder vitézi játéka egyaránt a betiltás sorsára jutott. A *Napóleon vagy a győri ütközet* nem tartozik drámatörténetünk számottevő esztétikai értékei közé, de nálánál jellem-

⁸ A listát I. NÁMÉNYI: I. m. 54—55.

⁹ K. NAGY Sándor: I. m. 39—40. (a levéltári jelzetek megadásával).

zőbb játékdarabot aligha találunk az 1810-es évekből, amely (mint cseppben a tenger) így mutatná színészetünk anyagi-eszmei elkötelezettségét vármegyei közönségének és pártolóinak. Rendi nézőpontja, a benne összegeződő nemesi illúziók (a Kisfaludy Károlytól elnevezett „hazapuffogatás”) szemléletesen példázzák, hogy már 1817-ben készen állott az a színjátéktípus, a vitézi játék, amely két esztendő múlva Kisfaludy Károly (drámánknál egyébként semmivel sem jobb) darabjaiban, a *Tatárok Magyarországon* és az *Ilka* címűekben viharos sikert arat. Ez Éder György művének művelődéstörténeti jelentősége is.

KERÉNYI FERENC

Nemzeti irodalom — szépirodalom a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében (1777—1841). Az egyetemnek Nagyszombatról Budára helyezése, majd Pestre kerülése a kulturális centrum kialakulásának lehetőségét ígérte. Erre igen nagy szükség volt, hiszen a felvilágosodás eszméi már áthatották a magyar tudományosságot; s igény támadt arra, hogy írók és tudósok ne csupán önállóan, egymástól elzártan-függetlenül, hanem egymás törekvéseit kiegészítve, támogatva építsék a nemzeti kultúrát. Ez az igény — természetesen — nemcsak a magyar, hanem a Magyarország területén élő valamennyi nép értelmiségében is jelentkezett.¹ Mindegyik a maga nemzeti kultúráját akarta kiművelni, megvalósítani.² A fejlődésben jelentkező ütemeltőlódás miatt ez az összefogásra, nagyobb szervezettségre törekvés különböző időpontokban vált mozgósító erejűvé, és különféle formákban nyilvánult meg. A magyarok tudományos akadémia-szerű szervezet megvalósítására törekedtek, a szlovákok lazább szervezetségű társaságokat akartak létesíteni (és létesítettek is), a szerbek majd biztos pénzalappal rendelkező egyesülésben tömörülnek, amely a kulturális törekvéseket, elsősorban a művelődési jellegű újságot van hivatva támogatni. Ehhez tegyük hozzá, hogy a pesti egyetemen létesülő magyar nyelvi, illetve a pozsonyi liceumban szervezett cseh-szláv (valójában evangélikus szlovák) katedra ugyanennek az igénynek és törekvésnek hordozója. A nemzeti művelődésen belül különösen hangsúlyos szerephez jut a nemzeti nyelvű irodalom és történelem kialakításának kísérlete. S itt egyként szólhatunk az irodalom teljes területét birtokba vevő, kifejezetten írói-költői szándékokról (amely a fordításokban, a műfaji és verstani variánsok mind szélesebb tematikát kínáló alkotásaiban nyilvánult meg), valamint ideológiai jellegű fogalmak tisztázásáról, újfajta nemzet-, nép- és történelemszemléletet sugalló művek megjelentetéséről. Az *irodalomközpontúság* jellemzi jórészt e kor nemzeti kultúráát építő törekvéseit. Schlözert visszhangozza *Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* című, alapvető fontosságú művében Kopitar:

„Noch keine Nation in der Welt ist der Barbarey durch Mathematik entrissen worden: die Natur verändert ihren Lauf nicht, und durch schöne Künste und Wissenschaften, durch schöne Schriftsteller und Dichter, sind Griechen und Römer, Italiener, Franzosen, Engländer und Deutsche cultivirt worden!”³

Ugyanezt a tételt — Schlözer axiómájának ismerete nélkül — Bessenyei György a magyar helyzetre konkretizálta:

¹ *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*. I. Budapest. 1971., II. Budapest 1975.

² SZIKLAY László: *Rôle de Pest-Buda dans la formation des littératures est-européennes*. = *Littérature hongroise — Littérature européenne*. Budapest 1964. 327—354.

³ KOPITAR, B.: *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach 1808. XVIII.

„A budai nagy universitásnak miért nem lehetne olyan magyarokat magához kapcsolni csak becsülettel, fizetés nélkül, kik hazájok nyelvét tudják? Új szakkönyvet volna jó osztán csinálni, hol meghatározatnának az új magyar szók. Az universitas magára vehetné a jó magyar könyveknek megvizsgálását, kinyomtatását. Fordíthatatná magyarra Cicerot, Epictetest, Senecát, Rollint, Milottot, Hübnert sat. Hadd lehetne magyarul is tanulni; megvennék az ilyen munkákat, s így az universitasnak pénze, a nemzetnek pedig magyar könyvei lehetnének.”⁴

Csak hogy amit a magyar felvilágosodás nagy írója óhajtott, másképpen valósult meg. Az Egyetemi Nyomda — valóban — rövid idő alatt nagy tekintélyre tett szert, és szám szerint a legtöbb könyvet, kiadványt jelentette meg. Még hozzá nemcsak és talán nem is elsősorban magyar nyelven. Ugyanis, amikor az Egyetemi Nyomdáról szólunk, sose felejtjük el, hogy *állami*, azaz *hivatalos* intézmény volt, amely a többi könyvkiadóval és nyomdával szemben jelentős privilégiumokkal rendelkezett. A tankönyvek, a sematizmusok mellett kizárólagos joga volt a cirillbetűs könyvek megjelentetésére.⁵ Egy másik nyomdatulajdonos, a szintén tekintélyes Trattner János Tamás írta 1817-ben: „seholy sincsenek annyi kirekesztő Engedelmek (Exclusiva Privilegia), mint nálunk; itten a könyvnyomtató egy forint bizonyos haszonra számot nem tarthat, mert amit vennének, azt nékiek nyomtatni nem szabad; ilyenek a katolikus oskolás könyvek, Schematismus, még az Abc-ék is, mellyekre a kir. Universitasnak kirekesztő engedelmé vagyon.”⁶ Ez a privilégium biztos bevételeket jelentett az Egyetemi Nyomdának, ugyanakkor azonban kapacitása jó részét lefoglalta. Ehhez járult a cirillbetűs könyvek privilégiumából adódó jövedelem. Külön államérdek tette ezt fontossá. A bécsi udvar a XVIII. században olyannyira jelentékeny szerb—orosz művelődési kapcsolatokat szerette volna megszüntetni ezáltal, valamint gátat vetni az Oroszországban nyomott cirillkák szerb nyelvterületre való beáramlásának. Miután a gyöngülő török hatalom balkáni területei — távlatilag — terjeszkedési lehetőséget biztosítottak az orosz, illetve az osztrák hatalomnak, megindult a versengés: s ennek egyik jele a kulturális befolyás kiterjesztése. Azáltal, hogy előbb Bécsben, majd Pesten tudatosan törekedtek arra, hogy a Habsburg-birodalom érdekszférájában élő szerbek számára a könyvet ne orosz területről, hanem az ellenőrizhető, sőt irányítható (előbb osztrák, majd) magyar területről állítsák elő és szállítsák, birodalmi érdekeket szolgáltak. Ugyanis az Egyetemi Nyomda által kiadott szerb könyvek közönségigényt elégítettek ki, Dositej Obradovićtól Lukijan Mušickiig, a legnépszerűbb regényírótól, Milovan Vidakovićtól Jovan Pačićig, megszólaltatták a szerb irodalom jeleseit. Emellett az egyházi jellegű kiadványok révén — bizonyos mértékig — áttekinthették a szerb papság törekvéseit. Nem vitás, még e korlátok között is fontos az a szolgálat, amelyet az Egyetemi Nyomda a szerb könyvek terjesztésében végzett, az újkori szerb kultúra bölcsőjét joggal láthatjuk Pest-Budán. S még az ugyancsak az Egyetemi Nyomda által kiadott „Iris” című lap is segítette a szerb irodalom népszerűsítését, *Blicke auf die neueste serbische Literatur* c. közleménye a pest-budai szerbség kulturális fejlődésének dokumentálása.⁷ Más kérdés, hogy e jelentős részvétel a szerb kultúrában nem volt önzetlen. A jövedelem határozta meg, mit adnak ki. S a kiadó tevékenysége

⁴ BESSENYEI György: *Magyarság*. 1778. = *Magyarság, Magyar Néző*. Budapest 1932. Magyar Irodalmi Ritkaságok 16., 11.

⁵ IVÁNYI Béla — GÁRDONYI Albert — CZÁKÓ Elemér: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története. 1577—1927*. Budapest 1927. — ČURČIĆ, Lazar: *A pesti egyetem nyomdája és a szerb könyvnyomtatás*. = *Szomszédság és közösség*. Délsláv—magyar irodalmi kapcsolatok. Budapest 1972. 153—166.

⁶ WALDAFFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből*. 1780—1830. Budapest 1935. 171.

⁷ *Iris* 3 (1827) Nr. 92—93.

sem mindig találkozott egyöntetű tetszéssel. Kopitar a kiadványokban érvényesülő nyelvi konzervativizmust kifogásolta, továbbá a gyakori sajtóhibák ellen emelt szót⁸; sőt, tudunk a szerbségnek olyan próbálkozásairól is, amely azt bizonyítja, hogy el akart szakadni az Egyetemi Nyomdától, és önálló kiadó létesítésére törekedett. 1841-ben például Sava Tekelija-Popović a mind aktívabb Matica Srpska részére cirillbetűs nyomdát szeretett volna felállítani.⁹

Ami egyébként a kiadványok előállítását illeti, abban a XIX. század elejétől kezdve ugrásszerű változást figyelhetünk meg. Míg 1803-ban Virág Benedek még azon kesergett: „Kár, hogy Pesten magyar ember nem nyomtattat”,¹⁰ addig később az Egyetemi Nyomda (s általában a pest-budai nyomdák) keresetté, népszerűekké lesznek. Csak hogy mindegyik más okból. Kazinczy Ferenc leveleiben többször áhítozik arra, hogy a szépek tervezett könyveket az Egyetemi Nyomdában, a Nyomda betűivel nyomtassák.

„A' Berzsényi és Dayka verseinek azt a' szerencsét óhajtom — írja egyhelyütt Helmecezy Mihálynak —, hogy ezek a' Falka betűjit nyerjék meg; minthogy Vitkovics a' klein Cicerot szereti, azzal; noha én készebb volnék Falkának Garmondjával nyomtattatni (Verseghy Aglájája ezzel jelent meg), mert így a' Columna több márgót hagyta.”¹¹ Másfél hónap múlva e sorokat küldi Helmecezynek: „Bár a' Falka betűjivel nyomtattathatnék! melly kétségen kívül szebb mint minden egyéb betűnk.”¹²

A bibliofil Kazinczy jó szemmel veszi észre a szép könyv ízlésfejlesztő hatását, s a pallérozottabb ízlés kifejlesztése következik nyelvészpítő-bővítő célkitűzéséből. Ám azt is tudja, hogy az Egyetemi Nyomda nem hajlandó áldozatra a magyar irodalomért, és nem vállalja az ekkoriban pedig oly szükséges mecénási szerepet. Ezért Berzsényi Dánielt már így inti: „Kínáld meg a' munka kiadásával Trattneret; ő ingyen kiadja, sőt neked mintegy harmincz exemplárt ingyen ad.”¹³ Még egy adalékot tehetünk hozzá: Verseghy följebb emlegetett *Magyar Aglája, avagy kellemétesen mulató nyájaskodások különbféle versnemekben* című verseskötetét 1806-ban a „kir. Magyar Universitas” betűivel adták ki, de „Eggenberger József Pesti Könyvárosnak költségére”. Verseghy Ferenc esete különben is jól jelzi: melyek az Egyetemi Nyomda tevékenységének határai.¹⁴ Ismételjük: nem volt önálló intézmény, felettesei voltak, akik ellenőrizték a pénzgazdálkodást, a kiadványokból befolyó pénzeket; akik megkövetelték az „üzem” rentabilitását. Verseghy Ferencet a nádor ajánlotta be az Egyetemi Nyomdába, ahová ezután rendszeresen dolgozott, elsősorban korrigált, de itt jelentette meg — saját költségén — munkáit is. A közel 16 esztendő munkálkodás alatt egyetlen egyszer sem kapott jutalmat, s bár személyes jóbarátja volt az Egyetemi Nyomda felügyelőjének, Ságghy Ferencnek, állandó szerződéshez sohasem jutott, alkalmanként fizették. A magyar fel-

⁸ K(OPITAR, B.): *Patriotische Phantasien eines Slawen*. = *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1810. Nr IX. 89.: „Nur Schade, dass die Russen sie aus ihrem mehr verfälschen, die Serben aber, die sie leichter rein erhalten können, da sie ihnen auch so, in ihrer ursprünglichen Gestalt, bey weitem verständlicher ist, als den Russen, ohne gelehrte Schulen und ohne Druckereyen sind, denn die unter Joseph II. von Kurzböck in Wien errichtete, den russischen nicht einmal *gleichkommende*, ist nun in fremden Händen, und scheint sich wenig um das Zutrauen der illyrischen Nation zu kümmern, da das wenige, was sie druckt, auch vor Druckfehlern unlesbar ist.”

⁹ CZÁKÓ Elemér: *Cirill-betűs könyvek Budán*. Budapest 1939. 202.

¹⁰ WALDAPFEL: I. m. 128.

¹¹ *Kazinczy Ferenc Levelezése* X. 10.

¹² *Kazinczy Levelezése* X. 18–19.

¹³ *Kazinczy Levelezése* X. 141.

¹⁴ ILLÉSY János: *Verseghy és az Egyetemi Nyomda*. = *Magyar Könyvszemle* 1897. 337–340.

világosodás e jelentős költője, nyelvész-tétikusa aztán fordított átdolgozott, szerkesztett. S amikor 1818-ban *A' filozófiának talpigazságaira épített felelet. . .* című munkáját ki nyomatta, 1232 forinttal adós maradt. Ez az adósság nyomasztotta a nagybeteggé vált költőt, élete utolsó napjait is megkeserítette: hogyan tudja törleszteni, kifizetni ezt a számára oly tetemes összeget. Még idézett műve tulajdonjogát is átengedte a nyomdának. Az ügy csak később, a költő halála után intéződött el. Nyilvánvaló, hogy a szoros keretek között működő pénzügyi gazdálkodás nem törődött méltányossági szempontokkal, a nemzeti kultúrát fejlesztő igyekezetekkel. Ezért előfordulhatott, hogy egy költő műve első kiadását az Egyetemi Nyomdánál nyomtatta, a másodikat ott, ahol — úgy vélte — számítását jobban megtalálja. Például: Kollár¹⁵ *Slávy dcerájának* 1824-es első kiadása az Egyetemi Nyomdánál jelent meg, a bővített második viszont már Trattner—Károlyi nyomdájában, a harmadik pedig Kollár költői művei első köteteként Budán, 1845-ben, a Gyurián és Bagó-nyomda kiadásában. Ugyanakkor Kollár egyházi beszédeinek túlnyomó többségét, valamint itáliai útirajzát szintén a Trattner—Károlyi-nyomda jelentette meg, ugyancsak itt jutott nyomdafestékhez az irodalmi kölesönösségről szóló, nagyhatalús könyvének első német kiadása. Etimológiai-nyelvészeti munkáját (*Ableitung und Erklärung des National-Namens Magyar*) a Trattner—Károlyi, *Rozprawy o Gmenacz* című munkáját az Egyetemi Nyomda gondozta stb.

Így, tévednénk, ha az Egyetemi Nyomda kiadásában tallózva, bármilyen tudatos „esztétikai” vagy „nemzeti” elkötelezettséget fedeznénk föl, a nyomda kiadott mindent, amire privilégiumai feljogosították, továbbá mindazt, aminek pénzügyi fedezete volt, illetve amiből hasznot remélt. Viszont akkor is tévednénk, ha kicsinyelnénk szerepét a pest-budai szellemi élet formálásában, segítésében. Csakhogy le kell számolnunk avval a tévképpzellettel, miszerint a XIX. század első felében Pest és Buda csupán egy művelődésnek volt a központja.¹⁶ Éppen az Egyetemi Nyomda kiadói tevékenysége bizonyítja, hogy Pestet és Budát egy ideig a magyarokon kívül a szerb, a szlovák és a román szellemi élet központjának (legalábbis *egyik* jelentős központjának) nevezhetjük, s hozzátehetjük, hogy a magyarországi és olykor az ausztriai német irodalom, valamint az újjörög és más nyelvű művek számára is szívesen vették igénybe az Egyetemi Nyomdát. Ez azt is eredményezte, hogy körülötte kialakult egy olyan nem nagyszámú, mégis számottevő jelentőségű gárda, amely az adott nemzeti nyelveken a cenzori ellenőrzést, a nyomdai munkálatokat, a korrigálást stb. végezte. Ez a művelt, könyvvel foglalkozó réteg szilárd támogatója lett az anyanyelvű művelődésnek. Akadt közöttük olyan, aki nem irodalmi tevékenységével tűnt ki, hanem a könyvek cenzúrázásával, mások az anyanyelvű kultúra máig ható képviselői lettek (mint például a román Petru Maior). S még egy — nem elhanyagolható — szempontra hívnánk föl a figyelmet. Az a tény, hogy az Egyetemi Nyomda többféle nyelvű irodalmi mű gondozását vállalta, többféle nyelvű értelmiség munkájára tartott számot, és ezáltal többféle nyelvű kultúra hordozója lett, megkönnyítette a szellemi termékek kölcsönhatását, cseréjét. Buda és Pest a XIX. század elején még kisvárosoknak számítottak, s csak előlegezték a későbbi nagyvárost. Egymás mellett, egymás közelségében nőttek fel a különféle nyelvű művelődések is, hatottak egymásra, de legalább is tudomást szereztek egymásról, ha olykor e tudomásukat nem manifestálták is. Így még a reformkorban is számot kell vetnünk a pest-budai szellemi élet különböző nyelvű irodalmainak egymás mellett élésével, mely olykor azonos megnyilvánulási formákban dokumentálódott. S különösen erőteljesen kell

¹⁵ ORMIS, Ján V.: *Bibliografija Jána Kollára*. Bratislava 1954. — *Biografické štúdie VI. Zborník materiálov z vedeckej konferencie o Jánovi Kollárovi*. Martin 1976. 103—139. (Problém Kollárovej biografie.)

¹⁶ SZIKLAY: I. m.

hangsúlyoznunk, hogy az egymás mellett élő kultúrák munkásai esetenként együtt dolgoztak, segítették egymást. Így a román történetírók és Virág Benedek kapcsolatairól, Ján Kollár és a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, Thaisz András, valamint Kollár és a szerb népelemek magyar fordítója, Székács József érintkezéseiről nem szabad megfeledkeznünk. Nemesak a kapcsolattörténet kutatóját érdekelheti a személyes érintkezés művekben tükröződő ténye, hanem Pest-Buda szellemi arculatának megrajzolója is. Ugyanis a különféle hatásokat feldolgozó pest-budai művelődés egyik jellegzetessége a XIX. század első felében, hogy a különféle nyelvű szellemi alkotásokat befogadja, egymáshoz közvetíti. E folyamatban rendkívüli jelentőségű az Egyetemi Nyomda szerepe, amely korszakunk egyik legfontosabb kulturális intézménye volt.

FRIED ISTVÁN

Orosz Antal kölcsonkönyvtára, (Zára 1840). Még a közelmúltban is az első dalmáciai nyilvános könyvtárnak az 1857-ben megnyitott zárai *Paravia* könyvtárat (ma: *Zadar, Naučna biblioteka*) tekintették. Így ezen a véleményen volt — többek között — száz évvel ezelőtt Giuseppe Ferrari-Cupilli, Dalmácia kultúrtörténetének kitűnő ismerője is.¹ A legújabb kutatások szerint az első zárai kölcsonkönyvtárat már a francia közigazgatás idején tervezték, azonban a nyilvánosság számára sohasem nyílt meg. De még ez sem az „első dalmát” könyvtár, mert az első nyilvános könyvtárat Dalmáciában jóval előbb, 1703-ban Spalatóban az ottani lelkész, Ivan Paštrić alapította meg.²

E cikk szerzője már korábban kimutatta, hogy az első kölcsonkönyvtárat ebben a tartományban, pontosabban Zárában 1840-ben alapította Orosz Antal, a helytartóság akkori tsztviselője.³

Tudomásom szerint Orosz könyvtáráról előttem eddig csak két szerző emlékezett meg: az első 1846-ban, a *La Dalmazia* folyóiratban az *Esempii degni d'imitazione* című cikk névtelen írója, ahol is a „korábbi zárai kölcsonkönyvtár” alatt nyilván Orosz említett könyvtárat kell érteni.⁴ Mate Zorić ugyancsak néhány szóval írt erről.⁵

Orosz Antal a balásfalvi előnevet viselő Pozsony megyei család sarjaként 1805. április 16-án született Kőszegen. 1822. április 30-án katonai pályára lépett, majd 16 évig szolgált a 45. cs. kir. gyalogezredben. Ettől kezdve a kamara pénzügyi osztályán hivatalnokoskodott.⁶ 1838-ban feleségül vette Dragica-t, Cezar Crnica ügyvéd lányát, aki 1822-

¹ *Per la inaugurazione della Biblioteca Comunale Paravia di Zara nel XVIII Agosto MDCCCLVII.* Zara 1857, 33. l. — Johann Daniel Ferdinand Neigebaur szintén azt gondolta, hogy a Paravia-könyvtár az első nyilvános dalmáciai könyvtár. Számára minden más zárai könyvtár csak „Büchersammlung” volt (*Serapeum* 18/1857, 4, 56–58.).

² Florio BANFI: *L'istituzione della biblioteca Pastrizia di Spalato.* (Archivio Storico per la Dalmazia XIV/1939, fasc. 163. 225–238., fasc. 164. 259–264., fasc. 165. 287–292., fasc. 168. 373–383.) — NOVAK, Grga: *Povijest Splita.* Split 1961. II. köt. 326.

³ *Prva dalmatinska posudbena knjižnica.* Bibliotekarstvo (Sarajevo) 1965, 1, 53–62.

⁴ *La Dalmazia*, 1846, 26. sz. 214–215. A cikk szerzője hét zárai könyvtárat ismert: a Közgazdasági Társaság könyvtárat, Stratik püspök könyvtárat, Devechi könyvgyűjteményét, a gimnáziumi könyvtárat, a kölcsonkönyvtárat, a katolikus papnevelde könyvtárat és a ferencesek könyvtárat. — Vö. *Gegenwart* (Wien) 1846, 80. sz.

⁵ Marko Kažotić *i romantička književnost u Dalmaciji na talijanskom jeziku.* Zagreb 1960, 86. (Kéziratoss disszertáció a zágrábi Egyetemi Könyvtárban.) — ZORIĆ, Mate: *Marko Kažotić (1804–1842).* Rad. JAZU 338. Zagreb 1965, 389. 32. jegyzet.

⁶ Orosz először írnok (scrivitore) volt (*Almanacco della Dalmazia per l'anno 1838.* Zara, 90.), később lépett elő tsztviselővé (ufficiale). (*Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1848.* Zara, 91.)

Aviso.

Per secondare l'appalesato desiderio di riputate persone, e dell' oggetto di offrire una piacevole, ed istruttiva occupazione merce la lettura di scelte opere negl' idiomi alemanno, Italiano, e francese, il sottoscritto destina a tale effetto la sua biblioteca composta già di opere di vario genere, e di classici autori tedeschi, Italiani, e francesi, da opere ^{in costantemente} ~~gradatamente~~ aumentata con altre, e più recenti rinomate produzioni della letteratura.

Chi bramasse ~~di~~ approfittare di tale biblioteca di lettura, si compiacerà d' insinuarsi da oggi in poi nel locale a ciò appositamente destinato a pian Lorenzo nella Casa al N. 234 situata presso la chiesa di S. Simone, prevenendosi, che il medesimo sarà giornalmente, ad eccezione delli giorni feriali, aperto all' mattina dalle ore 8 alle 9, e dopo il mezzogiorno dalle 4 alle 7.

Ini saranno ostensibili tutti li cataloghi della biblioteca, e comunicate le condizioni dell' associazione, alla quale potranno prendere parte anche le persone meno agiate.

Lara li 1. Aprile 1840.

Antonio Drossi Nobile de Balajab

ben született Zarában és ott is halt meg 1854-ben.⁷ Orosz első, politikai munkája 1848-ban, Triestben jelent meg németül, majd ugyanabban az esztendőben ez olasz nyelven is napvilágot látott Zarában. További írásait az 1849–1851. években Bécsben, míg 1852-ben Budán nyomtatták. 1861-ben egyik cikke soproni folyóiratban, utolsó önálló kiadványa pedig 1873-ban, Pozsonyban készült.⁸

Így feltehető, hogy a század derekán visszatért szülőhazájába.

Nem sokkal Zarába érkezése után, még a harmincas évek végén, Orosz elhatározta, hogy a városban kölcsonkönyvtárat nyit.⁹ Ennek érdekében 1839-ben a bécsi Karl Schaumburg & Comp. cégtől könyveket rendelt. A fennmaradt számlából következtetve a bécsi könyvkereskedő cég még ez év november 29-én elküldötte a kért könyveket. Az ezeket tartalmazó ládák a következő esztendő január 14-én érkeztek meg Zarába. Pár nappal később (1840. január 20-án) a cenzúra hivatalnokai átnézték a ládák tartalmát, és a könyvek közül vagy harmincat lefoglaltak. Megállapították ugyanis ezekről, hogy szerepelnek a tiltott művek jegyzékén. Februárban a helytartóság értesítette a rendőrigazgatóságot, hogy ügyeljen az Orosz által alapítani szándékozott kölcsonkönyvtár működésére.

Március elején engedélyezés végett olasz és német nyelven írt fogalmazványt (I. ábra) nyújtott be a rendőrségnek arról a hirdeteménnyről, amelyben 1840. április 1-i dátummal Orosz értesíteni kívánta Zára lakosságát, hogy kölcsonkönyvtárat fog nyitni.¹⁰ Tekintettel arra, hogy hirdeteménye különös figyelmet érdemel kölcsonkönyvtára történetének szempontjából, helyesnek látszik annak teljes szövegét magyar fordításban az alábbiakban közölni:

H I R D E T M É N Y

Jelentős személyiségek kifejezett kívánásának és ezeknek válogatott német, olasz és francia művek olvasásával történő kellemes és tanulságos szórakoztatása végett alulírott felsőbb engedéllyel saját könyvtárát ajánlja, amely különböző műveket és német, olasz, francia klasszikusokat tartalmaz, és fokozatosan újabb, ismert irodalmi művekkel majd bővül. Aki e könyvtárat igénybe óhajtja venni, szíveskedjék betérni mától kezdve az erre szánt helyiségbe, amely ideiglenesen a 234. számú házban nyert elhelyezést a Szt. Simon templom közelében. Nyitva lesz pedig minden nap, az ünnepnapok kivételével, délelőtt 8-tól 9-ig és délután 4-től 6 óráig. Ebben a helyiségben található a könyvtár teljes katalógusa is, és ugyanitt nyernek az ügyfelek tájékoztatást a tagsági feltételekről, amelyben kevésbé vagyonos személyek is részt vehetnek.

Zára, 1840. április 1.

Orosz Antal
de Balásfalva s. k.

E kérvényének benyújtása után a helytartóság betekintés végett bekérte Orosztól a katalógus másolatát.¹¹ Ivan Brozović revizor-tisztviselő 1840. április 1-én át is vizsgálta Orosz könyveinek első jegyzékét, és benyújtotta a rendőrségnek azzal a megjegyzéssel, hogy a könyvek nyilvános könyvtárban történő rendeltetésre felhasználhatók. Ez alkalmal a revizor csak négy művet selejtezett ki.

⁷ A Sv. Šime (Szt. Simon) egyház házassági anyakönyve 1832–1857. évekre 19. (jelenleg *Državni arhiv u Zadru*, inv. 1529.), valamint a Sv. Šime halálózási anyakönyve (jelenleg *Matični ured u Zadru*).

⁸ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. Bp. 1903, 1390–1391. has.

⁹ *A zárai rendőrigazgatóság iratai 1842*, I. füzet 2. sz. = *Državni arhiv u Zadru*, Spisi Uprave policije u Zadru.

¹⁰ Vö. 9. jegyzet 1846, II. füzet 152. sz.-től folyamatosan.

¹¹ Vö. 9. jegyzet.

Orosz 1840. március 30-án kelt könyvjegyzéke 1252 tételből állt (2. és 3. ábra). Ez a szám nem csekély, ha arra gondolunk, hogy abban az időben más, nagynak és fontosnak tartott zárai könyvtár is csak megközelítően ugyanennyi könyvvel rendelkezett. Ezen a kézzel írt jegyzéken kívül Orosz nyomtatott katalógust is adott ki *Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek zu Zara* címmel. A harminc lap terjedelmű füzet összesen 542 bibliográfiai egységet tartalmaz (4. ábra).

Az említett revizor 1840 folyamán még kétszer nézte át a könyveket. Ennek során akadt köztük még néhány további betiltottra is, amelyek korábban elkerülték figyelmét. Ezekről pótlólag értesítette a rendőrséget. Miután nem volt minden esetben biztos az illető kiadvány betiltott voltában, utasításokat kérő beadvánnyal fordult a bécsi, központi cenzúrahivatalhoz. Ezzel párhuzamosan a rendőrséget is értesítette, hogy Orosztól követeljük meg a betiltott könyvek címeinek törlését katalógusából. Brozović feltételezte, hogy a kölcsönkönyvtár tulajdonosa nem tesz majd eleget a rendeletnek, ezért írásban úgy nyilatkozott, hogy amennyiben Orosz nem tartaná tiszteletben a törvény előírásait, az ügyet a helytartóság elé terjeszti. A revizor gyanúja indokoltnak bizonyult, mert Orosz húzta-halasztotta az ügyet, és nem akarta átadni a katalógust, így a revizor valóban feljelentette őt a helytartóságnál.

A trieszti rendőrség irataiból kitűnik a hatóságoknak az a feltevése, hogy e könyveket a cenzúra nem ellenőrizte, és így azok titokban érkeztek Zarába. Később az illetékeseknek meg úgy tűnt, mintha a könyvkereskedés számláján nem tüntették volna fel a szállítmány pontos tartalmát. Így a rendőrség felhívta Oroszt, hogy amennyiben engedélyt akar kapni kölcsönkönyvtárának megnyitására, úgy tartsa tiszteletben a törvény előírásait, amelyek szerint a cenzúrának joga van a katalógust megtekinteni. Miután a tulajdonos ezt nem akarta elfogadni, kijelentette, hogy inkább lemond a kölcsönkönyvtár megnyitásának szándékáról, amit azután 1840. október 8-án meg is tett.

A helyi hatóságoknak továbbra sem volt bizalmuk benne, ezért minden állami tisztviselőnek parancsba adták, hogy ügyeljen, vajon nem kölcsönöz-e Orosz továbbra is könyveket? Az év vége felé Orosz ismét összeütközésbe került a cenzúrával, amely nem engedélyezte, hogy egy könyvcsomagot küldjön Winipfer századosnak, annak ellenére, hogy ő azt nyilatkozata szerint ingyen küldte kölcsönbe.

1841. január 31-én Orosz újból engedélyért folyamodott, hogy kölcsönkönyvtárát kinyithassa.¹² Brozović február 16-án kelt jelentése kedvezőtlen volt számára. A revizor kijelentette, hogy Orosz a törvény rendelkezéseinek be nem tartása miatt alkalmatlan ilyen intézmény vezetésére. Megismételte korábbi feltételeit is: amennyiben Orosz azt kívánja, hogy kérését teljesítsék, úgy hozza el betekintés végett a katalógusait a cenzúrára, és szűnjék meg azt bírálni. Továbbá javasolta, hogy a bécsi kereskedésnek adják vissza azokat a könyveket, amelyek nyilvános könyvtár céljaira nem felelnek meg.

Úgy látszik, hogy Orosz nem volt hajlandó elfogadni az említett feltételeket, mert 1841 végén Zarában apósának, Cezar Crnicának tulajdonában volt a kölcsönkönyvtár.¹³ Ebben az időben a könyvtárnak meglehetősen nagyszámú, minden társadalmi rétegből összetevődött tagsága volt, amelyhez Pauler hadititkár is tartozott.¹⁴ Létezik azonban egy olyan rendőrségi jelentés is, amely szerint Crnica nem kölcsönzött ki könyveket, mert állandó rendőri felügyelet alatt állt.¹⁵

¹² Vö. 9. jegyzet.

¹³ Crnica ügyvéd volt Zarában (*Manuale provinciale della Dalmazia nell'anno 1846. Zara, 271.*). Két fiútestvére volt: Antun és Marko, akik fontos tisztséget töltöttek be a városban. Különösen Marko, akinek érdemei vannak a Paravia-könyvtár alapításában (FERRARI-CUPILLI, Giuseppe: *Biografie e necrologie d'illustri e benemeriti Dalmati. Zara 1874, 65–71.*).

¹⁴ Vö. 9. jegyzet 1841. XII. 27, 546. sz.

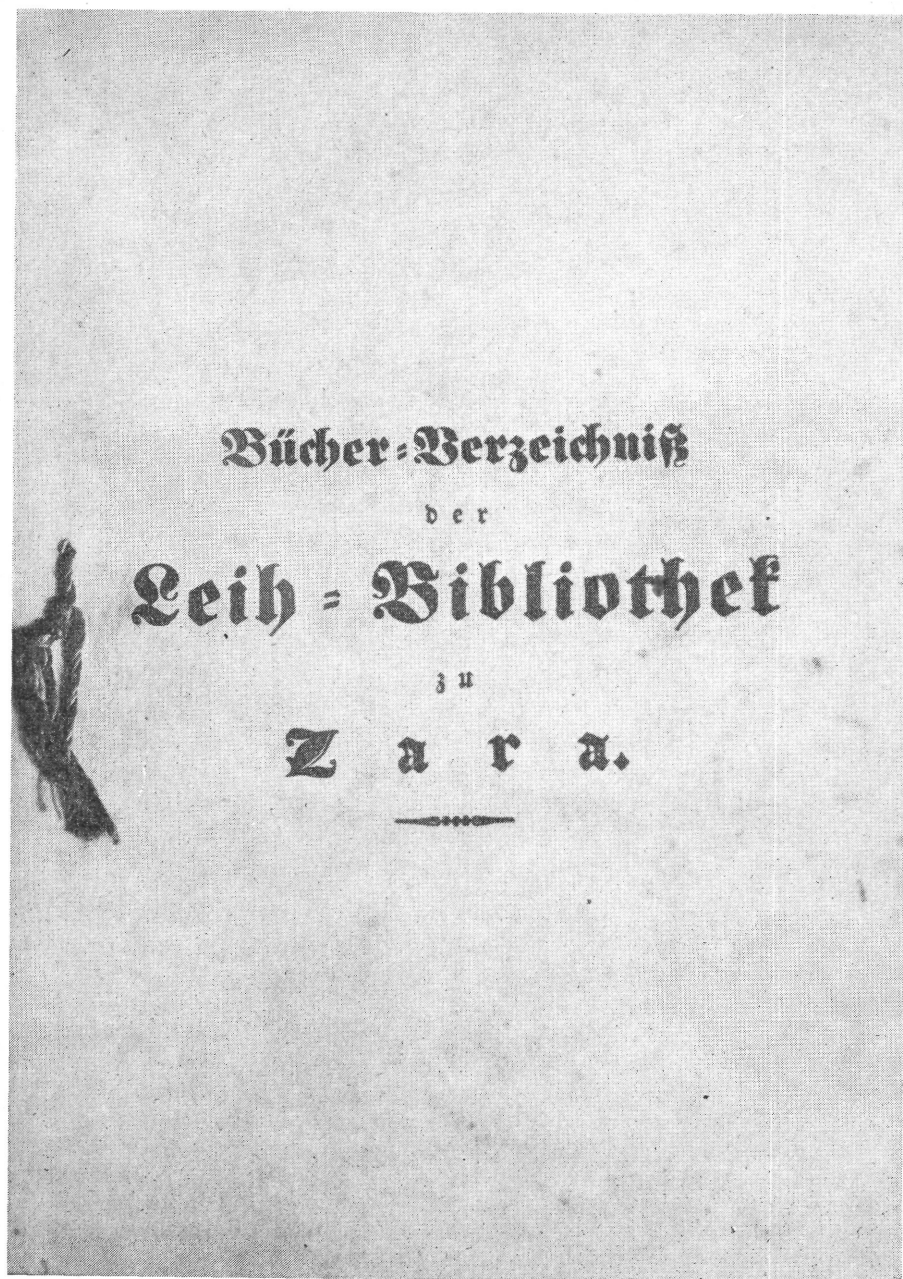
¹⁵ Vö. 9. jegyzet.

(analog N. 1.)

Für die 2 Oroszischen Leihbibliothek in Petersburg		Blatt.
Reisezug für Krasnaja aus der k.k. russ. Zeit- und Literatur-Anstalt in Wien 1836		1.
Alphons. Taschenbuch. Wien, Jahrgang 1825, 1824, 1828		1.
Alphons. a Santa Clara weltberühmter geistlicher 20. Jahrgang. Wien 1826		3.
Archibald. Geschichte des 17. Jahrhunderts in Deutschland. Mannheim 1788		1.
Brockhaus. Penne Magazin von Nr. 1 bis Nr. 91 Leipzig 1804		1.
Büchse. Denkbuch der Unterthanen Lika Wien 1828		2.
Was vordem k. k. Oesterreich der Regierung Franz des 1. Wien 1804		1.
Der 60 ^{te} Geburtstag des Kaisers. Wien 1828		1.
Theaterzeitung, und Originalblatt. Wien 1832		1.
dette	dette	4.
Wunderbuch Meliken Oeconome System. Prag 1814		2.
Brosche. Bemerkungen über die französische Revolution. Wien 1791		4.
Brosche. Beschreibung, und Entdeckung des Oltanens der Erde. Wien 1811		1.
Bemerkungen über leichte Truppen. Erlau 1818		1.
Bibliothek f. Klein ancyklopädische aller menschlichen Kenntn. pro. Wien		6.
Buchholz. Historische Denkwürdigkeiten aus Kriminalproceß. Pesth 1816		3.
Bubo. Die Skulpturen. Der Bild. Wien 1826		1.
Bech. Die Schaummaschinen. Die Hüttenwerke. Wien 1826		1.
Braun. Das Bäckerwesen. Wien 1826		1.
Bittenberg. Geschichte der Stadt Königgrätz. Prag 1789		1.
Blumenbach. Handbuch der Naturgeschichte. Wien 1816		1.
Breder. Illusionen, und Fataleum f. Minnebergemäde / Pesth 1816		2.
Bruckland / Minnebergemäde / Pesth 1816		6.
Bulzac. Lebensbilder. Berlin 1800		2.
Buron, Lon. Die Brand von Abydos. Wien 1828		1.
Magzetta. Gedicht. Wien 1826		1.
Lara. Erzählung. Frankfurt a. M. 1819		1.
Bulwer. Eugénie Aram. Zwickau 1833		4.
Falkham		4.
England und die Engländer. 1834		4.
Der Verstoßene. 1835		4.
Paul Clifford. 1834		4.
Die Pilger am Rhein. 1834		2.
Devereux. 1834		4.
Compijs letzte Tage. 1835		4.
Falkland. 1835		1.
Der Gelehrte. 1836		3.
Diogeni, der letzte Liban. 1836		4.
Die Herzogin de la Valliere. 1837		1.
Albans Abgesandter und Rath. 1837		5.
Ernst Maltravers. 1838		4.
Albi, oder die Geheimnisse. 1838		4.
Die schöne Lysimere. 1838		1.
Leila, oder die Belagerung von Franca. 1838		1.
Amadeus, alle Orten. 1838		1.
Richardson, oder die Verführung. 1839		1.
Die Zeitgenossen, f. die Zeitgenossen. 1839		2.

Lafontaine. Fables choisies, avec le vie d'Espece, a Neuve 1798	Ustuhag. 57.	1204.
Contes, et nouvelles en vers. a Londres 1809		2
Le bon Mari. Drama. a Geneve 1798		2
Le Jour, ou le nouveau Statuti. a Paris 1807		2
Le port de Sidon, ou le nouvel Homme a Projets. a Paris 1808		2
et aliere. Theatre, a la Haye 1705		2
Mormier. Nouvelles scenes populaires destinee a la plume, a Paris 1839		2
Papadopoulos. Theatre de Melanira Soumaricos, tradit da reze. a Paris 1801.		2
Picard. Les aventures d' Eugene de Lannville, et de Guillaume Delorme. a Paris, 1815		3
Salignac de la Motte Landon. Fables, et contes. a Neuve 1811		1
Hacl. De l'influence des papirs sur le bonheur des individus, et des nations. Louvain 1795		1
Signal Alphonse. Le Compiègnais. Mœurs du XIX Siecle. a Paris 1824.		4
Toussaint de 1814, et 1815, a Paris 1824		1
Saint August. Saint Jean le madot. a Paris 1838		2
Walter Scott. Ballades. Bruxelles 1804		1
Chants populaires de l'Espece. Bruxelles 1828		4
Vi de John Dryden. Bruxelles. 1828		3
Le loi du dernier Menestrel. Bruxelles. 1824		1
Voltaire. Histoire de Charles XII. Dresden 1749.		1
Theatre. a Paris 1801		12
	85	1232
Zusammen		
Zara am 20. März 1840.		
Anton Drog de Palafabrag		

4. kép

1844. év elején Crnica kérvénnyel fordult a hatóságokhoz, hogy engedélyezzék a kölesönkönyvtárat. Azonban úgy látszik a hatóságok bizalmatlanok voltak vele szemben is, mert elsősorban azt vizsgálták, hogy kik a tagjai a könyvtárnak. 1844 februárjában Crnica kérvényt terjesztett a helytartóság elé, hogy illetékeit csökkentsék. Hasonló beadványt intézett a legfőbb udvari hivatalhoz is, a bécsi dikasztériumhoz. Ebben kifejtette, hogy Dalmácia fővárosa csekély számú (7000) lakosságával nem bírálható el a kölesönkönyvtár szempontjából a császárság más nagyvárosaival azonos módon. A zárai kölesönkönyvtár évi tiszta bevétele nem lehet több száz forintnál. Beadványa végén kijelentette, hogy ha az illetékeket nem csökkentik, úgy kénytelen lesz „az első nyilvános dalmát könyvtárat” bezárni. A cenzúra előírásainak tiszteletben tartására kötelezettséget vállalt, amit korábban Orosz nem volt hajlandó megtenni.¹⁶

Kérvényére választ várva Crnica elkezdte a könyveket eladogatni. Dalmácia hivatalos lapjában, a *Gazzetta di Zaran*¹⁷ hirdetést tett közzé, hogy francia, olasz, német és latin nyelvű könyveket ad el készpénzért. Ezek katalógusa a könyvtárban, illetve saját otthonában tekinthetők meg.

Végre a várva várt engedély megérkezett, és 1844 szeptemberében Crnica ünnepélyesen megnyitotta kölesönkönyvtárát.¹⁸ Ez azonban nem volt hosszú életű, mert 1846 májusában Crnica elhunyt.¹⁹ Miután a megállapított illetékeket nem fizette ki, a hatóságok határozatot hoztak, hogy a tartozást az örökösök kötelesek kiegyenlíteni. Az ő számukra azután biztosították, hogy külön kérvényezés után a kölesönkönyvtárat ismét megnyithassák.²⁰

Ez tehát az első zárai nyilvános könyvtár története, amely a magyar Orosz Antal és Cezar Crnica zárai ügyvédnek köszönhető. Azt, ami nem sikerült Dandolo általános providurnak, megtette egy magyar bevándorló. Ha az első zárai kölesönkönyvtárat a francia uralom alatt alapították is, Oroszé volt az első, amely a nyilvánosság számára meg is nyílt. Bár Orosz zárai kölesönkönyvtárát hét éven keresztül (1840–1846) emlegetik — elsősorban a rendőrségi iratok —, ezen belül ténylegesen csak viszonylag rövid ideig működhetett. A cenzúrával történt sorozatos nézeteltérések akadályozták tevékenységét, és sok könyvét éppen ezért ki kellett árusítania.

Orosz Antal érdekes jelenség a múlt század első felében Zarában, nemcsak a horvát könyvtárak története, hanem Dalmácia politikai és kulturális históriája szempontjából is. Személyiségére érdekes fényt vet említett könyve, amely 1848-ban jelent meg Triesztben, előbb németül *Wort eines eifrigen uneigennützigigen Staatsdieners, welche bei Regulierung der neuen Verhältnisse des constitutionellen Dalmatien zu beachten wären* címmel, és amelyet még ugyanabban az esztendőben Zarában olaszul is közreadtak: *Parole di un disinteressato e leale funzionario dello Stato circa la rigenerazione della Dalmazia sotto la Costituzione*. Az alkotmány és a sajtószabadság alkalmat nyújtott számára, hogy élesen tiltakozzék mindaz ellen, amit a császárságban rossznak tartott. A könyv — nyilván személyes élményei alapján is — tele van a cenzúra és a bürokrácia elleni támadással és javaslatokat tartalmaz, hogy miként lehetne a közigazgatást a legjobban megszervez-

¹⁶ Vö. 10. jegyzet.

¹⁷ *Gazzetta di Zara*, 1844. 38. sz. 205. (május 10.), ez a hirdetés még kétszer jelent meg: a 39. és a 40. számban is.

¹⁸ Vö. 9. jegyzet 1844. VIII. 13, 1941. sz.

¹⁹ Crnica 1846. május 8-án halt meg. 57 éves korában. A nekrológot róla Giuseppe FERRARI-CUPILLI írta: *Gazzetta di Zara* 1846, 42. sz. május 25.

²⁰ Nem sikerült megállapítani, hogy vajon megnyitották-e, vagy sem. Ezt talán az *Atti segreti dell' i. r. Polizia austriaca 1820–1870* iratkötegből lehetne megtudni (Zadar, Naučna biblioteka 23193, ms 590, 27), azonban a *Biblioteca circolante a Zara 1846* iratok elvesztek.

ni. Orosz írásában támadta a hivatalnokok nagy létszámát, valamint a vezetők és a beosztottak fizetése közötti nagy különbséget. Kifejtette, hogy nincs szükség a rendőrségre és a cenzúrára, mert ezek kizárólag csak a záraiak magánéletével foglalkoznak, és a lakosok olvasmányául szolgáló könyveket cenzúrázzák. Szerinte a jó alkotmányhoz négy dolog szükséges: nemzetiség, szabadság, egyenlőség és igazság.

PAVAO GALIĆ
(Zadar)

Emich Gusztáv, „magyar akadémiai nyomdász”. (Adalékok az akadémiai könyvkiadás történetéhez.) Emich Gusztávról sokszor és sokat írtak már a nyomdatörténések. Rendszerint az Athenaeum Nyomda alapítójaként szokták emlegetni; egyedül Sennowitz Adolf monográfiája¹ foglalkozik vele részletesebben. A legtöbb szerző kritikátlanul átveszi Sennowitz adatait, noha ezek sem mindig megbízhatóak, és hiányosak: pl. Emich kapcsolatait az Akadémiával Sennowitz jóformán nem is említi. Valószínűleg sohasem kutatott az Akadémia irattárában, mert akkor nem találgatná, hogy mikor lett Emich Gusztáv az Akadémia nyomdásza. Pedig az a cím, amelyre Emich olyan büszke volt, hogy az aláírásához is hozzátette: „magyar akadémiai nyomdász” — komoly feladatot rótt a viselőjére. (Különleges betűk és jelek beszerzése, nyelveket ismerő szedők alkalmazása stb.) Több munkát — mint látni fogjuk — Emich csak ráfizetéssel tudott előállítani. Így, ha nem is minden üzleti számítás nélkül, az Akadémia munkáinak kinyomtatása egyben a tudományok pártolását is jelentette. Ezért adtam jelen dolgozatomnak azt a címet, amelyet Emich megérdemelten viselt több mint nyolc évig.

Emich Gusztáv kapcsolatai az Akadémiával már régebben kialakultak. A *Nemzeti könyvkereskedése* révén híressé vált kiadó és nyomdász, olyan vállalkozásokkal tette a nevét ismertté, mint Petőfi Sándor összes műveinek megvétele és kiadása, majd Jókai Mór munkáinak megszerzése és kiadása. Az Akadémia egyes tagjaihoz, így gr. Dessewffy Emilhez személyes barátság fűzte. 1850 október elején indult az *Új Magyar Museum* c. folyóirat és vele a tudományos élet Magyarországon, az önkényuralom korában. A havonta megjelenő lap alcíme: Tudományok és művészetek tára, egyszersmind a Magyar Academia s több tudományos társulat hivatalos közlönye. A folyóirat tulajdonosai az Akadémia tagjai voltak. Szerkesztését Toldy (Schedel) Ferenc vállalta. A hirdetésükben így nyilatkoztak a szerkesztők:²

„Vállalónk pedig Emich Gusztáv úr, minden önhaszonkereséstől távol, díszes kiadásban adja majd füzetünket, s bár havonként legalább hat tömött nyomtatású ív jelenik meg, az egész folyam előfizetési árát helyben csak hat forintba szabta, postával küldve 7 ft. 30 krra. Az előfizetési megrendelések és pénzek kizárólag hozzá utasítandók.”

Ami az önhaszonkeresést illeti, nemigen hihető, hogy Emich némi jövedelemhez ne jutott volna. Bár ez esetben lehetséges, hogy nem találta meg vele a számítását. A folyóirat 5—6. évfolyamát az Akadémia Heckenast Gusztávnál rendelte meg. A többi szám ismét Emich műhelyéből került ki.

Emich nyomdai vállalkozása, ennek létrejötte, majd Eisenfels Rudolftól való önállósulása még több kérdésben nem tisztázott. Egy biztos: Emich szívós üzletember volt,

¹ SENNOWITZ Adolf: *Emich Gusztáv*. Bp. 1893. 52 l.

² *Népszerű naptár mindazok használatára, akik az 1850. év után Magyarhonban még magyarokul megmaradtak*. Pest, 1851. Emich és Eisenfels kiadása. (Az említett hirdetés ennek a borítóján található. A népszerű naptárt a rendőrség annak idején elkobozta. Valószínű, hogy Emich és Eisenfels közös vállalkozása ekkor bomlott fel.)

és a nyomdát sikerült fejleszteni. 1860-ban 40 000 forint beruházással az ország egyik legfejlettebb üzemét hozta létre³, amely később az *Athenaeum* elődje lett.

Nem tekinthető véletlennek, hogy az Akadémia 1860. április 18-i ülésén Emich Gusztávot a „Magyar Tudományos Akadémia nyomdása” címmel ruházta fel.⁴ Az Akadémiának nagy szüksége volt egy korszerű és megbízható nyomdára. Emich — modernizált üzemének a birtokában — maga ajánlotta fel szolgálatait az Akadémiának.

Emich messzemenő terveket szőtt az Akadémia munkáinak vállalásával. Szerette volna teljesen megkaparintani az Akadémia teljes könyvkiadói, könyvterjesztői és nyomdai vállalkozását, hogy ily módon az üzletmenetben monopolizált helyzete legyen. Erről tanúskodik 1864. március 5-én kelt levele,⁵ amelyben felajánlja, hogy az Eggenberger cég helyett maga fogja árusítani és terjeszteni az Akadémia kiadványait. Emich érvelése jó példája a kapitalista vállalkozó mohóságának. Érdeemes ezt a levelet részletesen boncolgatni; mert Emich Gusztáv egész tevékenységét jellemzi. Levele első pontjában magát ajánlja és kijelenti, hogy:

„Saját kiadványaim (*Verlag*) úgy minőségre, mint oly tetemes mennyiségre rúgnak, hogy minden könyvtáros a két magyar hazában, saját érdekében szorgosan keresi és kultiválja az összeköttetést velem, szívesen és előszeretettel foglalkozik azon könyvek eladásával és terjesztésével, melyez az én cégem (*Firma*) alatt nekik küldetnek; összekötetésem [!] tehát lehető legszámasabbak és legjobbak.”

A második pontban azzal támasztja alá a kérését, hogy 19 hírlap kerül ki a nyomdájából, és ezáltal mintegy 15 000 olvasóval érintkezik. Ezekben a lapokban hirdetné az Akadémia kiadványait. A harmadik pont rövid és velős. Emich leplezetlen vágyát tükrözi, hogy monopolhelyzetbe kerülhessen. Érdeemes idézni:

„Az által, hogy ezen bizományt egy nagyobb kiadó — könyvtáros (*Verlagsbuchhändler*) kezelné, megszűnne a rivalitásnak azon bizonyos neme, mely mindig létezni fog (főképen a Pesti) könyvtárosok közt, ha e bizományt akármelyik úgynevezett *Sortiment* könyvtáros kezeli.”

A negyedik pontban pedig arra hivatkozik, hogy az Akadémia szerződéssel „rásózta” kiadványainak egy részét, a nagy szótárt, a tudományos kézikönyveket, a „hölgyek díját” nyert pályaműveket. (Ez utóbbival még sok bonyodalom volt, ezért visszatérünk rá.) Ha pedig már ennyi mindent rábíztak — érvelt —, adják oda neki a többit is. Végül még egyszer megismételte a hirdetésekkel kapcsolatos ajánlatát, amelyben mintegy 1 500 frt. értékben magára vállalná az Akadémia munkáinak hirdetését.

Az Akadémia mégis az Eggenberger cég újabb, 1864. március 5-i ajánlatát fogadta el. Emich ajánlata kedvezőnek tűnik a kívülállók számára. Az Eggenberger cég ellen valóban merültek fel kifogások, melyeket egy 24 oldalas panaszlevélben a kiadóhivatal vezetésével megbízott Takáts István terjesztett az Akadémia elnöksége elé.⁶ De az Akadémia nem volt túlzottan elégedett Emich nyomdájával sem. Különösen Arany János levelezett sűrűn vele, szóvá téve a sajtóhibákat, kopott betűket, késedelmes munkákat. Udvarias leveleiből is kicsendül ellenszenve és elégedetlensége. Az Akadémia drágának találta a nyomda munkáját, ezért Emich pártfogója, Desseffy Emil elnök halála után más nyomdánál is érdeklődtek, árajánlatokat kértek. Emich Gusztávot nagyon bán-

³ *Országos Nagy Képes Naptár 1862*. Pest, Heckenast. 288. l.

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár (= MTAKK) MTAKK 1860: 795/20.

⁵ MTAKK 620/1864.

⁶ MTAKK 1216/1868 és 1217/1868.

totta a dolog, ezért 1866. május 30-án egy hosszabb levelet írt az Akadémia elnökségének.⁷ Ez a levél rendkívül érdekes dokumentum. Megtudhatjuk, hogy mennyi áldozatot és kockázatot kellett vállalnia Emichnek az Akadémia nem nagy nyilvánosságát érdeklő kiadványai miatt.

Levelét kétségtelenül kenyerének féltése iratta. Némileg ironikus hangon kezdi az Akadémia tartozásaira célozva:

„... a kívánt 400 frtnyi biztosítékot kérem a t. Akadémia pénztárnokánál, tek. Tóth Lőrincz úrnál átvenni, kinél jelenleg 2.697 frt; 16 kr. javamra járandó számlák utalványozva vannak ...”

Rögtön utána arra céloz, hogy az Akadémia más nyomdáknaál is érdeklődött. A levélhez mellékelte egy üres papírlapot, az alábbi szöveggel:

„Az árak rovatát kitöltetlenül hagytam, ez egy fehér lap, melynek saját belátása szerinti kitöltésére a t. Akadémiát kérem föl; — bátorkodom reményleni, hogy ezen számok méltányosak lesznek, miután a t. Akadémia több könyvnyomda ajánlata folytán azon helyzetben lessz [!] — azokat leghelyesebben megszabhatni.”

Ezt követően arra hivatkozik, hogy ő, mint „akadémiai nyomdász”, mindenképp el kell vállalja az Akadémia kiadványait:

„Míg minden más könyvnyomdász ezen munkák megszerzésénél csakis *anyag* hasznát tekinti irányadónak, — addig reám nézve *becsületbeli dolog* ezen munkák további megtartása, ha csak „Johannes sine terra” nem akarok lenni.⁸ — mily véleménnyel legyen felőlem a nagy közönség, ha az Akadémia munkái nem a „magyar akadémiai nyomdász-nál” nyomatnak? — bekövetkezhetik ugyan az az eset, hogy minden haszon nélkül, sőt szükség esetén egyes munkák mellett kárral is — eszközölnöm kellene a nyomtatást, — de nekem minden körülmények között feltétlenül el kell azt vállalnom, ha csak erkölcsi öngyilkosságot nem akarok magamon elkövetni.”

Emich az árak indoklásául felsorolja mindazokat a nehézségeket, amelyek az Akadémia kiadványaival kapcsolatosak. Ez a levél egyik legérdekesebb része:

„továbbá a t. Akadémia számára sok idegen írást is kellett beszereznem, így p. o. különböző keleti, görög, továbbá *török* (*Aburkához*) írást, stb. [...] Ezen beszerzések nagy összegekbe kerültek. (egyetlen török írás 460 frt ezüstbe, egy szép görög garmond 600 frt. ezüstmél többbe) — melyek senki *más számára nem használhatók*, — a t. cz. Akadémiának ezen beszerzésekért soha a legcsekélyebbet sem számítottam fel; — Majdnem 6 éve hogy egy betűvésnököt alkalmaztam 10 frtnyi hetifizetéssel; ez egyén úgyszólván kizárólagosan és folyvást különféle betűket és jeleket rajzol, metsz, etc., melyek semmiféle írásban nem léteznek, és csak is a t. Akadémia számára szükségeltetvén rajzoltatnak és metszetnek; — azonban sohasem számítottam a t. Akadémiának ezen vésnökért és ehhez hasonló különös kiadásokért semmit sem!”

Végül rátér arra, hogy az Akadémia kevés pénzzel rendelkezik:

„Már több év óta a t. Akadémia azon kellemetlen helyzetben van, hogy pénzzükségben szenved, s ily helyzetében kénytelenítetem az átadott munkákért benyújtott, s már utalványozott számlák kifizetésére többnyire hosszú ideig várakozni, s az ily — *gyakran hosszú ideig* kinnlévő összeg — sokszor (különösen 1864;) — 3000 egész 4000 frtra rúgott, s ezáltal jelentős kamat veszteség ért, [...] mindezekért a t. Akadémiától kamattérítést nem nyertem és soha nem is kértem.”

⁷ MTA KK 1021/1866.

⁸ Célzás „Földnélküli” János angol királyra (1199–1216).

Ezt a 3 000—4 000 forintot Emich üzemének félmilliót megközelítő forgalma meg sem érezhette. Tény, hogy Emich néha ráfizetett az Akadémia kiadványaira, de volt miből ráfizetnie. (Meg kell kérdőjelezni azt az állítást, hogy az Akadémia székházának építésére indított gyűjtés alkalmával 1 000 forintot írt alá. Átlapoztam az iktatókönyvet, és csak egyetlen helyen találkoztam Emich névvel. A 105. sz. tételt így jegyezték be: Emich Gusztáv és nyomdai személyzete. 102. — frt; 20 kr. Fráter Jánosné tanulmányában közlése egy reprodukciót arról a gyűjtőívről, amelyen Emich munkái 90 frt. 55 kr.-t ajánlottak fel⁹. Az 1 000 frt.-nak nyoma sincs. Bár lehetséges, hogy adminisztrációs hiba történt.) Nagyon fontos része ennek a levélnek a „hölgyek díját” elnyert pályamunkákra vonatkozó megállapítás. Ezek a könyvek Emich Gusztáv nyakán maradtak és a későbbiek során hosszadalmas pereskedés alapját képezték.

„Azon kötelezettséget vállaltam el, hogy számos munkát, mint *kiadó* adok ki; — a t. Akadémiától e hivatal terhét átvéve, és így egyáltalában megjelenésükhöz kezet nyújtva, mert különben némelyik munka költséghiány miatt tán soká, vagy soha sem jelent volna meg, — ezen munkák a „Hölgyek díjára” pályázattal 4 vagy 5 kötetből állnak, míg a kézi könyvek legnevezetesebbjei: Petzwal „Nagy Géptan”-ja, Hunfalvy „Magy. orsz. term. viszonyai”, Vész Ármin „mennységtana” stb. — Mindezen számos és sok pénzbe kerülő munkáknak összes költségeit, mint: írói honorárium, nyomás, papiros, fametszetek, stb. stb. *szerződésileg* én viselem, én a munkák kiadásának *dicsőségét* az Akadémiának hagyom, s magamnak a *gondot* tartottam meg: kiadott tőkémert visszaszerezni [!] igaz ugyan, hogy a t. Akadémia a költségek biztosítását vállalta el, hanem csak azon esetre, ha 10 év nem lett volna elégséges a költségeket fedezni; — a kamatveszteség azonban *csak engem* ér egyedül. [. . .] s hogy egy megközelítő áttekintés legyen, egy pár munka mérleg — összeállítását mellékelem.”

A számlák igen tanulságosak, érdemes közelebbről is megvizsgálni ezeket. Az írói tiszteletdíjakat az Akadémia ívenként 30 frt.-ban állapította meg. Ennek az öt szerzőnek Emich összesen 8 000 frt. honoráriumot fizetett ki. Ehhez jön még az előállítási költség. A summázat szerint az öt mű kiadása 19 109 frt. 37 kr. előlegezésével történt. Az időközben eladott példányok árát levonva, a levél írásakor (1866. május 30-án) az Akadémia 15 222 frt. 7 kr. erejéig volt Emich Gusztávnak lekötelezve. Ez a tartozás az évek során, az eladott példányok számának, pontosabban értékének arányában csökkent. A határidő lejáratakor, 1874-ben ifj. Emich Gusztáv mint örökös, peres úton követelte az Akadémiától az addigra már 3 250 frt. 18 kr. összegre apadt tartozást. Hosszadalmas vita alakult ki az összeg helyességét illetően. Az Akadémia jogászai egy kimutatást állítottak össze,¹⁰ és kétségbe vonták ifj. Emich Gusztáv követeléseit. Azt állították, hogy édesapja az üzleti könyveket és kimutatásokat nem az 1846. évi 15. tc. 106 §. előírásai szerint vezette. Szerintük Emich a szerződésben foglaltaknál több példányt nyomtatott, és azokat a megszabott árnál drágábban kínálta. Ezekre a vádakra ifj. Emich Gusztáv válaszában¹¹ kifejtette, hogy ép ésszel elfogadhatatlanok, mert ha az édesapja kevesebb példányt írt volna be, mint ahányat nyomtatott, kevesebb lenne a követelése. Ha pedig többet írt volna, akkor ez kiderülne az Athenaeum Társulat kimutatásaiból, amely Greguss Gyula művéből 321 db-ot; Petzwal Ottó művéből 421 db-ot; Vész Ármin művéből 501 db-ot vett át. Az is képtelen állítás, hogy az édesapja a könyveket drágábban adta, hiszen így is a nyakán maradt azok egyharmada. A per sokáig húzódott, mivel ifj. Emich Gusztáv újabb követelésekkel állt elő. Az ügyet csak az 1880-as években zárták le, amikor is a feleknek végül sikerült megegyezni.

Visszatérve Emich Gusztáv 1866. május 30-án kelt levelére, különös meglepetést tartogat az Akadémia könyvtára kéziratára. Ugyanazon a számon iktattak egy másik

⁹ FRÁTER Jánosné: *Nemzeti részvét emelte*. . . Bp. 1962. 6. old.

¹⁰ MTA KK 927/1874.

¹¹ MTA KK 580/1874.

levelet, amely azért került az előbbi mellé, mert ugyancsak Emich Gusztáv írta, és a dátum is azonos. Ezt a második levélét Emich egyenesen br. Eötvös Józsefnek címezte, és a tartalma meglepő. A levél zsarolással vádolja Takáts Istvánt, aki az Akadémia javítónoka, majd 1865. január 26-tól a kiadóhivatal vezetője volt.

„Gr. Dessewffy halála után, gondolom f. évi január folytán Takáts úr személyesen jött el hozzám, és elmondta: hogy itt hozza számomra azon árak tervezetét, melyeket az Egyesületi nyomda az ő *indítványozására* az Akadémiához benyújtott; — elbeszélé továbbá, hogy ő (Takáts) azon csekély fizetésből, mit az Akadémiától nyer — nem élhet, s hogy én (Emich) fizetnék neki évenként 8, vagy legalább 600 forintot, mely esetben ő *ez ügyet* vissza fogja venni, s így a nyomtatványok árának leszállításától nem félhetnék.”

Mindez hihetően hangzik, csak egy apróság nem egyezik. Az ajánlatokat a nyomdaktól nem Takáts István, hanem maga Arany János kérte finom levelező papírján. Sok fejfájást senkinek sem okozott Emich beadványa, mert az Akadémián szépen — ad acta — félretették. Annyit talán elért vele Emich Gusztáv, hogy Arany János (aki egyébként kedvelte Takáts Istvánt) egyre kimértebb leveleket intézett Emich-hez a késedelmek, nyomdahibák kapcsán. Érdemes idézni az egyik felszólítását:¹²

„A Math. és Természettudományi közlemények szerkesztője Szabó József rendes tag panaszkolt nekem, hogy a mondott közlemények nyomtatása igen lassan halad, és gyakran félbe szakítattatik, majd a szedő betegsége, majd az országgyűlés miatt meggyűlt nyomdai teendők, majd egyéb kifogás adatván okul.

Miután pedig az Akadémia nyomtatványai közül sem egyiket, sem másikat háttérbe szorítani nem lehet, mivel azoknak rendes időre meg kell lenniök; ezennel felszólítom Tisztelet Uraságodat oly intézkedésre, hogy mind a jelen esetben felhozott, mind egyéb késedelmi panaszok megszűnjenek.

Pesten, 1868. ápr.

kész jóakarója
Arany János

Nem véletlenül születtek ilyen határozott hangú felszólítások. A közlemények, értesítők, évkönyvek az Akadémia működésének legfontosabb részét képezték. Éppen ezek folyamatos kiadását akarták biztosítani; ezért szerződtek Emich Gusztávval. Ami az Akadémia 1866. évi feltételeit illeti, meglehetősen szigorú kikötéseket tartalmaznak.¹³ Emich a következő 15 periodikus kiadványt, ill. folytatólagosan megjelenő munkát vállalta.

Évkönyv	500 példány	15 frt.	
Math. és term. tud. ért.	500 „	18 „	
Philos. és tört. ért.	500 „	16 „	
Nyelv és szépirod. ért.	500 „	16 „	
Nyelvtudományi közl.	600 „	17 „	50 kr.
Archeologiai közl.	500 „	16 „	
Stat. és nemzetgazd. közl.	700 „	21 „	
Math. és term. tud. közl.	500 „	17 „	
Monumenta — okmánytár	750 „	19 „	
Monumenta — írók	750 „	19 „	
Magyar Történelmi Tár	500 „	16 „	
Török — magyarkori tört. emlék.	500 „	17 „	
Magyar levéltár	500 „	16 „	
Akadémiai Almanach	600 „	14 „	50 kr.
Jegyzőkönyv	600 „	14 „	
összesen:	8500 példány	252 frt.	

¹² MTA KK 285/1867.

¹³ Orsz. Levéltár: *Athenaeum iratok*. 9. cs./10.

Az itt feltüntetett példányszám és ár kötelező volt Emichre nézve. A boríték árát külön felszámíthatta. Egy füzetet így is átlagosan három és fél krajcárból kellett előállítani. Így nem lehet csodálkozni, miért haladt vontatottan ez a munka. A föltételek is igen szigorúak voltak:

1. A papírt a vállalkozó adja.
2. Az ár a példányszám szerint alakul. (Az ajánlatban ezt már rögzítették.)
3. Az elvállalásra kijelölt 15 mű jegyzéke és példányszáma. (Ld. a 71. oldalon.)
4. A vállalkozás 1866. júl. 1-től 1872. jún. végéig tart.
5. A vállalkozónak mázsánsként 80 frt. értékű festéket kell használni, és ezt számlákkal kell bizonyítani.
6. Kopott betűket nem használhat.
7. Szedést csak segéddel végezethet, tanulóval csak kivételes esetben.
8. Ha több példányt kell nyomtatni, akkor 100 ívenként 20 kr. többletet felszámolhat.
9. A petit szedésért 1 frt. pótlékot számíthat fel.
10. Hiány nélkül kell az íveket átadni.
11. A vállalkozó minden feladat teljesítéséért kezeskedik.
12. Biztosítéknak 400 frt.-ot kell letenni, amely 5% kamattal gyarapszik. (Erről írt olyan gúnyosan Emich.)
13. A nyomdák ajánlatát számokkal és betűkkel kitöltve kéri. (Az Akadémia ajánlata csak támpontként szolgált, de ezt Emich módosítás nélkül elfogadta.)
14. Azokat, amelyről a 3. pontban nincsen szó, vagy elfogadja az illető nyomdász, vagy az Akadémia tetszése szerint másnak adja oda.
15. Különleges betűket, héber, görög stb. a vállalkozó saját költségén 4 nap alatt tartozik megszerezni.
16. Ha a vállalkozó bármely pontot nem teljesíti, az Akadémia kártérítést követel és felmond.

Ezek után nem lehet csodálkozni, ha már a kortársak véleménye szerint is csak ráfizezett Emich az Akadémia kiadványaira, és ezek sok hasznot nem hoztak. Az igazsághoz tartozik, hogy voltak olyan kiadványok is, amelyeknél Emich megtalálta a számítását. Az egyik ilyen nagy sikert aratott munka a *Magyar nyelv szótára*, amelyre 1862. március 14-én szerződött Emich.¹⁴ Ez olyan nagy sikert aratott, hogy Emich Eötvös Józsefhez írott levelében 1862. június 15-én örömmel újságolta mind a 2 500 példány eladását, és egyben kérte, hogy ismételten kiadhasson még egyszer 2 500 példányt. Ezért 400 frt.-ot ajánlott fel az Akadémiának. Érvelése szerint, ha a mű keletje a befejezésig (vagyis a 25. füzet megjelenéséig) eléri az 5 000 példányt, akkor az Akadémia összesen 10 000 forintot kereshet rajta. Azt természetesen nem említette, hogy ő mennyit kereshet ezen a munkán, amelyet Czuczor Gergely szép, nyugodt tempóval szerkesztett, és csak 1871-ben készült el teljesen. (A hatkötetes kiadás vége már az *Athenaeumnál* jelent meg.)

Mindezeket összegezve megállapítjuk, hogy Emich Gusztáv nagy feladatot vállalt, amikor az „Akadémia nyomdása” lett. Ez olyan vállalkozás volt, amelyet kisebb tőkével rendelkező, kevésbé nagyvonalú nyomdász nem tudott volna véghez vinni. Nagy szolgálatot tett ezzel, és ha olykor ráfizetett; ráfizetései adományok voltak a magyar kultúra és tudomány számára.

LONTAI SÁNDOR ANTAL

R. F. Scott kapitány autográf levele a Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében. A Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményéből az id. Lóczy Lajos-fond feldolgozásakor ritkaságyszámba menő autográf levél került elő. Írója Robert Falcon Scott, a híres délsarki utazó. Címzettje Lóczy Lajos professzor. Kelt: 1907. május 13-án.

¹⁴ MTA KK 1285/1862.

E tanulmánynak nem célja a levél autográf voltának bizonyítása, ezért csak egészen röviden említjük meg, hogy emellett szóló érveknek vettük: a levél szövegét, a szöveg utalásainak jól követhető egyezését, a *Scott's Last Expedition*ban¹ bemutatott kézirással, aláírással történő összehasonlítás eredményét, a papíron látható vízjelet és címert, a Gyűjteménybe kerülés módját (ajándékozás).

A levél bemutatása és tárgyalása előtt idézzük fel röviden a kapitány életútját. 1868-ban született Outlands-ban (Devon, Anglia). Apja, három testvére a Királyi Tengerészetnél szolgált. Robert Falcon Scott a szokásos iskolai és tengerész kiképzést kapja; 18 éves korára „middy” (=midshipman = magasabb rangú tengerészkadét), 20 éves, amikor kitűnő eredménnyel leteszi a tengerész-zászlósi vizsgát. Ezután különböző hajókon szolgál, majd amikor 1893-ban az Angol Földrajzi Társaság elnökének, Sir Clement Markham-nak döntése alapján elhatározzák egy délsarki expedíció felszerelését, az expedíció hajójának, a „Discovery”-nek parancsnokául jelölik ki. Ez az expedíció 1901-ben indult és 1904-ben tért vissza. Útja jól ismert, maga Scott kapitány írta meg a magyarrá is lefordított és többször kiadott könyvében, a *Voyage of Discovery*-ben.²

E sikeres expedíció után egymást követően három hajónak volt a parancsnoka: a „Victorius”-nak, az „Essex”-nek és a „Bulwark”-nak.

1909-ben kezdi meg Scott második délsarki expedíciójának szervezését. Az expedíció hivatalos neve British Antarctic Expedition, 1910. Hajója a „Terra-Nova”, 1910. június 1-én fut ki Londonból. Scott másfél hónap múlva indul az expedíció után.

A Déli-sark felé vezető szárazföldi utat 1911. november 1-én kezdik meg. Az utolsó segítő csoport 1912. január 4-én fordul vissza és ettől fogva csak az öt főből álló (Scott, Wilson, Oates, Bowers, Ewans) poláris csapat tör a Déli-sark felé. Január 17-én érik el és ott tudják meg, hogy az egyik versenyt elvesztették: a Roald Amundsen kitűzte zászló már a Déli-sarkon lobogott. A norvég ötödmagával valamivel több mint egy hónappal megelőzte őket: 1911. december 11-én értek oda.

Megkezdték útjukat visszafelé — a másik versenyt. De ennek tétje most az életük volt. Hogy végződött? Scott kapitány naplójának utolsó bekezdése:

„Március 29. péntek. — 29-e óta megállás nélkül tombol a szélvihar, nyugat-délnyugat és délnyugat felől. 20-án még két-két csésze tea készítésére való tüzelőnk volt és két napra elegendő hideg ételünk. Minden nap készültünk, hogy útrakeljünk a depó felé, amely innen már csak 20 kilométer, de a sátor ajtaján kívül szüntelenül kavarog az örjögő hófergeteg. Nem hiszem, hogy bármit is remélhetnénk még. De kitartunk amíg elér a vég. Erőnk elhagy. A vég nem lehet messze. Szánalmas, de úgy látszik nem tudok tovább inni.

R. Scott

Utolsó bejegyzés:

Az Isten szerelmére, viseljétek gondját a mieinknek!”

Eddig a napló.

A holttesteket 1912. november 12-én találták meg.

A tárgyalat autográf levél szövege:

¹ *Scott's Last Expedition*. Capt. Scott's personal journal. Arranged by Huxley, Leonard. Cheap edition. London, 1923, Murray, John.

² SCOTT: *Angolok a Déli Sarkvidéken*. (*The Voyage of „Discovery” 1901–1904.*) Angolból átdolgozta Halász Gyula. Bp., 1911, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai).

May 13th. 1907

London E. C.

Dear Sir

Your letter of April 25th. was delivered into my hands by Mr. Reginald Smith of Messrs. Smith Elder last week.

First I must apologize for an unfortunate misunderstanding.

Shortly after my return to England I received the notice of my election as honorary member of the Hungarian Geographical Society. I was deeply grateful as I considered it one of the greatest honours which I could receive. I wrote at once to convey my thanks but it is evident my letter did not reach its destination. I feel great sorrow for this and beg that you will convey my regret to your predecessor and to the members of your Society. Will you please assume them that I was and am deeply sensible of the honour which they paid me and that I have just received with great pleasure the journal of your Society. I beg that you will add that it was from no lack of courtesy or failure to appreciate the significance of this generous tribute that they did not receive an acknowledgement of their diploma but probably from want of care in directing the envelope which contained that acknowledgement.

I beg to thank you for the volume of the series of voyages which you so kindly send and must congratulate you on the manner in which it is produced.

I consider it a great honour that you should think the Voyage of Discovery worthy of a place in such a series and I gladly give my permission for the publication in the abridged form suggested. I have informed Mr. Reginald Smith of this and think that your Editor will have no difficulty in arranging with him for the matter required to be forwarded.

Last I must thank you for your generous invitation to visit Budapest. I have much work to do and am now commanding a ship in our Navy but should the future give me greater leisure I shall have in mind your kind thought and the welcome you so generously offer.

I must again express my sincere regret for the unfortunate miscarriage of my acknowledgement of the award give me by our* Society and which I have been so proud to possess for more than two years believe me Sir

Yours most sincerely

Rob. F. Scott   Captain HBMN
(Late Discovery)

Professor Loch Lóczy

A levél magyar fordításban:

1907. május 13.

London E. C.

Kedves Uram

Április 25.-én kelt levelét Smith Reginald úr a Smith, Elder cégtől, a múlt héten átadta.

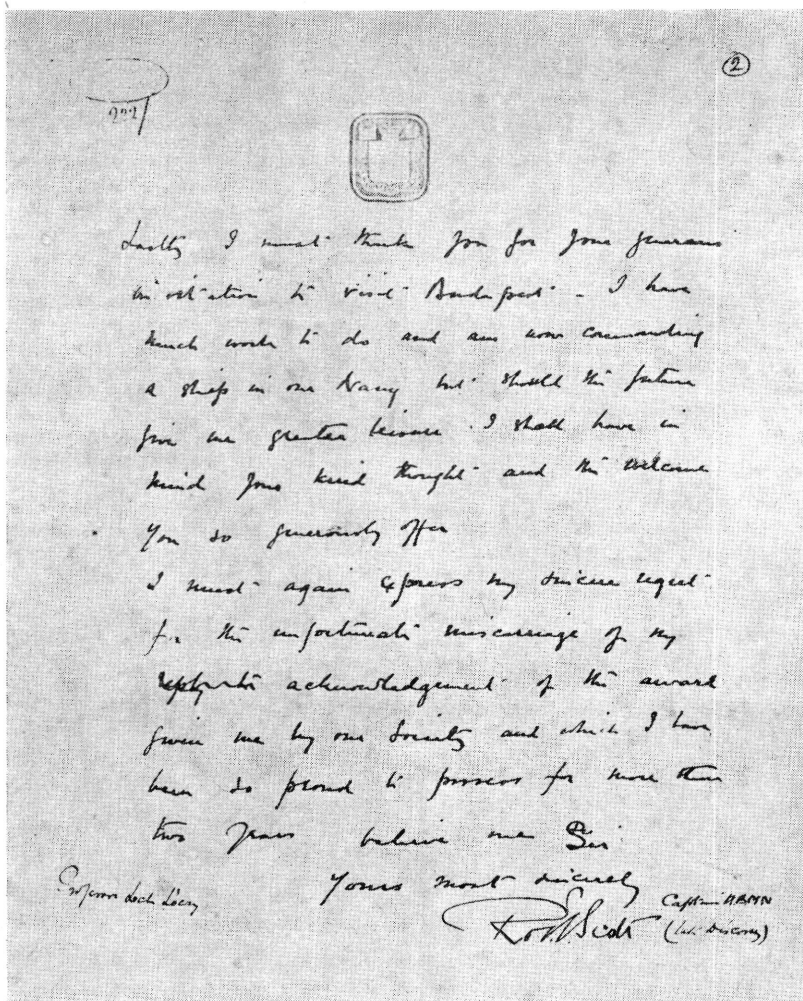
Mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem egy szerencsétlen félreértésért.

Röviddel angliai visszatérem után fölkellette figyelmemet az, hogy a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagjává választottak. Nagyon hálás voltam és úgy gondoltam erre, mint életemben elérhető egyik legnagyobb megtiszteltetésre. Azonnal írtam, hogy kifejezzem köszönetemet, de nyilvánvaló, hogy levelem nem érkezett meg rendeltetési helyére. Nagyon szomorú vagyok emiatt és kérem, adja át bocsánatkérésemet elődjének és a Társaság tagjainak. Kérem, biztosítsa őket, hogy akkor és most is nagyra értekelem a nekem juttatott megtiszteltetést és, hogy éppen most kaptam kézhez, nagy örömömre, Társaságuk folyóiratát. Kérem, tegye hozzá, nem az udvariasság hiánya vagy, hogy nem ismertem volna fel e nagylelkű elismerés jelentőségét volt annak oka, hogy nem kapták meg köszönetemet oklevelükért, de valószínűleg, a köszönetet tartalmazó boríték gondatlan címzése.

Kérem, fogadja köszönetemet azért, az utazásokkal foglalkozó sorozatba tartozó kötetért, amit Ön oly kedvesen küldött nekem és gratulálnom kell a módszerhez is, ahogyan az előállítják.

Nagy megtiszteltetésnek találom, hogy Ön méltónak találja a „Voyage of Discovery”-t arra, hogy helyet adjon számára egy ilyen sorozatban és boldogan adom beleegyezésemet

* Scott elírása. Helyesen: your.

1. kép

a javasolt rövidített formában történő kiadásához. Ilyen értelemben tájékoztattam Smith Reginald urat és remélem, kiadójának nem lesz nehéz vele elrendezni a kívánt anyag elküldését.

Végezetül köszönetet kell mondanom a budapesti látogatásra szóló szíves meghívásáért. Nagyon sok a munkám, jelenleg flottánk egyik hajójának parancsnoka vagyok, de ha a jövő több szabad időt engedélyez, eszembe fog jutni az Ön kedves gondolata és az a szíveslátás, amit Ön oly kedvesen felkínált.

Ismételt, őszinte sajnálkozásomat kell kifejeznem az önök Társasága által adományozott kitüntetés megköszönésének balszerencés eltévedéséért, amelynek, hogy immár több mint két éve birtokosa vagyok oly büszkévé tesz, kérem, higgye el Uram

Legőszintébb híve

Rob. F. Scott Brit Őfensége
flottájának kapitánya
(Előzőleg a Discovery-é)"

Loch Lóczy professzor

A levél leírása: mérete 235×195 mm, terjedelme két fólió, az első mind a rectón, mind a versón végig írva, a második végig írva a rectón, a versó üres. A papír színe enyhén sárgás, vízjele: Alex Pirie & Sons. A közepén fent látható címer felirata: Royal Mint.

A következőkben megpróbálunk fényt deríteni a levélben érintett személyekre, eseményekre. Mindenekelőtt, ki volt Reginald Smith? Scott kapitány könyvét, a *The Voyage of Discovery* a Smith, Elder & Co cég adta ki, Reginald Smith ennek a kiadóvállalatnak egyik társtulajdonosa. Scott, könyve 1905. augusztus 29-én kelt előszavában, kézírata elkészüléséhez nyújtott segítségével, hálásan emlékszik meg róla. Bizonyosra vehető, hogy szavait nem csak udvariasság diktálta, a Smith család közel állhatott hozzá, barátok lehettek, hiszen a halott Scott kapitánynál talált búcsúlevelek között volt Reginald Smithnek és feleségének szóló is. A Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye (továbbiakban TMTGY, vagy Gyűjtemény), több olyan levelet őriz, amelyet ez a kiadóvállalat írt id. Lóczy Lajosnak, a *Voyage of Discovery* magyar kiadásának tárgyában. Így, egy 1907. április 29-én Londonból kelt levelükben válaszolnak az 1907. április 25-én Budapestről kelt levélre. (Érdeemes a hetven év előtti postaváltás, ügyintézés gyorsaságára figyelni!). A Smith-cég ebben, többek között, megírja Lóczynak azt az összeget, amelyet a budapesti Lampel Róbert cégnek (a cég pontos neve akkor már: Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) Részvénytársaság) fizetnie kell a magyarra fordítás és rövidített formában történő kiadási jog átengedéséért, éspedig 21 fontot, vagy ahogy az angol cég írja: a mérsékelt 21 fontot. Egy másik, mintegy tíz nappal későbbi levelükben (ennek keltezése London, 1907. május 6. és egy Budapest, 1907. május 3-án kelt levélre válaszol!) közli Lóczyval a klisé árakat: négyzet inchenként 2,5 pennyt. Az angol kiadó átszámítja a négyzet inchet milliméterre, azt írja: egy négyzet inch hozzávetőleg 6,25 mm²-rel egyenlő. (Tévedett: 6,45 cm négyzettel egyenlő.) Mit szól ezekhez a magyar kiadó? Hogy tisztán lássunk, két évet kell előre ugrani az időben. London, 1909. március 12. A Smith, Elder & Co cég megírja Lóczynak — többek között —, hogy Lampelék 1907. április 29-én³ kelt levelükre — ebben tették a 21 fontos ajánlatot — nem válaszoltak. Lóczy az 1909. március 12-én kelt levelet lemásoltatja és átküldi Lampeléknek (az utasítás Lóczy kézírásával rajta van a levélen), mire Lampelék öt nap múlva így válaszolnak:⁴

„... Az érvényben levő szerzői jogról szóló törvény szerint a Scott-féle Discovery magyar kiadásra szóló átengedési jogáért a szerzőnek vagy kiadónak semmit sem tartozunk fizetni és csak arra az egyre kell ügyelnünk, hogy a könyvet az idén csak akkor jelentethetjük meg, ha az eredeti kiadás 1907-ben, vagy előbb jelent meg, ha tehát az eredeti kiadás 1908-ban jelent volna meg, akkor a magyar csak a jövő évben jelenhetik meg.

Ami a kliséket illeti, legutóbb a Stein Aurél-féle munkánál is láttuk, hogy az angol kiadók rendkívül rossz, nagyrészt hasznavehetetlen kliséket küldenek, amelyeket ezenfelül méregdrágán számítanak fel...”

(Vajon a Lampel-cég észrevette-e az átszámításnál elkövetett hibát?) Ide kívánczik még egy, a *Discovery* magyar kiadását terhelő költség megemlítése is. Cholnoky Jenő, aki azokban az években a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára s a társaság lapjának, a Földrajzi Közlemények-nek, majd később a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sorozat szerkesztője is volt, írja Halász Gyulának,⁵ az átdolgozó-fordítónak: „... A Discovery átdolgozásáért bátran követelhetsz 50 koronát ívenkint...”.

³ TMTGY.-ben, id. Lóczy Lajos fond. „Senones, London” (Smith, Elder Co.) — id. Lóczy Lajosnak.

⁴ TMTGY.-ben, id. Lóczy Lajos fond. Lampel R. — id. Lóczy Lajosnak. 1909. márc. 17.

⁵ TMTGY.-ben, Halász Gyula fond. Cholnoky Jenő — Halász Gyulának. 1908. június 28.

Tegyünk most egy rövid kis kitérőt és próbáljunk választ adni arra, hogy hány korona lehetett egy font sterling az 1907–1910-es években, és próbáljuk meg egy-két adattal érzékeltetni azt is, hogy mekkora lehetett a korona akkori vásárló ereje.

Első kérdésünkre válaszunkat egy levélfogalmazványból merítjük. Kelt: Budapest, 1910. január 10.⁶ Írója Lóczy Lajos, címzettje pedig nem más, mint Ernest Shackleton! Shackleton, aki maga is világhírű sarkkutató volt és Scott első, tehát a Discovery expedíciójában személyesen is részt vett. E levél tartalmából kitérünk, hogy Shackleton magyarországi arany-, ezüst-, ércbányák, lelőhelyek ára iránt érdeklődött és válaszában Lóczy udvariasan átszámítja az angol kutatónak — és nekünk — a font korona értékét. Őszerinte 1 font egyenlő 24,6–25 koronával. Így, ha kerek számmal számolunk a 21 font egyenlő 525 koronával, a 2,5 penny pedig 0,26 koronával. Ennyit kértek Smith-ék a *Discovery* kiadási jogának átengedéséért, illetve 6,45 cm² kliséért.

Második kérdésünkre — a korona akkori vásárlóereje — egy korabeli notesz alapján válaszolunk.⁷ A notesz eredeti tulajdonosát nem fedjük fel — néhány éve halt meg. A később szép tudományos pályát befutó tudós, akkor még fiatalember, egyetemet végzett, doktorátusa még nincs, hatodik éve dolgozik egyik múzeumunkban. Noteszében jegyzi kiadásait. Jövedelme, a nem teljes folyamatossággal vezetett notesz alapján, havi 300 korona körül lehetett. Tallózva e följegyzésben, az 1910-es évről csak néhány legalapvetőbb tételt kiválasztva, ilyen adatokat találunk: „havi lakbér 45 korona; havi ebédjegy 45 korona; tüzelő — fűtési idény havi egy hónapjára számítva — kb 7 korona; csináltott ruha 60 korona; új cipő 32 korona”.

Mármost visszakanyarodva a Scott-kézirathoz, annak megállapítása, hogy a kapitány mikor tért vissza Angliába, nem volt nehéz. Maga Scott közli a *The Voyage of Discovery*-ban: 1904. szeptember 10-én kötött ki Spitheadnél.

Azt kutatva viszont, hogy pontosan mikor is választották meg Robert Falcon Scottot a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagjává, különös furcsaságra bukkanunk. A társaság lapja, a *Földrajzi Közlemények* XXXV. kötete a *Magyar Földrajzi Társaság Tisztikarának és Tagjainak Névjegyzéke*⁸ az 1907-es év elején cím alatti tiszteletbeli tagok rovatban szerepel Scott Robert neve. Viszont hiába lapozunk visszafelé, magáról a megválasztásról hírt sehol sem ad! Azaz, de tartsunk rendet!

A XXXIII. kötet II. füzetének (Bp. 1905) 75. lapján ez áll: „... (az elnök) tiszteleti tagokul ajánlotta Peary Robertet, Nordenskiöld Ottót és Scott Keltiet...”. A 76. lapon számol be a közgyűlésről (1905. február 9.): „... Egyszersmind javasolta, hogy a közgyűlés Peary Robert északsarki, Nordenskiöld Ottó és Scott Keltie délsarki kutató-utazókat tiszteleti tagokká válassza...”. Majd néhány sorral lejjebb: „... Tiszteleti tagokká választotta továbbá a közgyűlés Peary Robert, Nordenskiöld Ottó és Scott Keltie kutató-utazókat...”.

Robert Falcon Scott neve egyszer sem szerepel, a Scott Keltie név viszont háromszor is. Scott Keltie? Ki volt? Nos, híres földrajztudós (élt: 1840–1927; a TMTGY őriz tőle is több autográf levelet). Több könyv szerzője. Több kitüntetés birtokosa. Számptalan Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja. A Magyar Földrajzi Társaságé azonban nem — bár, mint látni fogjuk ez akár jogászi elmélkedés tárgya is lehetne, de az előbb említett 1907-es névsorban a Scott Keltie név már nem szerepel — és utazó, dél-sarki utazó sem volt.

A nyomdahiba föltételezése kézenfekvő és valóban, gondos tanulmányozás után a *Földrajzi Közlemények* 1906 februári számában, a nevezetesebb sajtóhibák között föl-

⁶ TMTGY.-ben. id. Lóczy Lajos fond.

⁷ TMTGY.-ben.

⁸ Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Régi jegyzőkönyvek.

lelhető egy ilyen kiigazítás: „. . . Scott Keltie helyett olv. Scott Robert”. Csakhogy, még gondosabb kutatással, föllelhetők az eredeti jegyzőkönyvek is. Ezekon pedig, tehát a kézzel írottakon („jegyezte: Littke Aurél”), a szabályszerűen, aláírásokkal hitelesítetteken, minden esetben Scott Keltie neve áll és nem Robert Falcon Scotté! Mi azonban fogadjuk el sajtóhibának, fogadjuk el Robert Falcon Scott megválasztásának időpontjául az 1905. február 9-ét, annál is inkább, mert ez az időpont jól egybevág azzal, amit Scott ír levelében: „Röviddel visszatérésem után. . .”. Visszatérése, említettük, 1904. szeptember 10-én történt meg.

Ugyanez a közgyűlés — tehát az 1905. február 9-i — teszi érthetővé Scott ama sorait is, hogy „. . . nagyon szomorú vagyok emiatt és kérem adja át bocsánatkérésemet e l ő d j é n e k . . .” Ezen a közgyűlésen mondott le az addigi elnök, Dr. Erődi Béla és választották meg másodízben elnöknek Dr. Lóczy Lajost. (És Dr. Cholnoky Jenőt főtitkárrá.)

Jászay Valerie (London) szíves közléséből tudjuk, hogy H. G. R. King, a Scott Polar Research Institute, Cambridge könyvtárosa megállapítása szerint Scott kapitány 1907-ben az „Albermale” parancsnoka volt. Tehát e beosztása miatt nem jöhetett 1907-ben, de nézzük vajon később eleget tett-e Lóczy meghívásának, tartott-e előadást Budapesten? . . .

Az *Új Idők Lexikona* így ír: „Scott Robert. . . Budapesten is járt, kutatásairól előadást is tartott.” Mi — igaz, a meg nem történtet bizonyítani mindig bajos, ezért szigorúan véve, csak a „bizonyosságot megközelítő valószínűségről” beszélhetünk itt is — a következőkben cáfolni próbáljuk az *Új Idők Lexikonának* idézett állítását. Mindenekelőtt: a Magyar Földrajzi Társaság lapja, a *Földrajzi Közlemények*, Scott magyarországi tartózkodásáról, előadásáról, hírt sehol sem ad. (A Scott Keltie — Robert Falcon Scott névcsere miatt ne veszítsük el bizalmunkat a folyóirat iránt; láttuk, nem sajtóhiba volt, ha ennek vállalta is.)

A tárgyalt Scott-leveléből tudjuk, hogy Lóczy 1907. április 25-i levelében hívta meg Scottot. Lóczy 1905 és 1914 között, többször megválasztva, megszakitás nélkül elnöke volt a Magyar Földrajzi Társaságnak, a meghívást tehát a társaság nevében, mint annak elnöke küldte. Ez így történt minden esetben, akik elnöksége idején meghívására előadást tartottak Budapesten — erről később még ejtünk néhány szót. Nos, valószínűtlen, hogy a „házigazda” ne ismerkedett volna meg „vendégével”, ha az előadást tartott volna, járt volna Budapesten. Csakhogy Lóczy maga írja a *Discovery* magyar kiadásának 1910 júliusában keltezett előszavában: „. . . alkalmam volt a télen megismerkednem a híres utazóval . . .”. Tehát 1909/1910 telén és Londonban. Tudjuk, Lóczy 1909. év végén Londonba utazott, a magyar kormányt képviselte ott az 1 : 1,000.000-as világtérkép-pel kapcsolatos megbeszéléseken, és ekkor ismerkedhetett meg Scottal. Egy 1910. január 7-én Budapestről Lóczytól Shackletonnak⁹ (Shackleton akkor Bécsben tartózkodott és néhány nap múlva érkezett Budapestre) írott levélfogalmazvány bizonyítja, hogy Lóczy akkor már visszatért Londonból. A Lóczy életrajzokból tudjuk, hogy februárban a Balkánon járt; március pedig már nem tél. A megismerkedésnek tehát 1910. január 7-e előtt kellett történnie. A legkorábbi időpont 1909 november lehetett. Ezt a feltevést részben a tél megjelölés sugallja, részben egy, 1909 november 22-én Londonban keltezett, British Antarctic Expedition, 1910 felirattal, valamint Francis Drake titkár aláírással ellátott és az akkor már eszerint Londonban tartózkodó (18. Belgrave Square S. W.) Dr. L. de Lóczynak szóló levél.¹⁰ E mintegy tíz soros levélből kiténik, hogy aznap (pén-

⁹ TMTGY.-ben.

¹⁰ TMTGY.-ben.

Telefon 397. sz.

Műsorváltás: kedden és pénteken.

Elektro-Bioskop

Nyugatmagyarország legelőkelőbb mozgósínháza.

Sopron, Lackner Kristóf-utca 10.

Bemutásra kerül az összes filmgyárak legkiválóbb gyártmányainak legújabb kiadása.

Műsor:

Elsőrangú szennzőcélós műsor.

1912. évi május 3-ától május 6-áig.

Műsoron kívül!

Bonnot a párisi automobil-apach megsemmistése 1912. április hó 28-án.
Szavatolt eredeti felvétel.**Scott kapitány délsarki expedíciója!**
2. felvonás. 700 méter hosszú.

A berlini és párisi utazók kultúres-mémpént tárgyalkák a film megjelenését! Ez expedíció újdíri készült a mozgósínkóp, amely élethűen mutatja be a »Cerra Nova«-indulást, a Kap Evans', ahol először érik partot a felfedező tudósok, majd magunk előtt látjuk a hajót, amiht Ujelandót elhagyva, a nyílt tengeren halad mindaddig, míg a délsarki tenger jégdőlái közé lagyva, az élféll nap csodás sugaralban várja meg vissalnak a déli sarkról való visszatérését.

2. **Egy hájos leány.** Kitünő drámai műfilm az élethől.
A főszerepet **Henny Porten** k. a. játsza.3. **Fekete család.** Elsőrangú amerikai vigjáték.

Változások a műsoronban fenntartva.

Az előadások kezdete. Hétköznapokon délután 5, 6, 7 és 8 órakor.

Vasár- és ünnepnapokon délután 3, 4, 5, 6, 7, 8 és 9 órakor.

Helyárak: Páholylülés 70 fill., számozott zártszék 60 fill., I. hely 50 fill., II. hely 30 fill., III. hely 20 fill. Diákjegy I. hely 30 fill. Gyermekek és katonák őrmestertől lefelé I. helyen 30 fill. II. helyen 20 fillért. Gyermekek III. helyen 10 fillért fizetnek.

Méréselti bérletjegyek 10 darab I. hely 450 K.

Minden kedden és pénteken új műsor a legújabb felvételekkel.

Bitte wenden!

teken) Scott és Lóczy elkerülte egymást. A kapitány sajnálkozik emiatt és közli, hogy akkor sem volt abban a helyzetben, hogy az előadásra szóló meghívást elfogadhatta volna. (És, hogy Lóczy ott felejtette a csiptető tokját.)

Komolyra fordítva a szót, folytassuk cáfolatunkat. Papp Károly 1920. december 17-én Lóczy Lajosról tartott emlékbeszédében¹¹ 23 sorban, részletesen sorolja föl azokat a jelentősebb kutatókat, akik Lóczy elnöksége idején a Magyar Földrajzi Társaságban előadást tartottak Budapesten, többek között: „... Amundsen Roald. . . Nordenskjöld Otto. . . Shackleton E., . . . Peary R. E. . .” majd, — és éppen innen eredhet az *Új Idők Lexikonának* tévedése! — „... 1914-ben Evans E. R. G. Scott kapitány délsarki brit expedícióját. . . ismertette. . .”

Robert Falcon Scott kapitány neve tehát nem szerepel! De ebből a huszonhárom soron át folytatott, mondatot bezáró, ponttal nem, ám vesszővel, pontosvesszővel, keresztnév rövidítést jelző pontokkal annál sűrűbben megtűzdelt szövegből felületes olvasással könnyen úgy tűnhet, mintha egy bizonyos Evans E. R. G. Scott nevű kapitány a saját délsarki expedíciójáról tartott volna előadást. Az igazság ellenben az, hogy E. R. G. Evans — aki útítársa volt Scott kapitánynak — tartott előadást a Magyar Földrajzi Társaságban 1914. február 5-én, ilyen címmel: *Scott kapitány utolsó útja. A Brit délsarki expedíció, 1910—1913.*

Cáfolataink befejezéséül még csak Halász Gyula önéletrajzára¹² szeretnénk hivatkozni. Tudni kell, hogy ő ezekben az években a Magyar Földrajzi Társaság választmányi tagja volt, később titkára. A *Discovery* és a *Scott Last Expedition* fordításán kívül közel hatvan könyvet fordított magyarra, jórészt felfedezéstörténeti, utazásokról szóló műveket. Önéletrajzában felsorolja nemcsak azokat a nevezetesebb embereket, akikkel érintkezésbe került (természetesen köztük van Ernest Shackleton és az előbb említett E. R. G. Evans is), de a nevezetesebb emberektől kapott és őrzött leveleket is, így például Scott kapitány özvegyétől. Magát Robert Falcon Scottot azonban ő sem említi.

Összefoglalva: véleményünk szerint az *Új Idők Lexikona* tévedett, Robert Falcon Scott Budapesten nem járt, itt előadást nem tartott.

Ezzel szemben Halász Gyulának a *Scott utolsó útja* előszavában tett kijelentése, miszerint az első világháború előtt Budapesten is gyönyörködhettek a Scott expedíció által a délsarki kontinensen készített eredeti filmfölvételekben, teljes mértékben igaz!

Sőt! Annak alátámasztására, hogy nemcsak a posta, de a mozitulajdonosok is megnyire mozgékonyak voltak azokban az években, hivatkozunk a *Mozgóképek Újság* (e lap nem a nagyközönséget, hanem a mozisokat volt hivatva tájékoztatni) 1912. március 15-i számára.¹³ Ebben az UNIO filmkölcsonző vállalat hirdetni kezdi a filmszalag kölcsönözhetőségét, ezzel a szöveggel: „Scott kapitány délsarki expedíciója. Szenzációs eredeti, helyszíni felvételek.” Ám, hogy milyen gyorsan mutatták be a filmet — és nemcsak Budapesten —, tanúsítja az akkori moziműsor (2. ábra).¹⁴

* * *

E Scott kapitánynak és társainak emlékére szánt dolgozatot nem fejezhetnénk be illőbben, mint azzal a Tennyson *Ulisséséből* vett idézettel, amely a hősök tiszteletére a Hut Point-on föllállított emlékkereszten áll: „To strive, to seek, to find and not to yield.” (Küzdeni, kutatni, találni és nem beletörődni.)

BEÖTHY BERTALAN

¹¹ *A Szent István Akadémia Emlékbeszédei.* Szerkeszti: REINER János. I. kötet, 5. szám. 1922, Bp. Hivatkozott rész a 26. lapon.

¹² TMTGY.-ben. Halász Gyula fond. Gépírás. Bp. 1947.

¹³ Filmtudományi Intézet és Filmarchívum könyvtára.

¹⁴ OSZK, Kisnyomtatványtár.

A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez. Ez a szerény terjedelmű közlemény az amerikai Magyar Tájékoztató Könyvtár, a Hungarian Reference Library működését az ellenforradalmi rendszer külföldi kultúrpropaganda tevékenységébe ágyazottan kísérl meg — ha vázlatosan is — bemutatni, hogy ennek a sok érdekes tanulságot magába rejtő intézménynek további részletes tanulmányozásához adalékokkal szolgáljon.

Írásunkban nemcsak egy történetet kísérlünk meg előadni, hanem egy amatőr könyvgyűjtő és bibliográfus, Feleky Károly emlékének tisztelgünk, akiről jóformán semmit sem jegyeztek fel lexikonaink.¹

* * *

Magyarország a harmincas évek végén mintegy félszáz külföldi kulturális intézménnyel rendelkezett, három Collegium Hungaricummal, két tájékoztató könyvtárral, kilenc Magyar Intézettel, hat egyetemi tanszékkal, harmincegy lektorátussal, két eklektikus folyóirattal: a *The Hungarian Quarterly*vel és a *Nouvelle Revue de Hongrie*val fejtett ki külföldi kultúrpolitikai tevékenységet. Ennek az intézményhálózatnak egyik fontos gócpontja volt az 1938 tavaszán New Yorkban megnyitott Magyar Tájékoztató Könyvtár, a Hungarian Reference Library (a továbbiakban H. R. L.).

A könyvtár jelentőségét, súlyát annak köszönhette, hogy történeti értékű, múzeális becsű hungarica-állományával egy növekvő világhatalom központi városában, emigrációs környezetben talált otthonra, olyan időpontban, amikor Magyarország mindjobban elkötelezte magát a fasiszta hatalmak mellett.

Feleky Károly hungarica-gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum 1937 tavaszán megvásárolta.² Ez az értékes matéria lett a H. R. L. törzsgyűjteménye. Az úgynevezett Feleky-gyűjteményben megvolt minden magyar vonatkozású angolul írott könyv, amely 1566 óta megjelent. A könyvtár több mint öt és félezer könyvet, röpiratot, és tízezernél is több újságcikket foglalt magába. A kitűnő érzékkel gyűjtött anyagban értékes XVI. és XVII. századi nyomtatványok mellett Kossuth Lajos amerikai tartózkodására vonatkozó számos dokumentum is megtalálható volt.³

¹ Életrajzi adatait egyedül az *Új Idők Lexikona* (Bp. 1938. 2347.) közli: „Feleky Károly, amerikai magyar könyvgyűjtő, 1865, †1930. Tizennyolc éves korában került ki Amerikába. Karmester, majd színházigazgató volt New Yorkban. Óriási könyvtárt gyűjtött össze, főleg magyar vonatkozású angol könyvekből. Rengeteg adatot szedett össze az Amerikában élő magyarokról. Becses könyvtárát és feljegyzéseit 1937-ben megszerezte a Magyar Nemzeti Múzeum s ez lett az alapja a new yorki magyar könyvtárnak.”

² [Amerikai Egyesült Államok, New York County] *Laszlo Telkes against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ... in charge of Hungarian interests in the State of New York ... 1-2 tom.* New York (1942), Adams Press 2 db. — Affidavit of L. Telkes /Ghika György megbízólevele/ 1 tom. 66. — A Feleky-gyűjteményre vonatkozó okmányokat és a hagyaték leltárát ld. Feleky Antoinette: *Bibliographical Manuel of English Literature relating to Hungary, Known as Feleky Collection.* (Gépirat) ff. 1-22. A hagyatékra vonatkozó okmányok. = OSZK t. Fol. Angl. 12.

³ FRAKNÓI Vilmos: *Égy magyar könyvgyűjtő New Yorkban.* = Magyar Könyvszemle 1912. 213-219. Fraknói, aki 1912-ben ellátogatott New Yorkba, a gyűjteményről így nyilatkozott: „— Hallottam valamit Feleky Károly gyűjteményéről. Nem sokat adok az ilyen amatőrökre... De gondoltam, megnézem. Elmentem, megnéztem, és egész New Yorknak szánt időmet ott töltöttem el. A könyvtár unikum és Feleky Károly az angol-amerikai irodalom legkiválóbb szakembere, a 48-49-es éveket közevő amerikai emigráció tudósa.” — idézi Pásztor Árpád = *Literatura* 1926. No. 8. 1. Itt említjük meg, hogy Jánossy Dénes a Feleky-gyűjtemény anyagából igen sok dokumentumot közölt a *Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. I-II. c.* okiratgyűjteményben. Jánossy az I. kötet előszavában (IX. p.) ezt említi is. Ld. még: *Jánossy Dénes anyaggyűjteménye az 1848-49. évi szabadságharc és a Kossuth-emigráció történetéhez. 1927-1948.* Emigrációs irodalmi jegyzetek a new yorki Feleky gyűjteményből. OSZK Kt. 27 pall. 95. 164 f.

Néhány évvel a gyűjtő halála után, mzevege a magyar államnak megvételre ajánlotta fel a gyűjteményt.⁴ A könyvtárat a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg, de ügyeinek intézését a Magyar Kir. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium külföldi kapcsolatokkal foglalkozó osztályára bízta.⁵

Pelényi János washingtoni követ javaslatára a könyvtár vezetésére az akkor már több éve az Egyesült Államokban élő Telkes Lászlót kérték fel.⁶

A könyvtár helyét kitűnő érzékkel jelölték ki, a választás a 19 West 44th Streeten levő Berkeley Building-re esett, amelynek a szomszédságában a Columbia Egyetem, az Imperial State Building és a Metropolitan Operaház található.⁷ A H. R. L. 1938. április 20-án nyílt meg. A megnyitáskor közzétett körlevél szerint a könyvtár feladatának tekintette, hogy minden magyar vonatkozású ügyben díjtalan szóbeli vagy írásbeli tájékoztatással szolgáljon. Az információ-szolgáltatás mellett a könyvtár feladatául tűzte ki.

„... Magyarország és Amerika kultúrértékeinek a két nagy nemzet előtt való kölcsönös megismertetését. Az ilyen irányú munkásság föléli a kultúrkapcsolatok minden vonatkozását a két ország tudományos életének, művészetének és egyéb kulturális értékeinek kölcsönös ismertetését, ápolva és fokozva a két ország barátságát és megértését.”⁸

1938 és 1941 között a könyvtár lerakta azokat az alapokat is, amelyek egy amerikai magyar kultúrpropaganda-centrum támpontjai lehettek volna.⁹ A H. R. L. kiadványsorozatot adott ki, amelyek a magyar nevelésüggyel, népzenevel, iparművészettel és más témákkal foglalkoztak. A kiadványok angol nyelven jelentek meg, és az érdeklődők díjtalanul megkaphatták. A könyvtár dokumentációs szolgálata az *Amerikai Magyar Lexikon* anyagának gyűjtése mellett az amerikai iskolai, főleg történelmi kézikönyvek magyar vonatkozású anyagának feldolgozását is végezte. Magyarországra és külföldön élő magyarokra vonatkozó újságcik-kivágásokat is gyűjtöttek.¹⁰ Tervbe vették a külföldi magyar és magyar vonatkozású kurrens bibliográfia amerikai vonatkozású anyagának összeállítását és az 1920–1930-as évek anyagának gyűjtését meg is kezdték.¹¹

A H. R. L. fontos szerepet vállalt magára az amerikai magyarok összefogásában is. Máthé Elek református lelkész 1940-ben amerikai tanulmányútja során ellátogatott a

⁴ Feleky Antoinette 16 ezer dollárért adta el a gyűjteményt. Pásztor Árpád szerint a Feleky-gyűjtemény már 1925-ben 32 ezer dollárt ért. (Pásztor Árpád: „Hello Charlie”. = Pesti Napló 1938. február 27.) Az adásvételi szerződésben a Magyar Nemzeti Múzeum kötelezte magát arra, hogy New York Állam, New York városában legalább tíz évig könyvtárat tart fenn, amelynek részét képezi a Feleky-gyűjtemény. A könyvtár működésének megszüntetése és állományának hazahozatalára tíz év eltelte után nyílt lehetőség.

⁵ PAIKERT Géza: *Amerikai Magyar Felvilágosító Könyvtár*. = Klny. a Néptanítók Lapjából. 1940. 21. sz. 931–933.

⁶ Telkes az első világháború után ösztöndíjként került ki. Amellett, hogy jogi diplomával rendelkezett, könyvtári ismeretei is voltak, amelyeket a Harvard Law Library magyar részlegének megszervezése révén szerzett. *Laszlo Telkes, against Hungarian National Museum by Martin Kastengren*, ... — Affidavit of L. Telkes I. tom. 43.

⁷ PAIKERT: I. m. 932.

⁸ A körlevelet közli a *Magyar Könyvszemle* (1938. 323.).

⁹ SZENTKIRÁLYI József: *A new yorki Magyar Könyvtár* (Klny. a Láthatár 1940. évi április havi számából 3–7.).

¹⁰ A H. R. L. újságcik-kivágat gyűjteményéből, a Library of Congress birtokában levőkről az OSZK-ban mikrofilm-másolatok találhatóak: *Feleky Charley (Microfilm)*, *Hungarian Reference Library Cards Representing the Holdings in the Hungarian Reference Library*. Collection originally owned by Charley Feleky, Washington D. C. Library of Congress. = OSZK Mikrofilmtár FM 7/593, 132–133. tekeres.

¹¹ Telkes László — Fitz Józsefhez. 1939. 3 db 4 f+2 boríték. (1939. március 3. keltezésű levél) OSZK Kt. Fond 45/697.

H. R. L.-be, s megállapította, hogy a könyvtár „... a középosztálybeli new yorki magyarság eleven életet élő szellemi centruma”¹². Nota bene! A H. R. L. körül nemcsak magánszemélyek sűrögtek-forogtak, hanem az amerikai magyar emigránsok konzervatív beállítottságú, a revízió ügyét pártfogoló szervezetei is.¹³ E szervezetek közül a legjelentősebb az Amerikai Magyar Szövetség volt, amely akkoriban az amerikai magyarság hivatalos képviselőjeként igyekezett szerepelni.¹⁴ Amikor a könyvtár, előadások, hangversenyek, kiállítások rendezését is programjává tette, valóban rálépett arra az útra, amellyel hamisítatlanul hasonlítani kezdett egy amerikai magyar kultúrintézethez.¹⁵ A könyvtár már fennállásának első évében olyan sikeresen működött, hogy helyiségének további bővítésére volt szükség, hamarosan egy előadótermet is kialakítottak. Ez a 100—120 embert befogadó előadóterem szinte a hét minden napján magyar tárgyú előadások, hangversenyek, kiállítások és más rendezvények színhelye volt. 1939 szeptemberétől kezdve átlagosan havi három előadást, hangversenyt és kiállítást rendeztek. Az előadások közül kiemelkedik az 1940. január 24-én tartott emlékest, amelyet Finta Sándor szobrászművész, Kováts Mihály huszárezredes bronz-emlékreliefjének leleplezése alkalmából rendeztek.¹⁶ Kováts Mihályról, az amerikai szabadságharc magyar hősről Willigan L. Walter, a New York-i St. John Egyetem tanára és Kerekes Tibor, a washingtoni Georgetown Egyetem tanára emlékezett meg. Az ünnepségen megjelentek a magyar kormány, az amerikai hadierő, New York állam és város küldöttei is. Az ünnepi beszédeket a kongresszus naplójában is megörökítették, amely azért is igen figyelemre méltó, mert legritkább esetben fordul elő, hogy az amerikai törvényhozáson kívülálló eseményekről a kongresszusi napló megemlékeznek.¹⁷ A kiállítások és ünnepi rendezvények sorából itt még két eseményt említünk meg, az 1941. július 17.-én rendezett Kossuth-kiállítást¹⁸ és az 1941 októberében a könyvtárban tartott alkotmányünnepséget.¹⁹ Mindkét rendezvény, kiváltképpen Kossuth amerikai körútjának a kilencvenedik évfordulója alkalmából rendezett kiállítás, a Kossuth-életmű méltatása, a „Kossuth-év Amerikában” amerikai és angol szerzők Kossuth tiszteletére komponált műveinek előadása a H. R. L.-ben, a

¹² MATHÉ Elek: *Amerikai magyarok nyomában*. Útirajz. Dante Könyvkiadó. é. n. 83.

¹³ Telkes László — Fitz Józsefhez írt (1939. december 22. keltezésű) levelében beszámolt arról, hogy „... A Hungarian Reference Library gyűjteményét állandóan gyarapítják a könyvtár barátai könyvadományokkal és a köszönő íveket jól fogjuk tudni használni.” = OSZK Kt. Fond 45/697.

¹⁴ Puskás Júlia: *Magyar szervezetek Amerikában az 1880-as évektől az 1960-as évekig*. = Történelmi Szemle 1970. 538—539.

¹⁵ MATHÉ: I. m. 84. erről így számolt be: „Maga a könyvtár azonban amolyan fából vas-karika, mert minden, csak nem könyvtár. Mai funkciója szerint talán inkább new yorki magyar klubnak, hangversenyirodának és tudakozó intézetnek lehetne nevezni, a legmostohább helyet a könyvtár kapta. Egyetlen szűk helyiségben a mennyezetig zsúfolt polcokon helyezték el az 5—6 ezer kötetnyi könyvgyűjteményt és a rengeteg egyéb anyagot. Olvasóval egyetlen egyszer sem találkoztam, pedig amíg New Yorkban voltam, alig volt nap, hogy valamennyi időt a könyvtárban ne töltöttem volna. A szűk helyiségben igen kényelmetlen íróasztal mellett dolgozott a Magyar Könyvtár egyetlen, a könyvekkel is foglalkozó tagja ...”.

¹⁶ *A washingtoni képviselőházi Napló megemlékezése a new yorki Magyar Könyvtárról*. = Külügyi Szemle 1940. 432.

¹⁷ Kerekes Tibor az Amerikai Magyar Szövetség főtítkára volt. A „Congressional Record”-ban megörökített beszéde arra utal, hogy az AMSZ a H. R. L. tevékenységét támogatja és a szervezet együttműködött a reform-konzervativizmus eszméit valló magyarországi körökkel.

¹⁸ *Kossuth-kiállítás New Yorkban, Kossuth-év Amerikában*. = Külügyi Szemle 1941. 489.

¹⁹ *Alkotmányünnepség a new yorki Magyar Könyvtárban*. = Külügyi Szemle 1942. 72.

tiszteletadás mellett arra is szolgált, hogy Magyarország Szovjetunió elleni hadbalépésének amerikai visszhangját enyhítsék.²⁰

A H. R. L. igen figyelemreméltó propagandaeszközkhöz is hozzájutott. 1939 szeptemberétől az egyik New York-i rádióállomás, a WQXR heti félórás magyar műsort kezdett sugározni. Az adás a H. R. L. égisze alatt folyt.²¹ A könyvtár 1940–41-ben tovább bővítette tevékenységét. „Hungarian Academy” címmel tanfolyamot szerveztek, amelyen amerikai és az Egyesült Államokban élő magyar szakemberek tartottak előadásokat Magyarországi történetéről, kultúrájáról, művészetéről, zenéjéről.²² Az akadémia ugyanakkor az amerikai magyarok számára angol nyelvtanfolyamot is szervezett. Telkes László irányításával megalakult a „Magyar Club Inc.” Telkes saját kezdeményezésére, a magyar irányító szervek engedélye nélkül hozta létre a Magyar Clubot, amely gyűléseket, fogadásokat, vacsorákat és egyéb összejöveteleket szervezett.²³ A H. R. L. tevékenysége ezekben az években mindjobban kultúrpropaganda-centrum feladatainak vállalása felé orientálódott, és a figyelem elterelődött a nagy értékű történeti matéria rendszeres feldolgozásáról. A H. R. L. könyvtári funkciói háttérbe szorultak.

A H. R. L.-vel kapcsolatos távolabbi elképzeléseket, ha egy kicsit ábrándosan is, de mindenesetre igen jellemzően Paikert Géza fogalmazta meg.

„Gondolatainkban egy hatalmas amerikai–magyar kultúrház körvonalai bontakoznak ki, amelynek magja egy amerikai magyar tudományos intézet, s köréje hatalmas méretekben csoportosul mindaz, amit ma a H. R. L. végez. Lelki szemeinkkel látjuk a kultúrház szerkesztőségét, ahol magasszínvonalú szakfolyóirat mellett napilapot is adnak ki. Mindez Amerika minden zugában a magyar ügyet szolgálja. Látjuk a kultúrház belső berendezését, amelynek klubhelyiségeiben nemcsak amerikaiak, hanem az odaszakadt magyarok, sőt az Óhazából előadókörútra tudományos, gazdasági célból kiküldött látogatók találhatnak hamisítatlanul magyar levegőjű barátságos otthont. Látjuk a kultúrház színházát, moziját, állandó kiállítási termét, óriási könyvtárát, olvasószobáit, mindent, aminek ez idő szerint az alapjai megvannak, csak a megfelelő bővítés hiányzik.”²⁴

A H. R. L. jól alkalmazkodott az amerikai környezethez. Kapcsolatot teremtett az amerikai intellektuális körökkel, kiadókkal, szerkesztőkkel.²⁵ Magyarország hadbalépése az Egyesült Államok ellen véglegesen megszüntette a H. R. L. további működésének lehetőségét. A könyvtár anyagának hazahozatalára irányuló kísérlet meghiúsult.²⁶ A

²⁰ 1941 nyarán az antifasiszta koalíció már kibontakozóban volt, ennek ellenére a magyar uralkodó körök még biztak abban, hogy a nyugati hatalmakkal való hadiállapotot elkerülhetik. Minderre ld. JUHÁSZ Gyula: *Magyarország hadbalépése Nagy-Britanniát és az Amerikai Egyesült Államok ellen.* = Történelmi Szemle 1965. 61–87.

²¹ SZENTKIRÁLYI: I. m. 6.

²² *Magyar Akadémia New Yorkban.* = Külügyi Szemle 1941. 176.

²³ Telkes László és a magyar külképviselet között különféle differenciák merültek fel. 1941 nyarától kezdve Telkes több alkalommal figyelmen kívül hagyta a magyar konzulátus, illetve követség utasításait, sőt azok ellenére járt el. Amikor 1941. október 11-én Ghika Károly nagykövet felkereste a könyvtárát, utasította Telkest, hogy a Magyar Club Inc. tevékenységét szüntesse be. *Laszlo Telkes, against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ...* – Affidavit of George Linzboth I. tom. 101–103.

²⁴ PAIKERT: I. m. 10–11.

²⁵ Így pl. a *New York Times*, a *New York Herald Tribune* hetente két alkalommal rendszeres közleményekben számolt be a könyvtár munkájáról. Az 1939-es év végén kibocsátott protestáns bélyegsorozat fényképét és angol nyelvű leírását a H. R. L. elküldte az amerikai sajtónak, az akció eredményeként 200 hírlapi közlemény jelent meg. – SZENTKIRÁLYI: I. m. 6.

²⁶ A magyar–amerikai viszony feszültté válása után Telkes utasítást kapott arra, hogy a H. R. L. állományát szállítsa haza. Telkes a kapott utasítás teljesítését megtagadta. A H. R. L. bezárása után különféle anyagi természetű követeléseket támasztott a Magyar Nemzeti Múzeummal szemben. *Laszlo Telkes, against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ...* – Affidavit of Martin Kastengren, I. tom. 14–15.

hadiállapot logikus következményeként az Egyesült Államok kormányservei 1942 januárjában a H. R. L.-t mint ellenséges hatalom propaganda intézményét, bezáratták.²⁷

A H. R. L. könyvtári állományát, irattárát és berendezési tárgyait az Egyesült Államok Igazságügyi Minisztériumának egyik hivatala, az „Alien Property Custodian” lefoglalta.²⁸ Az irattári anyag és a berendezési tárgyak raktározási és biztosítási költségeit a háború alatt a New York-i Svéd Főkonzulátus, a felszabadulás után a Magyar Főkonzulátus útján a magyar állam fedezte.²⁹ Az értékes könyvtári állomány gondozását és díjtalan tárolását a New York-i Columbia Egyetem vállalta.³⁰ Végül is innen, a Columbia Egyetem könyvtárból került a washingtoni Library of Congress és a New York-i Hungarian Foundation birtokába az egykori H. R. L. anyagának tekintélyes része.

Ki tudná megmondani, hány értékes könyvgyűjtemény semmisült meg, vagy szóródott szét az idők során. Az egykori gyűjtemények összetartozásának utolsó emléke rendszerint az antikváriusok árjegyzéke, melynek címlapján utoljára szerepel a gyűjtő könyvtár neve. A H. R. L. gyűjteménye szerencsére nem került antikváriusok kezére, akiknek útján magángyűjtők polcaira vándorolhatott volna. Kultúránk idegenben szétszóródott hatalmas tárházát, Feleky hungarica-gyűjteményét talán még nem lenne késő újra összegyűjteni, hogy ismét együtt álljon a magyar történelmi múlt, irodalom, tudomány és művészetek kutatóinak rendelkezésére.

RÓNAI TAMÁS

²⁷ *Laszlo Telkes, against Hungarian National Museum by Martin Kastengren, ... — Affidavit of Martin Kastengren, 1. tom. 11–12.*

²⁸ *Balassa Béla főkonzulátusi tisztviselő 1948. november 4. keltezésű jelentése a new yorki Magyar Tájékoztató Könyvtár helyzetéről. = Új Magyar Központi Levéltár VKM Külföldi Kulturális Kapcsolatok Osztálya 255842. sz. ügyirat.*

²⁹ A tárolási költségek 1942. január 1.-től 1947 március hó végéig 16 308 dollár és 41 centet emésztettek fel. *New yorki Magyar Tájékoztató Könyvtár helyzete = Új Magyar Központi levéltár VKM Külföldi Kulturális Kapcsolatok Osztálya 249602/1948. X. sz. ügyirat.*

³⁰ A H. R. L. könyvtári anyagának a Columbia Egyetemre történt beszállításakor az egyik könyvtári tisztviselő (Balassa Béla szerint) azt mondta, ... hogy ha a Columbia tudta volna, milyen értékes anyag van a Feleky-féle gyűjtemény közt, akkor tétovázás nélkül megadták volna a Felekyné által kért 20 000 dollárt. (Annak idején, amikor Feleky özvegye eladásra felajánlotta a könyvtára, a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül a csehszlovák kormány és a Columbia Egyetem is érdeklődtek a gyűjtemény megvásárlása tárgyában.)

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok emléke a XVI. századból. Debreceni Ember Pál (†1710) *Historia Ecclesiae* c. műve¹ máig egyik legfontosabb forrása a magyarországi protestáns egyháztörténetnek. Ember Pál nagy filológiai felkészültséggel dolgozott. Gyakran hivatkozott korabeli nyomtatványokra, különböző kiadványokra, köztük számos olyan dokumentumra, amelyek az ő kezében még megfordultak, ma már azonban nem találhatók. Ezért ha hivatkozásait, utalásait szembesítjük a ma ismert könyvanyaggal, feltételezhető, hogy e szembesítés ma már teljesen ismeretlen nyomtatványok emlékével gazdagítja bibliográfiai ismereteinket.

Próbaképpen azokról a munkákról kíséreltük megállapítani, hogy nyomtatott művek voltak-e, amelyeknek kiadását Ember Pál az „edo 3” ige valamelyik alakjával jelölte.

Lássunk néhány példát: „...quas...placet exhibere Latine ex Hodego (vernacula scripto et Claudiopoli edito) p. m. Stephani Tholnai”² (= RMK I. 1236).

„Opposita ei est confessio de mediatore generis humanis Jesu Christo...a Casparo Helto...Edita est confessio Wittebergae Ann. MDLV”³ (= RMK III. 432).

„Edita tunc est Apologia Bartphensis pro formula Concordiae”⁴ (= RMNY 576).

„Petrus Beregszaszi Varadiensis Ecclesiae antistes eodem aetate varias ac varias de et super ista Kalendario Gregor. disputationes et digladiationes habuit cum Jesuitis Claudiopolitanis, Wolphgango Serechio Germano et Stephano Aratore Hungaro. Extant aliquot eius tractatus Basileae fideli cura celesber. Grynaei editi...”⁵ (= RMK III. 759).

„Distingui tamen hic Emericus ab alio Emerico Katona itidem Uyfalvino debet, cujus elogium et scripta succinte sunt delineata a Davide Pareo, theologo Heidelbergensi, post praefationem tractatus posthumi ab eo editi, De patrum, conciliorum, traditionum auctoritate circa fidei dogmata...”⁶ (= RMK III. 1095).

E példák azt mutatják, hogy Debreceni Ember Pál az „edo 3” igét következetesen a nyomtatásban való kibocsátás jelölésére használta. Az e szóval jelölt művek nyomtatott kiadása ma is minden esetben megtalálható.

¹ LAMPE, Fridrich — (DEBRECENI EMBER PÁL): *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...* Traiectae ad Rhenum 1728.

² I. m. 57.

³ I. m. 106.

⁴ I. m. 331.

⁵ I. m. 332.

⁶ I. m. 344. További példákat is említhetnénk a 226. lapon a *Corpus et Syntagmate confessionum fidei*. Genève 1612 c. hitvallásgyűjteményt, a 390. lapon pl. a *Historia revelationum C. Kotteri, C. Panatoviae, N. Drabicii, et que circa illas variae acciderunt*. H. n. 1695 című művet, a 446. lapon RMK I. 1173-at írta le hasonlóképpen Ember Pál.

Csupán néhány zsinati kiadvány megjelenését nem igazolják máig fennmaradt példányok. Vizsgáljuk meg ezért közelebbről, időrendben haladva a különböző zsinatok iratairól szóló beszámolókat, amelyekben az „edo 3” szó előfordul.

Az 1557. évi kolozsvári zsinatról nem Ember Pál, hanem Lampe tudósított: „Iste vero etiam postquam disputationes detractaret, haereseos damnatur a vehementio zelo pastorum Lutheranorum. Confessio deinde de Coena Domini editur et publice decernitur” (= RMNY 143)⁷.

Egri Lukácsnak és Károlyi Gáspárnak az 1566. évi gönci zsinaton lezajlott vitáját Szilágyi Benjámín István synodaliai alapján ismertette Ember Pál: „Propositiones Lucae Agriensis, quas tunc primum edidit, cum suum virus adversus divinitatem Filii evomere inciperet in Synodo A. 1566 22 Jan. et seqq. celebrata Göntziensi”⁸.

E propositioknak és a vita további iratainak, amelyeket Ember szintén közölt, korabeli kiadását nem ismerjük. Ember a címet és a szöveget is szó szerint Szilágyi kéziratából vette át.

Az 1566. évi tordai zsinaton kiadott hitvallásról a következőket olvashatjuk:

„Synodus in Transylvania Thordae congregata, Anno 1566. 15 die Martii, in qua ministri Ecclesiarum Ungaricae nationis nonnulli impiam de Trinitate confessionem ediderunt, praeunte Georgio Blandrata et Francisco Davidis”. A hitvallás szövegét a következő címmel közölte Ember: „Capita consensus doctrinae de vera Trinitate ministrorum Thordae congregatorum 15 die Mart. 1566.”⁹

E confessio nyomtatott kiadásáról sem tudunk.

Ugyancsak megtaláljuk Embernél az 1566. évi vásárhelyi zsinaton kiadott hitvallás szövegét: „Articuli Christiani consensus de Sancta Trinitate editi a pastoribus Ungaricarum Ecclesiarum in Transylvania in Synodo Vasarhelina Anno Christi 1566. 19. Mai. Hierem IV. Novate vobis novalia et nolite seminare inter spinas”¹⁰.

Ezekből az articulusokból nyomtatott példány nem maradt ránk, megjelenésüket azonban meggyőző érvek alapján feltételezte Kathona Géza¹¹ (= RMNY 214).

Az 1567. évi debreceni zsinaton alkotott egyházi törvényekről így tudósított Ember:

„Editi sunt hoc Anno articuli ex Verbo Dei et lege naturae compositi, ad conservandam politiam ecclesiasticam et conformandam vitam Christianam jurisdictionemque ecclesiasticam in Ungarica natione, qui apud nos vulgo maiores vocantur et sunt numero LXXIV. impressi primum Debrecini anno 1567 per Michaelem Török in 4-to” (= RMNY 226).¹²

Ugyanezen a zsinaton egy hitvallást is elfogadtak, amelyet Ember a különböző hitvallásokról szóló rövid beszámolójában említett meg: „Preaterea in Debrecini in Hungaria edita et impressa est Confessio una cum articulis quibusdam anno D. 1567 1. septemb., et inscripta serenissimo principi et domino Johanni II. . .”¹³ (= RMNY 228).

Az 1591. évi nagykárolyi zsinat tárgya a naptárreform volt.

⁷ I. m. 111. E rész szögletes zárójelben áll. Mint Ritoók Zsigmondné megállapította, Ember Pál eredeti kéziratában a szögletes zárójelbe tett részek nem szerepeltek. (MKsz 1973. 368.)

⁸ I. m. 138.

⁹ I. m. 147–148.

¹⁰ I. m. 159.

¹¹ MKsz 1965: 267.

¹² LAMPE: I. m. 162–163.

¹³ I. m. 126.

„Postquam Kalendarium Gregorianum octodecim comitatum cis et ultra Tibiscanorum et Baroviensium pastores ultra decennium communibus votis impugnassent, tandem in synodo Karolina A. 1591. 10. Febr. celebrata, generalem contra illud protestationem ediderunt sub hoc titulo: *Judicium ecclesiarum ex verbo Dei in Hungaria reformatarum quo rationes solidae redduntur, quo minus Gregorianum Kalendarium in ecclesia acceptari possit in synodo Karolina habitum Anno 1591 10. Febr.* (Prostat apud me integer iste tractatus synodalis.)¹⁴

E vitairat nyomtatott példányát ma nem ismerjük.

A felsorolt példák azt mutatják, hogy a zsinati kiadványok esetében az „edo 3” szó önmagában nem jelenti feltétlenül a nyomtatásban való kibocsátást. Az eddig kialakult képhez hozzátehetjük, hogy azoknak a zsinati iratoknak, amelyekről szóló beszámolójában Ember nem használta az „edo 3” szót, nyomtatott kiadásuk nem ismert,¹⁵ ezért, bár Debreceni Ember Pál szóhasználatában különben az „edo 3” következetesen nyomtatott művekre utal, teljes bizonyossággal mégsem állíthatjuk, hogy az itt felsorolt valamennyi zsinati kiadvány megjelent nyomtatásban, de az egészen bizonyos, hogy az „edo 3” ige ezekben az esetekben is olyan műveket takar, amelyeket a közzététel és a kinyomtatás igényével állítottak össze, arra készítettek elő. Ismerve a kor nyomdai lehetőségeit és elvárásait, megalapozottan feltételezhetjük, hogy ezek az iratok többségükben valóban meg is jelentek, s Debreceni Ember Pál ismerhette még példányukat, vagy esetleg olyan kézírati másolatból dolgozott, amely nyomtatott példányról készült.

Ezek alapján a következő művek megjelenését feltételezzük kiegészítés képpen az RMNY XVI. sz-i anyagához.

S 214 A

<Capita consensus doctrinae de vera Trinitate ministrorum Thordae congregatorum 15. die Mart 1566. [Kolozsvár 1566.]>

XVIII. századi adat alapján feltételezhető Unitárius hitvallás.

E mű megjelenésére Debreceni Ember Pál feljebb idézett szavai alapján következtethetünk. Az erdélyi református egyház 1566. évi, Blandrata György és Dávid Ferenc által vezetett zsinata fogadta el a háromszakaszos unitárius jellegű hitvallást. Tartalmát Kathon Géza elemezte.¹⁶ Szövegét Ember Pál művéből ismerjük.¹⁷ E hitvallás kinyomtatása azért is valószínű, mivel mind Dávidéknak, mind Meliuséknak szembevetendő az a törekvése, hogy az általuk tartott zsinatok iratait nyomtatásban is megjelentessék. Minden bizonnyal Heltai sajtója alól látott napvilágot e munka is, ugyanúgy mint a Heidelbergi Káténak unitárius jellegű változtatásokkal megjelent 1566. évi kolozsvári kiadása is (= RMNY 215).

S 658 A

<Judicium Ecclesiarum ex Verbo Dei in Hungaria reformatarum quo rationes solidae redduntur, quo minus Gregorianum Kalendarium in Ecclesia acceptari possit in Synodo Karolina habitum Anno. 1591. 10 Febr. [Debrecen 1591.]>

¹⁴ I. m. 331.

¹⁵ I. m. pl. 98., 104., 105., 133. stb. kivétel, természetesen ha pontos impressum adatokat közölt Ember, mint pl. a csengeri zsinat hitvallásáról: „Confessionem exhibuerunt et declarent... et si serius demum A. Dom. 1570 typis mandata et excussa sit ista confessio Debrecini ab Andrea Lupino.” 109. l. (Debreceni úgy vélte, hogy e zsinatot 1557 vagy 1558-ban tartották, azonban minden bizonnyal 1570-ben ült össze.)

¹⁶ KATHONA Géza: A Heidelbergi Káté deformálódása az antitrinitarizmussal vívott harcokban. = *Studia et Acta Ecclesiastica*. I. Bp. 1965. 95–96. Ezenkívül lásd még: ItK 1967. 486–492., PIRNÁT Antal; és 1969.: 697–699, KATHONA Géza.

¹⁷ Lampe: I. m. 147–148.

XVII–XVIII. századi adat alapján feltételezhető református vitairat. IX. Gergely pápa 1582. évi naptárreformjának mind a keleti, mind a protestáns egyházak hevesen ellenálltak. Az új naptárnak a pápa által elrendelt bevezetésétől ugyanis autonómiájukat féltették. A magyarországi reformátusok is tiltakoztak ellene. Ennek volt egyik állomása az 1591. évi nagykarolyi zsinat. A zsinat összeüléseinek közvetlen előzménye az volt, hogy Magyarország után¹⁸, 1590-ben Erdély is törvénybe iktatta az új naptár használatát:

„Az új kalendáriumot . . . mi is bevettük és országul acceptáljuk, ilyen conditioval hogy semmiben a medgyesi generalis gyűlésben végzett articulosoknak ne derogáljon, és, hogy evvel élésüknek ideje a jövőndő nagy karácsony napján kezdhessék.”¹⁹

E törvénycikkre lehetett válasz a nagykarolyi zsinat tiltakozása.

Debreceni Ember Pál, akinek kezében volt a mű egy példánya, nem jelölte meg a nyomtatás helyét, ezért valószínű, hogy az a kiadványon nem is szerepelt. Ennek oka feltehetően az volt, hogy mind Magyarországon, mind Erdélyben törvénybe iktatták már az új kalendárium kötelező használatát. Így az tűnik legvalószínűbbnek, hogy a a protestatio Debrecenben jelent meg.

E vitairat szövege Szilágyi Benjámín István kéziratos synodáliából ismert. Bár Ember Pál számos adatot e kéziratból merített, mégsem valószínű, hogy a protestatiót ebből közölte, mert egyrészt nem hivatkozik rá, mint más esetekben, másrészt rövid híradása két helyen is eltér a kézirattól. Ő ugyanis 19 diocezeset sorol fel, akik aláírták a protestatiót, a kéziratban viszont 20 diocezes neve szerepel,²⁰ ezenkívül Ember szerint a második aláírás Abauyvariensis, Szilágyinál viszont Uyvariensis alak áll.

Egri Lukács tételeinek kinyomtatása kevésbé valószínű, mivel Debreceni világosan megírta, hogy azokat Szilágyi kéziratából ismerte, s nem is valószínű, hogy az Erdélytől 1566-ban már távol élő Egri Lukács unitárius jellegű propositioinak kinyomtatására Károlyi Gáspár és Melius Juhász Péter közelében akadt volna nyomdász. Ennek ellenére sem zárhatjuk ki azonban teljes bizonyossággal a tételek nyomtatott formában való terjesztését sem.

* * *

XVI. századi nyomtatványaink teológia-történeti elemzése alapján a ma ismertnél több prédikációs kötet, iskolai tankönyv és vitairat felbukkanását várhatjuk. Különösen a prédikációs kötetekkel kapcsolatban mutatkozik fehér folt. 1570 és 1600 között eddigi ismereteink szerint református részről kifejezett ígahirdetés nyomtatott formában csak Károlyi Pétertől és Decsi Istvántól jelent meg, a két szerzőtől összesen három prédikációgyűjtemény. Igaz, közülük kettő második kiadást is megért.²¹ Ugyanebből az időből 10 református énekeskönyv, 8 káté, 9 dogmatikai jellegű mű és 23 vitairat megjelenéséről tudunk.²²

¹⁸ 1588. jan. 8. 28. articulus. Kiadva: FRAKNÓI Vilmos: *Magyar országgyűlési emlékek VII. k.* Bp. 1881. 375. l.

¹⁹ SZILÁGYI Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek III.* Bp. 1877. 374.

²⁰ Lampe: I. m. 331.

²¹ RMNY 277, 506, (és 560), 539, (és 865).

²² RMNY 276, 313, 343, 357, 429, 582, 640, 798, 804, 832; 308, 328, 346, 395, 525, 595, 609, 801; 347, 430, 454, 470, 525, 624, 705, 731; 277–279, 280–281, 287, 293, 300–302, 312, 329, 358, 572, 624, 641, 675, 709, 716, 756, 814, 830, 863.

Ennek a képnek az alapján a református egyház irodalmának struktúráját éppen az jellemezné, hogy a prédikáció műfaja jelentősen háttérbe szorult, sőt mintha a biblia-olvasás, bibliamagyarázat elvesztette volna a protestáns istentiszteletben betöltött központi szerepét. Ellene mond ennek azonban, hogy a reformáció felfogása szerint éppen a prédikáció az evangélium terjesztésének leghatásosabb módja. Hodászi Lukács, Károlyi Péter *Symbolum Apostolicum*ához (RMNY 865) 1600. jan. 7. keltezéssel írott előljáró beszédében pl. a következőket mondja:

„Hogy pedig meg ne fogyatkoznánk; az Ur naponként állat elő keresztyén tudós és böles tanítókat . . . az kik mind az idvesség tudomány és a mi hitünknek ágazatának a Szentírás szerint való igaz értelmét nekünk prédikálják és magyaráznak . . . Ilyeneket sokakat adott volt az Ur minékünk ezelőtt való esztendőkbén: kik mind élő beszédekkel, mind pedig írásokkal hasznosan forgolódtanak az Istennek házában, de mostan az Urban nyugosznak, nevetek pedig renddel előszámálnom nem itélem, hogy szükséges legyen.”

Derecskei Ambrus is hasonlóképpen ír 1603-ban megjelent könyve bevezetésében.²³ Melius pedig egyenesen átkot mond az írni nem akaró — holott az írásra képes — prédikátorokra, restségüket egyebek közt a maradék iránt való hűtlenségnek is bélyegzi — állapítja meg Révész Imre²⁴. Az istentisztelet fogalmának protestáns értelmezése szerint pedig a prédikáció, e fontos alkotóelem, sohasem szorulhat a perifériára. Kellett tehát további prédikációs köteteknek lennie, minden biztonnyal voltak is, csak példányaikat szétolvashatták.

Szenci Molnár Albert a *Postilla Scultetia* (RMK I. 475) ajánlólevelében felsorolja azokat a református szerzőket, akiknek magyar nyelvű könyvei akkor közkezen forogtak:

„Ezt is akarom, hogy alkalmassan megláttam micsoda könyvek forogjanak a mi népeinknek kezekbe, s melyek nélkül szükölködjenek. Láttam egynehány rutalmas eretnek könyveket is; de vannak hála Istennek azok ellen szép hasznos magyar könyvek és ki-nyomtatott prédikációk is. Tudniillik Melius Péteré, Hellopeus Bálinté, Károlyi Péteré, Félegyházi Tamásé, Beregszászi Péteré, Derecskei Ambrusé, Gyarmati Miklósé: de szánandó dolog, hogy ritkány nyomtatattanak ki és igen drágán adatnak.

Magyar postillát négyet láttam: Kulcsár Györgyét, Beythe Istvánét, Bornemisza Péterét és Telegdi Miklósét . . .”

A felsorolt szerzők közül Beregszászi Péter kivételével valamennyitől ismerünk magyar nyelvű művet vagy műveket. Beregszászi Péternek azonban csak latin nyelvű munkáit tartottuk eddig számon.²⁵ Szenci azonban itt kifejezetten magyar nyelvű könyvekről beszél, megalapozottan feltételezhetjük tehát, hogy Beregszászi Péternek magyar könyve is jelent meg.

Beregszászi Lőrinc Péter (†1587) a reformáció harmadik nemzedékének egyik legképzettebb személyisége, Wittemberget megjárta diák, egykor sárospataki tanár, majd Károlyi Péter utóda a nagyváradi parókián, végül a bihari református egyházmegye

²³ RMK I. 382. „Az tanítók ez sok romlások és veszedelmek között nemcsak szorgalmatosan való tanításukkal építik a lelki Siont és Jeruzsálem templomának megrepedezett kőfalait, hanem írásokkal is, hogy így ne csak életekben hanem megholtok után is legeltetnék az Krisztus Jézusnak megfáradott és megepedett juhocskáit. Nem szidalmazhatjuk tehát az mi atyánkfiait is, kik ezekről gondoskodván, hogy tudniillik az magyar nemzetnek megholtok után is szolgálhatnának nagy szép írásokat hattanak, ki egy formában, ki másban ki egy nyelven, ki másban. . .”

²⁴ Melius igehirdetéséről = *Melios (Juhász) Péter a Szent Pál apostol levelének magyarázatja*. Bp. 1937. 5.

²⁵ RMNY 572 és RMK III. 759.

esperese. Közelebből sajnos, nem tudjuk, mi lehetett magyar nyelvű könyve tartalma. Mint már kifejtettük, e korszakból feltűnően kevés prédikációs kötetünk maradt fenn. Szenci, bár felsorolásában tanítás-, ill. vitairat szerzőt is említ, mégis elsősorban a prédikációs kötetekről beszél. Ezért gondolunk arra, hogy Beregszászi elveszett műve prédikációkat tartalmazott. Mint igen jól képzett lelkészről és egyházkormányzóról joggal lehet feltételezni, hogy vitairatain kívül befelé is épített: gyülekezeteinek prédikált és prédikációit ki is nyomatta.

A kötet megjelenésének körülményeiről sajnos semmi bizonyosat nem tudunk mondani. Legvalószínűbb, hogy lelkipásztori működésének összegezeképpen a szerző életének vége felé, tehát 1580–86 között jelenhetett meg. Ebben az időben Váradon csak ideiglenesen működött nyomda, ezért valószínűbb, hogy megjelenési helye Debrecen lehetett.

Feltételezésünket így foglalhatjuk össze:

S 525 A

⟨Beregszászi Lőrinc Péter: *Prédikációk magyar nyelven.*⟩ [Debrecen 1580–1586.]

* * *

A különböző szakterületen dolgozó kutatók közötti kooperáció a könyvtörténetben is eredményesen segítheti a kutatást. Ezért jött létre a Közép-kelet-európai Reformáció Történetének Kutatóintézete főmunkatársa és az Országos Széchényi Könyvtár RMNY csoportjának munkatársa között együttműködés, amelynek első kísérlete e rövid közlemény.

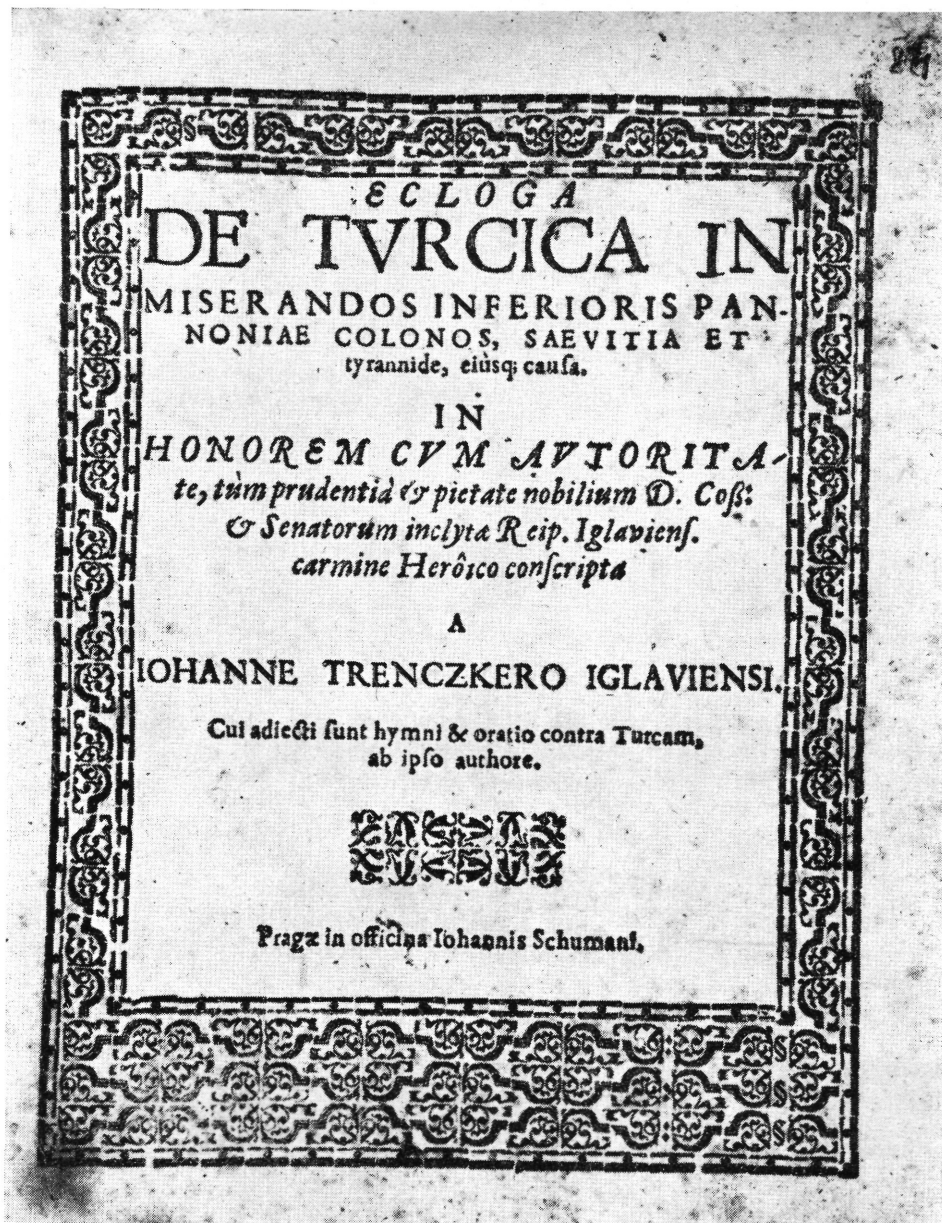
BARCZA JÓZSEF — HELTAI JÁNOS

Egy prágai turcica (Adalék az RMK III. kötetéhez). A brünni Egyetemi Könyvtár „D Mb 5” jelzetű kolligátumának 84. füzeté könyvészeti és irodalomtörténetileg egyaránt érdekes latin nyelvű hungaricát őriz: törökellenes vers- és prózagyűjteményt Johann Trenczker, morvaországi német diák tollából. Nemcsak a mű látszik ismeretlennek, de a szerző neve is aligha fordult még elő hazai könyvészeti szakirodalmunkban. Az egyébként tíz leveles, nyolcadrét alakú, évszám nélküli adligátum valószínűleg a XVI. század végén került ki egy prágai nyomdából.¹

Rövid tartalma a következő:**A1a** Címlap: *Ecloga de Turcica in miserandos Inferioris Pannoniae colonos saevitia et tyrannide eiusque causa in honorem cum autoritate tum prudentia et pietate nobilium D. coss. et senatorum inclytae reip. Iglaviens. carmine heroico conscripta a Iohanne Trenczker Iglaviensi. Cui adiecti sunt hymni et oratio contra Turcam ab ipso authore. Pragae in officina Iohannis Schumani.* **A1b** üres. **A2a:** Trenczker nyolc soros disztichona patrónusaihoz. **A2b—B2b:** *Ecloga.* **B2b—B4a** *Hymnus contra Turcam capitalem Christiani nominis hostem, versu iambico dimetro acatalecto compositus.* **B4a—C1a:** *Hymnus contra Turcam praecedenti brevior ijsdem versibus iambicis dimetris.* **C1a—C2a:** *Oratio contra Turcam hostem ( ) Christi et patriae nostrae infensissimum, ex Sacra Scriptura desumpta.* **C2b:** üres.

V. KOVÁCS SÁNDOR

¹ Mikrofilmje az MTA Irodalomtudományi Intézet Könyvtárában (Eötvös Könyvtár), MFC 33. jelzet alatt található.

Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában és adalékok angliai működéséhez.

Az elmúlt esztendőben Angliában csakúgy, mint Magyarországon megújult az érdeklődés Bánfihunyadi János személye és munkássága iránt. Ez a két korszak határán működő alkémista, később a vegyészetet akadémiai szinten oktató tudós élete nagy részét Angliában élte le, ahol mint azt Weszprémi István nyomain a későbbi kutatók (Kropf, Magyary-Kossa és mások) kiderítették, meglehetősen megbecsülésnek örvendett és élete vége felé a londoni Gresham College „professzora” lett. Legalábbis Bánfihunyadi így nevezi magát egyetlen fennmaradt, Medgyesi Pálhoz írt levelében.¹ Mielőtt Bánfihunyadi professzorságának és angliai karrierjének egyéb kérdéseit tisztáznánk, szeretnénk ismertetni egy becses kultúrtörténeti leletet, amely nem csupán Bánfihunyadi angliai tartózkodásának eddig homályos részleteit világítja meg, hanem tisztázza egyéb, eddig vitatott életrajzi adatait is.

Az oxfordi Christ Church kollégium könyvtárában van egy NA 5.2. jelzetű magyar biblia, amely hajdan Bánfihunyadi János tulajdonát képezte: ő ajándékozta ezt a könyvet, a teljes magyar biblia második, 1608-i hanai kiadását (RMK I. 411) a Bodleian Library-nak, az oxfordi egyetem könyvtárának. Mivel azonban a Bodleynak az ajándékozás időpontjában már volt egy példánya ugyanebből a bibliából (1615-ben szerezte), a magyar alkémista díszesen bekötöttet és 1617-ben dedikált példányát duplumnak tekintette és később (egy könyvtárosi bejegyzés szerint 1676-ban) eladta a Christ Church könyvtárának. A Bánfihunyadi-féle Szentírás-példány könyvtábláján az angol király (I. Jakab) címere látható, ezt fogja közre az évszám: 16—17. A címer alatt a H • I • NB monogram jelzi, hogy a könyv eredetileg „Hunyadi Iohannes (de) Nagybánya” tulajdona volt.

A könyv első lapjain két, kézzel írt szöveget találunk — mindkettő az ajándékozó, Bánfihunyadi tollából származik. Bal oldalt a magyar alkémistának az oxfordi egyetemhez írt latin üdvözlő verse áll, jobb oldalt pedig magyarul írt, fél-homokóra-alakban bejegyzett magyarázata az ajándékozás időpontjáról és körülményeiről. A latin vers így hangzik:

Ad Antiquissimam et Celeberimam Academiam Oxoniensem

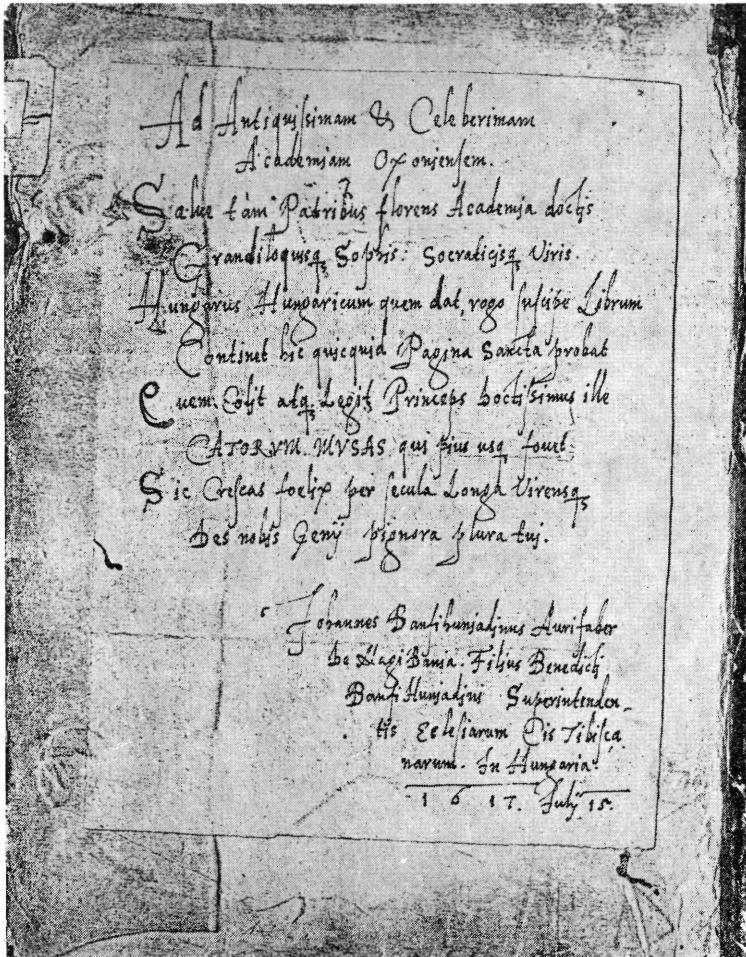
Salve tam Patribus florens Academia doctis
Grandiloquusque sophis: Socraticisque viris.
Hungarus Hungaricum quem dat, rogo suscipe Librum
Continet hic quicquid pagina sancta probat.
Quam colit atque legit Princeps doctissimus ille
CATORUM MUSAS qui pius usque fovet.
Sic crescas foelix per secula longa virensque
Des nobis Genii pignora plura tui.

Amely megközelítő (korántsem tökéletes) magyar fordításban így hangzik:

A nagyon régi és nagyhírű oxfordi akadémiához

Üdvözlégy, Egyetem, mely tudós atyák által virágzol,
bölcsek és szépszavúak: szókrateszi férfiak ők.
Ezt a magyar művet magyar adja — vegyétek e könyvet,
nincsen benne más, egyedül szent szövegek.
Ezt ama nagytudományú Herceg gondozta s olvasni is érti,
aki Cato múzsáit is pártfogolni kegyes.
Boldogan gyarapodjál sok-sok századon át,
s hozzon Génuszod gazdag gyümölcsöket.

¹ Közzétette SZILÁGYI Sándor, *Erdélyi Protestáns Közlöny* 1874: 269, idézi a többi közt HERÉPEI János, *Adattár III*. Budapest—Szeged, 1971. 266. l.

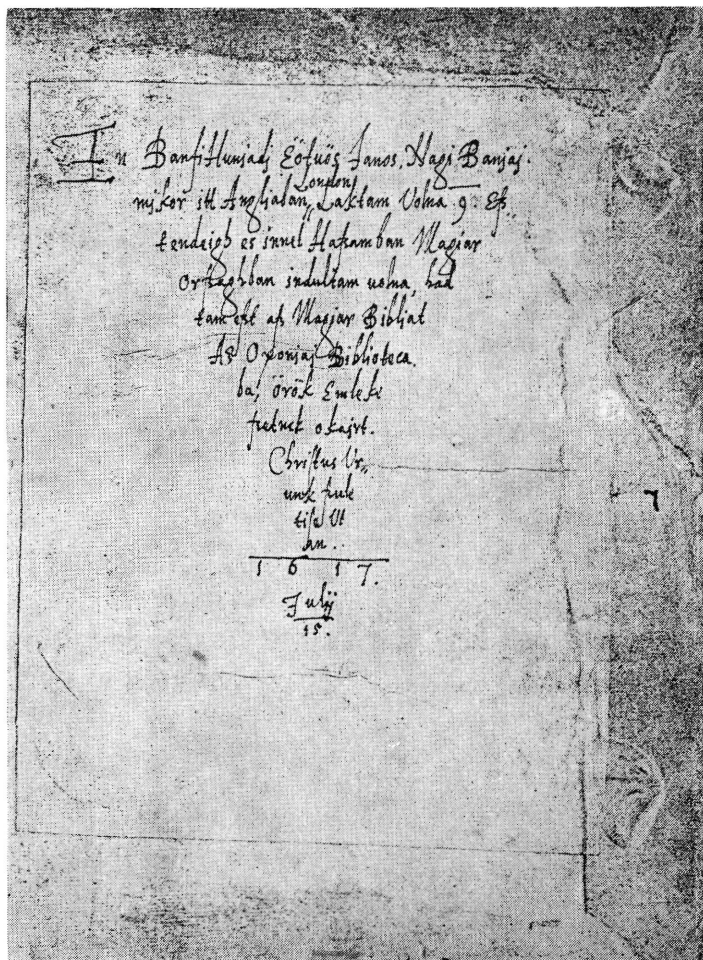
1. kép

A rövid latin vers aláírása azért különösen érdekes, mert igazolja Herepeinek azt a feltevését, hogy Bánfihunyadi János apja Bánfihunyadi Mogyoró Benedek református püspök volt, akit tiszttségére 1595-ben választottak meg Nagykárolyban.² Szövegünk ugyanis miután „Johannes Banfihuniadinus Aurifaber de Nagi Bania” néven mutatta be a szerzőt, még hozzáteszi: „Filius Benedicti Banfihuniadini Superintendentis Ecclesiarum CisTibiscanarum. In Hungaria.” Bánfihunyadi itt alighanem azért hangsúlyozza, hogy „jó családból” származik, hogy az oxfordi tudós doktorok ne nézzék le őt, aki csak alkémista, illetve aranyműves³ (aurifaber), — és nincs magasabb társadalmi rangja vagy egyetemi végzettsége.

² HEREFEI: *Adattár III.* 438–439. 1.

³ Bár alighanem mindkét mesterséget űzte, valószínűbb, hogy a nagybányai születésű, „Eötvös” középnévű Bánfihunyadi főleg ötvösmunkával kereste meg kenyerét első angliái éveiben. Erre mutat John H. Appleby közlése is (*Ambix*, 24: 2, 97. l.), ahol egy bírósági tanúvallomással kapcsolatban Bánfihunyadit 1625-ben „goldschmidh”-ként emlegetik.

2. kép

Ami magát az üdvözlő verset illeti, abban csak egy érdekes mozzanat van — a „Princeps doctissimus”-ra való hivatkozás. Első pillantásra talán azt hihetnők, Jakab királyról van szó, de azután megvilágosodik, kire gondol Bánfihunyadi — minden bizonnyal Móríc hesseni hercegre, Szenci Molnár Albert mecénására, akiről a magyar nyelvű biblia új szerkesztője, s kiadója ezt írja a hanai *Biblia* ajánlásában:

„És mivelhogy ennyi ékes nyelveknek tudása után ez nyelvet ... [a magyart] meg akartad tanulni, engemet is, ki ez nyelvnek nem utolsó ékesgetője vagyok (távol legyen az kérkedés) szokott kegyességednek rajtam elébbnyújtásával méltóztass”.⁴

Bánfihunyadi már biztosra veszi, hogy Móríc olvas magyarul, s tudja róla, hogy nem csak a nyelvekben járatos, hanem polihisztor, iskolaalapító, aki a történettudományt,

⁴ Szenci Molnár Albert válogatott művei. Budapest, 1976. 223. 1.

s a többi tudományokat (így a kémiát is!) támogatja. Felmerül a kérdés — honnan tudja? Csupán Szenci Molnár ajánlásából? Lehetséges, de az sem lehetetlen, hogy mielőtt Angliába került volna, Bánfihunyadi — aki Németországon minden valószínűség szerint áthaladt, megfordult Hessen-Kasselben is, ami abban az időben az alkémisták egyik központjának számított. 1614 és 1621 között itt (Oppenheimben és Frankfurtban) jelentek meg a kor egyik legismertebb alkémistájának, Michael Maiernak a művei; maga Móric herceg is buzgón foglalkozott a „hermetikus tudományokkal”. Ha Bánfihunyadi németországi tartózkodására, esetleges ottani tanulmányaira nincs is egyelőre adatunk, Angliába érkezésének dátuma a Christ Church kollégiumban talált bejegyzések alapján most már pontosan rögzíthető: 1608. Ezt Bánfihunyadi magyar nyelvű szövegéből tudjuk, amely így hangzik:

„Én BanfiHuniadi Eötvös Janos. Nagi Baniai. mikor itt Angliában [közbeszúrva: 'London'] laktam volna 9. esztendeigh es innet Hazamban Magiar orszagban indultam volna, hadtam ezt az Magiar Bibliat Az Oxoniai Bibliotecaba, örök emlekezetnek okairt. Christus Urunk szuletise utan 1617. Julii 15.”

Nem tudhatjuk bizonyosan, milyen alkalomból látogatott el a magyar alkémista Oxfordba, de véleményem szerint nem valószínű, hogy pusztán városnézésre utazott volna oda; inkább azt gyanítom, hogy ismert valakit Oxfordban, azt látogatta meg, s ekkor mutatták meg neki a nemrégien alakult egyetemi könyvtárat. Ki tudja, talán vendéglátója bízta is arra, ajándékozzon „örök emlékezetnek okáért” valamilyen könyvet a Bodley-nek, ahol Bánfihunyadi feltehetőleg olvasgatott is. Ez a valaki lehetett Arthur Dee, aki valaha Oxfordban tanult, s akit Bánfihunyadi ekkor már minden valószínűség szerint ismert, de lehetett más is — például a híres matematikus Thomas Allen. Ennek az Allennek egy asztronómiai kéziratáról (*Claudi Ptolemei de Astror. Judiciis, Lib. 3*) két másolat készült. Az egyik Sir Thomas Aylesbury birtokába került, a másik pedig William Lillyn keresztül Elias Ashmolehoz; de tudjuk, hogy Lilly az ő példányát Bánfihunyaditól, „a nagy vegyésztlől” kapta.⁵ Allent, aki a Gloucester Hall-ban volt Fellow és szenvedélyes polihisztor hírében állott — a matematikán és az asztronómián kívül az alkémia is érdekelte —, Bánfihunyadi már egy korábbi látogatása során megismerhette. Ezt a lehetőséget megerősíti az a tény is, hogy később a magyar alkémista együttműködött Sir Kenelm Digbyvel, Allen volt tanítványával.

Akár családi, akár más okok készítették Bánfihunyadit arra, hogy 1617-ben hazatérjen, biztosra vehető, hogy 1619-ben már újra Angliában tartózkodott⁶ és hamarosan megnősült. Csak ezután találjuk az első, névszerinti hivatkozást rá, John Booker asztrológus 1623-ban lejegyzett receptjében — itt már neve latinos, angol fülnek könnyebben hangzó változatban, „Huniades”-ként szerepel.⁷ Ezen a néven emlegetik a korabeli angol szerzők a törökverő Hunyadi Jánost is, s főképp ebből a hasonlóságból eredhetett a legenda, hogy Bánfihunyadi a híres királyi család leszármazottja lenne.⁸ 1619-ben Bánfihunyadi

⁵ Anthony A. WOOD: *Athenae Oxoniensis*, Vol. II. London, 1815, 544 l.

⁶ Erre utal Joachim Morsius Bánfihunyadihoz intézett dedikációja az *Epistola ad . . . Jacobum I. De Perpetui Mobilis inventionione* c. Cornelius Drebbel mű előszavában. Ez a levél Drebbel, *Tractatus duo . . .* c. kiadványának függelékeként jelent meg 1621-ben, Hamburgban. Morsius 1619-ben járt Londonban, ekkor ismerhette meg Bánfihunyadit, akit „legkedvesebb barátjaként” jellemez.

⁷ A Booker-recept a Bodleian Library MS. Ashmole 204, f. 143 kéziratában található, magyarul már közölte MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek . . . I.*, Budapest, 1929. 278. l. „Huniades”-t ír Thomas NASHE: *Lentenstufe* c. értekezésében, *Works*, Vol. 183. l.

⁸ Ezt a legendát inkább az ifjabb John Huniades terjeszthette presztizs-okokból. Hiszen ha valóban lett volna ilyen kapcsolat, idősebb Bánfihunyadi nem mulasztotta volna el annak feltüntetését az oxfordi biblia ajánlásában.

3. kép

már elhatározta, hogy megtelepszik Angliában, felesége is angol nő, Dorothy Colston, aki kenti nemesi családból származik. Azért tesszük házasságának évét 1619-re, mert egy évvel később már megszületett első gyermeke, Erzsébet, s újabb évre rá fia, János, vagyis ifjabb „John Huniades”, akit később „Uniades”-ként is emlegetnek.⁹ Ezeket az adatokat a Bánfihunyadi-utódok londoni síremlékéről tudjuk. Ifjabb Bánfihunyadi János 1696-ban halt meg, 75 éves korában, nővére, Elizabeth Benson tizennégy évvel később, kilencven évesen.¹⁰ Bánfihunyadinak rajtuk kívül még két gyermeke született, róluk azonban nincsenek közelebbi adataink.

Az Angliába vándorolt magyar alkémista további sorsára nézve az angol források jóval többet mondanak, mint a magyarok. Néhány éven át nincs hírünk Bánfihunyadi tevékenységéről, csak 1633 táján látjuk őt viszont Londonban, mint Sir Kenelm Digby „operátorát”, vagyis asszisztensét. Erről a kapcsolatról maga Digby számol be, amikor arról ír, milyen kísérleteket hajtott végre a Gresham Collegeban elhelyezett laboratóriumában.¹¹ Ekkoriban ismerte meg Bánfihunyadit Lilly, az asztrológus, aki később neki ajánlotta egyik művét, s valószínűnek látszik, hogy körülbelül ekkortól datálódik Bánfihunyadi kapcsolata a Gresham kollégiummal, ahol John Webster már 1635 táján hallgatott tőle egy kurzust „a közönséges vegytanból”.¹² 1633 és 1644 között tehát Bánfihunyadi János a Gresham Collegeban tanított, minden valószínűség szerint latin nyelven. Nem volt viszont „teljes professzora” a kollégiumnak — nem is lehetett az, hiszen a Greshamban csak hét tárgynak volt kinevezett, s a kollégiumban bennlakó professzora, a kémiaának nem volt. Történetesen még ha lett volna, akkor sem választhatták volna meg erre a posztra Bánfihunyadit, mert az alapszabályok értelmében professzor csak nőtlen ember lehetett.¹³ Amennyiben tehát komolyan vesszük Bánfihunyadi önjellemzését, amely szerint ő „a chymiában professzor”, azt vagy úgy kell értenünk, hogy rendszeresen tanított a kollégiumban, vagy pedig Magyary-Kossának lehet igaza, aki föltételezte, hogy élete végén a kollégium megadta a professzori címet az akkor már magas kort elért vegyésznek.¹⁴ Különbön William Lilly az *Anglicus, Peace or No Peace*. London, 1645 előszavában, amit Bánfihunyadinak ajánl, a címetzetet egyszer mint „a hermetikuss filozófia legjelesebb kutatóját” (Hermeticeae Philosophiae indagator solertissimus), egyszer pedig mint „a kémia professzorát” emlegeti, s azt állítja: „ebben az újabb korban senki sem ért el többet, alig van, akit a tudós Hunyadi mellé lehetne állítani”.¹⁵

Bár Bánfihunyadit műveltebb kortársai a jelek szerint számon tartották, s megbecsülték, s ennek a tiszteletnek köszönhetjük két arcképe fennmaradását, amelyek közül az itt mellékelt Marshall-féle, 1646-os rajz látszik hitelesebbnek,¹⁶ az erkölcsi megbecsü-

⁹ lásd Anthony POWELL: *John Aubrey and his friends*. London, 1948. 204. l.

¹⁰ *London County Council Survey of London, vol. VIII. The Parish of St. Leonard, Shore-ditch*. London, 1922. 112–113. l. Idézi F. Sherwood Taylor és C. H. Josten az *Ambix*, Vol. 5, 3–4, 115. lapján.

¹¹ Sir Kenelm DIGBY: *Of the Vegetation of Plants*. London, 1669. 226. l. „Hans Hunneades the Hungarian was my Operator.”

¹² John WEBSTER: *Metallographia or an History of Metals*. London, 1671. 161. l. Hivatkozik rá már Kropf a *Budapesti Szemle*, 1907. 33. lapján.

¹³ Dorothy STIMSON: *Scientists and Amateurs*, London, 1949. 28. l. Amennyiben valaki megnősült, le kellett mondania professzori állásáról.

¹⁴ MAGYARY-KOSSA: I. m. 277.

¹⁵ Egészében közzétette F. Sherwood Taylor — C. H. Josten az *Ambix*, V. 1–2. (1953) számában, magyar fordítását lásd SCHULTHEISZ—TARDY: *Bánfihunyadi János az újabb adatok tükrében* című cikkében, *Orvosi Hetilap*, 1969. 110, 2350. l. Az utóbbi tanulmány összefoglalót ad az újabb angol kutatásokról is.

¹⁶ Megjelent az *Ambix* V. 1–2. számában, itt a lap szerkesztőinek engedélyével reprodukáljuk. „Bánfihunyadinak ezt a képét már két magyar kiadvány is közölte, Magyary-

lés nem járt különösebb anyagi sikerrel. Legalábbis erre vall az a tény, hogy mikor a Commonwealth idején a magyar tudósra száz font adót vetettek ki, azt nem tudta megfizetni. Mivel ezt az adót a jövedelem és az ingatlan alapján állapították meg, s gyakran túl magasra becsülték, Bánfihunyadi adóját annak fellebbezése után azzal engedték el, hogy „igazolta, hogy nem ér meg 200 fontot, négy gyermeke van és hogy nem tud megélni foglalkozásából, a kémiából”.¹⁷ Egy-két évvel korábban Sir Theodore Mayerne-re, a király orvosára, akit Bánfihunyadi is ismert, ugyanez a bizottság ezer font adót vetett ki, vagyonát tehát a Bánfihunyadi tízszeresére becsülte.¹⁸ Ennek nem mond ellent az, hogy a magyar alkémista fia, ifjabb John Huniades ötven évvel később már vagyonos emberként halt meg — ő alighanem fukarabbul bánt a pénzével, mint apja.

Jóllehet Bánfihunyadi János több ízben hazakészült Erdélybe — a Lilly-féle előszó erre határozott formában hivatkozik — 1646 augusztusában, hetven éves korában mégis Amszterdamban érte utol a halál.¹⁹ A tudós alkémistából és aranyművesből nagyhírű vegyészé lett magyar jövevény alakja még egy ideig foglalkoztatta az angol kortársak képzeletét, de aztán munkássága lassan feledésbe merült. A korábbi „hermetikus filozófiát” éppen a Bánfihunyadi halála körüli években kezdte felváltani az egzakt tudományos gondolkodásra serkentő újabb szemlélet. Bánfihunyadi munkatársai vagy tanítványai, így Sir Kenelm Digby és Jonathan Goddard később fontos szerepet játszanak a Royal Society megalakításában és működésében. Bánfihunyadi Jánosnak nyomtatásban ugyan nem maradt fenn műve, de mint az újabb kutatások bizonyítják, azok közé tartozott, akik munkájukkal hathatósan egyengették a tudomány kísérleti alapokra helyezését, a kémia, mint modern tudományág megteremtését.

GÖMÖRI GYÖRGY
(Oxford)

Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő színes pergamenkötése 1733-ból. A régi hazai színes pergamenkötés típusát a szakmai köztudatban a XVIII. század második felében keletkezett debreceni példányok képviselik.¹ A magyarországi könyvkötés történetének mindmáig legátfogóbb összefoglalásában pedig jellegzetesen kolozsvári és debreceni stílusként szerepel.² Ismertetője a világos, fehér vagy krémszínű, síma pergamen-borításnak geometrikus mezőkre osztott síkjain a bélyegzőkkel, görgetőkkel felvitt aranyozott ornamentika: reneszánsz, barokk, esetleg rokokó vagy népies ízlés nyomait tükröző vázák, virágos motívumok, levéldíszek. A minták mezőit élénk zöld, piros, kék stb. színekkel díszítették.

A következőkben a leírt típustól némileg eltérő, a XVIII. század első feléből való és az ország nyugati részén készült, egy közelebről nem ismert nagyszombati könyvkötő

Kossa *Magyar orvosi emlékek*, valamint Gál István *Hungary and the Anglo-Saxon World*. Budapest, 1943 c. művében. Mivel mindkét kiadvány viszonylag ritka, indokoltnak éreztük a kép újraközlését”.

¹⁷ *The Calendar of the Proceedings of the Committee for Advance of Money*, Part II. London, 1888, 679. l. A bejegyzés dátuma 1646. február 4-e, „Hans Huniades, Whitechapel” alatt.

¹⁸ I. m. Part I. 186. l.

¹⁹ Ezt a kérdést Kropf tisztázta: *Budapesti Szemle*, 1907. 35. Richard SMYTH: *Obituary*. London, 1849, 22. alapján.

¹ VARJÚ Elemér: *A „debreceni” kötés*. = Magyar Bibliofil Szemle 1924. 34–47.

² ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII–XIX. században*. Bp. 1937. 69–70.

mester kezétől származó és szignált színes kötést mutatunk be.³ A mellékelt ábrákon látható díszes könyv az 1702-ben készült nagyszombati *Missale Romanum*ot és a magyar szentek miséjének 1701-ben készült kiegészítő füzetét tartalmazza.⁴ A kötést 1960-ban néhai Fabró József, a Képzőművészeti Gimnázium egykori restaurátor tanára művészi munkával helyreállította. Eredményeként a víztől és penésztől erősen megrongált, színeiben csaknem teljesen kifakult kötésen a geometriai formák, az aranyozott vonalas minták, a bélyegzők és görgők nyomatai úgyszólván teljesen láthatókká lettek. A színezésből a zöld (az ábrákon a sötét mezők) maradt meg legépebben; felfedezhető azonban a virágok piros vagy sárga színének nyoma is. A 330 × 218 mm méretű kötéstáblák hiányzó zárószíjait a restaurálásakor pótolták (2. ábra). Az első és a hátsó tábla díszítése teljesen azonos, csupán a középen lévő IHS-monogram helyén hátul a MARIA-embléma látható. A kötet gerincének mérete 330 × 82 mm, és rajta két, geometrikusan szerkesztett, kettős körbe foglalt csillag dominál, egyébként a táblákon is látható díszítő motívumok variálódnak.

Az első kötéstábla külső pergamen borításának felső szegélyén a következő felirat olvasható: EX VOTO OPTULIT MICHAEL HORVAT 1733. (1. ábra) Ezt a feliratot az első kötéstábla utáni előzéklapon egykorú kézírással a következő bejegyzés egészíti ki: *Anno 1733. die 7 9bris ex Devotione erga B. V. Sassiniensem Dnus Compactor* [áthúzva: *N. N.*] *obtulit Michael Horvat Tyrnaviae*. Majd kissé lejjebb: *Cessum pro Eccla Samsonien. in Rfis quinque attestor. P. Superior mp.* (4. ábra) Ezek szerint a díszesen bekötött misszálét Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő 1733. november 7-én, Szűz Mária iránti tiszteletből és fogadalmi ajándékként a Nyitra megyei Sasvár templomának ajánlotta. A toldásból azután az is megtudható, hogy a sasvári pálos prior ezt a misszálét később a sámsoni egyháznak öt rajnai forintért átadta. A kötés tehát eredetileg fogadalmi ajándéknak készült a sasvári templom részére, amely a XVIII. században kedvelt búcsújáró kegyhely volt, és amelyet a pálosok gondoztak.⁵ A pálosok használatára vall a kötetben az a külön beragasztott egyleveles melléklet, amely a rend legfőbb pártfogójának, Remete Szent Pálnak a római misszáléból egyébként hiányzó miseszövegét tartalmazza.

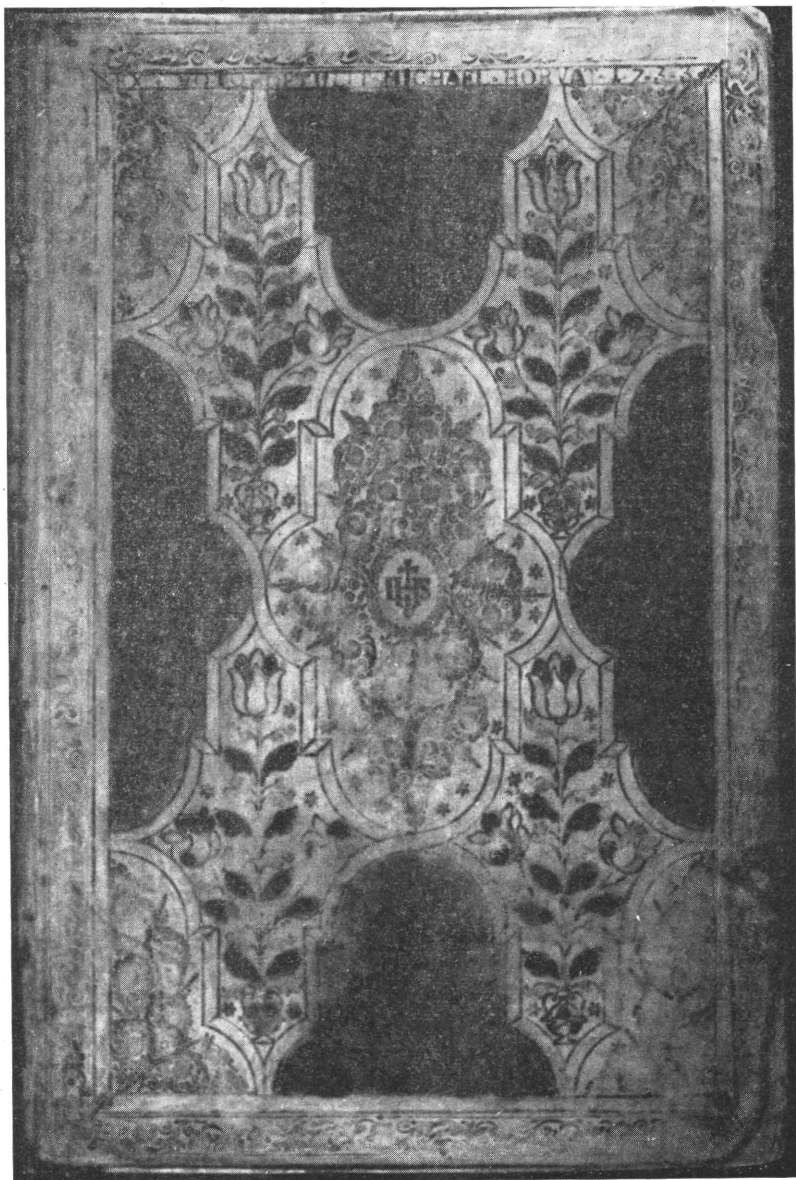
A kötet nyomdatörténeti szempontból is számottevő emlék. A fóliáns törzsét a *Missale Romanum* 1702-i nagyszombati kiadása teszi (RMK II. 2127), amihez a magyarországi liturgikus gyakorlatban előforduló szentek, ünnepek miséinek *Missae in festis propriis sanctorum patronorum regni Hungariae* címmel ugyancsak Nagyszombatban 1701-ben nyomtatott függeléke (RMK II. 2087) járul. A díszes, piros-fekete nyomású misszálé és a függelék a címlapok tanúsága szerint Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek rendelkezésére készült. A *Missale Romanum*-ot kilenc, egész lapos metszet díszíti. Közülük az *Annuntiatio* (L₁ b lap), a karácsony (31. lap), az *Epiphania* (70. lap) és a mindenszentek ünnepét (868. lap) ábrázolón az antwerpeni Gaspar Gouttats, az *Assumptio* képén (812. lap) pedig a német származású és Nagyszombatban, Kassán és Pozsonyban dolgozó Mauritz Lang szignója látható. A metszetek stílusából következtetve valószínű, hogy a többi, jelzetlen kép is e két mester munkája.⁶

³ E jelentős könyvtörténeti emlék részletes leírását az is indokolja, hogy magántulajdonban van, és a kutatás számára ezért nehezen hozzáférhető. E helyen is köszönetet mondok tulajdonosának, Rumy Tamásnak (Felsőgöd), aki a becses művelődéstörténeti emléket szakszerűen restauráltatta és az ismertetéséhez szíves volt hozzájárulni.

⁴ RMK II. 2127 és 2087.

⁵ BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria*. Bp. (1943). 41.

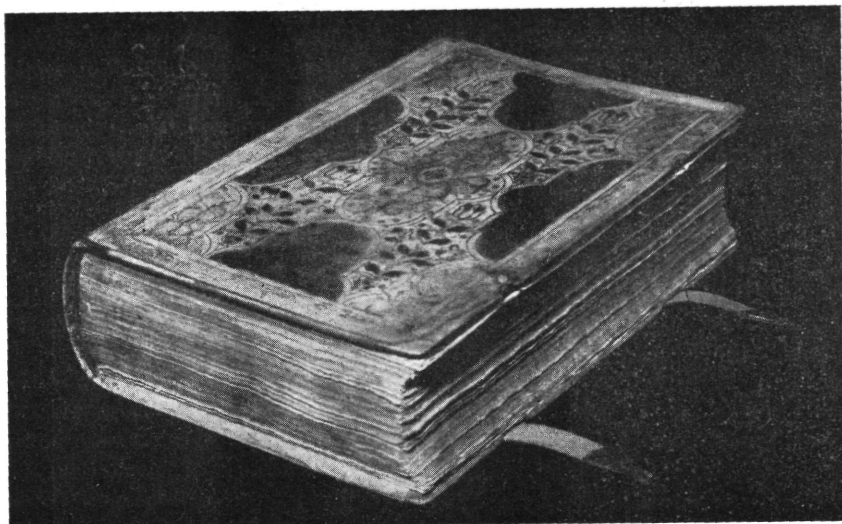
⁶ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 35, 168–169. Csúpan két Gouttats-metszetről tesz említést.

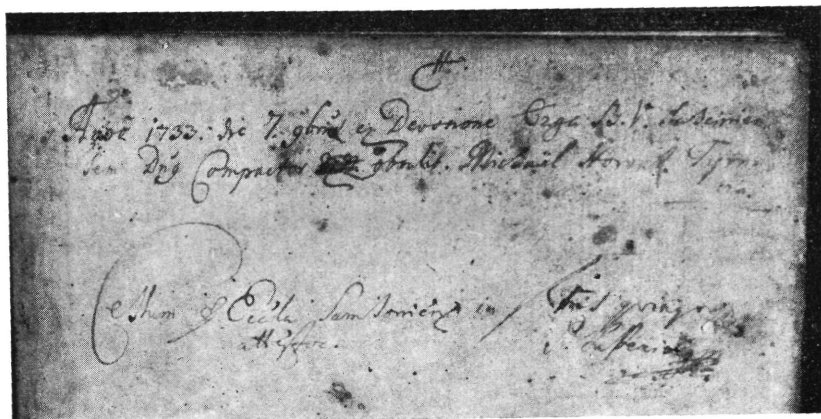
1. ábra

A kötetben még három, utólag beragasztott, nyomtatott pótlás is található. Ezek a következők:

1. Az 594. lap után egy levélen: *Die 10. Januarii missa de S. P. Paulo primo Eremita, juxta Proprium ejusdem ordinis*. Külső kiállítását tekintve a XVIII. században készült. A nyomtatás helye és ideje nincs feltüntetve.

2. ábra

3. ábra

4. ábra

2. A kötet végén a magyar proprium után beragasztva: *Pro Dominica II. post Epiphaniam missa in festo Sanctissimi Nominis Jesu. Pro tota Ecclesia.* A piros-fekete nyomással, a *Missale* külső kiállítását követő egyleveles nyomtatványon a nyomtatás helye és ideje nincs feltüntetve. A betűtípusokból következtetve a nagyszombati nyomdában készült 1721 után, mert a Jézus neve ünnep ettől az évtől kezdve szerepel a római egyház általánosan kötelező gyakorlatában.

3. Az előbbi egyleveles nyomtatvány után ragasztva: *Orationes sanctorum quae necdum passim in Missalibus Romanis impressae habentur.* Fekete nyomással készült kétlevelés nyomtatvány. A nyomtatás helye és ideje nincs feltüntetve. A betűtípusokból következtetve a nagyszombati nyomdában készült 1737 előtt, mivel a jezsuita Franciscus Regis-t „boldog”nak címezi, holott 1737-től már „szent”-ként tisztelték.

Valószínű, hogy mindhárom pótlás 1733-ban, a díszes kötés elkészítésekor került a kötetbe.

HOLL BÉLA

FIGYELŐ

A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár jubileuma. Az Országos Széchényi Könyvtár 1977-ben alapításának 175. évfordulójához érkezett el. A Széchényi Ferenc által létrehozott Országos Könyvtár (Bibliotheca Széchényiana Regnicolaris) alapítóokmánya 1802. november 25-én nyerte el a királyi megerősítést. Az alapító nagy értékű gyűjteményével, amely mintegy 13 000 nyomtatott könyv és 1200-nál több kéziratos mű mellett sok-száz térképet, metszetet, továbbá kép-, szobor- és éremgyűjteményt is felölelt, megvetette a magyar kultúra értékeinek feltárására, feldolgozására és megismertetésére hivatott intézmény, majd intézményrendszer alapjait. Így a magyar múzeumügy, a magyar közgyűjtemények is erre az adományozásra vezethetik vissza eredetüket. 1977 végén a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös központi rendezvényekkel emlékezett meg az alapításról és az eltelt 175 év fejlődéstörténetéről. De a két intézmény külön-külön is megragadta azokat az alkalmakat, amelyek a jubileum kapcsán közművelődési tevékenységet kínáltak.

A Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár *jubileumi ünnepségére* a Múzeum dísztermében 1977. október 3-án, 11 órakor került sor. Az ünnepségen részt vett Aczél György, a Minisztertanács elnökhelyettese és Óvári Miklós, az MSZMP Központi Bizottságának titkára, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, Trautmann Rezső, az Elnöki Tanács helyettes elnöke, Orbán László, az Országos Közművelődési Tanács elnöke. Fülep Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának megnyitója után Molnár Ferenc kulturális államtitkár ünnepi beszédében méltatta azt a szerepet, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár fennállása óta a tudományos kutatásban és a magyar közművelődésben betöltött.

A jubiláló intézményeknek a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a haladó nemzeti kultúra ápolásában és terjesztésében kifejtett történelmi jelentőségű tevékenységükért, valamint a szocialista művelődéspolitikai megvalósításában betöltött szerepükért a Munka Vörös Zászló Érdemrendje kitüntetés adományozta. A kitüntetések az ünnepségen Trautmann Rezső, az Elnöki Tanács helyettes elnöke nyújtotta át.

Az évforduló alkalmából a Múzeum-kertben megkoszorúzták az alapító Széchényi Ferenc szobrát. Koszorút helyeztek el a szobor talapzatán a Hazafias Néprfront Országos Tanácsa és Budapesti Bizottsága, a Kulturális Minisztérium, a Fővárosi Tanács, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum képviselői.

A jubileumi ünnepség és a koszorúzás után Jóború Magda, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, *jubileumi emlékkiállítás* nyitott meg a Múzeumban.

Ezen a kiállításon a két anyaintézmény és a Nemzeti Múzeumból később kivált, önálló múzeumok is a közönség elé tárták gyűjteményeik válogatott értékeit. A kiállított dokumentumok térbeli elhelyezkedése az intézmények történeti kialakulását is szimbolizálta. Külön teremben kapott helyet — az egyik, úgynevezett Kandalló-teremben — az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeinek történeti kialakulását bemu-

atató részleg. Vitrineiben korvinák is kiállításra kerültek, így történt visszaulálás reneszánsz kultúránk fényes emlékezetű Bibliotheca Corviniana-jára, Mátyás király könyvtárára. A díszteremben a Magyar Nemzeti Múzeum tárta az érdeklődők elé java kincseit. Ugyanebben a teremben voltak láthatók a még a múlt században megindult specializálódás következtében a Magyar Nemzeti Múzeumból kivált, önállósodott intézmények: a Néprajzi Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum és a Nemzeti Galéria gazdag gyűjteményeit reprezentáló tárgyi dokumentumok; a magyar múltból és az egyetemes kultúrából nemzeti kincseinkké szervesült alkotások és emlékek. Külön teremben — a másik Kandalló-teremben — a Természettudományi Múzeum kiállított tárgyai, értékei kerültek bemutatásra. Ez az elrendezés, a három teremben történt kiállítás jelképezte, hogy az 1802-ben alapított közgyűjtemény már a kezdetben, a múlt század első évtizedeiben, az egységes gyűjteményszervezés idején és az 1808-tól létrehozott Nemzeti Múzeum keretei között három részlegre tagolódott: a könyvtárra, a régiségtárra és a természetrajzi osztályra. A kupola-teremben történt kísérlet arra, hogy a kiállítás rendezői a közgyűjtemények történeti kialakulását — a magyar történeti, politikai, gazdasági és kulturális fejlődésbe ágyazva — egységes keretben, lehetőleg átfogóan, itt a részletekbe nem hatolva, körképszerűen, a dokumentációs anyagot valóságosan is mintegy körbefuttatva ábrázolják.

A Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös jubileumi megemlékezése, a közösen rendezett kiállítás és a fiatalabb intézmények közreműködése jól példázta azt a törekvést, amely manapság a közgyűjtemények eddiginél szorosabb együttműködésére irányul. Kívánatos, hogy mind a tudományos kutatásban, mind a gyűjteménygyarapítás érintkező területein, de kiváltképpen a közművelődés szolgálatában jöjjön létre és szilárduljon meg a specifikus funkciókat betöltő intézmények hatékony együttműködése.

A két intézmény képviselői ugyancsak közösen, a központi fővárosi ünnepséget közvetlenül megelőző napon: 1977. október 2-án, Nagycenken emlékeztek az alapítóra. A Nemzeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár és a Győr-Sopron megyei Múzeumi Szervezet rendezésében került sor ünnepségre a nagycenki kastély főépületében. Ebben a kastélyban gyarapította Széchényi Ferenc annak idején gazdag gyűjteményét, amellyel adományképpen megvetette az Országos Könyvtár alapját, sőt a Nemzeti Múzeumét is.

Az 1977. évi múzeumi hónap (október) keretében négy részből álló múzeumtörténeti előadássorozat megrendezésére került sor, ennek október 14-i előadása az Országos Széchényi Könyvtárról szólt.

A könyvtár külön is számos alkalmat megragadott arra, hogy a közvéleményt tájékoztassa az intézmény hagyományos és új funkcióiról és feladatairól. Továbbá törekedett a szakkörök elé tárnai a könyvtártörténeti tanulságokat. Közművelődési céllal igyekezett közműveltségünkben terjeszteni a jubiláló intézmények művelődéstörténeti és művelődéspolitikai jelentőségét.

A Nemzeti Múzeummal közös, nagy kiállítás mellett a könyvtár „175 éves az Országos Széchényi Könyvtár” címen tárlókban és tablókban tárta olvasói elé történetének főbb mozzanatait az intézmény olvasószolgálatának előterében. Ez a kiállítás augusztus 29-től november 2-ig állt fenn a könyvtárat látogatók számára.

A Rádió több adásban sugározott műsort a jubiláló nemzeti könyvtárról. Ezekből kettőt említünk. Az egyik önálló, egyórás adás keretében a különgyűjtemények és a törzsgyűjtemény történeti kialakulását, azok legfőbb értékeit ismertette, valamint a mai szolgáltatásokról tájékoztatta a hallgatókat 1977. szeptember 2-án. A másik, az 1977. október 2-i *Kulturális Magazin* műsorának az elején, a könyvtár alapításának az előzményeiről és körülményeiről szólt, az 1802-es feltételeket igyekezett bemutatni.

A Televízió 1977-ben — egy sorozat részeként — felvételeket készített a könyvtári állomány kiemelkedő gyűjteményrészlegeiről, azok egyes különlegesen értékes darabjairól, bepillantott a könyvtári műhelyekbe. Ez a műsor, más értékes történeti gyűjteményeink bemutatásának részeként, 1978-ban kerül a TV műsorára.

A *Könyvtáros* című folyóirat 1977. évi 9. számában *Hagyomány és újat építés. 175 éves az Országos Széchényi Könyvtár* címmel adott alkalmat az évfordulóra emlékezésre és ugyanebben a számban közölt interjút az OSZK-ról, mint könyvtári kutatóműhelyről, továbbá közölt cikket az Országos Széchényi Könyvtár „mikrofilmtáráról”.

A könyvtárosok számára nyújtott tájékoztatást szolgálta a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1977. november 3–4-i budapesti vándorgyűlése alkalmából november 4-én szervezett látogatás az Országos Széchényi Könyvtárba, amelyen a könyvtáros kollégák egy csoportja kapott szóbeli referátumot a könyvtár régi és új feladatairól, majd tekintette meg együttesen a múzeum épületében rendezett központi kiállítást.

A *Magyar Könyvszemle* jelen számában, utólag emlékezik hazánk nemzeti könyvtárának jubileumára, talán kissé késve, ám azzal a megfontolással, hogy az évforduló alkalmából adódó visszapillantások nem összpontosulhatnak a központi rendezvények idejére, ugyanis Széchényi Ferenc alapítólevele 1802. november 2-án kelt, a királyi jóváhagyás november 25-i keltű, az intézmény közönség előtti megnyitásának pedig volt egy 1803. augusztus 20-i és egy 1803. december 10-i ünnepélyes időpontja. Így a megemlékezések egy egész éven át indokolhatók.

HAVASI ZOLTÁN

A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetekinek repertóriumai. A *Magyar Könyvszemle* örömmel és várakozással üdvözölte már indulásakor a Petőfi Irodalmi Múzeum *Bibliográfiai Füzetekinek* sorozatait, és azóta is figyelemmel kíséri a megjelenő köteteket. Mint bebizonyosodott, a sorozatok megőrizték kezdeti lendületüket, és napjainkig — közel hat év alatt — összesen huszonegy füzetrel jelentkeztek.

Ezek a kiadványok szorosan kapcsolódnak mind a múzeumi-könyvtári gyűjtőmunkához, mind irodalomtudományunk anyagfeltáráshoz, ezúttal mégsem térünk ki az egyes sorozatok részletes ismertetésére, hiszen indulása, 1972 óta ezeket a bibliográfiai munkákat már széles körben ismerik és használják, most csupán a *Bibliográfiai Füzetek* fő témaköreit idézzük fel. Az első sorozat irodalmi és irodalomtörténeti érdekű folyóiratokról nyújt leíró bibliográfiát,¹ a második egy-egy irodalomtörténetileg fontos folyóirat repertóriumát jelenteti meg,² a harmadik irodalomtörténetírásunk könyv alakban megjelent eredményeit regisztrálja.³ A magyar irodalom első kiadásait tartalmazza a bibliográfiai negyedik csoportja.⁴ Végül, — úgy tűnik — a kezdeti tervek kiegészítéseképpen a *Bibliográfiai Füzetek* egy ötödik, „E” sorozattal is bővült, amely a magyar szocialista irodalom első kiadásait gyűjti össze.⁵

¹ Utolsó megjelent kötete: LAKATOS Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok. H–K.* Bp. 1975. 612 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. A. sorozat 6–7.)

² Jelen ismertetésünk e „B” sorozat eddig megjelent repertóriumaiával foglalkozik.

³ LUKÁTS János: *A magyar irodalom története. A–Zs.* Bp. 1973–1976. 807 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. C. sorozat 1–8.)

⁴ BOTKA Ferenc: *A magyar irodalom első kiadásai. A–C.* Bp. 1973–1974. 200 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. D. sorozat 1–2.)

⁵ *Magyar szocialista irodalom. (Első kiadások 1945-ig.)* Bp. 1975. 325 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. E. sorozat 1.)

A Petőfi Irodalmi Múzeum eddigi bibliográfiai kiadványai megérdemelt, kedvező visszhangot keltettek, és irodalmunkban rendszeresen jó tájékozódást biztosítanak. Sőt, nyugodtan mondhatjuk, hogy napjainkig az ilyen típusú bibliográfiai műfajnak az egyetlen bázisa ez a vállalkozás, és a kutatás szempontjából pedig gyakran az egyetlen lehetőség is, minthogy jórészt nehezen elérhető forrásokhoz segíti hozzá a szakembereket.

„A periodikák bibliográfiai feldolgozása egyike a legfáradságosabb és legtöbb időt igénylő könyvészeti munkáknak; nem csoda, ha éppen ezért hírlap- és folyóiratirodalmunk bibliográfiai feltárása még igen hézagos.”⁶ A *Bibliográfiai Füzetek* ezen hiányosságok megszüntetéséhez nagymértékben járulnak hozzá, hiszen a „B” sorozat indulása óta nyolc füzetnyi repertóriumot jelentetett meg, mintegy tizennégy folyóirat feldolgozását végezve el. A repertórium sorozat középpontjában a magyar szocialista mozgalom, az avantgarde és a polgári radikális törekvések folyóiratainak feltárása áll, amely lehetővé teszi az 1945 előtti lapjainkra való visszatekintést.

A sorozat első füzeteként a Kassák Lajos által szerkesztett és kiadott nemzetközi jelentőségű *Dokumentum* (1926–1927) és *Munka* (1928–1939) repertóriuma⁷ jelent meg, amelyek irodalmi és művészeti szempontból egyaránt jelentős szerepet tölthettek be a magyarországi kulturális életben. 1973-ban, Tácsics Mihály születésének 175., halálának 90. évfordulója alkalmából a *Munkások Újsága* (1848), a *Forradalom* (1849), az *Arany Trombita* (1869)⁸ című Tácsics-lapok feldolgozása készült el. Mindhárom lap, de különösképpen az *Arany Trombita* működése „jelentős mozzanat volt a kezdeti munkásmozgalom és a korai szocialista irodalom történetében.”⁹ A sort a húszas évek egyik igen jelentős, számottevő kulturális fóruma, a *Magyar Írás* (1921–1927)¹⁰ repertóriuma folytatja, amelyet Raith Tivadar szerkesztett, nem kis nehézségek árán. Ezt követte az Ignóus Pál és József Attila kezdeményezésére született, nagy politikai jelentőségű *Szép Szó* (1936–1939) repertóriuma.¹¹ A Kommunisták Magyarországi Pártja hazai és külföldi vezetőinek elhatározása hívta létre az 1931–1933 között megjelenő *Társadalmi Szemlé-t*,¹² melynek repertóriuma Gorkij, Molnár Erik, Lukács György, Illyés Gyula és mások cikkeire hívja fel figyelmünket. A következő repertórium-füzet az avantgarde mozgalom szempontjából oly jelentős három másik Kassák-folyóirat *A Tett* (1915–1916), a *Ma* (1916–1925) és a 2×2 (1922) feltárását végezte el,¹³ majd ezt a nehéz, 1935–1937 közötti időszakban megjelenő *Gondolat* című kommunista folyóirat repertóriuma¹⁴ követi. A sort végezetül Gömöri Jenő Tamás *Tűz* (1921–1923) és Fényes Samu *Diogenes* (1923–

⁶ KÓKAY György: *A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei.* = MKsz 1973. 91.

⁷ KÁLMÁN Lászlóné: *Dokumentum (1926–1927), Munka (1928–1939).* Repertórium. Bp. 1972. 158 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 1.)

⁸ ILLÉS Ilona: *Munkások Újsága (1848), Forradalom (1849), Arany Trombita (1869).* Repertórium. Bp. 1973. 164 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 2.)

⁹ ILLÉS Ilona: *Munkások Újsága (1848), Forradalom (1849), Arany Trombita (1869).* Repertórium. Bp. 1973. 13.

¹⁰ LAKATOS Éva: *Magyar Írás (1921–1927).* Repertórium. Bp. 1973. 188 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 3.)

¹¹ KENDÉNÉ PALÁGYI Erzsébet: *Szép Szó (1936–1939).* Repertórium. Bp. 1974. 152 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 4.)

¹² KÁLMÁN Lászlóné: *Társadalmi Szemle (1931–1933).* Repertórium. Bp. 1974. 100 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei B. sorozat 5.)

¹³ ILLÉS Ilona: *A Tett (1915–1916), Ma (1916–1925), 2 × 2 (1922).* Repertórium. Bp. 1975. 223 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 6.)

¹⁴ PALMAI Magda: *Gondolat (1935–1937).* Repertórium. Bp. 1976. 94 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 7.)

1927) címen megjelent emigrációs lapjainak repertórium¹⁵ zárja. Ez a pusztasorsolás is bizonyítja, hogy mind irodalomtudományi, mind sajtótörténeti, de még művészeti szempontból is sikerült helyesen megválasztani a feldolgozandó folyóiratok sorát.

A feldolgozás módszere kettős jellegű:

„Az egyes részközlések konkrét megnevezésétől elvonatkoztató, matematikai feltárást, amely folyóiratirodalmunk egészét átfogja, egyes esetekben felcseréltük, pontosabban kiegészítettük a „hagyományos” úttal, a repertorizálás mikrofilológiájával. De csak ott, azon forrásoknál, amelyek ezt megkívánták, amelyek a fejlődés csomópontjai, alkotóműhelyei voltak, s amelyeknek részletező feltárása hozzásegít egy-egy korszak, írói csoportosulás vagy mozgalom mélyebb megértéséhez, s ezen túlmenően irodalmunk fő fejlődésvonalaiknak dokumentálásához.”¹⁶

Alapvetően ez határozza meg a feldolgozás módját, amely a folyóiratok anyagától függő, és aszerint változó tematikus rendszer szerint csoportosítja anyagát, ezen belül pedig tételszámozást és betűrendet alkalmaz. Mindezeket sajtótörténeti szempontból is figyelemreméltó leíró és értékelő jellegű előszó, szakirodalmi felsorolás, az egyes folyóiratok gondos könyvészeti leírása előzi meg, és névmutató zárja le.

Örvendetes az a körülmény is, amelyet a lapok illusztrációira, borítófedeleire, vagy lapjainak leírására fordítottak a feldolgozók, hiszen e lapok nagy része művészeti szempontból is jelentős. Kár viszont, hogy — feltehetően technikai, anyagi nehézségek miatt — illusztrációk nem kaptak helyet a repertóriumokban. Így például a feldolgozott lapok réjlécei, pedig ezek közül nem egynek neves grafikus volt a tervezője.

A repertóriumok Botka Ferenc gondos szerkesztői munkáját és Kálmán Lászlóné, Illés Ilona, Lakatos Éva, Kendéné Palágyi Erzsébet, valamint Pálmai Magda körültekintő és következetes feldolgozását dicsérik.

Biztatóak a további tervek is, amelyek a félperiodikumok, az antológiák és a napisajtó feldolgozását célozzák, de ez már valóban nem lehet csupán e szerény létszámú munkaközösség kizárólagos feladata.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Szent László emlékkiállítás Esztergomban. 1977-ben emlékezett meg a magyar állam és egyház Szent László (1077–1095) trónralépésének kilencszázadik évfordulójáról. Az esztergomi Keresztény Múzeum dr. Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek kezdeményezésére külön emlékkiállítással hódolt a nagy király előtt. Az alábbiakban szeretnénk erről, a Cséfalvay Pál múzeumigazgató által rendezett kiállításról elsősorban könyvtári s levéltári szempontból, áttekintést nyújtani.

A kiállítás eredeti dokumentumok, fotokópiák stb. segítségével próbálta felidézni László királyt, korát, utóéletét, elsősorban hazánk határain belül, de olykor azon túlra is tekintve.

A Lászlóval kapcsolatos dokumentumok közül megemlítenénk VII. Gergely pápa leveleit, melyek a Vatikáni Levéltárban őrzött regisztrumokból készített fotokópiákon kerültek bemutatásra: a pápa Carpinetában 1077. jún. 9-én kelt levele, melyben arra buzdítja Nehemiás esztergomi érseket, „ut regem qui inter vos electus est, . . . notificantes et consulentes sibi ut apertius nobis suam voluntatem, et reverentiam sedis apostolicae

¹⁵ ILLÉS Ilona: *Tűz (1921–1923), Diogenes (1923–1927)*. Repertórium. Bp. 1977. 235 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei. B. sorozat 8.)

¹⁶ BOTKA Ferenc: *A magyar irodalomtudományi szakbibliográfia kérdései*. = MKsz 1975. 42.

debitam per idoneos legat s denuntiet devotionem” (*Registrum Gregorii Papae VII.*, lib. II. n. 25. *Registra Vat.* t. II. fol. 131. — latin szövege: Gombos: *Catalogus fontium historiae hungaricae*, nr. 2588. — magyar fordítása: Makkai—Mezey: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*, nr. 7.), valamint magához László királyhoz Rómából 1079. márc. 21-én írt levele, melyben a jogtalanul száműzött bajor grófokat a király kegyébe ajánlja (*Registrum Gregorii Papae VII.*, lib. VI. n. 29. *Registra Vat.* t. II. fol. 166v—167r — latin szövege: Gombos, i.m. nr. 2589., magyar fordítása: Makkai—Mezey, i.m. nr. 8.).

László lelkületéről tanúskodik az Oderisium montecassinói apáthoz 1091 nyarán küldött levele: „qamvis peccator existam, quum cura terrenae dignitatis absque gravissimis non potest promoveri criminibus” (*Archivum abbatiae Montecassinensis. Epistolarium Petri Diaconi.* Registr. III. n. 158. fol. LXX. — hasonmás, kiadása latin—magyar szöveggel: Fraknoi: *Szent László levele a montecassinói apáthoz.* Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1901. nov. 11-én tartott ülésén. Bp. 1901. *Értekezések a történeti tudományok köréből.* XIX. kötet VIII. Bp. 1904. 279—291.).

A pannonhalmi apátság 1093 körüli javadalomösszeírását fotokópiában lehetett megtekinteni: „Én László király, a Pannónia hegyén fekvő Szent Márton monostort, amelynyire királyi módunkból teltett, nagy javakkal ajándékoztuk meg. Ezért . . . én, László, . . . mindent megszámoltattam, és ebben az oklevélben összerattam” (*Pannonhalmi levéltár Capsa 2. A. — A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története I.* Bp. 1902. 75. (hasonmás), p. 590—592 (latin szöveg), magyar fordítás: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig.* Bp. 1963. 63—64. (magyarázatokkal).

Közvetlenül Lászlóval áll kapcsolatban II. Paschalis pápa Pármában, 1106. nov. 2-án kelt oklevele, melyben a pápa Hugo saint-gillesi apát kérésére megerősíti a László király által 1091-ben alapított somogyvári Szend Egyed apátsággal kapcsolatos királyi rendelkezéseket. Ebben említi meg a pápa, hogy akkor még a király holtteste nem volt Váradon, hanem átmenetileg Somogyváron nyugodott: „ubi et eius corpus venerabile requiescit”. (A pápai oklevél fotokópián látható, eredetije a saint-gillesi plébánia levéltárában, a Mazer Hectortól származó gyűjteményben — Vö. Baumgarten: *A saint-gillesi apátság összekötései Magyarországgal. Századok*, 1906. 389—411., ad rem 410. nr. V. — Latin szövege: MPL 163, 198—199.).

A 11. század végének bemutatása céljából állították ki a budapesti Egyetemi Könyvtár néhány töredékét: 1) A Pseudo-Dionysius Areopagita töredék a 11. század közepén Itáliában használt kódexnek egy könyvkötésben megmaradt lapja, melyen a magyar, talán éppen esztergomi mester a margón elhelyezett glosszában a fordítás egy helyét a görög szövegre hivatkozva javítja: „quod hic grecus habet . . .” (Fragm. lat. 76.), 2) A Collectio Dionysio-Hadriana töredék a 11. század második feléből, mely Franciaországból került hozzánk és maga a collectio azok közé az egyházi jogi könyvek közé tartozott, melyek László nagy munkáját, István művének befejezését, az egyházi jog elvei szerint segítették (Fragm. lat. 72), 3) Egy 11. századi főpapi szertartáskönyvből származó töredék a húsvéti vigília keresztelési szertartásának szövegével (Fragm. lat. 79.).

A korba való beilleszkedést segíti még az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár két, 11. századi kódexe, az Oláh-féle liège-i evangéliumskönyv (Ms. III. 180.) és Nagy Szent Gerjes pápa leveleskönyve, mely a moissaci bencés apátságban keletkezett (Ms. I. 22.).

Fotón állították ki a zágrábi érseki könyvtár MR 89 jelzetű, 11. századi esztergomi benedikcionálját (fol. 84v—85). A Miatyánk után a nép felett mondandó, áldó imádságokat tartalmazó kódex Esztergomból került az 1090-es években a László által alapított zágrábi püspökségbe.

Szent László utóélete elsősorban a liturgikus könyvekben kísérhető figyelemmel. A *Regis regum civis* himnusz Váradon, László király szenttéavatása (1192) alkalmából keletkezhetett. A bemutatott budapesti Egyetemi Könyvtár-i töredék egy premontrei himnu-

szos könyv egyik megmaradt foliója a 14. század közepéről (Fragm. lat. 173). Ugyanez a himnusz olvasható az esztergomi Bibliothéka ún. budai pszaltériumában (Ms. I. 3b. fol. 51v—52) is, a 16. század elejéről.

A Főszékesegyházi Könyvtár nyomtatott esztergomi 15—16. századi misszáléiban, breviáriumában, az 1505-ös *Ordinarius*ában és az 1523-as *Psalterium Choralé*jában a liturgikus tisztelet különféle megnyilvánulásai kísérhetők figyelemmel: mindkét ünnepének, június 27-nek (szenttéavatás alkalmábólí elevatio) és július 29-nek (halála napja) miséje a *Novae laudis attollamus* szekvenciával, valamint zsolozsmája a már fentebb idézett *Regis regum civis* himnusszal. Az 1505-ös esztergomi *Ordinarius* szerint László ünnepét: mivel ő Magyarország patrónusa, a saját helyén, azaz június 27-én kell megünnepelni, „Item festum S. Ladislai regis: ex quo est patronus huius incliti regni, tenetur loco suo”.

Az ezekben a liturgikus könyvekben található fametszetek különféle formában jelenítik meg Lászlót. Külön ki kell emelni a Bibliothéka 1511-es, Chereödy János-féle nyomtatott zágrábi misszáléjának színezett fametszetét, melyen a Madonna a magyar szentek: István, Imre és László társaságában látható. Csak fotón tudták bemutatni Pálóczy György esztergomi érseknek a salzburgi Studienbibliothekben őrzött breviáriumában látható Szent László képet (VI. E. 60. 362. lap.) (Vö. Hoffmann Edit: *Pálóczy György esztergomi érsek két könyve. M. Bibliofil Szemle*, 1925. 32—36. és ugyanó: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 43.).

Szent László liturgikus tiszteletének továbbélését mutatja az esztergomi káptalan által 1748-ban kiadott votív misekönyvben a Szent László votív mise szövege, mivel Mattyasovszky László (†1705) esztergomi kanonok, nyitrai püspök, védőszentjének tiszteletére votív miseszöveget alapított az esztergomi káptalanban (Bibliothéka 8039).

Kedvelt alakja László a magyar legenda- és krónikairodalomnak is. Az *Anjou-legendárium* 1975-ös hasonmás kiadása és a *Képes Krónika* fölnagyított színes fotói segítettek a szent és nagy király megjelenítésében. A Thuróczy-féle *Chronica Hungarorum* mindkét 1488-as kiadása, a brünni és az augsburgi, az Egyetemi Könyvtárból került a kiállításra (Inc. 338—339). Csak fotón látható az *Érdy-kódex*, a Karthauzi Névtelen által a 16. század elején, a mohácsi vész napjaiban és utána írt kézirat Szent Lászlóval foglalkozó része.

A prédikációs irodalomban többek között az Esztergomban is működött ferences szerzetes, Laskai Ozsvát (†1511) három beszédet is közöl a szent királyról (*Biga salutis*, Hagenau, 1499. Sajó—Soltész 2485, a Bibliothéka példánya). A további könyvek a Szent Lászlóval foglalkozó későbbi irodalom termékei.

Külön kell megemlékeznünk az oklevelekről, melyek Szent László és Esztergom „kapcsolatára” derítenek fényt. A középkori Esztergom Új városában, Nova civitas-ában, a mai Vízivárosban a 14. században biztosan állott egy Szent László templom. IX. Bonifác pápa 1400. máj. 1-én búcsút engedélyez az esztergomi „S. Ladislai de Minore alias Nova Civitate” temploma meglátogatónak (*Főkáptalani Levéltár*, 44—3—1. Vö. *Vatikáni Magyar Okirattár* I/4. Bp. 1889. nr. 252. pp. 201—203.). Az esztergomi főkáptalan 1428. febr. 11-én kiállított oklevele ugyane templom gondnokairól, Biró Miklósról és Gyürki Mihályról, valamint a templom egykori, előző plébánosáról, Istvánról és a jelenlegiről, Miklósról emlékezik meg (*Főkáptalani Levéltár*, 51—2—6. Vö. *Az esztergomi főkáptalan fekvő, s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára*. Pest, 1871. nr. 174. pp. 196—197.). Továbbá Szent László volt a Nova Civitas védőszentje, mert Esztergom Új Város tanácsa által 1474. dec. 6-án kiállított oklevél pecsétjén Szent László király látható (*Főkáptalani Levéltár*, 53—3—13.).

Ötletes térkép mutatta be, hol található a középkori Magyarországon, elsősorban a peremvidékeken Szent László templomok és freskók. Ezekből fotókon ízelítőt kaphattunk. A kiállítást gazdagították a Szent Lászlót ábrázoló festmények, metszetek, szobrok, ötvöstaragyak (a győri hermának a Nemzeti Múzeumban őrzött másolatát tették ki a III.

Béla-féle halotti koronával, két kehely a Nemzeti Múzeumból), miseruha, azonfelül pénzei és ereklyéi.

Az ereklyékkel kapcsolatban meg kell emlékeznünk egy 16. sz.-i feljegyzésről. Az esztergomi bazilika kincstárában ugyanis ma egy Szent László lábcsontról (femur) van. Ez az ereklye azért nevezetes, mert a hozzátartozó feljegyzés az egyedüli forrás, mely tudósít a váradi sír pusztulásáról. Szegedi Benedek, a váradihegyfoki Szent István prépostság kánonkja éppen akkor ment 1565. jún. 22-én a váradi székesegyházba, amikor a szent király sírját feltörték és szétszórták. Ő ezt a darabot titokban elvitte, Báthori Andrásnak ajándékozta, Báthori pedig már a következő évben, 1566. jún. 2-án az esztergomi egyháznak adta át megőrzésre (Prokopp Gyula: *Szent László esztergomi ereklyéje*. Vigília 1963. 535—539., teljes szöveggel és forrásokkal).

A kiállítás megnyitására a szent király halálának évfordulóján, 1977. július 29-én került sor. Előtte az alkalomhoz méltóan Esztergom-Víziváros, a régi Nova Civitas plébániatemplomában — mely a középkorban Szent Lászlót, most pedig Loyolai Szent Ignácot tisztelettel pártfogójául — ünnepélyesen elvégezték a Szent László vesperást a középkori esztergomi rítus szerint, úgy, ahogy a szenttéavatás időpontjától, 1192. június 27-től 1630-ig énekelték Magyarországon, amikor Pázmány behozta a római rítust.

A kiállítást dr. Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek nyitotta meg, anyagát pedig tudományos előadás keretében, Szent László alakját földéizve bemutatta dr. Mezey László c. egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora.

KOVÁCH ZOLTÁN

Az Österreichische Nationalbibliothek kiállítása. 1977 júniusában az a megtiszteltetés ért, hogy jelen lehettem az ÖNB utolsó tíz esztendei szerzeményeinek legjelentősebb darabjaiból, a gyönyörű barokk olvasótermében rendezett kiállításán, amelyet dr. Rudolf Fiedler, jelenlegi főigazgató nagyszámú közönség előtt nyitott meg.

Hasonló, nagyszabású kiállítást az ÖNB 1967. jún. 2. és okt. 14. között rendezett *Schätze und Kostbarkeiten der Österreichischen Nationalbibliothek* címen, amely két évtized szerzeményeiből szintén a legfontosabbakat mutatta be és egyúttal számot adott nagyhírű, akkor nyugalomba vonuló főigazgatójának, Dr. Josef Stummvollnak e téren is megmutatkozó eredményeiről. A jelenlegi kiállításnak szintén hasonló a feladata: Fiedler főigazgató is nyugalomba készül.

Az ÖNB gyarapodási kiállításainak mindenkor az adott hangsúlyt, hogy fel kell tárnai a gazdagságát, sokféleségét és újabb gazdagodását, mégpedig nyomtatványosztályára, különgyűjteményeire bontva. Ilyen bontásban — 9 különgyűjteménye van — állománya hat millió felé közeledik. A jelenlegi kiállításon 63 tárlóban, 400 kiállított darab volt megcsodálható: inkunábulumok, kéziratok, könyvek, papiruszok, zeneművek, a színházi irodalom, térképek, globusok, grafikák, fénykép- és filmfelvételek, szobrok. Mindez jól megszerkesztett forgatókönyv rendjében.

Ismertetés nem részletezhet, csak tallózhat, és ez magában rejti azt a veszélyt, hogy az értékes áldozatul esik az érdekesnek; a mi esetünkben a magyar vonatkozásút is ide kell sorolni.

A három tárlóban elhelyezett régi osztrák irodalomból említésre méltó Fabricius, Paul: *Almanach auff das jar 1559*, Wien, Singriener. Fabricius udvari matematikus kalendariumát előjegyzési naptárnak is szánta. Az antikvár könyvpiacnak másik hasonlóan ritka példánya az az 1729-ben kiadott gyógyszerészeti lexikon: *Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense*, melynek Bécsben Kurzböcknél, 1744-ben kiadott újraprintját szerezte meg az ÖNB. A régi osztrák irodalom tárlójában helyezték el a felvi-

lágosodás szolgálatában álló *Wienerische Kirchenzeitung für das Jahr 1785* kötetét is. Az 1784-től 1789-ig megjelent orgánium működésének nagy ellenzéke volt.

A régi gyermekkönyvek világszerte ritkák, mert majd mindenütt ronggyá olvasták őket, és abban az időben a könyvtárak sem gyűjtötték a gyermekirodalmat. Ezért értékes darabja a kiállításnak a Leopold Chimani kiadásában, 1837-ben megjelent *Des jungen Staatsbürgers nützliche Beschäftigungen in den Erholungsstunden*, Wien, Pichlers Wwe.

A régi, nem osztrák irodalom („nichtösterreichische Antiquaria”) egyik megszerzett értéke Martin Luther: *Von dem leyden Christi, 1522*; e „Fellenfürst-típusú” reformációs irat nyomdászát máig sem sikerült megállapítani.

A „külhoniak” között igen szép Salomon Kleiner: *Vera et accurata delineatio omnium templorum et coenobiorum*. . . Augsburg, Pffeffel, 1724—1737, mely a bécsi és Bécs környéki templomoknak, kolostoroknak látképeit tartalmazza. A metszetek Salomon Kleiner rajzai után készültek; egyébként Kleiner rajzai is az ÖNB birtokában vannak.

Az eredeti grafikákkal illusztrált szép könyvek közül kiemelkedő Ödön von Horváth *Rechts und Links. Sportmärchen*. Berlin 1969, Hassling, 12 színes linómetszetét Wolfgang Jörg és Erich Schönig készítették.

Jó helyet foglal el a kiállított periodikák között, több a tudományok különböző területeit képviselő lapok társaságában, az 1973-ban Kismartonban (Eisenstadt) indított *Pannonia. Magazin für europäische Zusammenarbeit*. A folyóirat erősen az osztrák—magyar kapcsolatok jegyében áll sok magyar munkatársával. Hasonlóan a közös tárlóban levő *Problems of Control and Information Theory*. Bp. 1972-től.

A röplap- és plakátgyűjtemény részére megszerzett soproni nyomtatvány: *Die Mundkünstlerin, die erste und einzige in der Welt* (1840 körüli) is felhívhatja figyelmünket. A 8° alakú kis füzet képpel és nyolc oldalas szöveggel beszél el annak a kar nélkül született, Sopron megyei lánynak a történetét, aki szájával művészi kézimunkázni tud, e tudományát már a külföld is megcsodálta. (Ugyanez a gyűjtemény számos, a második világháborúra vonatkozó röplappal is szerepel.)

A középkori kéziratok közül említendő Jacobus de Voragine: *Leben der Heiligen, Winterteil*; az 1 r. fol. miniatúrával és arany iniciáléval, többi lapjain 10 festett és számtalan egyszerű, vörös iniciáléval. Kötéstábláit 1450 és 1475 között Bécsben Mátyás mester készítette.

Értekes ösnyomtatvány a nürnbergi Anton Koberger által 1492-ben kiadott P. Vergilius Maro: *Opera. Mit Kommentar von Servius Donatus, Christophorus Landinus, Domitius Calderinus*.

A modern kéziratok között találjuk a budapesti születésű (1930) és 1956 óta Ausztriában élő Sebestyén Györgynek *Agnes und Johanna* c. 3 felvonásos komédiája autográf kéziratát (1970). E színművet először a bécsi Volkstheater adta elő. A másik budapesti születésű, majd Belgrádba került és ma Bécsben élő írónak, Milo Dornak *Die weisse Stadt* c. autográf regény-forgatókönyvét szerezte meg az ÖNB.

Külön tárlót kaptak az írói hagyatékok, itt említenénk Robert Musilnak 163 lapból álló, autográf naplóját (1880—1942) és a főművéből (*Der Mann ohne Eigenschaften*, 1930—1943. 3 köt.) 2 autográf lapot. (Musil életét és jelentőségét tükröző gazdag anyaggal, ez év augusztusában a Petőfi Irodalmi Múzeum a klagenfurti Robert Musil Archivummal együtt rendezett kiállítást.)

Az ÖNB Musil mellett állította ki a vele társadalomszemléletében, irodalomesztétikái felfogásában rokonítható kortárs írónak, Heimito von Doderernek hagyatékát, melyben több száz autográf kézírata, közel három és félezer autográf levele és nagy regényéhez (*Die Strudelhofstiege. Roman-Studien, IV*) készített tanulmányai szerepelnek. Fordítóink és az Európa Kiadó még adósok a Doderer-oeuvre fordításával: mindössze egy elbeszélése és egy-két ismertetése jelent meg folyóiratainkban (*Nagyvilág* etc.), pedig velünk is van

némi laza kapcsolata (*Világirodalmi Lexikonunk* nem említi): Lenau édesanyja második házassága által az ükanyja; a *Roman No 7.* c. regényében a vízesést a századeleji, zágrábi festő, Csikos Béla: *A Štunjska vízesései* c. képeinek hatása alatt és nyomán írta le. Csikos képe a nagy etnográfiai mű, *Az Osztrák–Magyar Monarchia irásában és képben Horvátország és Szlavónia kötete* (1902.) számára készült.

A zenegyűjteménynek nyolc tárlójában a hangszerek osztrák és külföldi mestereinek alkotásai, a legkülönbözőbb zenei műfajok láthatók: többek között Sebastian Bach, Haydn, Bruckner, Beethoven, Richard Strauss művei. Lisztnek az Auguszt Göllerich által leírt 125. pszalmusza (kórusra és orgonára) partitúráján a cím és aláírás autográf. Bartók Béla kétszer is szerepel. Richard Strauss *Tematikus analízise* autográf kéziratával és egyik korai művének: Op. 1. *Rhapsodia zongorára és zenekarra*. Partitúra (Rózsavölgyi, 1910) első kiadásával. — Szép számmal állítottak ki a *Korunk zenéje* címszóval is.

A térképgyűjtemény a XVI. sz.-tól napjainkig vásárolta Ausztria és a világ más tájainak térképeit, topográfiai látképeit. Közülük kedves udvariassággal maga a főigazgató, Dr. Fiedler hívta fel figyelmemet Johannes Andreas Pfeffel d. Á.: *Regnum Hungariae* (Augusta Vindelicorum/Augsburg—Vienna/Wien 1720). Parvus Atlas. Pars. I. c. alkotására. Megtudtam, hogy ez az első, színes rézmetszéssel készült térkép, amely Savoyai Jenőnek a törökökön aratott győzelmei után a nagyhatalommá vált Habsburg birodalmat, és a Magyarországgal közvetlenül határos területeket ábrázolja; hogy az Augsburgban letelepedett, délnyugatnémet Pfeffel a bécsi művészeti akadémián tanult és császári rézmetsző lett, de végül is nem térképeivel, hanem arcképeivel jeleskedett.

Most már futólag sem szólhatunk a színházi gyűjteménynek autográf és nyomtatott, vagy tárgyi dokumentumairól, amelyeket hazai és külföldi drámaírókkal, színészekkel, előadásokkal kapcsolatban megszerzett; forgatókönyvekről, színpadképekről, fotokról és képzőművészeti alkotásokról. Vagy az arckép- és képarchívumnak szemet-szívet gyönyörködtető, grafikus és modern technikával létrehozott, tíz tárlóban elhelyezett képeiről: a szellem, a művészetek, a társadalom nagyjainak, az osztrák történelemnek, Bécsnek ábrázolásairól, a XVII. sz.-tól kezdve. Időzni kellene a könyvkötés művészetét, a restaurálás mai magas színvonalát bemutató tárlók mellett is!

A kiállítási ismertetés elszerényítő voltát akkor érezzük igazán, ha kezünkbe vesszük az *Erwerbungen der Österreichischen Nationalbibliothek. Präsentation bedeutender Sammlungsobjekte aus dem Gesamtzuwachs 1968—1977* című katalógust (Wien 1977. 107 l. + ill.). Az egyes fejezetekből kitűnik, hogy mennyivel gyarapodtak az elmúlt tíz esztendő alatt az egyes gyűjtemények. Például a nyomtatványtár: 248 439 kötettel + 27 579 röplappal és plakáttal + 11 285 exlibrisszel + 3429 folyóirattal és 15 újsággal; a kéziratár: 5449 kézirat + 54 468 autográffal + 22 inkunábulummal + 16 művészi kötésű könyvvel, kézikönyvtára 4493 kötettel, diaprojektívjei 3578-cal. Ilyen gyarapodást mutat a többi gyűjtemény is, és végösszegük a csakhamar hat milliós állomány előlegezése. A bibliofil számba menő katalógusról még annyit, hogy az egyes darabok leírása mellett név- és tárgymutatóval, a katalógus számokat a könyvtári szignatúrákkal egyezettető táblázattal is tájékoztat.

A kiállítást nem a csekélyszámú kiválasztottaknak, hanem az ÖNB bűvárainak szánták, hogy figyelmeztesse őket arra a gazdag lelőhelyre, amelynek kianázása már több mint 250 éve díjtalan.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Kuriózumok a francia nem periódikus publicisztika köréből. „Az újság néha igazat mond, de mindig túloz, és még gyakrabban hamis hírek hordozója. Elrettentő gyilkosságról számol be — sokszor primitív fametszettel illusztrálva — vagy természeti csapásról, valamely természeti jelenségről, különös kalandról. Öt centime-ot fizetsz érte, de így

is azt érzed: megloptak. Boldogok a lelki szegények, akiknek még vannak illúzióik egy-egy ilyen újság olvastán” — írja a költő, Gérard de Nerval a 19. században Párizsban oly elterjedt újságlapokról, röplapokról, a nem periodikus publicisztika e termékeiről.¹ Balzac is ír ezekről az újságokról a párizsi sajtóról készített monográfiájában 1842-ben², és egy évvel korábban Gaetan Delmas teljes fejezetet szentel ugyanezeknek az újságlapoknak, a *Hogyan látják a franciák magukat* című, akkoriban nevezetes munkájában.³

1955-től Jean-Pierre Seguin, a párizsi Bibliothèque Nationale vezető könyvtárosa, legújabbban a nevezetes Pompidou központ könyvtárának igazgatója, publikál tanulmányokat és könyveket folyamatosan ezekről az újságlapokról, amelyeknek néhány fontos megállapítását ismertetjük a következőkben.⁴

A 19. században ezeket az újságlapokat már „canard”-oknak hívják Franciaországban, és az ország szinte összes nagyvárosában nyomtatják. Előfordul, hogy csak ezer példányban nyomtatnak egy-egy újságlapot, de az is, hogy akár húszezres példányszámot jelentenek meg egy-egy érdekesnek ígérkező újságból.

Ma Párizsban a napilapokat nevezik „canard”-nak, a múlt században még a nem periodikusan megjelenő újságlapokat nevezték így, amelyek sokszor nehezen ellenőrizhetően mesélik el a valóságot, „vagyis olyan abszurd mesék, amelyekkel a hallgatók hiszékenységet teszik próbára” — közli a nagy Littré értelmező szótár, és egyúttal a 17. századtól kezdődően jelöli meg a szó ilyen jellegű értelmezhetőségét.

Mindenesetre több évszázadon át igen elterjedt olvasmányoknak számítottak Franciaországban is — miként lényegileg egész Európában ezek az újságlapok. Ugyanazon időszakon belül is megállapíthatóan többretegű ez az irodalom. Más terjedt ugyanis a városokban; másféle újságlapok kiáltó címeinek kiabálásával kereste kenyerét a városi újságárus, és tartalmukban, címükben, sőt formájukban és terjedelmükben is másféle újságlapok terjedtek ugyanakkor a francia falvakban. Mint erről Robert Mandrou professzor⁵ és Geneviève Bollème⁶ is írtak, a nép művészete ez, vagy legalábbis a néphez közelálló, a nép számára írták ezeket a híreket, történeteket, amelyek ezeken a ponyvaujságlapokon megjelenve sokszor több hónapos, esetleg több éves késéssel mesélték el az aktuális háborús eseményeket.

E műfaj kezdetét Jean-Pierre Séguin Franciaországban 1488-ban jelöli meg. Ez az első francia verses újságlap a Bretagne-i háborúról. Az első „prózaí” újságlap 1492 februárjában Anne de Bretagne Párizsba érkezéséről és koronázásáról tudósít. Ezek a viszonylag hűvös, hivatalos hangú információk még nem számíthattak akkoriban túlságosan nagy olvasóközönségre — jelentőségük főként abban rejlik, hogy a középkori kéziratban terjesztett informáló levelek hagyományával szakítva ezek voltak az első nyomtatott

¹ Gérard de Nerval: *Le Diable de Paris*, tome II. (Paris, 1845.)

² Balzac: *Monographie de la presse parisienne* (Paris, 1842.).

³ Gaetan Delmas: *Les Français peints par eux-mêmes*. (1841.)

⁴ Jean-Pierre Séguin néhány fontosabb publikációja e témakörben: *Nouvelles à sensations, canards du XIXème*, collection „Kiosque”, Colin, 1959. in 12. — *L'information en France avant le périodique, 517 canards imprimés entre 1529 et 1631*. Paris, Maison-neuve et Larose, 1964. — *Feuilles d'information non périodiques ou „canards” en France*. Revue de Synthèse, 3e série, no 7, juillet-septembre 1957. — *Les canards de fait divers de petit format en France, au 19e siècle*. Arts et traditions populaires, 1956, no — s 1 et 2. — *Un grand imagier parisien Garson Ainé. Son oeuvre et notes sur les canards et canardiers parisiens de la première moitié du 19e siècle*. Arts et traditions populaires, avril-juin 1954. — *Antoine Chassignon imprimeur, libraire et canardier parisien (1810–1854)*.

⁵ Robert Mandrou: *De la culture populaire aux 17e et 18e siècles*, 2e édition revue et corrigée, la Bibliothèque Bleue de Troyes. Paris, Stock, 1975. 262 p.

⁶ Geneviève Bollème: *La Bible bleue*. Anthologie d'une littérature populaire. Flammarion, 1975. 490 p.

tudósítások. Nálunk is hasonló jellegű, hivatalos hangú újságlapokkal veszi kezdetét alkalmi újságlapjaink története, — a Mátyás király békekötéseiről szólókkal.

A franciák itáliai hadjáratáról 1494 szeptemberétől kezdődően, néhány hónap leforgása alatt már nagy tömegben nyomtatták az újságokat. Mai napig fennmaradt 40 darab e néhány hónap publicisztikai terméséből.

De ugyanebben az évben nyomtatták ki másodszer és harmadszer Kolumbusz Kristóf latin nyelvű útibeszámolóját is újság formájában Párizsban. Terjednek a különböző fikatív, fantasztikus útlevelek is, amelyekből néhányat a 19. századig is több ízben utána-nyomtattak.

A műfaj a 16–17. században kialakul már, és lényegesebb jegyeit a 19. századig őrzi — állapítja meg J. P. Séguin.

Ezeknek az újságlapoknak közvéleményformáló erejét felismerve, már a 16. századtól kezdődően hoznak rendelkezéseket a mindenkori uralkodók és kormányok az újságlapok kinyomtatására és terjesztésére vonatkozóan. S minthogy ezeknek az újságlapoknak csak egyik része — rétege — szegődik az uralkodó politikájának szolgálatába, a 16. századtól megkezdődik az újságot nyomtatók és kolportálók háborúja a hivatalos engedélyekért, illetve azok megkerüléséért, a cenzúrarendezetek kijátszásáért.

Az olcsó papíron gyakran zugnyomdások nyomtatják ezeket a tudósításokat, leggyakrabban egy-egy nagy nyomdász vállalkozása és neve — vagy éppen a névtelenség mögé rejtőzve.

A történelem, a politikai témák ezeken az újságlapokon anekdotikus elemekkel teltek meg. És az akkori politikai hétköznapiak egy-egy jelentősebb — vagy jelentősebbnek vélt — alakja köré épültek ezek a tudósítások. A természeti csapások és a legkülönösebb, háborzongató történetek is gyakran valami mélyebb, fontosabb jelentés hordozói. Így magyarázzák a római árvizet az istentagadók bűneivel, így rohannak ki egyes újságlapok a luteránusok ellen egészen addig a történetig merészkedve, amelyben a lutheri „eretnek” dalokat éneklő nő szörnyszülöttnek ad életet. Ezeket az újságokat az uralkodók is igyekeztek szolgálatukba állítani.

A legősibb újságlapok írói is a legújabb hírekről akartak más tájékoztatni, nagy tömegeket érintő eseményekről akarnak írni, hajszoáltak a szenzációt. Miként a kiküldött tudósítók, helyszíni riportokban számolnak be a mindenkit érdeklő világégeségekről — persze többnyire egyéni tettek elbeszéléséből értesülhetünk és következtethetünk csak ezeknek az eseményeknek valódi jelentőségére.

Olcsó papíron, avult nyomdatechnikával és régi, elkopott, sokszorosan felhasznált falmetszetekkel jelentek meg igen gyakran ezek az újságlapok még a 19. században is Franciaországban. Mi lehetett sikerük titka — és ennek vizsgálata érdekes lenne már e műfaj európai történetének szempontjából is.

Nem mellőzhetőek itt természetesen azok a fikció hatását erősítő anekdotikus elemek sem, mint amilyenek a házaló — „kolportáló” alakjának behelyezése a történetbe — mint például a csodatevő szenttől gyógyuló, vagy éppen a hajótörésből megmenekülő tengerész figurája.

Még fontosabb azonban az, amire már J. P. Séguin is utal cikkeiben: a falvak népe sejtí a számára szomorú társadalmi valóságot, ismeri nehéz, kiútalannak tűnő életét — szívesen menekül ebbe a kissé népmesei, igazságosabbnak tűnő, fantasztikus szenzációkkal teli és igazságot osztó világba. A kérdést legsűrűbben Mandrou professzor vetette fel — s itt e közleményben röviden és általánosítva meg sem válaszolható mennyi ebben az irodalomban a múltba menekülő, konzervatív tendencia és mi az, ami értékeket mentett át, őrzött meg — és mi az, ami egészen újat, a modern riportokat, a modern újságrírást készítette elő ezekben az „abszurd mesékben”.

VAMOS ÉVA

Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 292 l.

Bajkó Mátyás könyve a felvilágosodás és a reformkori köznevelésünk egész rendszerét felölelő monográfia részeként látott napvilágot. Benne a szerző az elődök és a saját régebbi kutatásainak eredményeit foglalja össze. Az egyes oktatási és nevelési intézmények régebbi történetéhez az elődök, a címben említett korszakokat illetőleg nagyrészt saját munkájára támaszkodik.

A könyv címét nem érezzük szerencsésnek, pontosnak. Az *iskolakultúránk* szót látva, azt gondolja az ember, hogy a tanulóifjúság (esetleg a tanárok) műveltségéről, irodalmi, költői tevékenységéről szóló könyvet vesz kézbe, melyben a tanulók ismeretanyagáról, vizsgaversenyeiről, disputációkról, az iskolai színjátszásról, az iskolai költészet szerteágazó műfajairól, a kantációkról stb. nyer majd tájékozódást. A szerző is érezte, hogy meg kell magyarázania, mit ért az iskolakultúra fogalmán. Meg is teszi ezt mindjárt az első oldalon, ahonét kitérünk, hogy a közértelmezéstől eltérőleg itt a szónak igen összetett és gazdag tartalma van, mivel felöleli az intézményes oktatást és nevelést kívülről, a gazdasági, társadalmi és szellemi kultúra részéről érő behatásokat, az intézményeken belüli tartalmi, szervezeti, metodikai törekvéseket, valamint a személyi adottságokból fakadó fejlesztési irányzatokat. A s nak ilyen értelemben való használata azonban túlságosan bonyolulttá teszi az iskolatörténeti munkát.

Elbizonytalanodik az ember a *kollégium* szó láttán is. A legtöbb ember általában református tanintézetre gondol, mint amilyen a debreceni, sárospataki, enyedi kollégium. A szó azonban a XVIII. század végéig katolikus középiskolát is jelentett. Bajkó pedig bevonja a tárgyalásba a pozsonyi, eperjesi, soproni evangélikus liceumokat, Losonc partikuláris intézetét is. De nem beszél pl.

az unitáriusok kolozsvári kollégiumáról vagy a piarista kollégiumokról. A fentebbi értelmezésben vett iskolakultúránkról csak református és evangélikus vonatkozásban szól. S bár el kell ismernünk, hogy kultúr-történeti jelentősége a felvilágosodás idején és a reformkorban a könyvben tárgyalt református és evangélikus iskoláknak volt elsősorban, ha a címben nem szerepel ott ez a két szó vagy helyettük a kissé tágabb értelmű *protestáns* jelző, a Bajkó munkájából elének táruuló képet egyoldalúnak találhatjuk. A felölelt korszakokban ugyanis a szerzetesrendek, elsősorban a piaristák iskoláiban, de az unitáriusoknál is találunk haladó törekvéseket tantervi és módszertani tekintetben egyaránt. Kétségtelen, hogy az utóbbiak másként viszonyultak a Ratio Educationis szelleméhez, a bécsi iskolapolitika egységesítő törekvéseihez, mint az autonómiájukat féltékenyen őrző reformátusok. De hát az evangélikusoknál is mindkét Ratioval kapcsolatban kompromisszumos megoldások születtek, mikor részben alkalmazkodtak Bécs iskolapolitikájához, részben pedig a korszerűsítés irányában haladtak. Igaz, hogy a Ratiok tantervét elfogadni is korszerűsítést jelentett; de ezen túlmenően mind az unitáriusok, mind a katolikusok igyekeztek megteremteni a realisztikus oktatást, magyar nyelvűvé tenni azt, legalább egyes tantárgyakban, tanítani hasznos és nemzeti ismereteket (hazai történelem, magyar nyelv, földrajz stb.), terjesztetni az újabb filozófiai tanokat stb. Maga a szerző mondja az egyik helyen; „a felvilágosodás szerzőinek művei a piarista gimnáziumok tanulóinak rendszeres olvasmányai voltak”.

A szerző néhány elvi szempont felvetése és neveléstörténeti érvekkel alátámasztott periodizációs kérdés rövid tárgyalása után a magyarországi iskolarendszert a sárospataki, debreceni, nagyenyedi, marosvásárhelyi, kecskeméti, pozsonyi, eperjesi, soproni, pápai kollégiumoknak tantervi, módszertani rendszerét, oktató-nevelő munkáját ismerteti a felvilágosodás, az ezt követő

hanyatlás (kb. 1780—1820-as évek) és a reformkor időszakában. Mindezt részben megvalósult gyakorlatból, részben csak tervezetés formájában ránk maradt szándékdékből az iskolák egy vagy több kiemelkedő tanáregyéniségének meghatározó munkásságában. A tárgyalás folyamán a leginkább összetartozó egységet az evangélikus liceumok alkotják. Célra vezetőbb lett volna a református kollégiumokat legalább az erdélyi, illetőleg magyarországi csoportosításban vizsgálni. Mintha a jelen elrendezés ötletszerű volna.

Módszertanilag kifogásolható némileg, hogy egy általános előtörténeti fejezet után (*Iskolarendszerünk a korszak elején*) az egyes intézményeknél legtöbbször újra sor kerül az előzmények ismertetésére (néhol elég terjedelmesen, ld. Nagyenyednél!), ami ismétlésekhez vezet. Ismétlésekkel találkozunk olyankor is, amikor a különböző iskolák reformtörekvéseiről vagy inkább tanárainról tájékoztat, és a fejezetek tanárportréiban többször ugyanazokról a tervekről még egyszer olvassunk.

Bajkó könyvéből az állapítható meg, hogy a hazai protestáns iskolákban a fejlődés, a történet vonala lényegében egyező vonásokat mutat. A XVIII. század második felében mindegyikük többé vagy kevésbé a felvilágosodás hatását tükrözi. Új tárgyak jelennek meg, kiterjed a természet-tudományok oktatása, korszerűbb ismeretek elsajátítására törekednek; az életre nevelés célkitűzésében a teológia, a latin nyelv tanítása kissé háttérbe kerül, tért hódít a racionalizmus, terjed a felvilágosult filozófusok, tudósok műveinek és szellemének ismerete. Egyes helyeken már ekkor hozzákezdnek a nemzeti nyelvű tanításhoz, sőt diáktársaságok alakulnak a nemzeti műveltség megalapozására, kiszélesítésére. A századforduló táján és a XIX. század első évtizedeiben azonban hanyatlás következik be, bár egyes iskolákban ezekre az évekre is áthúzódik a felvilágosodás hatása; megint felülkerekedik a latin nyelv, a deáki tudomány és a teológia. Erre jön a reformkor ellenhatása: a magyar nyelvű és nemzeti tanrendszerek. Modern módszerekkel, oktatta nevelik a polgárosodás életkívánalmainak megfelelni tudó, jobban boldoguló embereket. Közös vonása a tanulmányi autonómiájukat féltő prot. kollégiumoknak (ide értendő az unitáriusok kolozsvári kollégiuma is), hogy mintegy önszántukból meg-megújítják tanulmányi rendszerüket, hogy a két Ratioval szemben védekezzenek, azoknak — a szerző szavaival élve — „mintegy elibe mennek”, bár időnként éppen ez az autonómia gátolta a

haladó nevelésügyi törekvéseket. Ezért született annyi tantervi elgondolás, kísérlet ezekben az évtizedekben. Bár a kollégiumok bizonyos reformokat meg is valósítottak, korántsem tudtak maradéktalanul megfelelni a kor követelményeinek. Túlságosan ragaszkodtak a hagyományos iskolaszervezethez és rendezhez, s ezért egyetlen új iskolatípus sem jött létre.

Mikor erről a fejlődésről értekezik Bajkó a könyvében a felsorolt iskolákról szóló egyes fejezetekben, mivel lényegében jóformán azonos a fejlődés vonala, elkerülhetetlenül újabb ismétlésekbe bocsátkozik. Ezért merül fel az olvasóban, nem lett volna-e célszerűbb a kérdést nem egyes iskolákra bontva, hanem együttesen tárgyalni, így mutatva be a felvilágosodás és a reformkor haladó törekvéseit; már ezen a fokon szintézisben tárgyalva a visszahúzó és előremutató erők küzdelmét. Így a könyv esetleg nem tartalmazott volna annyi részletet. (Talán több minden nem is tartozik szorosan a tárgyhoz ezekből a részletekből, mint pl. az enyedi kollégiumnak a várossal folytatott borháborúja vagy egyik-másik tanár életpályájának ismertetésében a témával nem mindig érintkező írói tevékenység ismertetése, a művek felsorolása.) Miközben Bajkó számos vonatkozásban új adatokkal gazdagítja ismereteinket, nem biztosítja a gyors eligazodást, az áttekinthetőséget, az értékes mozaikok nem állnak össze egységes képpé.

Ennek a lényegében nagyon hasznos, izgalmas részekben bővelkedő, új összefüggéseket felfedő, átértékeléseket és új meglátásokat nyújtó könyvnek észrevételeink ellenére számos érdeme van. Főleg a XVIII—XIX. századfordulótól találunk benne új ismereteket. Már korábról is, de főként a reformkorból eddig lappangó, figyelemre nem méltatott dokumentumokat ismertet. Utat mutat a sok-sokféle terv útvesztőjében. Egyik legérdekesebb fejezete a könyvnek az *Egy Pesten felállítandó iskolakollégium tervei* című. A Dunamelléki Református Egyházkerület hirdette meg azt a pályázatot, melyre az életre és a munkára nevelés realiztikus elgondolásait tartalmazó pályaműveket az ország különböző tájairól beküldték. A beérkezett pályázatok száma, gondolatokban, tervekben való gazdasága mutatja, hogy a reformkorban a nevelés és az oktatás is nemzeti ügyvé lett, legjobb pedagógusaink a társadalmi haladásért küzdöttek. A részletesen ismertetett reformtervek közül különösen izgalmas a népi radikalizmus szellemét képviselő Vajda Péteré.

VARGA IMRE

Józef Adam Kosiński: Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Wrocław—Warszawa, 1971. Ossolineum, 203 l.; — **Mieczysław Radojewski: Miniatury portretowe XVI—XX w. Sylwetki w zbiorach Biblioteki Ossolineum.** Wrocław—Warszawa, 1976. Ossolineum, 151. l.

J. M. Ossoliński herceg (1748—1826) által a XIX. század elején alapított hírneves Ossolineum 1870-ben nyitotta meg kapuit Lwów (Lvov)-ban. A történeti, irodalmi s művészeti érdeklő könyvtár és múzeum a nemzeti művelődés szolgálatában állott a felosztott, s elbukott fölkelésektől megrázott lengyelországi részekben. Bár a múlt század óta számos publikáció, könyvészeti tanulmány érintette vagy választotta témájául a sokat emlegetett ritkaság-gyűjteményt, teljesebb igényű feldolgozás alig készült róla. Egy alapvető összefoglalás, a megbízható áttekintés hiánya készítette J. A. Kosiński annak kimondására, hogy az Ossoliński-gyűjtemény ma is valóságos „terra incognita”. S ha kissé megkése is, érdemes fölívni a figyelmet a szerző hézagpótló munkájára. Kosiński véleménye szerint a meglehetősen szegényesnek tartható régebbi közlemények, katalógusok s önálló írások nem adtak hiteles képet a felbecsülhetetlen értékű gyűjteményről, mert valójában másfélszer több nyomtatott könyvről van szó, mint amennyiről a szakirodalom tudott. A korabeli művelődés szemszögéből fontos annak hangsúlyozása is, hogy az Ossolineum könyvtárát már akkor is használták, mielőtt Lwówba helyezve a nyilvánosság előtt megnyitották.

A Zaktad Narodowy Imienia Ossolińskich 1967. évi 150 éves jubileuma előtti évtizedben napvilágot látott kutatási eredmények pótolnak bizonyos hiányokat. Bibliográfiák jelentek meg a „*Rocznik Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich*” évfolyamaiban; megjelent az incunabulumok katalógusa. T. Mikulski külön tanulmányban foglalkozott az alapító személyével (*J. M. Maksymilian Ossoliński pogrobowiec Oświęcienia. In: Ze studiów nad Oświęcieniem. Zagadnienia i fakty.* Warszawa, 1956.) és alapítványának létrejöttével (*Narodziny Biblioteki.* In: Zaktad im. Ossolińskich 1827—1956. W dziesięciolecie działalności we Wrocławiu. Wrocław, 1956.), a háború után Wrocławba került részlegének működésével. A hatvanas években több közlemény számolt be a kéziratos és nyomtatott állományról, folyóiratokról, a könyvtári gyűjtemény gyarapodásáról. Ilyenek például B. Górska: *Katalog czasopism XVI—XVIII w. w zbiorach starych druków Biblioteki Ossolineum* („Ze skarba kultury” 1963, z. 13) és M. Bohon: *Katalog starych*

druków Biblioteki Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI. (Wrocław, 1965.) vagy a becses kéziratok szerzői dedikációkról kiadott J. Kosiński—J. Szczepaniec: *Rękopiśmienne dedykacje autorskie XVI—XVIII wieku w zbiorze starych druków Biblioteki Ossolineum* („Ze skarba kultury” 1964, z. 16) és J. Długosz: *Rękopiśmienne dedykacje autorskie w księgozbiore Ossolineum* (Wrocław, 1967.), valamint B. Olszewicz—Z. Rzepa: *Katalog rękopisów geograficznych Biblioteki Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu* (Warszawa—Wrocław, 1965.). A feldolgozó munkákból kiemelendő J. Trzynałowski vázlatos történeti áttekintése, *Zaktad Narodowy im. Ossolińskich, 1817—1967. Zarys dziejów.* (Wrocław, 1967.)

A XVIII. és XIX. század fordulójára körüli lengyel művelődés és nemzeti kultúra szemszögéből rendkívüli fontosságú gyűjtemény wrocławói részében folyó munkálatok az Ossolineum-kutatók új fázisát alkotják. A könyvtár lwóvi működéséről számol be F. Siarczyński: *Dziennik czynności urzędowych księgozbioru Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie.* Red. Z. Rzepa. (Wrocław, 1968.) munkájában. Egy másik a kéziratos gyűjtemény inventáriumaikról és könyvtári katalógusairól ad képet, W. Jabłońska: *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich* („Ze skarba kultury” 1969, z. 20). A jeles évfordulóval összefüggő újabb kutatási eredmények bibliográfiai mutatóját is közzétették: F. Sawicka: *Bibliografia publikacji dotyczących jubileuszu 150-lecia Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich* („Rocznik Zaktadu Narodowego im. Ossolińskich” T. 6. 1970).

Az Ossolineum-kutatásokról adott általános helyzetkép után a szerző az alapító Ossoliński portréját rajzolja meg, kiemelve európai irodalmi tájékozottságát és olvasó szenedélyét, kultúrpolitikai tevékenységét. A tudós, politikus, literátor s bibliofil Ossoliński személye a lengyel felvilágosodás folyamatának egyik jellegzetes és kiemelkedő egyénisége, a nevéhez fűződő könyvtár pedig a megosztott lengyelországi felvilágosult művelődés jelképe. J. Maszkowski örökölte meg a könyveivel s a földgömbbel körülvett kutató tekintetű embert korabeli olajportréjában. Kosiński méltán veti össze Ossoliński egész működését és muzeális könyvtári gyűjteményét a Załuskiak 1747-ben megnyitott, egyik legnagyobb európai könyvtárként számontartott gyűjteményével, hangsúlyozza ezek nemzetnevelő funkcióját.

J. A. Kosiński könyvének értékes része az Ossolineum nyomtatott és kéziratos állományának tartalmi, statisztikai, nyelvi, idő-

rendi, tárgyi, külföldi stb. jellemzése, speciális muzeális (metszet, numizmatikai, kartográfiai, ásványi stb.) gyűjteményeinek rövid leírása. Bemutatja Ossoliński könyvtárosaikat, akik titkári megbízással vagy személyes indítékú segítő szándékkal tevékenykedtek mellett, lengyelek és külföldiek, varsói, krakkói és bécsi ismerősei, mint a szótáríró és bibliográfus Samuel Bogumił Linde, a fiatalon elhalt filológus Jozef Sygert, a külföldi könyvek első (elvezett) katalógusán dolgozó Karl Joseph Hüttner, a zenei képzettségű Franciszek Mirecki, a bécsi egyetemen jogot tanult Stanisław Piotrowski, s a bécsi orvosi fakultáson végzett Szczerśny Boczkowski, aki Ossoliński halála után is dolgozott még a könyvtárban. Azzal a fejezettel függ össze Kosiński könyvének befejező része, amelyben a korabeli tudományosság kibontakozásáról nyújt tanulságos képet, elsősorban az Ossolineum mint tudományos műhely megvilágításán keresztül. A függelékben a könyvek provenienciájára vonatkozó összeállítások találhatók, pl. kolostorok és rendházak listája, amelyekből példányok kerültek az Ossolineumba. A könyvet díszítő fotokópiák egyben dokumentumok, mint pl. az Ossoliński-gyűjtemény könyvtári inventáriumának kezdő kéziratok fóliója, amely az alapító halála után készült, vagy egy proveniencia-bejegyzés Bonfinius: *Rerum Ungaricarum decades* (Basel, 1568) művére, továbbá más autográf beírások, kéziratok, metszetek, ritkaságok kópiái. Megtalálható benne az Ossolineum hírlapjainak és folyóiratainak listája az évfolyamok pontos megjelölésével 1661, 1698, 1729-től 1831-ig, főleg a varsói, krakkói, lwowi és wilnai sajtóanyag. Mindezekből hasznos tudnivalókat meríthetünk az Ossolineumban folytatandó hazai vonatkozású kutatásainkhoz is.

M. Radojewski könyvében a sok viszonytagságon átment Ossolineum Könyvtára miniatűr-gyűjteménye megmaradt állományáról adott bevezetővel s jegyzetekkel, bibliográfiaival s képregyzékekkel (279 egység) ellátott áttekintést. Ez a miniatűr portrégyűjtemény inkább a nemzeti történelmi múltra nézve, s nem annyira művészi színvonalra tekintetben volt jelentős. Tünyomórészt anonim szerzők, gyakran amatőrök alkotásai, amelyek uralkodókat, a főkelészek hőseit, literátorokat, írókat s költőket örökítettek meg. A kultúrtörténeti értékű gyűjtemény elsősorban az irodalmi élet, írói portrék szemszögéből keltheti föl érdeklődésünket lengyel s európai vonatkozásban. A reneszánsz és a barokk évszázada-

daiban különféle változatban elterjedt miniatűr portréművészet a XVIII. század utolsó negyedében s azt követő évtizedekben jutott el művészi magaslatára, különösen a rokokó és biedermeier stílus virágzása idején.

A különféle főúri gyűjteményekből, bécsi kollektiókból és egyéb szerzeményekből jeles polonicák, lengyel, francia, holland, német, olasz, orosz, cseh és magyar miniatüristák alkotásai kerültek az Ossolineumba. A megörökítettek között számosan találhatók az irodalmi s művészi ízlést családi hagyományból befogadó, ápoló műpártolók, a Czartoryski familia tagjai, a galíciai Gólurowskiak, Lubomirskieik, Lanckorońskieik, többen a Potockiak közül, királyi mecénások, Sobieski, St. Leszczyński, a szász Ágostok, Nagy Frigyes, St. Poniatowski s mások. A legrégebb lengyel miniatúra III. Zsigmond Waza ismert szögletes barokk díszű portréja, amelyet Marcin Kober, előbb Báthory udvari portréfestője, majd wrocławi, s II. Rudolf prágai udvarában dolgozó mester, a lengyel király udvari portrétistája készített. A lengyel felvilágosodás nagy alakja, Ignacy Krasicki ovális portróját francia származású miniatürista, W. Lesseur-Lesserowicz, királyi kamarás, varsói művész, M. Bacciarelli tanítványa festette meg. A bőkezű mecénás, J. M. Ossoliński miniatűr arcképét a bécsi és római iskolát megjárt, Lwów környéki Jan Maszkowski örökölte meg. A kiváló felvilágosodás kori gondolkodó, St. Staszic állítólagossziluettjét őrzi a „Férfi parókában” elnevezésű kép. E. Morawska rajza után anonim művész készítette Mickiewicz szögletes méretű portróját oporowi tartózkodásakor. Kossuth Lajos arcképe a tarnóvi születésű Józef Dzwonkowskiól, a novemberi fölkelés s a magyar szabadságharc résztvevőjétől való, aki egyébként „emigráns, Károlyi (György) herceg könyvtárosa”, dilettáns művész volt. Barabás Miklós szögletes keretbe foglalt akvarellje mesterportré Wiktorina Panketről, a kötetben színes illusztrációban látható.

A közép-európai művelődéstörténeti érdeklődésű kötet az irodalom és társzművészetek összefüggésében nyújt ízléstörténetileg dokumentált ismereteket, kiegészítve L. R. Schidlof (*La miniature en Europe aux 16e, 17e, 18e et 19e siècles*. Graz, 1964. t. I–IV) összefoglalását. Az Ossolineum Könyvtára speciális gyűjteményeinek feldolgozása újabb eredményekkel gazdagítja szakmai ismereteinket.

HOPP LAJOS

Cornelia Olar — Lazar Čurčić — Sava Palančanin: Štamparija u Rimniku i obnova štampanja srpskih knjiga 1726. — Tipografia din Rimnic și reluarea tipăririi cărților sîrbești la 1726. (A rimnici nyomda és a szerb könyvek nyomtatásának újrakezdése 1726-ban.) Novi Sad, 1976. 116, [2] l.

A Duna-völgyi népek közös múltjának egyik igen érdekes fejezetét tárja elénk ez a kis kötet, amelyet a Szerb Matica Könyvtára adott ki a Matica fennállásának 150. évfordulója alkalmából, annak a korszakalkotó kezdeményezésnek az emlékezetére, amelynek eredményeként 250 évvel ezelőtt újra megindulhatott a szerb könyvnyomtatás. A párhuzamosan, szerb és román nyelven megjelent kiadvány négy tanulmányt tartalmaz. Ezek a következők: Cornelia Olar: *A rimnici püspöki nyomda a 18. században*; Lazar Čurčić: *A szerb könyvek nyomtatásának és kiadásának újrakezdése a 18. században, a rimnici nyomdában*; Sava Palančanin: *A rimnici püspökség nyomdájában 1726—1761 között nyomtatott szerb könyvek grafikus illusztrációi*; Lazar Čurčić: *Az 1726—1761. évek között megjelent rimnici szerb könyvek papirosai és vízjegyei*.

Köztudomású, hogy már 1493-ban, Cetinjeben, a 16. században pedig a mai Jugoszlávia más vidékein is több helyen nyomtattak szerb könyveket, de a törökök által meghódított területek — sajnos — egyik nyomda sem tudott tartós tevékenységet folytatni. A szerb ortodox egyházi könyvek jelentős részét így Velencében nyomtatták ki. Amint Čurčić tanulmányából olvassuk, 1638 után pedig 88 esztendeig nem is állott módjában a szerb nemzetnek könyveket kiadni. A könyvnyomtatás újrakezdésére csupán a 18. század második negyedében nyílt meg a lehetőségük.

Moisej Petrović belgrádi és karlócai pátriárkának az érdeme elsősorban annak a kis ábécéskönyvnek a kiadása, amelyet 1726-ban nyomtatott ki az Olt-menti Rimnicul Vilcea várcsában az akkor már hírneves román püspöki nyomda. Ez a pravoszláv kátéval kombinált ábécéskönyv Nagy Péter cár pátriárkájának, Feofan Prokopovicsnak *Pervoe uczenie otrokom (Elemi oktatás az ifjúság számára)* c., Szentpéterváron többször is megjelent munkája volt, amelyet most Rimnicben két nyelven adtak ki, az eredeti orosz-ósláv szöveg mellé párhuzamosan román fordítást is csatolva. Az orosz szöveget azért nem fordították le szerb nyelvre, mert a szerbek ebben az időben az ósláv nyelvnek az oroszok által használt változatát tekintették egyházi és irodalmi életük irányadó nyelvének. Ez lett az alapja annak a korai szerb

irodalmi nyelvnek, amelyet szlavjanoszerbnek neveznek, és amelyet csak a 19. században váltott fel a nép nyelvéből kifejlődött mai irodalmi nyelv.

Emlékezhetünk arra, hogy a passzarovici békekötés (1718) után Havasalföldnek az a nyugati része, amelyet Olteniának neveznek és ahol Rimnicul Vilcea is fekszik, Habsburg uralom alá került. Ugyancsak a császár kezére jutott ekkor Belgrád, valamint Szerbia északi része, a történelmi Magyarország déli területeivel együtt. A politikai változás után úgy döntött a bécsi kormány, hogy az olteniai román népet, amely ortodox vallású volt, egyházi tekintetben a belgrádi és karlócai pátriárka joghatósága alá rendeli. Ilyen körülmények között érthető, hogy a szerbek a rimnici nyomdához fordultak, amikor iskoláskönyv kiadására határozták el magukat. A pátriárka először arra gondolt ugyan, hogy a Szentpéterváron megjelent tankönyv eredeti példányaival lássa el újonnan megnyíló iskoláit — hozatott is belőlük 255, más adat szerint 400 példányt — erről a tervről azonban hamarosan lemondott, mert ezáltal az orosz birodalommal szemben ellenséges érzületű bécsi udvar haragját vonhatta volna magára és nemzetére. Érthető tehát, hogy végül is úgy határozott, hogy a felügyelete alá tartozó román nyomdára bizza az orosz tankönyv újrayomtatását. Az új kiadáson — természetesen — nem tüntették fel az oroszországi eredetet.

A havasalföldi és a moldvai nyomdák már a 17. században jelentős hírnévre tettek szert, annál is inkább, mert idegenek számára is dolgoztak. Iași-ban, majd az 1678-ban alapított bukaresti nyomdában, később pedig másutt is nagy számban jelentek meg görög nyelvű kiadványok. Bár ezek a könyvek elsősorban a román fejedelemségekbe betelepült görögök számára készültek, mégis jelentős mennyiségben vittek ki azokból a messze földön, szétszórtan élő görögök számára is. Constantin Brîncoveanu fejedelem idejében a grúz származású Antim Ivireanu, a kiváló betűmetsző, fametsző és nyomdász, rimnici püspök, majd havasalföldi metropolita különösen nagy gondot fordított a külföldi igények kielégítésére. Az antiochiai pátriárka kérésére például arab nyelvű könyveket nyomtatott 1701-ben és 1702-ben, Snagovban, illetve Bukarestben. Az általa metszett arab betűket, valamint a nyomtató felszerelést azután a szíriaiaknak adományozta Brîncoveanu fejedelem, megvetve ezáltal az aleppoi nyomda alapját. Antim nevéhez fűződik a Tbiliszibe küldött nyomda felállítás is. A grúz betűket Vahtang király kérésére — természetesen — ugyancsak ő készítette. A nyomdai felszereléssel együtt

egyik legkiválóbb nyomdászmasterét, Mihai Iştvanovici-ot is elküldte Grúziába. Cornelia Olar nem említi ugyan, de szeretnők megjegyezni, hogy Iştvanovici ugyanaz a tipográfus, aki korábban, 1699-ben Gyulafehérváron is nyomtatott román könyveket. A vázolt előzmények után — úgy véljük — nem lehetett szokatlan feladat a román nyomdászok számára, hogy 1726-tól kezdve a szerbeknek is dolgozzanak.

Prokopovics tankönyve — úgy látszik — jól bevált a szerb iskolákban, mert 1727-ben, majd 1734-ben újra kinyomatták azt, de most már csak orosz-ósláv nyelven. A román fordítás csupán 1749-ben jelent meg újra, amikor már ismét török fennhatóság alatt állott Oltenia. Bécs ugyanis — a törökökkel vívott újabb háborúja után — 1739-ben kénytelen volt feladni ezt a déli tartományát. Figyelemre méltó, hogy az egyházi alárendeltség megszűnése után is megmaradt a kapcsolat a rímnici nyomda és a szerbek között. Pavle Nenadović karlócai metropolita, midőn 1751-ben nyomdát akart létesíteni, a rímnici püspöktől kért segítséget. Három nyomdász fel is készült az indulásra, de mivel az osztrák kormányzat nem adta meg a nyomdaengedélyt, a románok közreműködésére ezúttal nem kerülhetett sor. 1755-ben viszont ismét megindult a munka a szerbek számára Rímniben. Meletije Smotricki *Slavenska gramatika* c. ósláv nyelvtanát nyomtatták ki, 1761-ben pedig Sinesije Živanović aradi püspöknek *Srbljak (Pravila molebnaja svjatih serbskih prosvetiteljev)* c. művével készültek el az Olt-menti műhelyben. Minthogy ez az utóbbi munka — a szerb szentek ünnepnapjaira írt imádságok mellett — számos kimagasló jelentőségű szerb történelmi személy, köztük több uralkodó rézmetszetes arcképét is közreadta, nagymértékben hozzájárult nézetünk szerint a szerb nemzeti öntudat ápolásához.

A jubileumi kiadvány fő tárgyáról, a szerb könyvkiadás és művelődés történetének erről, a nálunk aránylag kevésbé ismert 18. századi korszakáról Lazar Čurčić kitűnő tanulmányából igen jó tájékozódást nyerhetünk. Ugyancsak értékes adalékokat tartalmaz a rímnici szerb nyomtatványok papirosairól írott cikke is, amelyhez 20 vízjegy ábráját is mellékelte. Sava Palančanin — figyelemreméltó művészettörténeti tanulmányának közreadása mellett — arról is gondoskodott, hogy a Rímniben megjelent öt szerb nyomtatvány teljes kép- és díszítményanyaga is a további kutatás rendelkezésére álljon. Kötetünk első fejezetében Cornelia Olar a rímnici nyomda egész 18. századi történetén végigvezet bennünket. Széles körképet rajzol annak a műhely-

nek a tevékenységéről, amely annak idején olyan nagy szolgálatot tett a szerb művelődés ügyének. Kitűnő tanulmányából élénk táruul egyszersmind az is, hogy a többi havasalföldi nyomda mellett a rímnici tipográfiaának milyen jelentős szerepe volt a román nemzeti művelődés előbbre vitelében és a román irodalmi nyelv megteremtésében. A minden tekintetben gondos és csinos kiállítású kötet elején Rímnice városának egykorú látképe fogadja a könyv olvasóját.

FAZAKAS JÓZSEF

The Gaster Papers. The Library of University College London. London, 1976. 52 l.

Moses Gaster (1856—1939) román származású, Angliában élt kiváló folklorista és művelődéstörténész volt. Ezen kívül ismert kéziratgyűjtő.

Halála után a birtokában volt kéziratok részint a British Museumba, részint a manchesteri John Rylands Libraryba kerültek. Levelezése és személyi irattára a londoni University College könyvtárába.

Ez utóbbinak katalógusa fekszik előttünk. Hadd regisztráljuk a hazai vonatkozásokat. A következő magyar, vagy magyar származású tudósok voltak levelező partnerei: Bacher Vilmos, Blau Lajos, Brody Henrik, Büchler Adolf, Hunfalvy Pál, Kaufmann Dávid, Kayserling Mayer, Kohn Sámuel, Kohut George Alexander, Neubauer Adolf, Nordau Max, Perles József és Schwarz Adolf.

Sejthető, hogy Kohn Sámuel a Gaster megszerezte szombatos kódexekről levelezhetett vele (*RMKT. XVII. század.* 5. Bp. 1970. 13. 1.).

Feltűnő, hogy hiányzik a sorból Heller Bernát, akivel szoros tudományos kapcsolatot tartott, s aki több művét ismertette, számos dolgozatát egészítette ki (*Jubilee Volume in Honour of Prof. B. Heller.* Bp. 1941. 149. 1.).

Erdemes a gyűjteményt számontartanunk.

SCHIEBER SÁNDOR

Bibliothekar aus Berufung. Szerk. Walter G. Wieser. Wien, 1977. ÖNB. 72 l. Bibloschriften, 94. k.

A *Biblos*nak, a *Könyvszemlé*hez hasonló bécsi lapnak sorozata 94. kötetét szerkesztője Walter G. Wieser az egykori főigazgató, Dr. Josef Stummvoll 75. születésnapja köszöntésére szánta.

Köszöntéséhez mi magyar könyvtárosok is igaz szívvel járulunk: Stummvoll min-

denkor nemcsak az osztrák, de a nemzetközi könyvtárügyet is hivatásos szolgálatának tekintette. A magyar könyvtárosokat mindenkor pártfogolta és segítette és még segíti ma is töretlen testi-szellemi erőben. Kívánjuk, hogy ilyen erővel gyakorolhassa még sok-sok éven át élethivatását!

A *Biblos*-kötet első 40 oldalán Walter Ritzer 1972-től 1977-ig Josef Stummvoll-bibliográfiát közöl három fő fejezetre bontva: A. Kiadások (Veröffentlichungen); B. Kiadói-, szerkesztői tevékenység, Ismertetések (Herausgebertätigkeiten, redaktionelle Mitarbeit, Rezensionen); C. Korunk visszhangja (Zeitgenössisches Echo). A megszámozott tételek 765-tel kezdődnek, 1057-tel fejeződnek be, mert ez a bibliográfia folytatása az 1970-es *Festschrift Josef Stummvoll* kötetben (Bd. 1, S. 50–99.) és a Walter G. Wieser: *Am Beispiel eines Bibliothekars c. műben* (1972, S. 9–33.) megjelenteknek.

Walter G. Wieser, a 94. köt. szerkesztője igen érdekes cikket közölt *Das literarische Baden c.* alatt arra való tekintettel, hogy Stummvoll Baden szülötte és ma is ott él családjával igen szép környezetben elhelyezkedő házában, amelyben a világ minden tájáról érkezett, baráti könyvtárosokat fogadott számos alkalommal.

Wieser foglalkozik cikkében mindazokkal az írókkal, költőkkel, akik felkeresték a híres gyógyfürdőhelyet, gyógyulást és ihletet merítettek forrásaiból.

A felvonultatott írógardának — egy-kettő kivételével — majdnem valamennyi tagja kapcsolatban állott a mi irodalmi életünkkel, lévén 19. századi pesti német folyóiratainknak munkatársa, akkori kiadóink megjelentette (vö. Szemző Piroska: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században* (1812–1878); Franz Grillparzerrel és barátjaként érkezett Badenbe a mi egykori egri érsekünk Pyrker János László, idejártak Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, a Collin-testvérek (Matthäus és Henrik), Josef Freiherr von Eichendorff, Joh. Ludwig von Deinhardstein, Karoline Pichler, Eduard von Bauernfeld, Friedrich Schlegel, Johann Gabriel Seidl, Ida Gräfin von Hahn-Hahn, Ludwig Uhland, Ignaz Franz Castelli, Franz Freiherr von Dingelstedt, Adalbert Stifter, Friedrich Hebbel, Peter Rosegger, Hieronymus Lorm, Heinrich Laube, Betty Paoli, Gustav Freytag. A szerző századunkba is átnyúl a Badent az irodalom fémjelével ékesítők felsorolásával, a badeni „ráhatás” bontogatásával. (41–47. l.)

Az ezután következő három cikket maga az ünnepelt: Stummvoll írta.

Az *Inflation. Erinnerungen* (48–63. l.) egyben a jóhumorú, mindig szellemes embert is tükrözi: a cím az IFLA és az infláció

kifejezések kontaminációja. Meg is magyarázza: az IFLA-Councils 1958-i madridi ülésezése idején alkotta a főlésszámú, nyolc alelnök megválasztásakor, amely visszatevészel vegyes derűtséget kellett, közben ő maga is a „nyolcak” között volt.

— Stummvoll e visszaemlékező írásában 1929-től 1966-ig követi a fontosabb eseményeket, jellemzi az érdemesebb szereplő személyeket az IFLA Rómában, Madridban, Oslóban, Londonban, Baselen, Koppenhágában, Bécsben, Brüsszelben, Párizsban, Szófiában, Hágában tartott üléseit idézve (e városok közül egy-egy többször is ülésezései színhelye volt). Stummvoll nagyon szép, jellemző emléket állít a többi között egykori főnökeinek, a lipseai Deutsche Bücherei nagynevű igazgatójának Heinrich Uhlendahlnek és az ÖNB egykori főigazgatójának, Josef Bicknek. Említésre méltó az 1948-i londoni ülésen S. R. Ranganathanról (Calcutta) alkotott véleménye: „... (er) war eine sehr interessante, ja imponierende Erscheinung, die für das indische Bibliothekswesen Ausserordentliches und für das internationale Bibliothekswesen gleichfalls Hervorragendes geleistet hat ... Persönlich habe ich von Ranganathan den Eindruck eines geschlossenen, in sich gefestigten, fast genialen Menschen bewahrt, der gewann, je näher man ihm kam.” Ilyen képet rajzolt az OSZK egykori főigazgatója, Fitz József is róla, mikor az első magyar könyvtárosképző tanfolyamon tanította. — Stummvoll kiemeli az 1964-ben, Rómában folyt azon ülést, amelyen először jelentek meg a Szovjetunió és a keleti államok küldöttei. És itt újra megszólal Stummvoll kedves humora: az először megjelentek küldöttei közül az egyik a megszabott 15–20 percnyi felszólalási időt majd egy órányira nyújtotta, Stummvoll ezt megnevezése nélkül szóvá tette. Később egy szovjet könyvtáros megkérdezte tőle, miért nem nevezte meg az illetőt, ő azt felelte: hiszen úgys tudták, hogy kiről volt szó. A szovjet kolléga jót nevetett és megajándékozta egy üveg vodkával, meg Szvjatoszlav Richternek azzal a lemezével, amelyen Csajkovszkij nagy szonátáját játssza, „die mir auch heute noch immer wieder viel Freude macht” — fejezi be.

Az *Inflation* szakszempontról is jól regisztrált adatokat nyújt, akár Stummvollnak ezt követő recenziója, melyben W. Kehr—K. W. Neubauer—J. Stoltzenburg: *Zur Theorie und Praxis des modernen Bibliothekswesens* (München 1976) c. három kötetes kézikönyvét ismerteti.

Befejező cikke: *Heinrich Drimmel: Gott erhalte*, Wien 1976 szintén ismertetés. Egy történeti korszakot: a régi Monarchia elenyészését megrajzoló műnek elemzése.

A *Biblos*-sorozat 94. kötetét minden könyvtáros ismeretei gyarapítására és élvezettel olvashatja.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Karl Christ: Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, 1976. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 335 l. (Die Altertumswissenschaft. Einführung in Gegenstand, Methoden und Ergebnisse ihrer Teildisziplinen und Hilfswissenschaften.)

Karl Christ, e kézikönyv szerzője a nyugat-német ókortudomány ma is élő, jelentős egyénisége. Számos monográfiája, tanulmánya jelent meg a római történelem tárgykörében. Munkái közül különös figyelemre tarthatnak számot az antik pénz-történettel, a germánok és a római birodalom kapcsolataival foglalkozó művei, valamint historiográfiai jellegű könyve (*Von Gibbon zu Rostovzeff*, 1972).

Christ e vállalkozása, amely az 1973-as első kiadás után a nagy érdeklődésre való tekintettel, változatlan utánnnyomásban, 1976-ban ismét megjelent, hasznos segéd-eszköze mindazoknak az egyetemi hallgatóknak, kezdő kutatóknak, akik a római történelem különböző korszakainak problémáiban szeretnének eligazodni.

A római történelmet bemutató nagy összefoglaló munkák mellett, melyek nemcsak a forrásokat és a róluk szóló irodalmat tárják föl, hanem a római történelem kimerítő tárgyalásával is szolgálnak, szükség van egy rövidebb, tömörebb, elsősorban az egyetemi oktatást és a kezdő kutatók tájékoztatását kielégítő műre is. Ez a szerep jutott Christ *Römische Geschichte*jének.

A mű előszavában a szerző az alábbi célkitűzést jelöli meg: nem a római történelem menetének ábrázolására, részletes tárgyalására törekszik, hanem *bevezetést* akar adni a római történelem tanulmányozásába. Célja tehát gyakorlati jellegű. A szerző hat fejezetre osztja fel könyvét: az első rész általános bevezetőt tartalmaz, a második tárgyalja a római köztársaság történetét a Gracchusok koráig (i. e. 133.), a harmadik fejezet címe: *A római forradalom korszaka*; majd a következő tartalmaz a római császárság első két évszázadát mutatja be, az ötödik rész foglalkozik a római birodalom válságperiódusával (az i. sz. III. sz. esemé-

nyeivel), végül az utolsó fejezet a kései antiktitás (Spätantike) problémáiban igyekszik eligazítani.

A római történelem egyes szakaszait tárgyaló fejezeteket a szerző általában három részre tagolja. Először néhány mondatban az egyes periódusok fő jellegzetességeit világítja meg, ezután a részterületek forrásanyagát mutatja be, majd rátér az adott korszak fő problémáinak elemzésére és a kutatási módszerekre (a témára vonatkozó bibliográfiákon keresztül). Az általános bevezetőben a szerző a római történelem tanulmányozásához felhasználandó legfontosabb kézikönyveket sorolja föl, majd a római történelem speciális területeinek (kronológia, jog- és alkotmánytörténet, gazdaság- és társadalomtörténet, hadtudomány, vallás, tudomány és technika stb.) irodalmába vezet be. Egyúttal a rokon tudományok (irodalom-, művészettörténet, archaeológia, epigráfia, topográfia stb.) részletes bibliográfiájával is szolgál. A kézikönyvek mellett megadja mindazokat a tankönyveket, segédanyagokat, amelyek fontosak a kutató számára a római történelem egészének tanulmányozása szempontjából.

A szerző bibliográfiái összeállításakor természetesen nem törekedhetett a teljességre; válogatás kiterjed a könyvekre és a legjelentősebb folyóiratokra. Az egyes részfejezeteken belül Christ az időrendi felosztás és a tárgyi csoportosítás módszerével él: a periodizációs egységekben lényegében azonos úton jár; mindenekelőtt a forráskiadványokra és a forráskritikai irodalomra hívja föl a figyelmet, és ezek közül a legfontosabbakat annotált formában közli. A bibliográfiák annotációi változó terjedelműek, igyekeznek összefoglalni az adott művet, tudományos eredményeinek lényegét, különös tekintettel arra, hogy miben tud *újat* nyújtani a római történelem megfelelő korszakának tárgyalásában. Az összefoglaló munkákon kívül azokat a cikkeket és tanulmányokat is regisztrálja, amelyek jelentősek a római történelem egyes területeinek megismerése számára. A szerző arra törekedett, hogy egyetlen, tárgyához nélkülözhetetlen mű se maradjon ki. Örvendetes, hogy nem kerülték el figyelmét a közép- és kelet-európai történelmi kutatás eredményei sem. Így a világnyelveken hozzáférhető magyar szakirodalmat is fölveszi válogatott bibliográfiájába.

Soós István

1828—1978

MEGJELENT AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS
150. ÉVÉBEN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1978. VI. 13 — Terjedelem: 11.2 (A/5) ív
78.5990 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

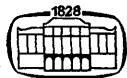
A legkorszerűbb tudomány legkorszerűbb lexikona
a négykötetes

BIOLÓGIAI LEXIKON

mely a biológia hagyományos ágai mellett olyan
diszciplínákat is felölel, mint például

az űrbiológia
a biometria
a genetika
a molekuláris biológia
a biokibernetika
a biokémia

Főszerkesztő STRAUB F. BRUNÓ

Akadémiai Kiadó, Budapest

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
műhelyfolyóirata a

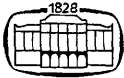
LITERATURA

Az élő, 20. századi modern magyar irodalom jelenségeit, elméleti és esztétikai problémáit világítja meg áttekinthető tanulmányok, összefoglaló jellegű cikkek és műelemzések közreadásával.

Főszerkesztő *Sőtér István*

Szerkesztő *Béládi Miklós*

Megjelenik évente 4 füzet • Évi előfizetési díja 48,- Ft

Akadémiai Kiadó, Budapest

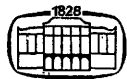
A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei

Szerkeszti MÁTRAI LÁSZLÓ

Elsősorban az Osztályhoz tartozó tudományterületek és a társadalomtudományok interdiszciplináris kapcsolataiból fakadó, ezek eredményeit összefoglaló értekezések, ismertetések, az Osztályon, illetve bizottságaiban elhangzott előadások, székfoglalók, módszertani cikkek, disszertációs viták, külföldi tanulmányutakról készült beszámolók, a fontosabb könyvekről szóló recenziók jelennek meg benne.

Megjelenik évente 1 kötet 3 füzetben

Évi előfizetési díja 40,- Ft

Akadémiai Kiadó, Budapest

Mindent megtudhat korunk tudományáról

a

KORUNK TUDOMÁNYÁBÓL!

Kiváló tudósok írják – mindenkinek

- *páratlanul érdekes témákról*
- *könnyen érthető stílusban*

A sorozat néhány sikeres kötete

Rényi Alfréd: Dialógusok a matematikáról

Szabó Imre: Az emberi jogok

Sztyepanov, J. Sz.: Szemiotika

Selye János: Stressz distressz nélkül

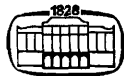
Beck Mihály: Tudomány – áltudomány

Csányi Vilmos: Magatartásgenetika

Ungvári Tamás: Brecht színházi forradalma

Láng István: Biológiai forradalom – hazai realitások

*Az egyes kötetek kb. 100–200 oldalon jelennek meg,
méretük 13 × 19 cm. Áruk 10,- és 25,- Ft között van*

Akadémiai Kiadó, Budapest

TARTALOM

<i>Havasi, Zoltán</i> : The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country	1
<i>Kókay György</i> : Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa	11
<i>Botka Ferenc</i> : Munkáskultúra — nemzeti kultúra. A 100% ötvenedik évfordulóján rendezett tudományos emlékülésről	25

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Deréky, Pál</i> : Origo Typographiae Ottomanicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts	41
<i>Kerényi Ferenc</i> : „Vitéli játék” a győri csatáról (1817-ből)	51
<i>Fried István</i> : Nemzeti irodalom — szépirodalom a budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében (1777—1841)	55
<i>Galić, Pavao</i> : Orosz Antal kölcsönkönyvtára (Zára, 1840)	59
<i>Lontai Sándor Antal</i> : Emich Gusztáv, „magyar akadémiai nyomdász”. (Adalékok az akadémiai könyvkiadás történetéhez.)	67
<i>Beöthy Bertalan</i> : R. F. Scott kapitány autográf levele a Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében	72
<i>Rónai Tamás</i> : A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez	81

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Barcza József—Heltai János</i> : Ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok emléke a XVI. századból	86
<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy prágai turcica (Adalék az RMK III. kötetéhez)	91
<i>Gömöri, György</i> : Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában és adalékok angliai működéséhez	93
<i>Holl Béla</i> : Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő színes pergamenkötése 1733-ból	99

F I G Y E L Ő

<i>Havasi Zoltán</i> : A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár jubileuma	104
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzeteinek repertóriumai	106
<i>Kovács Zoltán</i> : Szent László emlékkiállítás Esztergomban	108
<i>D. Szemző Piroška</i> : Az Österreichische Nationalbibliothek kiállítása	111
<i>Vámos Éva</i> : Kuriozumok a francia nem periodikus publicisztika köréből	113

S Z E M L E

<i>Bajkó Mátyás</i> : Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1976. (<i>Varga Imre</i>)	116
<i>Kosiński, Józef Adam</i> : Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Wrocław—Warszawa, 1971. Radojewski, Mieczysław: Miniatury portretowe XVI—XX w. Sylwetki w zbiorach Biblioteki Ossolineum. Wrocław—Warszawa, 1976. (<i>Hopp Lajos</i>)	118
<i>Olar, Cornelia—Čurčić, Lazar—Palančanin, Sava</i> : Štamparija u Rimniku i obnova štampanja srpskih knjiga 1726. — Tipografia din Rimnic și reluarea tipăririi cărților sîrbești la 1726. Novi Sad, 1976. (<i>Fazakas József</i>)	120
<i>The Gaster Papers</i> . The Library of University College London. London, 1976. (<i>Scheiber Sándor</i>)	121
<i>Bibliothekar aus Berufung</i> . Szerk.: Walter G. Wieser. Wien, 1977. (<i>D. Szemző Piroška</i>)	121
<i>Christ, Karl</i> : Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, 1976. (<i>Soós István</i>)	123

SOMMAIRE

<i>Havasi, Zoltán</i> : The Role of the National Library in the Sciences and Public Education of Our Country	1
<i>Kókay, György</i> : József Hajnóczy, le premier bibliothécaire de la Bibliothèque Széchényi	11
<i>Botka, Ferenc</i> : Culture ouvrière — culture nationale. Sur la session commémorative à l'occasion du cinquantième anniversaire de la revue 100%	25

CONTRIBUTIONS

<i>Pál Derék</i> : Origo Typographiae Ottomannicae. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Buchdruckerei in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts	41
<i>Kerényi, Ferenc</i> : „Jeu héroïque” sur la bataille de Győr (de 1817)	53
<i>Fried, István</i> : Littérature nationale — belles lettres, reflétées par les publications de l'Imprimerie Universitaire de Buda (1777—1841)	57
<i>Galić, Pavao</i> : La bibliothèque de prêt d'Antal Orosz (Zara, 1840)	61
<i>Lontai, Sándor Antal</i> : Gusztáv Ernich, „l'imprimeur de l'Académie Hongroise”. (Contributions à l'histoire de l'édition des livres de l'Académie.)	69
<i>Beöthy, Bertalan</i> : Une lettre autographe du capitaine R. F. Scott dans le Recueil d'Histoire des Sciences du Musée des Sciences Naturelles	75
<i>Rónai, Tamás</i> : À l'histoire de la Bibliothèque Hongroise d'Information de New York	83

ANCIENS LIVRES HONGROIS

<i>Bareza, József—Heltai, János</i> : Le souvenir d'anciens imprimés de Hongrie du XVI ^e siècle	89
<i>V. Kovács, Sándor</i> : Une Turcica de Prague (Contribution au III ^e volume de l'Ancienne Bibliothèque Hongroise)	94
<i>Gömöri, György</i> : Des notes dans la bible d'Oxford de János Bánfihunyadi et des contributions à son activité d'Angleterre	96
<i>Holl, Béla</i> : La reliure en parchemin coloré de Mihály Horvát, relieur de Nagyszombat, de 1733	100

CHRONIQUE

<i>Havasi, Zoltán</i> : Le 175 ^e anniversaire de la Bibliothèque Nationale Széchényi	104
<i>B. Juhász, Erzsébet</i> : Les répertoires des Cahiers de Bibliographie du Musée Littéraire Petöfi	106
<i>Kovács, Zoltán</i> : Exposition commémorative en l'honneur de Saint Ladislas, à Esztergom	108
<i>D. Szemző, Piroška</i> : Exposition de la Österreichische Nationalbibliothek	111
<i>Vámos, Éva</i> : „Le journal, cette fable absurde” ... (Quelques curiosités du domaine de la littérature publique française non-périodique)	113

REVUE

<i>Bajkó, Mátyás</i> : Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején. (Notre culture de collège à l'époque des Lumières et à l'ère des réformes.) Bp. 1976. (<i>Varga, Imre</i>)	116
<i>Kosiński, Józef Adam</i> : Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego. Wrocław—Warszawa, 1971. — <i>Radojewski, Mieczysław</i> : Miniatury portretowe XVI—XX w. Sylwetki w zbiorach Biblioteki Ossolineum. Wrocław—Warszawa, 1976. (<i>Hopp, Lajos</i>)	118
<i>Olar, Cornelia—Čurčić, Lazar—Palančanin, Sava</i> : Štamparija u Rimniku i obnova štampanja srpskih knjiga 1726. — Tipografia din Rîmnic și reluarea tipăririi cărților sîrbești la 1726. Novi Sad, 1976. (<i>Fazakas, József</i>)	120
<i>The Gaster Papers</i> . The Library of University College London. London, 1976. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	121
<i>Bibliothekar aus Berufung</i> . Red. von Walter G. Wieser. Wien, 1977. (<i>D. Szemző, Piroška</i>)	121
<i>Christ, Karl</i> : Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie. Darmstadt, 1976. (<i>Soós, István</i>)	123

Inte 50 013/2
II. p. tel 13.38.2

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. évfolyam

1978

2

AKADEMIA

DOBB

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. ÉVF. 1978/2. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG ∟ RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Ráday Pál, a publicista*

A Rákóczi-szabadságharc irodalmának egyik vezető műfaja a publicisztika. A politikai irodalomnak voltak már hagyományai Zrínyi előtt és után is, amelyek a kuruc küzdelmek évtizedein keresztül a XVIII. századig vezettek. Rákóczi is fölismerte a politikai publicisztika tájékoztató funkcióját és közvéleményformáló szerepét, mind külpolitikai s diplomáciai, mind pedig belpolitikai szemszögből. Olvasott külföldi röpiratokat, Ausztria-ellenes francia hírlapokat, s az általa vezetett függetlenségi háború okait elferdítő, célját félremagyarázó, hamis híreket terjesztő bécsi propagandairatokat. A kuruc publicisztika már a harcokkal egyidejűleg megindult, s a fejedelmi kancellária kiépítésével, titkos kancelláriájának létrehozásával Rákóczi megteremtette ennek szervezeti keretét is. Az író, szerkesztő munka súlya Ráday Pál vállára került.

A nemzeti függetlenségért vívott új háború jogosságát igazoló, ideológiáját kialakító politikai publicisztikának a téyleges jogi helyzettel szemben kellett kifejtenie hazai és külföldi viszonylatban az uralkodóház elleni fölkelés közjogi és történelmi alapjait. Időrendben Rákóczi kiáltványai állnak az első helyen. A *Brezáni pátens*t Rákóczi Bercsényivel közösen írta, és 1703. május 6-i keltezéssel adta Esze Tamás kezébe. Ezt követőleg pátensek sora folytatja a buzdítás és meggyőzés parancsokkal fűszerezett módját, társadalmilag differenciált formában. A naményi pátens a vármegyéknek, a megyék nemességének szolt a tiszántúli hadjárat kezdetén. Nevezetes Rákóczi pátense a hajdúvárosokról, továbbá kiáltványa a rácokhoz. Seregének rohamos növekedése indította a hadszervezésről szóló gyulaaji kiáltványa kibocsátására. Jobbágyságról való (vetési) pátense szabályozza a jobbágyszolgáltatásokat, a brezáni szerződést megerősítve, mentesíti a katonáskodó jobbágyokat a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól. Rákóczi pátenseivel bizalmat öntött a jobbágyokba, s igyekezett eloszlatni a nemesség aggodalmait. Az év nyara óta voltak már mellette tollal bánni tudó emberek, mint Pápai János, de csak ősszel, a nála mindössze egy évvel fiatalabb Rádayt megismerve találta meg igazi emberét, akivel a diadalmas küzdelmes napokban az írás munkáját megoszthatta.

1703 októberében a tokaji táborban maga mellé vette titkárának Ráday Pált, s ettől kezdve közösen végezték a sokasodó kiáltványok kibocsátását. Ráday önállóan kezdett hozzá a fejedelem elgondolásainak irodalmi igényű formába öntéséhez, amihez Rákóczi esetenként diktálással vagy fogalmazással, a kézirat javításával, végső formájának ellenőrzésével, egyszóval hatékony társszerzői közreműködésével járult hozzá. A szerzőség így általában kettőjük

* Ráday Pál születése 300. évfordulóján, 1977. dec. 6-án rendezett tudományos ülészen elhangzott előadás.

nevéhez fűződik, Rákóczi kezdeményező inspirátori és Ráday önálló kivitelező szerepkörének összefonódása révén.

„Anno 1704. Az említett fejedelem intimus secretariusságra maga mellé vétén, írtam az Manifestumot.”¹ — mondja az önéletíró. A fejedelem által sugalmazott, Rádaytól szép latinsággal megfogalmazott, kidolgozott, Rákóczitól saját kezűleg javított kézirat később eltűnt. Ezt az egyet, a *Recrudescunt* . . . írását emeli ki emlékezetes eseményként Ráday az általa írt kiáltványok seregéből.

A gyakorlati kancelláriai írásbeliséggel érintkező korai kiáltványirodalomból valóban kiemelkedik Rákóczinak a keresztény világhoz intézett *Manifestuma* a szabadságharc okairól és céljairól. A szabadságharc kezdetére datált kézirat a következő év elejére nyomtatásban is megjelent: *Recrudescunt diutina inclytæ gentis Hungaræ vulnera . . .* (Nagyszombat, 1704). A kiáltvány hamarosan magyarul is olvasható lett: *Meg-újjulnak a ditsőséges magyar nemzetnek régi sebei, és hazánk megsebesült szabadságának mostoha kézzel ennyiszor enyhített sebhelye . . .* (Nagyszombat, Debrecen 1704). Később külföldön lengyel, német, francia, holland nyelven is kiadták, angol nyelvű kivonatot és török fordítást is készítettek belőle.² Mivel a *Recrudescunt* tartalmáról és szemléletéről már többet tudunk, nézzük a kevésbé ismerteket. Ezekre a Ráday-iratok kiadása derített fényt a saját kezű fogalmazványok egész sorának közlésével.

A következő alkalmi pátensek sem nélkülözik a retorikát, irodalmi szemszögből azonban átlagszinten mozognak. Rákóczi latinul írt miskolci kiáltványát a horvát rendekhez az első dunántúli hadjárat idején, az év elején bocsátotta ki. Összel küldte szét lőrinci táborából hazafias érvelésű hazahívó kiáltványát a reguláris császári kötelékben a franciák és bajorok ellen harcoló magyar katonákhoz, amely nyomtatott röpirat formájában is terjedt már a következő évben. Az első béketárgyalások megchiúsulásakor Rákóczi érsekújvári kiáltványában fordult a magyarsághoz, latin változatában pedig a keresztény fejedelmeket és a világ népeit tájékoztatta a selmeci tárgyalások elakadásának igazi hátteréről. Kézíratos és nyomtatott példányokat küldött a külföldi udvarokba. Egy esztendő múlva betleni pátenseivel biztatja az erdélyi s magyarországi rendeket és lakosokat, hogy a zsigóci csatavesztés ne szegje kedvüket, ne feledjék „az hazának testi s lelki szabadságában való megrontását”, őrizzék meg hitüket, hűségüket iránta. Mindez Ráday tollát dicséri. Rákóczi Érsekújvárról keltezi kiáltványát a szövetségessé rendekhez és a kuruc konföderáció híveihez a császárral folytatott nagyszombati békealkudozások megchiúsulását követően. Szárnyaló-retorikával, szenvedélyes hangon leplezi le a „bécsi álnok udvar” hitszegését, s a kevély ellenség elleni harcra tüzel. Elszánt hangulatú pátensét megküldte vezénylő generálisainak is, hogy a csapatok előtt felolvassák. Korabeli nyomtatásban is megjelent, akárcsak az egyidejűleg Erdély lakosainak külön is kibocsátott kiáltványa. Az Ausztriai Ház elorozta a „sok nagy emlékezetű fejedelmek” birodalmának „szép szabadságát”, amely az utódok „friss emlékezetire tündöklött és virágzott vala”. A bécsi udvar „a segítségnek mézes színe alatt” nemesak eltulajdonította az ősi földet, hanem „szép szabadságokkal dicsekedhető s három nemzetből álló hazánkat örökös jobbágyságnak vas járma alá igyekszik hajtani. . .” A nagyszombati

¹ *Ráday Pál iratai I. 1703–1706.* Sajtó alá rend. BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAK-SAY Ferenc, PAP László, Bp. 1955. 40.

² I. m. 92–110.

„tractának farban rúgására minden színeket és módokat felkeresett, és csak azért is az erdélyi követséget meghallgatni nem akará, hogy az által fővenyen épített erőtlen jussa és a haza letapodtatott szabadságának napfényénél tisztább igazsága homályban maradna...”

Az újabb erdélyi kegyetlenkedések részletezése után inti a hűségétől eltántorodottakat, térjenek vissza a „nemzetséges szövetségbe” s fegyvert ragadva „kövessék vitézséggel fényeskedő édes eleinek nyomdokát...” Végül a *Recrudescunt* barokk allegóriáját ismételve, azzal a reménnyel szólítja fegyverbe erdélyi híveit, hogy

„az birodalmaknak Istene igaz ügyünknek a hadakozásnak habzó tengerére kibocsátott hajóját más külső hatalmasságoknak segedelmével is csendes révpartra juttatja, és az magok nemzete s mellettünk hűségeskedő felek az örökös jó emlékezetnek és megjutalmazásoknak coronáját elvévén, az megátalkodott haza árulóit ellenben tudják, mivel tartoznak.”

Ráday munkája a fejedelem eltökéltségét is kifejező hazafias szellemű gondolatok megragadó nyelvi irodalmi formába öntése révén, a hasonló típusú kiáltványok között, egyike Rákóczi legszebb kiáltványainak.³

A pápens-levelek célkitűzését, felhasználásának műfaji gazdagodását érzékeltető kiáltványok mellett a rézpénz ügyében kiadott kiáltvány is megemlíthető. Történeti indoklással készült Rákóczi ungvári, szerbekhez intézett latin nyelvű kiáltványa. Egy másik, ha terjesztésre nem is került, mégis nagy fontosságú történeti szemlélete miatt szintén Rádaytól; ez Rákóczi Szilézia és Morvaország rendeihez írt kovarci kiáltványa, amelynek a latin mellett pápens alakban kiállított német fordítása is fennmaradt a kancelláriai iratok között. E későbbiek közül kiemelkedik erőt sugárzó győzelmi hangulatával Rákóczi és a szövetséget rendek ónodi kiáltványa a keresztény világhoz a Habsburg-ház detronizálásáról, *Universis orbis Christiani* (Lőcse? 1707), az országgyűlésnek a trónfosztást kimondó II. törvénycikkének idézésével. Egy év múlva franciául is megjelent. Tájékoztató célzatán túl, ez a kiáltvány is él a meggyőzés és érvelő okfejtés eszközeivel, jól kidolgozott latin körmondatokba öltöztetve a nemzetközi diplomáciai érdekű politikai mondanivalót.⁴ Rákóczi „intimus secretarius”-ával együtt végzett publicisztikai működésének sok éves írói tapasztalata — katonai, diplomáciai, társadalmi tematikája, új közjogi és történelmi szemlélete és egységes politikai koncepciója figyelhető meg a szabadságharc kiáltványirodalmában. Az utolsót a *Kukizowi kiáltványt* már nem Ráday írta, hanem Rákóczi, de Ráday kezébe juttatta el Lengyelországból nyilvános felolvasásra szánva, hogy a hadakat visszatartsa a fegyver letételétől.⁵

A kiáltványírás azonban csak egyik műfaja a publicisztikának. Ráday küldetéseivel együtt kibontakozó diplomáciai levelezése is publicisztikai érdekű. Példa rá Jablonskinak írt, a nagyszombati vesztes csata részletes leírását tartalmazó 1705. január 6-i levele. A berlini udvari prédikátor márciusban megköszöni Ráday tudósítását, „mert a császári hírverés mindig eltúlozza a dolgot”.⁶ A levélíró jó politikai megfigyelőnek bizonyul Rákóczinak Lengyelor-

³ I. m. 111, 167, 188, 191, 464, 471, 608.

⁴ *Ráday Pál iratai II. 1707–1708.* Sajtó alá rend. BENDA Kálmán és MAKSAJ Ferenc. Bp. 1961. 205, 308, 310, 436.

⁵ HOPP Lajos: *Rákóczi utolsó kiáltványa.* Tiszatáj 1976. 3. sz. 17.

⁶ *Ráday Pál iratai I.* 245.

szágból írott levél-jelentéseiben is, a Sieniawska hercegnővel folytatott diplomáciai diskurzusok tudósításában.⁷

Bár az első kuruc újság ötlete Eszterházy Antal generális nevéhez fűződik, kivitelezése Rádayra várt. A *Mercurius Hungaricus* (Eger, 1705. május 30.) első számának megszerkesztése és kiadása, valamint a következők, a *Mercurius Veridicus ex Hungaria az Igazmondó Magyar Mercurius* szerkesztése és írása szintén az ő feladata volt, mert Rákóczi a külföld tájékoztatását szolgáló hírlap ügyét a titkos kancellária feladatkörébe, Ráday Pál „hívünk” kezébe helyezte.⁸

Újabb működési területe az országgyűlési előterjesztések írása. Ezek újdonsága: magyarnyelvűségük. A szécsényi előterjesztés (1705. szept. 12.) közös munka eredménye. Ráday valószínűleg a fejedelem által diktált szöveget alapul véve fogalmazta meg a felolvasásra került változatot;⁹ a marosvásárhelyi előterjesztés (1707. április 12.) Ráday fogalmazványában maradt fenn.

Publicisztikai jellegűek Ráday udvari buzdító beszédei. A szécsényi országgyűlés naplója szerint

„... Ráday Pál Uram ... az Méltóságos Fejedelem Képében az egész Magyar hazának igaz ügyéről per longum et latum, úgy az Méltóságos Fejedelemnek nem maga Privatumára, hanem az egész Magyar Hazának javára való szándékaról dicséretes Magyarai Stylussal perorált.”¹⁰

Nevezetesek azok a szónoklatok, amelyeket a Nemesi Gavallérok esketése előtt mondott, pl. a kolozsvári avatőnnepélyen (1707. április 26.) és Szerencsen 1707. november 13-án. Az „ars, Mars, virtus nobilitat” elvét, a vitézi nemesi virtust, a hadi mesterséget a jó erkölccsel és az igazi nemességgel összefűző gondolatot aligha fejezték ki szebben, mint Ráday szerencsi buzdításában.

„Magánosan való foglalatossági után a fölséges fejedelem némely nemesi ifjakat már azelőtt kegyelmesen resolválván a Nemesi Társaság közé acceptálni: azoknak solemnis bevételüket és publice való hiteknek letételét mai napra mintegy tizenegy óra tályban megenni kegyelmesen rendelte. Az hová is az egész Ófölsége fejedelmi és udvara népe, nemkülönben a Nemes Compánia is felvonult és három rendben, brigádonként az fölséges fejedelem körül állván az installálendő ifjakat előállították. A fölséges fejedelem pedig zöld bársony ruhában, fekete kólcak-tollasan, veres bársony székekben ülven ... tekéntetes nemzetes és vitéző Ráday Pál director, és azon Compániának generál-auditora publica eleikben adta: mi okra nézve a fölséges fejedelem ezen Nemesi Társaságbul álló Compániát felállítani kívánta, tudniillik nem egyébért, hanem az Austria kegyetlen birodalom által eltapodtatott régi dicsőséges magyar nemzetnek és sok úri s nemesi postergált familiáknak hajdani boldog állapotokban való helyreállítására; s mostani igaz nemes vérbül származott iffiak szerencsénének előmozdítására; az kik is a jóságos cselekedetekben gyakorolván magokat, és minden feslett erkölcsöt számkivetésben küldvén, a fölséges fejedelem méltóságos szemei előtt szüntelen forogjanak, és mint valami fiatal fák, országunkban beplántáltassanak, s jó és tökéletes felnevelkedések által hasznos gyümölcsöt édes hazájoknak szolgálatjára teremtsenek; mely ritka példájú fölséges fejedelemben mintegy tükörben, Isten által nagy mértékben megajándékozott királyi kvalitásokat szemlélvén és csudálván: semmi igaz nemes vérhez nem illő cselekedettel meg ne mocskolják magokat, és ezáltal Ófölségét meg ne szomorítsák, hanem jövődő hasznára az országnak, és loginkább a hadi dolgokban, kinek gyakoroltatását az ellenség a nemes vértül azon iffiuságnak drága kincsét elvett volt, perficiálván magokat: más hadi tiszteteknek helyében érdemesen

⁷ Vö. erről részletesebben HOPP Lajos: *A lengyel-magyar hagyományok újjászületése*. Bp. 1972. 98–107.

⁸ ESZE Tamás: *A Mercurius-kérdés revíziója*. ItK 1953. 57–75. és Ráday Pál iratai I. 244, 318, 689.

⁹ Ráday Pál iratai I. 57, 334.

¹⁰ Rákóczi Tár I. Szerk. Thaly Kálmán. Pest 1866. 423.

succedálhassanak. Sok szép szókkal és ratiókkal declarálván és erősítvén a fölséges fejedelem kegyelmes urunk édes hazánk javára célozó kegyes intentumát ezen Nemes Compániának felállításában, és az edictumokat is előhozván, s nem különben a juramentalis formulát is elolvastván, kérdezte tőlek: ha jó akarattyokbul-é belépni kívánnának? kinek assentiálván azután a hitet letétette velek; s annak letétele után mindenike azok közül Ófölsége lábaihoz borulván, azt megcsókolta, és Ófölsége által mintegy felemeltetett...¹¹

Külföldi publicisztikai rendeltetésű a Ráday által is művelt kuruc vitairadalom. Rákóczi politikai vitairatai, a kuruc publicisztika nemzetközi horderejű latin nyelvű vitairat-termése iskolázott retorikájával, európai horizontjával, elvi bátorságával kiemelkedik a fejedelmi kancellária kül- és belpolitikai rendeltetésű iratainak átlagából. Rákóczi ezeket közvetlen munkatársaival együtt készítette vagy íratta, öntette a célnak megfelelő irodalmi formába, miután intenciója szerint kialakultak azok tartalmi mondanivalója.

A nagyszombati béketárgyalások megszakadása után készült az *Animadversiones Apologicae* (h. n. 1706), vagyis „Védekező észrevételek”, amely a magyar követelésekre adott császári feleletekre válaszol. A régebben Vay Ádámnak tulajdonított „*Explosio punctoriae repplicae caesareae*...” kezdetű vitairatnak előzetes vázlatok alapján Ráday volt a kivitelezője, Veracius Constantius álnévvel; meglehetősen bonyolult fennkölt szónokias latin körmondatokban, leteiben mégis remek fordulatokban gazdag latin nyelvezettel, de „a magyar fegyver igazságát és ártatlanságát” bizonyító következetes érveléssel, ízekre szedve a császári küldöttség ellenérveit. Diplomáciai és egyházpolitikai jellegű az I. József császárhoz intézett levél formájú *Memorandum*, amely a magyarországi protestánsok vallásszabadsága védelmében íródott a pozsonyi labanc országgyűlés sérelmi feliratával szemben. A Sárospatakon 1708 novemberével keltezett, kitérő tömörséggel szerkesztett vitairat tudós stílusban, jogi érveléssel új törvényt követel honfitársainak. Ráday „fidelis protestans in Hungaria Theophilus” névtelenségébe rejtőzve, bibliai elemekkel, a zsidó–magyar párhuzam kiemelésével szót emel a vallási gyűlölség és üldözés ellen, s Rákóczi toleráns valláspolitikájának szellemében kimondja: „Távozzék a keresztény szívekből a gyűlölködés, amely tüzzel-vassal pusztítja az ugyanazon istent s egyazon hittételeket valló protestánsokat...”¹²

Ráday röpirataival eljutottunk egy olyan problémához, amely önmagában külön előadás témája lehetett volna. Ez pedig a szerzőség kérdése. A fölmerülő filológiai problémákkal nehezen tudtunk volna itt boldogulni, s ezért és a publicisztikai áttekintő megemlékezés kedvéért a szerzőség bonyolult kérdésköréről nem szóltunk. Valamit azért szeretnénk erről is mondani. A Rákóczi-kor irodalma és publicisztikája csaknem két és fél évtizede került először vitára a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ülésén. A vitaalapot ekkor az a felfogás szolgáltatta, hogy a nevezetesebb publicisztikai művek, kiáltványok és vitairatok, a *Recrudescunt*, a *Responsio*, a *Veracius*, a *Lettre d'un ministre de Pologne* — *Egy lengyel királyi tanácsos levele*, a *Mercurius* első három száma — mind, vagy legtöbbször „Ráday tollát és tudását dicsérik”.¹³ Az értékelés summája: Ráday „nem csupán korának legjelentősebb közírója, de a magyar publicisztika történetének is kimagasló alakja”. Esze Tamás így jellemezte:

¹¹ Beniczky Gáspár naplója. 1707–1710. Rákóczi Tár I. 61–63.

¹² Ráday Pál iratai I. 635; Ráday Pál iratai II. 485.

¹³ A Rákóczi-kor irodalma és publicisztikája. Irodalomtörténet 1954. 10–24.

„A fejedelemnek bizalmas munkatársa. Rákóczival rokon logikája és következetessége; az ő stílusában is érezzük: az okos, sokszor hidegnek tetsző mondatok alatt láva sistereg, de Rádaynál csak átmelegíti, meggyőződés hevével élénkíti a mondanivalót. Ráday érvei meggyőzték az embereket, Rákóczi érvei elsodorták. Roppant érdekes jelenség, mikor egy-egy közösen szerkesztett kiáltványban ez a két stílus, ez a két rokon és egymástól mégis annyira különböző ember találkozik.”¹⁴

A stílusproblémák révén fölmerül a társszerzőség lehetősége Rákóczi szemzőgéből, — a fejedelem részvétele ezeknek a műveknek keletkezésében. Elhangzott az is, hogy Ráday írásait a fejedelem átnézte s így saját véleményét is tükrözik.¹⁵

A polémia a Ráday-munkaközösség ezt követő ülésén folytatódott, amelynek vitaindító előadását Esze Tamás tartotta, *A Rákóczi-kor publicisztikája* címmel. Ráday szerzősége kérdésben az álláspont nem változott: „Bebizonyosodott, hogy II. Rákóczi Ferenc publicisztikájának valamennyi alkotása az ő műve...” Értékelő megállapítása Ráday helyét is kijelölte: „Történetírásunknak és az irodalomtörténetnek tudomásul kell venni, hogy Ráday Pál jelentősebb és nagyobb író, mint eddig gondoltuk, Zrínyi és Kossuth között a legnagyobb magyar politikai író”. A szerzői részvétel körüli vitát az előadó így idézi föl:

„Felmerült egy olyan vélemény is múltkori előadásunk után, hogy Ráday jelentőségét Rákóczi rovására emeljük ki s ezáltal eltúlozzuk, hiszen a művek voltaképpeni szerzője Rákóczi, Ráday megfogalmazza azt, amit a fejedelem tőle kíván, s írásművét a végén ellenőrzi és megigazítja. Akik ezt a véleményt hangoztatják vagy elfogadják, megfeledkeznek arról, a művekben felhalmozódó történeti és jogi műveltség Ráday családi hagyományából, Ráday iskoláztatásából, nem pedig Rákócziéből következett. A fejedelem hosszú évek során tanulta meg a magyar közjogot és a magyar történelmet s még hosszú esztendőknél múltán is szükségét érezte annak, hogy tudását, értesüléseit ellenőriztesse.”¹⁶

Ez az érvelés erősíti Ráday írói önállóságáról alkotott véleményt, de szerintünk nem zárja ki Rákóczi szerzői közreműködését. A kiáltványok és röpiratok alapkonceptiója a privatus szekretárius által emlegetett — Ráday urammal folytatott sokáig tartó diskurzusokon¹⁷ — alakult ki, s a Rákóczival folytatott eszmecserre után a kancellár önállóan, kitűnő írói készséggel öntötte formába az időszerű mondanivalót. A kivitelező írói munka nézetünk szerint az írástól a szerkesztésig különböző fokozatokat jelenthet, s iratonként változhat, az önállósult szerzéstől a társszerzői megoldásokig. A korabeli értelemben felfogott politikai írói eredetiségen ez a mindmáig kellően meg nem világított jelenség nem ejt csorbát. A szerzőséggel összefüggő stílusvitában a kutatásokra ösztönzés volt a lényeges:

„Érdemes filológiai feladat megvizsgálni az író Ráday és az író Rákóczi egymáshoz való viszonyát, vagy például az Emlékiratok és az Egy lengyel királyi tanácsos levele... rokonságát, az eredmény azonban nem lehet kétséges. Ki meri például közülünk, a Responsiót, ezt az ízig-vérig protestáns írást Rákóczinak tulajdonítani?”¹⁸

— hangzott el az akkor meglepőnek ható kérdés.

Aki merte, a kérdést föltevő Esze Tamás volt, éppen két évtized múlva, a Rákóczi *Responsiója* c. tanulmányában, a szerzőség jogát átruházva a fejede-

¹⁴ ESZE Tamás: *A Rákóczi-szabadságharc irodalma*. Irodalomtörténet 1954. 13.

¹⁵ KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-kor politikai irodalma és külföldi hatása*. Irodalomtörténet 1954. 16.

¹⁶ ESZE Tamás: *A Rákóczi-kor publicisztikája*. Irodalomtörténet 1954. 22–23.

¹⁷ *Beniczky naplójára* vö. *Rákóczi Tár I.* 50, 61.

¹⁸ ESZE: I. m. 1954. 23.

lemre.¹⁹ Évtizedes kutatásaival rendkívül megalapozottnak látszó, saját régebbi nézetét felülbíráló álláspontjával ezúttal nem tudunk vitába bocsátkozni, mert ehhez újabb önálló kutatások szükségesek. De még mindig elgondolkoztatnak bennünket a régi ellenérvek, illetve a Ráday-iratokban a *Responsio* sajtó alá rendezésekor összegezett Ráday melletti egykori érvelés.²⁰ Nem merülhet-e föl ebben az esetben a társszerzői arányok megfordulása; Rákóczi írta, de Rádayval is átnézte. Igaz, az eredeti kézirat hiányában ezt nem lehet dokumentálni.

Érdekes módon, a másik említett kuruc röpirat szerzősége kérdésében is véleményváltozás történt. A *Lettre*...-ről kiderült, hogy az nem Ráday alkotása, hanem Brenner Domokosé, de Ráday és Rákóczi közreműködtek létrehozásában. Benda Kálmán és Köpeczi Béla kutatásai alapján úgy látszik, hogy a *Levél*...-ben a protestáns sérelmek törlése, az isteni törvény (la roi divine) és a természetjog (le droit naturel), a grotiusi elvek hangsúlyozása, túlmegy Ráday hagyományos jogi-történeti nemesi-rendi argumentációján, modernebb irányba.²¹ A Ráday-levéltárban meglevő ismeretlen írású *Epistola Celsi ad Constantium de Hungaria* némely eltéréssel megegyezik a francia változattal. Ráday 1709. október 21-i levelében küldi Klementtel Brennernek az „előző utasításban” említett két kéziratot, „Synopsis et Epistola Celsi ad Veracium (!)...” Talán ezért sorolta a magyar historiográfiában Ráday írásai közé.²² A keletkezés kérdése valójában még nincs lezárva, s nincs tisztázva, hogy Brenner vagy más (Ráday?) a szerzője a latin változatnak,²³ s milyen szerzői szerepe van a latinról franciára fordítással járó átdolgozásban Rákóczi és Ráday instrukcióinak. A *Lettre*...-nek az elmúlt évben az Ossolineumban végre előkerült szerzői kézírata, javításokkal teli fogalmazványa²⁴ megbízható alapot uyújthat majd a még vitás kérdések eldöntésére.

S most még egyszer visszatérünk a *Rescrudescunt*...-ra. Amint tudjuk, a *Rescrudescunt* 21 pontba foglalva, megrázó erővel és kérlelhetetlen logikával tárta föl a *Brezáni kiáltványban* summázott sérelmeket, és jogi történeti érvekkel is megindokolta a harc jogosságát. De az ünnepélyes retorikával írott, hazafias pátozzsal feltett *Manifesztum* hangja személyesebb stílusba vált át a 21. fejezetben, földidézve Rákóczi életének drámai eseményeit.

„Magános külön való életet éltünk az országban, mi, szabad fejedelmek örököse, és édes hazánknak nap nyugotra rohanandó állapotját könyves szemmel gyakorta nézde-géltük, és... ime hirtelen az ausztriaiak hazánk főbb rendeinek eltörlése felől való ta-

¹⁹ ESZE Tamás: *Rákóczi „Responsio”-ja*. Irodalom és felvilágosodás. Szerk. SZAUDEK József és TARNAI Andor. Bp. 1974. 27–100.

²⁰ Ráday Pál iratai I. 705–711.

²¹ KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Bp. 1966. 295, 299, 305.; *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Szerk. bev. jegyz. KÖPECZI Béla. (Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről, modern magyar fordítása Benda Kálmántól.) Budapest, 1970. 10, 14, 296.; BENDA Kálmán: *Lettre d'un ministre de Pologne à un seigneur de l'Empire sur les affaires présentes de la Hongrie*. (A Varsói Egyetem Filológiai Tanszéke 20. évfordulóján rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadása.); *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich*. Pod. red. István CSAPLÁROS. Warszawski Uniwersytet, Warszawa 1978. 165–171.

²² BENDA: I. m. 1978. 69.

²³ ESZE Tamás: *Egy lengyel királyi tanácsos levele. (Adalék a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájához.)* Magyar Könyvszemle 1961. 482–489. — Ráday Pál iratai II. 48. — KÖPECZI: i. m. 1970. 296.

²⁴ HOPP Lajos: *Rákóczi-kori hungarica az Ossolineumban*. Magyar Könyvszemle 1976. 296–300.

nácsokból, elmulatván az 1613. esztendei 34-ik articulus értelme szerint a szokott idézést, vigyázatlanul lévén megfogattattunk . . . Irtózik elménk annyi és oly sok gonoszinknak emlékezetitül is . . .”

Rabtársaival elszenvedett törvénytelen meghurcoltatásának vádoló elősorolásával nagyobb nyomatékot ad a gondviselés munkájának: „Megszabadított bennünket Dániellel az isteni jószág az oroszlánnak feltátott torkából és az undok rabságból csudálatos szabadítással kihozván bátorságos révpartra vezértlett”. Gonosz elme szüleményének tulajdonítja az ellene hozott „hamis sentenciát”, az ország törvényeivel cáfolva azt. A Bécsújhelyből történt szökések őr, 1701. november 7-i levelét védelmére hozza fel:

„Ártatlansággal bátorzkodó fejet hajtottunk hazánk törvényének, és (amint a császárnak öfelségének írott utóbbi levelünk igaz párjából megláthatni) azt kívántuk egynehány-szor, hogy szokott folyása szerint szolgáltassék ki az egy igazság.” De a „királyi hit”-nek elfelejtésével írott ítélet „az Úr Isten bosszúállását” váltotta ki, s „bennünket az ellenünk elgondolt veszedelem alól megszabadítván, és már a külső fejedelmek jóakarata által az ország belsőbb részeiben béhozván, igaz fegyvernek hadi vezérévé lenni akart. Így van a természettől rendelve, hogy a magyarok nemes elméjek el nem szenvedhetik a bosszúságot, és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgálai állapot alá vettetés nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál.”

Íme, a személyes sors és nemzeti ügy egységének irodalmi keretbe foglalt kifejezése, megpecsételve Rákóczi egy életre szóló fogadalmával, amiben a fejedelem szerzői közreműködésének újabb bizonyosságát látjuk: „Mi édes hazánknak az austriai járom alól való kiszabadítására, mely mindeneknek minden szeretetig együvé foglalja, életünket, javainkat s utolsó csepp vérünket is önként felszenteljük, és . . . a keresztyén világ előtt, józan jó lelkiismerettel közönségesen nyilvánvalóvá tesszük”²⁵

Ráday Pál irataiban a közös szerkesztőségi bevezetőben ez olvasható:

„Ráday diplomáciai, országgyűlési fogalmazványaira azt mondtuk, hogy azok, bár megjelenési alakjukban a titkos kancellária termékei, végső soron Rákóczi elgondolásait öntötték formába. A szabadságharc publicisztikai iratairól viszont megállapíthatjuk, hogy teljes egészükben Ráday szellemi alkotásai. Rákóczi éppen abban volt gyöngye, amiben Ráday családi körülményeinél, tanulmányainál fogva erős: a hazai helyzet, a konkrét nemzeti, alkotmányos és gazdasági sérelmek ismeretében. A Reerudescuntban feltárt fájó sebeket, törvényszegéseket Rákóczi többnyire csak hallomásból ismerte, Ráday bennük élt.”²⁶

Van ebben az érvelésben igazság, de túlságosan negatívnak érezzük Rákóczi ekkori tudatvilágának, hazai társadalmi ismereteinek szemszögéből. Az emlékiró visszatekintésében többről van szó.

„A közös bajokat, amelyek ellen a nemzet küzdött, könnyen vettem mindaddig, amíg . . . öt évet töltöttem Csehországban, a többit Olaszországban vagy a bécsi udvarnál. De azután újra letelepedtem hazámban, amelynek sok egyénekenkénti sérelme és még inkább közös sérelme jobban megéreztetete velem, milyen elnyomás alatt nyögött a haza. Mint-hogy mindezt előadtam már Vallomásaim I. könyvében, itt nem ismétlem meg.”²⁷

Lássuk a vallomásíró megnyilatkozását a XIV. Lajosnak írt első levél elküldése előtti részben:

²⁵ *Ráday Pál iratai I.* 107–110.

²⁶ *I. m. I.* 22.

²⁷ RÁKÓCZI: *Mémoires—Emlékiratok*. Bev. tanulmány és jegyz. KÖPECZI Béla A szöveget gondozta KOVÁCS Ilona. Ford. VAS István. Archivum Rákócziánium Írók-sorozat I. k. Bp. 1978. 298.

„Ilyenek és ehhez hasonlók voltak azok, ó királyok ura, igazságos Isten, amiket egykor kiáltványomban a keresztény világ szeme elé tártam, s amelyek engem magyarországi tartózkodásom alatt gyötörtek, és amelyekről felindulva kijelentettem, hogy kötelességemnek tartom életemet és véretem feláldozni azoknak a jogoknak és honi törvényeknek a megvédelmezése érdekében, amelyekre mint Sáros főispánja felesküdtém.”²⁸

E sorokon érezzük az emlékező nemes pátozát, hevületét. De ezt a kétszeres önvallomást figyelembe kell vennünk a *Recrudescunt* esetében, amely egyébként a szabadságharc hivatalos irata, s nehezen tekinthető egyetlen szerző művének, hiszen már keletkezésekor Rákóczi és Ráday közös álláspontot fejez ki.

A szerzőség kérdésében az elmúlt két és fél évtizedben módosult véleményeket és a kutatások jelenlegi helyzetét tekintve, a tisztázáshoz vezető leghelyesebb módszernek a vita folytatása látszik. Esze Tamás már idézett értékelő megállapítását úgy módosítanám, hogy Ráday közírói értékelését Rákóczira is kiterjeszteném: Ráday és Rákóczi a Zrínyitől Kossuthig terjedő korszakban a legnagyobb magyar politikai írók sorába tartoznak. Továbbmenni csak úgy lehet, ha munkánkat új forráskutatásokra, forráskiadványokra alapozzuk. A Ráday-iratok kiadásának régóta várt folytatására gondolunk; ezenkívül elsősorban az egyszer már szóba került Rákóczi-kori kiáltványok összegyűjtését és az *Archivum Rákóczianum* sorozatában való közzétételét szorgalmaznánk.

LAJOS HOPP

Pál Ráday, le publiciste

La publicistique politique qui avait la tâche de justifier la légitimité de la nouvelle guerre pour l'indépendance nationale et d'en créer l'idéologie, devait expliquer, dans le pays et à l'étranger, contre la situation juridique effective, les fondements de droit politique et d'histoire de l'insurrection contre la maison régnante (1703—1711). En fondant une chancellerie princière, en organisant une chancellerie secrète, François II Rákóczi a créé les cadres d'organisation de la littérature politique des kouroutzs. Le rôle d'écrivain et de rédacteur incombait à Pál Ráday.

C'était en octobre 1703, au camp de Tokaj, que Rákóczi a désigné Ráday pour son secrétaire, et depuis lors ils ont travaillé ensemble à rédiger en grand nombre les proclamations, les pamphlets, les ouvrages polémiques et les propositions au parlement. L'«intimus secretarius», en rédigeant le fameux *Recrudescunt* . . . (1704), a commencé, d'une manière indépendante, à couler en moule, sous une forme littéraire, les intentions du prince, à quoi Rákóczi contribuait souvent efficacement comme collaborateur. Ainsi ils sont tous les deux, d'après la tradition, les auteurs de ces morceaux, et la recherche essaie de délimiter les points de contact de l'activité d'auteur de Ráday. Le premier journal de Hongrie, le *Mercurius Hungaricus* ou *Mercurius Veridicus ex Hungaria* a été rédigé aussi par Ráday, en premier lieu en vue d'informer les cours étrangères. Les discours d'exhortation, prononcés au parlement et aux fêtes d'inauguration des jeunes gens de la „Société Nobiliaire” sont aussi de caractère publicistique. Il est déjà chancelier quand, en qualité de diplomate du prince, il prend part à des missions diplomatiques en Suède, en Prussie, en Pologne et en Russie. Sa correspondance diplomatique, par exemple celle avec le surintendant Jablonski est aussi d'intérêt publicistique. A la base des écrits publiés et inédits de Ráday, on peut affirmer qu'il appartient, dans la période historique s'étendant de Zrínyi à Kossuth, au rang des écrivains politiques hongrois les plus grands.

²⁸ *Rákóczi válogatott művei. Egy bűnös Vallomása* . . . Ford. SZEPES Erika. Szerk. HOPP Lajos Magyar Remekírók, Bp. 1978.

MILENA CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ
(*Bratislava*)

Simon Peter Weber

Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers

Das 18. Jahrhundert und besonders die Regierungsepoche der Kaiserin und ungarischen Königin Maria Theresia waren ein wichtiger Markstein in der Entwicklung Pressburgs, das seit Mitte des 16. Jahrhunderts Haupt- und Krönungsstadt Ungarns war. Die Kaiserin fand an dieser Stadt ein besonderes Gefallen. Es war ihr Verdienst, dass die kleine Provinzstadt Pressburg sich Tag für Tag sichtbar änderte, bis sie plötzlich zum politischen, kulturellen und Geschäftszentrum des Landes wurde. In den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts hatte Pressburg ungefähr 30 000 Einwohner. Die Stadt war dreisprachig, weil sie durch ihre spezifische Lage die Grenzen dreier ethnischer Komplexe berührte. Diese Dreisprachigkeit widerspiegelte sich natürlich auch im kulturellen Leben der Stadt, sowie in der Tätigkeit des hiesigen Buchdruckers Simon Peter Weber.

S. P. Weber war als Buchdrucker in Pressburg in den Jahren 1783—1820 tätig, in den letzten Jahren zusammen mit seinem Sohn Simon Ludwig, der nach dem Ableben seines Vaters den Betrieb weiter führte. Der Schwerpunkt von Webers Tätigkeit lag in der Buchdruckerkunst. Als Schriftsteller und Dichter war er nur in seiner Freizeit tätig. Wegen seiner Geschäfte und öffentlichen Tätigkeit blieb ihm nicht viel Zeit für sein Steckenpferd übrig.

Die Entwicklung und Verbreitung der Buchdruckerkunst unterstützte die Regierung Josef II., der in der Buchdruckerei nicht eine verdächtige und schädliche Tätigkeit sah, sondern im Gegenteil einen der Grundfaktoren der Aufklärung, der Kultur und der Bildung überhaupt. Auch deswegen griff er radikal in die Zensurpraxis ein, die bis zu diesem Zeitpunkt die Buchdruckerei und den Buchhandel schwer behinderte. Die Massnahmen des Kaisers Josef II. vollendeten die fortschrittlichen Tendenzen, die sich schon um die Hälfte des 18. Jahrhunderts andeuteten und nach dem Jahre 1760 rasch an Bedeutung gewannen. Die Zensur wurde zwar vom Staat organisiert, in der Praxis jedoch haben sie die Jesuiten, von den Bischöfen dirigiert, durchgeführt. Der Dogmatismus, die Einseitigkeit und Gedankenstarrheit der katholischen Kirche entsprachen nicht mehr den Interessen und progressiven Tendenzen des Staates, insbesondere denen des Bürgertums, und deswegen begannen die Staatsorgane ihre Interessen von denjenigen der Kirche zu trennen. Im Jahre 1759 wurde zum Leiter der Zensur am Kaiserhofe der weltliche Universitätsprofessor Gerhard van Swieten gewählt, ein aufgeklärter und liberaler Mensch, der es verstand, die Jesuiten aus der zentralen Zensurkommission völlig zu entfernen.

Die Lockerung und Verstaatlichung der österreichischen Zensur widerspiegelte sich ebenfalls in den ungarischen Verhältnissen, so dass in den achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts auch in Ungarn die kirchliche Zensur aufhörte

und völlig in die Hände des Staates übergang. Alle Bücher wurden dem Königsrat nach Wien zur Zensur geschickt.

Noch radikalere Massnahmen zur Lockerung der Buchzensur führte Josef II. nach seinem Regierungsantritt ein. Er bewies seine religiöse Toleranz und seinen staatsmännischen Überblick u. a. auch durch die grosszügigen Verleihungen neuer Buchdruckereilizenzen und durch seine Unterstützungen bei der Herausgabe neuer periodischer Drucke. Infolge dieser Massnahmen begann im ganzen Lande die Buchdruckerei aufzublühen, es wuchs die Buchproduktion und das Buchhandlungsnetz. Josef II. verbot das unwürdige Spionieren nach Büchern in den Privatwohnungen, ordnete die Revision des Verzeichnisses der libri prohibiti an, und vor allem hat er den Einfluss der Kirche auf die Staatszensur völlig unterbunden. So hat er sich um die Entwicklung der Bildung, um die Verbreitung der Aufklärung und um die Entfaltung der Wissenschaften und der Literatur verdient gemacht. Leider hat Josef II. am Ende seiner Regierung unter dem Einfluss der Französischen Revolution und aus Furcht vor ihren Ideen seine Liberalität stark revidiert. Unter Leopold II. und noch mehr unter Franz I. wurde die Zensur von neuem zum Mittel offener Reaktion und anti-aufklärerischer Kampagnen des Wiener Hofes.

Alle diese Tendenzen der Aufklärungsepoche widerspiegelten sich auch in der Buchdruckerei Pressburgs. In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts befand sich hier die Buchdruckerwerkstatt Johann Paul Royers. Nach seinem Tode im Jahre 1735 blieb sie im Besitz der Familie bis 1750, dann hat sie Johann Michael Landerer gekauft. Im Besitz der Familie Landerer blieb die Buchdruckerei mehrere Generationen. Nach dem Tode Johann Michaels im Jahre 1795 leitete sie Michael Landerer und seit 1824 Ludwig Landerer. Im Jahre 1770 bekam die Druckgenehmigung in der Stadt auch Franz Augustin Patzko, aus Olmütz gebürtig. Die Lizenz, seine eigene Buchdruckerei in Pressburg zu eröffnen bekam er 1775 und bald darauf, im Jahre 1785, errichtete er seine Buchdruckerei auch in Pest. Nach seinem Ableben wurde sein Sohn Besitzer, und nach ihm übernahm die Patzkoer Pressburger Buchdruckerei Karel Kašpar Snížek, der aus Kutná Hora (Kuttenberg) in Böhmen stammte. Die günstige Situation am Anfang der Regierung des aufgeklärten Kaisers Josef II. ermöglichte es dem siebenbürgischen Sachsen und Protestanten Simon Peter Weber, sich in Pressburg als dritter Buchdrucker trotz der heftigen Proteste der hiesigen Buchdruckers Landerer und Patzko niederzulassen. Die Bewilligung bekam er am 30. Januar 1783.

Simon Peter Weber wurde in Hermannstadt in Siebenbürgen (heute Sibiu in Rumänien) als Sohn des dortigen Bürgers und Buchbinders Georg Weber und seiner Gemahlin Rebeka, geborene Bardt (Barth) geboren.¹ Das Jahr seiner Geburt ist nicht bekannt. Simon Peter lernte die Typographie in der Buchdruckerei der Familie Barth in Hermannstadt, aus welcher wahrscheinlich seine Mutter stammte. In dieser Buchdruckerei arbeitete sein Bruder als Verkäufer. Heute würden wir sagen als Absatzleiter. Später lernte auch Webers Sohn, Simon Ludwig in Barths Buchdruckerei.²

¹ Die Namen der Eltern S. P. Webers zitiere ich nach der Notiz Nr. 46 in der ev. A. B. Hochzeitsmatrikel im Staatsarchiv von Bratislava (die Vormerkung über Webers Hochzeit).

² TRAUSSCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. Bd. III. Kronstadt 1875. S. 479—480.

Zu jener Zeit bestand die Gewohnheit, dass ein Lehrling nach seiner Lehrausbildung auf Wanderschaft ging. Auch S. P. Weber ging in die Welt hinaus. Wahrscheinlich war er zuerst in Wien, weil dort im Jahre 1780 seine erste Gelegenheitsarbeit erschien, *An den Tod, der uns Marien Theresien raubte*. Der achtseitige Druck erschien bei Matthias Andreas Schmidt. Es ist nicht ausgeschlossen, dass Weber bei ihm eine Zeitlang gearbeitet hat.

Wir haben erwähnt, dass am Beginn des Jahres 1783 Simon Peter Weber schon in Pressburg war, denn hier hat er am 30. Januar die Lizenz zur Eröffnung seiner Buchdruckerei erworben. Bald danach, am 14. Februar, wurde er hier als Bürger aufgenommen.³ Die Buchdruckerei hat er in seinen eigenen Hause in der Michaeler Gasse Nr. 181 errichtet.⁴ Kurz darauf eröffnete Weber auch eine Buchhandlung. Später besass er noch eine Filialbuchdruckerei in Komorn.

Nach Joseph Trausch, der für sein Lexikon der siebenbürgischen deutschen Schriftsteller⁵ vielleicht als Erster nach den biographischen Daten über S. P. Weber forschte, erwarb Weber die nötigen finanziellen Mittel durch seine Heirat mit einer Witwe eines Pressburger Buchdruckers. Diese Behauptung beruht nicht auf Wahrheit. Weder die neueren Bibliographien noch die Historiker des Buchdruckers zitieren die Angabe Trauschs, jedoch sie schweigen lieber, denn niemand hat bis jetzt in den Matrikeln die Einschreibungen über Simon Peter Weber und seine Familie gesucht. Nach der Vormerkung Nr. 46 (S. 428) in der evangelischen des Augsburgischen Bekenntnisses Heiratsmatrikel im Pressburger Staatsarchiv heiratete Weber am 26. August 1783 die Jungfrau Anna Katharina Limberger (Linberger), die Tochter Johann Michael Limbergers (Linbergers) und seiner Gemahlin Eva Rosina.⁶ Zu diesem Anlass gaben

⁶ „1783 26. Aug. Ward copuliert Herr Simon Petrus Veber, privilegierter Buchdrucker und Buchhandler allh. des weyl. wohlgeachten Herrn Georg Veber, gewesenen genandten Bürgers und Buchbinders in Hermanstadt in Gross-Fürstenthum Siebenbürgen, und dessen Ehegattin Frau Rebecca, geb. Bardtin . . . Sohn; mit Jungfer Anna Catharina, des weyl. Wohlgeachten Herrn Johann Michaël Limberger, genandten Bürgers emcitürten Stadt-Camerers, Kauf (?) und Handelsmannes allh. und dessen Ehegattin Frau Eva Rosina, geb. Stra . . . (?), Braut, . . . ehelich erzeugte Jungfer Tochter“.

Webers Freunde und Angestellte seiner Druckerei eine Gratulationsschrift heraus, die sechs Folioseiten umfasst und den Titel trägt *„Ode auf die beglückte Eheverbindung“*.

Der Vater der Braut, ein Bürger und Kammerbeamter in Hermannstadt, dann Kaufmann in Pressburg, lebte am Hochzeitstag seiner Tochter nicht mehr. Aus den Protokollen des Stadtrates in Pressburg⁷ vom Anfang Oktober bis Ende Dezember 1783 geht hervor, dass das Waisenamt für Anna Katharina eine Summe von 4000 Gulden verwahrte, die ihr in seinem Testament ein gewisser Würth (ex testamento Vürthiano) hinterlassen hat. Nach ihrer Heirat (vielleicht ist sie durch ihre Vermählung volljährig geworden) suchte sie um die Herausgabe der Erbschaft an und bekam die erwähnte Summe.

³ Protocollum actionale 1783, S. 39 (10. Febr.) und S. 49 (14. Febr.). Archiv der Stadt Bratislava, 2 und 50.

⁴ REPČÁK, Josef: *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku* (Der Überblick der Geschichte der Buchdruckerei in der Slowakei), Bratislava 1948. S. 90.

⁵ Siehe Anm. Nr. 2.

⁷ Protocollum actionale 1783. Das Archiv der Stadt Bratislava 2 und 50, S. 292, 298, 341 und 376–377.

Im Pressburger evangelischen Taufbuch der neugeborenen Bürger in den betreffenden Jahren sind zwei Söhne des Ehepaares Weber eingetragen: Simon Ludwig (getauft am 20. September 1784) und Peter Daniel (getauft am 13. Januar 1788).⁸ Wir wissen bereits, dass Simon Ludwig den Beruf seines Vaters erlernt hat und dessen Buchdruckerei übernahm. Über den zweiten Sohn S. P. Webers wissen wir dagegen überhaupt nichts. Es existiert auch keine Notiz über sein Ableben in dem Buch der Verstorbenen.

Webers Buchdruckerei in Pressburg disponierte schon vom Anfang an mit einem reichen Schriftvorrat und war auch gut mit den nötigen Maschinen ausgestattet. Das beweist Webers Musterkatalog, in dem 28 Antiquatypen waren und ebensoviel Frakturschriften.⁹ Der grössere Teil der Typen stammte aus der Wienerischen Schriftgiesserei des Druckers Johann Thomas Trattner. Weber beschäftigte vier Setzer, fünf Drucker und einen Lagermeister. Jährlich verbrauchte er rund 50 Ballen Papier. Schon aus diesen Angaben geht hervor, dass die Druckerei gut prosperierte. Im Jahre 1788 begann Webers zweite Druckerei in Komorn zu arbeiten. Nach zwei Jahren vergrösserte er ihre Ausrüstung um zwei Maschinen und übersiedelte vorübergehend nach Komorn. Sein Pressburger Betrieb entwickelte sich sehr gut, und deshalb verkaufte Weber seine Druckerei in Komorn im Jahre 1794 an Valentin Weinmüller, der sie bis dahin geleitet hatte.¹⁰

Zuerst protestierten die Pressburger Buchdrucker Landerer und Patzko gegen die Gründung einer neuen Druckerei in der Stadt, weil sie sich vor der Konkurrenz fürchteten, später jedoch haben sich alle hiesigen Drucker geeinigt und die Arbeit unter sich geteilt. (In demselben Jahre wie S. P. Weber, das heisst 1783, eröffnete in Pressburg Anton Löwe aus Ulm eine weitere Druckerei, diese war aber ohne grössere Bedeutung.) Es handelte sich bei ihr namentlich um Staatsaufträge und Drucke des Massenverbrauches, wie z. B. Verordnungsblätter, Lehrbücher, Kalender, Kirchengesangsbücher und Gebethbücher oder Zeitungen, an denen die Drucker verdienten, um dann andere Bücher auf eigene Kosten verlegen und die Defizitauflagen decken zu können. In jener Zeit waren, wie bekannt, die Buchdrucker meistens noch Verleger und Herausgeber in einer Person.

Eine Zeitlang war Johann Matthias Korabinský, der 1786 in dieser Druckerei sein Werk *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* herausgab, Webers Mitarbeiter und Gesellschafter. Die Zusammenarbeit der beiden dauerte vom Jahre 1784 bis 1787. Weber, für den dieses Bündnis nicht günstig war, hat es abgebrochen.¹¹

S. P. Weber druckte Werke mit verschiedener Thematik in lateinischer, deutscher, slowakischer und ungarischer Sprache. Die protestantischen Autoren vom Ende des 18. Jahrhunderts brachten bei ihm ihre Predigten und Kirchenlieder heraus, die bei den ersten freien Gottesdiensten nach der Herausgabe des Toleranzpatentes in den slowakischen Städtchen gesungen wurden, aber auch ihre theologischen Werke. Evangelische Bücher erschienen freilich in Pressburg schon früher. Die Royers, Landerer und Patzko haben sie gedruckt, manchmal

⁸ Ev. A. B. Taufbuch, Staatsarchiv in Bratislava. Es wurde das Datum der Taufe, nicht der Geburtstag eingetragen.

⁹ *Specimen typorum neo-erectae typographiae Simonis Petri Weber. Posonii 1783.*

¹⁰ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Band VI. Budapest 1972. S. 213.*

¹¹ SZABÓ, J.: *A pozsonyi könyvnyomdák története 1610–1626. Gutenberg 1866. S. 87.*

auch illegal, wenn sie die Zensur umgingen. Um sich der Zensur entziehen, führten sie den Druckort nicht an oder sie führten einen falschen Ort irgendwo im Ausland an. In dieser Hinsicht hatte Weber grössere Freiheit. Anfangs bemühte er sich, sich auch als Protestant durchzusetzen, und zwar dergestalt, dass er sich in einigen Impressen als „evangelischer Buchdrucker“ bezeichnete. Bald aber hat er diese Praxis aufgegeben, weil er sich nicht nur auf die evangelischen Kunden beschränken wollte, sondern ein gleichwertiger Partner Landersers und Patzkos zu werden suchte.

Im Jahre 1790 erschien bei Weber die Resolution Leopold II. über die protestantischen Kirchen und in den Jahren 1803–1806 das *Neue Testament*. Er druckte originelle, oft bahnbrechende naturwissenschaftliche, historische und juristische Werke ungarischer Schriftsteller, Übersetzungen fremder Werke, z. B. Voltaires, Kants, Metastasios, Montaignes, und 1798 die viersprachige Ausgabe des berühmten Lehrbuchs *Orbis pictus* von Comenius. Zwei Jahre lang hat Weber die von Daniel Tállyay herausgegebene slowakische *Prešpurské noviny* („Pressburger Zeitung“) gedruckt, von Juli 1785, als er sie von Landerer übernahm, bis zu ihrem Eingehen Mitte 1787. Simon Peter Weber und der damalige Pressburger Bürgermeister Karl Gottlieb von Windisch haben sich um die Herausgabe von Seiverts *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten* im Jahre 1785 verdient gemacht, in einer Zeit, als es äusserst gewagt war, die literarische Produktion der siebenbürgischen Autoren zu unterstützen.¹² Weber druckte auch die *Pressburger Zeitung* und in Komorn in den Jahren 1789–1792 *Mindenés Gyűjtemény*, die erste ungarische populär wissenschaftliche Zeitschrift, die József Péczeli redigierte. Durch die Herausgabe neuer Werke von ungarischen Autoren trug Weber zur Belebung der ungarischen Literatur bei, aber dieselbe Durchschlagskraft zeigte er gleichfalls bei der Herausgabe origineller deutscher und slowakischer Bücher (Institoris, Lehocký, Lauček). In den Jahren 1804–1806 erschienen bei S. P. Weber die Kalender auf die Jahre 1805–1807 von Palkovič und 1810 die zweite Ausgabe des Einakters *Dva buchy a tri šucky* („Zwei Schläge und drei Knalle“) ebenso von Palkovič.

Wenn wir Webers Tätigkeit mit der des Patzko vergleichen, der hauptsächlich ältere Werke mit garantiert gutem Absatz nachdruckte, wirkt Webers Bereitwilligkeit den Misserfolg zu riskieren, sympatisch. Als aber Juraj Palkovič im Jahre 1812 seine Zeitschrift *Týždenník* („Wochenblatt“) herauszugeben begann, in der Weber die Konkurrenz der *Pressburger Zeitung* sah, zeigte er sich als unangenehmer Intrigant, der mit allen Mitteln das Verbot des *Týždenník* zu erlangen suchte.¹³

Im Jahre 1814 wird zum erstenmal in einem Impressum auch Webers Sohn genannt, im Druck „*Die Vorzeiten mit den unsrigen verglichen*... bey Simon Peter Weber und Sohn“. Das heisst, dass S. P. Weber seinen damals zwanzigjährigen Sohn Simon Ludwig als Mitarbeiter der Firma annahm. Später, etwa im Jahre 1820, übernahm Simon Ludwig Weber die Leitung des Betriebes. Webers Druckerei begann nach 1830 zurückzugehen, bis sie 1852 zusammenbrach. Die Einrichtung kaufte der neue Besitzer der Landererischen Firma Alois Schreiber.

Simon Peter Weber war ein angesehener Pressburger Bürger; in der Stadt hat er die Funktion des Gemeindepredigers ausgeübt. Seine Verdienste und

¹² Siehe Anm. Nr. 2.

¹³ VYVÍJALOVÁ, Mária: *J. Palkovič*. Bratislava 1968. S. 151–188.

Eifrigkeit wurde 1815 durch seine Wahl zum Mitglied des Stadtrates honorier. Auch im Kirchenleben hat er sich als Gemeindevorsteher der ev. A. B. Kirche Verdienste erworben.

Das Sterbedatum von S. P. Weber ist nicht bekannt. In den Matrikeln der Verstorbenen der Stadt Pressburg (Bratislava) gibt es keine Angaben, weder über den Tod Webers noch über den Tod der Mitglieder seiner Familie. Sicher ist nur, dass er noch im Jahre 1821 am Leben war. In jenem Jahr besuchte ihn in Pressburg sein Korrespondent Johann Filtsch, Pfarrer in Hermannstadt, der über das Zusammentreffen eine Nachricht hinterliess.¹⁴

In der Vergangenheit, namentlich in der Zeit der Aufklärung, waren die Buchdruckereien nicht nur Handwerkstätten, sondern auch Kultur- und Gesellschaftszentren, in denen bedeutende Vertreter des literarischen und politischen Lebens zusammentrafen. Auch bei S. P. Weber sammelten sich die Schriftsteller. Offenbar fühlte er sich als einer von ihnen und nicht nur als Geschäftsmann und ein Handwerker-Drucker. Seine literarische Tätigkeit, eng mit den Ereignissen jener Zeit verbunden, beweist das. Webers kleine Schriften fanden einen Widerhall und kamen bei den verschiedenen öffentlichen Gelegenheiten zur Geltung.

Webers eigene literarische Arbeiten erschienen begreiflicherweise in seiner Pressburger Druckerei. Zumeist schrieb er gelegentliche Festreden und Gedichte, die wahrscheinlich durch seine Funktion als Gemeindegredner angeregt wurden. Seine Gedichte schrieb er leicht, geschickt und schlagfertig, so dass manche von ihnen sogar in Musik gesetzt wurden. Im Jahre 1790 erschien sein *Lied der Schützen-Compagnie*. Ein anderes Lied *Wenn d'Lieserl nur wollt und wenn d'Lieserl nur möcht* wurde in Pressburg am 9. September 1794 auf die damals gut bekannte Melodie Wenzel Müllers aus dem Singspiel *Das Neusontagskind* gesungen. Das geht aus dem Druck hervor; bei welcher Gelegenheit das Lied gesungen wurde, wissen wir jedoch nicht.

Webers Text *Aufruf an Ungarns edle Söhne* vertonte der Pressburger Kapellmeister Franz Tost. Diese Kantate wurde auf einem Konzert aufgeführt, das in Pressburg am 17. November 1796 zur finanziellen Unterstützung des Krieges mit Frankreich veranstaltet wurde. Die Mitwirkenden waren die Sänger der Kuntzischen Theatergesellschaft und des Sankt Martin Domes. Die *Pressburger Zeitung* veröffentlichte einige Verse aus dieser Kantate zur Feier des neugewählten Palatins Ungarns des Erzherzog Josef.¹⁵ S. P. Weber liess den deutschen Text seiner Kantate vom Dichter Mihály Csokonai ins ungarische übersetzen und gab dann beide Texte parallel auf 23 Seiten gedruckt heraus. Es ist höchst wahrscheinlich, dass Weber mit Csokonai im persönlichen Kontakte stand. Für Weber muss es wohl schmeichelhaft gewesen sein, dass dieser grösste Dichter der ungarischen Aufklärung und Vorgänger des Romantismus seine Verse übersetzte.

Ein anderes Lied schrieb Weber bei der Gelegenheit des Geburtstages von Kaiser Franz I., *Cantate auf das glorreiche Geburtsfest Franz des Ersten*. Im Namen des Pressburger Schützenverein widmete er es dem Grafen Franz de Paul Balassa von Balassa Gyarmath. Die Musik zu dieser Kantate komponierte der aus Mähren stammende und in Pressburg tätige Musikpädagoge Heinrich

¹⁴ Siehe Anm. Nr. 2.

¹⁵ *Pressburger Zeitung* Nr. 99 vom 9. Dez. 1796. S. 1221—1222.

Klein. Das Lied wurde zuerst vor dem Grafen und dann auch öffentlich am 12. Februar 1807 im Stadttheater gesungen.

Bei verschiedenen politischen und gesellschaftlichen Ereignissen der Stadt erschienen Webers Reden im Druck; z. B. „*Empfindungen der Bürger Pressburgs an dem Tage, da . . . Joseph Esterházy von Galantha . . . in seiner Vaterstadt Pressburg den 27. July 1798 die feierliche Restaurazion des . . . Stadtraths abhielt*“. Im Jahre 1805 gab er den von ihm ins Deutsche übersetzten *Aufruf seiner königlichen Hoheit Erzherzog Josephs, Palatin des Reichs etc. an die Ungarische Nation bey Gelegenheit des Landtags 1805* heraus. Weber wird hier als „Hauptmann der bürgerlichen Scharfschützen-Kompagnie zu Pressburg“ bezeichnet.

Im Jahre 1808 wurde in Pressburg die Königin Maria Ludovika gekrönt, und zu derselben Zeit wurde der Landtag abgehalten. Bei dieser Gelegenheit gab Weber seine Schrift heraus *Die Freude Pressburgs bei der Krönung ihrer kais. königl. Majestät Maria Ludovica . . ., welche bey dem, auf den 28. August 1808 nach Pressburg zusammenberufenen ungarischen Landtage am 7. Sept. glücklich vollzogen wurde*, ferner seine Beschreibung der Krönungsfeierlichkeiten *Kurze Beschreibung der Krönung ihrer k. k. Majestät Maria Ludovica zur Königin von Ungarn, welche den 7. Sept. 1808 zu Pressburg vollzogen worden; 2. mit dem Namensverzeichniss aller offiziell anwesenden Personen vermehrte Auflage* und schliesslich eine Beschreibung der Feierlichkeiten bei der Gründung der Militär-Akademie — für diesen Zweck widmete Franz I. das Gebäude des früheren Theresianum — zur Ehre der Königin Ludovicæum bennant, *Die Gründung der Ludovicäischen Militär-Akademie am 4. Oktober 1808*, ein Beytrag zu den Jahrbüchern Ungarns. In demselben Jahre publizierte Weber noch seine Begrüßungsrede an den Graner Erzbischof und ungarischen Primas Karl Ambrosius bei seiner Ankunft in die Stadt *Freudige Gefühle der Bürger Pressburgs, bey dem feyerlichem Einzuge . . . Karl Ambrosius . . .*

Simon Peter Weber werden noch folgende Gelegenheitswerke zugeschrieben: *Lieder der Pressburger Bürger-Miliz am Tage der Fahnenweihe unter Kommando ihres Oberstwachmeisters Herrn Bernhard von Wächter den 11. July 1813* und eine anonym gedruckte *Freymaurerrede* aus dem Jahre 1786.

Als Buchdrucker und Herausgeber publizierte S. P. Weber einen Katalog der Typen seiner Druckerei *Specimen typorum neo-erectae typographiae Simonis Petri Weber 1783* und zwei Kataloge der von ihm herausgegebenen Bücher. Den ersten im Jahre 1793 für beide Druckereien, die in Pressburg und die in Komorn, und den zweiten ohne Angabe des Jahres, aber mit der Firma „und Sohn“, der also irgendwann nach dem Jahre 1814, als Weber schon mit seinem Sohn arbeitete, erschienen sein musste.

In Webers literarischem Nachlass befinden sich auch zwei Versuche im dramatischen Genre. Diese Versuche waren erfolgreich, denn beide Theaterstücke wurden in dem Pressburger deutschen Stadttheater tatsächlich gespielt. Webers dramatische Texte sind heute noch gut lesbar, die Dialoge sind lebendig und leicht geschrieben, aus dem ganzen geht hervor, dass der Autor die formelle Seite des Dramas beherrschte.

Das erste Stück S. P. Webers ist eine Tragödie in fünf Akten aus der Geschichte Ungarns, *Die Hunyadi'sche Familie, oder: Auch Unschuld schützt nicht immer vor Kabale* betitelt. Der Untertitel lautet: „Eine wahre Geschichte, welche sich im Jahre 1457 den 16. März in Ofen zugetragen“. Das Drama erschien in Pressburg 1792 „gedruckt und verlegt vom Verfasser“. Weber wid-

mete seinen ersten dramatischen Versuch dem Grafen Josef von Gvadányi, der „General Feld-Wachtmeister bei der Ungarischen Reuterey“ war. Diese Widmung ist interessant. Gvadányi nahm als Soldat an allen Feldzügen der Kaiserin und Königin Maria Theresia teil, und als er im Jahre 1783 pensioniert wurde, begann er zu schreiben. Sein Werk *Der Weg eines Dorfnotars nach Ofen* (*Egy falusi nótáriusnak budai utazása*) erschien 1790 bei S. P. Weber. Es war sein erfolgreichster Druck und eines der populärsten Bücher der ungarischen Literatur am Ende des 18. Jahrhunderts überhaupt. Weber hat es in drei Auflagen herausgegeben.

Es ist höchst wahrscheinlich, dass sich Weber und Gvadányi persönlich kannten. Gvadányis Patriotismus, seine Treue gegenüber der ungarischen Tradition und sein Ekel vor fremden Einflüssen imponierten ganz gewiss Weber, aus dessen literarischen Arbeiten hervorgeht, dass er gleichfalls konservativ war, sein ungarisches Vaterland liebte, seine Geschichte und hiesige Lebensart. Die Ideen der französischen Revolution liessen ihn gleichgültig, er war mit der habsburgischen Regierung zufrieden und wünschte sich keine Änderungen. Aber gerade Weber, ohne sich dieser Tatsache bewusst zu sein, wurde zu einem der ersten Schriftsteller, die den magyarischen Patriotismus aufzuwecken begannen.

Zu der Herausgabe seines Theaterstückes schrieb Weber ein Vorwort *An den Leser*, in dem er die Entstehung des Stückes und den Grund, warum er es drucken liess, erörtert. Er schreibt:

„Ich las neulich die Geschichte meines Vaterlands wieder. Die Stelle, wo Ladislaus Hunyadi durch die Kabale seiner Feinde einen so schändlichen Tod leiden musste, fiel mir auf und gebar den Gedanken in mir, diese Geschichte theatralisch zu bearbeiten. Ich nützte die wenigen Stunden dazu, die mir zur Erholung von Arbeit übrig waren, und so entstand dies Trauerspiel, an dessen Beförderung ich damals nicht dachte. Eine Vorstellung wünschte ich denn doch, um die Wirkung desselben auf das Publikum zu sehen. Herr Seipp, Direktor der deutschen Schauspielergesellschaft erfüllte meinen Wunsch, und führte es mit lohnenden Beifall der zahlreichen Zuschauer in Pressburg auf. — Viele wünschten es dann gedruckt zu besitzen. Da ich nun in dem Magyar Hírmondó las, dass in Oedenburg in der nämlichen Woche ein ähnliches Trauerspiel in ungarischer Sprache unter dem Titel: Ladislaus Hunyadi, aufgeführt wurde, und mir Herr Seipp sagte, dass vor etwa sechszehn Jahren auch ein ähnliches Stück hier vorgestellt worden sei, welche beide ich aber weder gesehen, noch gelesen habe; so entschloss ich mich, es drucken zu lassen; um dem Verdachte eines Plagiums zu entgehen. Diejenigen, welche erwähnte Stücke gesehn, oder gelesen haben, mögen also vergleichen. — Ich bin weder Dichter noch Theaterkenner, und bin wohl hundertmal durch dringende Geschäfte in der besten Arbeit gestört worden. Ich hoffe also in dieser Rücksicht schonende Beurteilung. — Erlauben es meine Berufs-Geschäfte, so will ich noch ein Schauspiel, als zweiten Teil, bearbeiten, wo diese berühmte Familie einen glücklichern Zeitpunkt erleben soll. Pressburg den 20. May 1792.“

Soviel uns bekannt ist, hat Weber die dramatische Fortsetzung der Geschichte Hunyadys nicht mehr verfasst.

Webers Trauerspiel *Die Hunyadi'sche Familie* wurde von der Theatergesellschaft Christoph Ludwig Seipps einstudiert und nach den Angaben in „*Pressburger Zeitung*“ im Jahre 1792 zweimal in Pressburg gespielt. Es ist möglich, dass das Stück mehrmals auf dem Spielplan stand, die Zeitung schrieb nur lückenhaft über die Theatervorstellungen. Ein Drama mit derselben Thematik — vielleicht war es das von S. P. Weber — gab auf den deutschen Bühnen in Ofen und Pest der damalige Theaterdirektor Emanuel von Unwerth. Die deutschsprachigen Theatergesellschaften wollten mit solchen vaterländischen

Stücken das Interesse des ungarischen Publikum wach erhalten, weil dieses immer stärker gegen Österreich gerichtet war. Ausserdem wollte das deutsche Theater in Ungarn mit solchen historischen Dramen einen Gegenpol zum entstehenden magyarischen Theater schaffen.

Die hunyadiische Thematik war für eine Dramatisierung geeignet und bei den Dramatikern sehr beliebt. Diese Thematik haben schon die Jesuiten in ihren Schuldramen bearbeitet; das erste Drama in magyarischer Sprache von György Bessenyei erschien im Jahre 1772. Eine Reihe von Dramen mit diesem Stoff gipfelt dann im Jahre 1845 in Vörösmartys „*Czillei und die Hunyaden*“ („*Czillei és a Hunyadiak*“).

Webers historisches Trauerspiel, in Prosa verfasst, behandelt die letzte Phase aus dem Leben von Ladislaus Hunyady. Die Handlung konzentriert sich auf wenige Stunden, in denen die Konflikte verschärft und die Intrigen reif werden. Sie gipfelt dann in der Hinrichtung Hunyadys im letzten Akt.

Simon Peter Weber war zwar ein Deutscher, aber er fühlte und dachte als ein Ungar. Schliesslich hat er in Ungarn fast sein ganzes Leben verbracht. Das von ihm gewählte Thema wurde in der magyarischen Literatur bald als Äusserung einer gegenhabsburgischen Gesinnung aufgefasst. Webers Hauptmotiv war sicher nur die Liebe zum Vaterland, denn ihn als einen Deutschen quälten die Germanisierungs- und Zentralisierungstendenzen des Wiener Hofes nicht.

Vielleicht gaben der Bühnenerfolg seines dramatischen Erstlingwerkes und das damalige Gefallen des Publikums am Singspiel Weber den Mut, das komische Singspiel in drei Akten *Der edle Eifer, oder: Wir alle ziehn in Krieg* in Versen zu schreiben. Das gewählte Thema war zu jener Zeit des österreichisch-französischen Krieges aktuell gewesen. Der Text wurde vom Verfasser im Jahre 1796 gedruckt und verlegt. Die Musik komponierte Franz Tost, der Kapellmeister der deutschen Theatergesellschaft unter Johann Christoph Kuntz, die das Werk in grossem Stadttheater in Pressburg gegeben hat.

Das Stück spielt in Galanta im Pressburger Komitat. Es ist ein idyllisch-romantisches Bild des friedlichen Zusammenlebens der Zigeuner mit anderen Bewohner der Gemeinde. Das Singspiel endet mit einem happy-end: Ein Zigeuner geht freiwillig anstelle des Sohnes des Richters in den Krieg, und dieser heiratet eine Zigeunerin. Das Stück ist naiv und die Handlung unwahrscheinlich, aber es ist mit Schwung geschrieben und mit einer Reihe von lebendigen komischen Szenen und Liedern ausgestattet. Vielleicht ist die beste die Werbeszene im letzten Aufzug, die ganz nach der Wirklichkeit geschrieben zu sein scheint.

Alles was wir über S. P. Weber wissen, deutet darauf hin, dass er ein unternehmungslustiger Angehöriger des Bürgertums war, das gerade in jener Zeit zum aktiven Leben erwachte und um seine Rechte zu kämpfen begann. Weber war einer jener erfolgreichen Einzelmenschen, die sich durch ihre eigene Kraft und mit etwas Glück innerhalb der Stadt, wo sie arbeiteten, durchzusetzen wussten.

Die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts, namentlich die Aufklärung, legte die Fundamente der modernen Literatur und des modernen Buchhandels. In jener Zeit formte sich das moderne Theater, das Drama sowie das Publikum. Simon Peter Weber hat mit seinem Wirken und mit seinem Werk zu dieser Entwicklung beigetragen; er hat geholfen, überlebtes und veraltetes Gedankengut durch neue und moderne Vorstellungen zu ersetzen. Er war kein Kämpfer, kein Revolutionär, die Ideen der Aufklärung hat er wahrscheinlich

nicht verstanden, jedoch als Drucker wirkte er im Sinne des Josephinismus. Weber war der erste protestantische Buchdrucker in Pressburg. Ausser den lateinischen Büchern gab er Werke in den Sprachen der drei Nationen dieser Stadt heraus. Er war nicht bestrebt, sich an den Nachdrucken anderweitig verlegter Bücher zu bereichern, wie so viele seiner Drucker-Kollegen in jener Zeit, in welcher die Urheberrechte noch nicht existierten, und die Buchdrucker konnten immer wieder herausgehen, was schon anderswo erschienen war und was auf Interesse beim Publikum stiess, ohne auf den Verfasser Rücksicht zu nehmen und natürlich auch ohne Honorar an die Schriftsteller.

S. P. Weber als Buchdrucker hat sich in die Geschichte Pressburgs eingeschrieben. Er hat sich als Gemeindesprecher und als Presbyter der hiesigen evangelischen Gemeinde Verdienste erworben. Seine Gelegenheitsreden und Festgedichte zeigen ihn als ergebenen Untertanen und guten Patrioten. Ausserdem war Weber einer der ersten deutschsprachigen Dramatiker in Pressburg. Er hatte Erfolg, seine Stücke wurden gespielt, eins wurde sogar in Musik gesetzt. Ihre Sendung erfüllte sich.

Im Bereich seiner Möglichkeiten hat S. P. Weber für das kulturelle Leben des alten Pressburgs genug getan, um nicht ganz vergessen zu werden. Mit dem Verlegen von vielen, vor allem von wissenschaftlichen Werken seiner Zeitgenossen hat er sich ausserdem auch einen ehrenhaften Platz in der Geschichte der ungarischen Kultur erworben.

Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből (A Világ szabadkőműves kapcsolatai)

Az 1910. március 30-án megjelenő *Világ* c. lap mögött, amely később a polgári radikális eszmék hathatós szószólójává vált, a magyarországi szabadkőművesség szervezete állott. Elsősorban az Eötvös-páholy tagsága anyagi áldozatvállalásának és Bálint Lajos főmester szervezőmunkájának köszönhető az újság létrejötte. Az Eötvös-páholy és a *Világ* kapcsolatát feltáró adatok nemcsak a magyar szabadkőművesség politikai nézeteinek tisztázatlanságára vetnek fényt, hanem a polgári radikális sajtó születésének nehézségeire is. Jobban megvilágítják azt a tényt, hogy miért nem lehetett Ady az így induló és a szabadkőművesség befolyása alatt álló *Világ* vezető embereivel baráti kapcsolatban, belső munkatársi viszonyban.

A magyar szabadkőművesség a XX. század elején és az Eötvös-páholy belső megújulása. Egy, a szabadkőművesség eszméit a nagyközönség számára terjesztő, a különböző intézmények részéről ért támadásokra válaszoló lap létrehozásának gondolata szorosan összefügg az szervezet válságát érzékelő és a páholy munkát tartalmilag és formailag megújítani akarók csoportjának kialakulásával.

A XX. század első évtizedében a magyarországi szabadkőműves páholyok többségében kialakult az a csoport, amely szakítani akart a heti egyszeri összejöveteleken tárgyalt szabadkőművesi rituálék, szimbólumok magyarázatának rendjével, az apró jótékonykodás rendszerével, a „politikamentesség”-gel. Ezek helyett azt követelték, hogy a szabadkőművesség lépjen fel nyilvánosan, önálló szervezett erőként, s a rendelkezésre álló fórumokon vegyen aktívan részt a napi politikai életben, használja fel nem lebecsülhető anyagi erejét haladó intézmények létrehozására, használja el a nagyközönségben a szabadkőművesség körüli zavart, adjon hathatós formában csattanós választ ellenfeleinek támadásaira.

Az Eötvös-páholyban kialakult és a szabadkőművességen belül progressziót jelentő csoportból különösen ketten adtak olyan politikai programot, amely a tagokat élénk vitára készítette, megindította a szellemi pezsgést. Ezek egyike a méltatlanul elfelejtett, a maga korában jónévű újságíró Yartin (Nyitrai) József. Ő az 1904. ápr. 8-án tartott előadásában (A fekete veszedelem) kifejtette, hogy a szabadkőművesség egésze elé az MSZDP programját kell követendő példaként állítani.¹ Néhány évvel később, 1907. nov. 13-án Yartin, az Eötvös-páholy krónikása által új korszakot nyitónak nevezett előadásában, bővebben körvonalazta programját. Elsősorban a szabadkőművesség kultúrmisszióját

¹ E témához alapvető forrásként használtam TUTSEK József: *A 40 éves Eötvös-páholy* c. könyvét (Az Eötvös-páholy sajtója, gépelt példány, 372 l.) OL Szabadkőművesség. Az Eötvös-páholy iratai P 1101 2. tétel, 2. kötet. (A továbbiakban: TUTSEK.) — A *Világ* első évfolyamainak történetére nézve I. FABÓ Irma: *A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910–1914.* MKsz 1966. 317–330.

hangsúlyozta és fő feladataként a nép felvilágosítását jelölte meg. Emellett azonban nem kisebb súllyal szerepelt fő politikai programpontként az általános választójog kivívása, amely Yartin számára egyet jelentett a szocializmus megvalósulásával. Programjának további pontjaiként szerepelt a latifundiumok megszüntetéséért, a lelkiismereti és gondolatszabadságért, az egyház és állam szétválasztásáért, az új nevelésért vívott harc. Az általános választójogért indított harcban a szabadkőművesség számára a lehetséges szövetségest a szocialistákban látta, akiknek segíteni kell, „mint ahogy ők is segítenének bennünket a reakció ellen való nyílt harcunkban, ha ugyan megvolna a bátorság bennünk nyíltan harcolni. És segítenének akkor is, ha különben és más részletekben nem értenének egyet törekvéseink szellemével.”² E program megvalósításának egyik hathatós eszközt látta egy nagyközönség számára szóló, de szabadkőműves irányítás alatt álló lapban.

A másik nagy vitát kirobbantó program szerzője Bálint Lajos volt, az Eötvös-páholy későbbi többszörös főmestere, aki élénken vitázott Yartinnal az 1907. dec. 11-én megjelenő *Mi a teendő?* c. füzetében. Ebben azért utasította el páholytársa programját, mert az a szabadkőművességet politikai testületté változtatná. Bálint elképzeléseinek középpontjában a magyar nemzeti sovinizmus eszméje állt, ennek alapján szerette volna megújítani a magyar szabadkőművesség pangó életét. Ehhez, csakúgy mint Yartin, Bálint is szükségesnek tartott egy új sajtóorgánumot. A lap célja: „a magyar nemzeti eszme intranzigens propagálása így: békében a királlyal és Ausztriával, de lázas munka Magyarország elmagyarosítására. Másik be nem vallott irány a szabadkőművesség szolgálata” lett volna. A továbbiakban kifejtette, hogy sovinizmusa a környező népek magyarsággal szembeni akcióinak reakciója. A maga sovinizta-nacionalista koncepcióját a hazafias szólamokat hangoztató klerikalizmus elleni harc hatékony ellenszeréül szánta: „Ha a magyar szabadkőművesség kitűzi a magyar sovinizmus lobogóját, egymagában álland az egész ország intézményei között, magához vonja, idehódítja mindazok munkásságát, akik teménytelen ideál közül, annyi csalódás után megtartották az utolsót, a hazát. — Ide fogja vonni azokat, akik a kozmopolita klerikalizmustól, mely csak a pápa világbirodalmát akarja, féltik a magyar nemzetet.” Bálint úgy vélte, hogy bár a kormány nem engedi a szabadkőművesség politikai tevékenységét, mégis a sovinizmus eszméjének hatására nem fog a szervezetbe belekötni. A lap szellemi vezetését a Szövetség-tanács irányítása és ellenőrzése alá akarta helyezni. Ez a megjegyzése is mutatja, nem kívánt szakítani a szövetség konzervatív, minden új kezdeményezést megtorpedező szervével, amelynek működése az egyes páholyok körében állandóan kritika tárgya volt.³

A magyarországi szabadkőműves páholyokban folyó eddigi tevékenység irányának megváltoztatását és ennek vetületeként, a megindítandó lap ügyét a megváltozott társadalmi, politikai viszonyok hozták felszínre. Ezek közül a szervezet tagságának döntő többsége, így az Eötvös-páholybeliek is a klerikalizmus térhódítását érezték a legfontosabbnak. Már Yartin is foglalkozott a fentebb idézett előadásában a pécsi Katolikus Nagygyűlés felszólalásaival, amelyek bebizonyították számára, hogy a nevelés, az iskolarendszer, a tudomány, a filozófia, a művészet a katolikus egyház szolgálatában áll. Bálint Lajos pedig főként a Katolikus Néppárt előretörését tartotta olyan eseménynek, amely a

² TUTSEK, 160.

³ TUTSEK, 167–168.

magyar szabadkőművességet egységes, aktívabb munkára kell hogy serkentse.⁴ Élénk visszhangot váltott ki a szabadkőművességből a katolikus egyháznak az a lépése, hogy francia szerzeteseket és apácákat fogadott be.⁵ A magyar szabadkőművesség progresszív erői felismerték, hogy a klerikalizmus erejét, anyagi erőforrásain túl sajtójának köszönheti. Ilyen értelemben nyilatkozott Yartin, 1909. márc. 10-én, a lap szervezésének időszakában: „Az ellentábort legnagyobb részt a sajtója teszi hatalmassá — tanulnunk kell tőlük.”⁶ A legtömöreb- ben azonban Purjesz Lajos — már mint a *Világ* szerkesztője — fogalmazott, a magyar szabadkőművességhez szóló felhívásában (1916. febr. 19.): „A klerikálisok egy millió koronát gyűjtöttek sajtóalapra, lapjaikkal, folyóirataikkal hihetlenül felkészülnek minden liberális gondolat ellen.”⁷ Purjesz megállapításának jogosságát a szabadkőművesség már az 1890-es évektől egyre fokozódó mértékben érezhette, hiszen a megújult katolikus sajtóban (*Magyar Állam*, később az *Alkotmány*) növekedett a támadó cikkek száma, és durvult a hangjuk. Ezekre azonban a szervezet — nem lévén nagyközönség által ismert lapja — nem tudott válaszolni.

Tovább érlelte a szabadkőművesi szellemű hírlap megindításának gondolatát az a tény, hogy az erős hitbuzgalmi tevékenységet folytató Mária Kongregáció kiadásában megjelent a *Zászlónk* c. ifjúsági folyóirat. Ezt a lapot az Eötvös-páholyban Demjén Géza 1903. márc. 4-én ismertette. Javasolta: a szabadkőművesség találjon módot arra, hogy az ifjúságot „szabadkőművesi szellemben” szerkesztett iratokkal megnyerjék.⁸ Az már a tehetetlenségükre vet fényt, hogy noha már 1903 őszétől kezdve, majd 1904-ben többször is, most már a Nagypáholy támogatását is megnyerve, tárgyalták a megindítandó ifjúsági lap ügyét, azonban „a kivitel módozatai aggodalmat keltettek.”⁹

A magyar szabadkőművességet társadalmi-politikai programmal megújítani akarók, a klerikalizmus támadásaira választ követelők nagyon jól látták, hogyha a közvéleményt saját meggyőződésüknek megfelelően formálni akarják, ehhez leghathatósabb eszköz az önálló, nem a páholyélet kulisszatitkait feszegető, hanem aktualitásokat tartalmazó hírlap.

A szabadkőművesi sajtó ügyének pártolói már a 90-es évektől, a klerikális sajtó hangjának élesedésétől kezdve többféle elképzelés is foglalkoztatta. Az egyes páholyok konzervatív beállítottságú tagjai melegekedtek az eddig zárt körben terjesztett és lényegében a páholyélet krónikásának szerepét betöltő *Kelet* c. közlöny megreformálásával. A harcosabb felfogású szabadkőművesek, akik válaszolni akartak az elsősorban klerikális oldalról jövő vádakra, igyekeztek megnyerni néhány újságot maguknak, pl. a *Magyar Géníuszt*, a *Független Újságot*, s ezek hasábjain feleltek a támadásokra. Ez természetesen az eddigi olvasóközönség számának megcsappanását okozta, így a szabadkőművesség szervezete ennek ellensúlyozására kényszerült. Mindez rendkívül nehézkes volt, személyi súrlódásokhoz vezetett.¹⁰

A szövetség liberális gondolkodású tagjai már az önálló hírlap megvalósításáért szálltak síkra. Ennek szükségességét a Szövetségtanács már 1881-ben elis-

⁴ TUTSEK, 159, 163.

⁵ OL Szabadkőművesség. A Világ iratai az Eötvös-páholy anyagából P 1101 29. csomó 24. tétel. Az Eötvös-páholy körlevele é. n.

⁶ TUTSEK, 200.

⁷ Uo.

⁸ TUTSEK, 197.

⁹ TUTSEK, 106.

¹⁰ TUTSEK: 191. A Nagypáholy leirata az Eötvös-páholyhoz, 1892. dec. 12.

merte, de a terv megvalósítására a konzervatív erők magatartása, szervezeti és anyagi problémák miatt nem került sor. Több mint két évtizeden keresztül kapott a Nagypáholy szabadkőművesi hírlap létesítése tárgyában beadványokat (pl. 1896 decemberében Bakonyi Miksától, az Eötvös-páholy tagjától), vagy értesülhetett egy-egy páholy, így a Comenius, László király, nagyközönségnek szóló újság létrehozásának szándékáról.

A lapszervezés első szakasza. A magyar szabadkőművességen belüli liberális erők sikerének tulajdonítható az 1909. jan. 9-i nagygyűlés határozata, amely kívánatosnak tartja, hogy a szervezet a sajtó útján is működjön a felvilágosodás és a haladás érdekében. Ennek, a létrehozandó sajtóorgánum várható programjára nézve semmi konkrétumot nem tartalmazó, szűkszavú határozatnak alapján kezdett a szervezés munkájához az Eötvös-páholy tagsága, újonnan megválasztott ambiciózus főmesterének, Bálint Lajosnak a vezetésével. Mint a páholy történetének krónikása írja: a napilap ügyét főmesteri beköszöntő beszédében megemlítő Bálint Lajost a tagok spontán lelkesedéssel fogadták.¹¹

Az 1877-ben alakult Eötvös-páholy szellemi arculatát jelentős közéleti, a gyakorlati hírlapírással szoros kapcsolatban levő személyiségek formálták olyanná, hogy könnyűszerrel magukévá tegyék az újságalapítás eszméjét, szervezzék és anyagilag támogassák. Már az Eötvös-páholy első főmesterét, dr. Révai Lajos jogászt, Révai Sámuel öccsét is ilyennek ítélni lehetjük, aki kimondottan a nagyközönség számára alapítja *Der Bund* c. lapját. E kezdeményezését a Szövetség-tanács helyteleníti és 1878. febr. 21-én felkéri az újság szerkesztőségét, hogy tartózkodjanak minden, a szabadkőművesség vezető szerveit, belső életét tárgyaló cikk közlésétől. Révai erre nem volt hajlandó, s lemondott a Szövetség-tanácsban viselt tisztségéről is. Sőt ellentámadásba ment át s lapjának 1878. márciusi számában azt a kívánságát fejezte ki, „hogy a szabadkőművesség lépjen ki a nyilvánosság elé és bővítsen ki programját úgy, hogy szociális és vallási kérdéseket is tárgyalhasson.” Bár a *Der Bund* egy évi fennállás után megszűnt, Révai pedig lemondott az Eötvös-páholy főmesteri tisztségéről, a páholy történetének megírója joggal mondhatta róla, hogy „lapjának megindításával iskolát csinált, melyet 1910-ben Bálint Lajos az Eötvös-páholy főmestere, bár más utakon és más eszközökkel követett.”¹² A századvégi liberalizmus szellemét vitte az Eötvös-páholy életében a magyar sajtótörténet jelentős alakja Vészi József, akinek az indítványára honosította meg a páholy vezetősége a magyar közélet eredményeiről tartott rendszeres heti szemléket, amelyek a politikai-társadalmi problémák iránti érzékenységet, aktivitást fokozták a páholytagságban. A páholyülésekről készített jegyzőkönyvek tanúsága szerint Vészi József beszédei, hozzászólásai, s később főmesteri tevékenysége a legnagyobb elismerést váltották ki a páholy tagjaiból.¹³

Több évig jelentős szerepet vitt a páholy életében a Henry George-t népszerűsítő publicista: Bakonyi Miksa. Az Eötvös-páholy 1896. ápr. 16-i ülésén a heti szemléjében hangoztatta a megújuló klerikális támadásokkal szemben egy lap alapításának szükségességét. Sőt ugyanez év decemberében Bakonyi a Nagypáholyhoz terjesztette a lappal kapcsolatos elképzeléseit. Erre azonban a magyarországi szabadkőművesség vezető szerve nem válaszolt, úgyhogy a beadvány szerzője elkeseredve vonta vissza előterjesztését 1897. ápr. 20.-án.

¹¹ TUTSEK, 199.

¹² TUTSEK, 15, 16.

¹³ TUTSEK, 40, 45–47.

Bakonyi azután más úton próbálkozott, a szabadkőművesi közgyűlés elé akarta vinni a meglevő közlönynek, a *Keletnek* a reformját. Annak ellenére, hogy Bakonyi Miksa indítványát az Eötvös páholy kinyomatta és szétküldte az összes magyar páholyoknak, mégis sikerült a Szövetségtanácsnak a *Kelet* ellen szerveződő erőket letörnie és a társadalmi-politikai kérdések tárgyalásától elzárkózó lapot ebben a régi, változatlan formában életben tartania.¹⁴

Az Eötvös-páholy történetét végigkísérték a megvalósult, illetve inkább a megvalósítatlan lapalapítási kezdeményezések. Bálint Lajos, az új főmester azonban tudta, hogy a páholyhagyományokból táplálkozó lelkesedés önmagában mit sem ér, magának a szabadkőművességnek az erejét, létszámát is kevésnek ítélte a lap megalapításához és fenntartásához. Ezért keresett kapcsolatokat a szervezeten kívül álló tőkészekkel 1909 telének végén. Kapcsolatba lépett Gotteszmann Henrik soroksári takarékpénztári igazgatóval, aki előtt vázolta a leendő lap irányát és célját, s kérte gyűjtsön előfizetőket, akik egy évre a díjat előre befizetnék. Gotteszmann néhány nap múlva 896 koronát adott Bálintnak, 32 előfizető egy évi előfizetési díját. Ennek az akciónak a sikere Bálintot annyira fellelkesítette, hogy bizonyosra vette az előfizetők toborzásának további sikerét és a megfelelő kezdőtőke gyors megszerzhetőségét. Ezután a vezetése alatt álló páholyban is erőteljesen szorgalmazta a lap létrehozását. 1909. márc. 3-i előadásában, „A sajtó, mint gondolatközlő” címmel, az új sajtótermék szükségességét fejtegette. Indítványozta, hogy a páholy nyilatkoztassa ki: szükségesnek tartja egy szabadkőművesi célokat szolgáló, kezelése alatt álló, de a nagyközönség részére írott napilap létesítését. A lapalapítás anyagi oldalának biztosítása érdekében az Eötvös-páholy sajtóalapítást létesít szabadkőművesek és a szervezeten kívül állók adakozásából. Ezt a határozatát a többi páholyoknak is megküldi, kérve őket a lap pártolására. Az alapítandó lap politikai-társadalmi irányára vonatkozólag megjegyzi, hogy az Eötvös páholy „csak olyan napilap létesítésében kíván fáradni, mely az intranzigens liberalizmus mellett a hazafias, erős magyar szellem ápolását tekinti irányadónak.”¹⁵

Az enyhe antiklerikalizmussal színezett, erős nacionalista-soviniszta programmal főmesterré választott Bálint mellett a szociáldemokratákkal rokonszenvező Yartin is agitált a napilap érdekében, mint a páholy helyettes főmestere. Az 1909. márc. 10-i előadásában kifejezte örömét afelett, hogy végre a páholy egyesült egy programpontra megvalósítására. A lap céljául a felvilágosítást, az emberi jogok kiterjesztését és a klerikális akció terjedésének megakadályozását jelölte meg.¹⁶

Amikor Bálint Lajos vezetésével az Eötvös-páholy lelkes tagjai megkezdték a szabadkőművesség megnyerését célzó agitatív munkájukat, több problémával találták magukat szemben. A legsúlyosabbak egyike az volt, hogy a lapnak mind a szövetség, mind a saját léte érdekében egységes szabadkőművesi nézeteket kellett képviselnie. A lap anyagi támogatását megszervező Eötvös-páholybeliek ugyanakkor az egyes páholyoknál tett látogatásuk alkalmával azt voltak kénytelenek tapasztalni, hogy a szervezet tagjai között nincs világnézeti, politikai azonosság. A radikális páholyokon kívül (pl. Martinovics, László király, Comenius, Petőfi, Demokrácia) szép számmal akadtak konzervatív szelleműek, még a szabadkőművesség általános eszmeiségéhez képest is. Ezért

¹⁴ TUTSEK, 192, 196.

¹⁵ TUTSEK, 199, 200.

¹⁶ TUTSEK, 200.

Bálint Lajos is többnyire olyan általánosságokat mondott a lap várható politikai programjáról, amellyel mindenki egyetérthetett a szabadkőművességen belül, ugyanakkor ezekre a kijelentésekre alapozni egy lap életét, felelőtlenség lett volna. Az aradi Összetartás-páholyban 1909. máj. 9-én a programról ezeket mondotta: „Nagyon sok kedvező jel mutat arra, hogy egy liberális eszméket valló, klerikalizmus ellen harcoló lapra a társadalomban szükség van.”¹⁷ A felvidéki páholyokban tett látogatása kapcsán is hangsúlyozta, hogy a szabadkőművesség legelső feladata a klerikalizmus elleni harc.¹⁸ A lap várható politikai-világnézeti irányáról mondott színtelen általánosságok mellett, Bálint beszédeinek kedvenc szólama volt a pártokon felülállás gondolata, amellyel a szabadkőművesség széles tömegeit vélte felsorakoztathatni a lap ügye mellé:

„Kétségtelen, hogy a napilapnak politikával kell foglalkoznia, a politikai irányok pedig pártokra tagolják az egyes testvéreket. De ezzel szemben áll az, ha a lap politikával a túlekedő pártokon felüláll, egyetemes szabadkőművesi szempontból fog foglalkozni, sem kormánytól, sem pártoktól még a legkisebb mértékben sem fog függeni, akkor megtalálhatja a magyar szabadkőművesség egységes irányát: a megalkuvást nem ismerő szabadelvű haladás szükségének érzetében és szellemében.”¹⁹

Ezek a szólamok természetesen sokakat nem elégítettek ki. Az Eötvös-páholy lapot szervező bizottsága többször találkozott ellenvéleménnyel is. A Testvériség-páholy tagja, P. testvér szóvá tette az Eötvös-páholy által elfogadott és szétküldött program „szükszavúságát, amelyből alig lehet a tervbevetett lap irányára következtetni és amely program határozottan nem elegendő arra, hogy profán (nem-szabadkőműves — HL) egyének érdeklődését is felkeltse.”²⁰

Az ilyen és ehhez hasonló bírálatok következtében lett konkrétabb az indítandó lap társadalmi-politikai programja. A Magyarországi Symbolikus Nagy-páholyban az összes magyar páholyhoz 1909. jún. 23-án kiadott körlevelében Bálint Lajosék már határozottabban fogalmaztak. Leszögezték, hogy politikai kérdésekkel „csak elvek és nem pártok és személyek szempontjából” kívánnak foglalkozni. Nem közjogi, hanem gazdaságpolitikai kérdéseket akarnak tárgyalni: az „agrárfeudalizmus helyett a demokratikus Magyarország kialakulásának közgazdasági feltételeit.” A kultúrpolitika területén a haladás legfőbb akadályának az egyházi hatalmat ismerik el, amelyet azért tartanak rendkívül károsnak, mert „vagyonra és kiváltságos helyzete által az egyházi rend olyan egyéneket és csoportokat is saját szolgálatába von, akik az anakronizmust jelentő teokráciát megdöntենék.” Leszögezik, hogy a vallás magánügy, de követelik a szekularizációt és azt, hogy az egyházi férfiak ne töltsenek be politikai állásokat. Erőteljes eltávolodást jelentett az eredeti főmesteri programtól a nemzeti sovinizmus elvetése, helyette a nemzetiségekkel történő demokratikus meggyegyzés mellett foglaltak állást. Kultúrpolitikai kérdésekkel foglalkozva Bálint megállapítja, hogy Magyarország sajtótermékei szinte kivétel nélkül üzleti vállalkozások, és ezért függnék a kiadók üzleti érdekeitől. Ettől csak az egyházi kiadványok függetlenek, ezért zavartalanul szolgálhatják évezredek céljukat: az előítéletek gyártását. A lap az iskolák felekezeti jellegének megszüntetése, a pozitív tudás tényeinek és osztályösszefüggéseinek terjesztése mellett fog sikraszállni. Hangsúlyozza a természettudomány, a szociológia és

¹⁷ TUTSEK, 265.

¹⁸ TUTSEK, 274. Az Eötvös-páholy látogatása a kassai Resurrexit-páholyánál. 1909. ápr. 30.

¹⁹ TUTSEK, 274.

²⁰ TUTSEK, 279.

az összehasonlító vallástudomány eredményeinek fontosságát. Kiemeli, hogy a lap céljának tekinti a szépirodalom, a művészet és a társadalmi áramlatok közötti szoros összefüggés feltárását.²¹

Szervezési, személyi problémák. A *szabadkőművesség és a Világ*. A *Világ* c. lap nem kapott sem a kormánytól, sem valamely párttól szubvenciót. Így az a 300 000 K tőke, amely elsősorban az Eötvös páholy lelkes aktivistáinak munkája nyomán összejött, a rohamosan romló gazdasági helyzet következtében csakhamar kevésnek bizonyult A Nagypáholy és a *Világ* politikai irányvonalát a bal- vagy jobboldalról támadó szabadkőművesség és a szövetségén kívüli tábor igyekezett az adódó problémákat az Eötvös-páholy és személy szerint elsősorban az 1909–1912 között minden évben főmesterré választott Bálint Lajos nyakába varrni. A *Világ* belső életét 1910–12 között a szellemi és politikai egység hiánya és az anyagi természetű problémák gondja jellemzi.

Az anyagi nehézségeknél nem voltak kevésbé súlyosak a *Világgal* kapcsolatos szervezési és személyi problémák, valamint a lap mögött álló magyar szabadkőművesség eszmei-politikai válsága. A *Világ* szervezése kapcsán megmutatkozott a szabadkőművesi apparátus nehézsége is. A sajátos hivatali út betartásának szervezeti kényszere miatt felhívások, körlevelek, meghívók, befizetési felszólítások teszik ki a levéltári anyag jó részét. Mindezek életrehívója a magyar szabadkőművességre jellemző üres, sokszor céltalan formalitások betartásának kispolgári szemlélete.

Az Eötvös-páholynek le kellett győznie a Nagypáholy, a Szövetségtanács, a budapesti radikális páholyok, a már megjelenő *Kelet* c. lap szerkesztőinek közönyét, illetve sokszor nem is titkolt aknamunkáját.

Az Eötvös-páholynek a lappal kapcsolatos tevékenységét a szabadkőművés-ség részéről végigkísérte a vállalkozás megvalósíthatatlanságát hirdető pesszimizista hangulatkeltés. Később a megvalósult *Világ* láttán a bukás rémét említik fenyegetően a lap ellenzői. A lapolapító páholynek mindvégig szembe kellett néznie a többi páholy részéről jelentkező irigységgel, kicsinyes intrikákkal. A páholyok közötti féltékenység mindig is egyik kerékkötője volt a hatékonyabb szervezőmunkának.

Az Eötvös-páholy nevében Bálint Lajosnak többször kellett védekeznie az ellen a vád ellen, hogy a *Világ* a páholy magánlapja és a lapolapítás hasznot hajtó anyagi vállalkozás. Bálint Lajosnak és az Eötvös-páholynek kiterjedt adminisztrációs tevékenységet kellett folytatnia a megjelenő lap érdekében. Bálint az általa jegyzett hivatali iratokban szervez, felszólít, védekezik, támad, kér. Nemcsak a részvényjegyzésben elmaradt páholyokat szólítja fel a főmesterekhez írott leveleiben, hanem már az illető tisztségviselő nevében is fogalmaz külön iratot, hogy ezáltal is tehermentesítse a páholy kényelmes vezetőjét és gyorsabbá tegye a szervezőmunkát. A pontos diplomáciai érzéket követelő munka során Bálint hangja többször válik idegessé a cselekvő tevékenységhez nem szokott páholyokkal szemben.²²

A *Világ* megszervezésével kapcsolatban neve ismertté válik a szervezet tagjai előtt, bizonyos népszerűsége tesz szert, több páholy tb. főmesterré vagy páholytaggá választja, párbajozik a lap védelmében, alapítványt akarnak elnevezni

²¹ OL Szabadkőművesség. A *Világ* iratai az Eötvös-páholy anyagából, P 1101 29 csomó 24. tétel. A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy körlevele az összes magyar páholyhoz, 1909. VI. 23.

²² Uo. Bálint levele a főmesterhez 1910. dec. 24.

róla.²³ Magát az Eötvös-páholyt kétszer sodorja a *Világ* ügye a meghasonlás állapotába. Először 1909 nyarán a Bálint és Yartin programját ellenző Feleki Hugó, volt főmester vezetésével lépnek ki azok, akik nem helyeslik a lappal új útra lépő páholy szándékát, s megalapítják a Kazinczy-páholyt. Másodszor 1912. okt. 9-én a *Világ* további támogatását ellenzők hozzák létre a Budapest-páholyt.²⁴

A szervezési nehézségek mellett a munkatársak, a szerkesztők személyének kiválasztása is számos problémát vetett fel. Az eddigi szabadkőművesi lapok (pl. *Hajnal*, *Kelet*, majd a *Dél*) belső használatra íródtak, s így az egyes páholyok belső életét, eseményeit tárgyaló cikkek nem kívántak nagyobb íráskészséget, mint amennyit egy átlagos páholytagtól el lehetett várni. A nagyközönséghez szóló lapnál azonban a szabadkőművesi eszmék megismertetésének vágya, az agitatív szándék minden eddiginél élesebben vetette fel, hogy a régi módszer szerint a többé-kevésbé ismeretlen páholytagok írják-e a cikkeket, akik foglalkozásuk szerint az élet legkülönbözőbb területein működnek, vagy pedig hivatásos, de a szervezethez tartozó újságírók. Ez a probléma annyi személyeskedő vádaskodást váltott ki, hogy maga Bálint Lajos sem akart a lap további szellemi és adminisztrációs ügyintézésében részt venni.²⁵

Pedig az egyes páholyokban is látták ennek a kérdésnek a fontosságát és megfogalmazódott az aggodalom: a lap léte, további sorsa függ a munkatársak jó megválasztásától.²⁶ Az eredeti elképzelés szerint a lapnak csak szabadkőművesek lehetnek a munkatársai, jó tollú, céhbeli újságírók, fizetéssel.²⁷

A megvalósulás stádiumában lévő lap személyi problémáinak megoldását senki sem merte vállalni, Bálint a páholyok véleményét kérte a részvénytársaság elnökének, a lap szerkesztőjének személyére vonatkozóan.²⁸ A megjelenő lapba azután valóban azok a szabadkőművesek írtak elsősorban, akik egyúttal a magyar polgári radikális politikai, szellemi élet ismert személyiségei voltak. Működésükért rendszeres honoráriumot kaptak, így Ignotus 880 koronát, Jászi 500 koronát.²⁹ A különböző munkatársaknak a *Világtól* húzott fizetése a szabadkőművességen belül beszéd tárgya, s mint Bálint keserűen megállapítja: sokan kevesellik honoráriumukat, s ezért támadják a *Világot*.³⁰

A lap társadalmi-politikai kérdésekben elfoglalt álláspontját vizsgálva tény az, hogy Purjesz Lajos szerkesztői kinevezéséig a felelős posztokon érvényesül az újságért anyagilag legtöbbet áldozó páholy politikai-ideológiai irányzata (Bálint és Yartin is az Eötvös-páholy tagjai voltak). Az irodalmi köztudat úgy tartja számon a *Világot*, mint a magyarországi polgári radikalizmus eszméinek hatékony napi propagátorát. A nagyközönségre gyakorolt hatását azonban jelentősen csökkentette a lap által képviselendő eszmék tisztázatlan, kidolgozatlan volta. Ez pedig a magyar szabadkőművesség társadalmi-politikai elképzeléseinek különbözőségéből fakadt. A *Világ* anyagi ügyeinek egyik fő szervező-

²³ Bálint tb. főmesterré választásáról: TUTSEK, 305., a tb. páholságról: TUTSEK, 306., párbjáról: TUTSEK, 298., a róla elnevezett alapítványról: TUTSEK, 304.

²⁴ TUTSEK, 183, ill. 303.

²⁵ TUTSEK, 223.

²⁶ TUTSEK, 257.

²⁷ TUTSEK, 168.

²⁸ OL Szabadkőművesség. A Világ iratai az Eötvös páholy anyagából P 1101 29. csomó 24. tétel. Bálint levele Mihalkovich Tivadarhoz 1910. febr. 15.

²⁹ Uo. Bálint egyéni írása a magyar szabadkőművességhez 1914. nov. 9.

³⁰ Uo. Bálint levele a páholy főmesteréhez 1914. nov. 9.

je, Bálint Lajos kijelentette, hogy az Eötvös-páholy a lap alapításával a szabadkőművességnek fegyvert akart adni a kezébe, de nem kívánja meghatározni a fegyverforgatás módját. Ezért a lap szellemi irányát a magyar „szabadkőművesség egyeteme” által elfogadott határozatok fogják kijelölni.³¹ Sajnos azonban ilyen határozatok nem születtek, pedig ezek a lap politikai karakterét jobban kirajzolták volna, s így létét, elterjedését is nagyban elősegítették volna.

A szabadkőművesség részéről megfogalmazódott az az óhaj, hogy még a megjelenés előtt határozzák meg a lap irányát az előfizetőkre való tekintettel.³² Annak ellenére, hogy a lap anyagi létrehozásában, ha különböző mértékben is, de kevés kivételtől eltekintve valamennyi magyar páholy részt vett, sőt szövetségen kívüliek is, társadalmi-politikai kérdések megítélésében jelentős különbségek voltak közöttük. Így pl. a választójog és a szekularizáció mértékének megítélésében is.³³ Jellemző példa az Eötvös-páholy politikai kérdésekben tanúsított magatartására, hogy éppoly figyelemmel, informálódni akarón hallgatta Yartin és Wischnowszky fejtegetéseit a szociáldemokráciáról, a stuttgarti kongresszusról, a polgárság és a szocialisták viszonyáról, mint amilyen tisztelettel adóztak a lélekben szabadkőművesnek tartott br. Bánffy Dezső volt miniszterelnök emlékének.³⁴

Az anyagilag érdekelt páholyok politikai kérdésekben elfoglalt különböző álláspontja nehezítette a *Világ* politikai arculatának alakulását. Maga az Eötvös-páholy nem is akart és nem is tudott volna egységes politikai arcú adni a lapnak, már a páholyban uralkodó kispolgári-liberális nézetek túlsúlya és a többi páholy személyes támadásai következtében sem. A szabadelvűsögre, a szabadkőművesi liberális politikára való hivatkozás, a pártpolitikán való felülemelkedés (értsd politikamentesség), a progresszió elvének megfogalmazása, az oppor-tunizmusról tanúskodó „böles mérsékletű” középút hangoztatása mutatja a lap körül uralkodó szemléleti bizonytalanságot.³⁵ Mások ezekkel szemben azt hangsúlyozták, hogy a napilapnak politikailag színt kell vallania, mert különben elveszti a nagyközönség érdeklődését. Ezzel kapcsolatban az aggodalom is megfogalmazódott: az erőteljes politikai tartalom a szabadkőművességet pártokra szakítaná.³⁶

Talán a pártpolitikától való félelem az, ami induláskor a legerősebben hangot kap. Így a Justh-párttal vagy még inkább az MSZDP-vel való összefogás lehetőségét eldobva, kitűnik, hogy a magyar szabadkőművességnek nincs önálló, egységes politikai arculata. Éppen a szabadkőművesség eszméire hivatkozva védik a véleményszabadságot, amelybe ókonzervatív nézetektől a szociáldemokrata párt programjának vállalásáig minden belefér. E koncepció szerint a lap szabad szellemiségét éppen munkatársainak egymástól eltérő véleménye adja meg. Pedig a magyarországi polgári radikalizmusnak nem kisebb alakja, mint Jászi Oszkár, a Martinovics-páholy tagjaként mondotta évekkal a *Világ*

³¹ Tutsek, 218. Bálint Lajos beszámolója az Eötvös-páholy 1910. jan. 22-i díszüléséről.

³² TUTSEK, 237. Gerő Nándor hozzászólása a Demokrácia-páholybeli vitaülésen 1909. okt. 18.

³³ TUTSEK, 237.

³⁴ Wischnowszky Ignác 1907. okt. 16-i előadásáról TUTSEK; 152., Yartinéra vonatkozólag TUTSEK, 105., Bánffy Dezsőnek, „a liberális magyar államférfi elhunytáról” megemlékezik Farkasházy Hugó 1911. máj. 24-én, TUTSEK, 315.

³⁵ A szabadkőművesi liberális politikáról TUTSEK, 237., a pártpolitikán való felülemelkedésről TUTSEK, 257., a progresszió elvének megfogalmazásáról TUTSEK, 271., a középút politikai elvének meghatározásáról TUTSEK, 257.

³⁶ TUTSEK, 270.

megjelenése előtt, hogy szükséges minden magyar szabadkőműves számára egy politikai minimum megállapítása, amelyen alul egyetlen, a szervezethez tartozó tag sem foglalhat állást.³⁷

Hasonló véleményen volt a szövetség tisztségviselői közül, a lap ügyét mindig támogató Medgyes Simon helyettes nagymester is.³⁸ Ennek hiánya okozta a személyi villongások jó részét, a szövetség tagjai részéről a lapnak nyújtott különböző mértékű anyagi támogatást, a szervezési akciók lassúságát. Ezen problémáknak súlyát többszörösen érezve, támadások pergőtüzének kitéve hívta össze az Eötvös-páholy nevében Bálint főmester 1910. október 22-re a *Világ*ot alapító páholyok képviselőit, a lapról szóló őszinte eszmecserére. A győri Philantrópia-páholy egyik tagjának, Perl Gyulának a beszámolójából kitűnik, hogy a jelenlévők a problémákkal való szembenézés igényével gyűltek össze, a szabadkőművesség és a nagyközönség kritikáját magukévá téve elemezni akarták a lappal kapcsolatban felmerült problémákat. A tanácskozás alaphangját Jászi Oszkár adta meg, amikor kifejtette, hogy a *Világ*, mint a polgári radikalizmus egyetlen szócsove, nem bukhat meg. A beszámoló tanúsága szerint a tanácskozáson kisebbségben lehettek az olyan páholyképviselők, (pl. Máthé László), akik a *Világ* képviselte agresszív politikai irányt kifogásolták. A Perl-féle levél a legtöbb teret Szende Pál, Ágoston Péter és Jászi Oszkár felszólalásainak szenteli.

Szende is, mint Jászi, a pénzügyi nehézségeket elismerve, hangsúlyozza a lap fenntartásának szükségességét. Felhívja a figyelmet az egységes felfogás hiányára. Szerinte ingadozó az egyes rovatok álláspontja és nincs világnézeti egység a vezércikk és a rovatok között sem. Ennek okát abban látja, hogy maga a szerkesztőség sem egységes szellemű. Példaként említi Bálint Lajost, „aki ezelőtt sovinizta volt, most meg tudományos, szociológus akar lenni, de még érződik cikkein a régi modor”. Szende radikálisabbnak akarja látni a *Világ*ot, s ez szerinte akkor valósul meg, ha a lap szélesebben értelmezi az antiklerikalizmust, megértőbb a nemzetiségi és munkásprobléma iránt, és ha fogékonyabb az új, irodalmi és művészeti alkotások iránt. Ágoston Péter üzletileg helyesnek tartja, hogy a lap alkalmazkodik az öt létrehozó szervezet különféle állásfoglalásaihoz, mégis bízik abban, hogy a lap körül idővel összetömörül egy politikailag egységes nézeteket valló csoport.

Jászi Oszkár, Ágostonnál erősebben hangsúlyozza a *Világ* körül megteremtendő polgári radikális tábor egységének szükségességét. Jászi szerint a lap szellemét ért vádakkal és rágalmakkal, éppen azért, mert megbontják a radikális tábor egységét, szembe kell nézni. Nagy hatást kiváltó beszédében egységre szólítja fel a polgári radikalizmus eszméinek legnagyobb szervezett bázisát, a szabadkőművességet, s ugyanakkor színvallásra akarja bírni a még habozókat, mert a legnagyobb kárt nem a nyíltan reakciók, hanem a magukat radikálisoknak színlelők okozzák. Szendével egyetértésben hangsúlyozza a lap szerepét és munkatársi gárdájának felelősségét, mert amennyi idő alatt a *Világ* teljesen radikális lesz, annyi alatt és vele együtt a szervezet tagsága is azzá válhat.

Bálint Lajos az Eötvös-páholy nevében a szabadkőművesség támogatásának hiányát panaszolja, a vagyonos burzsoá-szabadkőművesség ugyanis tüntet a lap iránti részvétlenségével, mert a mindennapi tevékenységében feszélyezné.

³⁷ TUTSEK, 140.

³⁸ TUTSEK, 205.

Bálint kiemeli, hogy az előfizetések és a hirdetések hiánya pénzügyi problémát szül, ezért azután nem tudnak fizetni a cikkekért, s így jó tollú újságírók nem is dolgoznak a lapnak.³⁹

Néhány hónap elteltével a *Világ*nak valóban határozottabb lesz a társadalmi-politikai karaktere. Ezt mutatják Bálint Lajos egységet foltozó felhívásai is, amelyekben bár kénytelen elismerni, hogy a lap nem tükrözheti valamennyi páholy és testvér véleményét politikai kérdésekben, mégis hivatkozik a szabadkőművesség szervezetébe tartozás mindenkit átfogó tényére.⁴⁰ A *Világ*ban végbenemő politikai egységesülési folyamatra utalnak olyan tények, mint pl. a Martinovics-páholynek némi taktikai éllel Gerő Ödön szerkesztőhöz írott levele, amely dicséri a kezdeti bizonytalankodást legyőző, most már egységesen progresszív lapot és munkatársait.⁴¹ Az a körülmény, hogy a lap megindulása után erősödik Jásziék befolyása, nemcsak a fenti dokumentumból következtethető ki, hanem a konzervatív páholyok támadásaiból is. Kifogásolják, hogy a lap profilját egy radikális írotábor szabja meg, erősnek érzik a Jászi-féle szociológusok hatását: „Nem a tudósok kicsiny serege szabja meg az utat. Tudásuk nagy lehet és lelkük szenvedéllyel sóvároghatja az igazt, de faragott elmélethől bálványt imádnak.”⁴²

A *Világ* részvétele az ország politikai életében nem tetszett a Nagypáholyrak sem. Erre lehet következtetni az Eötvös-páholynek a Nagymesterhez intézett — feltehetően — válasz-feliratától. Ebben megalkuvó módon helyesnek ismerik el a Nagypáholynek azt a törekvését, amellyel óvja a szövetség tagjait a napi politikától és védekezésükkel előadják, hogy ők csak addig foglalkoztak a választójoggal, amíg törvényjavaslat nem lett belőle. Ugyanakkor a páholy kitart azon véleménye mellett, hogy a magyar szabadkőművességnek hatást kell gyakorolnia Magyarországon közéletére, és ennek leghathatósabb eszköze a napilap. Az Eötvös-páholynek nem volt más szándéka a lapalapítással kapcsolatban, mint annak anyagi eszközeit biztosítani. Az alapító páholynek védekeznie kellett a Nagypáholy ama vádja ellen is, hogy miért nem tükrözi a lap a szabadkőművesség egészének véleményét. A Nagymesterhez intézett felirat megjegyzi: ha a magyar szabadkőművesség egységes állásfoglalásra jut, ezt habozás nélkül fogják közölni a *Világ*ban, mint a szervezet tagjainak egyetemes véleményét.⁴³

A Nagypáholy és az Eötvös-páholy, valamint a saját páholya és a többi magyar páholy közötti súrlódások elsimításán fáradozó, állandó szellemi kötél-táncot járó, az anyagi nehézségek áthidalásán munkálkodó Bálint Lajostól 1912 tavaszán néhány panaszcs hangú levelet olvashatunk. Az Eötvös-páholy tagjainak a *Világ* számára nyújtott rendszeres szubvenció kapcsán jegyzi meg: „Ha ez az áldozatkészség sem lesz követett példa a szövetségben, akkor a lapot nincs miért fenntartani, de nem is lehet.”⁴⁴ A személyét ért rágalmaknak is véget kíván vetni:

³⁹ OL Szabadkőművesség. A *Világ* iratai az Eötvös-páholy anyagából P 1101 29. esemő 24. tétel. Perl Gyulának, a győri Philantrópia-páholy tagjának levele 1910. okt. 23.

⁴⁰ Uo. Bálint levele a páholy főmesteréhez 1910. dec. 24., körlevele 1911. ápr. 12.

⁴¹ Uo. A Martinovics-páholy levele Gerő Ödönhöz, a *Világ* szerkesztőjéhez 1910. ápr. 12.

⁴² Uo. A Hunyad-páholy felhívása a magyar szabadkőművességhez 1912. jún. 17.

⁴³ Uo. Az Eötvös-páholy felirata a Nagypáholyhoz 1913. nov. 19.

⁴⁴ Uo. Bálint Lajos levele a páholy főmesteréhez 1912. márc. 16.

„Én magam egy fillért sem kapok sem fizetés címén, sem cikkekért. Nekem tehát nem egyéni érdekem a lap. Az Eötvös-páholynak sem. Mert a fizetést élvező munkatársak közül csak egy van, aki tagja a páholynak. Ha mégis annyi pénzt és munkát áldozunk, tesszük ezt, mert nem forma-szabdközművesek akarunk lenni, hanem önzetlen komoly megértői nagy céloknak.”⁴⁵

Két nappal később keltezett körlevelében a nyilvánvalóan nekiszegzett váddal szemben védekezik: az igazságos bíráló nem állíthatja, hogy a *Világ* megszegte volna a szabdközművességgel szemben fennálló hallgatólagos szerződését, hiszen harcol a klerikalizmus és az egyházi oktatás ellen, a választójogi reformért. Mindazonáltal mindenkinek az egyéni ízlését, érdekét, célját lehetetlen szolgálni, de hangsúlyozza, hogy ha „a Világot az Eötvös-páholy lapjának nevezik, ez hangulatkeltés, egyéb semmi.”⁴⁶ Jól szemlélteti Bálint Lajos helyzetét a *Világgal* kapcsolatban, valamint a burzsoá-szabdközművességnek a laphoz való viszonyát is a Rottenberg-eset. A *Világ* 1912. márc. 17-i számában egy közgazdasági hír kapcsán felmerült Rottenberg Jenő neve, aki a Magyar Asphalt Rt. igazgatója volt, s egyben a Petőfi-páholy tagja. Rottenberg felháborodottan jelentette ki, hogy mivel a *Világban* megjelenteket terhelőnek érzi magára nézve, egy másik lapban támadni fogja a szabdközművesi alapítású lapot, nem fizet elő rá, és visszakéri a 120 koronáját. Azzal fenyegetőzött, hogy bejelenti a Nagymesternek: a lapot valaki megfizette, akinek érdekében állott a cikk megjelentetése. Bálint ezen ügy kapcsán veti fel azt az elvi kérdést, hogyha a *Világ* érinti az egyes szabdközművesek üzleti ügyeit, a tagok kapcsolatba hozhatják-e ezeket a szervezettel:

„Megengedhető-e, hogy egyéni és üzleti érdekeik vélt vagy valódi sérelmeit, mint a szabdközműves szövetség tagjai, kifejezetten, mint ilyenek torolhassák meg, avagy fenyegethessenek azzal, hogy mint ilyenek fogják megtorolni?”⁴⁷

Az Eötvös-páholy főmestere azt is panaszolja, hogy nem lehet egyszerre minden páholyban, nem tudja, hol, miért keletkezik hangulat a *Világ* ellen. Úgy látja, hogy maguk az egyes páholytagok sem tudják, hogy miért szólalnak fel a *Világ* ellen:

„Láttam, hogy lekritizálta valaki a Világot azon a címen, hogy nem elég radikális, pedig nem ez volt a baj, hanem az, hogy az illető bíráló nem kapott annyi pénzt a cikkeiért, amennyit szeretett volna kapni.”⁴⁸

Ezekből az esetekből, megnyilatkozásokból is kitűnik, hogy a *Világot* anyagiilag támogató, világnézetileg különböző állásponton lévő szabdközművességnek a lappal kapcsolatos helyi konfliktusait, ha csak nem akarta a lap megingását, Bálint kénytelen volt sokszor úgy elsimítani, hogy elvtelen kompromisszumokat tett. Ezért hagyta el az újságot többek között előbb Goda Géza, Pogány József, Jászi Oszkár, később Ady.⁴⁹ Ady forradalmár, kisszerű taktikázásokhoz nem szokott szelleme, a sokféle páholyérdek egyeztetésére kényszerülő szerkesztési környezetben, a szabdközművesi bürokrácia útvesztőiben nem bírta sokáig.

⁴⁵ Uo. Bálint Lajos levele a páholy főmesteréhez 1912. márc. 16.

⁴⁶ Uo. Bálint körlevele 1912. márc. 18.

⁴⁷ Uo. Bálint levele a Petőfi-páholy főmesterének 1912. márc. 19.

⁴⁸ Uo. Bálint levele a Petőfi-páholy főmesterének 1912. márc. 19.

⁴⁹ AEÖPM X. kötet 224.

Bálint megalkuvásai nemcsak személyiségéből, hanem a szervezet felépítéséből szinte szükségszerűen adódtak. Ez is hozzájárult bukásához, a lap szilárd világnézetet képviselő újságírói képtelenek voltak együtt dolgozni vele. Amikor Bálint körlevélben jelenti be, hogy 1913. febr. 1. óta Purjesz Lajos, a Demokrácia-páholy tagja a *Világ* szerkesztője, akkor közvetve saját csődjét ismeri el. Bár az Eötvös-páholy anyagilag tovább támogatja az újságot, a közvetlen szellemi befolyása csökken. Ez lehetőséget ad az eddigi szerkesztőknél nagyobb koncepciójú, jó szervezőképességű Purjesznek arra, hogy a szabadkőművesség döntő befolyásából adódó politikai-szervezeti tehertől megszabadulva új, merészebb irányt szabjon a lapnak.

LÁSZLÓ HEVERDLE

**Un chapitre de l'histoire de la presse bourgeoise radicale
(Les relations du journal Világ avec la franc-maçonnerie)**

C'était l'organisation de la franc-maçonnerie de Hongrie, vivant sa crise intérieure, au début du siècle, qui était derrière le journal *Világ* (Monde), paraissant à partir du 30 mars 1910. C'est grâce aux forces progressistes de la franc-maçonnerie que le Convent du janvier 1909 souligne dans un décret la nécessité de fonder un journal. Sous la conduite du Vénérable Lajos Bálint, les membres de la loge Eötvös se sont mis, avec un travail minutieux, à procurer le capital initial nécessaire pour le fondement matériel du journal et pour gagner un nombre convenable d'abonnés.

Les problèmes en connexion avec la création du journal jettent de la lumière sur la division intérieure de la franc-maçonnerie de Hongrie, qui était le soutien potentiel le plus grand du radicalisme bourgeois. Tout cela se manifeste dans la subvention matérielle non convenable, dans le maintien de la Grande Loge, dans l'atmosphère pessimiste, dans les intrigues des loges contre le journal et contre l'activité de la loge Eötvös, dans les divergences des vues sociales et politiques. Parmi les meilleurs représentants du radicalisme bourgeois hongrois, ce sont surtout Oszkár Jászi et Pál Szende qui ont accentué la nécessité du journal *Világ* et son rôle dans la création d'un camp radical unique.

Malgré les sacrifices matériels de la loge Eötvös qui se sont manifestés sous les formes les plus diverses, la société anonyme qui soutenait le journal, était forcés de donner à louage *Világ*, en 1914, par suite de l'indifférence de la franc-maçonnerie entière.

KÖZLEMÉNYEK

Egy pesti domonkos-kódex és a „pest” köznévv. Az időrendben — a székesfehérvári és esztergomi után — harmadikként, 1233-ban alapított¹ pesti domonkosrendi kolostor épülete nyomtalanul elpusztult. Csak annyit tudunk, hogy a Belvárosban az angolkiasszony apácák későbbi templomának és kolostorának helyén állott. Pedig a jelentősebb domonkos kolostorok közé tartozott, mert már a XIII. században generális rendi káptalant tartottak ott.²

Van azonban a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kódexgyűjteményében egy olyan kötet, amely bizonyos ponton némi kiegészítő adatokat szolgáltat a pesti kolostor életének megismeréséhez. A Cod. Lat. 2463. kódex ez, amely Boëthius *Arithmetica*-ját („*Arismetrika*”!) és mellette a *Geometrica minor*-át és a *Mensura monochordit* tartalmazza, a középkorban népszerű iskolai anyagot. A mindössze 42 fol. terjedelmű, 215 × 135 mm méretű pergamen kódex a XIII. században készült. 3 iniciálé és számos szerény díszítési nagy kezdőbetű van benne; kötése nagyon rongált piros bőrkötés.

A kötetbe egy „frater Benedictus” elég sokszor beírta a nevét, részint mint tulajdonos-bejegyzést, részint oklevélkezdet-próbálkozásokban. Az előzéken:

„Ego frater Benedictus notum facio cuilibet hanc litteram inspecturo”. — „Nos magister Benedictus engn (?) studens ordinis fratrum predicatorum damus pro”. — „Iste liber est fratris Benedicti Engn (?) studentis ordinis fratrum predicatorum. Donatus est a fratre Nicolao prouinciali Anno domini M^oCCC^oXL^oVII^o.” — És ismét „Iste liber est fratris Benedicti eng (?). A fol. 2°-n „Ego frater benedictus filius magistri”.

Sajnos a név itt olvashatatlanul el van törölve, de annyi kitűnik a följegyzésből, hogy Benedek fráter atyja is egyetemi grádussal rendelkező „értelmiségi” volt. A következő fol. 21^r-n megint csak olvashatatlan az „Ego frater Benedictus de” után a név. A kötet utolsó bejegyzése a fol. 36^v-n megint az „Ego frater Benedictus”.

Ezekből a bejegyzésekből tehát annyit már tudunk, hogy Benedek fráter domonkos rendi studens volt és 1347-ben Miklós provinciálistól kapta ezt a könyvet, nyilvánvalóan tanulmányai végzéséhez. A legérdekesebb bejegyzés azonban, amelyből azt is megtudjuk, hol volt ez a kolostor, ahol frater Benedek tanult, a fol. 18^v-n olvasható: „Ego frater Benedictus Engn (?) studens pestensis, sed non de illo pest, qui fornax est, sed de illo pest qui civitas.” Benedek fráter tehát pesti studens volt, s ebből az is következik, hogy a pesti kolostorban stúdium is volt. Ez a stúdium bizonyára studium particulare volt, amelynek minden országban kellett lennie kettő-háromnak, hogy a rendtagok az „ar-

¹ PFEIFFER Miklós: *A domonkos rend magyar zárdáinak vázlatos története*. Kassa 1917. 106–107.

² HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938. 118.

tes"-t tanulják,³ mielőtt a studium generalera mennek, ami Magyarországon 1304 óta Budán működött.⁴

Külön érdekessége van a bejegyzés tréfás kitételének, hogy az a Pest, ahol ő studens, nem kemence, hanem város. Tehát az egyébként bolgár-szláv eredetű „pest” köznévi kemence értelemben a XIV. század közepén ismeretes volt a magyar nyelvben, tudták azt, hogy Pest város neve kemencét jelent.⁵

Mi volt a kódex sorsa a XIV. század után, nem tudjuk, csak azt, hogy a XVII–XVIII. század táján a jezsuiták bécsi kollégiumának tulajdonában volt („Collegii Soc. Jesu Vienne”) és innen a XVIII. század folyamán került a Hofbibliothekba, ahol először a Rec. 1230 jelzetet kapta.

CSAPODI CSABA

18. századi magyar nyelvű orvosi könyvek az „ügyefogyott szegények” szolgálatában. „Mindnyájan kívánjuk: hogy a’ mi nyelvünkön a’ jó Orvos Könyvek szaporodjanak. Óhajtjuk a’ tanult Nemzeteknek azt a’ boldogságát elérni, mellyben ők akármelley idegen nyelveken iratott hasznos Könyveket saját nyelveiken olvashatnak. Soha még ennek eléréséhez oly jó reménységünk nem lehetett, mint ebben a’ szerentsés időben, mellyben mi mostan élünk. Országunknak szinte közepe táján Királyi költséggel taníttatik az Orvosi Tudomány. Naponként nevededik számok Hazánknak nagy hasznára az értelmes Orvosoknak és Borbélyoknak. Oly fejedelmi Orvosoknak, kiket az egész tudós Orvosi világ tisztel, minéműiek: Tissot, Báró Störök, Kranz, Plenck halhatatlan munkáik már magyar nyelven a’ Lakosoknak kezeiken forgnak.”¹

Ezen derűlátásra és optimizmusra csak a század végén került sor, amikor már Magyarországon is megindult az orvosképzés és a magyar nyelvű orvosi könyvek nem számítottak kuriózumnak. E folyamatban nagy része volt Mária Terézia, majd II. József egészségügyet pártoló politikájának: ők rendelték el a városok csatornázását, járványok idején szigorú rendelkezéseket bocsátottak ki; a század második felében sor került az orvosi, gyógyszerészeti, szülésznői gyakorlat szabályozására, és a nagyszombati egyetemen megindult a hazai orvosképzés. A könyvkiadás terén a kormány az orvosirodalom támogatásával is igyekezett az ország egészségügyi elmaradottságát felszámolni.

Az előző századokban ugyanúgy, mint a 18. században is az alapprobléma az éhség és a járvány volt. A társadalmi hasznosság elvét figyelembe véve mindenekelőtt a mezőgazdasági és egészségügyi kultúrát szolgáló intézkedéseket és művelődési vállalkozásokat kell értékelnünk.

A felvilágosodás százada tette meg a kezdő lépéseket az ország lakosságának jobb egészségügyi ellátása érdekében. Ez időben már mintegy 25 orvos munkálkodott az orvostudomány nemzeti nyelven való művelésén — „... az anyanyelvű ismeretterjesztés — főleg az orvosi irodalom terén — szaktudományi szempontból is viszonylag magas szintet ért el.”²

Ugyancsak pozitívumként könyvelhetjük el az orvosírók azon törekvését, hogy műveikkel egyre jobban az arra leginkább rászoruló, orvostól, patikától távol élő néptömeghez fordultak, a figyelem, a gondoskodás fénykörébe vonván ezáltal az ország teljes népességét.

³ Uo. 146.

⁴ Uo. 118.

⁵ A „pest” szó eddig csak helynévként volt ismeretes. L.: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. köt.* Budapest 1976. 171.

¹ [NLS] ROSÉN, Miklós: *Orvosi tanítás a’ gyermekek’ nyavalyáiknak megismeréséről, és Orvoslásokról...* Ford. G. DOMBY Sámuel. Pest, 1794. Elöl-járó beszéd.

² NÉMEDI Lajosné: *A magyar nyelvű könyv a „deákalanok” szolgálatában.* Bp. 1964. 191. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 44.)

A könyvek előszavából kiderül, hogy a szerzők kiknek szánták műveiket, miért írták azokat, és milyen nyelvi, stílárius nehézségeik voltak a „pallérozatlan” anyanyelvel munkájuk során.

Egy 1747-ből származó kimutatás szerint több vármegyében nem volt egyetlen sebész sem,³ a gyógyítást javasasszonyok, kuruzslók, sőt nemegyszer hóhérok végezték. A könyvek előszavai szintén az égető orvoshiányról tanúskodnak, és egyúttal a segítő szándékról is – ahol nincs képzett orvos, ott könnyen érthető, jó orvosi könyvek segítsék a rászorulókat: „De idővel általlátván, hogy azzal a’ kösségnek, leginkább az igyefogyott szegényeknek, kiknek nintsen mindenkor kezek ügyében az értelmes Orvos, javokra lehetnék; azért fére tévén minden ellenkező okokat, a’ munkának adtam kezemet. . .”⁴

³ KORBULY György: *Az állami egészségvédelem jelé. Magyar művelődéstörténet.* Szerk. DOMANOVSKY Sándor. 4. köt. Bp. é. n.

⁴ LA LANGUE János: *A magyarországi orvosvizekről . . . a szegényeknek kedvéért.* Nagykároly, 1783. Elöl-járó beszéd.

Csapó Józsefet, Debrecen város „physicusá”-t a haza és a felebarátai iránt érzett szeretet készítette gyermekgyógyászati könyvének megírására, valamint hogy a „falukon és pusztákon a’ szegény Emberek az ő nyomorgó kis gyermekeiknek könnyen fel-található és elkészíthető hasznos házi orvosságokkal is segítségül lehessenek.”⁵

Filantropikus érzelmektől telített, vallomásszerű sorokat olvashatunk a század egyik legnépszerűbb orvosi könyvében arról, hogy kiknek és miért írta a szerző a művét:

„Meg-esvén szívem a’ mezőn lakozó és gyakran betegeskedő ügye fogyott népnek a’ sorsán, holott ez, vagy a’ szükséges segedelmek’ nem léte-miatt, vagy pediglen az sokféle ártalmas, és rendetlen gyógyétástul el szokott veszni; az vala főbb és egyetlen czélom, hogy ezen írással azon nagy fogyatkozásokat leg-alább részében meg-előzzem.”⁶

A felvilágosult abszolutizmus már kötelességének tartja gondját viselni a földet művelő, adót fizető parasztságnak, hiszen gondoskodása mindenképpen „kifizetődő” vállalkozásnak bizonyul, ugyanakkor meghatódik a misera plebs contribuens iránt tanúsított jóságtól és emberségtől:

„Ebből az egész könyvből látni való, hogy ez csak a’ parasztnak íródott. — Az igaz, hogy: áldott szándék, s meg betsülhetetlen igyekezet! azt a’ részét gyámolítani az Országnak, a’ mely leg gyámoltalanabb; hogy így az egész Ország annál erősebbé, s virágzóbbá légyen; és mentül nagyobban munkába vették, . . . kivált a’ mai időben a’ Tudósok, sőt a’ Királyok is, és a’ Fejedelmek, a’ paraszti rendek bődölgetését; mind a’ tanításra, mind a’ gazdaságbeli oktatásra, mind sok terheinek könnyebbítésére nézve: annál inkább kellene óhajtanunk, hogy az az áldott nap Édes Hazánkra is derülne fel immár.”⁷

Szentmihályi Mihály boczonádi plébános, majd egri kanonok orvosságos könyve azt bizonyítja, hogy még a 18. század is kedvelte a Mélius *Herbárium*ához hasonló összeállításokat — bár maga a szerző, Szentmihályi említi, hogy a városban lakók inkább orvoshoz forduljanak, mint az ő hallomásokból és tapasztalásból álló gyógyító „tudományá”-hoz. Az egykori plébános jól ismerhette a falu népét, tudta, hogy közülük kevés tud olvasni, így hát a betűt ismerőket „bizza meg” könyvének beszerzésével: „. . . és kik olvasni tudnak e’ könyvetskét meg-szerezvén felebaráttjok hasznára szükségben köz-segítséggel legyenek.”⁸

Az olvasni tudás a hasznos ismereteket közlő könyvek elterjedésével egyre nagyobb szerepet kapott — a betűismerő ember eleve előnyösebb helyzetben volt azokhoz képest, akik az információikat többnyire szűk környezetük köréből merítették. A család, vagy a szomszédság élőszóval továbbadott „tudásanyaga” így öröklődött nemzedékről nemzedékre, a hallottakon senki nem mert és nem is akart változtatni. Így rögződött merev sémává nemcsak a vallással, a világnézettel kapcsolatos tudatformák összessége, hanem a gyakorlati élet számos megnyilvánulási formája, a földművelés menete, a kezdetleges háziipar, a gyermeknevelés és ápolás, valamint a betegellátás, higiéniai szokások és más egészségügyi tennivalók.

A tudás demokratizálódásának meginduló folyamatát jelzi az a felismerés, hogy az olvasni tudó embernek kötelezettségei vannak sokszor egy egész falu analfabéta népével szemben. Benkő Sámuel orvostudor így ír erről:

⁵ CSAPÓ József: *Kis gyermekek isputalja*. Nagykároly, 1771. [Előszó a] Kedves Olvasóhoz.

⁶ A’ néphez való tudósítás. Miképpen kellyen a’ maga egészségére vigyázní. *Irattatott Tí-sot . . . által*. Magyar nyelvre ford. MARIKOWSKZI Márton. Nagykároly, 1772. Előre tett beszéd.

⁷ *Szükségben segítő könyv*. Német nyelvből magyarra ford. KÖMLEI János. Pest, 1790. Erdemes Olvasó! VII.

⁸ SZENTMIHÁLYI Mihály: *Házi orvosságok*. Vác, 1791. Tanuság és intés a’ kegyes olvasóhoz.

„Azért e' munkát az okos, és jól-tévő földös Uraknak, Egyházi rendeknek, Oskola-Mestereknek, falukon lakó Borbélyoknak, és más Irás-tudóknak ajánlom.”⁹ Ugyanezen könyvének ajánlásában azt írja: „Fogtam azért a' tollat, s hivatalomat tetéző egyéb dolgaim közt irtam a' himlőről e' kis könyvet, hogy a' hol én magam jelen nem lehetek, a' helységekben lakozó Irás-tudók, és Borbélyok azt olvassák, abból annyi oktatást vegyennek, a' mennyit szükséges tudni arra, hogy az elől-kerülő himlős nyavalyákban segítséggel lehessenek.”¹⁰

Ugyanez a gondolat jelentkezik egy szülészetről írott oktató-tanító könyvecske előszavában is:

„... kívánám, hogy az Előljárók, földes uraságok, és egyéb jótévők igaz felebaráti szeretettül indittatván ezen tsekély munkának mennél nagyobb kiterjedésen iparkodnának és olly rendeléseket tennének, hogy a' szegény, vagy más ollyas aszszonyoknak, kik az idő fogyatkozása, tudatlanság, vagy más akadályok miatt azt nem olvashatnák, a' buzgó lelkiatyák, oskola mesterek, vagy orvosok meg-magyaroznák...”¹¹

Az orvos, aki könyvének címlapjára odairta, hogy a „Falusi nép oktatására irattatott könyv”, tudta,

„... hogy ezt a könyvet sokan nem fogják olvasni, és többen ha olvasandják is meg nem értik, bátor az együgyü nép értelméhez alkalmaztatott; hanem ezt az okos és jótévő személyeknek ajánlom, kik falun lakoznak, és bizonyos Isteni hivatal' neme által az szegény együgyü népek segítségére kötelesek.”¹²

Művét tehát a nép körében élő papok figyelmébe ajánlja, akiknek úgymond kötelességük a betegek istápolása, a babonák és balítéletek felszámolása, az okosabb életmódra való nevelés.

A kor egészségügyi helyzetére vet fényt a szerzőknek az a törekvése, hogy könyveiket a falusi borbélyok és bábaasszonyok kezébe juttassák, „kikhez a' közösség rész szerént tudatlanságból, rész szerént szükségből, a' belső nyavalyák orvoslásában-is folyamodni szokot...”¹³ Jól képzett orvosaink tudták, hogy mind a sebészek, mind a bábák mesterségbeli tudása igen hiányos. Weszprémi István, Debrecen tisztí orvosa 1760-ban arról ír, hogy a szapora gyermekhalandóságnak a bábák „vastag tudatlansága” az oka. A helyzet egy évtized múlva sem változott, s az orvosok mindössze abban reménykedhettek, hogy ismeretterjesztő könyveiket mégis kézbe veszik, és haszonnal forgatják a rászorulók: „A sok szerentsétlen eseteknek példája, mellyeket jobb mesterséggel el lehetett volna kerülni, elegendő indító okot adhatnak azoknak jövődöbéli el távoztatásokra.”¹⁴

Az előszavak vallanak arról is, hogy az orvosokat mi készítette magyar nyelvű egészségügyi könyvek írására, ill. idegen nyelvű művek magyarra fordítására. Ezek az okok sokrétűek és nem kizárólag a kor elmaradott egészségügye az eredőjük, hanem más jellegű nehézségek is, melyeket a kor orvosai az írókhoz és filozófusokhoz hasonlóan az írott szó erejével, a felvilágosítással próbáltak legyőzni.

E század ismeri föl azt a tényt, hogy nincs magyar nyelvű, tanító jellegű, olcsó áron kapható könyv, amely társadalmi megkülönböztetés nélkül betölthetné evilági hivatását: jobbat tenné az emberek életét.

⁹ BENKŐ Sámuel: *A' hójagos himlőről való tanáts adás*. Kassa, 1781. Bé-vezető tudósítás.

¹⁰ Uo. Nagy méltóságú gróf úr, fő ispány úr... [Ajánlás].

¹¹ STEIDELE János: *Magaviselesre rendmutató regulák, melyeket a terhes, szülő és gyermekágyas asszonyoknak...* német nyelven kiadott... és magyarra ford. GELLEI Mihály. Buda, 1789. Előljáró-beszéd 10–11. p.

¹² *A' néphez való tudósítás...* Irattatott TISSOT által. Ford. MARIKOWSKI Márton. Nagykároly, 1772. Előljáró igazgatás 13–14.

¹³ Uo. 17.

¹⁴ Uo. 17–18.

Kováts Mihály doktor, a 18. és 19. század fordulójának egyik legtermékenyebb írója és fordítója négy pontban fogalmazta meg azokat az okokat, melyek az egyik német nyelvű orvosi munka lefordítására ösztönözték:

„1. Az a' mind kívül, mind itthon híres tudós Orvos Doktor Benkó Sámuel Ur, így szól a' munkájába: „egy két Magyar Orvos-könyv a' Közönséges kezekben ugyan forgatattik, de talán annak-is a' kívülről vaktába gyógyítók, és a' heverő Orvosok, nem pedig a' közönség veszik hasznát.” Szükibe vagyunk tehát a közönségnek való magyar könyvnek. 2. A' Köznép nállunk teli van orvosi babonával, és az erköltse sem leg-jobb. 3. Nállunk-is lehet még ennek haszna az Oskolákban-is.” Végül pedig a barokkos hódolat: „Ezen fellyül kívántam szolgálni kedves Hazámnak mingyárt tudománykámnak sengéjével.”¹⁵

Mátyus István erdélyi főorvos is azt panaszolta, hogy nincs magyar nyelvű könyv, mely az egészség megtartásának módját tanítaná, de alacsony színvonalú a lakosság egészségügyi kultúrája is — a prevenció fogalma ismeretlen, csak akkor keresnek orvost vagy bábát, sebészt vagy javasasszonyt, ha a betegség már befészkelte magát a házba. Mátyus — hogy orvosolja az említett bajt, németből, vagy deákból akart fordítani. „De az Én tzelommal meg-egyező Munkára nem található; kéntelenitettem egész új Könyvnek írásához fogni.”¹⁶ Így született meg 1762-ben a kétkötetes *Diaetetica*, mely két évtized múlva bővített formában — 6 kötetben — ismét napvilágot látott.

Lange Márton szülészeti és nőgyógyászati könyvecskéje Erdély bábáinak „kimondhatatlan tudatlanságát” akarja eloszlatni, s a faluhelyen lakó anyákból a „hamis vélekedéseket” kiirtani.

Szatmár megye urai, a Károlyi grófok is pártfogolták és szorgalmazták az anyanyelven írott egészségügyi könyvek megjelentetését. Károlyi Ferenc gróf, a szatmári békét megkötő Károlyi Sándor fia 1754-ben nyomdát alapított Nagykárolyban Pap István tipográfussal, hogy a környék szellemi életét, a népnevelést föllendítse. A munkát a hajdani lőcsei Brewer-féle könyvnyomtató műhely 1668-ból megmaradt fölszerelésével kezdték meg.

A nagykárolyi nyomda 1755-ben kiváltságlevelet kapott Mária Teréziától — ennek birtokában üzemeltette Ferenc gróf fia, Antal is a nyomdát.

Károlyi Antal irodalompartoló tevékenysége mellett fontosnak tartotta a nép egészségügyi felvilágosítását szolgáló művek terjesztését is. Ő buzdította Marikowszki Márton orvosdoktor, hogy fordítsa le az Európában akkor nagyon népszerű francia nyelvű orvosi munkát, melyet Tissot, svájci orvos írt *A' néphez való tudósítás* címmel.

„Nem is haszon nélkül való gondoskodás ez, mert főképpen-is az ollyatén betegek, a' kiknél hirtelen és idő halasztás nélkül való segítség kívántatik, azonban nintsen mindjárt kezek-ügyében értelmes Orvos, megbetsülhetetlen hasznát érezhetik ezen tsekély munkámnak, annyival-is inkább, mivel hogy nyelvünkön még illyetén könyv nem találtatik...”¹⁷

A mű mind szakmailag, mind világnézetileg — a babonák, a kuruzslás elleni hadakozásával — gazdagította a 18. századi anyanyelvű orvosirodalmunkat, hála gróf Károlyi Antal mecénási buzgalmának.

Az 1739-es pestisjárvány idején fordította le Perliczi János, Nógrád megye főorvosa Moller Károly bécsi orvostudor német nyelvű pestistraktátusát.

¹⁵ HUFELAND, Christoph: *Az emberi élet meg-hosszabbításának mestersége*. Német nyelvből magyarra ford. ... KOVÁTS Mihály. Pest, 1798. 1. rész. A' Fordító Előljáró Beszéde.

¹⁶ MÁTYUS István: *Diaetetica, az az: a jó egészség megtartásának módját fundamentomosan eladó könyv*. Kolozsvár, 1762. 1. db. Az olvasóhoz.

¹⁷ *A' néphez való tudósítás*. ... Irattatott TISSOT által. Ford. MARIKOWSZKI Márton. Nagykároly, 1772. Ajánlás.

A'
NÉPHEZ VALÓ
TUDÓSÍTÁS
 Miképpen kellyen a' maga egésségere
 vigyázni
 IRATTATOTT
TISSOT UR M. D.
 A' Londoni Királyi Tudósok: a'
 Bafiliai Akademiának orvas Tudományt
 tanító ; a' Bernai Házi Gazdság elő-mozdi-
 tására Izerzett, Tarfságoknak egy nevezetes
 Tagja, és a' Laufánai Akadémiában az
 Orvas Tudománynak Tanitoja által.
 Mostan pedig
 Hazánk állapottyához alkalmaztatva
 Magyar nyelvre fordittatott ,
 NAGY TORNyai
MARIKOWZKI MARTON M. D. által.

KI-NYOMTATTATOTT
 NAGY KARÓLYBAN.
A' N. M. GROF KAROLI ANTAL UR
 TYPOGRAFIÁJÁBAN
 SZATMARI NAGY PÁP ISTYÁN TYP. által 1774.

„Mint hogy pedig Országunknak nagyobb része nem részesülhetett (a nyelvnek nem értése miatt) a' Német Nyelven ki-adatott, és köz jóra tzelező tanáts-adásban; Arra való nézve, és vér szerint való kötelességemtül-is viseltetvén, kívántam tiszta indulatból... azon munkátskát Német Nyelvbül Magyarra fordítani, ... a' Magyar országi Klimára, Magyarok természetekre, rend-tartásokra ... alkalmaztatni.”¹⁸

Talán a felvilágosodás tollforgatói döbbenek rá először, hogy a szellemi termék, a könyv is áru, ugyanúgy, mint a kenyér, a lábbeli vagy a jószág. A felvilágosító, tudatlanságot oszlató igyekezet tehát eleve kudarcra ítélt, leginkább ott, ahol a legnagyobb szükség volt rá: a „pusztai szegény sorsú Ember”-nél, aki úgy gondolta, hogy orvos és orvosi könyv nélkül talán még életben marad, kenyér nélkül azonban biztosan nem. Egyetlen járható út maradt: a könyvet olcsón kellett előállítani és olcsón kellett adni — mindenki számára megszerezhető árucikké kellett tenni. Amint Benkő Sámuel írta:

¹⁸ MOLLER Károly: *Consilium Medicum, az az Orvosi oktatás, miképpen kellésék e mostani pestises és egyéb mérges nyavalyáknak berohanásokban ... magáról gondot viselni.* Ford. és meg bővítette PERLICZI János. Buda, 1740.

„... ezen kis írásomat közönségessé tettem; de nem abból az okból irtam azt, mint ha a' mi anyai nyelvünken a' himlőről más könyvek nem vólnának; mert hogy többet elő-ne hozzak, ... Störk Antal Ur, és Tissot Doktor Uraktól íratott, és Hazánk' nyelvére fordítottatott ... Orvos könyvek ... a' himlőről-is igen ditséretesen szöllanak; hanem azért, hogy mivel a' fellyebb említett Orvos-könyvek ... drágábbak, mint-sem sokaktól megszerezethetnének, e' kitsin fáradsággommal-is megbizonyítsam azt, hogy azért élek, hogy e' részben-is a közönséges jónak szolgáljak.”¹⁹

A díszes, többnyire bőrkötésű, választékos latin és német nyelvű orvosi munkák mellett tehát megjelennek a nehézkes stílusú, „e' mi szűk és Tudományokhoz még nemigen szokott Magyar nyelvünkön” írott, szerény külsejű orvosló könyvecskék is; a vásárokon ponyván árulják őket, mint a többi népkönyvet, a kalendáriumot vagy a széphistóriákat. Az a célkitűzés, hogy a hasznos ismereteket tartalmazó könyv a társadalom egészét szolgálja, a század racionalista-utilitarista törekvéseinek jegyében fogant meg, és az a tény, hogy a tekintélyes orvosi könyvek népkönyvként, „ponyva”-ként a „neveletlen polgári

HARMADIK SZAKASZ,

mellyben elő adódik, miképpen segíthessen az ember, külömb külömb szükségnek, és szorultságnak idejében, mind magán, mind másokon?

39. Szám.

Az emberi testnek mesterséges alkotványáról, az Orvosi tudománynak nagyságáról, és a' bűvös bájós gyógyítóknak álnokságairól.

Az ámitók, pénzért, merő hazugságot
Adnak, nem valami halznos orvosságot;
Es így, mint a' szegény halak a' hálóban,
Úgy fogódik itt meg a' beteg valóban.

¹⁹ BENKŐ Sámuel: *A' hójagos himlőről való tanáts adás*. Kassa, 1781. Bé-vezető tudósítás.

**SZÜKSÉGBEN
SEGÍTŐ KÖNYVETSKE,
MELLY
AZT TANÍTJA,**

miképpen élhet az ember jól, és a' maga
sorsával meg elégedve? Miképpen lehet jó gaz-
dasága, és betsületi? és miképpen segíhet, mind ma-
gán, mind másokon, minden féle frúszé-
geknek idején?

HITELES HISTÓRIÁKKAL,
's jeles példákkal meg mutogatva, és képekkel
meg ékesítve.

* * *

a' közs népet szívösen szerető Tudós által.

**A' ki kéféz szolgálni felebaráttjának,
Az enged a' Krisztus' parantsolattjának.**

Rend", a köznép számára is hozzáférhetővé váltak, lényegében a felvilágosodás magyarországi térhódítását jelentette.

Ha megkísérlünk áttekintést nyújtani a 18. századi orvosi művek előfordulásáról, mindössze egy sajnálatosan hiányos képet nyerhetünk. Ez a kérdéskör mind ez ideig teljes egészében feltáratlan. A jelen dolgozatban felhasznált kiadványok csak a kezdő lépéseket segítették megtenni.

Bod Péter jegyzéke Bethlen Kata könyvtáráról közismert. Az előszóból megtudjuk, hogy az erdélyi nemesasszony elsősorban a magyar nyelvű könyveket gyűjtötte és nagy figyelmet szentelt az orvostudománynak: „tudta-is azt a Tudományt . . . meg tanulván Köleséri Sámuel, Simoni Márton és Borosnyai Márton Medicinae Doktoroktól, nevezetesen a Fűveknek természeteket, erejeket, hasznokat; mellyekkel a' szegényeknek felette sokat használt.”²⁰ Bibliotékájában a következő magyar nyelvű orvosi könyvek szerepeltek:

²⁰ Bod Péter: *Bethlen Kata magyar bibliotékájának laistroma*. Facs. kiad. Bp. 1911. Elöl-járó beszéd.

Buzinkai György: *Rövid oktatás, miképpen kellessék a Pestis ellen magunkat preserválni*. Debrecen, 1739. — Miskolczi Ferenc: *Manuale Chirurgicum. Chirurgiai Úti Társ.* . . . Győr, 1742. — Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1695. — Perlitzi János Dániel: *Orvosi oktatás, miképpen kellessék a Pestis és egyéb mérges nyavalyák ellen őrizkedni*. Buda, 1740, — és ugyanezen szerzőtől a *Testi békességre vezérlő úti társ.* Buda, 1740. — Végül pedig Véber János eperjesi gyógyszerész pestistraktátusa, melyet 1739-ben adtak ki.

Az orvosi könyvek szempontjából elszomorítóbb a helyzet egy vidéki kismemes, Csépan István könyvtárában, ahol 333 mű között egyetlen orvosi könyv szerepel: Csapó József *Új füves és virágos magyar kertje*.²¹

Fontos kultúrtörténeti adatok forrása az az összeállítás, mely a veszprémi egyházmegye papságának 19. sz. eleji könyvkultúráját és könyvvállományát dolgozta föl.²² Ennek a 20. századi kiadványnak az alapja az az összeírás volt, melyet Kurbély György esztergomi kanonok rendelt el 1809-ben, Veszprém megyei káptalani helynékké váló kinevezése után.

A veszprémi egyházmegye Somogy, Zala és Veszprém megyéből állott, egy-egy megye különböző esperesi kerületekből tevődött össze, egy esperesi kerületben pedig több plébánia volt. A Hermann — Eberhardt-féle összeállításból tehát megtudhatjuk, hogy e három dunántúli megyében milyen volt a plébániák könyvanyaga a 19. század elején.

„A plébániai könyvtárakról teljesen kielégítő ítéletet azonban nehéz mondani, mert a jegyzékek alapján csak ritkán lehet megállapítani, hogy a könyveket ki szerezte. Ezt csak az esetleg még ma is meglévő könyvekben található bejegyzésekből lehetne eldönteni. A könyvtárjegyzékből tehát inkább a Kurbély püspökségét megelőző, egész korról lehet egységes képet festeni.” — írják a szerzők.²³

„Teljesen kielégítő ítéletet” valóban nem lehet nyerni, mégis választ kapunk pl. arra a kérdésre, hogy kb. mikor vásárolták a kutatásunk tárgyát képező orvosi könyveket. Szembetűnő az a tény, hogy a felsorolt művek az egy *Pax Corporis* (1756, 1764-es kiadás) kivételével mind a század 80-as 90-es éveinek termékei, amikor a népszerűsítő jellegű orvosi könyvek már szinte elárasztják a „piacot”. A század elején dúló pestisjárványok úgy érték e három megyét, hogy egyetlen plébánián sem volt egyetlen orvosi könyv sem, melyből okulni lehetett volna.

A másik felmerülő kérdésre — hogy ti. használták-e ezeket a könyveket — semmiféle választ nem kapunk. Olvasták-e a plébánosok, felolvastak-e belőlük, kölcsönadták-e, ha kellett? Önszántukból vették-e meg, vagy más okból? „Waldstein Ferenc attalai esperesnek (Somogy vármegye, Igali esperesi kerület) 200 körül járt a könyvvállománya, könyvei közt sok népszerű orvosi munka volt.”²⁴ A tény mögött rejlő okok felderítéséhez kevés bármiféle feltételezés.

A veszprémi egyházmegye területén az alább felsorolt orvosi könyvek szerepeltek a plébániák, ill. plébánosok tulajdonaként:

Csapó József: *Orvosló könyvecske*. Pozsony, 1791. — *Új füves és virágos magyar kert*, uo. 1775. — Kiss József: *Egészséget tárgyazó catechizmus*. Kolozsvár, 1797. — Hufeland-Kováts Mihály: *Az emberi élet meghosszabbításának mestersége*. Pest, 1798., 1799., 1802. — Kováts Mihály: *Szükségben segédelemtábla vízbe fullt, megfagyott . . . emberekre nézve*. Pest, 1798. — Kömlei János: *Szükségben segítő könyv*. Pest, 1790. — Mátyus István: *Ó és Új diaetetica*. Pozsony, 1787–1793. — Nedeliczi Váli Mihály: *Házi orvos szótárotska*. Győr, 1792. — Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1756., 1764. — RácZ Sámuel:

²¹ SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. (Főpapak és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei.) Bp. [1939] 104. 74. tétel. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 7.)

²² HERMANN Egyed — EBERHARDT Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. sz. elején*. Veszprém, 1942.

²³ Uo. 7.

²⁴ Uo. 10.

Orvosi oktatás, melyet a' leggyakrabban, és a leg-közönségesebb belső nyavalyáknak jeleiről... kiadott — —. Buda, 1776. — Steidele János—Gellei Mihály: *Magaviselésre rendmútató regulák... a terhes, szülő és gyermekágyas asszonyoknak...* Buda, 1789. — Szentmihályi Mihály: *Házi orvosságok könyve*. Vác, 1802.

A Dunántúl három megyéjének plébániáin előforduló egészségügyi kiadványok gyakoriságáról talán lehet következtetni az ország más vidékeinek ellátottságára is, így feltehetőleg a 18. század utolsó évtizedeinek, éveinek legfontosabb orvosirodalma ismert volt a katolikus papság körében.

A tudományok magyar nyelven való művelése, mely a század legjobbjainak törekvése volt, többretű jelentőséggel bírt: megindult az egyes tudományágak nomenklatúrájának kialakulása, új műfajjal gazdagodott az irodalom, az ismeretterjesztő, felvilágosító művek válfajával, és a nyelvművelő szándék nemesak a Kármán József által óhajtott „nemzet csinosodás”-t szolgálta, hanem a nemzet megőrzésének is jelentős eszköze volt.

FRIEDRICH ILDIKÓ

A szenci piarista Collegium Oeconomicum könyvtára. A szenci Collegium Oeconomicum adta országunknak az első diplomáknak, nem autodidakta, mérnököket. A mintegy 200 itt végzett diákból számos kamarai mérnök, földmérő, vízmérnök, uradalmi mérnök működött az elkövetkező évtizedekben. Munkásságukról szépen tanúskodnak a fővárosi és a regionális levéltárakban nyilvántartott írott térképeik. A végzett diákok Testimoniuma (oklevele) azonban más pályákra is jogosított. Amennyire nyomon tudjuk követni életpályájukat, ott találjuk őket a dikasztériumi főhivatalokban és alárendelt szerveikben. Van, aki a szomolnokai rézbánya igazgatója, más az Erdélyi Kincstárnál számtiszt, a Helytartótanácsnál a generális kassza igazgatója, titkár, magasabb vagy alacsonyabb beosztású kancellista, indikáns, a máramarosi sóbányák igazgatója, a visói erdészet vezetője, a sötutajoztatásnál mázsamester, sóperceptor, Felsőbányán kohófelügyelő — általában számviteli tiszt munkakörben, amelyre szintén jól felkészítette diákjait a sajátos tanulmányi rendű Collegium Oeconomicum.¹

A Piarista Levéltárban fennmaradt ennek a kollégiumnak a könyvtárkatalógusa. A szenci rektor az 1766-i nyitrai rendi káptalanon bemutatta jelentését a vezetése alatt álló intézetről, mellékelve a ház állagáról szóló részletezéseket, a Status domust. Ennek „E” melléklete a könyvtárjegyzék. A jegyzékkel kapcsolatosan a jelentést tevő Konya Kristóf rektor azt mondja, hogy az alapítványi pénzből vásárolt könyveken felül a könyv-

¹ A szenci Collegium Oeconomicum mindössze 13 évig működött (1763–76). Eszterházy Ferenc főkancellár alapította. Ő fedezte a kollégium és tanári kara anyagi igényeit, Mária Terézia királynő pedig évi 1400, majd 2100 forinttal 20 magyar nemes ifjúnak, ill. kamarai tisztviselő fiának főiskolai nevelését-képzését biztosította. A C. Oe. nevelési célja: az ország számára könyvvitelhez és különféle mérnöki munkakörök ellátásához értő szakemberek nevelése. A szenci piarista tanárok oklevelüket Bécsben a Zinzendorf főszámvevő hivatali elnöktől alapított és osztrák piaristáktól vezetett Rechnungskollegien-en szereztek. — Egy szenci kurzus 3 (kivételesen 2) évig tartott, s csak ennek befejeztével vettek fel újabb 20 hallgatót. A főfelügyeletet a Helytartótanács gyakorolta: ő küldte ki a vizitátorokat (tanulmányi felügyelőket), hozzá kellett a rektornak félvényként felterjesztenie a tanulókat (alumnusok) minősítését, mellékelve a könyvviteli, építészeti, földmérési és stílistikai dolgozatokat (characteres). — A C. Oe.-ot 1776-ban tűzvész pusztította el. Eszterházy nem építtette újjá, hanem a tatari piarista gimnázium szenciéhez hasonló tantervű filozófiai kurzusára telepítette rá a királynő 20 alumnusát. Létrejött tehát a Studium Cameraticum Tatense, amely azonban csak 4 évig (1776–80) működött: II. Józsefnek a konviktusokat eltörlő rendelete vetett véget létének.

tárba sorolta saját könyveit is. Meglepő, de nem egyedülálló gesztus ez. A tatai *Historia domus*ban olvassuk, hogy a kollégium megnyitására érkező Tapoltsányi Gergely rendfőnök egy kocsiderék könyvet hoz ajándékba és ezzel megveti az új ház könyvtárának az alapját.

A katalógus a kollégium élete legkezdetibb szakaszának állományát tükrözi. A rektor és a szaktanárok még a kollégium megnyitása előtt vagy a tanítás kezdeti szakaszában Bécsben vásárolják meg a legfontosabb szakkönyveket; különleges szakképzettségük birtokában értettek is hozzá. A kezdeti állapothoz képest elég bőséges a szakkönyvek száma és a gyűjtemény a kor magas színvonalán áll.²

A 33 × 22 cm méretű 12 lapos 24 oldalas füzet borítólapján elől ez a cím olvasható: „E” *Catalogus librorum Collegii Regii Szeztziensis*. A füzet első és utolsó két levele üres. A bejegyzett lapoknak két utolsó oldalán *Instrumenta mathematica* címmel 1–46. sorzámmal felsorolja a földmérés, szintezés, építészet, hidrosztatika, mechanika és geometria tanításához szükséges műszereket (a kor nyelvén „instrumentumokat”) és szemléltető eszközöket. Az instrumentumokat a könyvjegyzékben sorolja fel, mint ahogy maguk ezek az eszközök is a könyvtárszobában kaptak helyet. A katalógusnak 10 fejezete van:³

1. Bibliici, Patres, et Interpretes (19 mű, 28 kötet), 2. Theologi, Canonistae, et Catechistae (44 mű, 66 kötet), 3. Historici Sacri, et profani, et Geographi (32 mű, 75 kötet), 4. Rituales (7 mű, 11 kötet), 5. Spirituales (18 mű, 25 kötet), 6. Philosophi, et Juridici (27 mű, 49 kötet), 7. Politici, Oeconomici, Cameratici (15 mű, 147 kötet), 8. Mathematici, Mechanici, Hydraulici, Montanistici, Metallurgici (29 mű, 222 kötet), 9. Concionatores (72 mű, 116 kötet), 10. Classici (25 mű, 25 kötet). Összesen 288 mű 765 kötetben.⁴

A szerzők neve után a lerövidített címet, illetve a terjengős barokk cím helyett annak tartalmát adja. Majd tintával meghúzott 6 rovatban a fejlécen megnevezett következő könyvészeti adatokat sorolja fel: Editio (Locus, Annus), Quantitas, Compactura, Volumina, Exemplaria. — Az adatok közlésében pontos. Csak nagyon ritkán fordul elő, hogy a címen és szerzőn kívül nem közöl. Így a matematikai fejezetben: Alexius a S. Mra. Mag. Schol. P. Compendium El. Geometr. (Cörver Elek Geometriája). Az Exemplaria rovatban nemcsak a példányszámot jelzi, hanem sokszor ide kerül a „Regius” bejegyzés is. A matematikai és politikai fejezetben szinte kivétel nélkül minden mű „regius”. A Collegium Oeconomicum hivatásának teljesítéséhez szükséges szakkönyveket és tankönyveket ugyanis Mária Teréziától az alapítólevélben erre a célra biztosított 1500 forintból szerezték be.⁵ Ezek a túlnyomóan kameralisztikai könyvek kapták a „regius” jelzést.⁶ A tan-

² A jegyzék könyvei, vásárlásuk ideje jól agnoszkálható a rektortól a Helytartótanács Exactorátusához kötelezően felküldött számlákból: J. Th. Trattner 1763, J. Doll et Compagnie 1763, Fr. Bernhardi 1763, M. Weingardt et Comp. 1763, August Bernardi k. n., Joh. Fr. Jahn 1763, Jos. Krüchten 1763, Joh. Doll 1764 — bécsi könyvkereskedők. — Országos Levéltár, Acta fundationalia, Lad A, fasc. 24.

³ A sorszámozás a szerzőtől származik.

⁴ A könyvállomány az évek folyamán természetesen gyarapodott, az iratokból azonban csak kb. 20 mű 150 kötetes gyarapodását tudtuk fellelni. Az eleven de rövid életű intézmény azonban aligha vesztette el a kezdeti lelkesedés hevületét, és jóval jelentősebbnek kellett lennie a valóságos gyarapodásnak. Kiss Adorján, az 1772-ben leköszönő rektor említi egy — és mivel káptalanra esedékes hivataladásról van szó —, nyilván újabb katalógust, amely azonban nem maradt fenn: *Librorum numerum exhibi Catalogus librorum bibliothecae*. Piarista Levéltár, For 0–10 Fasc. 4.

⁵ Item pro instruenda bibliotheca, ac comparandis mechanicis instrumentis Mille quingentos florenos ad semel numerandis resolvimus. — Az alapítólevélből.

⁶ Konya Kristóf 1766. márc. 3-i jelentéséből a nyitri káptalanon: „6-to. Bibliotheca hic tota nova erecta est, scrinia librorum suis vitris tabulatis et seris conclusa habentur 4 bene magna, inferius armaria cum portulis et seris continentia. Adjungitur Catalogus librorum sub E, inter quos qui Regii nominantur, sunt pecunia regia comparati. Caeteros rector loci vel ex propriis inscripsit, vel parato aere comparavit. In bibliotheca adservantur etiam instrumenta in fine Catalogi adjuncta”.

könyvül használtakat 25 példányban vették meg a 20 alapítványos magyar alumnus és a néhány fizető konviktor számára.

A többi fejezetben, főképp a *Philosophici* közt is van több „regius”, elsősorban Chr. Wolff jogi-filozófiai művei. „Regius” volt még néhány, éppenséggel nem „kamaraí” tárgyú könyv: a latin – német bilingvis Vulgata szentírás, a *Römischer Catechismus*, Fleury sokkötetes egyháztörténete német fordításban, a 3 kötetes Gavanti-féle szertartáskönyv, a nagyon is szükséges Gottsched-féle *Hand-Lexicon, kurzgefasstes Wörterbuch der schönen Künste* (Leipzig 1760), az *Allgemeines historisches Lexicon und dessen Fortsetzungen*. 6 Bd. (Leipzig 1760). Regiusok még a modernebb homília-könyvek közt is akadnak; szükséges segédkönyvek a vasárnapi diákexhortációkhoz: Carl de la Rue: *Christliche Tugend-Schule*. (Augsburg 1739) és Johannes Massilion, XV. Lajos udvari káplánjának franciából fordított *Fasten-Predigtenje* (Drezda 1753). A Helytartótanács ismételten kifogásolja a vallásos tárgyú könyvek vásárlását az alapítványi összeg terhére. Konya rektor kimerítően válaszol: a királynő a felállítandó könyvtárt rendházi tanári célra szánta; kitűnik ez az ide vonatkozó rendeletből. A rektor azonban a diákok tankönyveit is az 1500 forint terhére vásárolta, amiért Eszterházy főkancellár kárpótlást ígért, s a kárpótlás meg is történt. Különben is a kollégium célja nemcsak a kamarai tárgyak tanítása, hanem a vallás-erkölcsi nevelés is: ehhez is kellene szakkönyvek.⁷

Ezeket kívül sok Seelen-Wecker, Specilegium concionatorum, Excitator christianus – a barokk kor nagy és divatos szónokaitól. Ezek már nem regiusok, nyilván segédkönyvül szolgáltak a környéken alkalmi szónokokként, Cseklészen pedig, Eszterházy Ferenc főkancellár kastélykápolnájában rendszeresen működő szenci piaristáknak, akik a földmérés, építészet, könyvvitel, politika tanítása mellett meghívásra készséggel részt vettek az alkalmi lelkipásztori munkában.

Megállapíthatjuk, hogy a katalógus könyvállománya 3 rétegből áll. Ezek: a) Konya Kristóftól a könyvtárba besorozott jórészt teológiai, kánonjogi, szertartási, homiletikai, történeti és aszketikai művek, b) ilyen jellegű, alkalmilag szükséges, készpénzzel vásárolt művek és c) a számunkra legbeszédesebb műszaki, kamerálisztikai, politikai és filozófiai könyvek.

A katalógus a maga egészében tanulságos tükröződése egy 18. századi szerzetesházi könyvtárnak; mint műszaki és a közgazdasági oktatási dokumentum azonban jóval jelentősebb. Figyelmünket tehát elsősorban azokra a könyvekre fordítjuk, amelyek a Collegium Oeconomicum különleges nevelési céljának a szolgálatában álltak, az egyéb tárgyú könyvekre kevésbé térünk ki.

A szakkönyvek jegyzéke határozottan elárulja a kollégiumot létrehozó szellemet. Ez a szellem a merkantilizmus: az államnak pénz s még több pénz kell. Honnan? a pezsztülő iparból, a szakszerűen művelt bányákból, a kulturáltabb földművelésből, a fürge árucseréből. De kellene a javak nyilvántartásához, a pénzgazdálkodáshoz és kezeléshez is szakemberek, könyvelők. Kell új bölcsélet, amely a „hasznos”, életközeli dolgokat értékeli. Szükséges a közigazgatási ismeretekkel átszótt közgazdasági politika.

⁷ „... quod ex fundo 1500 fl nonnullos libros ad studium fundationale non pertinentes comparaverim. Dignetur officium Exactoratus advertere, quod praeatacta summa pro bibliotheca nostra sit resoluta, ut patet ex clementissimo Suae Majestatis Sacratissimae decreto. Unde in principio dubitavi, an libros convictorum ex eadem massa solvere debeam, quam tamen dubitationem sustulit excellimus Comes Cancellarius, qui defectum bibliothecae nostrae se suppleturum benigne adpromisit, quod et liberaliter praestavit. Sed et libros quaestionatos ad studium hoc fundationale pertinere facile liquet, nam hic non studia dumtaxat cameratica, sed et morum doctrina tradi debet. Iccirco etiam singulo die die dominica habentur sermones sacri ad alumnos, quos aliunde exhortatores haurire non possunt, quam ex libris hic expositis.” – Konya jelentése a Helytartótanácsnak 1776. jan. 6-án. O. L. Acta fund. Lad A, fasc. 24.

Ezek figyelembevételével, és egyben a kollégiumban tanított tantárgyak szerint mutatjuk be a szakkönyvvállományt.

A kollégiumban folyó szorgalmas földmérési gyakorlatokat olyan nagyszerű művek alapozták meg, mint Jo. Friedr. Penther, göttingai egyetemi tanár, bányafőtanácsos *Praxis geometriæ* és *Zugabe zur Praxis geometriæ.*, Augsburgban 1745-ben, és azóta több kiadásban megjelent műve, amelyben a mensa praetoriana, asztrolábium, boussole és egyéb földmérő, szintező és rajzeszközök használatát, helyszínrajzok és térképek készítését, szárazföldi és vízi szintezést, eme műveletek gyakorlati fogásait magyarázza. Az instrumentumok kezeléséről, használatáról, de még készítéséről is hasznos tanácsokat ad Nic. Bion, francia mérnök, tűzértiszt *Usage des instruments de matematicque* c. művében, amelyet J. Gabriel Doppelmayer *Neueröffnete mathematische Werkschule* (Nürnberg 1741), avagy latin feljegyzéssel *De instrumentis mathematicis*, (Nürnberg 1741) címmel is kiadott. — Segédkönyvül szolgált Bernard Foret de Belidor, tudós francia mérnök, az Arsenal igazgatója, a modern aknaharc megteremtője *La science des ingenieurs*, Párizsban, 1729-ben megjelent, németül Nürnbergben 1757-ben kiadott *Ingenieur Wissenschaft* c. 2 k. munkája; Belidor műve, Bion kiegészítésével, hadi és polgári mérnökök számára a Bécsben, 1759-ben megjelent *Neuer Cours mathematicus*, illetve a *Neue mathematische Werkschule* (Wien 1773). Térképíró, másoló gyakorlatokhoz jó forrást szolgált — mint ahogy az Országos Levéltárban és a Piarista Levéltárban fennmaradt szenci anyag mutatja — Joh. Jac. Marinoninak, a Kriegsakademie igazgatójának, Bécs külső erődítményei tervezőjének, a nagy térképezőnek *De re ichnographia . . . ex propriis exemplis*. (Wien 1751) c. műve.

Nincs levéltári nyoma annak, hogy az intézetben *bányamérési* felvételeket készítettek volna. Az alapítólevél megkívánja a geometria subterranea tanítását. Az 1765-i vizitáció jegyzőkönyve szükségesnek tartja a bányavárosokban végzendő tanulmányi látogatásokat „pro capiendõ firmiore experimento”. A mérőszerek jegyzéke ismételten jelzi a „selmeci instrumentumokat”, a Zulegumentumot (felrakóműszer), a Schinzeug cum pixide magnetica mérőt, sőt javítottásukkor „maxime necessaria” jelzéssel említik. Az érc- és sóbányákra vonatkozó tárgyi, jogi, szokásjogi, jövesztési, szállítási, bányamérési kérdésekkel foglalkozó szakkönyvek bőséggel szerepelnek a jegyzékben: Friedrich Wilhelm Opper, freibergi bányafőkapitány: *Anleitung zur Markscheidekunst* (Dresden 1749). Bányaműszerek színvonalas képeit, valamint logaritmus-, szinusz- és tangens-táblázatot mellékel a könyvhöz. Nic. Voigtel: *Geometria subterranea, oder Markscheide — Kunst* (Leipzig 1714). Opper e mű szerzőjét, aki neves matematikus és az eislebeni bánya dézsmatisztje, a bányamérés nagy tanítójának tartja. Löhneiss, G. E.: *Bergordnung* (Stockholm 1690) és Hertwig, Christoph: *Bergbuch* (Dresden 1744); a bányamérnök hivataláról, kötelességéről, intézkedési köréről és felelősségéről szól. Justi, Joh. Chr.: *Grundriss des gesammten Mineralreiches* (Göttingen 1757). Joh. Gottlob Lehmann, bányatanácsos, a szentpétervári cári múzeum igazgatója, metallurgista: *Einleitung in einige Theile der Bergwissenschaft* (Berlin 1751). Változatlanul nagy becsben van még a 18. században is az ésszerű bányászat megteremtőjének, Georgius Agricolának *De re metallica libri XII*. (Basel 1756) c. alkotása.

Ha nem is nagy bőségben, de kellő számban találunk a Piarista Levéltárban szenci építészeti (architectura civilis) dolgozatokat: építészeti elemek szerkesztését, keresztmetszeteket, perspektivikus és ortográfiai rajzokat, köztük igen jelentőseket is.⁸

⁸ Magyar László és Nedeczky Pál rajzai Mária Terézia budai várpalotájáról: ezek már a Szencéről Tatába helyezett Studium Cameraticumban készültek 1779-ben és a palotaépítés dokumentációjában a Zeller-féle sorozat kiegészítői. Vö. Mojszer Miklós: *Architectura civilis*. Művészettörténeti Ért. 1957. HEGYI Ferenc: *A Collegium Oeconomicum diákjainak két jeles rajza Mária Terézia budavári palotájáról*. Piarista Évk. 1962. (Kézirat.)

Itt szerepelnek a jegyzékben a 18. század építészeti könyvei, sőt az előző korok kiemelkedő klasszikusai is. Itt is elsőnek említjük a legjelentősebbet, Penther, Joh. Friedr. *Ausführliche Anleitung zur bürgerlichen Baukunst* (Augsburg 1745) c. leheletfinom rézmetszetekkel illusztrált művét, német, francia, olasz, latin szakszótárral, kő- és faházak, alaprajzok, homlokzatok, metszetek, oszloprendek, középületek, főúri rezidenciák, kastélyok ábrázolásával. Sebastian Le Clerc franciából németre fordított népszerű műve: *Abhandlung der Baukunst* (Nürnberg 1759), 200 saját metszettel szintén ott van a Collegium Oeconomicum könyvtárában. Továbbá Sturm, Leonhard Chr. — Goldmann, Nic. *Zivilbaukunstja* (Augsburg 1750) és Joh. Jac. Schübler, az architektónikában hallatlanul leleményes nürnbergi építész a polgári építészet alapvető szabályairól, a perspektíváról, a rajzolás művészetéről, a tőle feltalált mensula preatorianáról, az antik építészetről, az ácsművészetéről szóló két műve is szerepel a jegyzékben: *Sciagraphia artis tignariae oder Zimmermannkunst* (Nürnberg 1749); és *Perspectiven-Belustigung von etlichen Lusthäusern, künstlichen Vogelbauern* (Nürnberg 1749); Pozzo, Andrea (Puteus, Andreas): *Mahler- und Baumeister-Perspektiv* 1—2 Bd. (Pictorum atque architectorum perspectiva, Augsburg 1706—9), összesen 222 rézmetszettel; Barozzio Vignola, Jacob, L. Chr. Sturmtól németre fordított műve az oszloprendekről; Wolff, Chr.: *Architectura et Perspectiva* (Viennae 1763).

A kollégium néhány kiváló vízimérnököt (hydraula) is nevelt, mint Pongrácz Ignác, Várady Pál, Klohammer János, akik az Építészeti és Vízügyi Igazgatóság vezető emberei lettek. A vízügyek felé egyébként is nagy a vonzódás, sok a vízrajzi térképész. A tankönyvek és az összefoglaló matematikai művek hidraulikai fejezetei mellett meg kell említenünk a kor nagy szakkönyvét Bernard Forest de Belidor *Architectura hydraulica* (Augsburg—Wien 1740) c. hatalmas munkáját. Témaköre: vízemelés, vízvezetés, a folyó- és tengervíz hasznosítása az erődítmények építésében, a kereskedelemben és a földművelésben; Belidor, B. F. de: *Architectura militaris*. (Nürnberg 1757).

A földmérési és építészeti rajzok kellő színvonalú *rajzkészítést* kívánnak. A fent említett művek a rajzolás „Handgriff”-jeit (fogásait, fortélyait) is tartalmazzák. A térképek és építési rajzok készítéséhez azonban általánosabb tanítást is adnak a könyvtár következő értékei: Dupein *Schatir Kunstja* (Nürnberg 1759) vagy *Instructio de coloribus siccis seu Pastel* (Nürnberg 1757).

Kiss Adorján szenci rektor *Diarium*ából⁹ értesülünk arról, hogy mechanikából, aerometriából és hidrosztatikából egy összefüggő anyagrész elvégzése után ún. tentament (vizsgaféle egy-két meghívott vendég jelenlétében) rendeztek. Tankönyvül Chr. Wolff ún. *Germanica matheseos elementa*,¹⁰ vagy népszerűen *Elementa* c. 7 oktáv kötetben, inkább füzetben, megjelent művét használták. Javított és tömörebb kiadása a *Compendium elementorum matheseos universae* (Lousannae et Genevae 1758):¹¹ 2 kötetben, latin nyelven jelent meg ismételt kiadásban. A könyvtárnak bizonyára legforgatottabb könyvei a matematikai könyvrők fejedelmének, Christian Wolff hallei egyetemi tanárnak a nevezetes, elsősül 1750-ben Bécsben 4 kötetben, majd 1763-ban ugyancsak Bécsben 6 oktáv kötetben kiadott *Der Anfangsgründe aller mathematischen Wissenschaften erster* (2., 3., 4., 5., 6.) *Theil* c., az összes matematikai tudományok kompendiumát tartalmazó műve. A kötetek tartalma: a) módszertan, aritmetika, geometria, trigonometria, b) építészeti, ballisztika, hadiépítészeti, c) mechanika, hidraulika, perspektíva, e) gömbháromszögtan, csillagászat, földrajz, időszámítás, (nap)órakészítés, f) algebra, differenciál- és integrálszámítás. Az

⁹ *Piarista Levéltár*, For 0—10 Fasc. 1. Nr. 9.

¹⁰ WOLFF: *Compendium elementorum*. Praefatio auctoris XII. 1.

¹¹ Ez a mű szerkezetében és tartalmában azonos Wolff: *Auszug aus den Anfangs Gründen aller mathematischen Wissenschaften zu bequemerem Gebrauche der Anfänger*. (Frankfurt—Leipzig 1755) német nyelvű változatával.

utolsó kötet függelékében *Mathematische Schriften* címen igen értékes szakirodalom-történetet kapunk.¹²

A könyvtárnak kincsszámba menő értéke volt Jacob Leupold *Theatrum machinarum c. különféle folió* kötete.¹³ A kötetek tartalma: a) *Theatrum machinarum hydrotechnicarum* (Schauplatz der Wasserbaukunst, Leipzig 1724), b) *Theatrum machinarum hydraulicarum* (Wasserkunst, Leipzig 1724), c) *Theatrum machinarum* (Hebreuge, Leipzig 1725), d) *Theatrum staticum universale* (Wage- und Gewichtkunst, Leipzig 1726), e) *Theatrum Pontificale* (Brückenbaukunst, Leipzig 1726), f) *Theatrum arithmetico-geometricum* (Messkunst, Leipzig 1727). Mindegyik kötet 50 – 60 rézmetszetű képet ad.¹⁴

Keressük a katalógusban azokat a könyveket, amelyek ennek az egyedülálló iskolának a szellemi erőforrásai és az elméletek hajszálerein át táplálói voltak. Az ökonómia, a politika és a filozófia ezek a tudományok, amelyeknek a hasznos polgárt kell az ország, az összmorarchia számára nevelniük és, amelyeket Chr. Wolff, J. Sonnenfels és J. Chr. Justi szelleme éltetett.

Johann Christian Justi szerepel a katalógusban a legtöbbet. Főműve: *Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller ökonomischen und Kameralwissenschaften* (Leipzig 1758). Továbbiak: *Grundsätze der Polizeywissenschaft*. 2 Bd. (Göttingen 1759); *Die Chimäre des Gleichgewichts von Europa* (Altona 1758); *Grund – Riss der guten Regierung* (Frankfurt 1759); *Vollständige Abhandlung von den Manufakturen und Fabriken* (Kopenhagen 1758); *Die Wirkungen und Folgen der wahren und falschen Staatskunst in der Geschichte des Psammitichus Königs von Aegypten*. 2 Bd. (Frankfurt 1759); *Abhandlung von der Vollkommenheit der Landwirtschaft* (Leipzig 1762); *Schau – Platz der Künste und Handwerke, oder vollständige Beschreibung derselben*. 2 Bd. (Berlin 1762–65). (Az utóbbit franciából fordította németre.)¹⁵

A katalógus közli a kötelező politika-tankönyvet: Daries (Darsis), Joachim: *Grundsätze der Cameralwissenschaften* (Jena 1756). Mária Terézia utasítására Bécsben Sonnenfelsel kellett hallgatnia, nála vizsgáznia Risinger Özséb szenci piaristának, aki aztán Szencen az 1770-ben újonnan létesített politico-cameralis katedrán tanította a kameralisztikát Sonnenfels, Josef: *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft* (Wien 1762–67) c. műve alapján. Ezt a könyvet a szükséges (24) példányszámban a királynő juttatja az intézetnek.¹⁶

A merkantilizmus német ágának, a kameralisztikának, a „camera principis”-nek az uralkodó pénztárának fejlesztése az elsődleges célja. Következésképpen felvirágozott a könyvelés gyakorlata és irodalma. A katalógus feljegyzi a Szencen tankönyvül használt szerzőket: La Porte *Einleitung zur doppelten Buchhalterey* (Wien 1764) c., valamint a névtelen szerzőtől származó, de az alapítólevélben kötelező tankönyvül előírt *Einleitung zu einem verbesserten Cameral Rechnungs Fuss* (Wien 1764) számviteli művet. A korokban elismert művek a kamarai, tehát az előirányzatból kiinduló könyvelési eljárást mutatják be. Fontosabbá vált a számolás tudománya is. Az alpműveletek, a törtek, a legkisebb közös többszörös, az arány és aránypár, a váltóműveletek, a kamat- és kamatoskamat szá-

¹² Az f-kötetet leszámítva, azonos tartalmú, de sűrítettebb a két tankönyv célú kiadás az *Elementa* és az *Auszug*.

¹³ A Leupold-kötetekért 50 forintot fizettek Josef Krüchten bécsi könyvkereskedő 1763. nov. 10-i számlája szerint. Összehasonlításul: 1 font szalonna vagy 10 tojás ára 3 garas volt.

¹⁴ WOLFF: *Mathematische Schriften* 101. I.

¹⁵ MEUSEL: *Lexikon* 6. kötet „Justi”.

¹⁶ Az 1771-i káptalani jelentésből. – Risinger később a kassai akadémián tanította a politikát. Műve kiadásra készen, cenzori jóváhagyással, 1811. febr. 20-i keltezéssel, mégis kiadatlan maradt. Most a Piarista Levéltárban van: *Politica, Commercica, et Res Aeraria Eusebii Risinger*. 3 vol. P. L. For. 0–5, 29.

Abth. S. von Clausbergs
Techn. u. f. Demonstrative
1791

Rechenkunst,

von
Wissenschaft, gründlich und
kurz zu rechnen.

Inhalt:
Sowol gemeine als andere Kaufmännische
Rechnungsarten, Proben und Wechsel-Verträge
auf besondere kurze Weise gründlich gelehret
werden.

und eine Beschreibung Europäischer Münzen,
Wechselarten und Wägen,
eine Vergleichung der Gewichte und Eisenmaße,
die wahre Berechnung des Interzussil,
eine neue Logarithmische Tabelle,
auch mehr
andere Mathematische und curiose Rechnungen
begelehret sind.

In dieser Dritten Auflage
ist die Beschreibung der Europäischen Wägen u. Wechselarten
bis auf gegenwärtige Zeit fortgesetzt.

Leipzig, 1762.
Verlegt Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn.
Mit Königl. Erlaubnis, wie auch S. M. und Churf. Erlaubn.
ausruhm. Privilegio.

Si 257. mal. claus. 1778

IV. 3. 7

Ignaty Tompracz.

Bonyrad

Alexander
Banoczy 1778 & 79

mítás, a számtani és geometriai haladvány, a logaritmus, a pénznemek, a hossz-, súly- és úrmértékek átszámítása — mindez szükséges a számbeli nyilvántartáshoz, és Christian von Clausberg *Demonstrative Rechenkunst und Wissenschaft gründlich und kurz zu rechnen* (Leipzig 1762) c. tankönyve alapján tanulták. (A könyvjegyzék 25 példányszámban jelzi.)

A Collegium Oeconomicum szellemét, légkörét át- meg áthatotta, sőt az olvasón át meghatározta a felsorolt politia-politika tankönyvek szelleme. Milyen filozófia igazolja ezt a politikai szellemet? A tanári kar tanulmányi éve folyamán egy életközelséget ébresztő böleselet légkörében élt. A filozófiának matematikai-fizikai alapon való fejtegetése a pesti piarista iskolában már 1743-ban megkezdődött Cörver Elek vezetésével és ennek, mint diákok részesei voltak — a fennmaradt, kinyomtatott disputációs tézisek szerint — pl. Keglevich János ökonómiatanár, Konya Kristóf, az első szenci rektor.¹⁷ Chr. Wolff, Newton, Leibnitz és a „hatalmas munkásságú” piarista Edvardus Corsini voltak ennek a fizikai-mechanikai, eklektikus, recentissima filozófiának táplálói. Ez a filozófia indukálta azt az életközelséget, amely már nemcsak megtűri, hanem kívánja is a gyakorlati tantárgyakat az iskolában.¹⁸

Közülük kiket is sorjáz elének a szenci katalógus?! Christian Wolff, a világosan rendszerező matematikus, a filozófia logikus tanítója, Voltaire szerint a „praeceptor generis humani” politikai-filozófiai műveit: *Cogitationes de Deo et mundo* (Halae 1758); *Politica; von dem gesellschaftlichen Leben des Menschen* (Halle 1752), *Moral, von des Menschen Tun* (Halle 1756); *Vernünftige Gedanken von Gott und Menschen*, 2 Bd. (Frankfurt 1760); *Jus gentium, methodo scientifica pertractatum* (Halae 1749); *Jus naturae, methodo scientifica pertractatum*. 8 vol. (Lipsiae 1741).¹⁹ A piarista iskolákra nagy hatással volt Corsini, Edvardi, Schol. Piar. *Institutiones philosophicae et mathematicae*. vol. 6. (Florentini 1731 — 34).²⁰ Gravesande, G. J.: *Physices elementa mathematica experimentis confirmata, sive introductio ad philosophiam Newtonianam* (Leidae 1742).²¹

Az alábbi tankönyvek és segédkönyvek a kollégium egy olyan gyakorlati tantárgyat jelzik, amelyet ma iskolásan kereskedelmi levelezés néven említenénk: lényegében hivatali-gazdasági iratok fogalmazása. Ilyen tárgyú dolgozatokból fennmaradt 16 darab az 1769. évből: gót betűvel azonos témájú feladatra írt, német széprírási és „stilus curialis” dolgozat, kérvények, folyamodványok önálló fogalmazása. A tantárgy neve: *Scriptura elegantior, stilus germanicus*.²² A Catalogus librorum stilisztikai segédkönyvei: Neukirch, Benjamin: *Anweisung zu deutschen Briefen* (Epistolae germanicae et introductio, Nürnberg 1759), *Neü secreteur, Wiener secreteur* (praktikus adatai mellett levelezési tanácsadó); Justi, J. Chr.: *Anweis zu einer guten Teusch — Schreibart* (Leipzig 1758, De stilo curiali). — Az alumnusok német nyelvi szóbeli és írásbeli készségét hivatottak fejleszteni a

¹⁷ Propositiones philosophicae ex illustrioribus veterum recentiorumque philosophorum placitis desumptae, quas . . . publice disputantes proposuit Mag. Christophorus a S. Nominie Jesu sub assistentia R D Alexii a S. M. Magdalena S. P. geometriae et philosophiae professoris. Budae 1745. Christophorus a S. N. J = Konya Kristóf, Alexius a S. M. Magdalena = Cörver Elek.

¹⁸ Ugyanez a filozófia recentior, hasonló gyökerekből, de belső erőttől is duzzadva emelte nagygyá a Konarski Szaniszlótól, a lengyel „Pater patriae”-től megreformált lengyel iskolaügyet, amely Kościusko Tádét és a lengyel forradalmi és reformnemzedéket nevelte olyan hatással, hogy a nemsokára felosztott Lengyelországban a lengyelség meg tudta őrizni nemzeti karakterét és a feltámadás csíráját. Vö. Jan I. BUBA: *Pijarzy w Polsce*. Nasza przeszłość XV., Kraków 1962.

¹⁹ GEORGI: *Suppl.* „Wolff”.

²⁰ HORÁNYI: *Scriptores S. P.* „Corsini”.

²¹ *Bibliotheca Krausiana* „Gravesande”.

²² O. L. *Acta fund. Lad A, fasc. 24 Nr. 468 — 504.* — A Collegium Oeconomicum tanítási nyelve a két alapító, Mária Terézia és Eszterházy Ferenc hajthatatlan akaratából német volt.

katalógus következő könyvei: Gottsched, Chr.: *Grammatica major* (Lipsiae 1767) és kompendiuma: *Progymnastica germanica* (Lipsiae 1765); Bél, Mathias: *Institutiones linguae germanicae in gratiam juventutis hungaricae* (Leutschoviae MDCCXVIII); Benjamin Hederich (†1775) szótára, *Schul-Lexiconja*, Frischii, Joh. Leonh. (†1743) *Dictionarium bilingue latine germanicumja*.

A könyvjegyzék összallományának nagyobbik fele német nyelvű, kisebb része latin, közte ilyen értékek is, mint Tomka-Szászky: *Introductio in geographiam Hungariae antiqui* . . . (Pozsony 1748). Magyar nyelvű kevés akad, p. o. a kalandos életű Vetsey István *Magyar geográfiaja*. (Pécs 1741). A sok fárasztó és körülményes fogalmazású német cím után üdítő Padányi Bíró Márton veszprémi püspök kedves barokk-rokokó könyveime: *Micae et spicae . . . avagy evangéliumi kenyér morzsalikok és apostoli búzakalászkok*. (Győr 1756) és . . . *külömb külömb féle prédikációk*. (Győr 1761).

Egy keveset még a könyvek külleméről! Értékük szerint megbecsült a könyvek borítása. Arany díszítésű, francia kötésű („Gal” = gallica compactura) 197 db, fehér pergamen kötésű („Perg al” = pergamena alba compactura) 118 db, barna bőr („Perg”) 109 db, kéregpapír kötésű, főleg a tankönyvül használtak (Charta) 309 db, fűzve, ill. jelzés nélküliek 42 db. Összesen 765 db. — A következő könyvméreteket említi a katalógus: Fólió 121 db, 4-to 330 db, 8-vo 291 db, 12-o 15 db, 16-o 4 db, 24-to 2 db, jelzés nélküli 2 db.

Mint kedves emléket, ereklyét közöljük a valószínűleg egyetlen reánk maradt, eredeti szenci, tűzvész is átélt, Tatába, majd a budapesti piarista könyvtárba került tankönyv címlapjának másolatát. A tulajdonos diákok beírt neve: Sánta József, a III. kurzus tagja 1770–71-ben, Pongrácz Ignác, a IV. kurzusból 1771–74-ben, pályája tetején Horvátország kamarai vízimérnök igazgatója, Banóczy Sándor már a tatai Studium Cameraticum hallgatója, később Ungvárott a Tábla kancellistája (1789).

HEGYI FERENC

Az első veszprémi hetilap története. Deák Ferenc 1865 áprilisában megjelent *Húsvéti cikke*, melyben készségét fejezte ki a 48-as törvények módosítására, nemcsak a hazai közönség körében, hanem birodalomszerte nagy feltűnést keltett. A Schmerling-rendszer bukása a küszöbön állt. Az önkényuralmi rendszer keretei közt passzivitásban élő, de már a többséget alkotó, Béccsel alkudni vágyó nemesség a közvélemény befolyásolására törekedett.¹ A megyegyűlések azonban nem működtek, ahol az egyes kérdésekben kialakult véleményeket megvitathatták volna.²

Ez vetette föl azt az igényt, hogy a gyors tájékoztatás érdekében megyénkben — számolva még a cenzúra adta korlátokkal is — hírlapot indítsanak. A hírlap alapításának gondolata a 23 éves veszprémi joggyakornok Eötvös Károlyé volt,³ aki megegyezett Ramazetter Károly veszprémi nyomdatulajdonossal. Ramazetter, aki 1847 óta rendelkezett a veszprémi nyomdával⁴ (vagyonra és tekintélye révén megyebizottmányi tag is volt),⁵ vállalta a kiadással járó felelősséget s a hetilap nyomtatását.

Érvényben volt még az időszaki nyomtatványok kiadására vonatkozó 1852. évi sajtórendtartás. Eszerint biztosítékpenzt kellett letenni a legfőbb rendőrszéknél. Vállalni

¹ *Magyarország története 1849–1918*. Bp. 1972. 120–121.

² *Veszprém. Hetilap. Mutatványszám*. Veszprém. 1865. máj. 24. 1. L. még NAGY László: *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956*. Veszprém. 1957. 89.

³ SZIKLAY János: *Veszprém város az irodalomban és művészetben*. Celldömök. 1931. 229.

⁴ NOVÁK László: *A nyomdászat története*. 5. 1801–1867. Bp. 1928. 78.

⁵ *Veszprém Megyei Levéltár*. Veszprém városának tanácsülési jegyzőkönyve az 1859/60. évről. dec. 16. 257.

kellett, hogy a „trón, a monarchiai kormányformára, a birodalom álladalmi egysége és épségére” nézve ellenséges irányt nem követnek. A sajtórendtartás azt is előírta, hogy „hivatalnokok a szerkesztésben csak úgy vehetnek részt, ha erre előljáró hatóságoktól előlegesen engedelmet kaptak.”⁶ Eötvös Károlynak volt oka arra, hogy az olvasóközönség előtt eltitkolja:⁷ valójában ő írja és szerkeszti a lapot, hiszen nemrégén csitulnak el a hullámok a leleplezett Almásy-féle összeesküvésben való részvétele miatt.⁷ Ramazetter megengedte, hogy az ő neve felhasználásával végezze Eötvös a szerkesztői teendőket.

A *Veszprém* című hetilap első mutatványszáma 1865. május 24-én jelent meg. A bevezetésben Eötvös a lap céljáról és feladatáról írt. A cél a megyei közélet szervezése és fejlesztése volt. Feladata kulturális és politikai jellegű is volt: a lakosság „anyagi és szellemi jobblétének emelése”, „lehető részletességgel ismertetni a megye s egyes községei múltját, jelenét, fen(!)tartani kitűnőbb férfiainak emlékét”, stb. Fő feladatnak tekintette a megyei viszonyok figyelését és irányítását. Várható volt ugyanis, hogy a még 1860 decemberében megválasztott megyebizottmány hamarosan újra működni kezd. Eötvös a közvéleményre úgy igyekezett hatni, hogy

„... mihelyt a bizottmány életbe lépend — s szeretjük hinni, ez idő nem messze van — közölni fogja a hozott határozatok miként teljesítését, párhuzamot fog vonni a megye s a többi megyék eljárása közt, igyekszik földeríteni az állást, melyet a bizottmány egyik vagy másik határozatával a kormány irányában elfoglal.”

A különböző pártállásúak vitáiraainak is helyet kívánt adni. Ramazetterrel együtt a hetilap fennmaradását a megye értelmiségének anyagi és szellemi támogatásától tette függővé.⁸

Kevés előfizető jelentkezhett, mert csak újabb mutatványszám hagyta el a nyomdát. Eötvös ismét fontos politikai eseményhez időzítette a lap megjelenését. 1865. november 7-én, az első megyebizottmányi ülésen ugyanis újra megelénkült a megyei közélet.⁹ A decemberre meghirdetett országgyűlésre képviselőket kellett választani. A *Veszprém* második mutatványszáma november 20-án jelent meg. Az ismételt előfizetési felhíváson kívül az egész szám tele volt a választási küzdelmekről szóló tudósításokkal, melyek Deák hívei érdekében íródtak.¹⁰ A veszprémi püspök külön nyomtatott körlevélben intette a megyebeli híveket: „... választói bizalmatokkal csak oly alkalmas férfiakat tiszteljete meg, kik... hívek a trónhoz és hazához.”¹¹ Pap Gábor vörösberényi lelkész, a *Veszprém* vezércikkének írója a protestáns egyház részéről buzgólkodott a kiegyezés érdekében. Eötvös pedig így érvelt az enyingi választási küzdelmekről adott tudósításában a kormányjelölt Kerkápoly Károly mellett:

„sajnálatos látni, minő nyomorú fegyverekkel kívánják némelyek Kerkápolyt elbuktatni. A többi közt azzal, hogy kormányjelölt. Meggyőződésem az, hogy ez idő szerint a kormányhoz szítást hazafiúság elleni bűnnek bélyegezni csak ferde felfogás mellett lehet.”¹²

⁶ KOVÁCS Máté: *Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig*. Bp. 1970. 22–25.

⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 2. Bp. 1893. 1357. h. I. még: SZIKLAY János: *Dunántúli kultúr munkások*. Bp. 1941. 372.

⁸ *Veszprém*. Hetilap. Mutatványszám. Veszprém. 1865. máj. 24.

⁹ *Veszprém Megyei Levéltár*. A Veszprém Megyei Állandó Választmány jegyzőkönyve. 1865. nov. 7.

¹⁰ *Veszprém*. Hetilap. 2. Mutatványszám. Veszprém. 1865. nov. 20.

¹¹ *Veszprém Egyházmegye*. Főpásztori körlevél. Kiad. RANOLDER János. Veszprém. 1865. okt. 4. 2 sztl. lev.

¹² *Veszprém*. Hetilap. 2. Mutatványszám Veszprém. 1865. nov. 20.

A kormány, a helyi sajtó és az egyházak befolyása miatt, s nem utolsósorban az önkényuralmi rendszer adta korlátok közt lezajló választási küzdelmekben számos hajdani határozati, illetve baloldali képviselőjelölt kibukott vagy visszalépett a jelöléstől. A Deák-párt többségbe került a megyében épp úgy, mint számos esetben más megyéknél is.¹³

A veszprémi hetilap tényleges megindulását újra hosszú hónapok várakozása előzte meg. Kerkápoly nem maradt hálátlan Eötvös iránt. Miután megálasztották országgyűlési képviselőnek, meghívta a maga helyére Pápára a bölcséleti tanszékre.¹⁴ Körülményes lett volna Pápáról a veszprémi lapot szerkeszteni, így Ramazetterrel felhagytak a lap megindításával.

1866 nyarán a kiegyezési tárgyalások huzavonájának felújulása országszerte növelte a türelmetlenséget.¹⁵ Eötvös, aki jobban vonzódott ahhoz, hogy részt vegyen a politikai közéletben, úgy intézte sorsát, hogy minél előbb Veszprémben legyen újra. Ramazetter július elsejével megindította a lapot. A szerkesztői munkálatokat Eötvös július végéig Pápán, augusztustól már Veszprémben végezte. A *Veszprém* című hetilap adatai szerint felelős szerkesztő Ramazetter volt, a főmunkatárs pedig Eötvös.

Eötvös a hetilapot a következő rovatokra osztotta fel: heti szemle (külpolitikai, kérdések, országgyűlési tudósítások), vezércikkek (földhitelintézetéről, választásokról, gazdasági kérdésekről, művelődésügyről, takarékpénztárakról), értekezések (ipar, gazdaság, kereskedés, tanügy, borgazdaság), közéleti mozzanatok (többnyire névtelenül megjelenő cikkek bizottmányi ülésekről, közegészségügyről, a balatoni gőzhajózásról, inségügyről), újdonságok, levelezések, vegyes tartalmú cikkek, s végül a szépirodalmi rovat. E rovatban helyi szerzők verspróbálgatásai jelentek meg, továbbá novella fordítások német és francia nyelvről. Színvonal tekintetében Jánosi Gusztáv versfordításai és Eötvös Károly novellái méltók említésre.¹⁶

Eötvösnek a hetilappal kapcsolatos tevékenysége és jól irányzott cikkei bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy a vármegye egyik legnépszerűbb embere lett. Pályája gyorsan fvelt felfelé. Még az ősszel megyei aljegyző lett, 1867 áprilisában pedig megválasztották első alügyésznek.¹⁷

Eötvös 1866. október 14-től december 29-ig, a hetilap időleges megszűnéséig Ráczekei álnév alatt írta cikkeit és végezte a szerkesztést.¹⁸ Cikkeiben gyakran foglalkozott a vidék kulturális viszonyaival. Egy alkalommal így írt:

„Az irodalom pártolása megyénkben fölötte szomorító. Nem hisszük, hogy az Akadémia s a Kisfaludy Társaság kiadványainak és a Budapesti Szemlének például volna nálunk tizenöt rendes olvasója összesen majd kétszázezer lélek közül.”

Cikksorozatban foglalkozott a vidéki ipar hiányosságairól is. A hetilapban Eötvös a ki-tűzött feladatnak megfelelően tért engedett a megye múltjával foglalkozó írásoknak. Megjelentette 18 éves öccsének, Eötvös Lajos bibliográfusnak (aki cikkei alá a Ráczekei álnevet írta) történeti írásait: *A pápai nyomda működésének rövid vázlatja és a Veszprém-megye írói* című cikksorozatot.¹⁹ Időszerű kérdésekről írt Pap Gábor lelkész. A gazdasági helyzetet elemző cikkében a mezőgazdaságra kedvezőtlenül ható időjárás miatt kialakult inséggel, a hitel magas kamatjával, közmunkával és szociális kérdésekkel foglalkozott.

¹³ *Magyarország története*... 124.

¹⁴ SZINNYEI: I. m. uo.

¹⁵ *Magyarország története*... 126.

¹⁶ *Veszprém. Hetilap. 1. évf. Veszprém. 1866.*

¹⁷ SZINNYEI: I. m. uo.

¹⁸ *Veszprém. Hetilap. 1. évf. Veszprém. 1866. okt. 14—dec. 29. L. még: GULYÁS PÁL: Magyar írói álnév lexikon. Bp. 1956. 365.*

¹⁹ *Veszprém. Hetilap. 1. évf. 1866. Veszprém. L. még: GULYÁS: I. m. uo.*

Szentgyörgyi Horváth Ágoston Veszprém művelődésügyéről s a modern gépek alkalmazásáról írt. Hochmuth Ábrahám rabbi a zsidóság emancipációjának kérdéséről s a veszprémi tanügyről fejtette ki nézeteit. A vármegyei tiszti főorvos, Pillitz Benő a megye közegészségügyi állapotairól adott tájékoztatást. Eötvös megjelentette Kerkápoly írásait is.²⁰

Annak ellenére, hogy a hetilap változatos tartalommal, a megyei élet szinte minden területére kiterjedő kérdéseket magába foglaló cikkekkal jelent meg, a *Veszprém*re mégis kevesen fizettek elő. A kiadót veszteségek érték. Ramazetter szerette volna magát felmenteni az óvadékpénz letétele alól, de kérvényét visszautasították.²¹ A hetilap iránti érdeklődésre kedvezőtlenül hatott a lakosság anyagi helyzetének leromlása, továbbá a kolerajárvány, amely az ősszel már jelentős számban követelt áldozatokat.²² Az érdektelenség Eötvöst is elkedvetlenítette. Azt is látnia kellett, hogyan sülyed néhány hónap alatt a hetilap a személyeskedések szintjére. Erről így írt, mikor a lap decemberi utolsó számában bejelentette a lap beszüntetését:

„Azt hittük, hogy ily lap a dolog természeténél fogva közszükségletté válik a megyében. Azt hittük, hogy a pártoknak egymás iránti politikai feszültsége a társadalmi érdekek téren el fog enyészni, csak a kellő tapintat, mérséklettség s a dolgok lehetően objektív fel fogása vezéreljen bennünket. Csalódtunk. Legjobb barátaink, elvtársaink közül többen elidegenedtek tőlünk, a párttekintélyek nem gyámolítának s a közintézetek, társulatok, egyletek nem keresék az alkalmat beléletműködésünknek a nyilvánosság verőfénye elé hozására. Volt azonban vigasztalásunk is. Örömmel vettük észre, hogy az iparos és kereskedő osztálynak java része bizonyos élénk érdekltséggel veszi tudomásul azon ismertéseket, melyek a megyét közvetlen érdeklő közügyeket illetőleg lapunkban megjelentek.”

A kudarc csak néhány hónapi tétlenségre kárhoyzhatta Eötvöst és a kiadót. Azáltal, hogy Eötvöst április 30-án megválasztották a megye első alügyészévé, lehetőség nyílt arra, hogy a megye támogatását a lap újraindításához — Eötvös befolyása révén — megnyerjék. Először Ramazetter nyújtott be fellebbezési kérvényt május 29-én a Belügyminisztériumhoz. Kérte, mentsek fel a biztosítékpénz lefizetése alól. Június másodikán közösen kérvényezték a megyei hatóságoknál, hogy az általuk kiadandó *Veszprém* című közlőnyt a megyei hatóság fogadja el közlőnyének.

„Azon meggyőződésben” — olvashatjuk a korabeli jegyzőkönyvben —, „hogy a sajtónak minden oldalról független, közügyeket a személyes érdekektől elválasztó, sőt a személyérdekeket közügyeknek alárendelő, higgadt, tiszta és mérsékelt irányú működése, nagyban mint kicsiben a szabad intézményeknek fejlesztője, közművelődésnek hatalmas eszköze, — kész a M. áll. Bizottmány kérvényben érintett „Veszprém” című lapot pártolni, ajánlani, s ha kiadó tulajdonos a közgyi hivatalos hirdetményeket lapjában díjmentesen felvesz. . . kész közlőnyének is elfogadni, . . . terhesnek nem tekinthető előfizetési ár mellett, a M. áll. Bizottmány kilátásba helyezi a lap járatására a megyebeli közöket is kötelezni.”²³

Júliusban a hivatalos szervek megkötötték Ramazetterrel az egyezséget a hirdetményi költségekre vonatkozóan. Ramazetter ajánlatot tett, hogy ő 25%-kal olcsóbban nyomatja ki lapjában a megyei közérdekű hirdetményeket, mint amennyiben különben a megyei hirdetések nyomdai költségei kerülni szoktak. A hatóságok elfogadták az ajánlatot, megbízást adtak az évi nyomdaköltség kiszámítására, s utasították a járási szolgabírókat hogy járáruk területeire eső közöket a *Veszprém* című hetilap előfizetésére kötelezzék.²⁴

²⁰ *Veszprém*. Hetilap. 1. évf. Veszprém. 1866.

²¹ Mj.: A levéltári adatok csak a fellebbezési kérvényről tanúskodnak.

²² *Veszprém*. Hetilap. 1. évf. Veszprém. 1866. nov. 11. (A vármegyei tiszti főorvos jelentése szerint a megyében 2112 megbetegedés és 852 halálet volt.)

²³ *Veszprém Megyei Levéltár*. A Veszprém Megyei Állandó Választmány jegyzőkönyve 1867. évről. 54, 392. sz.

²⁴ Ua. 1867/147. sz.

A kiegyezés megkötése s a koronázási ünnepségekkel járó izgalmak után 1867. augusztus negyedikén, vasárnap jelent meg újra a fólió-alakra változtatott *Veszprém*, most már mint megyei hivatalos heti közlöny. Feltehető, hogy e hetilap volt a megyék hivatalos lapjai közül az első. Eötvös erről így ír: „... tudtunkkal az ország törvényhatóságai közt megyénk az első, mely mint olyan, belátva az időszaki sajtó fontosságát, elismerését tetteleg érvényesíteni törekedett.”²⁵ A hivatalos közlöny célja és feladata is megváltozott. A politikát mellőzve, a szépirodalmi részt lecsökkentve szinte csak a közügy, ezen belül is főként a gazdasági élet kérdéseinek megvitatására kapott teret. Eötvös Lajos további cikksorozata Veszprém megye íróiról és Ács Rudolf megyei főlevéltárnok helytörténeti írásai enyhítettek a lap egyhangúságán. A Balaton ügye, a népnevelés kérdése, megyei bizottmányi ülések ismertetése s a helyi iparoskörnek a Budapest – Grätz vasútvonal kérdésével és az iparüggyel kapcsolatos memorandumai töltötték ki a *Veszprém* hasábjait. Azok a hivatalnokok, papok, képviselők, akik korábban lelkesen támogatták írásaikkal a hetilapot, s annak tartalmát változatossá tették, most hallgattak.

Kevesen fizettek elő ezúttal is a hetilapra, érdektelenség fogadta az újabb előfizetési felhívásokat is. A kiadót kellemetlen hírek is érték. A Belügyminisztérium fellebbezési kérvényét visszaküldte azzal a megjegyzéssel, hogy kérése nem teljesíthető, de méltányosságból az óvadékpénz letételére három hónapon túl nem terjedhető határidőt nyerhet.²⁶

Ramazetternek az év végén le kellett fizetnie azt az összeget, amelyet a lap eddigi kiadásáért lefizetni kellett. A megyével kötött egyezséghez híven minden községnek megküldte rendszeresen a lapot, mégis számosan adósak maradtak az előfizetési árákkal. Még két év elmúltával is a hatóság segítségét kérte, hogy a megküldött lapok árát megkap hassa. (1869-ben még mindig 72 község nem fizetett.)²⁷

A megyei támogatás ellenére sem a kiadó, sem Eötvös további áldozatkészségre nem volt hajlandó. A *Veszprém* 1867. december 29-i számában Eötvös bejelentette, hogy a hetilapot beszünteti, mert a Megyei Állandó Bizottmány és a megye értelmisége nem támogatja. „Lapunk lelkes kiadója pedig” — írja — „a lap alapítása s fenntartása körül hozott súlyos áldozataiért fogadja el a nyilvános elismerés köszönetét.”

A felhozott indokok háttérben minden bizonnyal a város és környékének gazdasági viszsamaradottsága áll. A déli vasútvonal kiépítésével a kereskedelem és ipar elsorvadt. A fejletlen gazdasági élet kedvezőtlen kihatással volt a helyi kulturális viszonyokra. A lakosság vékony rétegét képviselő polgári-nemesi értelmiség jelentős hányada politikai vagy gazdasági függőségben élt; aktív szellemi támogatást ezért a hírlap fennmaradásához nem nyújtott. A közügyek iránt érdeklődést mutató veszprémi és pápai iparosok és kereskedők viszont csak olvasói voltak a *Veszprém*nek, passzív támogatásuk nem volt elégséges ahhoz, hogy a lap fennmaradhasson.

SZEGLETI ILDIKÓ

Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben. A húszas évek derekától a magyar külpolitika fontos eleme lett az ún. kultúrdiplomácia.¹ A kultúrpolitikát a közvetett külpolitika területének tekintették. A külföldi kultúrpolitikai tevékenység súlyának megnövekedését több tényező magyarázza. Ezek közül a legfontosabb az, hogy az ellenforradalmi rendszer

²⁵ *Veszprém*. Hetilap. 2. évf. 1867. aug. 4.

²⁶ Veszprém Megyei Levéltár. A Veszprém Megyei Állandó Választmány jegyzőkönyve. 1867/448, 866. sz.

²⁷ Veszprém Megyei Levéltár. ua. 1868/107, 1018. sz., ua. 1869/604. sz.

¹ A dolgozat megírásához felhasználtam Hubay Miklós szíves szóbeli közléseit; segítségét ezúton is köszönöm. A jegyzetekben Hubay szóbeli közléseire Hubay sz. k. jelöléssel utalok. — A kultúrdiplomácia elveire és céljaira I. HANKISS János: *A kultúrdiplomácia alapvetése* (Magyar Külügyi Társaság 1936.) c. munkáját.

létrejöttje után egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy kitörjön a politikai elszigetelésből és a külföldi országok közvéleménye előtt bebizonyítsa „szalonképességét” és ellensúlyozza a rezsim rossz hírét. Amint az a szakirodalomból jól ismert, Horthyék hatalomra jutásuk pillanatától kezdve napirendre tűzték a revízió ügyét. A revíziós propaganda műveléséhez viszont nemcsak belföldön, de külföldön is propagandabázist kellett létrehozniuk. Ebben a tekintetben vezető szerepet szántak a külföldi magyar állami és magán kulturális intézményeknek. A magyar kultúra rendszeres külföldi propagálása útján a külföldi közvélemény előtt be akarták bizonyítani, hogy Trianonban nemcsak Magyarországot érte sérelem, hanem az egész nyugati világ kultúráját, és ezzel együtt az általános emberi haladás ügyét is.² Külfölddel való szellemi kapcsolatainkat éppen ezért elvi tévedések és egyoldalúság jellemezték. Elvileg helytelen volt, hogy a külföld felé irányuló kultúrpolitikát, amely a nemzetekkel a szívélyes jó viszony és a termékeny kulturális együttműködés kimunkálására hivatott, a Trianon revíziójáért indított harc szolgálatába állították. Ennek a kulturális külpolitikának az egyoldalúsága pedig a túlnyomóan nyugatra irányultság és a szomszéd államokkal (Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával) szembeni, kifejezetten ellenséges magatartás volt.³

A külföldi kultúrpolitikai tevékenység tervszerű, rendszeres és szervezett formájának kimunkálását Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter kezdeményezte.⁴ A külföldi kulturális intézményhálózatot a revízió jegyében, kultúrpolitikai missziós feladatok betöltésére és az elit értelmiség nevelésére alkották.

Magyarország a harmincas évek végén már mintegy félszáz külföldi kulturális intézménnyel rendelkezett, három Collegium Hungaricummal, két tájékoztató könyvtárral, kilenc Magyar Intézettel, hat egyetemi tanszékkal, harmincegy lektorátussal és két ekleitikus folyóirattal: a *The Hungarian Quarterly*vel és a *Nouvelle Revue de Hongrie*-vel fejtett ki külföldi kultúrpolitikai tevékenységet.⁵

A tájékoztató könyvtárak különleges helyet foglaltak el az egész intézményrendszeren belül. Feladatuk elsősorban az volt, hogy jóformán valamennyi magyar vonatkozású ügyben felvilágosítást adjanak, gyűjtsék a fogadó országokban kiadott magyar vonatkozású műveket. Információs kiadványokkal, hangversenyekkel, kiállításokkal és más rendezvények szervezésével szolgálták még a magyar kultúrpolitika érdekeit. A tájékoztató könyvtárak kapcsolatot tartottak a könyvkiadókkal, a folyóiratok napilapok és rádióállomások szerkesztőivel, valamint minden Magyarország iránt érdeklődő külföldi kutatóval. Fontos szerepük volt még a külföldi magyarok kulturális igényeinek kielégítésében is.⁶ Rövid fennállásuk alatt a magyar tájékoztató könyvtárak néhány kivételtől eltekintve (ellentétben a hasonló feladatot ellátó angol, amerikai, francia, német és olasz kultúrintézményekkel) nem vállalkoztak arra, hogy önálló könyvkiadói tevékenységet folytassanak, könyv- és folyóiratterjesztő szerepük viszont igen jelentős volt.⁷ Magyarország hadbalépésének logikus következménye volt, hogy a szövetséges államok területén működő magyar kultúrintézményeket, mint ellenséges állam ügynökségeit sorra bezáratták a szövetséges államok illetékes kormányhivatalai. A fasiszta államokban és a náci Németország megszállta európai fővárosokban tevékenykedő kultúrintézmények eredeti rendeltetésüknek

² GRATZ Gusztáv: *Kulturális propaganda*. = Az Újság 1922. febr. 25.

³ „Kultur-diplomácia — Egyre gyakrabban hangzik fel a sajtóban, kultúr-diplomáciát kérünk a nagy külföldi városokba...” = A műgyűjtő, 1929. 133 l.

⁴ BARANYAI Lipót: *Kultúra és nemzet*. = Forrás 1943. január 6–8.

⁵ PALKERT Géza: *Külföldi magyar intézetek*. = Magyar Szemle 1940. 135–191.

⁶ RÓNAI Tamás: *A New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár történetéhez*. = Magyar Könyvszemle 1978. 1. szám.

⁷ Így pl. a New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár terjesztette az Egyesült Államokban a *Magyar Könyvszemlét*.

megfelelő munkát már nem végezhettek. Szokásos tevékenységüket megbénította a háborús légkör, ellátmányuk csökkentése, az ösztöndíjasok számának apadása és a fogadó városok ellen intézett légitámadások.⁸

Mindezek után talán meglepően hangzik, hogy a háború kellős közepén, 1943-ban a magyar kultúrpolitika vezetői új kultúrintézmény megnyitását kezdeményezték Svájcban. A terv megfelelt a Kállay-kormány külpolitikai elképzeléseinek is. A svájci kultúrintézmény jelentőségét abban látták, hogy a polgári demokratikus berendezkedésű, semleges államban tevékenykedve a szövetséges hatalmak kulturális megbízottaival is kapcsolatot teremthetnek, s a kulturális körökkel történő kapcsolatfelvétel közvetett úton előmozdíthatja a Kállay-kormány kiugrási kísérletét. Ugyancsak szempont lehetett, hogy Svájc a világháború alatt az egész kontinentális Európa számára képviselte a szabad sajtót. Itt adták ki a német, francia és angol szerzők klasszikus munkáit, itt voltak beszerezhetőek a Magyarországgal hadban álló államok területén megjelent könyvek, folyóiratok és napilapok.⁹

Európának e kicsiny, fegyverroptatástól mentes szigetét a menekültek és a politikai emigránsok mellett valósággal előzönlötték a hadban álló nemzetek diplomatái és hírszerzői is. A titkos kapcsolatfelvételek egyik legfontosabb színterévé vált Svájc. A semleges állam kínálta kulturális és politikai lehetőségeket a magyar külpolitika is megkísérelte kiaknázni.¹⁰ 1943 első hónapjaiban Zeyk Adél bárónő, a Külügyminisztérium Sajtóosztályára beosztott és a konzulátusi testület tagjaként Genfben akkreditált előadó előterjesztést tett a Külügyminisztériumnak olyan genfi intézmény felállítására, amely „társadalmi szalonon” kívül egy tudományos könyvtárnak is keretet adna.¹¹ A bárónő erdélyi arisztokrata családból származott és románellenes érzelmei közismertek voltak.¹² Zeyk a román diplomácia svájci tevékenységének ellensúlyozása szempontjából tartotta fontosnak tervét. Ez az elgondolás később azzal bővült, „... hogy ez az intézmény a békekötés idejére már kiépített bázisul szolgálna a magyar delegációnak, vagy folyamatban lévő munkálatoknak, ha a genfi kereteket is felhasználják a nagyhatalmak (Népszövetség, Munkügyi Hivatal)”.¹³ Ebből a koncepcióból a Genfben tanuló magyar ösztöndíjasok sem maradtak ki, tevékenységük ellenőrzésére és mindenekelőtt a kultúrpolitikai munkába történő bekapcsolásuk érdekében külföldieket is vonzó rendezvények keretét adó „társadalmi szalont” is kívántak teremteni.¹⁴

A Külügyminisztérium jóváhagyása után Zeyk bárónő 1943. július 1-től egy naptári évre kibérelte a 11 bis av. de Champel szám alatti Claparede-villát.¹⁵ A reprezentatív, háromszintes villában a szalonokon, vendégszobákon kívül lakószobák is voltak, amelyeket

⁸ Egyetlen példa a sok közül a berlini Collegium Hungaricum épületébe költözött át a berlini magyar nagykövetség, miután épületét bombatalálat érte. = Országos Levéltár (továbbiakban: OL.) K 639 VKM. 1940 – 1944. (*Külföldi magyar intézetek általános ügyei*) 1 cs. 1. t.

⁹ A második világháború alatti svájci–magyar kapcsolatokra összefoglalóan I. DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946. 215 – 226.

¹⁰ A magyar antifasiszta kortársak szerint: „A Kállay-kormány demokratikus propagandaközpontnak és egy esetleges visszavonulás külföldi főhadiszállásaként Genfét szemelte ki. A feladat keresztülvitelére legjobb erőt mozgósította: néhány liberális hírből álló, nem kompromittált politikust, mint Kövér Gusztávot, Baross urat a magyar szak-könyvtár őrének és 100 üresfejű, de annál jobb nevű ifjút... = *Magyar Nemzet Függetlenségi Frontja Közleményei* (a továbbiakban MNFFK.) 1943. szeptember 22.

¹¹ OL. Küm. K. 107. cs. 54. t. (Feljegyzés a genfi Magyar Házról).

¹² Hubay sz.k.

¹³ OL Küm. K. 107. cs. 54. t. (Feljegyzés a genfi Magyar Házról).

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

térítés ellenében magyar diákok lakhatták.¹⁶ A két alsó szintet a Külügyminisztérium és a Zeyk-féle „társadalmi szalon” céljaira rezerválták. A könyvtár helyét a felső emeleten jelölték ki.¹⁷

A Claparede-villa, vagy ahogy akkoriban nevezték a Magyar Ház vezetésével Zeyk Adélt bízták meg. 1943. július 5-én ünnepélyes keretek között nyílt meg a Magyar Ház.¹⁸ A Magyar Ház rendezvényei inkább riasztóak, mint vonzóak voltak. A Zeyk-féle össze-jövetelek a genfi magyar kolónia általános véleménye szerint „feudális” jellegűek voltak.¹⁹ A Magyar Ház keretei között nyílt meg a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár 1944 januárjában.

A megnyitáskor a könyvtár állományába mintegy 2000 (zömében referenzs-jellegű) mű tartozott. A könyvanyag legnagyobb részét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatta és juttatta ki Svájcba. Az állomány elenyészően csekély részét a Genfi Magyar Főkonzulátus helyezte letétbe a könyvtárnál.²⁰

A könyvtár vezetésével Baross-Drucker György miniszteri osztálytanácsost, a *Külügyi Szemle* felelős szerkesztőjét bízták meg, helyettesévé Vaska Gyulát nevezték ki.²¹ Baross és Vaska a könyvtár megszervezésén túl alig tettek valamit a könyvtár építése és fejlesztése érdekében. (Igaz, lehetőségeik is korlátozottak voltak, nem sokan keresték az alkalmat, hogy a fasiszta államok oldalán harcoló Magyarországgal kapcsolatba kerüljenek.) Baross több kísérletet tett arra, hogy a könyvtár iránt a svájci intellektuális körök érdeklődését felkeltse. Ezeknek a kísérleteknek a sorába tartozik a genfi Hotel des Berguesben adott vacsora is.²² A vacsorán a magyar részről megjelentek mellett Eugene Bujard, a genfi Tudományegyetem rektora, Albert Malche államtanácsos, William Rappard, a Nemzetközi Tudományok Intézetének igazgatója, Leopold Boissier, az Interparlamentáris Unió főtitkára, Waldemar Deonna, a Képzőművészeti Múzeum igazgatója, Pedro Rosello, a Nemzetközi Oktatásügyi Intézet h. igazgatója, Hans Wehberg és Paul Guggenheim, a Nemzetközi Tudományok Intézetének professzorai vettek részt. A meghívottak között voltak, de a vacsorán nem jelentek meg:²³ Carl Buckhardt, a Nemzetközi Vöröskereszt munkatársa, Maurice Bourquin, a nemzetközi jog művelője, Charles Burky geográfus, Jean Piaget pszichológus, Marcel Raymond irodalmár és Stelling Michaud történész professzor, a *Journal de Genève* munkatársa.

A kapcsolatszövés az intellektuális körökkel az intézmény feladatai közé tartozott, azonban Baross ott építette ezeket a kapcsolatokat, ahol nem kellett volna. (Ezt bizonyítja éppen az előbbi névsor is, a vacsorán alkotó művészek, könyvkiadók, napilapok és folyóiratok szerkesztőségének munkatársai nem jelentek meg.) Részben ennek következménye volt az az érdektelenség, amely a Magyar Tájékoztató Könyvtár konferencia-ciklusának megnyitását kísérte. Február 24-én Laky, volt miniszter és Debrovits a Statisztikai Hivatal vezetője előadást tartottak statisztikai kérdésekről és Magyarország gazdasági helyzeté-

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ „Magyar diákházat avattak Genfben.” — *Magyarság*, 1943. július 8. — *Pesti Hírlap*, 1943. július 8. — *Új Magyarság*, 1943. július 8. — *Nemzeti Újság*, 1943. július 9.

¹⁹ OL Küm. K. 107. 107. cs. 54. t. (Feljegyzés a genfi Magyar Házzal.) Továbbá I. még „A magyar demokrácia genfi vendégzerepléséhez” c. névtelen korabeli verset, amelynek egyik szakasza a Claparede-villában zajló eseményeket gunyorosan örököltette meg. = MNFFK, 1943. szeptember 22–23.

²⁰ OL Küm. K. 107. 107. cs. 54. t. (Genfi Magyar Könyvtár.)

²¹ Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben. = *Külügyi Szemle* 1944. március 150–151.

²² Uo.

²³ OL Küm. K. 107. 107. cs. 54. t. (Genfi Magyar Könyvtár, Baross „Pro Memoria” 1943. december 11. keletkezésű feljegyzése.)

ről. Az eseményre 50 előkelő genfi személyiséget, egyetemi tanárokat és újságírókat hívtak meg, azonban még az előadás előtt 46-an lemondták a meghívást.²⁴

Amikor a német megszállás harmadik napján, március 22-én a Sztójay-kormány kinevezésének híre Svájcba érkezett, a berni magyar nagykövet, Bakách-Besseney György báró aznap délutánra összehívta a Svájcban tartózkodó összes magyar külképviseleti szervek tisztviselőit és a többi hivatalos vagy félhivatalos minőségben ott tartózkodó magyar személyiségeket, hogy közösen foglaljanak állást a Sztójay-kormány ellen.²⁵ A Bakách-Besseney-csoport álláspontja az volt, hogy nem ismerik el a Sztójay-kormányt, csakis ezzel a kormánnyal szakítanak, nem pedig a rendszerrel és a kormányzóval. A disszidens diplomaták koncepciója az volt, hogy Horthy a német megszállás alatt elzárkózik a náccikkal történő minden együttműködés elől, Horthy nevében továbbra is ők képviselik Magyarországot külföldön, a Sztójay-kormány el nem ismerésével pedig közelebb kerülnek a szövetségesekhez, anélkül hogy diplomata státusukat és az azzal járó előjogokat elvesztenék. Azonban Horthy, akinek nevében németellenes politikát akartak folytatni hamarosan hivatalosan visszarendelte őket, a szövetségesek pedig a diplomata disszidenciával érdemben nem kívántak tárgyalni.²⁶ Magyarország Quisling-kormányá Bothmer bárót nevezte ki ügyvivőként a berni követség élére, akit azonban, mint a megszállókat kiszolgáló magyar kormány követét a svájciak nem voltak hajlandók fogadni, bár a svájci kormány azonban nem akadályozta meg, hogy Sztójay diplomatái átlépjék a svájci határt és a magyar külképviseletek (Bern és Genf) hivatalaiban berendezkedjenek.²⁷

A disszidencia kialakulása után, legalább az elvárható lett volna a könyvtár vezetőjétől és alkalmazottaitól, hogy csatlakozzanak a németekkel szembe forduló politikai emigrációhoz.²⁸ Baross és társai nem csatlakoztak a disszidenciához, továbbra is megőrizték „kormányhűségüket” Baross igyekezete, hogy mindenesetre politikailag possible maradjon, nem maradt következmény nélkül: az események hatására idegösszeroppanást kapott és ezért az egyik genfi klinikán hónapokon át kezelték.²⁹

Ez idő alatt bezárták a Claparede-villát és ezzel egyidejűleg a Magyar Tájékoztató Könyvtár is beszüntette ottani működését.³⁰ A könyvvállományt a genfi Magyar Főkonzulátus pincéjébe, majd a Hungária Diákegyesület és a genfi *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztőségének kezdeményezésére átszállították a Route Malagnue 8. számú házba.³¹ Itt ideiglenes olvasótermet rendeztek be. A könyvtár melletti lakásban Vaska lakott aki Balázs Ferenc segédletével kezelte a könyveket.³²

Magyarország felszabadulása után a magyar kormánysszervek rögtön hozzákezdtek a külföldi kulturális kapcsolatok újjászervezéséhez. Természetesen a külföldi kultúrpolitika

²⁴ A konferencia-ciklus megnyitása a Magyar Könyvtárban avagy önkéntelen kormányellenes propaganda. = MNFFK, 1944. március 15. 14.

²⁵ Honti Ferenc jelentése 1943. szeptember eleje és 1946. november vége között Svájcban és Franciaországban folytatott tevékenységéről. (Genf) 1946.

²⁶ *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1944. Hungary.* (Washington) 1965. 881–882.

²⁷ „Klubba tömörült magyar követek garázdálkodnak Svájcban”. = *Magyar Jövő* 1945. november 5.

²⁸ L. erre Baross-Druker György levelét. Kivonatossan közli az MNFFK. 1945. május 55–56.

²⁹ Uo.

³⁰ Új Magyar Központi Levéltár Válás- és Közoktatásügyi Minisztérium Kulturális Kapcsolatok Osztálya (továbbiakban: UMKL. VKM. KKO.) 1946. 49485. szám.

³¹ Uo.

³² Uo., a könyvtár használatára 1. még az *Egység* (1946. februári) számában megjelent kereset hirdetést: „A genfi Magyar Könyvtárban (8 route Malagnou) minden de. 9-től 12-ig, valamint szombatn du. 2-től 6-ig megtalálhatók az új hazai könyvek, az otthoni napilapok és folyóiratok, hallgatható a rádió. Szeretettel várunk minden magyart a genfi Magyar Könyvtárba”.

új elveinek kimunkálásában, céljainak meghatározásában korántsem volt teljes az egyetértés a koalíciós pártok között. Az azonban tény, hogy már ebben az időszakban (1945–1946) a megváltozott helyzetnek megfelelően felülvizsgálták az ellenforradalmi rendszer külföldi kultúrpolitikáját.³³ Az elleforradalmi rendszertől örökölt kulturális intézmények működését újra beindították azzal az elképzeléssel, hogy majd fokozatosan átszervezik az egyes intézményeket és az egész intézményrendszert megreformálják.

1946 júniusában a Genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár vezetésével Hubay Miklóst bízták meg.³⁴ Hubay akkor már több éve Svájcba élt, ahol eleven kapcsolatba került a legjobb értelemben vett „genfi szellemmel”. Magyarország német megszállása alatt Genfben jelent meg Hubay szerkesztésében, a magyar–francia kultúra összekötő kapcsát alkotva a *Nouvelle Revue de Hongrie*, amely nevét 1945-ben *Revue de la Hongrie Nouvelle*-ra változtatta. Szerkesztői munkája során Hubay kapcsolatba került a svájci könyvkiadókkal, folyóiratok és napilapok szerkesztőseivel is. Ezek az ismeretek és kapcsolatok a Magyar Tájékoztató Könyvtár eredményes tevékenységéhez nagymértékben hozzájárultak. Hubay első ténykedéseinek egyike az volt, hogy a még mindig a Route Malagnue 8-ban levő könyvtárban helyezte el Ferenczi Imrének a genfi *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztőségének felajánlott kb. 120 kötetnyi, részben a reformkorszak, részben a *Huszedik Század* körének válogatott szociológiai irodalmát felölelő hagyatékát, továbbá Vladár Ervin volt genfi főkonzul 50 kötetes és saját 100 kötetes könyvtárát.³⁵

Mindez jelentősen elősegítette a folyamatosan szerzeményezett művekkel együtt a könyvtári állomány felfrissítését és strukturális átalakítását. Kérésére felettesei hozzájárultak ahhoz, hogy az újonnan beérkezett könyvek, napilapok és folyóiratok másodpéldányait a Zürichi Magyar Egyesületnek küldjék meg. A könyvtár új vezetője feladatának tekintette a mintegy ezer főnyi genfi magyar kolónia kulturális igényeinek kielégítését, a svájci könyvtárakban található hungarica-anyag nyilvántartását, a kiadókkal, a folyóiratok és napilapok szerkesztőseivel való rendszeres kapcsolattartást. Mindezek érdekében szükségesnek tartotta a könyvtár sokszorosított francia nyelvű katalógusának megküldését a svájci kiadókhöz és közkönyvtárakhoz.³⁶ A Malagnou 8 nem volt ideális hely, mégis itt vált a könyvtár valóban tájékoztató könyvtárrá.³⁷

Tevékenységükben a legszembetűnőbb az a munka, amelyet kultúránknak a francia nyelvterület felé szétsugározatása érdekében végeztek. Ebben Hubaynak kétségtelen érdemei voltak, és abban is, hogy nagy súlyt helyezett a könyvtár és a tudományos élet kapcsolatára. E kapcsolat jelentőségét abban látjuk, hogy ha a könyvtár a tudományos élet és a hírközlő szervek egymással kapcsolatba kerülnek, akkor bármelyik kezdeményezését az összes többi is elősegíti és felerősíti. Amikor Hubay magyar írók, tudósok és alkotó művészek svájci utazását kezdeményezte, objektíve a mindennapok gyakorlatába vitte át az előbb vázolt kölesönhatást.

1946 októberében azzal a kéréssel fordult a „Comité International pour la Placement des Intellectuel Refugies (az intellektuális menekültek elhelyezésére alakult bizottság) igazgatójához Mme. Silberscheinhez, hogy a bizottság lásson vendégül magyar írókat, művészeket és tudósokat.³⁸ Silberschein asszony kedvezően fogadta kérését.³⁹ A háború alatt alkotó értelmiségieket (köztük magyarokat is) náci koncentrációs táborokból mentő

³³ A korabeli kultúrpolitikára összefoglalóan I. KERESZTURY Dezső: *Helyünk a világban* Bp. 1946. 173–208.

³⁴ UMKL. VKM. KKO. 1946–78039.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 1946–98901.

³⁸ Uo. 1946–107016, 1946–116761, és Hubay sz. k.

³⁹ Hubay sz. k.

szervezet vezetője, most lehetőséget biztosított arra, hogy mintegy 50 magyar alkotó (tudós, író, képzőművész, zeneszerző) Svájcba utazhasson a bizottság vendégeként, pihenésre és tapasztalatszerzésre.⁴⁰

A magyar kulturális élet meghívott kiválóságai között voltak pl. a következő írók: Heltai Jenő, Illyés Gyula, Zilahy Lajos, Tamási Áron, Cs. Szabó László, Sőtér István, Gyergyai Albert, Kassák Lajos, Hágy Gyula, Déry Tibor, Nagy Lajos, Márai Sándor, Karinthy Ferenc, Keszi Imre, Ottlik Géza, Zathureczky Ede és a többiek, akik nemcsak a svájci havasok üdítő levegőjét szívták magukba. Találkoztak más nemzetek íróival, művészeivel és tudósaival, felszólaltak konferenciákon, nyilatkozatokat adtak a sajtónak. Arról is szóltak, mi történik az országban. Mindez már önmagában is ösztönözte a könyvtár tájékoztatási funkcióinak kiteljesedését.

1946 októberében a Magyar Tájékoztató Könyvtár bérbe vette a lengyel főkonzulátus épületét. Itt nyílt meg újra 1947 máj. 15-én. A megnyitás nagy sikerrel zajlott le, amelyhez hozzájárult a Végh-quartett bemutatása és hangversenye a könyvtárban. Az ünnepségen megjelent svájci zeneszerzők elismerően nyilatkoztak Bartók művéről és a Végh-vonósnégyes szerepléséről.⁴¹ A könyvtár, hangversenyek szervezése mellett több magyar vonatkozású rádióműsort is előkészített a genfi rádió részére.⁴²

1948 januárjában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elhatározta, hogy a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtárat szociológiai és közgazdasági könyvtárrá fejleszti.⁴³ Dr. Szalai Sándor egyetemi tanárt kérték fel arra, hogy a beszerzendő művek jegyzékét állítsa össze.⁴⁴

Az elképzelés már nem valósulhatott meg. A lengyel főkonzulátus épületében bérelt helyiségeket 1948 áprilisában ki kellett üríteni. A genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár bezárta kapuit és többé nem is nyílt meg. Genfi kulturális intézményünk bezárása a hidegháború kibontakozásának időszakára esett.

Nem tudtuk kideríteni, hogy a könyvtár állományát hazahozták-e vagy sem.⁴⁵ Csak annyit sikerült megállapítanunk, hogy április 6-án a könyveket ládákbá csomagolva a genfi magyar főkonzulátus pincéjébe szállították, amelyet minden évben egyszer elönt a Genfi-tó vize.⁴⁶

RÓNAI TAMÁS

⁴⁰ Silberschein, Fanny 1938–1961 között a svájci bizottság igazgatója volt. Silberschein asszony szervezete számos magyar zsidó származású alkotót mentett meg, pl. Ádám Ottót, Blum Tamást, Erdős Pétert, Komlós Aladárt, Palotai Erzsébetet és másokat – Hubay sz. k. A magyar alkotók svájci meghívásra I. Magyar Írók Svájcban, muzsikuskok Párizsban. = *Magyar Rádió* 1946. nov. 29. 7., UMKL. VKM. KKO. 1946–116761, 1946–107016.

⁴¹ Uo. 1947–81952.

⁴² Uo. 1947–163707.

⁴³ Uo. 1948–243021.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 1947–181416, 1948–247129.

⁴⁶ A VKM felkérte a Külügyminisztériumot, hogy a könyvtár hazaszállításáról gondoskodják, azonban azt, hogy ez megtörtént-e vagy sem, nem sikerült kiderítenem. Ugyancsak nem találtam meg a könyvtár irattárát, amelynek hazaszállításáról gondoskodtak. Minderre I. UMKL. VKM. KKO. 1949–270029 és 1949–272261.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei. (Graz 1598—1600) A Szabó Károly-féle *Régi Magyar Könyvtár* (RMK) első két kötete által felölelt nyelvi, ill. területi hungarika-kategória új és igényes feldolgozása a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) elnevezésű vállalkozás keretében, mint a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár közös vállalkozása folyik. Ennek során 1971-ben megjelent — majd akadémiai díjat kapott — az RMNy első, 1601-ig terjedő kötete. Azóta elkészült a második periódus (1601—1635) kiadványait tartalmazó kötet kézírata is. A következő az 1636—1660 közötti korszakot öleli majd fel. Míután a munkálatok korhatára — az RMK 1711. záróévtől eltérően — az 1800. esztendő, szükségesnek mutatkozott a hazai közgyűjteményekben őrzött és e kategóriába tartozó 18. századi nyomtatványok regisztrálása. A legutóbbi időben — beleértve több külföldi könyvtár állományát is — mintegy 90 000 példány adata került így be az OSZK-ban vezetett nyilvántartásokba. Ennek során több mint négyezer, bibliográfiailag eddig még ismeretlen nyomtatvány bukkant elő, amelyek adatainak publikálására is belátható időn belül sor fog kerülni.

Amikor tehát az RMK I—II új, bővített kiadása, ill. annak folytatásának előkészítéséhez szükséges munkálatok mind elvben, mind gyakorlatban megnyugtató módon folynak, ezzel szemben a RMK III hasonló, rendszeres feltárása még el sem kezdődött. A hazai szerzők szellemi közreműködésével külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványok bibliográfiájának újraesztése mindaddig, amíg az I—II. kategória gondozása nem volt megnyugtató módon biztosítva, az adott személyi és anyagi lehetőségek között elcsúszott lett volna. Most azonban, hogy erről már nincs szó, hiszen az RMNy-vállalkozás lendületesen halad előre, végre gondolni lehet, de most már kell is, a hazai tudománytörténet szempontjából oly jelentős ún. személyi-intézményi hungarika közül legalább a szerzői hungarika kategória bibliográfiai gondozására. Ennek fontosságát és szükségességét Szentmihályi János az elmúlt évtizedek során számos fórumon újra meg újra hangsúlyozta.¹

Időszerűvé, sőt szükségesszerűvé vált tehát a szerzői hungarikával kapcsolatos munkálatok megindítása, amelynek első lépcsője a szempontok elvi tisztázása és rögzítése. Ide tartoznak olyan kérdések, mint amilyen az időhatár, a magyarországi természetes és jogi személyek kategóriájának szabatos meghatározása stb. Az illetékes fórumok erre vonatkozó elvi határozata és gyakorlati támogatása alapján azután megindult a tényleges munka. Hogy ennek során milyen mennyiségű és értékű új ismeretanyaggal lehet majd számolni, az természetesen előre nem jelölhető pontosan. Az előzetes felmérések és tapasztalatok azonban sokatígérőek. Így eddig is már több mint ezer olyan nyomtatványt tartanak az OSZK-ban számon, amely a Szabó—Hellebrant-féle RMK III-ban nem szerepel, pedig az erre irányuló rendszeres gyűjtés még meg sem indult. Ami pedig az előkerülő dokumentumok tudománytörténeti értékét illeti, arra legyen példa a Pázmány Péter által, első

¹ *Magyar Könyvszemle* 1958. 109—117.

grazi professzorkodása idején (1598–1600) írt és nyomtatásban közreadott vizsgatételek szűk területére szorítkozó, alábbi vizsgálódás eredménye.

Pázmány Péter hosszú, folyamatos kiképzése 27 éves korában fejeződött be, amikor is a közel négy esztendeig tartó római teológiai tanulmányainak végére ért.² Ekkor Grazba rendelték öt rendjének, a jezsuitáknak előjárói. Itt, Stájerország fővárosában Károly, majd fia és utóda, Ferdinánd főherceg — elsősorban a jezsuitákra támaszkodva — következetesen a protestánsok kiszorítására törekedett. Mind a stájer rendek, mind Graz városának lakói a 16. század hetvenes éveinek elején ugyanis túlnyomóan a reformáció hívei voltak.³ Károly főherceg 1571-ben telepítette be a városba a jezsuitákat, akiknek kollégiuma 1585-ben egyetemi rangra emelkedett.⁴ Az ellenreformáció céljainak megvalósítása érdekében az oktatási intézmények egész sorát hozták létre, amelyekben a század végén 90 jezsuita 1500 diákot tanított. A jelentős számú egyetemi hallgatónak 10–11 jezsuita professzor tartott előadásokat.⁵

Ilyen körülmények között lett a Rómából érkezett Pázmány 1597-ben a diákokthoz felügyelője, majd egyetemi tanári megbízatást kapott a bölcsészettudományi (philosophia) fekvésén.⁶ 1600-ig töltötte be ezt a posztot, amikor is hittérítő feladatokkal rövid időre visszatért Magyarországra (Vágsellye, Kassa).⁷ 1603–1607 között ismét a grazi egyetemen tanított, de most már a teológiai fakultáson. 1607-ben azután végleg hazatért.

A jezsuiták által világszerte egységesen alkalmazott tanmenetnek megfelelően az egyetemi fokozatok elnyeréséhez a jelöltnek nyilvános vizsga keretében kellett megvédenie azokat a tételeket, amelyeket az elnöklő professzor írásban előzetesen összeállított. Így e munkák szerzőjének is a vizsgáztatót (praeses) és nem a vizsgázót (respondens) kell tekinteni.

Pázmány első professzori működése tehát három évre (1597 ősztől–1600 őszeig) terjedt. Az ennek során általa készített és nyomtatásban megjelent vizsgatételek közül 1895-ben Carlos Sommervogel csupán kettőt vett számba nagy, jezsuita bibliográfiájában: az egyik a *De corpore naturali*, a másik a *De ente*.⁸ Hellebrant Árpád ezeket az adatokat az RMK III. kötetének pótlásába 1898-ban még utólag beemelte a 4813. és 4814. számok alatt, bár példányt nem ismert belőlük. 1905-ben Szinnyi József sem tett mást, mint hogy megismételte a fentieket.⁹

A legutóbbi években azután jelentős továbblépés történt a szakirodalomban Pázmány első tanársága során kiadott vizsgatételek megismerése terén. Juliane Keller 1970-ben közreadta az 1620 előtt készült grazi nyomtatványoknak a Grazban őrzött példányok alapján összeállított bibliográfiáját.¹⁰ A helyi püspöki könyvtárból ő már példányt is ismertett az 1600. évi *De corpore naturali*ből.¹¹ Sőt ugyanabból a gyűjteményből még egy korábban ismeretlen, 1598-ból származó filozófiai vizsgatételek két példányáról is beszámolt, amelyeket Joannes Ludeckius vizsgájára állított össze Pázmány.¹²

Óry Miklós Pázmány második tanárkodása idejének egyik, vizsgatételeit tartalmazó nyomtatványát¹³ 1605-ből a közelmúltban hasonmás kiadásban tette közzé. Ennek kísérő-

² ÓRY Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt 1970. 91–142.

³ FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter*. Bp. [1886], 25.

⁴ *Katholikus Szemle* 1935. 10–11. Kastner Jenő.

⁵ Sfk Sándor: *Pázmány, az ember és író*. Bp. 1939. 38–39.

⁶ 3. jegyzet 25–26. l.

⁷ *Ungarn Jahrbuch* 1976. 73–90. Óry Miklós.

⁸ *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Tom. VI.* Bruxelles–Paris 1895, 405. has.

⁹ *Magyar írók élete és munkái. X. köt.* Bp. 1905. 622. has.

¹⁰ *Grazer Frühdrucke 1559–1619*. Graz 1970.

¹¹ Jelzete: 54 I A 2/7–18 — Keller 175. sz.

¹² Jelzete: 54 I A 2/7–13 és 54 I A 2/8–19 — Keller 152.

¹³ RMK III 1018.

tanulmányában még további, Pázmány alatt, 1598-ban készült vizsgatételről is beszámolt,¹⁴ amely *De vario ac multiplici ente philosophico* címmel látott napvilágot, és amelynek egy példányát a grazi egyetemi könyvtárban őrzik.¹⁵ Az 1600. évi *De ente* című kiadványt azonban ő is csak a korábbi híradások alapján ismertette, mert példányt még nem sikerült találnia. Ugyanakkor éppen ennek a lappangó munkának jelentőségét hangsúlyozta Pázmány filozófiai tanának vizsgálatában, mert fennmaradt kézírataiból hiányzik a metafizikai és a lélekről szóló előadások szövege.¹⁶ Bitskey István — Óry munkájának ismertetése kapcsán — mint kutatási feladatot jelölte meg „a grazi egyetemi disputációkon Pázmány elnökletével védett többi libellus felkutatását”-t.¹⁷

Ezek után nem kis örömmre szolgált, amikor az olomouci egyetemi könyvtár egyik gyűjtőkötetében nem kevesebb, mint három. 1600-ban megjelent Pázmány-féle vizsgatételre bukkantam. Ezek között volt a Keller, majd Óry által Grazban már megtalált *De corpore naturali* egy további példánya.¹⁸ Előkerült végre a fentiekben már többször is említett és értékelt *De ente* is.¹⁹ Ezeken túlmenően felbukkant egy Pázmánytól szerkesztett és eddig teljesen ismeretlen vizsgatétel is 1600-ból *De speciebus corporis naturalis* címmel.²⁰

Így tehát most már 1598-ból két, 1600-ból pedig három Pázmány-féle nyomtatott vizsgatétel ismeretes, amelyek részletesebb bibliográfiai ismertetése a következők:

1. Theses philosophicae de vario ac multiplici ente philosophico, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus in artibus liberalibus & philosophia consequendo defendet nobilis et reverendus ac eruditus dominus Antonius a Zara Aquileiensis, earundem artium liberalium & philosophiae baccalaureus, praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro & professore ordinario. Disputabuntur in aula Graecensis universitatis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat Georgius Widmanstadius anno MDXCVIII.

A₁b: *Vera nobilitas est clarum esse virtutibus* címmel nyolcsoros vers szól Ferdinánd főhercegnek, akinek fametszetes címe is itt látható.

A₂a – A₃b: *Ferdinando archiduci Austriae, Styriae...* címzésű ajánlás, amelynek keltezése *Graecij ex academia Calend. Augusti anno 1598* és aláírója a vizsgázó *Antonius a Zara Aquileiensis*.

A₄a – D₁b: *De ente metaphysico I – X, De ente physico XI – XXX, De ente mathematico XXXI – XXXV, De ente morali XXXVI – XL, De ente logico XLI – L.*

D₂ab: *Epigramma nobilis et excellentis domini d. Joannis Baptistae Clari Forojuliensis, medici & philosophi in nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, assertionum philosophicarum defensorem* címmel hatsoros vers, amelyet *Eiusdem ad eundem* megjelöléssel négy további sor követ. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum dominum Antonium a Zara, doctoris insignibus decorandum* címmel tízsoros vers *Gregorius Nenadich, canonicum Zagrab., oratoriae facult. stud.* aláírással. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, doctoratus philosophici laurea donandum* címmel nyolcsoros vers *Petrus Mehillus, nobilis Macedo, rhetorica stud.* aláírással. — *Epigramma ad nobilem ac eruditum d. Antonium a Zara, thesium philosophicarum propugnatores* címmel *Carolus a Schrottenbach, liber baro, poeseos auditor* aláírással.

A⁴ – C⁴D² = [14] lev. – 4°

Óry 2.

Graz Universitätsbibliothek.

2. Theses philosophicae, quas ad magisterii gradum in philosophia consequendum defendet eruditus artium liberalium eiusdemque philosophiae baccalaureus, Joannes Ludecius Wricinensis Marchicus, s. p. a., praeside r. p. Petro Pazmani e Societate Jesu,

¹⁴ *Krisztus látható egyházáról*. Eisenstadt 1975. 38.

¹⁵ Jelzete: I 328520.

¹⁶ 14. jegyzet 33.

¹⁷ *Irodalomtörténeti Közlemények* 1975. 279.

¹⁸ Jelzete: 10884.

¹⁹ Jelzete: 10889.

²⁰ Jelzete: 10890.

philosophiae magistro & professore ordinario. Disputabuntur publice in aula Graecensis universitatis die Augusti hora. Graecii excudebat Georgius Widmanstadius anno MDIIC.

A₁b: *Symbolum* címmel tízsoros vers, amelynek *Joannes Ludeckius Marchicus, philosophiae baccalaureus* a szerzője.

A₂a–A₄b: *Martino episcopo Seccoviensi et vicario generali... archiepiscopi Salisburgensis per Styriam... domino ac patrono suo* címzésű ajánlás ugyancsak a vizsgázó, *Joannes Ludeckius Marchius* aláírásával.

B₁a–C₂b: Theses philosophicae. Ex metaphysicis I–X, Ex physicis XI–XXXIV, Ex mathematicis XXXV–XXXIX, Ex ethicis XL–XLIV, Ex logicis XLV–L.

C₃ab: *Ad eruditum d. Joannem Ludeckium, thesium philosophicarum propugnatorem* című 28 soros vers *Georgius Amende Misnius, artium ac philosophiae baccalaureus* tollából. – *Epigramma ad eruditum d. Joannem Ludeckium, magisterii insignibus decorandum* című tízsoros vers *Romedius Bendetto Tyrolensis, logicae auditor* aláírásával. – *Epigramma ad eundem* címmel nyolcsoros vers *Hieronymus a Salle Tridentinus, Romanae eloquentiae studiosus* tollából.

C₄a: *Alma universitas Graecen. archid. Carolo f.* köriratú fametszetes címer.

A⁴–C⁴ = [12] lev. – 4°

Keller 152, Óry 1.

Graz, Bischöfliche Ordinariatsbibliothek (2 pld.).

3. Philosophicae assertiones de speciebus corporis naturalis, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus artium liberalium & philosophiae consequendo defendet eruditi domini *Martinus Havenzweig Brunsbergensis Prutenus* et *Franciscus Scholtz Ungarus*, sum. pont. alumn. artium liberalium & philosophiae baccalaurei, praeside r. p. *Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario*. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecensis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat *Georgius Widmanstadius* anno MDC.

A₁b: *Ad... Georgium, episcopum Lavantinum propugnatores thesium* című 18 soros vers.

A₂a–A₄b: *Georgio Stobaeo, episcopo Lavantino, serenissimi principis Ferdinandi archiducis Austriae & c. intimo consiliario & locumtenenti* című ajánlás, amelynek keltetése *ex academia archiducali 19. Calend. Sept. anno 1600* és aláírói *humillimi clientes Martinus Havenzweig Prutenus, Franciscus Scholtz Ungarus*, vagyis a vizsgázók.

B₁a–D₁b: De speciebus corporis naturalis I–XL, Ex reliqua parte philosophiae: ex metaphysica XLI–XLIII, Ex physica XLIV–XLVIII, Ex logica XLIX–L.

D₂a: *Alma universitatis Graecen. archid. Carolo f.* köriratú fametszetes címer.

A⁴–C⁴D² = [14] lev. – 4°

Olomouc, Státní vědecká knihovna.

4. Theses philosophicae, de ente eiusdemque passionibus ac speciebus, quas in alma academia Graecensi pro gradu magisterii seu doctoratus artium liberalium & philosophiae consequendo defendet eruditus dominus *Romedius Bendetto Tridentinus*, artium liberalium ac philosophiae baccalaureus, sum. pont. alum., praeside r. p. *Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario*. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecensis mense Augusto die horis. Graecii Styriae excudebat *Georgius Widmanstadius* anno MDC.

A₁b: *Epigramma illustrissimo & reverendissimo Carolo Madrutio, praesuli Tridentino a thesium propugnatore oblatum* című tízsoros vers.

A₂a–A₄b: *Carolo Madrutio, Tridentinae sedis episcopo dignissimo & c. domino & patrono suo* címzésű ajánlás a vizsgázó, *Romedius Bendetto Tridentinus* aláírásával.

B₁a–D₂a: De ente et passionibus eius I–XV, De speciebus entis XVI–XLIII, Ex physicis XLIV–XLVII, Ex logicis XLVIII–L.

D₂b–D₃b: *Epigrammata oblata eruditio artium liberalium & philosophiae baccalaureo, Remedio Bendetto, philosophicarum positionum defensori* címmel négy latin vers: hatsoros *a Joanne Opazky, equite Polono, physicae auditore* – tízsoros *ab Antonio Codin Tridentino, logicae studioso* – hatsoros *a Petro Bertholdo Tyroliensi, Romanae eloquentiae studioso* – tízsoros *a Joanne Baptista Possarello Italo, [olvashatatlanul kitörölt szó] poëseos studioso*.

A⁴–C⁴D³ = [15] lev. – 4°

RMK III 4814, Óry 4.

Olomouc, Státní vědecká knihovna.

5. Assertiones philosophicae de corpore naturali eiusque principiis et passionibus, quas in alma academia Graecensi pro suprema in philosophia laurea consequendo defendet eruditus artium liberalium & philosophiae baccalaureus, dominus *Henricus Scultetus Nissenus Silesius* sum. pont. alum., praeside r. p. *Petro Pazmani e Societate Jesu, philosophiae magistro ac professore ordinario*. Disputabuntur in aula academica universitatis Graecen-

sis mense Septembri die hora. Graecii Styriae excudebat Georgius Widmanstadius anno MDC.

A₁b: *Ferdinando archid. Austriae ecclesia patrono vita victoria felicitas* köriratú fametszetes címer.

A₂a – A₃a: *Martino episcopo Seccoviensi, illustrissimi principis archiepiscopi Salisburgensis per Styriam vicario generali &c. domino ac patrono suo observandissimo* című ajánlás, amelynek keltezése *Graetii 26. Augusti* és aláírója a vizsgázó, *Henricus Scultetus Nisenus Silesius*.

A₃b – C₃a: De corpore naturali & eius principiis I – XII, De causis corporis naturalis XIII – XXI, De corporis naturalis affectionibus communibus XXII – XLIV, Ex reliqua parte philosophiae XLV – LI.

C₃b: *Alma universitatis Graecen. archid. Carolo f.* köriratú fametszetes címer.

A⁴ – B⁴C³ = [11] lev. – 4°

RMK III 4813, Keller 175, Őry 3.

Graz, Bischöfliche Ordinariatsbibliothek – Olomouc, Státní vědecká knihovna.

Miután az ismertetés keretében a Pázmány-féle vizsgatételek részletesebb értékelésére nem vállalkozhatok, az öt kiadványt csupán az ajánlás címzettjei szempontjából vizsgáltam meg. Magától értetődő, hogy ezek – mint patrónusok – vagy Ferdinánd főherceg, vagy egy püspök. A trentói származású Romediuss Benedetto saját püspökének, Carolus Madrutiusnak ajánlotta a Magyarországról érkezett Franciscus Scholtz és a poroszországi Braunsbergből (ma a lengyelországi Braniewo) való Martinus Havenzweig a lavanti püspöknek, Georgius Stobaeusnak címezték írásukat. Johannes Ludeckius és a sziléziai Neisse (ma a lengyelországi Nysa) szülötte, Henricus Scultetus pedig Martinus, seckauai püspöknek ajánlotta. Mindez jól beleillik a fentiekben már vázolt ellenreformációs törekvésekbe. Ferdinánd főherceg ugyanis ennek során – a jezsuiták mellett – a két közeli püspökre, Georg Stobaeusra és Martin Brennerre támaszkodott. Stobaeus aktivitása kiterjedt arra is, hogy a katolikus egyház akkori általános és nagy paphiányának megszüntetése végett a szegénysorsú papnövényedékek grazi konviktusában, a Ferdinandeumban a püspökökkel, prelátusokkal és gazdagabb parókiákkal ösztöndíjakat alapított. Ő maga is három tanuló teljes ellátására tett 1500 forintos alapítványt.²¹ Ezek a hallgatók azután kinyomtatott vizsgatételeik elé, amelynek költségeit is nyilván a pártfogók viselték, szinte kötelességszerűen írták az említett ajánlásokat patrónusaiknak.

* * *

A fentiekben csupán az említett nyomtatványok bibliográfiai leírására kerülhetett sor, tudománytörténeti kiértékelésükre nem. De talán így is sikerült érzékeltetni, hogy olyan jelentős személynek, mint Pázmány Péternek munkásságából, annak is csupán első, igen rövid szakaszából hány ismeretlen, vagy alig ismert kiadvány hozható még napfényre. Míg tehát az RMK III tőle mindössze két, vizsgára készített írásáról értesült, de példányról nem tudott, addig most már öt nyomtatványát példányok alapján pontosan le lehetett írni. Az egyik, eddig teljességgel ismeretlen kiadvány jelentőségét csak növeli, hogy az egyik vizsgázó, „Franciscus Scholtz Ungarus” Magyarországról jött tanuló volt.²²

Mindezek alapján időszerűnek tűnik az a feladat, hogy az elvek előzetes és gondos tisztázása után most már sor kerüljön a hazai szerzők 1801 előtt külföldön, idegen nyelven kinyomtatott műveinek módszeres felkutatására, nyilvántartásba vételére és bibliográfiai publikálására. Biztosra vehető, hogy ennek során a hazai származású írók eddig ismert

²¹ 5. jegyzet 11. és 17.

²² Jegyzék 4. tétele. — ANDRITSCH, Johann: *Studenten und Lehrer aus Ungar und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586 – 1782)*. Graz (1965): 25. l.

tevékenységét számtalan, külföldön nyomtatott, eddig még elrejtve maradt mű fogja bővíteni. A mostani kis „mintavétel” Pázmány munkásságából még arra is utal, hogy több, eddig ismeretlen, irodalmilag aktív, hazai személy felbukkanása is remélhető.

BORSA GEDEON

Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról. A Rávay család szklabonyai blatnicai ágának kisselmecei (Stiabnicka) levéltárából 1601-ben kelt, öt misszilis levélben, egy ma már példányból nem ismert, Jakob Klöss bártfai nyomdájában készült alkalmi nyomtatvány kiadástörténetére vonatkozó adatok találhatóak.¹ E leveleket mintegy száz éve Ábel Jenő, a fiatalon elhunyt kiváló filológus már ismerte és az itt közöltek közül a 2., 3. és 4. számú darabról — feltehetően ugyancsak a bennük felbukkanó könyvészeti adatok miatt — kivonatos másolatot készített magának. Ezeket irodalmi hagyatékában az Akadémia könyvtárának kéziratgyűjteményében őrzik.² Az ismeretlen bártfai nyomtatványról ezen kivonatos másolatok alapján, de az Ábel által lemásolt szövegrészek közlése nélkül Ráth György adott hírt.³ További két levelet, amely az említett levéltári fondban időrendben a három kivonatolt levél közelében található, Ábel nem tartotta figyelemre méltónak, jegyzetet sem készített róla és ezért ezekről Ráth sem tudhatott. Az elveszett nyomtatványra vonatkozó eddigi ismeretek a szakirodalomban tehát hiányos adatközlésre alapulhatnak. Ezért érdemesnek látszik az öt levél szövegének közlése és magyarázata.

I.

1601. július 1. Paulus Malus levele Révay Ferencnek.

Salutem M[agnificentiae] D[ominationi] V[estrae] precor a Saluatore, et me studiaque mea offero, etc. Mitto M[agnificentiae] V[est]rae descripta Epitaphia. Quae V[est]ra M[agnificentia] mittat ad Melicheorem Rohacz, Rectorem Scholae Epperiensis, scribatque ut unum is Studiosum adolescentem mittat Bartpham, qui det excudenda Epitaphia, ut rediens Bernhardus Draschkoczi domum, ea referat. Transitorius [e]n[im] est Epperies. Bartpha quatuor milliaribus distat ab urbe Epperies. Ipse haud potest illuc proficisci. Ego ad Rectorem Scholae Bartphensis scripsi, ut curet, quam primum uel statim potius, excudenda haec Epitaphia. Typographo mittat V[est]ra M[agnificentia] unum, uel duos taleros, aut nonenarios, qui Epperiessino Bartpham proficiscetur et mittat d[en]arios 50. Instruat etiam M[agnificentia] V[est]ra D[omi]num Bernhardum, ut diligenter agat cum Melicheore Rohaczio, quorum parentes subditi sunt V[est]rae M[agnificentiae], ut mature curet excudenda ad Epperiessinum perferenda exemplaria. Quod reliquum est, M[agnificentiae] V[est]rae prudentiae committo. Illud unum agat V[est]ra M[agnificentia] ut D[omi]nus Bernhardus det operam ne sine exemplaribus redeat.

Ualeat V[est]ra M[agnificentia] felicissime et floreat. Datum Moschociae Calen[das] Julij Anno 1601.

Magnif[icentiae] Vestrae
addictissimus
Paulus Malus

Kívül:

Magnifico Domino Francisco e Rewa, Comiti Comitatus Thurocien[sis] etc. Domino Patrono meo perpetuum observandiss[imo].

¹ Mikrofilmje az Országos Levéltárban az 1416. számú tekercsen.

² Jelzete: MS 355. számú doboz, 33., 94. és 95. fol.

³ *Irodalomtörténeti Közlemények* 1894. 157. lap.

2.

1601. augusztus 12. Melchior Rochacius levele Révay Ferencnek.

Mag[nifi]ce domine, D[omi]ne mihi semper obseruandissime, Post salutem et debitam Studiorum commen[dat]ionem].

Literas Mag[nificent]i[ae] V[est]rae 2 Julij datas, 9 Augusti accepi, quas ut debui, obseruavi, colui et honoravi. Et, si non fecissem, valde alienus a Gratijs et Musis dici possem. Domino BernharDO Draskoczy, ut scribitur, non fuisse traditas licet conijcere, quoniam in ascensu itineris Vngwař me salutavit, literarum et epigrammatis mentionem nullam fecit. Quandoquidem Jacobus Klös Typographus Bartphensis homo pius et circumsp[ect]us praesens in nundinis Epperien[sibus] fieri, juxta petitionem et votum Mag[nificent]i[ae] Dom[inationis] V[est]rae, personaliter cum illo egi, voluntatem Mag[nificent]i[ae] V[est]rae aperui. Prima fronte pecunia, pro more suo, non visa, recusavit; sed tandem petitus et animatus ea conditione accepit, ut promissi duo Tall[eros] quam citissime transmittantur. Promptum fore ad 25 Aug[usti] stylo Juliano, bona fide, promisit.

Hoc ergo Mag[nifi]ce Domine solummodo restabit, ut modum de mittendo et accipiendo praemio ineamus. Ego sane meliorem non video quam per nominatum d[omi]num Castell[anum], breui, ut accepi, Vngwař profecturum.

Mag[nificent]i[ae] V[est]rae pro singulari suo iudicio videbit; mea pietatis et humanitatis studia quouis loco et tempore prompta habebit. De coet[er]o nunc cum o[mn]i]bus, qui ex felici coetu, feliciter valebit.

Epper[iesini] 12 Augusti Anno salutis 1601.

Mag[nificent]i[ae] V[est]rae
observantissimus
Melchior Rochacius
m[anu] p[ro]p[ri]a

Kivül:

Magnifico ac Generoso domino, Domino Francisco de Rewa, Comiti Comitatus Turocz etc. Domino Patrono semper obseruan[dis]simo.

Cito
Cito
Cito
Cito

3.

1601. október 14. Wolffy levele Révay Ferencnek.

Generose et Mag[nifi]ce domine, Domine mihi unice obser[vand]issime: Post debitam sui oblationem salutem dicit D[ominati]o[n]i] V[est]rae Mag[nificent]i[ae].

Literas Rohachii ad Magn[ificent]am D[ominati]o[n]is] V[est]rae per postam datas 12 die octobr[is] intercepti; quas quidem reserans, et intellexi: non ig[itu]r alia de caussa, quam ratione istius Epicedii scriptas video: Quid vero, et Epicedion iisdem inclusum comperio Mag[nificent]amq[ue] D[ominati]o[n]em] V[est]ram] vel unum saltem exemplar videre, plus quam peravere [!] scio. Eidem inquam Mag[nificent]i[ae] D[ominati]o[n]is] V[est]rae literas Rohachij, una cum unico exemplari misso, confestim istuc remittere volui. Expedi itaque, ut me vel, Iwankano, M[agnificent]ia] D[ominati]o[n]is] V[est]rae] qualiter nimirum reliqua exemplar[ia] et qua occasione Epper[iesi]no sint asportanda: informet quid Ve[ro] hac in re erit facien[dum], certio[re]m reddat. In reliquo Mag[nificent]am] D[ominati]o[n]is] V[est]rae] fel[icite]r valere cupio: Aeternumq[ue] Deum, ut ean[de]m nobis saluam ac incolumem reducat opto oro pectore. Actum in Arce Zklabijna, die 14 Men[sis] octobris A[nn]o 1601.

Mag[nificent]i[ae] Dom[inati]o[n]is] V[est]rae
Seruitor obsequen[tissim]us
Wolffij

Első utóirat nehezen olvasható írással:

P[ost] S[criptum] praeterquam plurimis infirmis viam [?] rogatum veniant. quid plus propter monendū ubi nullus adhuc repulsā passus est praesertim es familiarē med[ic]i[?]; deinceps quid faciendum: Johannes Clauiger certior fieri cupit.

Második utóirat:

Rursu[m] P[ost] s[criptum] Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae nova scribo nulla praeter q[uod] hic adhuc pestilentiae lues maxime pullulat. Vice Castellanus uterqu[e] jam expiravit. Puta 7. octobris. Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae quoque aestate [?] Exercitij Christiani nos scire faciat.

Kívül:

Generoso ac Magnifico domino, Domino Francisco de Rewa Comiti Comitatus Thurocz[ensis] etc. domino mihi Clementis[is]mo: Castra Chris[ti]an[um].

4.

1601. október. Melchior Rohaczius levele Révay Ferencnek.

Magnifice domine, D[omi]ne et Patrone gratiosissime, Post salutem plurimam et debitam studiorum commendationem.

Quandoquidem iterato iam requirebatur a me officium promptitudine mea nec indignum, neque ab eadem alienum extreme inhumanus et ingratus sim oportet, in expectationi Mag[nificent]ae V[est]rae hac in parte satisfaciam.

Exemplaria a Typographo 90 confecta, iam quidem habeo; verum occasionem bonam ea transmittendi non habeo. Per postam mittere ut non audeo, ita non valeo: Diem Galli expectare non ita aveau; quia et Mag[nificent]am V[est]ram detinere diutius nolo, et de certa transmissione, tum propter tabellariorum inopiam et perfidiam, tum propter alias certas ca[usa]s ambigo. Quapropter Mag[nificent]ae V[est]rae judicandam et providendam transmissionem relinquo, sciens eandem pro singulari iudicio et prudentia modum invenire facilem posse; si non alium habere tamen aliquem subditorum expedire posse. Sicq[ue] pro libero arbitrato facere, mihi quo factó opus, demandare.

De reliquo felicissime cum omnibus suis, ex diuina dispositione res humanas gubernante, valeat meq[ue] meaq[ue] pietatis et humanitatis studia cum omni officir[um]o genere sibi constare non dubitet.

Epper[iesini] 8bris Anno salutis 1601.

Mag[nificent]ae V[est]rae
debitissimus
Melchior Rohaczius
Scholae Epper[iesiensis] Collega
m[anu] p[ro]p[ri]a

Kívül:

Magnifico domino, Domino Fran[cis]co de Rewa, Comiti Comitatus Thurocz etc. Domino mihi gratiosissimo.

Sklabina

Cito

Cito

Cito

Cito

Cito

Cédulán mellékelve Rohaczius írásával:

Az olah Gadaya is Nag[yságod]nak szolgálatijatt aijanla, es az kij wetető Juhokall mitt kellene eőnekij chelekdnja, tudnija kewanija.

5.

1601. november 10. Wolffy levele Révay Ferencnek.

Generose ac Mag[nifi]ce domine Domine mihi Gratios[is]sime salutem et mei studij fidelem oblationem etc.

Quod, Mag[nificent]am D[ominationem] V[est]ram Dominus Deus rursum ex Castris Christianis felicem salvam atque incolumem domum reduxerit, gratulor vehementer, peroptarem huc jam ad nos D[ominationem] V[est]ram M[agnificentiam] venturam. Rohacz jam exemplaria remisit. Unum dudum Mag[nificent]ae D[ominationis] V[est]rae exemplar per Magistrum stalli istuc miseram ut [?] cum pecunia fl. 24. qui utrum

eidem M[agnificentia] D[ominationis] V[estrae] resignavit ambigo nunc aliud exemplar mitto: Cum reliquis q[ui]d erit facien[dum]: certior fieri cupio. Ean[de]m felicissime valere desiderans.

Datum ex Arce Szklabyna. 10 9bris A[nn]o 1601.

M[agnificentiae] D[ominationis] V[estrae]

studiosissimus
Wolffij

Kívül:

Gener[os]o et Mag[nifi]co domino, D[omi]no Fran[cis]co de Rewa, Comiti Co[mita]tus Thuroczen[sis] perpetuo etc. domino et patrono suo obser[vandissi]mo.

* * *

A továbbiakban e leveleknek olykor szűkszavú célzásai alapján megkíséreljük felderíteni a szereplők kilétét, az elveszett nyomtatvány kiadás- és nyomdatörténeti összefüggéseit.

Mind az öt levél Révay Ferencnek, a koronaőr Révay Péter testvéröccsének szól, akiről Ráth György tévesen állította, hogy Turóc vármegye örökös főispánja volt.⁴ Ezt a Révay családban 1553 óta öröklődő tisztséget 1598–1622 között bátyja, Révay Péter viselte. Megtévesztő azonban, hogy a család valamennyi tagja az 1556-ban elnyert örökös grófi cím jogán magát „comes Thurocensis”-nek írta. Ennek egyik kézenfekvő bizonyítéka nyomtatott szövegben az Eliás Láni által 1599-ben kiadott *Defensio libertatis Christianae in usu imaginum* című vitairatnak⁵ előszavában olvasható címzés: „Ad . . . Petrum et Franciscum a Rewa, comites Thurocen[ses]”. Pedig a két testvér közül ekkor már az idősebb, Péter viselte a főispáni méltóságot, amelyet unokabátyjától, az 1598-ban meghalt Révay Gábortól örökölt. Révay Ferenc címzésében tehát a „comes comitatus Thurocensis perpetuus” a „turóci örökös gróf”-ot jelenti és nem a főispáni közjogi tisztség viselőjét. Róla különben nem derül ki, hogy valamilyen hivatalt viselt volna. A levelekben három helyen történő utalás szerint katonáskodott. A „castra Christianorum” alighanem az 1601 őszén a Dunántúlon hadakozó keresztény csapatok táborával és a tizenöt éves háború sikeres epizódjaival, Székesfehérvár szeptember 20-án történt visszafoglalásával vagy az október 10-i sárréti győzelemmel függhet össze. Révay Ferenc életéről a történeti kutatás idáig alig derített fel ennél többet. Felesége, Forgách Zsuzsanna Révay Péter feleségének, Forgách Máriának testvére volt. Házasságuk nem sikerült. Gyermekekük nem született és feleségét egy távoli rokon, Bakith Péter Holics várából elrabolta és — Nagy Iván szavai szerint — „magának megtartotta”. Az ebből támadt sok éves háborúság ügyében az 1608. és 1625. évi országgyűlés törvénycikkeket is hozott.⁶

A levélírók közül az elsőnek, Paulus Malusnak neve ismert. Magát születési helyéről „liptoviensis”-nek írta. Előbb Nagyörön második tanító és kántor, 1597-től pedig Mosócon iskolamester, rektor volt.⁷ Néhány alkalmi versét ismerjük. Szerzőt dicsőítő latin verset írt Eliás Láni imént említett vitairatának,⁸ majd 1599-ben ugyanezen polémia folytatásá-

⁴ I. h.

⁵ RMNy 852.

⁶ NAGY Iván: *Magyarország családai. I–XIII.* Pest 1857–1867. — I. kötet 99. l., IV. kötet 201. l., IX. kötet 712. l.

⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* VIII. kötet 472. hasáb. Az 1601. évi bártfai nyomtatványra vonatkozó adatot összekeverte a Horváth Gergely halálára írt és Nikolaus Erhard által *Duae orationes funebres* címmel, 1597-ben Bártfán kiadott nyomtatvány második részében megjelent versekkel (RMNy 789). Tévedését Jan ČAPLOVIČ helyesbítette (*Bibliografija tlači vjdanych na Slovensku do roku 1700 diel I.* 103. szám). — Vö.: ZOVÁNYI Jenő cikkei a *Theológiai Lexikon* részére a magyar protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 289. lap; *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp. 1977. 387. lap.

⁸ RMNy 760.

nak⁹ bevezetésében. Az utóbbi végén így jelezte foglalkozását: „Faciebam Mossoviae Paulus Malus Liptovien., rector scholae eius loci”. A szerzőhöz intézett latin epigrammáját találjuk Horváth Gergelynek 1597-ben Bártfán kiadott és az úrvacsora-tanról szóló vita-iratának elején, ahol azonban működési helyéről már ez olvasható: „Paulus Malus Liptoviensis, collega et cantor Neerensis”.¹⁰ Tolnai Fabricius Balázs 1597-ben Vizsolyban kiadott *Exarmatio Scuti Lariani* című vitairatának¹¹ elején viszont a szerzőnek Paulus Malushoz írt epigrammája olvasható.

Két levél szerzője Melchior Rochacius (Rohác), az eperjesi iskola tanítója (collega) volt. Személyét közelebbről nem ismerjük. További két levél aláírója a Wolffij, Wolffy névformát használja, valószínűleg az eredeti német Wolff (latinosan Wolffius) helyett. Ő Révay Ferenc szklabonyai familiárisa, szervitora, talán titkára vagy kancellistája lehetett, aki gazdája ügyeit, annak távollétében intézte és aki — mint a közölt szövegekből is kiderül — jogosult volt az érkezett levelek felbontására és alkalmasint meg is válaszolhatta azokat. Stílusbeli fordulataiból következtetve tanult, humanista műveltségű ember volt. Gazdája levelei között *Votum novi anni* címmel az 1603. évre szóló latin újévi köszöntőverse is olvasható. Ugyancsak Révay familiárisai közé tartozhatott, talán inasa vagy írnoka lehetett a Wolffy első levelében említett Iwankano is. A nyomtatvány kiadásával kapcsolatban szerepel még Bernhardus Draskóczy (dominus Bernhardus) várnagy (castellanus) neve. Neki Ungvárra jövet-menet a kézirat, illetve az elkészült nyomtatvány kézbesítésénél lett volna szerepe. Ebben azonban valószínűleg a pestisjárvány okozta nehézségek akadályozták. Említés történik még egy Johannes nevű kulcsárról, név nélkül két vice-castellanusról és egy istálló mesterről (magister stalli), akiknek részben a nyomtatvány továbbításában volt szerepük, részben a fenyegető járvány híreivel kerülnek szóba. Sőt Rohác második levelének, külön cédulára írt, magyar utóiratában még egy Gadaya nevű oláh pászor üzenetét is továbbítják, aki a reábízott juhokra vonatkozóan kér utasítást a földesúrtól.

A levelek közül az első Paulus Malusé, aki 1601. július 1-én Mosóceről elküldte Révay Ferencnek az epitáfiumokat, vagyis sírverseket, gyászverseket. A második mondatban olvasható „descripta” jelentheti, hogy ezeket Malus írta, szerezte, de azt is, hogy másolta. Azt kéri Révaytól, hogy a verseket küldje el Melchior Rohácznak, az eperjesi iskola rektorának, aki majd egy diákkal eljuttatja Bártfára, Jakob Klöss nyomdájába. Az elkészült nyomtatványokat azután majd a hazafelé utazó Bernhardus Draskóczy várnagy fogja magával hozni. Azt is kéri még, hogy Révay küldjön a bártfai nyomdásznak egy-két tallért vagy kilenc pénzt, továbbá 50 dénárt annak is, aki Eperjesről Bártfára viszi a kéziratot. Kösse lelkére Draskóczynek, hogy tüstént lépjen kapcsolatba Roháccsal, akinek szülei Révay alattvalói, és az elkészült nyomtatvány példányai nélkül haza ne térjen. E levélből tehát úgy tűnik, hogy a sírverseket sürgősen kellett továbbítani, mert azok nyilván valami közeli alkalomra, talán családi temetésre készülhettek.

Révay már a következő napon, július 2-án el is küldte a kérést. Levelét azonban Rohác ismeretlen okból csak nagy késéssel, augusztus 9-én kapta kézhez. Az augusztus 12-én Eperjesen kelt válasza (2. szám) szerint a küldeményt nem Draskóczynek adta át, bár az Ungvárra menet keresztülatazott Eperjesen és be is köszönt hozzá. De nem is említette neki a verseket, amit itt „epigrammá”-nak nevez. Ennek oka az, hogy a bártfai könyvnyomtató, Jakob Klöss az eperjesi vásáron megjelent és a megrendelést személyesen adhatta át neki. Klöss előbb vonakodott, de a kilátásba helyezett pénzért augusztus 25-re

⁹ RMNy 852.

¹⁰ RMNy 791.

¹¹ RMNy 814.

vállalta a megrendelés elkészítését.¹² Most már Rohácz kéri, hogy a pénzt minél előbb küldje el Révay, legalkalmasabban a nevezett várnagy, Draskóczy által, aki csupán rövid időre ment Ungvárra.

Wolffy október 14-én Szklabonyáról „Castra Christianorum” címezve (3. szám) értesítette Révayt, hogy a halotti versezet (itt „epicedium” a neve) ügyében levél érkezett, amely szerint a nyomtatás munkája elkészült, sőt egy példányt küldtek is mutatóba. Ezt most Révaynak továbbítja. Egyben utasítást kér a maga vagy egy bizonyos Iwankano nevű személy számára, hogy a többi példányt valamikor elhozzassák Eperjesről. Az utóiratból az is sejthető, hogy a késedelem és habozás oka a pestisjárvány közeli veszélye lehetett.

Rohácznak Eperjesről érkezett és az imént idézett levelét Wolffy a sajátjához mellékelte és így továbbította Révaynak (4. szám). Ezen a keltezésnek csak a hónapja, október van feltüntetve, a nap megjelölése hiányzik. A levélben azonban Rohácz azt írja, hogy nem akarja Szent Gál napját, vagyis október 16-át bevárni. Valószínű tehát, hogy levele október elején íródott, amikor is a nyomtatvány már Eperjesen volt. Megtudjuk belőle azt is, hogy kilencven példány készült belőle. Rohácz azonban nem talált megfelelő alkalmat az elküldésre. De Révayt sem akarja tovább vártni, viszont postára sem bízhatja; kevés a levélhordó, meg nem is megbízhatók. Homályos célzása szerint még valami más oka is volt habozásának (propter alias certas causas ambigo). Ezért Révay intézkedését kéri a kézbesítés módjáról.

Az utolsó levél (5. szám) 1601. november 10-én Szklabonyán kelt és Wolffy értesíti benne a „keresztény hadak táborából” szerencsésen hazatért Révay Ferencet, hogy Rohácz végre elküldte a nyomtatvány valamennyi példányát; a továbbiakra vonatkozóan pedig utasítását kéri.

Az ismertetett leveleknek nyomdatörténeti szempontból értékes adata a vásároló bártfai nyomdásznak, az idősebb Jakob Klössnek üzletkötésére vonatkozó megjegyzés. A kilencven példányban elkészült nyomtatvány kiadástörténeti adatait azonban csak nagyon hiányosan ismerhetjük meg belőlük. Nem dönthető el teljes biztonsággal, hogy Paulus Malus másolója, leírója, vagy pedig a szerzője volt a gyászverseknek, amelyeket a levelekben „epitaphie”, „epigrammata” és „epicedion” névvel említenek. Annyi biztos, hogy Malusnak a szerkesztéshez, a sajtó alá rendezéshez köze volt. De a különféle, a fentiekben is említett, nyomtatásban megjelent alkalmi versei, továbbá a Révay-levelezésben található, 1599. március 16-án kelt verses levele, és egy a saját nevére szerkesztett anagrammája poétai gyakorlatáról tanúskodnak és az ő szerzőségét erősen valószínűsítik. A levelekből és az ismert adatok alapján azonban semmit sem lehet következtetni a nyomtatvány terjedelmére, tartalmára vagy a gyászversek keletkezésének alkalmára.

HOLL BÉLA

Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyáért, Bethlen Gáborért. Az Országos Széchényi Könyvtár régi magyar könyveit vizsgálgatva, érdekes kis nyomtatványra bukkantunk.¹ Milotai Nyilas István 1622. évi, kolozsvári kiadású *Agendája* egyik példányának (RMK I. 525/1. péld.) a végéhez egy címlap nélküli, nyolcadrét alakú, négyleveles füzet van hozzákötve, amelyet eddig az *Agenda* függelékének veltünk. Mivel ívjelzésével

¹² Ráth itt félreértette a latin szöveget és ezt írta: A jámbor Klöss „eleinte szokása szerint díjazásról mit sem akart tudni, de utóbb elfogadta a két tallér ígérését s ezeknek azonnali megküldését kívánta”. (I. h.)

¹ Hervay Ferenc fedezte fel és adta át nekem további vizsgálatra. Ezúton is hálás köszönetet mondok érte.

(A_{[1]2, 3[4]}) nem kapcsolódik az *Agendához*, felmerült bennünk a kétség, hogy talán nem is tartozik hozzá. Ezt betűtípusvizsgálataink hamarosan igazolták is. Címe:

A latin címet viselő, de magyar nyelvű alkalmi imádság tárgya a magyar nemzet, az ország és annak újonnan megválasztott királya. Ez áll benne többek között: „Íme mi, te népeid . . . mostan az mi testünkből és vérünkből való Királyt választottunk . . .” (A_{2b} lap).² Ezt olvasva, az új magyar királyban csak Bethlen Gáborra gondolhattunk. Ez az *Oratio* országos imádság lehetett Erdélyben, mert — ha hiszünk a cím szövegének — az ottani református templomokban már bevett szokássá vált a felolvasása. Bocskai idejében ilyen szövegű hivatalos imát nehéz elképzelni, mert ő, aki nem volt hajlandó elfogadni a királyi címet, aligha engedte volna meg, hogy királyként emlegessék a szószerkeken. Bethlen viszont — midőn az országgyűlés 1620. augusztus 25-én, Besztercebányán Magyarország királyává választotta őt — helyénvalónak ítélte, hogy a királyi méltóságot és az azzal járó címet a nemzet érdekében elfogadja. Tudjuk, hogy a nikolsburgi békeszerződésben (1622. január 7.) is csak nehéz szívvel és magasabb politikai érdekből vált meg a ráruházott méltóságtól és címtől,³ sőt még azután is szükségesnek tartotta, hogy beleavatkozzék a magyarországi ügyekbe. Az *Oratio* tehát egyértelműen Bethlen Gáborra vonatkozik. A szövegből az előbbieken már idézett „mostan” szó arra utal, hogy az imádságot mindjárt a királyválasztást követően írták. A kinyomtatás — természetesen — később is történhetett.

A nyomda meghatározása végett összevetettük az *Oratio* betűtípusait és díszítményeit egyes egykorú nyomdák készletével. Amint bevezetőnkben már utaltunk rá, megállapítottuk, hogy nyomtatványunk nem ugyanott készült, mint az *Agenda*, tehát nem kolozsvári. Az országos cílokra lefoglalt Nikolaus Müller-féle nyomda kiadványainak betűit is megvizsgáltuk, hiszen a legújabb kutatások⁴ alapján ismeretes, hogy ez a műhely talán már 1620 őszétől Bethlen Gábor rendelkezésére állott, előbb — kissé bizonytalanul — Nagyszombatban, 1621 februárjától kezdve pedig teljes mértékben Kassán, ahonnan aztán a következő év őszén végleges helyére, Gyulafehérvárra, a fejedelmi udvarba került. Összevetéseink azonban itt is negatív eredményre vezettek. Kassára, Bethlen egyik legfontosabb magyarországi városára gondolva — a rövid ideig ott működő fejedelmi nyomda mellett — nem hagyhattuk figyelmen kívül a városban már 1610 óta tevékenykedő másik nyomtatóműhelyt sem, amely 1614-től 1622-ig Johannes Fest tulajdonában volt. Fest betűtípusait megvizsgálva, megállapítottuk azonban, hogy azok sem egyeznek az *Oratióban* levőkkel. Ugyanezt találtuk Fest utódjának, Daniel Schultznak a betűtípusainál is, aki tudvalevőleg új nyomdakészletet hozott magával Lőcséről. Végül is a debreceni nyomdánál állapodtunk meg, miután azt tapasztaltuk, hogy nyomtatványunk valamennyi betűtípusa és díszítménye ennek a műhelynek a felszerelésével egyezik. Antikva szöveg-típusunkat, a latin nyelvű cím kisebbik kurzív típusát, a széljegyzetekhez használt még kisebb latin kurzívokat, valamint az A_{4b} lapon levő utolsó sor kis magyar kurzív típusát mind megtaláltuk az 1621-ben megjelent RMK I. 512. sz. kiadványban. A címszöveg nagyobbik kurzív típusát pedig — többek között — az 1622-ben kiadott RMK I. 521-ben láttuk viszont. Ami a kezdőlapon levő fejléccet illeti, annak elemeit az RMK I. 498-ban találtuk meg egymás mellett, a kötet elején, az A_{2a} lapon. Megállapítottuk továbbá, hogy

ORATIO | Pro tempore concepta, et in | Ecclesijs orthodoxis Tranjylvanicis à | Con-
cione publica recitari | folita.

² Ebben és a további idézetekben nem törekedtünk teljes nyomdai betűhűsége.

³ SZEKŰ Gyula: *Bethlen Gábor*. Bp., 1929. 208–210.

⁴ ECSEDY Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete*. Magyar Könyvszle, 1975. 9–24.

nyomtatványunk záródíszje is debreceni,⁵ már a XVI. században is használták.⁶ A kolozsvári nyomdának is volt egy hasonló díszítménye, de a debrecenit s így a mienket is jól meg lehet különböztetni attól. Így minden oldalról bizonyítást nyert, hogy ez az eddig függetlenként vélt imádság nem tartozik az *Agendához*, hanem önálló nyomtatványként, a debreceni nyomdában látott napvilágot.

Az a tény, hogy egy nemzeti imádságot egy agenda végére kötötték, érthető, hiszen ugyanúgy kéznél kellett annak lennie, mint a szertartáskönyvnek. Legfeljebb azon tűnődhetnénk el kissé, miként került össze ez a két, egymástól oly távol eső helyen nyomtatott kiadvány. Ezt sem érezhetjük azonban meglepőnek, hiszen tudjuk, hogy ebben az időben különösen szoros volt a kapcsolat Erdély és a Tiszán túli területek között, úgyhogy bizonyára sűrűn használták egymás nyomtatványait itt is, ott is. Az *Oratio* előttünk lévő példánya valamelyik református egyházközségé, vagy annak prédikátoráé lehetett annak idején, mert a több helyen is észrevehető kézirásos betoldások azt mutatják, hogy valaki nyilván felolvasás céljából módosított annak szövegén. Bizonyos eseményeket, amelyek már elveszítették időszerűségüket, múlt időbe helyezett, itt-ott pedig letompította a háborús időre utaló mondatok élét, békésebb időszakhoz igazítva azokat. Jól látható ebből, hogy alkalmi imádságunkat később is használták Erdélyben, talán még Bethlen utódainak az idejében is, *mutatis mutandis*.

Mivel nemzeti történelmünk egyik jelentős eseményével kapcsolatos, aránylag terjedelmes imádság szövegét vizsgáltuk, nem lehetett közömbös számunkra, hogy vajon kinek a tollából származott az. Érdekes, hogy a szerző megállapításában éppen a védelmet és fennmaradást biztosító kolozsvári nyomtatvány volt segítségünkre. Az *Agenda* szerzőjéről, Milotai Nyilas Istvánról tudjuk, hogy 1618-tól haláláig, 1623-ig udvari főprédikátora volt Bethlen Gábornak.⁷ Az ő személyét semmiképpen sem mellőzhettük tehát vizsgálódásaink során, hiszen elsősorban ő volt illetékes ilyen hivatalos imádságnak a megírására. Tudjuk, hogy legtöbbször a fejedelem közelében tartózkodott,⁸ lehetséges, hogy ott volt a történelmi jelentőségű országgyűlésen is, talán éppen akkor fogalmazta meg imádságát, amikor a király kikiáltását követő istentiszteletre készült, amelyen erről a nevezetes eseményről elsősorban neki illett méltó formában megemlékeznie. Ha történetesen Gyulafehérvárott is volt ebben az időben, akkor is ez lehetett egyik legelső feladata. Mindenekelőtt órea kellett tehát gondolnunk. Feltevésünket latolgatva, imádságszövegek után keresgéltnünk Milotai műveiben. Találtunk is két hosszabb és két rövidebb imádságot az *Agendában* (RMK I. 525.). Ezeket figyelmesen elolvastva, mind több és több olyan fordulatot és szókapcsolatot vettünk észre bennük, amelyek az *Oratióban* is megvoltak. Lásunk néhányat ezekből.

A „Közönséges hála-adó imádság”-ban ezeket olvassuk:

„Örök ... Isten, ... mi Urunk Jesus Christusnak dicsősséges sz. Attya” (386. lap)

„alázatos szível lélekkel nagy hálákat adunk” (386.)

Az *Oratióban* ez áll:

„Örök ... Isten, mi Urunk Jesus Christusnak dicsősséges szent Attya” (A_{1a} lap)

„alázatos szível lélekkel nagy hálákat adunk” (A_{1a})

⁵ L. ezt is az RMK I. 498-ban, a címlevél hátlapján.

⁶ L. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. (Bp. 1961) c. művében, a XLV. táblán a 4. számon és a katalógusban a 141. lapon, az V. 5. tétel alatt.

⁷ ZOVÁNYI Jenő: *Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére, a magyarországi protestantizmus történetéből*. Bp., 1940. 304–305.

⁸ HEREPÉI János: *Milotai Nyilas István. L. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I. Bp. – Szeged, 1965. 67.

„Igy tégy mi velünk mi kegyelmes Atyánk Istenünk, az te Fiadnak az mi Úrunk Jesus Christusnak általa” (395.)

„Igy tégy mi velünk mi kegyelmes Atyánk Istenünk, az te szent Fiadnak, az Ur Jesus Christusnak kedvéjért; Kivel élsz és uralkodol Sz. Lélek Ur Istennel egyetemben, mostantul fogván mind örökké. Amen.” (A_{4a}–4b)

A „Hadas időre való közönséges imádság Országunkért és Fejedelmünkért, S M” feliratú imádságban⁹ olvassuk:

„Oh magasságban lakozó sz. Isten kely ki . . . mi mellettünk.” (397.)

„Oh magasságban lakozó sz. Isten, . . . nem kelsze ki mellettünk?” (A_{3a})

„Fejedelmünk (Királyunk) után levő fő gondviselőinket elméekben, értelmekben, tanácsokban, igyekezetekben és minden tehetségekben sz. Lelkednek általa birjad és igazgassad minden jóra.” (398.)

„Királyunk után levő fő Gondviselőinket, minden tanácsosít elméjekben, értelmekben, tanácsokban, minden igyekezetekben és tehetségekben szent Lelkednek általa birjad, igazgassad. . .” (A_{3b})

„. . . mellyek sz. nevednek tisztességére, romlot hazánknak, marokni fogyatéknemzetünknek meg maradására szolgálják.” (398.)

„mellyek szent nevednek dicsiretűre, tisztességére, romlot hazánknak és marokni nemzetünknek megmaradására . . . szolgálják!” (A_{4a})

„minden siralmas panaszolkodásokat végy ki mi közülünk” (399.)

„Végy ki, Ur Isten, minden siralmas panaszolkodásokat nemzetünkéből.” (A_{4a})

„örvendetes híreknek hallásával vigasztaly meg minket” (399.)

„örvendetes híreknek hallásával . . . (A_{4a})

„Igy tégy mi velünk . . . az te egyetlen egy Fiadért az Ur Jesus Christusért, kivel élsz és uralkodol az szent Lélekkel egyetemben mind örökön örökké, Amen.” (399.)

Vö. a fenti idézetek közt a harmadik helyen lévővel!

Az *Agenda* előszavából is álljon itt egy stílusbeli hasonlóságot mutató részlet: „ellenségín való sok szép győzödelmekkel megáldotta” (B_{2b})

„ellenségín egynehány uttal vőt szép győzödelmekkel megh áldottad” (A_{1b}–2a)

Az idézett szövegrészek egyébként az *Agendanak* már az 1621. évi, nagy részében azonos nyomású kiadásában (RMK I. 515.) is pontosan így találhatók.

Milotai stílusával egy évszázaddal ezelőtt Király Pál foglalkozott,¹⁰ bemutatva jellegzetes szavait, megfigyelve nyelvtani és mondatszerkesztési sajátosságait. Néhány megállapításához az *Oratioban* is találtunk példát. Király rámutatott többek között arra, hogy az *eset* szót Milotai *tévedés*, *gyarlóság* jelentésben használja.¹¹ Az *Oratioban* is ilyen jelentése van (1. az A_{2a} lapon: „rut esetinket”). Az *ügy* szót, amint Király megállapította, *igy* alakban használta Milotai.¹² Ugyanígy áll ez az *Oratioban* is (az A_{2b} lapon: „igyünkben”). Megállapította Király, hogy az alanyi és a tárgyas ragozást a -t végű igék parancsolómódjának egyes szám 2. személyében nem különböztette meg ironk. Így pl. „tartsd meg” helyett „tarts meg” alakot használt.¹³ Az *Oratioban* is így tapasztaljuk. Ilyeneket ír Milotai: „nyuyts ki . . . karodat” (A_{2a}), „ostorodat fordíts el mi rollunk” (A_{2b}). Kathona Géza

⁹ Az „S M” monogram feloldása: Stephanus Milotai.

¹⁰ *Milotai Nyilas István „Agenda”-ja Magyar Nyelvőr* 6–7. köt., 1877: 312–315., 359–363., 406–408., 566–568.; 1878: 27–29., 81–83.

¹¹ I. h. 1877. évf. 359.

¹² I. h. 1877. évf. 361.

¹³ I. h. 1877. évf. 566–567.

— aki teológiai szempontból foglalkozott Milotai *Agendájával*¹⁴ — ugyancsak rámutatott szerzőnk egyik jellegzetes, bár nem eredeti kifejezésére. Kathona szerint Istennek „te szent Felséged” néven való megszólítása Milotainál Bornemisza-hagyomány.¹⁵ Az *Oratio*-ban két helyen is megtaláltuk ezt a formulát (A_{1a} és A_{2b}).

Igaz, hogy a teológiai stílus még a protestantizmusban is követ bizonyos hagyományos szokásokat, de a számos egyezés és hosszabb lélegzetű azonos szókapcsolat mégis arra utal, hogy az *Oratio* írója aligha lehetett más, mint Milotai Nyilas István.

A stílusvizsgálat mellett egyéb körülményeket is szemügyre vettünk. Ha szó szerint értelmezzük imádságunk címét, akkor az *Oratio* eredetileg az erdélyi református egyház számára készült és már általánosan el is volt terjedve ott, amikor Debrecenben nyomdába adták. Erről pedig csak akkor lehetett szó, ha az imádság szövegét központi intézkedésre valamilyen módon sokszorosították és annak rendszeres felolvasását előírták. Ha így történt, akkor nyilván az erdélyi püspök és az udvari főpap tudtával és beleegyezésével küldték szét annak példányait, akár kéziratos másolatok, akár nyomtatványok alakjában. Egy ilyen nagy jelentőségű imádságnak a megfogalmazása pedig — nézetünk szerint — az udvari főprédikátornak volt a feladata. Az erdélyi püspök, Keserői Dajka János viszont aligha akart volna ebben versenyre kelni főpaptársával, Milotaival, akit nem sokkal előbb a tiszántúli püspöki méltóságból emelt maga mellé a fejedelem, és aki idősebb is volt nála. Mégis megvizsgáltuk kissé Keserői Dajka stílusát is, bár tőle imaszöveg — sajnos — nem maradt reánk. Prédikációinak szókapcsolatait és fordulatait megfigyelve, eredménytelenül kerestük azokban az *Oratio* jellegzetes stílusbeli sajátosságait.

Próbáljuk most magunk elé képzelni a nyomtatvány kiadásának egyéb körülményeit is. A latin nyelvű címnek azon az állításán, hogy az erdélyi református istentiszteleteken már általánosan elterjedt ennek a könyörgésnek az elmondása, ismételten elgondolkozhatunk, és nem alaptalanul tehetjük fel magunknak a kérdést, hogy vajon a debreceni kiadás előtt nem jelent-e meg már korábban is ez az imádság nyomtatásban, Erdélyben. Ezzel szemben viszont ugyanannyira lehetségesnek gondolhatjuk azt is, hogy a debreceni kiadás volt az egyetlen. Ebben az esetben is elképzelhető, hogy az *Oratiót* mindjárt a királyválasztás után adták ki, de akkor a cím „recitari solita” kifejezésében csak előlegezését láthatjuk egy később megvalósítandó szokásnak. Ha így volt, akkor a Debrecenben kinyomtatott példányoknak éppen az lehetett a rendeltetésük, hogy ez az imádság minél előbb elterjedjen, elsősorban Erdélyben, de ugyanakkor a királyi Magyarországon is. Ezért talán éppen maga Milotai küldte be Debrecenbe *Oratio*jának kéziratát. Ezt különben még akkor is megtehetette, ha Erdélyben, pl. Kolozsvárott történetesen már ki is nyomtatták volna munkáját. Az udvari főpap már rangjánál fogva is hathatósan intézkedhetett ebben a dologban, de tudjuk, hogy egyébként is nagy tekintélye volt Debrecenben. Miután ott tanult, majd tanított a kollégiumban, láttuk, hogy udvari hivatása előtt néhány évig püspöke is volt a tiszántúli egyházkerületnek, s így a debrecenieknek is. Három művét is kiadta a debreceni nyomda, 1615-ben, 1617-ben, majd pedig 1622-ben. Még közvetlenül halála előtt is ott volt valamely ismeretlen, de fontosnak látszó könyve a debreceni „typographusnál”, kiadásra várva, amint ezt 1623. február 17-én kelt végrendeletéből tudjuk.¹⁶ Könnyen elképzelhető tehát, hogy maga Milotai rendelkezett *Oratio*jának Rheda Péter debreceni műhelyében való kinyomtatása iránt.

Van azonban egy más feltevésünk is. Lehetségesnek tartjuk ugyanis, hogy a debreceni református egyház a nikolsburgi békekötés után adta ki, vagy nyomatta újra az *Oratiót*, ezzel is kifejezve hűségét és ragaszkodását Bethlen Gábor iránt, akit ekkor már jog szerint

¹⁴ *A róm. katolikus confessio generalistól a Melotai-agenda gyónóimájáig.* Csikesz Sándor Emlékkönyvek. 2. Debrecen, 1941. 95 — 122.

¹⁵ I. h. 115.

¹⁶ ILLÉSSY János: *Milotai Nyilas István végrendelete.* Irod. tört. Köz., 1892. 98 — 101.

nem illetett meg a királyi cím. A debreceniek ezt Milotainak 1623-ban bekövetkezett elhunytá után is megtehették. Ennyi lehetőség láttán nem áll módunkban, hogy anyomatatás időhatárait fokozottabb mértékben leszűkítsük. A királyválasztást követően, a fejedelem halála évéig bezárólag, tehát bármikor megjelenhetett az *Oratio*. Ezután már nem voltak annak kiadására.

Kutatásunk eredményeit összefoglalva, végül is megállapíthatjuk, hogy az eddig függeléknek vélt imádságot Bethlen Gábornak Magyarország királyává történt megválasztása alkalmából írták, szerzője Milotai Nyilas István, és azt 1620 és 1629 között nyomtatták ki Debrecenben, Rheda Péter műhelyében.

FAZAKAS JÓZSEF

Stockholmban nyomtatott, magyar vonatkozású újságlapok és RMK-művek a helsinki Egyetemi Könyvtárban. A Helsinkiben őrzött, magyar vonatkozású, 17. századi újságlapok elsősorban azért érdekesek, mert Stockholmban kiadott, svéd nyelvű híradásokban számolnak be a felszabadító hadjárat jelentősebb eseményeiről. Stockholmi nyomdából származó és Magyarországot érintő 16–17. századi rölapok, újságok ugyanis sem az Országos Széchényi Könyvtár régi rölapgyűjteményében, sem Carl Göllner — számos külföldi könyvtár anyagát is nyilvántartó — Turcica-bibliográfiájában nem szerepelnek.¹ A magyarországi híryanagot továbbító régi újságok, röpiratok rendszerint a török háborúk eseményeiről számolnak be s így elsősorban olyan területeken jelentek meg, amelyek közvetlenül érdekelve voltak a Magyarországot megszállva tartó török csapatok hadmozdulataiban. E megállapítás az Országos Széchényi Könyvtár rölapállománya alapján egyértelműen igazolható. Előbb azonban két megfontolást érdemlő szempontra érdemes kitérni. Az első szerint a régi rölapok, újságok megjelenési helyére vonatkozóan csak hozzávetőlegesen tájékozódhatunk, mert az aktuális eseményekről tudósító aprónyomatványok jelentős része nyomdahely nélkül került forgalomba. Ez kétségtelen tény, de ugyanígy az is, hogy az impresszum nélkül megjelent magyar vonatkozású rölapok többsége német, vagy kisebb százalékban olasz nyelvű tudósításokat tartalmaz. Egyébként sem valószínű, hogy éppen az események színhelyétől távolabb fekvő országokban adták volna közre impresszum nélkül a magyarországi török harcokról szóló tudósításokat. Kevésbé hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a 16–17. századi külföldi rölapok közül elsősorban olyan városok sajtóinak kiadványai kerültek hazai gyűjteményeinkbe, amelyekhez Magyarországot régi kereskedelmi, gazdasági és kulturális kapcsolatok fűzték. Nagyobb könyvtáraink régi állománya szerint a magyar könyvgyűjtők a 18–19. században elsősorban osztrák, német és olasz forrásokból gyarapították magánkönyvtáraikat. A ritkább kivételekhez tartozik azonban az egyik legnagyobb hungarika-gyűjtő Apponyi Sándor, aki állandó és igen intenzív kapcsolatban állt Nyugat-Európa neves könyvkereskedőivel. Hozzávetőlegesen mégis reális eredményre számíthatunk tehát, ha az Országos Széchényi Könyvtár régi rölapállománya alapján tekintjük át a magyar vonatkozású újságokat, 15–17. századi rölapokat közreadó nyomdahelyeket.

Hubay Ilona rölapkatalógusának nyomdahely-mutatója szerint az alábbi városokból van az Országos Széchényi Könyvtárban a legtöbb magyar vonatkozású 15–17. századi rölap, újság:

¹ HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest, 1948. — GÖLLNER, Carl: *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I*. Bucuresti—Berlin, 1959. II. Bucuresti—Baden-Baden, 1968.

Bécs	119	Regensburg	25
Nürnberg	92	Róma	22
Augsburg	68	Lucca	18
Velence	55	Bologna	16
Prága	36	Krakkó	16
Miláno	29	Köln	15

Országok szerinti összesítésben: Németország 324, Olaszország 187, Ausztria 124, Csehország 36, Lengyelország 28 röplap kiadási helye. Feltűnően kevés állományunkban a francia (5), angol (2), svájci (9), holland (6), belga (5), dán (3) vagy spanyol (2) nyomdakban megjelent röplap. Svéd könyvsajtóból pedig egyetlen újságlap sem található az Országos Széchényi Könyvtár régi röplapgyűjteményében.

A skandináv államok kevésbé aktív részvétele a magyarországi hírek közreadásában nyilván azzal is összefüggött, hogy az északi államokban a távolabbi hadi- és politikai események iránt érdeklődő, művelt lakosság a német nyelvű újságokból is megfelelően tájékozódhatott. Svéd nyomda önálló kiadásban így nyilván csak a jelentősebbnek ítélt magyarországi eseményekről számolt be.

A Helsinkiben őrzött öt újságlap valóban nem lokális jelentőségű hírekről, hanem a felszabadító hadjárat eseményeiről tudósít. E rövid híradások negyedrért formátumú, két levélen jelentek meg. Közülük négy újságlap *Tacksäyelse Skrift*, az 1691. évi tudósítás pedig *Allmän Tacksäyellse* címkezdettel látott napvilágot Niclas Wankijff svéd királyi nyomdász sajtóján.

Kronológiai sorrendben az első újságlap az 1685. év végén kerülhetett forgalomba: e röplap ugyanis Esztergom korábbi, majd Érsekújvár 1685. évi felszabadításának eseményeiről és az eszéki híd felgyújtásáról számol be (1. kép).² Az 1687-ből datálható újság a felszabadító seregek 1687 augusztusáig aratott győzelmeiről közöl rövid tudósítást.³ A harmadik újságlap 1689-ben láthatott napvilágot, mert a Nissa mellett 1689 szeptemberében lezajlott csata kimenetelét ismerteti.⁴ Az 1691. évi újságlap a péterváradi és szalánkeméni ütközetről tudósít (2. kép).⁵ 1692-ben pedig a négy évi ostrom után végleg visszafoglalt Nagyvárad felszabadításáról ad ki külön híradást a stockholmi királyi könyvnyomtató.⁶

E ritka becsű stockholmi rölapok címlapjai közül néhányat hasonmásban bemutattunk, mert mintaszerű rajtuk a híryanag lényegének tipográfiai eszközökkel történő kiemelése. Semmiféle grafikai dísz vagy illusztráció nem szerepel e címlapokon: csupán a legfontosabb híreket sommázó cím és az impresszum — dátumot nem tartalmazó — szövege sorakozik egymás alatt változatos típusokkal szedett s logikusan tagolt szedéstömbökben.

Az ismertetett rölapok nem sorolhatók a Helsinkiben őrzött, kimagasló jelentőségű, magyar vonatkozású dokumentumokhoz. A helsinki Egyetemi Könyvtár — mint általában a nagyobb régi állománnyal rendelkező külföldi könyvgyűjtemények — ezeknél értékesebb, magyar nyelvű régi könyveket is magáénak mondhat. A magyar irodalom és könyvkiadás meglevő legrégebb emlékeiről speciális Hungarica-katalógus tájékoztat, amelyet több évi szisztematikus munkával a Helsinkiben élő Weörös Gyula állított össze-

² Jelzete: Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 75/8. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

³ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 76/23. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁴ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 76/65. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁵ Calonius — Naumann-gyűjtemény: A. 9/10. és A. 77/14. Xeroxmásolatban az Országos Széchényi Könyvtárban.

⁶ Calonius — Naumann-gyűjtemény A. 9/31.

25
699
10

Illmån **Sackfäwelle** /
 Dhoer
 Kewerliges / den 3. Augusti Åhr 1691 utt
 lingen emellan Peter *W. araldin* och *Salmolemen* erbjäl-
 ne märckelige Seger emot *Hst. Staden*.
 Upliden utt *Gerfandlingar* utt *Sweres* hela *Sweriges* *Riike*
 och *underliggande* *Land* och *Härförer* / utt *sept emb.*
Wånad of *ofwändmalte* *Åhr.*

STOCKHOLM
 Tryckt utt R. B. Sal. *Niclas Wankiffs* *Tryckeri.*

Sackfäwelle = Strift
 Dhoer

Den Durfiste Belägringens
 Uppåfwande för *Staden* *Wraan* / *samt* *the* *Wriift-*
nas *derpå* *erbjöde* *Seger* / *och* *Staden* *Menshetels* *Erfö-*
ring / *samt* *the* *Christinas* *kyrkelige* *framgång* *wid* *Escher*
Wroggan / *och* *des* *til* *ten* *Djel* *ruinerande.*

Upliden utt *Gerfandlingarne* *öfwer* *hela* *Sweriges*
Riike och *des* *underliggande* *Land* och *Härförer* /
 utt *Septembars* *Wånad* / *Åhr* : 1691.

STOCKHOLM
 Tryckt hos *Niclas Wankiff* / *Kongl. Booktr.*

S. Wankiff

Munkájának nagy érdeme, hogy elsősorban azokat a műveket tárja fel, amelyek a könyvtár központi állományában és katalógusában szerepelnek. Ezek a becses RMK-művek azonban képviselve vannak hazai könyvtárainkban is.

A különgyűjteményeként kezelt régi állományrészlegek anyaga általában nem szerepel a helsinki Egyetemi Könyvtár központi katalógusában. Az egyik ilyen európai híru dokumentumgyűttes több mint 20 000 egyetemi tézist foglal magában, az egyetemi városok betűrendjében rendezve. Érthetően Uppsala és Lund anyaga a legteljesebb, de a legtöbb német egyetem professzorainak és diákjainak munkásságáról is kitűnő áttekintést ad ez a művelődéstörténeti jelentőségű állományrészleg. Magyar szempontból is páratlan érték; az idegenben tanult magyarországi diákok vizsgatéziseinek egyik legfontosabb külföldi lelőhelye. Számos olyan disszertáció megvan itt, amelyből Budapesten is csak az Akadémiai Könyvtárnak, vagy az Egyetemi Könyvtárnak van példánya. Ezek kétségkívül nagy ritkaságok, mert ha a múlt század óta felbukkantak volna a hazai könyvpiacra, úgy az Országos Széchényi Könyvtár feltétlen megvásárolta volna őket.⁷ S akad az eddigi számba vett anyagban olyan nyomtatvány is, amelyet Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* csupán irodalmi adat alapján említ (3–4. kép).⁸

Más jellegű, de tudománytörténeti szempontból éppoly értékes régi állományt foglal magában a Nordenskiöld-gyűjtemény, amelyről a helsinki Egyetemi Könyvtár részletes katalógust ad közre. A. E. Nordenskiöld neves tudós és könyvgyűjtő mintegy 6000 dokumentumból álló gyűjteménye elsősorban a földrajz-, geológia- és kartográfiatörténet körébe tartozó, jelentős műveket foglalja magában. Egyik nevezetessége, hogy Ptolemaiosz *Cosmographiaj*ának csaknem valamennyi kiadása megtalálható benne. Tudománytörténeti értékelésként is felfogható, hogy Honterus *Rudimenta cosmographiaj*ának is több mint 10 kiadása tanulmányozható e gyűjteményben; köztük az 1530. évi krakkói kiadás, amelyről az Országos Széchényi Könyvtárban is csupán mikrofilm van.⁹

A stockholmi magyar vonatkozású újságlapok a Calonius–Naumann-gyűjteményből valók. Ennek a diplomáciatörténeti szempontból figyelmet érdemlő állományrészlegnek az alapját Matthias Calonius professzor gyűjteménye vetette meg. Az ő könyvtárából származnak a svéd kormány által a 16. századtól 1824-ig kibocsátott statutumok. Ebbe a helsinki Egyetemi Könyvtár által szisztematikusan gyarapított együttesbe olvadt be a neves svéd gyűjtő, Ch. Naumann főleg 1719 és 1811 között megjelent svéd hivatalos kiadványokat és politikai pamfleteteket tartalmazó gyűjteménye.¹⁰

Az ismertetett, magyar vonatkozású stockholmi újságlapok csupán rövid hírből szármolnak be a császári seregek által a török ellen indított nagy offenzíva magyarországi eseményeiről. Mint magyar vonatkozású ritkaságok mégis figyelmet érdemelnek. E svéd nyelvű újságok ugyanis azt igazolják, hogy a magyarországi felszabadító hadjárat a skandináv államokban is széles körű érdeklődést váltott ki. Ezért vállalkozhatott a svéd királyi

⁷ Nincs példány az Országos Széchényi Könyvtárban a Helsinkiben meglevő következő művekből: RMK. III. 391, 1202, 1689, 1690, 1691, 1711, 1712, 1784, 1787, 1852, 1985, 2119, 2202, 2229, 2509, 3088, 3285, 3449, 3980, 4013, 4324, 4439, 4548.

⁸ Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* (= RMK) című bibliográfiája (I–III. Budapest, 1879–1898) irodalmi utalás alapján, lelőhely nélkül említi PÉNTEKI Sámuel *Dissertatio physica de forma rerum naturalium* című, 1630-ban Wittenbergben kiadott munkáját (RMK. III. 1461), valamint J. SARTORIUS *Linguarum misturáj*ának 1702-ben, Königsbergben megjelent kiadását (RMK. III. 4347).

⁹ RMK. III. 282.

¹⁰ JÖRGENSEN, Arne: *Calonius–Naumannska Samlingen i Helsingfors Universitetsbibliotek*. Helsinki, 1936.

دكتور آية الله محمد نصر
 DISPUTATIO PHILOGICA
 PROR,
 DC

LINGVARUM MISTURA,
 Sibi;
 NUM TALES LINGVÆ, UT NULLA ALTERIUS
 VERBA IN SE ADMIXTA CONTINEAT, DENTUR?
 Quam

AUSPICIO
RECTORIS MAGNIFICENTISSIMI,
SERENISSIMI ac EXCELSISSIMI PRINCIPIS ac DOMINI,
DOMINI FRIDERICI
WILHELMI,
 REGNI PRUSSIÆ ET ELECTORATUS
 BRANDENBURG. HÆREDIS &c. &c.

PERMISSA AMPLESSIMÆ PHILOSOPHICÆ FACULTATIS
 PRO RECEPTIONE IN FANDEM
 IN REGIA BORUSSIÆ ACADEMIA
Publicæ Eruditionis Examini submittunt,
 P. R. E. S. E. S.

M. JOANNES SARTORIUS,
 S. Hebrææ, Orient. Lingv. cultor, & Ecclesiæ Ritzviciensis
 Myllopolus, in Præfekturâ Lectus,
AC RESPONDENS
 Die Officij Anno MDCCLII
 IN AUDITORIŒ PHILOSOPHICO
 Hæc confutit.

REGIOMONTI, Typis REHSNERIANIS

81
GYMNASII PHYSICI
 DISPUTATIO TERTIA
 DC

FORMARUM
NATURALIUM.
Quam
 Auspiciis Sacrosanctæ & Individuæ Trinitatis,
 Libertatis exercitii gratiâ
Publicæ ventilationi proponit
 SUB PRÆSIDIO

Dn. M. JOHANNIS SCHARFII,
 Logicæ & Metaphysicæ in Alma Lencorea Pub.
 Professoris celeberrimi, Præceptoris, Promotoris
 ac Fautoris sui statim colendi,
Respondens

SAMUEL PENTEKIUS
 Carpathensis Ungarus.
Ad diem 11. Septembris in Auditorio Veteri,
Torni à 2. pomeridiano.

WITTEBERGÆ
 Ex Officina Hæredum JOHANNIS GORMANNI,
 ANNO dñi 1800.

könyvnyomtató arra, hogy a külföldi nyomdászok számtalan azonos tárgyú és széles körben terjesztett tudósításai mellett saját nyomdáján svéd nyelvű újságokat bocsásson ki a császári seregek diadalmas előretöréséről és Magyarország felszabadításáról.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Pósaaházi János Syllabusának ismeretlen debreceni kiadása 1685-ből. Ballagi Aladár,¹ majd Ballagi Géza² közölte, hogy Töltési István debreceni nyomdászt a főbíró tömlöcbe vetette, mivel Pósaaházi János egykori sárospataki tanárnak Coccejus és Descartes ellen írott művét a cenzúra megkerülésével, tehát engedély nélkül kinyomtatta. Az utóbbi szerző Révész Imre *A debreceni nyomdászat első korszakáról* című tanulmányára hivatkozott. Megjelenési helyét azonban nem tüntette fel,³ így a későbbi szakírók forrását nem ellenőrizhették. Egyetlen homályos célzás volt csupán ismerős, amiből viszont messzemenő következtetéseket nem lehetett levonni. Komáromi István 1685. július 12-én Apafi Mihályhoz írott levele ez,⁴ amelyben kegyelmet kér Töltési számára: „kiváltképen szegény typographusunk mellett nagyságod mint kegyelmes urunk előtt alázatosan instalunk, ha mi defectus vagyon dolgában, az egyszer légyen Gratiája, ez után minden közönséges jóban Isten dicsőségére, hazának javára occupálni fogja magát.”

Csürös Ferenc Pósaaházi könyve kiadásának, ill. a nyomdász bebörtönzésének „semmi-féle följegyzésben nyomát” nem találta, jóllehet szerinte „előkerül valamikor adat, amely rávilágít a dologra, addig azonban az egészet függőben kell hagyni.”⁵ A debreceni nyomda újabb monográfiája pedig határozottan leszögezte, hogy „Pósaaházi munkáiból egyet sem adtak ki Debrecenben, főleg Sárospatakon jelentek meg az 1660-as években.”⁶

Egykorú hiteles adat azonban végérvényesen tisztázza a kérdést. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában az 1685. június 26-i egyházmegyei jegyzőkönyvben⁷ az alábbi sorok állanak:

„Stephanus Töltési Typographus Debrecinensis ob impressionem scripti Johannes Posaházi contra Coccejum et Carthesium incarcerationatur. Delib[eratum:] Mittuntur legati ad iudicem tenendo illius in ea res errorem.”

Töltésit tehát valóban börtönbüntetésre ítélték.⁸ Jögalapot erre a puritánusok ellen hozott szatmárnémeti nemzeti zsinat XXV. végzése képezett, amely kimondta:

„Komolyan megtiltatik, hogy bárki is, bármely akár kicsiny akár nagy művet s bármilyen nyelven is, az egyháznak és attól e végre kinevezett bizonyos egyének még pedig tudósoknak bírálata és helybe hagyása nélkül sajtó alá bocsátani, vagy maga a nyomdász kinyomni ne merészeljen, a könyvek elkobzásának, vagy más a tény minőségéhez képest hozandó súlyosabb büntetésnek terhe alatt.”⁹

¹ *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877.* Bp. 1878. 78. p. Az ő nyomán: FIRZ József: *A magyar könyv története 1711-ig.* (Bp.) 1959. 156–157.

² *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Bp. 1888. 13.

³ Megjelent: *Emlékbeszédek melyek szab. kir. Debreczen város könyvnyomdájában működő két veterán nyomdász Csontos Ferentz és László Lajosnak 1874. évi Julius 18. napján tartott Felsőszázados Emlékünnepélykor elmondattak.* Debreczen, 1874. 17–37. p.

⁴ *Történelmi Tár* 1895. 756.

⁵ *A debreceni városi nyomda története 1661–1911.* Debrecen, 1911. 320.

⁶ BENDA Kálmán – IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961.)* Bp. 1961. 273.

⁷ *A debreceni egyházmegye iratai – Közgyűlési jegyzőkönyvek.* Jelzete: I. 31. a. 2.

⁸ Ez lehetett annak a kiváltó oka, hogy Debrecen hamarosan elhagyta, és a már a következő esztendőben Komáromban találjuk. (Csürös Ferenc: I. m. 131.)

⁹ *A Szatmárnémetiben 1646. évben tartott nemzeti zsinat végzései.* Ford. Kiss Áron. (Kecskemét, 1875.) 96–97.

Pósházi könyvét — ez minden bizonnyal a *Syllabus Assertionum*... volt¹⁰ a fentiek értelmében elkobozhatták. A debreceni református egyházmegye lelkesízi karát azonban igen kedvező színben tünteti fel, hogy közbenjárt a nyomdászért — és talán nem ennek a nyomtatványának ellenére! — mint ahogyan a legújabb kutatások okkal kérdőjelezik meg „a kálvinista Róma” merev konzervativizmusáról a köztudatban kialakult képet. Így pl. a puritanizmussal kapcsolatban máris kiderült, hogy a város és kollégiuma művelődés-történetünk egésze számára korán, haladó szellemű, fontos gócponttá vált.¹¹ A fenti nyomdatörténeti adalék pedig további, szélesebb körű kutatásokat tesz indokolttá.

BARCZA JÓZSEF

¹⁰ RMK II. 1567. — Pósházi anticoccejánizmusára és Descartes-ellenességére ZOVÁNYI Jenő: *A coccejánizmus története*. Bp. 1890. 117–124. MAKKAI Ernő: *Pósházi János élete és filozófiája*. Kolozsvár, 1942. 43–44., 90–95. p. BÀN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958.

¹¹ TÓTH Béla: *Debrecen és a puritanizmus*. = *Református Egyház* 1974. 7. sz. 272–277. Barcza József: *A puritanizmus kutatásának újabb eredményei*. = *Theológiai Szemle* 1976. 11–12. sz. 333–336.

FIGYELŐ

Horváth János posztumusz műve. A két világháború közti időszak kiemelkedő magyar irodalomtudósának, Horváth János születésének századik évfordulójára az Akadémiai Kiadó az alkalomhoz méltó kiadványt jelentetett meg: a nagy tudós csaknem egész életművének vázlatát és alapkoncepcióját tartalmazó, nyomtatásban még csak részleteiben közreadott művét, *A magyar irodalom fejlődéstörténetét*.¹ Az a könyv tehát, amelyet szerzője már a húszas évek folyamán közzé akart tenni, csaknem félszázados késéssel végre eljutott az olvasókhöz.

A joggal felmerülő kérdésre, hogy miért nem adta ki Horváth János e művét, melyet pedig maga is szintézisnek nevezett, választ ad a könyv sorsát és történetét feltáró utószóban Korompai H. János. E műnek — és a szerző egész irodalomtörténeti koncepciójának — körvonalai már egy 1908-ban közreadott programértekezésében felismerhetők (*Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*). A most kiadott kötet mai formájában 1922 — 1923-ban készült el, és Horváth Jánosnak az volt vele a terve, hogy kiadja. Későbbi levelezése is azt bizonyítja, hogy szintézisét 1927-ben könyv alakban publikálni akarta. Hogy e terve végülis nem valósult meg, noha szinte élete végéig foglalkoztatta egy irodalomtörténeti szintézis létrehozásának gondolata, többféle módon ismagyarázható. Mindenekelőtt: maga Horváth János sem számított arra, hogy az egyes témák irodalomtörténeti feldolgozottságának kezdetlegessége miatt legtöbbször magának kell a hiányzó, alapvető forráskutatásokat is elvégeznie. Így történt ez pl. a kötet népiességfejezetével kapcsolatban is, ahol az előmunkálatok hiánya miatt részletkutatásokba kellett fognia. Ennek eredményeképpen azonban egy önálló részmonográfia, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* című kötet jelent meg. Bevezetésében maga is utalt az előzményekre: „Nincs megírva a magyar irodalmi népiességnek, mint egységes mozgalomnak a története. Az egyetemen irodalmunk fejlődéstörténetét adván elő, lehetetlen volt hosszasan meg nem állapodnom e fejezetnél s nem igyekezni, legalább hallgatóim számára, tőlem kitelhetőleg pótolni az említett hiányt. Így nőtt könyvvé ez az egy fejezet.”

A szintézis máskor is forráskutatásokba csapott át, és e kényszerből vállalt forrástanulmányok gátjává váltak az összefoglalás elkészítésének. A tervezett folytatásból csak egy vázlat született; de ennek és a későbbiek során megjelent önálló műveknek az egybevetése azt bizonyítja, hogy a későbbi egyetemi előadások és publikációk is lényegében e mű koncepciója és vázlata alapján születtek meg. *A magyar irodalom fejlődéstörténete* még világosabbá teszi azt a szemléleti egységet, ami Horváth János fő művei: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, *A magyar irodalmi műveltség megoszlása*, *A reformáció jegyében*, valamint az élete végén kiadott *Tanulmányok* között megtalálható.

¹ HORVÁTH JÁNOS: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bev. BARTA János, utószó: KOROMPAY H. János. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 374 l.

Horváth János posztumusz kötete azonban nem csak egy nagy és kivételes életmű kiegészítésére és jobb megismerésére szolgál, hanem — miként többi munkái — a szemléleti különbségek ellenére, értékes segítője a jelen irodalomtörténeti kutatásainak is. E folyóirat lapjain talán indokolt külön kiemelni azt, hogy Horváth János mily nagy szerepet tulajdonított az irodalmi tudat hatóerőinek vizsgálatára során a nyomdászatnak, a könyvtáraknak, az iskoláknak, az irodalomtörténeti kézikönyveknek és a folyóiratoknak: vagyis az irodalmi élet azon tényezőinek, amelyeknek vizsgálata irodalomtörténetünkben az utóbbi időkben kissé háttérbe szorult. És hangsúlyoznunk kell Horváth János irodalomszemléletének azt a megállapítását, is amely szerint az írók és a művek mellett az olvasókörzség is alapvető tényezője volt a múltban is az irodalomnak.

A magyar irodalom fejlődéstörténete még Horváth János tanítványai és munkásságának alapos ismerői számára is tartalmazott meglepetést. Ez röviden így foglalható össze: a kötet fényében válik az életmű egységes és nagyarányú koncepciója teljesen világossá és áttekinthetővé. Az egy egész élet alkotó munkájával harmonikusan és szervesen kibontakoztatott gondolati rendszert Barta János, a kötet elé írt szép bevezető tanulmányában, méltán rokonította a nagy költői életművekkel és a nagy filozófiai rendszerekkel. És ez a szinte klasszikus életmű most már maga is részévé válik annak a kulturális örökségnek, melynek feltárását, megismertetését és megőrzését mindvégig szolgálta.

KÓKAY GYÖRGY

A Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum. A *Petőfi Irodalmi Múzeum* az utóbbi időben három emlékhellyel is bővült, nevezetesen az Ady és a Kassák Emlékmúzeummal, valamint a közelmúltban megnyílt Nyugat Irodalmi Emlékmúzeummal. Ez utóbbi Basch Lórántnak — a Baumgarten-díj egykori jogászkurátorának — hajdani lakásában talált meghitt otthonra. A kiállítás megnyitására XX. század eleji legjelentősebb folyóiratunknak, a *Nyugat* indulásának hetvenedik évfordulója adott alkalmat.

A kiállítás anyagának nagy része a *Nyugat* történetét mutatja be, amely egyben — a tervek szerint — a múzeum állandó részlege marad. Visszatekintve a lap előzményeire (*A Hét, Jövendő, Magyar Géniusz, Figyelő, Szerda*), majd bemutatja a *Nyugat* indulását, 1918-as és 19-es éveit, az utána következő nehéz időszakot Orsvát Ernő haláláig, a Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Gellért Oszkár szerkesztette *Nyugatot* Babits haláláig, mely egyben a folyóirat megszűnését is jelentette. A kiállítás történeti része tiszteleg még a *Nyugat* utódjának, az Illyés Gyula szerkesztésében megjelent *Magyar Csillagnak* is.

De mit is jelent ez a történeti áttekintés a kiállítási tárgyak szempontjából? Számos eredeti Nyugat-példányt láthatunk, így például az Ady-émlékszámot, a folyóirat világ-irodalmi számát, kiegészítve a folyóiratban szereplő írókról készült felvételekkel; Babits verseit, az 1918. évi polgári forradalmat köszöntő Nyugat-cikket, Gorkij *Az Artamonovok* c. regényét, Babits fordításában Dante *Isteni színjátékát*, a *Nyugat* békekiáltványát stb.

Több kézirat és levél is kiállításra került a *Nyugat* relikviáiból, így Babits, Móricz, Krúdy kézírata, Ady Endre egyik *Nyugathoz* írt levele, József Attila Osvát Ernőhöz intézett sorai. Kiemeljük még Thomas Mann levelét és Gorkij táviratát. Érdekességként látható néhány, a folyóiratot támadó újságcikk, valamint a cenzúra *Nyugatot* sújtó törlései.

A *Nyugat* kiadásában megjelent kötetek közül is megtekinthetünk jó néhányat. Így például *A Holnap* versantológiát, Ady *Új versek* kötetét, Móricz első novelláskötetét a *Hét* *krajcárt*, mellette a *Sárány* c. regényét, Babits *Jónás könyvét*, valamint Kaffka Margit, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc, Krúdy Gyula, Gelléri Andor Endre, Radnóti Miklós, Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső és mások köteteit.

A *Nyugat* képzőművészeti emlékeiből a történeti részben is kapunk ízelítőt, de a kiállítás másik, önálló része bővebb bepillantást nyújt e gazdag anyagba. Láthatjuk Borbás Tibor Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Borsos Miklós, Németh László, Medgyessy Ferenc, Veres Péter, Kő Pál Móricz-szobrát, Ferenczy Béni Babits-síremlékét; Herman Lipót Szép Ernő, Rippl-Rónai Teleki Géza, Beck Judit Gellért Oszkár és Sváby Lajos Tóth Árpád-portróját. Az anyagot Buday György fametszetei egészítik ki.

A múzeum anyagának harmadik, önálló része kissé idegen a *Nyugat*-emlékektől, de mindenképpen méltó helyen került kiállításra, mivel Basch Lóránt gazdag műgyűjteményéből ad szerény ízelítőt. Néhány festmény, bútordarab és számos lakat, ajtózár, kulcs, agyagkancsó, görög és római agyagméceses látható, ez utóbbiak időszámításunk előtti századokból.

A kiállítás kellemes hangulati eleme az a magnószalag, amelyről meghallgathatjuk Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes és Szabó Lőrinc hangját.

Kell-e hangsúlyoznunk a kiállítás jelentőségét, mely jól érzékelteti a *Nyugat* korszakait, hatását a magyar szellemi életre, – irodalomra, képzőművészetre –, a körülötte kialakult irodalmi-politikai atmoszférát. Ez egyaránt dicséri a Petőfi Irodalmi Múzeum Kiállítási Rendező Csoportjának és vezetőjének, Miklós Róbertnek, mint kivitelezőknek a munkáját, valamint Czére Béla, Szilágyi János és D. Somogyi Ágnes gondos és hozzáértő rendezését.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Centenárium kiállítás. Az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának százéves évfordulóján a nagy múltú intézet könyvtárának és levéltárának anyagából kamarakiállítás keretében mutatták be az egykori és mai professzorok, hallgatók irodalmi tevékenységét. Az intézetet 1877. december 4-én avatták fel, első igazgatója Bloch Mózes volt. A hagyományos zsidó irodalom avatott kutatóját hamar körülvették a századforduló legjelesebb hebraistái. Az európai tudománytörténet kiemelkedő személyisége volt Bacher Vilmos, akinek munkái napjainkig iránymutatóak az ókori Közel-Kelet kutatói számára. Néhány életrajzi dokumentum mellett legfontosabb munkái közül találkozhattunk a talmudi irodalmat vizsgáló egyik alapművével (*Tradition und Trandenten in den Schulen Palästinas und Babyloniens*. Leipzig 1914.), valamint a középkori zsidó bibliatudománnyal foglalkozó munkájával (*Die exegetische Terminologie der jüdischen Traditionsliteratur*. Leipzig 1905.), amely a modern eszmetörténeti kutatásban megújult jelentőségre tett szert. A fiatalon elhunyt Kaufmann Dávid összegyűjtött munkáit (Frankfurt a/M. 1908.) a hazai könyvtörténet és hungarikakutatás szakemberei jól ismerik. Kaufmann nagyértékű magángyűjteménye ma az MTA Könyvtárának Keleti Osztályát gazdagítja. Középkori kéziratok, ősnymtatványok a külföldi tudósokat hosszú évtizedek óta vonzzák Budapestre. E páratlan értékű anyag mikrokárd katalógusa 1959-ben jelent meg. (*Microcard Catalogue of the rare Hebrew manuscripts and ancient prints in the Kaufmann Collection*.) A kiállításon bemutatott levelei, jegyzetei további tudományos felfedezések felé mutathatnak utat.

A nemzetközi arabisztika napjainkig legolvasottabb szerzője Goldziher Ignác. Közél egy évszázada írt munkái változatlan formában, az összes európai nyelveken, újabb és újabb kiadásokban látnak napvilágot. Legismertebb műve (*Előadások az iszlámról*. Bp. 1912.) magyar kiadását láthattuk. A Goldziher-levelek, kéziratok között könyvészeti megjelentéssel is szolgáltak a kiállítás szerkesztői. Bemutatásra került a világhírű tudós kiadás előtt álló *Naplójának* korrektúrapéldánya. A Scheiber Sándor bevezetőjével és jegyzeteivel ellátott, eddig ismeretlen Goldziher-mű rövidesen tanulmányozható lesz. (Ignaz Goldziher: *Tagebuch*. Hrsg. A. Scheiber. Leiden 1978.)

Az intézet egykori tanárainak irodalmi tevékenysége felölelte az orientalisztika majd minden ágát. A kiállítás szerkesztői küzdve a bőség zavarával, jó érzékkel válogattak. Az egyetemes könyvtörténet kutatói előtt ismert Blau Lajos, könyvtárának katalógusával szerepel. Heller Bernát a keleti mesekutatás területén végzett úttörő munkát. (*Das hebräische und arabische Märchen*. Leipzig. 1930.) Krauss Sámuel többek között az i. sz. első évszázadainak kulturális hagyományait rendezte. (*Talmudische Archäologie*. Leipzig 1912.) Büchler Sándor a magyar-zsidó történelem vizsgálatát segítette forrástanulmányjaival (*A zsidók története Budapesten*. Bp. 1901.), a hajdani tanítványok sem maradtak el mestereiktől. A magyar művelődéstörténethez is fontos adalékokat szolgáltatottak Wellesz Gyula, Richtmann Mózes és megannyi társuk. A hazánkban és külföldön publikáló pályatársak – Vajda György, Komlós Ottó, Schmelczér Kornél, Schweizer József stb. – írásaitól e lap hasábjairól is értesülhettek az érdeklődők.

A kiállítás kiemelkedő eseménye néhány írás- és művelődéstörténeti ritkaság bemutatása. Évszázadok óta talán a legtöbbször idézett középkori zsidó gondolkodó Moses Maïmonides *Doctor Perplexorum* címmel latinra fordított műve mellett a *Misne Tóra* című könyve is hatással volt az európai eszmetörténetre. Ez utóbbinak egy 1480-ban Spanyolországban nyomtatott kiadását vehettük szemügyre. Mellette a középkori zsidó irodalom legnagyobb költőjének, Juda Halévinek versei, jemeni kéziratban és egy X. századi Hággáddá.

Az intézet könyvtárának páratlan anyagára utaló dokumentumokat joggal követi a jelenlegi igazgató, Scheiber Sándor tudományos munkásságának keresztmetszetét bemutató tárló. A kézikönyvként forgatott önálló kötetek (*Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig*. Bp. 1960.; *Héber kódextöredékek magyarországi kötetláblákban*. Bp. 1969.; *Folklor és tárgy történet*. Bp. 1974.), majd szerény válogatás a szövegkiadványokból (*The Kaufmann Haggadah*. Bp. 1957.; Löw Immanuel: *Fauna und Mineralien der Juden*. Hildesheim 1969. stb.). Végül az intézet élő sorozatai és önálló kiadványai kaptak helyet (*Magyar-Zsidó Oklevéltár, Évkönyv, Hitközség-monográfiák* stb.), melyek a Scheiber Sándor vezetése alatt működő tudományos gárda munkáját dicsérik.

A könyvkiállítás egy hazai főiskola tanárainak és diákjainak tudományos produkeióit volt hivatott bemutatni. A látogató ennél többet kapott: részletet az európai orientalisztika múltjából és jelenéből. Az izléses környezet, a jól tájékoztató tömör feliratok Kertész Istvánnak és Landeszman Györgynek, a kiállítás lényegrelátó szervezőinek munkáját dicsérik.

DÁN RÓBERT

„A francia plakát 300 éve” kiállítás a Nemzeti Galériában Az utóbbi években a közvélemény hazánkban is fokozódó érdeklődést tanúsít a grafikai plakátok iránt. Már nem csak a falakon figyelnek fel rá az emberek, de divatba jött gyűjtésük, és széles körben használják fel őket lakások díszítésére is. Különösen nagy népszerűségnek örvendenek a régi képes falragaszok hasonló kiadványai. Élen jár e téren Franciaország, ahol már évtizedekkel ezelőtt is külön egyesületek alakultak a régi plakátok felkutatására, gyűjtésére és védelmére. Ez tulajdonképpen természetes, hiszen a plakátművészet bölcsője Párizsban ringott. Francia grafikusok és nyomdászok jóvoltából emelkedett ez a műfaj már a múlt század második felében olyan magaslatokra, hogy a francia plakátművészet nemcsak a többi ország rajzolóira számára volt követendő példa, de a legszigorúbb esztétikai mércével mérve is kiváló alkotások sorával ajándékozta meg a világot.

Ezért volt rendkívül érdekes és szép az a kiállítás, amit a Kulturális Kapcsolatok Intézete és a párizsi Musée des Arts Décoratifs rendezett a Magyar Nemzeti Galériában 1977 nyarán.

Kiválóan összeállított, bőséges válogatás mutatta be a francia plakátművészet egész fejlődését a Nagy Francia Forradalom előtti kezdetektől egészen napjainkig.

A francia házak falain már nem sokkal a nyomtatás felfedezése után megjelentek a falragaszok, melyek a későbbi években egyre szaporodva, a forradalmi időkben valóságos ellettek a várost. Ezeket már gyakran metszetek jelennek meg, tehát kialakul a grafikai plakát műfaja. A litográfia feltalálása meghozta a műfaj nagy fellendülését, hiszen ez a nyomdai eljárás különösen alkalmas falragaszok előállítására. A Bourbon-restauráció és Lajos Fülöp „polgárkirálysága” idején elsősorban könyveket hirdető plakátok készültek, melyeket a könyvesboltokban akasztottak ki, a XIX. század második felében aztán a színes reklámok ellettek a várost. Az alkotók közt olyan nevek akadnak, mint Daumier, Gavarini, Manet, Bonnard, Carrière, Denis, de mellettük kialakul egy gárda, mely elsősorban reklámgrafikával foglalkozik, s e téren alkot jelentőset (Cheret, Mucha, Steinlein stb.). A legszenzációsabb alkotások Toulouse-Lautrectől származnak, aki nem egyszerűen nagy festő volt, aki kirándult az alkalmazott grafika területére, hanem festészeti eredményeivel párhuzamosan a plakátművészet történetének egyik legnagyobb alkotója. Az éppen napjainkban újra felfedezett „Art Nouveau”-nak talán legszebb produktumai a századforduló francia plakátjai. Az első világháború, mint annyi más vonatkozásban, e téren is látványos törést jelent. A francia házak falain merőben más stílusú plakátok jelennek meg. Az expresszionizmus, a kubizmus, a konstruktivizmus eredményeit hasznosító falragaszok mellett talán a legfontosabb az ún. „új tárgyilagosság” elterjedése (pl. Cassandre plakátjai).

A második világháború után a plakát megszűnik a reklám legfőbb eszközének lenni, csupán egy lesz a sok közül. Mindez persze nem jelent mennyiségi csökkenést, sőt most is egy új korszak kezdődött. A litográfiát felváltotta az offszetnyomás. Ez lehetővé tette, hogy a fénykép és a fotomontázs lassan háttérbe szorítsa a rajzot. Olyan új megoldások is születnek, mint a műanyagdomborítás (pl. Francis André plakátja a *Nouvel Observateur* számára).

A komoly közönségkért aratott kiállítás kitűnő összeállításban mutatta be a kiváló művészek és nyomdászok közös erőfeszítése következtében igen magas színvonalú francia plakátművészet fejlődését a kezdetektől napjainkig.

A közönség mind a tartalom, mind a kivitel tekintetében elismerésre méltó katalógust kapott kézbe. Két színvonalas bevezető tanulmány után korszakokra bontva közli az anyagot s minden részt újabb néhány bevezető mondat előz meg. Tíz kicsinyített hasonmás egészíti ki a füzetet. Kár, hogy egy kivételével csak fekete-fehér színűek s nagyrészt nem a legreprezentánsabb alkotásokról készültek.

INDALI GYÖRGY

SZEMLE

Mátrai László: A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. Bp. 1977. Gondolat K. 418 l.

A recenzens nem elfogulatlan. Koránál és élete alakulásánál fogva ugyan csak mintegy harminc éve ismerheti közletről Mátrai László tudósi és közéleti pályáját, ám időközönként olyan személyes közelségből meríthet tanulságokat gondolati és emberi megnyilvánulásából, hogy e kötet referálása közben nehezen vehetné fel a távolságtartó kritikai álláspontot.

Az ismertetés most csak erről a gyűjteményes kötetéről szólhat, annak is – lapunk profilja szerint – elsősorban a művelődéstörténettel, tudománytörténettel, könyvtörténettel és olvasással foglalkozó fejezeteiről. Azokról a – Mátrai László által „szikrázó formai viláossággal” megfogalmazott – „pazarló bőségű” gondolatokról, amelyekkel eligazítja a művelődés kutatóit és teremtőit.

A kötet mondandója ismertetésének ilyen leszűkítéséhez persze a recenzensnek erős önkorlátozásra van szüksége, továbbá annak a veszélynek a vállalására is, amelyet azzal a lehetséges váddal von magára, hogy nem ismerte fel a gyűjteményes kötet egyes darabjainak a mélyben húzódó benső kapcsolatát, az egyes tanulmányok látszólagos tematikai távolságának logikai „téröléssé” nemesedését. Arról már nem is beszélve, lehet-e kiszakítani – akárcsak a szűkebb szakmai figyelemfelkeltés indokával is – tematikai fejezeteket a lényegében a szerző egész tudományos életpályáját is reprezentáló gyűjteményből, amelynek legrégebbi írásai 1936-ban kerültek első közlésre, és amelyben 1976-ban elhangzott előadások is olvashatók.

Mostanában sokkal fiatalabb és kevésbé jelentős szerzők eddigi munkásságának monografikus összefoglalására számos példát látunk. Mátrai Lászlónak ez a kötete már igazán kihívás lehet az ő eddigi életművének átfogó értékelésére; azon a méltányláson túl, amelyet számára a legutóbbi

években juttatott Állami-díj az életművéért és tudományszervező tevékenységéért jelentett. Kérdés: akad-e könnyen a szerzőhöz fogható és méltó, sokoldalú, egyetemes tudású vállalkozó, aki át tudja fogni a filozófiai és művelődéstörténeti témáknak a szokásosnál szélesebb területét, a Mátrai által művelt egész vizsgálati tárgykört.

Most itt – ismételjük – az ismertetéssel csak a már jelzett témák és fejezetek keretei között maradunk. Talán mégis eloszthatjuk a „kiragadás”, a „csonkítás” (legalább) recenzensi kételyeit, mert Mátraiainak bármelyik nagyobb tanulmányát emelnénk ki a többi közül, láthatjuk: önmagában is képes az a teljességre, a szerző átfogó látásmódjának megimertetésére. Ugyanakkor valóban mindegyikben ott húzódik a mélyben a többivel fennálló benső kapcsolat. A filozófus sajátja, hogy a dolgokat egységes képből kívánja látni, és soha nem zárja be merev keretek közé a tárgyalandó témát.

Igy nyer értelmet számunkra újra és újra az, amit tőle (mint szerkesztő bizottságunk elnökétől) a gondolkodás fegyelmeiről és tágasságáról általánosságban már régen eltanulhattunk, vagy konkrétan az, hogy könyvtörténész kutatóinktól a tudatos rendszeresség és mértéktartás mellett az általánosabb művelődéstörténeti vonatkozásokat, az általánosított megismerésre törő látásmódot is kívánjuk meg. A művelődéstörténészeknek pedig a konkrét történeti adatok nagyobb „tisztületét” nemcsak ajánlja, hanem saját kutatásaival példázza. Ha a kelet-európai humanizmus-kutatás újabb eredményeiből hoz fel „egyetlen komplex példát” (*Az itáliai „averroizmus” hatása a XVI. századi Magyarországon* c. tanulmányban), zárójelben mellékesen megjegyzi: „ez egy szerény módszertani ötletet is bemutat arra nézve, hogy a könyvtörténetet miképpen kellene az eddigénél jobban hasznosítani a tudomány- és kultúrhistoriában.” Megfogalmazza az általános követelményeket a tudománytörté-

neti kutatás számára: az analízis további folytatása mellett (és annak érdekében is) szükség van a fejlődés legfőbb vonalainak megrajzolására, a szintézisre is; *valamiféle* fejlődést (vagy akár visszafejlődést) akkor tudunk kimutatni a tudományok történetében, ha a jelenlegi deskriptív, „filológiai” szemléletünket egy kauzálisabb, „történetibb” látásmóddal akarjuk felelőreírni. És hogy teljesen világos, minden tévedést eloszlató legyen, visszafordít: „Ez egyáltalán nem zárja ki az alapos forráskutatást, hanem ellenkezőleg: új és értelmes feladatokat szabhat elébe.” Ha *Erasmusról* értekezik: írásának felülmúlhatatlan eleganciája mellett kiemeli, megfoghatatlan, hogy miképpen volt képes történelmi szövegkiadásainak óriási tömegét komoly filozófiai gondallal sajtó alá adni.

A kultúra történetisége a címben pontosan megfogalmazott alapgondolat ebben a kötetben. Könyvtárosok számára is alapmű kellene legyen szemléletük alakításához. Lehet-e bármihez is fogni, ha nem tudjuk, hogy a kultúra fejlődése állandó, folyamatos, teremtő fejlődés, hogy a „múltat a jelenről csak elméletben lehet leoperálni” (*Állam és nemzet*. Szekfü Gyula könyvéről), hogy a kultúra történetiségéből fakad (*A kultúra történetisége*. Az oktatásügyi reformjával kapcsolatban a történelemtanárok országos értekezletén – 1976-ban – elhangzott előadás).

Minden fiatal könyvtáros számára meg-szívlelendő tanács: filozófiai áttekintés nélkül a megszerzett tudás jövőbe mutató perspektíva nélkül marad és az ifjúság nem látja értelmét a nehéz munkával megszerzett tudásnak (*Filozófia és szaktudomány*); minden, akár már felnőtt, ám éretlen „pszedorforradalmi, anarchista gondolkodónak” kemény figyelmeztetés: műveltség nem képzelhető el az eddig kialakult kulturális establishmentbe való „beilleszkedés”, installáció nélkül; minden könyvtárelmélettel és könyvtártörténettel foglalkozó szakember számára intés: a könyvtárak fejlődését az egyetemes emberi művelődéstörténet részeként érdemes bemutatni, „hogy az olvasás és könyvtár múltjából és jelenéből extrapolálhassák azt a várható jövőt, mely pusztán a jelen leírásából, vagy pusztán elvont teoretizálásból csak igen bizonytalanul és szubjektív módon – ha egyáltalán – extrapolálható” (*Hagyomány és újítás; olvasás egy változó országban*).

Mind a tradíció, mind az újítás terén növekedő tudományos könyvtári szerepről világos eligazítást adnak a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetségének 1971-ben Liverpoolban (*Gyakorlat, tudás, tudomány*) és 1972-ben Budapesten tartott konferenciáin elhangzott előadások.

A recenzens végül nem mondhat mást: Mátrai László gyűjteményes kötete nem eshet áldozatul a végtelenbe növekvő információáradatnak; a tudományos pontosság, kontinuitás követelménye szerint: számon tartjuk a legjelentősebb tudományos eredmények között.

HAVASI ZOLTÁN

Komját Irén: A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. Bp. 1977. Kossuth K. 207, [2] l.

A szerző az egyik legjelentősebb kommunista világlapnak a feldolgozását vállalta magára, melynek maga is szerkesztője volt férjével, Komját Aladárral. Az *Inprekorr* (*Internationale Presse Korrespondenz*) a III. Internacionálé sajtószolgálatának lapjaként 1921-ben Berlinben indult Alpári Gyula szerkesztésében és 1933-ban Hitler uralomra jutásával szűnt meg, majd helyébe a Svájcban megjelenő *Rundschau* lépett. A lap létrejöttét maga Lenin sürgette, mivel az új történelmi feladatokhoz új típusú sajtóra volt szükség. Ennek megfelelően „Az Inprekorr eszköz volt a kommunista sajtó eszmei-politikai színvonalának emelésére és a korszerű forradalmi publicisztika kifejlesztésére.” (6. l.) A lapnak a politikai feladatok mellett a gazdasági harcot is szolgálnia kellett, valamint támogatnia a kisebb nemzetek haladó mozgalmait.

Komját Irén e már-már feledésbe merült nemzetközi orgánumban „drámai történetét” mutatja be, olyan lapét, amely hol legálisan, hol csak illegálisan jelenhetett meg. Kötete valóban újdonság, hiszen sem könyv, sem tanulmány nem foglalkozott még az *Inprekorr*-ral. A szerző kutatómunkáját 1974-ben kezdte meg a Párttörténeti Intézet és a Kossuth Kiadó hozzájárulásával és segítségével. A választott feladat még így sem volt egyszerű, amint ez az előszóból is kiderül, hiszen egyrészt egy olyan évtizedekkel ezelőtt megszűnt folyóirat feldolgozására vállalkozott, amely különböző országokban – időnként nyolc nyelven jelent meg. Számos példányát pedig nagyon nehezen, néha szívós, „nyomozásnak” is beillő kutatómunka vagy a véletlen segítségével – sikerült csak felkutatni, a Német Demokratikus Köztársaságban, Franciaországban, Svájcban, Csehszlovákiában és hazánkban. Munkáját nehezítette az a körülmény is, hogy Komját Irén az *Inprekorr* egyetlen élő szerkesztője.

Könyvében részletesen leírja a lap indulását, a nemzetközi munkásmozgalomban betöltött szerepét, korszakait, egyben kor-képet ad a történelmi korszakról, a szer-

kesztőség kényszerű vándorlásairól is. Bemutatja az újság nagy nemzetközi kampányokban való részvételét: a Szovjet-Oroszországot sújtó éhínség idején, Sallai Imre és Fürst Sándor életéért folytatott harcot, a Komintern Végrehajtó Bizottsága határozatainak és irányelveinek népszerűsítését stb. Külön fejezetben szól Lenin személyéről és bőven foglalkozik néhány *Inprekorr*-ban megjelent cikkével.

Az *Inprekorr* története — és ez csak fokozza a kötet jelentőségét — a nemzetközi munkásmozgalomnak fontos része, hiszen „... végigkísérte a kommunista pártok fejlődését, segítette harcukat a húszas-harmincas években; *sajtó*juknak irányt, példát mutatott és a pártvezetők írásainak közlésével közöttük is tapasztalatszervert”. (6. l.) Így „Az *Inprekorr* mindenkor híven tükrözte a nemzetközi munkásmozgalom helyzetét, problémáit, tévedéseit és azok leküzdését, vereségét és győzelmeit.” (27. l.)

Komját Irén az *Inprekorr* bemutatásával jelentős forrásértékű sajtótörténeti monográfiát írt, megőrökítve benne szerkesztési munkájának nehézségét, kockázatát, de egyben szépségét is.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Sajtó alá rendezte LADÁNYI Sándor. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó — MTA Irodalomtudományi Intézete Renszáznsz-kutató Csoport. 462 l. (Humanizmus és Reformáció, 6.)

Zoványi szintézisének megjelenése több szaktudományban fog kedvező visszhangot támasztani (történelem, egyháztörténet, irodalomtörténet stb.), közéjük tartozik a könyvtörténet is. Két lényeges szempont is indokolja a vele való foglalkozást: 1. korszakmonográfia-jellege; 2. forrásfeltáró eredményei.

1. Az RMNy első kötete — igen helyesen — gyakorlattá emelte az egyes tételek művelődéstörténeti (főként irodalomtörténeti) megvilágítását, megszabadulva ezáltal a könyvészeti-bibliográfiai adatok valamiféle, öncélúnak látszó tobzódásától s ekképp is közelebb kerülve a mindennapi kutatómunkához. Csakhogy az 1600-ig terjedő könyvészeti anyag jelentős hányada teológiai jellegű, erről pedig részletekbe menő alapossggál úgyszólván fél évszázada nem írtak semmit (ahol ezekre a régi disszertációkra támaszkodik az Irodalomtörténeti Kézikönyv I. kötete, ott az sem tekinthető „friss” szakirodalomnak, az 1964-es évszám ellenére sem!). Ilyenképp szorosan a tárgy-

hoz tapadó szakirodalom csak nagyritkán került az RMNy legtöbb tétele alá. Más a helyzet immár Zoványi szintézisének megjelenése óta, mivel ő a legelfeledettebb és legeriférikusabb vitairatokat is tüzetes elemzésnek vetette alá. Amit az RMNy szerkesztősége már nem tehetett meg, pótolnia kell a mai kutatóknak: Zoványi és az RMNy-kommentárok szembesítését.

2. A monográfia könyvtörténeti érdekű jelentőségét hangsúlyozza az a körülmény is, hogy RMNy-adatok kontrolljára felhasználható. Ismeretes, hogy Zoványi annak idején széles körű kéziratoss forráskutatást végzett s ily módon számos ne n ismert vagy elfeledett nyomtatvány nyomaira bukkant, érdemesnek látszók tehát adalékjait egybevetni a korszak ismert könyvtermésével. Például az RMNy 566. sz. tételének kommentárjában ez áll: „A naptárreformot védelmező mű”, melynek első részében olvasható a „Calendarium pro anno MDXXCV” ellen írt vitairat.” Zoványi e mű ismeretében nem habozott kimondani, hogy egy „Nagyváradon 1585-re, természetesen 1584-ben kiadott” naptárról lehet csak szó (148.). Márpedig, ha ez annyira igaz, mint amennyire logikus, akkor csakugyan érdemes lett volna az RMNy-ben egy utalásny alapuló kalendárium-tételt szerepeltetni (ami egyébként szokásos a kiadványban).

Az RMNy 479. sz. tétele Luther katekizmusának első szlovák nyelvű kiadását regisztrálja, mit sem szólva az ismeretlen szerző lehetséges személyéről, míg az RMNy 564. tétele pedig ennek a katekizmusnak énekekkel kibővített kiadásáról szól, Ján Pruno szerzősége alatt. Zoványi velük kapcsolatosan így vélekedik: „Ugyancsak mindenfelé használhatták Luther kiskátéját, melyet szlovák nyelvre 1581-ben fordított le először állítólag Pruno János galgóczi, majd trencsényi rektor, ki 1584-ben újra kiadta a kátét egy kis énekeskönyvvel.” (230) Figyelemre méltónak látszik, hogy Zoványi érvelése egy OSZK-beli kéziratoss forrásra támaszkodik, melyet aligha citált volna külön, ha ezt a korábbi szlovák és magyar szakirodalom is megtette volna ő előtte. Itt tehát kísérletet lehetett volna tenni az anonymítás megszüntetésére — ha Zoványi kellő időben kézben lett volna.

Végül egy harmadik adat. „Gyarmati Biró Miklós még 1582-ben odaadta olvasásra Beregszászának azt a könyvet, melyet a győri katolikus püspökségnek 1579-ben, Szombathelyen összeült zsinatáról *Acta et constitutiones*... címmel jutott a közönség elé” (148.). Zoványi szavaiból egyértelműnek látszik, hogy nem kéziratban terjesztett könyvről lehet szó, mivel azonban az RMNy első (1600-ig terjedő)

kötetében — még kikövetkeztetett formában sincs — ilyen magyarországi nyomtatvány; vagy arra kell gondolnunk, hogy ez végül is külföldi nyomdában látott napvilágot, vagy pedig arra, hogy Zoványinak ez az adata új.

Ilyen esettéle tanulságokkal zárva a könyv ismertetését, joggal remélhetjük, hogy Zoványi monográfiájának XVII. századi folytatása is megjelenik a nem túl távoli jövőben, vagy (szükségmegoldásként) kéziratos formájában is rákerül a következő RMNy-kötetek felgyűjtendő, analízálendő listájára.

V. KOVÁCS SÁNDOR

A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája 1868—1975. Szerk. LÁNG Péter. Bp. 1977. Ifjúsági Kiadó. 506 l.

A helyes történelmi szemlélet kialakításához nélkülözhetetlen a múlt ismerete. Különösen értékesek azok a forrásanyagok, amelyek hozzásegítenek az egyik legfontosabb társadalmi réteg, az ifjúság életének és küzdelmeinek megismeréséhez. Láng Péter bibliográfiái összeállítása ilyen céllal készült; válogatott cikkek, tanulmányok, tanulmányrészletek és önálló kiadványok adatainak feltárásával közreműködik a haladó ifjúsági mozgalmak irodalmi forrásait.

A kitűnően szerkesztett elemző szakkibibliográfia az 1868-tól 1975 végéig eltelt időszakot tekinti át. Az első fejezetek az Általános Munkássegylet (az első hazai szocialista munkásszervezet) és az ifjúságmozgalom múlt század végi gazdasági és politikai harcainak irodalmát idézik, párhuzamosan a szegénységben élő egyetemi, főiskolai tanulók diákmozgalmaival. Külön kaptak helyet a Galilei-kör alakulásáról, működéséről és értékeléséről szóló archív cikkek, valamint a dualizmus korának egyéb megmozdulásait feltáró írások. A bibliográfia első fejezeteinek témakörét jól jellemzi néhány cikknek a címe: *Bíróági eljárás az 1895. május 1-én tüntető ifjúság munkások ellen*; *Fajmagyar tanoncnyúzás (Az Ifjúságmozgalom 1907. szept. 15-i számában)*; *Húszórás munka, négyórás alvás. Hogyan élnek a nagykanizsai pékimasok? (Az Ifjúságmozgalom 1913. szept. 1-i számában)*; *Az egyetemi ifjúság nyomora (A Népszava 1915. nov. 9-i számában)*.

A további részek belső tagolása a magyar történelem, illetve a munkásmozgalom történetének időrendjét követi, például ezekben a fejezetekben: A szociáldemokrácia és a kommunista ifjúsági mozgalom, a polgári demokratikus köztársaság időszakában; A dolgozó és tanuló-ifjúság

és a szocialista forradalom győzelme után; A KIMSZ szerepe a Tanácsköztársaság felépítésében és védelmében; Kommunista, szociáldemokrata és polgári antifasiszta ifjúsági mozgalmak a Horthy-korszakban 1919—1945; stb. A rendezési elv néhol eltér ettől, de csak kivételesen akkor, ha az ifjúsági mozgalmak korszakhatárai ezt megkívánják. Szokatlan viszont, hogy az 1918. évi polgári demokratikus forradalom négy-öt hónapja fő fejezetet kapott, és így félreérthetően nagy korszakot sejtet.

A kötet további kétharmad része az 1945—1950, 1950—1956, 1956—1957 és 1957—1975. évek közötti időhatárok szerint tagolódik. A fejezetek itt is jól jellemzik az adott korszakot, például: *A koalíciós pártok ifjúsági szervezetei*; *Kollégiumi mozgalmak*; *A Dolgozó Ifjúság Szövetsége*; *Az ifjúsági rétegszervezetek és a gyermekmozgalom 1956—1957*; *A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakulásának történelmi körülményei . . .*; stb.

A bibliográfiai adatok kitérnek a fiatalok élet- és munkakörülményeire, a közoktatás és közművelődés témakörére, és feldolgozzák az összefoglaló jellegű forráskiadványokat is. Az adatgyűjtők (Bocskaý Péter, Somogyi István László és Vértesné B. Éva) külön érdeme, hogy megemlékeznek a haladó ifjúsági szövetségek nemzetközi kapcsolatairól, a szolidaritási megnyilvánulásokról, az ifjúsági sajtóval kapcsolatos értékelő cikkekről és a kiemelkedő személységek, ifjú mártírok életével foglalkozó írásokról. A nemzetközi szervezetekről szóló részben például külön kiemelik az 1949—1973. évek közötti Világifjúsági Találkozókat.

A kutatóknak és a kutatások koordinálóinak bizonyára örömet szerez, hogy a Függelékben megtalálható a felsőfokú tanintézetekhez benyújtott doktori disszertációk és szakdolgozatok irodalma. A címléírások mellett — ahol szükséges — rövid mondatban vagy tárgyszóban megjelölik a cikk témáját, és ezzel is növelik a gazdag forrásanyag információ értékét. A jó szakkibibliográfia követelményeinek megfelelően névmutató, földrajzi mutató és a gyárak, üzemek, tanintézetek neveinek mutatója zárja a kötetet. A forrásanyagok felkutatásában az MSZMP Politikai Főiskolája és a Párttörténeti Intézet könyvtára is közreműködött, a szaklektorálás felelős munkáját Svéd László neve fémjelzi. Nehéz röviden és tömören kifejezni, hogy a szakkibibliográfia végül is miért érdemel kitűnő jelzőt. Ha mégis megkísérelném leírni, akkor arról a szubjektív érzésről kellene beszélni, amelyet a kötet egyszerű lapozgatása közben első benyomásként éreztem: olyan ez a gyűjtemény, mintha egy évszáz-

zad jól megírt történelmi olvasókönyvét tartanám a kezemben.

A közel tízezer adatot feldolgozó bibliográfiából nemcsak az újabb írásmunkák forrásait kereső kutatók, írók profitálhatnak, hanem azok a fiatalok és ifjúsági vezetők is, akik a mozgalmi élet mindennapi gyakorlatában keresik a múlt és a jelen valóságának összefüggéseit, jövőbemutató törvényszerűségeit.

PELEJTEI TIBOR

Török József: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225—1600. A Budapesti RK. Hittudományi Akadémia Kiadványai. D/I. Bp. 1977. 229 l.

Középkori művelődéstörténetünk forrásai között nem jelentéktelen helyet foglal el a magyarországi liturgiátörténet. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy megmaradt könyvvállományunknak számbelileg nagyobb részét liturgikus kódexek alkotják. Ez a műfajjegydalúság azonban nem annyira kedvezőtlen, mint a száraz tényeket nézve gondolnánk. A liturgiába felszívódtak és beleépültek művelődéstörténetünk más területeinek eredményei, és ezekre — éppen a többi emlékenyag hiányos volta miatt — innen tudunk következtetni. Sajnos az összefoglaló magyarországi liturgiátörténet még várat magára, így meg kell elégednünk a résztanulmányokkal.

Az egyetlen magyarországi alapítású szerzetesrend a pálosoké. Gábrriel Asztrik a *Breviáriumtípusú kódexek* c. tanulmányában sommásan jellemezte a pálos liturgiát: az esztergomi úzussal rokon. Ezt a kijelentését azonban nem indokolta meg. A pálosok liturgiai gyakorlatának tisztázása pedig igen lényeges: mit vett át, honnan és mi a saját hozzáadása, milyen fejlődési fázison ment keresztül, amíg végleges formát nyert. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázására vállalkozott Török József. Vizsgálatainak célja nem csupán a rubricisztikai azonosságoknak és különbségeknek a regisztrálása volt, hanem az ezekből levonható rendi szellem és az arra ható különböző szemléi áramlatok számbavételét is elvégezte.

A források ismertetése után feldolgozta a pálos rend liturgikus emlékeinek naptárait. Ebben a munkában támaszkodott ugyan Kniewald és Radó Polikárp munkáinak módszerére, de tovább is lépett, amikor együttesen vizsgálta a liturgikus könyvek kalendáriumát és sanctoraléját. Az egyes források elemzéséből arra a megállapításra jutott, hogy a pálos liturgikus könyvek kalendáriumai és sanctoraléi gya-

korlatilag megegyeznek egy szerkönyvön belül. Ebből arra következtetett, hogy a fontosabb pálos szerkönyveket liturgikus felkészültséggel bíró szerzetes állította össze és ebben tudatos szerkesztés nyomait lehet látni. Ez világlik ki a Gyöngyösi Gergely által közölt ünneprendből is: az ünneppek számára mértéktartók a pálosok, nem tévesztik össze az egyéni devotiót és a népszerű jámborsági gyakorlatokat a liturgiával, ugyanakkor nem zárkoznak el az új áramlatok elől sem.

A zsolozsma részletes vizsgálatánál összehasonlította a pálos gyakorlatot az esztergomival mind a *de tempore*, mind a *de sanctis* részben. A szövegösszehasonlítás alapján ugyanígy elvégezte a pontos összevetést a mise részeivel is. A pálos rend hymnariumának vizsgálata hozta talán a legértékesebb felfedezést a *Flos cleri norma praesulum* himnusszal kapcsolatban. Ezt a himnuszt Magyarországon és külföldön eddig egyetlen forrásból, az 1540-es velencei kiadású pálos breviáriumból ismerték. Megtalálható azonban az ősnymtatvány pálos breviáriumban és az 1537-es kiadású, Velencében nyomottban is. A szakirodalomban először Mezey László hívta fel a figyelmet erre a himnusza, a benne lévő „*canonicorum speculum*” kifejezés kanonokrendre utal, és mivel Szt. Ágoston ünnepének laudesében kapott helyet, nyilvánvalóan az ágostonos kanonokrend számára íródott. A pálosok tőlük vették át. A magyar származást az valószínűsíti, hogy egyedül a pálosok őrizték meg, sőt rendi liturgiájuknak földadása után is tovább élt a himnusz. A szerző talán egy francia iskolázottságú magyar ágostonos lehetett, mivel a himnusz magas színvonalú alkotás, és a „*flos cleri*” kifejezés Anselmus Laudunensis epitáfium feliratában is előfordul. Ugyancsak magyarországi eredetűnek kell tartani azt az esztergomi forrásból származó hat himnuszt, amíg ennek ellenkezőjét nem lehet kétséget kizáróan bizonyítani. A fentiek mellett leglényegesebb a rend saját himnuszyűjteménye, amik a rend által különösen tisztelt Remete Szt. Pál és Antal tiszteletére íródtak. Ezek forrásai igen érdekesekek. A Remete Szt. Pálról íródott matutinum himnusz a jelenleg Magyarországon levő kéziratos forrásokból hiányzik. A Dankó által közölt göttweigi forrás pálos eredete nem bizonyos. Így több variáció lehetséges. Feltételezhető egy ferences és egy ágostonos eredet is. Mindenesetre az ehhez a himnuszhoz tartozó zsolozsma rímképlete azonos a „*Franciscus vir catholicus*” kezdetű zsolozsma rímképletével, és az első előfordulási hely is ferences forrás. Ugyanez érvényes a szent ünnepének laudes himnuszára is. Bizonytalan a magyar

eredete a *Corda iungant c.*, és valamivel biztosabb a *Laudes promat Antonio* és a *Nova procul et vetera* kezdetű, Remete Szt. Antal ünnepi himnusznak.

Remete Szt. Pál translatiójának ünnepére írt két himnuszt Kardos Tibor a magyar humanizmus legszebb emlékei közé sorolja a kifejezés hajlékonysága, költői ereje miatt. A himnuszek szerzőjének Csanádi Albertet tartják, akiről Gyöngyösi bizonyítja: „plures sermones de laude S. Pauli I. heremitae compilavit, cuius etiam vitam heroicis carminibus scripserat.” Török József Csanádi Albert lehetséges szerzeményének tartja az *A morte victus filius*, a *Latus patens, latus fluens*, a *Pias homo das lacrimas* kezdetű, az *Off. de pass. Dominibus* szereplő himnuszeket. Ezek közül az *A morte victus filius* himnusz a szakirodalomban eddig ismeretlen volt. A szerzőséget Csanádi Albert egyik levelére alapozza, amelyben azt írja: „Dictavi etiam totam seriem passionis Domini rithmico stilo in vulgari secundum illum sillabarum quo est illud melos vestrum Philomena . . .” Bár ez a műve elveszett és magyar nyelvű volt, de a témakörben volt tehát Csanádinak alkotása. A pálosok saját himnuszgyűjteménye nem olyan gazdag, mint pl. az ágostonosoké, de korának latin nyelvű költészetének színvonalán áll.

A sequentiák vizsgálatából kiderül, hogy ennél a rétegnél esztergomi (4), domonkos (10), ágostonos (11) forrásból merítettek. Saját sequentia költészetüket 3 mű képviseli. A *Vitis palmes extas vere c.* Remete Szt. Pál ünnepére írott sequentia kétséget kizáróan pálos eredetű, míg az *Inter sanctos Deo gratos adiutrices* és az *In valle miserie iocundetur* címűek esetében csupán a pálos szerzőség lehetősége áll fenn.

A körmenetek vizsgálatánál is észrevehető a pálosok mértéktartása, nem hódolnak a középkor végi nagyszámú körmenettartás divatjának. Külön fejezetet szentel a szerző a közösségi élet liturgikus alkalmainak és a szerzet Mária-tiszteletének, amely magyar nyelvű irodalmunkban oly becses emléket hagyott hátra a *Czech- és a Festetics-kódeaxben*.

A liturgikus források alapján a rend szellemi életét is megvilágította Török József és ezt kiegészítette a többi forrásból származó, nem feltűnő, de bizonyító erejű adatokkal. A rend szellemi életében a szerző ugyanazt a döntő ágostonos hatást látja, ami a pálosok liturgiájában is fellelhető.

A pálos liturgia alapvető forrása az esztergomi rítus. Ezt a nagyfokú azonosság bizonyítja, sőt néhány esetben a pálos rítus őrizte meg a régebbi esztergomi szokást.

Másodszorra az ágostonos kanonok rendből merítettek. Ennek bizonyítéka Pál, veszprémi püspök rendelkezésén kívül az, hogy a ferialis matutinumban megtalálható a himnusz. Ez Esztergomban hiányzik, de a nyugat-európai gyakorlatban és az ágostonos kanonok rend liturgiájában megtalálható. Szt. Ágoston nevezetes laudes himnusza mellett a himnuszek, sequentiák és átvett ünnepek sora a hatás bizonyítéka. Viszont az is elképzelhető, hogy a magyarországi ágostonosok rítusa nem is állt olyan távol Esztergomtól. Az ágostonos kanonokok gyakran alkalmazkodtak a környezetükhöz, és az egyházmegye úzusát vették át. Erre a klosterneuburgi ágostonosok a példa, akik a salzburgi egyházmegye úzusát követték. A következő forrás a római, ez főleg a XV. sz.-i olasz kapcsolatok eredménye. Az ünnepeknél és himnuszeknél domonkos hatás is kimutatható. A zsolozsmában az ünnepek elnevezése a domonkosoktól ered. Ezek a forrásokon alakították ki a pálosok saját liturgiájukat, amiből számunkra a liturgikus költészet a legértékesebb, hiszen ezek hazai latin nyelvű irodalmunk alkotásai.

Időbelileg nehéz felállítani a pálos liturgia fejlődési vonalát, mivel korai források nincsenek. A kezdetekben az esztergomi rítust követték, majd fokozatosan az ágostonos hatás érvényesült. E kettőből fejlődött ki azután a sajátos pálos rendi liturgia, amire a legelső pálos szerkesztésű szabályzatból következtethetünk. És ezt a liturgikus gyakorlatot érte a kuriális hatás, ami főleg szerkesztési elvekben (pl. commemoratio) került előtérbe. A sequentiákban kimutatható hatás alapján a domonkos befolyás 1510 és 1540 között volt a legerősebb, de a Spinea coronae Domini ünnepe már a XIV. sz.-i domonkos kapcsolatot is feltételezi.

A pálosok az így kialakult liturgiájukat 1600-ig használták. Ekkor elfogadták a lepoglovi káptalanon a *Missale* és *Brevarium Romanum* használatát.

Török József bebizonyította, hogy nem megalapozatlan az az állítás, hogy a pálosok liturgiája az esztergomi rítusnak rendi változata. Nagy érdeme az, hogy ezt az állítását a lehetőségek adta határig elmenő szövegösszehasonlítással támasztotta alá, a szövegösszehasonlítás folyamatát közre is adva haszonnal forgatható segédeszközt adott középkori művelődéstörténetünk forrásainak feltárásához. Munkája lényeges hozzájárulás középkori latin nyelvű műveltségünk egyes kérdéseinek tisztázásához.

KÖRMENDY KINGA

A Debreceni Képes Kalendárium repertórium, szakrendi, név- és tárgymutatója (1901—1948). Szerk. VERESS Gézáne és LENGYEL Imre. Felelős kiadó CSÜRY István. Debrecen, 1975. KLTE Könyvtárának sokszorosító műhelye. 99 l. (Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertóriumai IV.)

Kalendárium repertóriumja jelent meg! Először az eseménynek örülünk, csak azután az olvasásnak, mert igen keveset tettünk eddig a naptárak, évkönyvek és iskolai értesítők repertorizálásáért. Tudományos forrásanyagunk mennyivel szegényebb az évenként megjelent kiadványok gazdag, különféle tárgyú ismerete nélkül! Milyen sok feltáró munka kell még ahhoz, hogy az elmúlt századokat valamennyi kiadványuk tartalmi ismeretének segítségével, teljességében lássuk!

A debreceni naptár tartalmát feltáró repertórium a mulasztásainkat és feladatainkat meggyőzően bizonyítja. Igaz, a szerkesztők bevezetőjükben „a tiszántúli és debreceni kutatók helytörténeti tájékozódását” kívánják szolgálni, de a naptár 40. évfolyamának szerkesztője, Sőregi János „Magyarország tudósait és kutatóit” is tájékoztatni akarja. Hasznos forrásmunkát kapunk valamennyien.

A repertórium címlapja az első esztendőre megjelent kötet eredeti, rajzos, díszes betűinek fotomásolata *Debreceni Képes Kalendárium az 1901-dik közönséges naptári évre*. E cím alatt van Debrecen város akkori címerének rajza, majd: „Első évfolyam. Nyomtatja és kiadja Debreczen Szabad Királyi Város Könyvnyomdája. (Városház, földszint.) Kapható ugyanott és minden helybeli hajdúmezei könyvkereskedésben. Ára 1 korona.” A belső címlapon a bibliográfus jelzi, hogy az 1901—1948. évre megjelent, teljes kalendárium-sorozatot dolgozta fel.

A naptárakra általában jellemző, sokféle tárgyú cikket az évenként újra induló lap-számozás egymásutánjában felsorolva és folyamatos tételszámozással látták el. Csak néhány évfolyam tartalmát határozták meg évfordulókra emlékező írások: 1939-ben A 400 éves debreceni református kollégium jubileumának emlékére, 1947-ben Az újjáépítés munkája. Visszaemlékezés Debrecen régi életére, a közélet vezetőire és halottaira. 1948-ban jubileumi szám készült A magyar szabadságharc 100-ik évfordulójának emlékére. Az értékes irodalmi, irodalomtörténeti, történelmi, művészettörténeti és a kulturális élettel kapcsolatos cikkek közül, természetesen a naptárak megszokott, állandó rovatait, így a vásárok helyének, időpontjának közlését, a hirdetéseket mellőzték a feldolgozók. Az

1721 nyilvántartott tételt szakrendi mutató csoportokra különíti, ezek: Ismeretterjesztő rész; Irodalomtörténeti és szépirodalmi rész; Történelmi eseményekről és személyekről (országos—helyi) szóló rész; végül a Név- és tárgymutató a tételszámok feltüntetésével a feldolgozott cikkeket közös betűrendbe foglalja. A Függelék az álnevekről c. összeállítást külön dicséret illeti a feldolgozókat. A pontos címléírások, a gondosan készült annotációk, az illusztrációk feltüntetése hozzáértő szakemberek szeretettel végzett munkáját bizonyítja.

Nem esőkkenti a repertórium értékét, ha mégis van hiányérzetünk. A *Debreceni Képes Kalendárium*nak nincs bibliográfiai címfelvétele. Csak az évek szerinti adatfeltárásból derül ki, hogy 1945-ben a naptár nem jelent meg, összevontan adták ki 1945—1946. évre. Nem tudjuk kik, mikortól meddig szerkesztették, adták ki és nyomtatták a köteteket, az eredeti példány mérete nagyobb-e, vagy kisebb a repertóriuménál. A szép tipográfia, az adatok tagoltsága, elrendezése, az egyenletes, tiszta nyomtatás a KLTE sokszorosító műhelyében dolgozók érdeme.

Kötetünk a *Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertórium*a című sorozat IV. tagja. Az első kiadvány 500, a többi 400 példányban jelent meg. A kevés példányszám miatt is kár, hogy a szerkesztőink nem közölték e művek címét. Ezt a hiányt pótoljuk: I. *Néplap Repertórium*. Debrecen, 1944. nov. 15.—1945. ápr. 6. Összeállította Király László—Tóth Ferencné. Debrecen, 1975. XI, 1021. — II. *Csokonai Lapok*. Debrecen, 1850. Repertórium. Szerk. Korompainé Szalacsi Rácz Mária. Debrecen, 1975. XVI, 20 l. — III. *Magyarok* Debrecen, 1945—1949. Repertórium. Szerk. Korompainé Szalacsi Rácz Mária. Debrecen, 1976. XVIII, 58 l.

V. BUSA MARGIT

Ilse Schunke: Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1977. VEB Verlag der Kunst. 127 l.

Könyvtörténeti, könyvművészeti monográfiák a könyvkötés fejlődéséről rendszerint csupán egy összefoglaló fejezetben adnak áttekintést. Pedig a kézirat vagy nyomtatvány burka, kötése nemcsak önálló értékű és sok esetben magas művészi színvonalú alkotás, hanem olyan kultúrtörténeti dokumentum, amely nem jelentéktelen adalékokat szolgáltat a könyvtársadalmi szerepének, egy adott korszak könyv- és könyvtártörténetének vizsgálatahoz. A könyvkötések művelődéstörténeti

vonatkozásai miatt ma már nemcsak azok érdeklődnek a kötetörténet iránt, akik a könyvművészet e részlettémájára specializálódtak. Részben ezért is lendült fel világszerte a kötetörténeti kutatás s nőtt meg szembetűnően az ilyen tárgyú publikációk száma. Ennek dokumentálására elég csupán F. A. Schmidt-Künsemüller *20 Jahre Einbandforschung* című kitűnő bibliográfiájára utalni, amely az 1945–1965 között megjelent, rendkívül impozáns kötetörténeti szakirodalmat rendszerezi (*Archiv für Geschichte des Buchwesens*. VIII. 1098–1143. 1.). A téma aktualitásának másik bizonyítéka, hogy a kötetörténetet ma már a legtöbb országban a könyvtárosképzés keretében, vagy speciális kurzusokon oktatják. Ilse Schunke előadásai során neves német könyvtárosokkal gyarapodott e tudományág művelőinek sora, amint ezt a berlini Deutsche Staatsbibliothek 1972-ben közreadott *Einbandstudien* című tanulmánykötete is igazolja.

Ilse Schunke *Einführung in die Einbandbestimmung* című kötetében hosszú és eredményes kutatói és pedagógiai munkásságának leglényegesebb tapasztalatait foglalja össze. Munkájának egyik fő érdeme, hogy nemcsak magával az emlékanyaggal, hanem az azokat készítő, használó egykori tulajdonosok, közösségek könyvgyűjtő szempontjaival is megismerteti az olvasót. Racionalista történelemszemlélettel világítja rá a könyv rendeltetése és a kötés közti összefüggésekre a drágakövel ékesített középkori kötéstábláktól kezdve a 15–16. századi fatáblára vont bőrkötéseken át a későbbi korok kedvelt kötéstípusaig. Rövid történeti áttekintés keretében ilyen módon utal arra, hogy a művelődési igények fokozódásával s a gazdasági-társadalmi változásokkal nemcsak a könyv formája, előállításának technikája, hanem a védőburka, kötés is az új szempontoknak, követelményeknek megfelelően módosult.

A kötet második fejezete logikus sorrendben ismerteti azokat a tényezőket, amelyeket a kötésmeghatározásnál figyelembe kell venni. Szól az okmányyszerű bizonyítékok szisztematikus feltárásának fontosságáról, a possessor-bejegyzésekről, amelyek kellő kritikával kitűnően hasznosíthatók a kötés keletkezési helyének és idejének megállapításakor, továbbá a felhasznált anyagokból és a kötéstechnikából levonható következtetésekről. Nem kevésbé hasznos módszertani útmutatás tájékoztat arról, hogyan alakítsa ki és fejlessze a kezdő kötetörténész saját apparátusát a már publikált emlékanyag és segédletek, valamint az általa átvizsgált kötésekről készített másolatok, fotók, bélyegzőminták rendszerezésével.

Hasonló körültekintés és sokoldalú kérédfeltevés jellemzi a kötésléírásokról szóló fejezetet. Itt nemcsak precíz kötésléírás minták, példák között válogathat a kutató, hanem a kötésmeghatározás és leírás technikai, stíluskritikai és módszertani kérdéseiben is eligazítást nyer. Szerző az általa közölt egyik leírás-típust sem minősíti kötelező formulának. Ellenkezőleg: nyomatékosan hangsúlyozza, milyen fontos e téren is a konkrét célnak legmegfelelőbb, tehát a racionális munkamódszer megválasztása.

Mint általában a jó módszertani útmutatások, e kötet is több olyan szempontra hívja fel a figyelmet, amely nem csak a kérdéses téma vizsgálói számára alapvető fontosságú. Ilse Schunke általános érvényű megállapításai közül különösen hasznos a kezdő kutatók számára a széles körű tájékozódásra, a tények és következtetések együttes mérlegelésére s a vitás kérdések megkerülése helyett az önálló, de megfontolt állásfoglalásra vonatkozó buzdítás. A hiányt pótló, kitűnő kézikönyv külön érdeme, hogy nem csupán hasznos szakmai ismereteket logikusan rendszerező munka, hanem a könyvművészet minden kedvelője számára érdekes, szemléletformáló és élvezetes olvasmány. Ezért jelenhetett meg immár második kiadásban, az emlékanyaghoz méltó szép kiállításban.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Ignaz Goldziher Tagebuch. Hrsg. Alexander SCHEIBER. Leiden 1978. 342 l., 16 t.

A nemzetközi orientaliztika máig legolvasottabb szerzője, Goldziher Ignác (1850–1921), első önálló tanulmányát 1862-ben adta ki. A 12 éves gyerekeMBER a középkori héber költészet és a liturgia kapcsolatáról értekezett. (*Szihát Jichák*. Pest, 1862.) Utolsó nyomdába adott, kiadatlan kézirat: *Naplója*. A bibliográfiai ritkaságnak számító egykori füzetke, és a Scheiber Sándor gondozásában megjelent *Napló* között eltelt mintegy hatvan esztendőben végzett tudományos munkássága új korszakot nyitott a sémi nyelvek, irodalmak, művelődéstörténet kutatói számára. (Értékelését I. Heller, B.: *Goldziher Ignác*. MZsSz. XLIV. 1927. 261–274., Füek, Julius: *Die arabische Studien in Europa*. Leipzig 1955. 226–231. Művei első bibliográfiái összegezése Heller, B.: *Bibliographie des oeuvres de Ignace Goldziher*. Paris 1927.)

Goldziher negyvenedik születésnapján, 1890. június 22-én nyitotta meg naplóját. Utolsó bejegyzése 1919 szeptember 1-én kelt. Érzelmait tartalmazó magánfeljegyzéseit élete végéig titokban tartotta. Kézirata

a család birtokából hagyatékként került Scheiber Sándor tulajdonába. A szerző az első lapokon visszatekint őseire és addigi életére. Többször utal 1873–1874-ben, keleti útja során készített korábbi naplójára, aminek anyagát itt felhasználta. A későbbi, napi eseményeket rögzítő bejegyzésekhez képest, e kissé terjedelmesebb indítórész: autobiográfia. Megtudjuk, hogy apja rendkívül szigorú nevelésben részesítette. „Ignatius auctorculus” nem ismerte a játékot. Talán innét eredeztethető rendkívüli munkabírása — és emberi komorsága. A fiatal ember nagy reményekkel és feladatokkal indult pályáján. Életében jelentős szerepet játszottak a könyvtárak és hamar felismerte a kéziratok nélkülözhetetlen szerepét a tudományos kutatásban, tanításban. Naplójában beszámol az MTA megbízásából végzett vásárlásairól, melyek eredményeként értékes arab forrásokkal gazdagította az MTA Könyvtárát. Közbenjárásának köszönhető, hogy Kaufmann Dávid héber kódex- és korai nyomtatványgyűjteménye, valamint geniza-töredékei, ma is az MTA Könyvtára Keleti-Gyűjteményének büszkségei. A külföldi könyvtárakkal foglalkozóbejegyzései nyomán követhetjük kutatóútjain, részt vehetünk felfedezéseiben.

A *Tagebuch*ban Goldziher érthetően sokat foglalkozik közvetlen környezetével. Csáládi életének apróbb-nagyobb történései mellett, sorai között megelevenednek a XIX. század végéig, XX. század első évtizedei, akadémiai életének belső eseményei. A szerző szemével követhetjük a kicsinyes, előnyökért tülekedő pályatársakat. Láthatjuk a korabeli magyar és külföldi tudományos élet szervezetét és működését. Goldziher sikerei ellenére elfogult. A hazai elismerésért nehéz küzdelmet vívott. Bár 1876-tól az MTA levelezőtagjának választották, 1892-ben tartotta rendes tagként székfoglalóját, számos külföldi akadémia és egyetem hívta, Goldziher közel harminc évig a pesti izr. hitközség titkári irodájában végzett hivatali munkát. Tudománytörténetünk sajátos ellentmondásai közé tartozik, hogy az országos tekintélyek, tudósok, politikusok tudományos irányítója „magántudós” maradt évtizedekig. Pedig a *Napló*ból tudjuk, hogy nemcsak Kuun Géza, az akkori kultuszminiszter, a magyar honfoglalás arab kútforrának fordítója vette igénybe segítségét. Külföldi kollégái tisztelettel kérték véleményét. Tanulni vágyó fiatal emberek témáért és kritikáért fordultak hozzá. Bejegyzéseiből kiolvasható, hogy a megkeseredett embert nem kárpótolták a nemzetközi tudományos díjak, sőt az 1905-ben megkapott pesti egyetemi tanári szék sem. Goldziher lényegében még saját kutatásai állásáról, vagy azok nemzetközi jelen-

tőségéről sem szól, csupán regisztrálja sikereit. Annál többet foglalkozik kortársaival. Őszintén bírálja pl. Vámbéry Armint. Féltekeny jellemzést ad Bacher Vilmosról, a kiváló iranistáról, megszólja Kohn Sámuel, a magyar–zsidó történészt. Szubjektív torzításokat olvashatunk Kaufmann Dávidról, a nyelvész Löw Immánuelről stb. E megnyilvánulásai tudománytörténeti értékelése a jövő feladata lesz.

De Goldziher meglepően tartózkodó a körülötte zajló történelmi események értékelésében is. Alanyi megjegyzésekkel siklik át a világháborún és az azt követő változásokon. A *Napló*ba írt utolsó sorai szerint, a Tanácsköztársaság illetékesi segítségével sikerült Leidenbe juttatnia *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* című munkáját, ahol az 1920-ban, ugyanannál a Brill kiadónál jelent meg, amely naplóját is gondozta.

Az arabisztikában korszakos felfedezéseket végző tudóst a szakirodalom munkáiból ismerte meg. Goldziher, az ember, *Napló*jából lép elénk. Gyöngéségei nem torzíthatják eredményeit, melyek nyomán és útmutatása alapján halad napjaink sémi filológia tudománya. A kortársak, tanítványok, szellemi utódok értékelését a legtöbbször Gerhard Scholem, a kabalisztika világhírű kutatója foglalta össze. (G. Scholem: *Von Berlin nach Jerusalem*. Frankfurt a/Main, 1977. 260.)

A *Tagebuch*ban kavargó színes tudománytörténeti elemek kibontásához döntő szerepet vállalt a sajtó alá rendező. Scheiber Sándor bevezetőjében javítja és magyarázza a szerző szubjektív megjegyzéseit. Feloldja a *Napló* hivatkozásait, a jegyzetekben visszakeresi a szereplő személyeket, meghatározza a leírt eseményeket. A korabeli orientalisztika jelesének kézikönyve is lehetne. Scheiber a kötet apparátusában néhány újabb tudományos eredményt is közöl. A Goldziher-bibliográfiához adott két korábbi kiegészítése után (*A Supplementary Bibliography of the Literary Work of Ignace Goldziher*. = Ignace Goldziher Memorial Volume. I. Bp., 1948. 419–429., *Addenda to the Bibliography of Goldziher*. u. o. II. Jerusalem 1958. 209–214.) az eltelt húsz évben megjelent művek jegyzékét állította össze. (331–334.) Hungarica-kutatásaink számára fontos segédlet, a Goldziherre vonatkozó irodalom feltárása. (329–330.) Fodor Sándor névmutatója pontos és teljes.

Goldziher naplója olvasásakor arra gondoltunk: számos tudósunk nevét a legmaradandóbb könyv, Budapest utcái viselik. Goldzihernek is közöttük lenne helye.

DÁN RÓBERT

A Bibliography of the Writings of Louis Finkelstein. New York, The Jewish Theological Seminary of America, 1977. [VI], 30. l.

L. Finkelstein (1895—), a New York-i Jewish Theological Seminary of America ny. kancellárja, nagy fontosságú monográfiákkal és szövegkiadványokkal írta be nevét a zsidó tudomány történetébe. A farizeusokról, Akibáról, a zsidó liturgia kiemelkedő darabjairól, a középkori zsidó önkormányzatról szóló művei maradandóak. Sajtó alá rendezte a *Szifri ad Deut* kritikai kiadását és most készíti elő a *Szifráét*. Az általa szerkesztett, három kötetes *The Jews* c. gyűjtőmunka eddig négy kiadást ért meg.

A jelen bibliográfia elkésett ajándék a tudós 80. születésnapjára. A bevezetés szerzője, Prof. M. Schmelzer szavaival: „The bibliography speaks for itself. It is a testimonial to the manifold and lasting contributions Professor Finkelstein has made to many areas of classical Jewish scholarship, and it shows his great impact on contemporary Jewry, as one of the most influential intellectual leaders of our generation.”

350 számot tüntet fel. Valószínűleg csak a főbb művek jegyzéke ez. A publicisztika hiányzik. Hadd említsük meg, hogy a 141. szám magyarul is megjelent *A modern ember lelki válsága* címen; ORE Értesítője. 1947. december 17—31.

E rövid ismertetés szolgáljon egyben tisztelgésül a kivételes képességű tudós és ritka hatású egyéniség előtt.

SCHNEIDER SÁNDOR

Bibliografija slovenskij bibliografij 1561—1973. Sestavila Štefka BULOVEC. Ljubljana, 1976. Narodna in Univerzitetna Knjižnica, 232 lap.

A szlovén bibliográfiák bibliográfiáját állította össze a szlovén könyvészet jeles képviselője, több személyi és egyéb bibliográfia készítője, Štefka Bulovec. Az első szlovén bibliográfia (melyet a Bulovec ret-

rospektív bibliográfiák közé sorolt be) 1561-ből való, s a szlovén bibliafordító, Primož Trubar nevéhez fűződik: *Register und summarischer Inhalt aller der windischen Bücher, die von Primo Trubero bis auff diss 1561. Jahr in Truck geben seind.* Tübingen 1561. A szerző 1973-ig követi a szlovén bibliográfiák útját, a tizedes osztályozás szerint haladva. Ez a jól elrendezettséget biztosítja, hiszen az 1714 tétel között nem könnyű eligazodni. Az eligazodást azonban a kétféle mutató könnyíti meg: először a bibliográfia „tárgyának” (a „szereplő” személyeknek és helyneveknek), majd a bibliográfia készítőinek névsorát közli. Bulovec érdeme, hogy nemcsak az önálló kiadványokat dolgozta föl, hanem gyűjtőmunkák, kötetek, múzeumi és egyéb évkönyvek, folyóiratok és naptárak anyagában is elmélyedt, így gyűjtése jórészt teljesnek mondható. A tizedes osztályozáson belül a kronológia szempontjait tartja szem előtt; s ahol szükségesnek látszik, tömör, a bibliográfia jellegére, olykor feldolgozási módjára utaló rövid annotációval szolgál. Két magyar vonatkozású bibliográfiával is találkoztunk. Az 1590-es tétel szerint Jože Filo elkészítette Pavel Ágoston fordításainak jegyzékét. Az annotációból megtudjuk, hogy Pavel magyar nyelven megjelent szlovén vonatkozású cikkeinek és Čankar-fordításainak bibliográfiáját tartalmazza a *Dialogi* c. folyóirat 1966. 2. számának 378—385. oldala. Brumen Nikica pedig Prešeren *Szonettkoszorúja* kétnyelvű kiadása alkalmából közli a listáját azoknak a könyveknek, amelyeket szlovénból magyarra, illetve magyarból szlovénre fordítottak. Az 1597. számú tételből megtudjuk, hogy e közlés szlovénül a muraszombati *Vestnik*ben, 1971-ben, magyarul pedig az ugyancsak muraszombati *Naptár*ban, 1972-ben (78—93. l.) jelent meg.

A mai információáradatban rendkívül fontos a bibliográfiák szerepe, s különösen fontos a bibliográfia-áradatban eligazító bibliográfiáké. Štefka Bulovec gondos gyűjtőmunkája sok segítséget ad a kutatóknak, s ezzel elérte célját.

FRIED ISTVÁN

1828—1978

MEGJELENT AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS 150. ÉVÉBEN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1978. VI. 13. — Terjedelem: 9,10 (A/5) ív
78.5991 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
műhelyfolyóirata a

LITERATURA

Az élő, 20. századi modern magyar irodalom jelenségeit, elméleti és esztétikai problémáit világítja meg áttekinthető tanulmányok, összefoglaló jellegű cikkek és műelemzések közreadásával.

Főszerkesztő *Sőtér István*
Szerkesztő *Béládi Miklós*

Megjelenik évente 4 füzet • Évi előfizetési díja 48,- Ft

Akadémiai Kiadó, Budapest

A legkorszerűbb tudomány legkorszerűbb lexikona
a négykötetes

BIOLÓGIAI LEXIKON

mely a biológia hagyományos ágai mellett olyan
diszciplínákat is felölel, mint például

az űrbiológia
a biometria
a genetika
a molekuláris biológia
a biokibernetika
a biokémia

Főszerkesztő STRAUB F. BRUNÓ

Akadémiai Kiadó, Budapest

A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei

Szerkeszti MÁTRAI LÁSZLÓ

Elsősorban az Osztályhoz tartozó tudományterületek és a társadalomtudományok interdiszciplináris kapcsolataiból fakadó, ezek eredményeit összefoglaló értekezések, ismertetések, az Osztályon, illetve bizottságaiban elhangzott előadások, székfoglalók, módszertani cikkek, disszertációs viták, külföldi tanulmányutakról készült beszámolók, a fontosabb könyvekről szóló recenziók jelennek meg benne.

Megjelenik évente 1 kötet 3 füzetben

Évi előfizetési díja 40,- Ft

Akadémiai Kiadó, Budapest

Mindent megtudhat korunk tudományáról

a

KORUNK TUDOMÁNYÁBÓL!

Kiváló tudósok írják – mindenkinek

- páratlanul érdekes témákról
- könnyen érthető stílusban

A sorozat néhány sikeres kötete

Rényi Alfréd: Dialógusok a matematikáról

Szabó Imre: Az emberi jogok

Sztyepanov, J. Sz.: Szemiotika

Selye János: Stressz distressz nélkül

Beck Mihály: Tudomány – áltudomány

Csányi Vilmos: Magatartásgenetika

Ungvári Tamás: Brecht színházi forradalma

Láng István: Biológiai forradalom – hazai realitások

*Az egyes kötetek kb. 100–200 oldalon jelennek meg,
méretük 13 × 19 cm. Áruk 10,– és 25,– Ft között van*

Akadémiai Kiadó, Budapest

TARTALOM

<i>Hopp Lajos</i> : Ráday Pál, a publicista	125
<i>Cesnaková-Michalcová, Milena</i> : Simon Peter Weber. Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers	134
<i>Heverle László</i> : Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből (A Világ szabadkőműves kapcsolatai)	144

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Csapodi Csaba</i> : Egy pesti domonkos-kódex és a „pest” köznév	157
<i>Friedrich Ildikó</i> : 18. századi magyar nyelvű orvosi könyvek az „ügyefogyott szegényeknek” szolgálatában	158
<i>Hegyi Ferenc</i> : A szenci piarista Collegium Oeconomicum könyvtára	167
<i>Szegletti Ildikó</i> : Az első veszprémi hetilap története	176
<i>Rónai Tamás</i> : Magyar Tájékoztató Könyvtár Genfben	180

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Borsa Gedeon</i> : Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei (Graz 1598–1600)	187
<i>Holl Béla</i> : Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról	192
<i>Fazakas József</i> : Ismeretlen nyomtatott imádság a hazáért és a királyáért, Bethlen Gáborért	197
<i>Soltész Zoltánné</i> : Stockholmban nyomtatott, magyar vonatkozású újságlapok és RMK-művek a helsinki Egyetemi Könyvtárban	202
<i>Barcza József</i> : Pósa-házi János Syllabusának ismeretlen debreceni kiadása 1685-ből 207	207

F I G Y E L Ő

<i>Kókay György</i> : Horváth János posztumusz műve	209
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : A Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum	210
<i>Dán Róbert</i> : Centenárium könyvkiállítás	211
<i>Indali György</i> : „A francia plakát 300 éve” kiállítás a Nemzeti Galériában	212

S Z E M L E

<i>Mátrai László</i> : A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. Bp. 1977. (<i>Havasi Zoltán</i>)	214
<i>Komját Irén</i> : A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. (Bp.) 1977. (<i>B. Juhász, Erzsébet</i>)	215
<i>Zoványi Jenő</i> : A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp. 1977. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	216
A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája 1868–1975. (Összeáll. és szerk.: Láng Péter). Bp. 1977. (<i>Pelejtei Tibor</i>)	217
<i>Török József</i> : A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225–1600. Bp. 1977. (<i>Körmendy Károly</i>)	218
A Debreceni Képes Kalendárium repertóriuma, szakrendi, név- és tárgymutatója (1901–1948). Szerk.: Veress Gézáné és Lengyel Imre. Debrecen, 1975. (<i>V. Busa Margit</i>)	220
<i>Schunke, Ilse</i> : Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1977. (<i>Soltész Zoltánné</i>)	220
<i>Ignaz Goldziher</i> Tagebuch. Leiden, 1978. (<i>Dán Róbert</i>)	221
A Bibliography of the Writings of Louis Finkelstein. New York, 1977. (<i>Scheiber Sándor</i>)	223
Bibliografija slovenskij bibliografij 1561–1973. Sestavila Štefka Bulovec. Ljubljana, 1976. (<i>Fried István</i>)	223

Ára: 20 Ft

Előfizetés egy évre: 60 Ft

INDEX: 25543

SOMMAIRE

<i>Hopp, Lajos</i> : Pál Ráday, le publiciste	125
<i>Cesnaková-Michalcová, Milena</i> : Simon Peter Weber. Das Porträt eines Pressburger Buchdruckers	134
<i>Heverle, László</i> : Un chapitre de l'histoire de la presse bourgeoise radicale (Les relations du journal Világ avec la franc-maçonnerie)	144

CONTRIBUTIONS

<i>Csapodi, Csaba</i> : Un codex dominicain de Pest et le nom commun „pest”	157
<i>Friedrich, Ildikó</i> : Des livres médicaux de langue hongroise du XVIII ^e siècle au service des „pauvres empotés”	158
<i>Hegyí, Ferenc</i> : La bibliothèque de Collegium Oeconomicum des piaristes de Szenc	167
<i>Szegletí, Ildikó</i> : L'histoire du premier hebdomadaire de Veszprém	176
<i>Rónai, Tamás</i> : La Bibliothèque Hongroise d'Information à Genève	180

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Borsa, Gedeon</i> : Les thèses d'examens précoces de Péter Pázmány, parues en impression (Graz 1598 – 1600)	187
<i>Holl, Béla</i> : Sur un imprimé inconnu de Bártfa de l'année 1601	192
<i>Fazakas, József</i> : Une prière imprimée inconnue pour la patrie et pour le roi, Gábor Bethlen	197
<i>Soltész, Erzsébet</i> : Des feuilles de journaux et des anciens livres hongrois relatifs à la Hongrie, imprimés à Stockholm, dans la Bibliothèque Universitaire de Helsinki	202
<i>Barcza, József</i> : Une édition inconnue, parue à Debrecen, du Syllabus de János Pósházi, de l'année 1685	207

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Un ouvrage posthume de János Horváth	209
<i>B. Juhász, Erzsébet</i> : Le Musée Commémoratif de Nyugat (Occident)	210
<i>Dán, Róbert</i> : Une exposition de livre centenaire	211
<i>Indali, György</i> : L'exposition „300 ans de l'affiche française” dans la Galerie Nationale	212

REVUE

<i>Mátrai, László</i> : A kultúra történetisége. Válogatott tanulmányok és cikkek. (Historicité de la culture.) Bp. 1977.	214
<i>Komját, Irén</i> : A kommunista mozgalom világlapja. Az Inprekorr története. (Le journal universel du mouvement communiste. L'histoire de l'Inprekorr.) Bp. 1977. (B. Juhász, Erzsébet)	215
<i>Zoványi, Jenő</i> : A magyarországi protestantizmus 1565 – 1600-ig. (Le protestantisme de Hongrie 1565 – 1600.) Bp. 1977. (V. Kovács, Sándor)	216
<i>A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája 1868 – 1975.</i> (Une bibliographie choisie de l'histoire des mouvements progressistes de la jeunesse hongroise 1868 – 1975. Composée et rédigée par Péter Láng.) Bp. 1977. (Pelejtes, Tibor)	217
<i>Török, József</i> : A magyar pálos rend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225 – 1600. (Les sources, la formation et les caractéristiques principales de l'ordre des pauliniens hongrois 1225 – 1600.) Bp. 1977. (Körmendy, Kinga)	218
<i>A Debreceni Képes Kalendáriom repertórium, szakrendi, név- és tárgymutatója (1901 – 1948).</i> (Le répertoire, le registre par spécialités, noms et matières du Calendrier Illustré de Debrecen. Rédigé par M ^{me} Géza Veress et Imre Lengyel.) Debrecen, 1975. (V. Busa, Margit)	220
<i>Schunke, Ilse</i> : Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1977. (Soltész, Erzsébet)	220
<i>Ignaz Goldziher Tagebuch.</i> Leiden, 1978. (Dán, Róbert)	221
<i>A Bibliography of the Writings of Louis Finkelstein.</i> New York, 1977. (Scheiber, Sándor)	223
<i>Bibliografija slovenskih bibliografij 1561 – 1973.</i> Sestavila Štefka Bulovec. Ljubljana, 1976. (Fried, István)	223

17h *maria*
T. p. 13. 13. 13. 13.

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. évfolyam

1978

3-4

AKADEM

KIADO • BUI

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

REVUE DE L'ACADÉMIE

I. OSZTÁLYÁNAK

HONGROISE DES SCIENCES

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. ÉVF. 1978/3—4. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Elfizetési díj: 60 Ft. Elfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekúra visszaküldésével egy időben.

A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek

Bibliográfiai irodalmunk fogyatékoságának következménye, hogy törvényeink — köztük a bennünket most leginkább érdeklő István-féle dekrétumok — valamennyi kiadásának számbavétele,¹ értékelése s a kiadások alapjául szolgáló kéziratok felderítése még mindig megoldandó feladatként áll jog- és történettudományunk előtt.

Szent István ránk maradt dekrétumai a Mossóczy Zakariás és Telegdi Miklós nevéhez fűződő kiadás² óta a *Corpus Juris Hungarici* szerves alkotórészét képezik. Az évszázadok során megjelent számos kiadáshoz hasonlóan belekerült a millenniumi kor reprezentatív törvénykiadásába³ is. A közölt latin szöveg és magyar fordítása hibáktól hemzseg. Ennek fő oka az a kiadók által is rögzített tény, hogy az évszázadok során kialakult nyomtatott szöveghagyományt vették alapul, s az ismert három kézirat (az admonti, Thuróczi- és Ilosvai-kódex) eltérő olvasatait többnyire a jegyzetapparátusban közlik.⁴ (Azon dekrétumokat pedig, melyek az említett törvénygyűjteményekből hiányoztak, ellenőrzés nélkül a két Kovachich művei alapján pótolták.)

A máig is legjobb kiadás Závodszy Levente nevéhez fűződik,⁵ aki István törvényeinek szöveggözlésekor az admonti kódexet vette alapul, a Thuróczi- és Ilosvai-kódex variánsait pedig a lábjegyzetben közli. Magyar fordítást nem ad, ellenben eredményes kísérletet tesz legkorábbi törvényeink külföldi forrásainak és tartalmi-gondolati rokonságot mutató, számításba jöhető analóg szövegeinek feltárására.⁶ Bartoniek Emma az admonti kódex hasonmás-kiadá-

¹ Tudomásunk szerint az utolsó kísérlet e kérdés megoldására Párniczky Mihály és Bátyka János nevéhez fűződik, de ők is csak 1848-ig kísérik figyelemmel a kiadásokat. — PÁRNICZKY — BÁTÝKA: *A Magyar Corpus Juris. (Az első kiadások forrásai.)* Bp. 1936. (Az Illés-szeminarium kiadványai 4. sz.)

² *Decreta, constitutiones et articuli regum inclityi regni Vngariae ab anno domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sexquimillesimum octogesimum publicis comitiis edita. Cum rerum indice copioso. Tirnaviae cum Sacrae Caesareae Regieque Maiestatis gratia et privilegio anno Domini MDLXXIII recens impressa.* Vö. IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése.* Bp. 1926. 63—64.

³ *Magyar Törvénytár 1000—1526.* (Szerk. Márkus Dezső, ford. Nagy Gyula, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen). Bp. 1899. (a továbbiakban CJH I.), 18—43.

⁴ Uo. 2. old. 1 jegyz.

⁵ ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege).* Bp. 1904. 141—156.

⁶ Uo. 15—56. — A külföldi forrásokat Závodszy főként a Mansi-féle gyűjtemény, valamint a Pertz által megindított *Monumenta Germaniae Historica* 1903-ig megjelent kötetei alapján idézi.

sát⁷ készítette el, amely a facsimile⁸ mellett hozza a latin átírást, jegyzetekben közli a Thuróczi- és Ilosvai-kódex eltéréseit, és tartalmazza a szerző által készített fordítást is.

Azóta csak a törvények magyar fordítása jelent meg, melyek alapjául a Závodszy-féle kritikai kiadás latin szövege szolgált. E fordítást Szilágyi Loránd készítette egyetemi jegyzet céljára,⁹ majd lényegében változatlan szöveggel átkerült az 1964-ben kiadott egyetemi segédkönyvbe,¹⁰ valamint a Beér—Csizmadia-féle gyűjteménybe.¹¹

Különösen azért marasztalható el a modern kutatás, mert figyelmét lényegében három kódexre (az admonti, Thuróczi-, Ilosvai-kódex) korlátozta, holott a 19. század elején Kovachich József Miklós még kilenc olyan kéziratról tudott, amelyek magukban foglalták első királyunk törvényeit. Tegyük hozzá, hogy további kéziratok felbukkanásának lehetősége sem kizárt, hiszen Kovachich még nem ismerte az admonti, Thuróczi-kódexeket és a debreceni református kollégium kéziratát. Amíg e kéziratok mai hollétét fel nem derítjük, a meglévők alapos kritikáját el nem végezzük, csak hipotetikus értékűnek tekinthető az a nézet, hogy a Szent István-i törvényhozás szövegproblémái a legújabbban középontba állított három kézirat alapján megnyugtatóan megoldhatók.

Fontos feladatunknak tartottuk felderíteni mindazon 16. századinál nem későbbi keletű kódexeket, amelyek létezéséről régebbi leírások alapján ismereket szerezhettünk. Nagy segítségünkre volt ebben a munkában Kovachich József Miklós *Notitiae prael iminares ad Syllogem decretorum comitialium* című, Pesten, 1820-ban megjelent műve. Az ő kéziratjegyzékét hozza ugyan Kolosvári Sándor a CJH első kötetének Bevezetésében,¹² de hibás és hiányos utánközlésként, a 19. század végi lelőhelyek feltüntetése — és láthatóan a felhasználás igénye nélkül.

Jelenleg a már ismert és felhasznált admonti, Thuróczi- és Ilosvai-kódexeken kívül kilenc kézirat létezéséről tudunk. Közülük háromnak alapos kutatás után sem sikerült nyomára bukkannunk, egyet pedig csak 18. századi másolata alapján ismerünk. Alábbi táblázatunkban keletkezésük hozzávetőleges sorrendjében hozzuk őket, a továbbiakban pedig a kevésbé ismerteket részletesebben leírjuk.

1. Admonti kódex (12. század)

Kovachich nem ismerte, hisz Wilhelm Wattenbach csak később, 1846-ban fedezte fel az admonti (Felső-Ausztria) bencés kolostorban. E kódex számunkra azért értékes, mert István törvényeinek legrégebb ismert kéziratát tartal-

⁷ BARTONIEK Emma: *Szent István törvényeinek XII. századi kézírata, az Admonti kódex*. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nemzeti kincseinek hasonmásai I. Bp. 1935.

⁸ A facsimile megtalálható mellékletként a Domanovszky Sándor által szerkesztett *Magyar Művelődéstörténet* I. kötetében is. (Szerk. Váczy Péter.) H. é. n. 100.

⁹ SZILÁGYI Loránd: *Árpád-kori törvények*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Bp. 1951-től 1964-ig 3 változatlan kiadásban, 5—17.

¹⁰ LÉDERER Emma (Szerk.): *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához* I. rész 1000-től 1526-ig. Bp. 1964. 15—27.

¹¹ *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001—1949*. (Közreadja Beér János és Csizmadia Andor.) Bp. 1966. 46—59. Nemzeti Könyvtár.

¹² CJH I. XXXIX—XLV.

A kódex neve	Keletkezésének ideje	A törvénytartalmú szövegek időterjedelme	Felfedezésének		Jelenlegi lelőhelye
			hozzávetőleges ideje	helye, régi jelzete	
1. Admonti kódex	12. sz.	István törvényei	1846.	Admont (Felső-Ausztria) 712.	OSZKK, Cod. Lat. 433.
2. Bécsi cs. könyvt. k. (Budai J.-féle kódex)	1406.	István, László, Kálmán törvényei	1764.	Bécsi császári könyvt. 414.	Másolata: OLT, 1/7. Kollár-gyűjtemény „Weiss 152. (267)” r. sz. 55.
3. Thuróczi-kódex	15. sz. vége	István, László, Kálmán törvényei	18. sz.	Bécsi császári könyvt. 3455.	OSZKK, Cod. Lat. 407.
4. Kollár-féle I. kódex	16. sz. első fele	István — 1514.	18. sz. vége, 19. sz. eleje	Bécsi császári könyvt. 157.	OLT, 1/7. Kollár-gyűjtemény „Blau 85. (250)” r. sz. 32.
5. Ilosvai-kódex	1544—1567.	István — 1567.	16. sz.	Bécsi császári könyvt. 8496.	OSZKK, Fol. Lat. 4023.
6. Nádasdy-féle nagyobb kódex	1558.	István — 1557—1572.	18. sz. vége, 19. sz. eleje	Pesti Egyet. könyvt.	Bp.-i Egyet. Könyvt. Kézirattár G 39.
7. Debreceni Ref. Koll. kódexe	1578.	István — 1578.	1926.	Debreceni ref. koll. R 466.	Debreceni Ref. Koll. Könyvtára R 466.
8. Eszterházy-féle kisebb kódex	1580.	István — 1543.	18. sz. vége, 19. sz. eleje	hg. Eszterházy könyvt. 548.	
9. Lőcsei III. kódex	1581.	István — 1581.	18. sz. vége, 19. sz. eleje	Lőcse, városi levéltár	
10. Eszterházy-féle nagyobb kódex	1583.	István — 1582.	18. sz. vége, 19. sz. eleje	hg. Eszterházy könyvtár 19.	
11. Festetics-kódex	1583.	István — 1583.	18. sz. vége, 19. sz. eleje	gr. Festetics család sági könyvtára	OSZKK, Fol. Lat. 4355.
12. Besztercebányai kódex	16. sz. vége 17. sz. eleje	István — 1514.	18. sz. vége, 19. sz. eleje	Besztercebánya, városi levéltár	OSZKK, Fol. Lat. 522.

mazza. 1934-ben került az admonti bencés kolostorból az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol ma is található.¹³

2. A bécsi császári könyvtár kódexe (Bujdai János-féle kódex)

Ez a rejtélyes kódex azért játszhat jelentős szerepet István törvényei problematikájának felderítésében, mert az egyedülálló admonti kódex után ez látszik a magyarországi szöveghagyomány képviselői közül a legkorábbinak.

Kódexünkről először Kollár tesz említést Kálmán törvényeivel kapcsolatban. Elmondja róla, hogy a bécsi udvari könyvtárban található ama kódexek között, amelyeket még kritikailag nem vizsgáltak meg 414. sz. alatt. A kódex végén az alábbi bejegyzés olvasható: „Anno Domini MCCCCVI. die XVII. mensis Aprilis completus est iste liber Rationalis ad gloriam Dei et mandatum Domini Magistri Johannis de Buda Canonici Ecclesiae Strigoniensis et Archidiaconi Borsiensis.”¹⁴ Endlicher már jóval többet árul el kódexünkről. Szerinte ezt a 414. számú pergamen kódexet a bécsi császári könyvtárból annak első, 1783-ban elhunyt őre, Kollár eltulajdonította, és az ő szétszórt hagyatékában kellene újra felkutatni. Endlicher hivatkozik még Schwandnerre, aki szerint a „codex n. 414. in folio” tartalmazta Szent István és Szent László dekrétumait, Lórinccs esztergomi érsek zsinati határozatait és Kálmán dekrétumainak egy részét, azonban a *Catalog* készítése idején már a kódex nem volt meg. Ehhez jegyzetben hozzáfűzte: „Iste Codex Decretorum est in manibus Illustr. D. Bibl. Aug. Directoris Kollarii, prout mihi contestatus est.”¹⁵ A kódex egy részét Batthyány erdélyi püspök kiadta a *Leges ecclesiasticae regni Hungariae* III. (helyesen II.) kötetében,¹⁶ de nem az eredeti, hanem Kollár kéziratos másolata alapján.¹⁷ Tagányi — Endlicher nyomán — ugyanígy elmondja a kódex történetét.¹⁸ Végül Bónis György hívja fel a figyelmet arra, hogy az elveszettnek hitt Kollár-kódex újabban az Országos Levéltárban

¹³ Részletes leírása: BARTONIEK, Emma: *Codices manu scripti Latini I. Codices Latini medii aevi* (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke XII.), Bp. 1946. 433. sz. 390. old., vö. ZÁVODSZKY: I. m. 129., BARTONIEK: *Hasonmáskiadás*, 7. 12.

¹⁴ KOLLAR, Adamus Franciscus: *De originibus et Vsu perpetuo potestatis Legistratoriae circa sacra Apostolicorum Regum Vngariae*, Vindobonae, 1764., 19. old. 1. jegyz.

Budai János, Márk fia, 1391–1427 között barsi főesperes, esztergomi kanonok. A 14. század végén négy budai házának jövedelmét felajánlva megalapította a Collegium Christi-t, amely ösztöndíjak adományozásával lehetővé tette, hogy fiatal papnövendékek külföldi egyetemeken végezhessek tanulmányaikat. A társulat alapszabályait IX. Bonifác pápa 1399-ben erősítette meg. A társulat még a 17. században is fennállott, elnöke a mindenkori barsi főesperes, akit az esztergomi érsek nevezett ki a Collegium Christi volt ösztöndíjas tagjai közül. Budai János 1427. febr. 4-én halt meg. (Vö. KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok*, Esztergom, 1900., 72–73.)

¹⁵ SCHWANDNER, Johann Georg: *Chartam lineam antiquissimam omnia hactenus producta specimina aetate sua superantem ex cimelis Bibliothecae Augustae Vindobonensis omnium Europae eruditorum judico exponit*, Wien, 1788. — Vö. WÜRZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* XXXII. Wien, 1876. 278–279.

¹⁶ BATHYÁNY, Ignatius: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium* tom. II. Clavdiopoli, MDCCCXXVII., 54–68. (Az oldalszámzás össze van keverve. Szövegünk a második 54. oldalon kezdődik.)

¹⁷ ENDLICHER, Stephanus Ladislaus: *Die Gesetze des heiligen Stefan. Ein Beitrag zur Ungarischen Rechtsgeschichte*, Wien, 1849. 14–15. és 32.

¹⁸ TAGÁNYI Károly: *Szent István alkotmánya és törvényei*, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 2282., 42.

található, mint a Kollár-gyűjtemény 7/113. kötete.¹⁹ Ezzel azonban az a helyzet, hogy az elől álló 7-es szám a bécsi levéltárakból az Országos Levéltárnak kiszolgáltatott iratok ama csoportját jelöli, amelyet ma Kollár-gyűjteménynek nevezünk. Ebben 113. kötet semmiféle számozás szerint sem található, hacsak nem vesszük figyelembe — a ma már egyáltalán nem használatos — Kollár-féle könyvtár számozását, amely ma is fellelhető a Kollár-gyűjtemény kódexein. E szerint Bónisnak a Kovachich-féle lista 24. sz. tételére kellett volna gondolnia. Ez azonban zömében 18. századi törvénytámasolatokat tartalmaz, és a benne foglaltak is lényegesen eltérnek a fenn nevezett kódexétől. Az Országos Levéltár Kollár-gyűjteményét mi is alaposan átkutattuk, de az említett Budai János-féle kódexre sehol sem akadtunk. Nem tartjuk valószínűnek, hogy az Magyarországon lenne, ha egyáltalán megtalálható még valahol. Kovachich idézett műve 5. sz. tételeként — a bécsi császári könyvtár pergamen kódexe megjelöléssel — egy olyan kéziratot hoz, melyet nem látott, így Batthyány leírása alapján ismertet.²⁰ Ez a kódex minden bizonnyal azonos a fenn nevezett Budai János-féle kézirattal. A következőkben ezt próbáljuk bizonyítani.

Mivel a Kovachich-féle szövegben hiányos az interpunkció, a CJH pedig — véleményünk szerint — tévesen fordítja a szöveget, célszerű lesz az utalásokat idézni és közelebbről megvizsgálni.

BATTHYÁNY ²¹	KOVACHICH ²²	CJH ²³
...habentur in illo libri duo S. Stephani,	Habentur in illo libri duo S. Stephani,	...magában foglalja Szt. István őstörvényeinek két könyvét,
Decreta S. Ladislai Regis,	Decreta S. Ladislai Regis,	Szt. László király dekrétumait,
Synodus sic dicta Laurentiana,	Synodi sic dictae Laurentianae,	az ún. „Synodus Laurentiana” (Lőrinc esztergomi érsek alatt 1112-ben tartott zsinat)
Libri secundi Colomani Capitula tria,	Libri II. Colomani Capitula III.	két könyvét és végül Kálmán három zsinati capitulumát.
in quibus desinit Codex, qui est Saeculi XV. ineuntis.	in quibus desinit Codex, qui est Sec. XV. ineuntis.	

A fentiekből világos, hogy Kovachich az első két tételt pontosan átírta Batthyány művéből, a harmadik tételt azonban „kissé” módosította, a „Synodus sic dicta Laurentiana” nominativusból sing. genitivust csinált, amihez azután az ötödik, sor „Libri II.”-je birtokként csatlakozik. A CJH kiadója, Kolosvári Sándor, Batthyányra hivatkozva ugyan, de valójában Kovachich szövegét fordítja. Ha tehát e bécsi kódex tartalmát rekonstruálni akarjuk, vissza

¹⁹ BÓNIS György: *Szent István törvényeinek önállósága*, Századok, 1938., 436. old. I. jegyz.

²⁰ KOVACHICH: I. m. 341—342, 390.

²¹ BATTHYÁNY: I. m. tom. I. Albae-Carolinae, MDCCLXXXV. 8—9.

²² KOVACHICH: I. m. 341.

²³ CJH I.: XXXIX.

kell térnünk Batthyányhoz, mivel a vizsgált három szerző közül csak ő látta ezt az állítólagos bécsi kódexet. Batthyány szövegének helyes fordítása:

„... megtalálhatók benne: Szent István (törvényeinek) két könyve, Szent László király törvényei, az ún. Lőrinc-féle zsinat, Kálmán II. törvénykönyvének három capitulum, melyekkel végződik e kódex, mely a XV. sz. elejéről származik.”

„Szent István (törvényeinek) két könyve” jelentheti a nyomtatott CJH hagyományainak megfelelően az Intelmeket (= „I. törvénykönyv”), valamint István I. és II. dekrétumát (= „II. törvénykönyv”), de jelentheti a mai értelemben vett első és második dekrétumot is. Egyelőre mindkét lehetőséget számításba kell vennünk, amikor megpróbáljuk rekonstruálni és azonosítani ezt a bécsi kódexet. „Szent László király törvényei” feltételezhetően László I., II., III. dekrétumát jelentik. A „Lőrinc-féle zsinat” nyilván azonos az ún. első esztergomi zsinat határozatainak egy olyan szövegével, amely a Thuróczi-kódexhez hasonlóan tartalmazta Lőrinc esztergomi érsek nevét, mely a Pray- és Ilosvai-kódexekben nem szerepel. Igen problematikus az utolsó tétel: „Kálmán II. törvénykönyvének három capitulum”. A CJH a „II. törvénykönyv” címen tulajdonképpen egybeolvastja a Závodszy-féle kritikai kiadásban *Capitula de iudeis*,²⁴ *Fragmenta constitutionum Synodaliūm*²⁵ és *Synodus altera sub Colomano rege*²⁶ címen közölt cikkelyeket. Ez az összeállítás azonban jellemző — egyebek közt — a 15. századi Thuróczi-kódexre, valamint ennek 18. századi másolatára, a Kaprinay-kódexre is.

Feltétlenül abból kell kiindulnunk, hogy a bécsi császári könyvtár állítólagos 15. századi kódexét Batthyány látta, esetleg a *Leges ecclesiasticae* valamelyik szövegének kiadásánál fel is használta, hiszen a kódex egyetlen azonosítható leírása is tőle származik. Kovachich és Kolosvári a kódexet már nem látták, leírását — mint láttuk, rosszul — Batthyány nyomán adják. Kézenfekvő volna a gondolat: a kódex azonos a mai Thuróczi-kódexszel. Ezt azonban több súlyos ellenérv cáfolja.

Kéziratunkból — ha hihetünk Batthyánynak — hiányzott az Albericus-gyűjtemény, ami a Thuróczi-kódexben megvan, sőt szövegét Batthyány le is nyomtatja. A Thuróczi-kódex tartalmazza (másolatával, a Kaprinay-kódexszel együtt) a 14. századi krónikakompozíció szövegét is. A Batthyány-féle leírás erre még csak nem is céloz, márpedig a tudós erdélyi püspökről, a széles látókörű történészről nem tételezhetjük fel, hogy egy ilyen nagy történeti forrásértékkel rendelkező tényről ne vett volna tudomást. A „*Libri secundi Colomani tria*” tartalomjegyelés semmiképp sem vonatkozhat a Thuróczi-Kaprinay-kódexre, mert ezekben a „*Capitula de iudeis*”, a „*Fragmenta constitutionum synodaliūm*” és a „*Synodus altera sub Colomano rege celebrata*” szövege (*Sequitur capitulum bonum* címmel) egybeolvastva szerepel, és a Batthyány-féle nyomtatott szövegekben sem találunk olyan változatot, amely „Kálmán II. törvénykönyvének három capitulumát” tartalmazná. Kódexünket a Kovachich- és CJH-féle jegyzék 15. századnak nevezi, Batthyány viszont 15. század elejének mondja. A Thuróczi-kódex a kutatás mai állása szerint a 15. század végéről való. A 15. század elejére utaló évszámbejegyzés a kódexben nem található. (A Thuróczi János krónikájára utaló téves bejegyzés

²⁴ ZÁVODSZKY: I. m. 195—196.

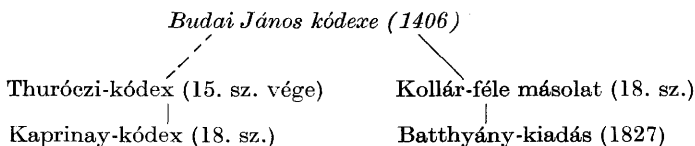
²⁵ Uo. 209.

²⁶ ZÁVODSZKY: I. m. 207—208.

1464-es évet említ, és 17. századi kéztől származik.) Batthyány tehát a Thuróczi-kódexből magából nem meríthetett bizonyítékot annak 15. század eleji voltára. A Kaprinay-kódexet — úgy véljük — számításán kívül hagyhatjuk: Batthyányról nem tétélezhető fel, hogy e 18. századi, tehát saját korabeli másolatot összetéveszse valamely 15. századi kézirattal.

Mindezek alapján alátámasztva látjuk ama feltételezésünket, hogy a Batthyány által látott és leírt 15. század eleji bécsi kódex a Budai János-féle, 1406-ra datálható kódexszel volt azonos. Ugyanerre az eredményre jutott már előttünk — mint láttuk — Endlicher is, aki a sorrendet úgy állapította meg, hogy az 1406-os kódexről készült volna a Thuróczi-kódex is. A 18. században mindkettőt lemásolták. Az előbit Kollár készítette (ezt megtaláltuk és alább ismertetjük), nyomtatva pedig Batthyány publikálta,²⁷ a másíkról viszont az ún. Kaprinay-kódexet írták le.

Az oly sokat emlegetett Kollár-féle másolat megtalálható az *Analecta Diplomatica pro historia Vngariae* című, 11—17. századi anyagot tartalmazó, háromkötetes gyűjtemény II. kötetében.²⁸ Maga a kötet colligatum jellegű, a legkülönbözőbb anyagokat tartalmazza. A másolók általában feltüntették, hogy milyen eredeti alapján dolgoztak. Így például II. Andrásnak az egyház kiváltságait biztosító dekrétumát 1762. júl. 20-án egy Rómából, Kannitz közvetítésével kapott példányról írták le. Mária 1384. évi törvényét az „Ex codice Caesareo inter illos, qui nondum recensiti sunt 157.”²⁹ alapján másolta Rajcsány, de felhasználta (?) a pozsonyi kamarai levéltárban levő eredetit is. Zsigmond 1435. évi pozsonyi (II.) dekrétumával kapcsolatban a colligatum a császári könyvtár nem recenzeált anyagának 509. sz. kódexére hivatkozik, mely egykor az esztergomi egyház tulajdonát képezte. A szöveget a kódex végéről másolták le. Mátyás 1470. évi törvényével kapcsolatban az 508. sz., eredetileg ugyancsak esztergomi kódexre hivatkozik. II. Ulászló 1498. évi dekrétumát a „codex Caes. Juris Civilis CLXXXVII.”³⁰ alapján másolták. Ugyaninnen másolták a pannonhalmi alapítólevél szövegét is.

A Lőrinc-féle esztergomi zsinat, Kálmán zsidótörvénye, László törvényei és István Intelmei, valamint törvényei szövegénél³¹ a másoló a császári könyvtár még nem recenzeált 414. sz. kódexére hivatkozik, melyet 1406-ban írtak, és egykor az esztergomi egyház tulajdonát képezte. István és Kálmán dekrétumai szövegénél a Budai János-féle kódex kezdő oldalszámát is feltünteti a másoló. Ezzel — úgy véljük — bebizonyítottuk, hogy István törvényeinek szövegét a „Weiss 152” jelzetű colligatum Budai János 1406-ban keletkezett kódexéből másolta.

²⁷ BATHYÁNY: I. m. II. 54—68.

²⁸ Jelzete: Országos Levéltár, I/7. Kollár-gyűjtemény, „Weiss 152. (267.)” r. sz. 55.

²⁹ Az idézett jelzet a Kollár-féle I. kódex (táblázatunk 4. sorszámmal ellátott tétele) régi, a Kollár-féle könyvtár nyomtatott katalógusában szereplő jelzete.

³⁰ Az idézett jelzet az Ilosvai-kódex régebbi bécsi jelzete, amely ma is megtalálható a kódex gerincén.

3. *Thuróczi-kódex* (15. sz. vége)

Figyelemreméltó tény, hogy bár az Ilosvai-kódexhez hasonlóan a Thuróczit is a bécsi császári könyvtárban őrizték, sőt a 18. században másolatot is készítettek róla Kaprinay-kódex néven, Kovachich nem ismerte. Az általa jegyzékbe vett és leírt bécsi kódexek közül egyik sem azonosítható vele, és a Batthyány-féle nyomtatott szövegekben sem találunk olyan változatot, melynek tartalma és leírása a nevezett kódexre ráillene. A 19. század elején viszont feltétlenül Bécsben kellett lennie, hisz Endlicher idézett munkájában említést tesz róla. 1932-ben a velencei osztrák—magyar megegyezés alapján került jelenlegi lelőhelyére.³²

4. *Kollár-féle I. kódex* (16. sz. első fele)

A kódex címe: *Decreta Regum Hungariae*. A bécsi császári, udvari titkos levéltárban a Kollár-féle iratok között látta Kovachich. Nyomára a Kollár-féle könyvtár nyomtatott katalógusában 157. tételszám alatt bukkant, és ezt a számot megtalálta a kódexen is. Minden valószínűség szerint azonos azzal a kódexszel, amely ma az Országos Levéltár Kollár-gyűjteményében található.³³ Az egyeztetést megkönnyíti, hogy a kódex első bekötőtáblájának belső oldalára ceruzával feljegyzett számot mi is megtaláltuk.³⁴ A kéziratot megvizsgáltuk. Címe megegyezik a Kovachich-féle leírással³⁵ és a tartalma is nagyjából azonosnak tűnik³⁶. Bár kódexünket Kovachich 1564 utánra datálja, véleményünk szerint inkább a 16. sz. első, mint második felében készülhetett.³⁷ Meg-

³¹ István törvényei a felső számozás szerinti 161—180. oldalakon találhatók.

³² Részletes leírása: BARTONIEK: *Codices* ... 407. sz. 367. old. — Vö. ZÁVODSZKY: I. m. 129.

³³ Jelzete: OLT, I/7. Kollár-gyűjtemény, „Blau 85. (250)” r. sz. 32.

³⁴ Viszont az azonosításnak ellentmond a Kollár-féle könyvtár katalógusából idézett cím: „*Decreta Constitutiones sive Wladislawi II, Decretum VII.*” Egészen bizonyos, hogy ez nem a kódex címe, hanem rövid tartalmi leírása.

³⁵ KOVACHICH: I. m. 346.

³⁶ Kódexünk egy-két törvénnyel és oklevéllel többet tartalmaz ugyan, de könnyen elképzelhető, hogy Kovachich egy-két tételt kifejezett, annál is inkább, mert leírásában az oldalszámokat nem közli. Mindenesetre a felölelt korszak egyezik, mintkét esetben az 1514. évi törvény az utolsó.

³⁷ A datálásra alkalmasnak látszik az a tény, hogy 1—10. oldalakon található csonka királyéletrajzok I. Ferdinánd halálával záródnak. Kovachich állítását erősíthetné meg a kódex utolsó lapján olvasható két 16. század végi dátum. (Felül: 1595., alul: 1598.) Sajnos csak az évszámok vehetők ki pontosan, mert a feljegyzés nagy része vagy olvashatatlan, vagy használhatatlanná vált azáltal, hogy a bekötésnél levágott belőle a 18. századi könyvkötőmester.

Viszont a datálást illetően Kovachich állításának ellentmondani látszanak a következő tények:

a) A 476 oldalt tartalmazó kézirat kétféle számozással (oldal- és fóliószámozás) rendelkezik, és ugyanakkor két kéz nyomát is fedezhetjük fel lapjain. A kétféle számozás közül a fóliószámozás látszik korábbinak, mely a királylistát tartalmazó oldalakat számozatlanul hagyván, a 13. oldallal, István Intelmeivel kezdi a számozást, és a 467. oldallal, a „*Belae Regis Privilegium Siculorum de Wag* ...” kezdetű tétellel fejezi be. Figyelemreméltó tény, hogy a két kézírás közül a korábbinak látszó a királylistát II. Ulászlóig vezeti; itt megemlíti az 1514. évi parasztháborút (1—7.), majd újra megjelenik a 13. oldalon István Intelmeinél, és az általa leírt utolsó tétel szintén a 467. oldalon befejeződik, II. Ulászló 1514. évi dekrétumát követő „*Belae Regis Privilegium Siculorum de Wag* ...” kezdetű tétel. Tehát a két kézírás megfelel a kétféle számozásnak. A királylistát befejező kéz nyomát kiegészítések, bejegyzések formájában végig megtaláljuk, de tulajdonképpen csak a 468. oldalon bukkán fel ismét, és ő fejezi be a kéziratot.

jegyeznék még, hogy a „Weiss 152” jelzetű colligátumba innen másolták át Mária 1384. évi törvényeit. A másoló bejegyzéséből esetleg arra is lehet következtetni, hogy e 157. kézirat eredetileg a pozsonyi kamara levéltárának tulajdonát képezte. A kódex sorrendben a következő tételeket tartalmazza:³⁸

1. Cím nélkül: Magyarország királyainak rövid életrajza kronológiai rendben felsorolva Kálmántól I. Ferdinándig. ³⁹	1—10
Üres.	11—12
2. Decretum Sancti Stephani Regis	
Liber primus (= Intelmek)	13—23
Liber secundus. ⁴⁰	23—38
3. Decretum Ladislai Regis	
Liber primus	39—49
Liber secundus	49—55
Liber tercius.	55—64
4. Colomani Regis Decretorum primus.	65—79
Colomani dei gratia Rex Hungarorum. ⁴¹	79—82
5. Sequuntur decreta condam serenissimorum principum dominorum Andree, Ludovici et Sigismundi Regum Regni hungariae ac quidam Articuli Super limitatione Jurium et consuetudinum eiusdem Regni per Serenissimum principem et dominum Mathiam Regem confirmati et roborati 1464.	83—116
6. Confirmatio Decretorum Andree et Ludouici per Mariam Reginam subpendenti sigillo duplici facta.	116—119
7. Gratia per Sigismundum Imperatorem infidelibus et rebellibus suis facta, Ratione erectionis Banderij emuli sui neonon Iniuriarum dampnorum Nocumentorum etc. Anno domini MCCCCIII.	119—122

b) A Kovachich állítását igazoló kódex-végi dátumok sem állják meg helyüket, mert a bejegyzéseket végző kézírás a kódex szövegének íróitól eltér, sőt amennyire az elmosódott, töredékes szövegből ki lehet venni, két magánjellegű megjegyzésről van szó, amelyeknek semmi közük a kézirat szövegéhez.

c) Végül, de nem utolsó sorban, írása zömében megegyezik a Jagello-kori oklevelekével. Mindent összevetve tehát, úgy véljük, bebizonyítottuk, hogy a kézirat 1564 utáni datálására semmi elfogadható bizonyíték nincsen, hiszen törzssanyaga (és ez adja a kódex anyagának nagy részét) 1514-gyel zárul, és az említett év utáni évekre utaló bejegyzések már későbbi kéz hozzátételei.

³⁸ Ez a sorrend nem egyezik pontosan a Kovachich által leírttal.

³⁹ Az eleje nyilvánvalóan hiányzik, ugyanis az első oldalon, Kálmán előtt egy előző királyra vonatkozó bejegyzés vége olvasható.

Alaposabb tanulmányozás után megállapítható, hogy ez a királylista a Knauz-krónika családjához tartozik. Szövege a Toldy-krónika, a bécsi 3471. számú kódex és a müncheni Cod. Germ. 311. számú kódex szövegéhez áll legközelebb, de egyikkel sem egyezik pontosan. Valószínűleg a Knauz-krónikacsalád egyik ismeretlen kézírata. (Kiadásuk: SZENTPÉTERY: *Scriptores Rerum Hungaricarum* tom. II. Bp. 1938. 327—345., valamint GOMBOS: *Catalogus fontium*, Bp. 1937. 984—988. (Toldy-krónika), 988—993. (Knauz-krónika).

Gregoriancz Pál *Mnemosynon* című munkájában (I. 98.) szintén hozza a királylista szövegét (KOVACHICH Márton György: *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, tom. I. Budae, 1798. 315—331.), azonban ez a variáns tényanyagban is bővebbnek tűnik szövegünkénél. Hogy Gregoriancz munkájának alapjául melyik kéziratot használta fel, azt utólag rekonstruálni már nem lehet, mindenesetre az bizonyosnak látszik, hogy a Thuróczi-krónika alapján kiegészítéseket eszközölhetett.

⁴⁰ Azon törvények kiadását, melyek a CJH-ban, ill. Závodszy idézett munkájában megtalálhatók, a lábjegyzetben nem hozzuk. A címleírásokat igyekszünk betűhíven közölni, így a következetlenségnek, hibának látszó jelölések innen adódnak.

⁴¹ E felirat Závodszyknál a következő címek alatt hozott cikkelyeket jelenti:

Secundus Liber Colomani Regis, Fragmenta constitutionum synodaliū, Synodus altera sub Colomano rege celebrata.

8. Decretum primum Sigismundi Regis super donationibus possessionum infidelium Anno domini 1404.	122—128
9. Decretum secundum Sigismundi Regis editum anno domini 1405. (I.)	128—143
10. Decretum quintum Sigismundi Regis. ⁴²	143—147
11. Decretum quartum Sigismundi Regis.	147—149
12. Decretum Septimum Sigismundi Regis.	149—155
13. Decretum Alberti Regis editum Anno domini MCCCC39.	155—168
14. Decretum Ladislai Regis, Filij Alberti Regis 1454.	168—174
15. Decretum Michaelis Zylagij de horoghzeg olim gubernatoris Regni hungariae editum Anno 1458.	174—177
16. Articvli cum Juramento tempore olim Joannis Waiwode, in Ciuitate pesthiensi per prelatos et Barones in Congregatione generali editi. A. D. 1446.	178—179
17. Primum decretum Mathie Regis Anni 1462.	179—182
18. Decretum tertium Mathie Regis 1471.	182—189
19. Decretum dominorum Regnicolarum 1474.	189—192
20. Decretum quartum Mathie Regis editum 1478.	192—197
21. Decretum Quintum Mathie Regis 1481.	197—203
22. Decretum sextum Mathie Regis 1486.	203—244
23. Constitutiones inlyti Regni hungariae tempore Regis Mathie edite. ⁴³	244—245
24. Articuli De palatino Regni pronunciati.	245—249
25. Decretum Primum Wladislai Regis.	250—254
26. Decretum 2 ^m sive Maius Wladislai Regis.	254—311
27. Decretum tertium siue addiciones priores maiores [1] decreti Wladislai Regis.	311—329
28. Decretum Quartum siue minus Wladislai Regis.	329—362
29. Decretum Quintum siue addiciones priores minoris decreti Wladislai Regis.	362—385
30. Decretum sextum siue addiciones posteriores minoris decreti Wlad. Reg.	385—399
31. Decretum Primum Wladislai Regis.	399—405
32. Articvli in campo Rakos in diaeta festi beati Georgij martiris Anno Domini 1507. reformati.	405—412
33. Decretum tertium Sigismundi Regis Anni 1405. (II.)	413—420
34. Decretum dominorum Regnicolarum. ⁴⁴	420—433
35. Priuilegium Transsylvaniense. ⁴⁵	433—436
36. Priuilegium Sievlorum. ⁴⁶	436—444
37. Decretum septimum Wladislai Regis Editum Anno Domini 1514.	444—465
38. Priuilegium Sievlorum de Wag. ⁴⁷	465—467
39. Decretum Mathie Regis Hvgarie Posonij Anno domini 1468. editum, quod apud magistrum Georgium sigillatum habetur. ⁴⁸	468—472
40. Cím nélkül: „De clarissimo hungarorum Rege Mathia, talis quaequam narratur veridica historia . . .” kezdettel rövid anekdota a török követről, midőn Mátyás Neustadtot ostromolta. ⁴⁹	473
41. Epistolae Mathie Regis et Baiazethis Turcorum Imperatoris ad invicem missae. ⁵⁰	473—476

⁴² Decretum V. Sigismundi Regis de valore denariorum A. D. 1432. (M. G. KOVACHICH: *Supplementum ad Vestigia Comitiorum* I. Budae, 1798. 338—342.)

⁴³ Az 1486. évi dekrétum után egy adnotáció. (M. G. KOVACHICH: *Supplementum* . . . II. Budae 1800. 254—256.)

⁴⁴ M. G. KOVACHICH: *Supplementum* . . . II. 297—298.

⁴⁵ Kiadását nem találtuk.

⁴⁶ J. N. KOVACHICH: *Sylloge Decretum Comitiorum Inlyti Regni Hungariae*, Pesthini, 1818. 116—135.

⁴⁷ M. G. KOVACHICH: *Scriptores* . . . I. 339—340.

⁴⁸ M. G. KOVACHICH: *Supplementum* . . . II. 196—208.

⁴⁹ BEL, Matthias: *Adparatus ad Historiam Hvgariae, Decadis II. Movnentum I.*, Posonii, MDCCXLV., 114.

⁵⁰ Levelek: Baiazethis ad Matthiam Regem — Relatio Regis ad praemissa — Rex Matthias ad Baiazethem Relatio Baiazethis ad eundem. Kiadva: FRANKÓI Vilmos: *Mátyás király levelei*. II. 1895. 286, 293, 294.

5. *Ilosvai-kódex* (1544—1567)

Talán az ismert és felhasznált kódexek közül az Ilosvaival foglalkoztak történéseink a legtöbbet. Leírására, valamint a Mossóczy—Telegdi-féle nyomtatott kiadáshoz való viszonyára vonatkozóan számos értékelés látott napvilágot.⁵¹ A bécsi császári könyvtárból a Thuróczi-kódexszel együtt 1932-ben került jelenlegi lelőhelyére.⁵²

6. *Nádasdy-féle nagyobb kódex* (1558 körül)

Kovachich a pesti Egyetemi Könyvtárban bukkant rá,⁵³ ahol most is található.⁵⁴ A kódex címe: *Decreta, Constitutiones et Articuli ac alia Memorabilia Regum Incltyi Regni Hungariae ab anno 1035 ad annum 1557 inclusive*. A kódex fólió alakú és nagyrészt fólió számozású⁵⁵ is. Eléggé rongált 16. századi kötéssel rendelkezik. Keletkezését Kovachich 1558 tájára helyezi, bár az elülső bekötőtábla alsó részén látható, bizonyítékul felhozott bejegyzést tévesen idézi.⁵⁶ Hogy Kovachichnak mégis igaza van, annak oka az, hogy a bekötőtáblán a valóságban ez áll: „Erat Corpus Juris Thomae Nadasdy Palatini. . . VIII.” Mivel Nádasdy Tamást 1554-ben választják nádorrá, és 1562-ben már eltávozik az élők sorából, így az évszám látható utolsó számjegye is elegendő annak bizonyítására, hogy a kézirat törzsanyagának 1558-ban már meg kellett lennie.⁵⁷

Kovachich állítását a különböző kézírásokra vonatkozóan csak azzal egészítenénk ki, hogy az első két mester az 526^r oldalig írhatta a kódexet. Utolsó tételeik az 1557-es pozsonyi törvénycikkek (valószínűleg ekkor kaphatta a kódex a címét is), valamint Gregoriancz Pál *Mnemosynon* című művéből Magyarország főurainak és főpapjainak felsorolása. Az 527^r oldalon az előzőknél valamivel újabb kéz folytatja az írást, az utolsó tétel kézírása pedig már a

⁵¹ J. N. KOVACHICH: *Notitiae . . .*, 346—347., CJH I. XXVI—XXVII.; ZÁVODSZKY: I. m. 129—130.; PÁRNICZKY—BÁTYKA: I. m. 3., 42. — vö. BARTONIEK: *Hasonmáskiadás* 7., 12. old. 2. jegyz.

⁵² OSZK Kézirattára Jelzete: Fol. Lat. 4023.

⁵³ J. N. KOVACHICH: *Notitiae . . .*, 347—348.

⁵⁴ Jelzete: Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, G 39.

⁵⁵ Ugyanis az 1—56. oldalak (1—5. tételek) oldalszámozásúak, és a 6. tételnél kezdődik a foliósámozás szintén 1 kezdőszámmal. Figyelemre méltó tény, hogy e kétféle számozás ellenére csak a 8. tételnél (István törvényei) változik az írás.

⁵⁶ A bejegyzést, mely szerinte a 16. századi könyvkötő mestertől származik, így idézi: „Thomas Nadasdy Palatinus Hungariae MDLVIII.” Ez a glossza azonban ilyenformán csak egy történeti tény, nevezetesen Nádasdy Tamás nádorrá választásának annalisztikus rögzítését jelenti, és semmiképp sem szolgálhat a datálás bizonyítékául.

⁵⁷ Állításunkat igazolja még a kézirat 1^r—8^r oldalon levő királylista, amely Ferdinándot mint élő, jelenleg is uralkodó királyt említi. (Mivel Ferdinánd 1527—1564 között uralkodott, így a kódex elkészítésének időpontja is e két évszám közé kell hogy essen.) Valamint ugyanezt igazolja a kézirat 111^r oldalán levő 1558-as évszám.

Érdekes, hogy a 111^r oldalon az 1558-as évszámot bejegyző kézírás folytatódik a Hunyadi János kormányzósága alatt hozott 1446-ban kelt dekrétummal, sőt a későbbiekben is felfedezhető ugyanez a kéz. Miért írhatta a kódex írója az említett dekrétum után az 1558-as évszámot? Nyilván azért, mert itt fejezte be a kéziratot. Ugyanakkor miért folytatódik a kódex az ő írásával, és egyáltalán miért szerepel felváltva két kéz? Könnyen elképzelhető, hogy a 16. századi könyvkötőmester két — esetleg önálló, egymást kiegészítő — gyűjteményt köthetett egybe, bőven hagyván üres lapokat a későbbi folytatónak. Ezt bizonyítja a két közel egykorú kézírás és a kódexben előforduló lapkeveredés is. (A kódexben a 19^v oldal után, mely István Intelmeinek 1. capitulumát tartalmazza, a 21^r oldal következik a 6., 7. capitulummal. A hiányzó 20^{vv} oldalakra csak a már László törvényeit tartalmazó 32^v oldal után bukkanunk.)

17. századra vall, és egyezik a bekötőtáblán szereplő másik glossza írójának írásával, mely így szól: „Ex Libris Michael Miticzky m. p. die 20. Jan. A. 1644.”

A kódex későbbi sorsára vonatkozóan az első oldalon találunk kétségbevonhatatlanul possessorra utaló bejegyzést: „Conventus Lauretani in Hungaria Ord. Servorum B. V. M.” A lorettói⁵⁸ szerviták kolostorába szintén még a 17. században kerülhetett a kódex, mert Nádasdy Ferenc ekkor örökölte a stozingi uradalommal együtt Loretto kegyuraságát is (amely végül az Eszterházy hercegekre szállt).⁵⁹ Amikor II. József a szerviták rendjét feloszlatta, a kódex az Egyetemi Könyvtárba került.

A kézirat tartalma és sorrendje arra enged következtetni, hogy róla másolták a később tárgyalandó Festetics-kódexet. Ezért a két kódexet összevetve itt ismertetjük.

6. *Nádasdy-kódex*

1. (1) Juramentum Serenissimi Regis Ferdinandi tempore suae Coronationis.⁶⁰
2. (2) Juramentum Judicum Ordinariorum, Magistrorum Prothonotariorum et Assessorum.⁶¹
3. (3–6) Cím nélkül: „Tempore quo Inelytus Rex Matthias rerum in Vngaria potiebatur . . .” kezdettel Alsólendvai Bánffy Miklós törtérijája.⁶²
4. (6) Egy kétsoros vers.⁶³
5. (7–56) Tabula Decretorum Regni Vngarie et primo illorum, quae in Decreto Regis Matthiae continentur.⁶⁴

11. *Festetics-kódex*

1. (1^r)
2. (1^r)
3. (1^v–2^v)
4. (2^v)
5. (3^r–21^v)

⁵⁸ Maria-Laoreten, Sopron megye (ma: Loretto Ausztriában).

⁵⁹ Minderre vö.: RUFF Jakab: *Magyarország helyrajzi története jó tekintettel az egyházi intézkedésekre*, I., Pest, 1870., 522–552.

⁶⁰ Ahol a két kódex szövege azonos, a Nádasdy-kódex címleírásának betűjelölését követjük.

A Nádasdy-kódexben az oldal alján bibliai idézet: Exodi 22.

⁶¹ A Nádasdy-kódexben az oldal alján bibliai idézet: Exodi 20.

⁶² Kiadva: BÉL: *Adparatus, Decadis II., Monumentum II.*, Posonii, MDCCXLVI., 112–114.

⁶³ Ovid. Epist. ex Ponto 4, 3, 35–36.

⁶⁴ Mindkét kódexben pontosan ugyanaz a felsorolás szerepel. Nem hozza a kódexek teljes tartalomjegyzékét. II. András Nagy Lajos által megerősített dekrétumától Mátyás 1481. évi dekrétumával bezáróan tartalmaz törvénykönyv-, ezen belül capitulum-felsorolást.

⁶⁵ Magyarország királyainak története Attilától I. Ferdinándig. Kiadva: — GREGORIANCZ Pálnak tulajdonítva (*Breviarium Rerum Hungaricarum*) — BÉL: *Adparatus . . .*, 85–95, de Bélnél a szöveg Miksáig tart. Kovachich József Miklós is Gregoriancznak tulajdonítja e királylistát, csak ő megállapítását GREGORIANCZ *Epithomae Rerum Hungaricarum* című művére alapozza. Megemlíti, hogy ugyanez a felsorolás megvan az Istvánffy—Széchenyi-kódexben is, és erre vezethetők vissza azok a királyéletrajzok, amelyeket bele-

6. (1 ^r —8 ^r) Origo Gentis Vngaricae. ⁶⁵		(22 ^r —22 ^v) Üres.
7. (8 ^r —18 ^v) Vngaria. ⁶⁶		
8. (19 ^r —27 ^r)		6. (23 ^r —32 ^r) In nomine domini nostri Jesu Christi Incipit Decretum Sancti Stephani Regis Primi Vngariae.
Praefatio ad Sanctum Emericum ducem		
	Liber primus (= Intelmek)	
	Liber secundus	
(27 ^v) Üres.		(32 ^v) Üres.
9. (28 ^r —37 ^v)		7. (33 ^r —42 ^v)
	Incipit Decretum Sancti Regis Ladislai: Liber primus Liber secundus Liber tertius.	
10. (38 ^r —45 ^v)		8. (43 ^r —50 ^r)
	Decretum Colomani Regis. Secundus liber Colomani Regis.	
		(50 ^v) Üres.
11. (46 ^r —50 ^v)		9. (51 ^r —54 ^v)
	Decretum Synodj per D. Archiepiscopum Laurentium Strigoniensem et Decem suf- fraganeos suos caelebratae tempore Colo- manj Regis.	
12. (51 ^r —52 ^r) Decretum quartum		10. (55 ^r —56 ^r) Decretum
(52 ^v) Üres.	Sigismundj Regis 1411.	(56 ^v) Üres
13. (53 ^r —72 ^v)		11. (57 ^r —73 ^v)
	Decretum primum Mathie Regis, continens Decreta Andreae, Ludouici et Sigismondj.	
14. (73 ^r —75 ^v)		12. (74 ^r —75 ^v) 24. (107 ^r —108 ^v)
	Gratia per Sigismvndvm Imperatorem In- fidelibus et Rebelligibus suis facta Ratione Erectionis Banderij aemuli sui nec non Iniuriarum, Dampnorum, Nocumentorum.	

vettek előbb a Quadripartitumba, majd a Corpus Juris gyűjteményekbe. — Vö. KOVACHICH: *Notitiae* ... 382.

⁶⁶ Kiadva: BÉL: *Adparatvs* ... , 96—112., helyenként kisebb eltérésekkel.

Négy részben közli Magyarország leírását, és azonkívül tartalmazza Erdély földrajzát is. Kovachich szerint (*Notitiae* ... , 382.) ugyanez megtalálható abban a kódexben is, amely egykor Aczél István birtokában volt, s amelynek végén az alábbi bejegyzés olvasható: „Ez a leírás Oláh Miklós kommentárjaiból, azaz jegyzeteiből való, abból a részből, ahol Scitiát írja le egy igen ékes könyvben.”

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában mi is találtunk Fol. Lat. 346. jelzet alatt *Descriptio Regum Hungariae a Sancto Rege usque Wladislaum Regem* címmel egy 18. századi kéziratot, mely egyrészt a királyok életével, viselt dolgaival, másrészt Magyarország történetével, Scitia leírásával kezdődően foglalkozik. Feltehető, hogy ez esetben a Kovachich által említett kézirat egy későbbi másolatáról van szó. A kérdés további vizsgálatot igényel.

15. (75 ^v)	Carmina Honteri de Urbibus Vngariae. ⁶⁷	13. (76 ^r)
16. (76 ^r —84 ^v) Decretorum	Sigismundj Regis editum Anno 1405. (I.), quod ab aliquibus dicitur quartum.	14. (77 ^r —83 ^v) Decretum
17. (85 ^r —87 ^v)	Decretvm Sigismvndj Imperatoris super modo exercitvandj editum 1435. (II.)	15. (84 ^r —86 ^r) (86 ^v) Üres.
18. (88 ^r —92 ^v) Decretvm Tercivm	Sigismvndj Regis 1405. (II.)	16. (87 ^r —90 ^v) Decretum
19. (93 ^r —96 ^r) (96 ^v) Üres.	Decretvm Sigismvndj Imperatoris super Donationibus Possessionum Infidelium.	17. (90 ^v —92 ^v)
20. (97 ^r —101 ^r) commemorantur.	Donatio Sigismvndj Regis pro Johanne de Maroth facta, in qua continentur multa gesta ipsius Regis, et connumerantur. ⁶⁸	18. (93 ^r —96 ^r)
21. (101 ^v —107 ^r)	Decretvm Albertj Regis.	19. (96 ^v —101 ^r) (101 ^v) Üres.
22. (107 ^v —108 ^r)	Nota — quod Sigismundus Imperator in semine Virilis sexus deficiente se filiam suam vnicam nomine Elizabeth ex Barbara Vrlici Comitis consorte sua, filia Ciliy natam desponsavit illustri quondam Alberto archi- duci Austriae ex lege. ⁶⁹	20. (102 ^r)
23. (108 ^r —108 ^v)	„Mortuo Alberto rege natus est ei filius posthumus nomine Ladislaus A. 1440. do- mina Elizabeth . . .” kezdettel le van írva V. László születése és nagyon rövid élet- rajza; Hunyadi János története, hadjáratai, győzelmei. ⁷⁰	21. (102 ^r —102 ^v)
24. (108 ^v —111 ^r)	Decretvm Ladislai Posthumi 1454. ⁷¹	22. (102 ^v —105 ^v)
25. (111 ^v —112 ^r)	Articuli in Juramento Tempore olim Johan- nis Waijwode in civitate Pesthiensi per Prelatos et Barones in Congregatione gene- ralj editj. Forma Juramenti in Vulgarj.	23. (106 ^r —106 ^v)

⁶⁷ HONTER, Johannes: *Rvdimenta cosmographica cum vocabulis rerum*, (Corona), Titel, MDLXI. (Szövegközlés: Oscar NETOLICZKA: *Johannes Honterus ausgewählte Schriften*, Wien—Hermannstadt, 1898. — Nem teljes közlés, a jelzett sorokat nem találtuk meg.

⁶⁸ MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond-kori oklevéltár*, II. (I. Bp. 1956. 3089. sz.; Vö. FEJÉR, Georgius: *Codex Diplomaticus Hungariae*, X. 4., Budae, 1841., 293—302.

⁶⁹ Utána egy kétsoros vers következik valószínűleg Vergelius tollából.

⁷⁰ Ezután következik folytatólagosan az 1454. jan. 25-én, Budán kelt törvény.

⁷¹ A dekretum után a Nádasdy-kódexben 1558-as évszám, ugyanitt a Festeticsben 1582. áll.

25. (109^r—116^r)
Decretum Sigismundi Imperatoris Regisque Hungariae sequitur circa modum et Formam defensionis totius Regni Hungariae, contra omnes Inimicos ex quacumque parte ipsius Regni insultantes, notata sunt infrascripta et Regestrum exercituationis.⁷²
26. (116^r—118^v)
Serenissimus Princeps dominus Wladislaus Bohemiae etc., Rex regnum Hungariae suscepit cum infrascriptis conditionibus et Articulis Anno Christi prout infra 1490.
27. (119^r—121^v)
Exemplum impignorationis tredecem Oppidorum Terre Scepusiensis per Dominum Sigismundum Regem, Wladislao Regi Poloniae factae.⁷³
- (122^r—122^v)
Üres.
26. (112^v—114^v)
Sequitur Decretum quondam Michaelis Zijlagij de Horoghzek olim gubernatoris Regni Vngariae editum.
- (125^v)
Üres.
27. (115^r—116^r)
De Palatino 1485.
29. (126^r—127^r)
De Palatino Articuli pronunciatij tunc officio Palatini, quando Spectabilis et Magnificus Dominus Emericus de Zapolija, comes perpetuus Scepusiensis, per Serenissimum principem dominum Mathiam Regem, consensu Regnicolarum fuit electus in Palatinum Regni.⁷⁴
28. (116^v—117^v)
Annj 1462. — felirattal Mátyás 1462. évi dekrétuma.
30. (127^v—128^v)
29. (118^r—120^v)
Decretum Mathiae Regis Secundum editum Anno dominij 1481.
31. (129^r—131^r)
- (131^v)
Üres.
30. (121^r—149^r)
Decretum tertium
- Matthiae Regis (1486.)
Decretum sextum
- (149^v)
Üres.
32. (132^r—155^v)
31. (150^r—152^v)
Sequitur series aestimationum.⁷⁵
33. (157^r—159^v)
32. (153^r—155^r)
Decretum Matthiae Regis Annj 1478.
34. (160^r—162^r)

⁷² M. G. KOVACHICH: *Supplementum* . . . , I., 374—376.

⁷³ Utána egy 9 soros elszámolás található 1574. júl. 19-i dátummal.

⁷⁴ Utána mindkét kódexben ugyanaz a közmondás.

⁷⁵ M. G. KOVACHICH: *Supplementum* . . . II., 258—266.; utána a Festetics-kódexben egy adókiivetési jegyzék található.

- (155^v–156^v)
Üres
33. (157^r–159^r)
„Dum Baiazethes secundus filius Machometj Magni . . .” kezdettel rövid megjegyzés arról, hogy ki volt Baiazeth; majd a levelek következnek.⁷⁶
34. (159^v)
Carmina Georgij Longi:
Ante Leues ergo pascentur in Ethere cerui,
Et freta destituent siccos (uscos) in Littore
Pisces
Ante et Danubium sicco pede transiet infans
Et cicius totum testudo circu(i) – et urbem,
Quam sint Teutonicis defensi Pannonnes
armis.
35. (160^r)
Cím nélkül: „De clarissimo hungarorum Rege Matthia talis quaepliam narratur veridica historia . . .” kezdettel rövid anekdota a török követről, midőn Mátyás Neustadtot ostromolta.⁷⁷
36. (160^v)
Versek. Három disztichon és egy négysoros hexameter.⁷⁸
37. (161^r)
Nota — tanulságos történet egy vendégfogadósról.⁷⁹
38. (161^v–162^v)
Forma Juramenti Sequitur in haec Verba.⁸⁰
39. (163^r–163^v)
Anno Christi salutifero 1490. Rex Romanorum ad Inclyti Regni Vngarie Barones, Praelatos etc. misit huiusmodi Exhortationis Copiam in hec verba . . .⁸¹
40. (164^r–164^v)
Anno eiusdem Christi salutifero 1490. Eisdem Nunccijs ipsa Caesarea Maiestas, his subsequentibus misit Exhortamenta, Inclyti Regni Vngariae Baronibus, Praelatis, Nobilibus etc.⁸²
- hoc tenore.
- (162^v)
Üres.
35. (163^r–164^v)
36. (164^v)
- (165^r–165^v)
Üres.
37. (166^r)
38. (166^v)
39. (167^r)
40. (167^v–168^v)
41. (169^r–169^v)
42. (170^r–170^v)

⁷⁶ Lásd az 50. jegyzetet!

⁷⁷ BÉL: *Adparatus* . . ., 114.

⁷⁸ Ovid. *Trist.* 1, 9, 5–6., uo. 7–8., uo. 9–10., időjárás mondóka Pál napjára.

⁷⁹ A történet után egy közmondás.

⁸⁰ II. Ulászló 1492. (I.) dekrétumából a 33. §. vége, az ország bírónak eskümintája, 34. és 35. §.

⁸¹ Az 1490. ápr. 19-én kelt kiáltvány szövege kiadatlanak látszik. Óváry Lipót szerint (*A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai.* I. Bp. 1890. 152. old. 617. sz.) A Modenai All. Levéltárban található. Másolata megtalálható az Akadémia Történelmi Bizottságának másolatai között Cart. Dipl. Est. jelzet alatt. Vö. BERZEVICZY Albert: *Beatrix királyné*, (Magyar Történelmi Életrajzok). Bp. Magyar Történelmi Társulat, 1908. 463. old. 2. jegyz.

⁸² Kiadását nem találtuk.

41. (165^r—168^v)
Cím nélkül: „Pius Episcopus Servus servorum Dei . . .” kezdettel a Frigyes császár és Mátyás király között Pius pápa által megerősített béke-paktum szövege.⁸³
42. (169^r—169^v)
Concordia Anni 1463.
Sequitur Confirmatio praetactarum Serenissimi Regis Matthiae post Coronationem suae Maiestatis Anno Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo Quarto, Coronationis suae Anno primo.⁸⁴
43. (169^v—170^r)
Sequuntur Inscriptiones Spetiales Reverendissimi, domini Dionisij Archiepiscopi Strigoniensis Cardinalisque Ceterorumque Praelatorum, Baronum, Nobilium, Procerum huius Regni Vngariae.⁸⁵
44. (170^r—172^r)
Confirmatio Pacti promissionis dispositionisque Serenissimorum Principum Matthiae Regis Vngariae ex vna Ac Friderici Romanorum Imperatoris partibus ex altera.⁸⁶
45. (172^v—174^r)
Copia Litterarum Friderici Romanorum Imperatoris etc.⁸⁷
46. (174^r—176^v)
Copia Litterarum Praelatorum, Baronum etc. Nobilium Regni Vngariae super praemissa Transactione etc.⁸⁸
47. (177^v—188^r)
Concordia Vngarica inter Serenissimos et gloriosissimos Principes et Dominos Dominum Fridericum Romanorum Imperatorem etc. et Invictissimum Principem et Dominum Dominum Maximilianum Romanorum et Vngariae Regem Augustos ex vna et Serenissimum Wladislaum Vngariae et Bohemiae Regem Inclytumque Regnum Vngariae ex Altera Posonij Conclusa 1491 vt sequitur.⁸⁹
48. (188^v)
Nomina episcopatuum Vngariae.
49. (189^r—190^r)
Nomina Comitatum Vngariae florentis
43. (171^r—174^v)
44. (175^r—175^v)
45. (175^v—176^r)
46. (176^r—178^r)
47. (178^r—179^v)
48. (180^r—182^v)
49. (183^r—193^r)
50. (194^r)
51. (94^v—195^v).

⁸³ Kiadva: KOLLAR, A. F.: *Casparis Ursini Velii De bello Pannonico Libri decem*, Vindobonae, MDCLXII., 229—232., 210—216.

⁸⁴ Uo. 237—238.

⁸⁵ Uo. 235—236.

⁸⁶ Uo. 226—229.

⁸⁷ Uo. 216—219., a szöveg végét lásd: uo. 233. („Nulli ergo omnino . . . nostri Anno festo.”)

⁸⁸ Uo. 204—209. Kódexeink a szöveg végét nem hozzák.

⁸⁹ Uo. 262—263.; 238—262.; 263—264. A Nádasdy-kódexben a szöveg után: Sall. Jug. 10, 6.

50. (190^v–193^r)„Tempore Sigismundi Regis ...” kezdet-
tel a bandériumok jegyzéke.⁹⁰52. (196^r–202^v)51. (193^r–258^v)Epistolae Mátyás királyhoz és a Mátyás ál-
tal írt levelek.⁹¹53. (203^r–222^v)52. (259^r–288^v)Decretum Primum, quod maius dicitur,
tempore Serenissimi Dominj Wladislaj
Regis in Regno Vngariae aeditum Sequitur.
In anno 1492. Bude in Dieta purificatio-
nis.⁹²

Decretum primum Wladislai Regis.

(288^r–289^r)

Articulj Nobilijum Regnj Sclauonie.

(289^r–289^v)

Conclusio Decreti Maioris.

(290^r–300^r)Addiciones priores Maioris Decretj Wladis-
laj Regis.⁹³(300^v)

Üres.

(223^r–224^v)

Üres.

53. (301^r–313^r)

Decretum secundum (tercium)

54. (225^r–236^v)Quod Vocatur Minus Wladislai Regis Vnga-
rieWladislai Regis Anno domini Millesimo
quadringentesimo Nonagesimo octavo aedi-
tum.⁹⁰ M. G. KOVACHICH: *Supplementum . . .*, I. 444–449.⁹¹ Mátyás levelezése nincs teljesen kiadva. Haszonnal forgathatók: FRANKÓI: *Mátyás király levelei, Külügyi osztály*, Bp. I. 1893.; II. 1895., *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából* (szerk. NAGY Iván és B. NYÁRI Albert), Bp., MTA, I. 1875.; II., III., 1877., IV. 1878. Epistolae Papae ad Matthiam Regem (6 db) – Fridericus Imperator ad Matthiam Regem – Matthias Rex ad Episcopum Wratislaviensem (2 db) – Matthias Rex ad ducem Ferrariae – Matthias Rex ad ducem Veneciarum (3 db) – Matthias Rex ad Job de Gara – Matthias Rex ad Kazimirum Regem Poloniae (3 db) – Matthias Rex ad Diomedem comitem Matalom (?) – Matthias Rex ad Ferdinandum Regem Siciliae (9 db) – Matthias Rex ad imperatorem Romanorum (2 db) – Credenciales ad Papam (2 db) – Matthias Rex ad Fidelem quendam – Matthias Rex ad Rectorem et Consilium Ragusinorum – Matthias Rex ad Comitem Carolum – Mathias Rex ad Cardinalem Aragoniae (9 db) – Collegium Cardinalium ad Matthiam Regem – Matthias Rex Responsio ad praedicta – Matthias Rex ad Cardinalem Agriensem (7 db) – Matthias Rex ad Papam (11 db) – Matthias Rex ad Urbanum Prepositum Q. Thezaurarium – Matthias Rex ad Capitulum Waciense pro eadem re – Matthias Rex ad Sonkonem de Raguzio – Matthias Rex ad Franciscum Fontana (2 db) – Matthias Rex ad Jeronimum Comitem Matolem (?) (2 db) – Matthias Rex ad Cardinalem Aragoniae (3 db) – Matthias Rex ad Episcopum Waciensem – Matthias Rex ad Archiepiscopum Patracensem – Matthias Rex ad Johannem Leoncium – Matthias Rex ad quendam fidelem – Ferdinandus Rex Siciliae ad Matthiam Regem – Matthias Rex ad episcopum Asculanum (6 db) – Matthias Rex ad Stephanum Wajwodam Moldaviensem – Matthias Rex ad omnes Electores, et principes Imperii Seorsum (2 db) Plenum mandatum – Matthias Rex ad Johannem Episcopum Augustensem – Matthias Rex ad Michaellem Janossii – Matthias Rex ad Cardinalem S. Petri ad vincula pro Archiepiscopo Patracensi – Matthias Rex ad Jacobum de Dombno Castellanum Cracoviensem – Matthias Rex ad Florum Roverella – Matthias Rex ad Civitatem Wratislaviensem (2 db) – Matthias Rex ad episcopum Theanensem (2 db) – Diffidatoria – Matthias Rex ad Johannem Wijthez electum Sirmiensem – Matthias Rex ad omnes Cardinales – Matthias Rex ad Agriensem et oratorem – Matthias Rex ad dominum Asculanum.⁹² A Festetics-kódex folytatólagosan hozza a szlavón nemesekre vonatkozó cikkelyeket, a Conclusio-t és az Additiones-t.⁹³ Utána a Nádasdy-kódexben egy közmondás, majd a 160^v oldalon is meglevő négy-soros Pál-napi időjárásai mondóka sorcsereivel.

54. (313^r—313^v)
Két kétsoros vers.⁹⁴
55. (314^r—322^v)
Decretum tertium (Quartum) Wladislai Regis Generale.
(246^r—250^v)
Üres.
56. (323^r—327^r)
Decretum Quartum (Quintum) Generale Wladislai Regis Anni 1504.
56. (251^r—254^v)
„Nos, Wladislaus Dei gratia Hungariae ...” kezdettel, cím nélkül az 1504. évi dekrétum.
57. (327^v)
Rövid bejegyzés.⁹⁵
58. (328^r—337^v)
Decretum Quintum (Septimum) Generale wladislai Regis
57. (255^r—263^v)
Decretum Quintum (septimum) et ultimum Wladislai Regis Anno Domini Millesimo quingentesimo Decimo quarto aeditum.
59. (338^r)
Egy kétsoros vers.⁹⁶
(338^v)
Üres.
60. (339^r—341^v)
Articuli in Campo Rakos 1507., pro festo Beati Georgij Martiris editi
Decretum Wladislai Regis Sextum 1507.
58. (264^r—268^r)
61. (342^r—344^r)
Articulj Tholnenses in profesto Beatj Jacobj Apostoli celebratj Anno 1518.
(344^v)
Üres.
59. (268^v—270^v)
60. (271^r—274^r)
Contractus Matrimoniorum legalium inter Serenissimum quondam Ludovicum Vngariae Regem, et Mariam regis Hispaniarum filiam nec non Serenissimum Ferdinandum tunc Archiducem Austriae et Annam, Ladislai regis Vngariae filiam, medio Maximiliani Imperatoris factus.⁹⁷
(274^v)
Üres.
62. (345^r—351^r)
Annj. 1518.
(351^v)
Üres.
Articuli Diete Bachiensis
pro festo beati Michaelis Archangelij.⁹⁸
(282^v)
Üres.
61. (275^r—282^r)
62. (283^r—286^v)
Articuli in Diaeta Bachiensi confecti Anno dominj 1519.

⁹⁴ Ovid. Ars 2, 13.; Verg. Aen. 10, 745—746.

⁹⁵ Ulászló VI. dekrétuma, mely ide tartozik, alább található a 339. folión.

⁹⁶ Verg. Aen. 10, 501—502.

⁹⁷ Utána egy kétsoros bejegyzés: Mária királynő halála 1558. okt. 18.; V. Károly halála 1558. szept. 21.

⁹⁸ Utána mindkét kódexben: „Ve regno princeps puer est!”

63. (352^r—358^r)
 (358^v)
 Üres.
63. (287^r—294^r)
 (294^v)
 Üres.
64. (359^r—365^v)
 Articuli Diaetae generalis in Rakos pro festo Natiuitatis Beate Virginis Anno 1524. editj.
64. (295^r—298^v)
 Articuli in Dieta festi beati Georgij Martijris Millesimi Quingentesimi Vigesima Tercij Budae celebrata pro Regni tutela et quiete formatj.
65. (366^r—373^r)
 Articuli Diaetae oppidj Hathwaniensis Annj 1525.
65. (299^r—302^r)
 Articuli in Conventu generalj pro festo Natiuitatis Sacratissimae Virginis Mariae A. 1524. aediti et in dieta similiter generali pro dominica Jubilitate (sic!) in Campo Rakos celebrata reformatj anno 1525. regnante Ludouico rege.
66. (374^r—378^r)
 (373^v)
 Üres.
66. (302^r—302^v)
 Tenor literarum dominorum Praelatorum ac Baronum et Regnicolarum is Kenesse congregatorum A. 1532.¹⁰⁰
67. (378^v)
 Néhánysoros bejegyzés.¹⁰⁴
67. (303^r—310^r)
 Articuli Diaetae in oppido Hatwan celebratae anno 1525. per regiam tamen Maiestatem non confirmatj.¹⁰¹
68. (310^r—311^v)
 Literae Ludouici Regis ad omnes Ordines Regni datae, quibus omnia acta Diaetae Hatuaniensis per factiosos quondam celebrate cassantur et inualidantur.¹⁰²
69. (313^r—316^r)
 (316^v)
 Üres.
69. (317^r—312^v)
 Üres.
69. (313^r—316^r)
 Articuli Diaetae Sanctj Georgij in Rakos Annj 1526.¹⁰³

⁹⁹ Utána mindkét kódexben: Publilius Syrus 1, 16.

¹⁰⁰ M. G. KOVACHICH: *Supplementum* . . . , III. Budae, 1801. 146—148.

¹⁰¹ Lásd: M. G. KOVACHICH: *Vestigia Comitiorum* . . . Budae, 1790., 593—616.; *Supplementum* . . . , III. 23—56.

¹⁰² A levél szövegét kiadta a Ráday-kódex alapján M. G. KOVACHICH: *Vestigia Comitiorum* 582—583. A levél 1525. jún. 12-én kelt, s benne a király előre érvényteleníti a jún. 24-re összehívott hatvani gyűlés határozatait. Közli a rendekkel, hogy nem megy el Hatvanba, ehelyett szept. 29-re Budára kíván országgyűlést hirdetni. Ennek ellenére II. Lajos 1525. júl. 3-án megjelent a hatvani gyűlésen (vö. SZABÓ Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*, Bp. 1909. 88.). Tévedett tehát a Festetics-kódex scriptora, amikor a fenti levelet a hatvani gyűlési határozatai után helyezte el, és címét úgy fogalmazta meg, mintha a levélben Lajos a már megtartott hatvani gyűlés határozatait érvénytelenítene.

¹⁰³ Utána mindkét kódexben: Varro, De re rustica 3, 2, 1.

¹⁰⁴ Itt kellene állniok Ferdinánd 1527. évi budai országgyűlési határozatainak, ezeket azonban lásd alább: fol. 538. ! Az 1528. évié is ide tartoznak, lásd őket az 536. és 379. lapon.

90. (538^r—538^v)

Articuli per Regnicolas tempore

electionis et foelicis coronationis Regis Ferdinandi editi et per suam Maiestatem confirmati 1527.

70. (317^r—318^r)

electionis et Coronationis Serenissimi Regis Ferdinandi, pro festo Beati Emerici Ducis Anno 1527. Albe aediti et per suam Maies-tatem confirmatj.

(318^v)

Üres.

68. (379^r—380^v)Articuli Dietae Budensis 1528. Tempore Serenissimi Regis Ferdinandj.¹⁰⁵71. (319^r—322^v)89. (536^v—537^v)

Articuli in Congregatione Dominorum Praelatorum et Baronum ac Regni electo-rum Nobilium Budae pro decimo Quinto die Epiphaniarum D. A. 1528. celebrata for-matj.

72. (323^r—328^r)

Articuli in Particulari Regnicolarum co-nuentu Posenij pro festo beatae Elizabeth transactio per Sacram Romanorvm, Hun-gariae et Bohaemiae Regiam Maiestatem ac Dominos Praelatos et Barones caeteros-que Regnicolas conclusi Anno 1536.

(328^v)

Üres.

73. (329^r—331^v)

Articli in Dieta Statuum et Ordinum Hun-gariae de edicto Sacra Romanorum Hunga-riae et Bohemiae etc. Regia Maietatis Po-sonij pro festo conuersionis Beati Pauli Apostoli anni 1537. celebrata confecti.

(332^r—332^v)

Üres.

74. (333^r—335^r)

Articuli in Congregatione generali vniuersi-tatis Dominorum ac Regnicolarum Regni Sclauoniae pro festo Epiphaniarum Domini Anno eiusdem 1538. Christi Celebrata editi et confectj.

75. (335^v—336^v)Articuli Induciarum Anni Domini 1545.¹⁰⁶76. (337^r—346^v)Ferdinand divina fauente clementia Roma-norum, Hungariae Bohemiae etc. Rex In-fans Hyspaniae etc.¹⁰⁷77. (347^r—353^v)69. (381^r—389^v)

Articuli Novisolienses Annj Domini MDXLII. die Dominico post festum Beati Valentini Marthyris celebratj.

Articulj Anni 1542. Novisoli aediti pro die Domino post Valentinj.

¹⁰⁵ A Nádasdy-kódexben utána egy bejegyzés: „Itt hiányoznak Ferdinánd 1536., 1537. és Sclavonia 1538. évi törvényei.”¹⁰⁶ A szöveg kiadását nem találtuk.¹⁰⁷ FRAKNÓI Vilmos: *Magyar országgyűlési emlékek*, II., Bp. 1875., 324—339.

78. (354^r–354^v)
Évszám nélkül: „Sacratissime Rex Domine Clementissime . . .” kezdettel a rendek felirata a királyhoz.¹⁰⁸
(355^r–355^v)
Üres.
70. (390^r–397^v)
Articulj in Dieta Posoniensi pro festo omnium Sanctorum Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quadragesimo Secundo tractati et conclusi ac per Regiam Maiestatem confirmati.¹⁰⁹
79. (356^r–368^r)
Articuli Statuum Regni Vngariae pro festo Omnium Sanctorvm anni 1542. in Conuentu eorum generalj Posonij celebrato conclusi.
(368^v)
Üres.
71. (398^r–405^r)
Articulj in Conuentu Nouizoliensi pro festo Betae Elizabeth Anni MDXLIII. confecti.
(405^v)
Üres.
80. (369^r–376^v)
Articuli Dominorum Praelatorum, Baronvm, Procervm ceterorumque Statuum et Ordinvm Regni Hungariae in conuentu Novisoliensi pro festo Elizabeth Viduae anno 1543. ad mandatum Regiae Maiestatis pro defensione et conseruatione libertatis confecti etc.¹¹⁰
72. (406^r–414^r)
Articulj in generalibus Comicijs Tyrnaue, pro festo Purificationis Beatissime Virginis Mariae A. MDXLV. celebratjs editi.
81. (377^r–388^v)
Articuli Statuum et Ordinvm Regni Vngariae in generali eorum Diaeta in Ciuitate Tirnauensi pro festo Purificationis Beatissimae virginis Mariae Anno domini 1545. decretj.
73. (414^r)
Két hexameter és egy egysoros szójáték.¹¹¹
(414^v)
Üres.
74. (415^r–424^r)
Articuli in Dieta Posoniensi pro festo Conuersionis beati Paulj Apostolj Annj Domini Millesimi quingentesimi quadragesimi sexti (N: MDXLVI.) presente Regia Maiestate celebraj.
82. (389^r–398^r)
75. (424^r)
Két közmondás.¹¹²
(424^v)
Üres.
83. (398^v)

¹⁰⁸ M. G. KOVACHICH: *Vestigia Comitiorum*, 661–663.

¹⁰⁹ A Nádasdy-kódexben a cím fölé írva: „Posonienses 1542”.

¹¹⁰ Utána a Nádasdy-kódexben egy kétsoros hexameter.

¹¹¹ Ovid. *Epist. ex Ponto* 4, 3, 35–36.

¹¹² Görög eredetijét lásd Suet. *Aug.* 25.

Amarcius — 11. sz. közepe —: *Sermones*, 4, 303.; a *Iocalis* c. 13. századi közmondás-gyűjteményben is megtalálható.

76. (425^r—433^v)

Articulj Conuentus Tyrnauiensis pro festo Beatae Chaterine 1547. transmissi Ex Dieta ad Regietatem (sic!).

(433^v—436^v)

Sequitur Responsum Regie Maiestatis.

77. (437^r—446^v)

Articuli Dietae Poseniensis in festo Beati Lucae Euangeliste Anno Domini MDXLVIII. presente Regia Maiestate celebratj.

78. (447^r—465^v)

Articulj Posenienses pro festo Epiphaniarum Domini Anno MDL. presente Regia Maiestate aediti.

79. (466^r—476^r)

Articuli Posenienses pro festo Cathedrae beati Petri Apostoli Anno Domini Millesimo Quingentesimoquingentesimo secundo (N: MDLII.) presente Regia Maiestate aeditj.¹¹³

(476^v)

Üres.

80. (477^r—486^v)

Articulj Dietae Soproniensis Annj Dominj 1553.

81. (487^r—494^v)

Articulj Posenienses Annj MDLIII.

82. (495^r—499^v)

Articulj Diete posoniensis 1555. pro festo Beatj Johannis Baptiste.

84. (399^r—414^r)

Articuli statuum et ordinum Regni Vngariae pro festo Beatae Caterinae Virginis et Martyris 1547. Tirnaujae decreti et conclusi.¹¹³

(414^v)

Üres.

85. (415^r—422^v)

Articuli Dominorum Prelatorvm, Nobilium aliorumque ordinum et statuum Regni Hungariae ad propositionem Sacrae Regiae Maiestatis in Conuentu Poseniensi pro Lucae Euangeliste Anno 1548. celebrato eis factam Vnanimi uoto et deliberatione aediti.

86. (423^r—436^v)

Responsio Dominorum, Praelatorvm, Baronvm ac Nobilium aliorvmque ordinum et statuum Regni Hungariae ad propositionem Sacrae Romanorum Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Maiestatis Domini eorum clementissimi in Conuentu Poseniensi pro festo Epiphaniarum Domini Anno 1550. celebrato factam vna cum articulis in eodem conuentu conclusis data.

87. (437^r—446^r)(446^v)

Üres.

88. (447^r—457^v)

Articuli in Conuentu Soproniensi pro Dominica Quasimodo anni 1553. celebrato per Dominos, Prelatos, Barones ceterosque ordines et status regni Vngariae editi et conclusi.

(458^v)

Üres.

89. (459^r—466^r)(466^v)

Üres.

90. (467^r—472^v)

Articulj Dominorum Prelatorum, Baronum, Nobilium aliorumque Ordinum et Statuum Regni Vngariae in Couento Poseniensi pro festo Natiuitatis Beati Johannis Baptiste anno domini 1555. congregatorum communibus votis conclusj et decretj.¹¹⁵

¹¹³ A Festetics-kódex cím nélkül folytatólagosan hozza a Nádasyd következő, számmal jelölt tételét.

¹¹⁴ Utána a Festetics-kódexben egy közmondás. — Thietmari Chronicon 4, 75.

¹¹⁵ Utána a Nádasyd-kódexben a fenti közmondás (1. 114. jegyz.).

83. (500^r—511^r)

Articuli Dominorum Paelatorum, Baronum, Nobilium Aliorumque Ordinum ac Statuum Regni Vngariae in Conuentu Poseniensi pro festo Circumcisionis Domini anno.

91. (473^r—481^r)

MDLVI.

1556.

Congregatorum communibus uotis conclusi.

(511^v)

Üres.

84. (512^r—517^v)

Articuli Dietae Poseniensis pro prima die Junij 1557.

(481^v—482^v)

Üres.

92. (483^r—490^v)

Articuli Decretales Dominorum Praelatorum, Baronum, Nobilium ceterorumque Statuum et Ordinum Regni Vngariae in Conuentu Poseniensi pro prima die mensis Junij Anno 1557. celebrato pari uoto conclusi.¹¹⁶

85. (518^r—524^r)

Cím nélkül, Gregorianczy Pál *Mnemosynon* című műve alapján felsorolja Magyarországi főpapjait és báróit; milyen tisztségeket töltöttek be, hol székelnék 1558-ban.¹¹⁷

86. (524^v—525^v)

Orvosi receptek.

87. (526^r)

Egy hatsoros magyar nyelvű szöveg.

(526^v)

Üres.

88. (527^r—536^r)Epistolae Matthiae Regis.¹¹⁸93. (491^r—500^v)

Articuli Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium coeterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae in generali eorum conventu profesto Epiphaniarum Domini Anni Millesimij Quingentesimij quinquagesimi noni Posenij celebrato unanimij omnium consensu decretj.

94. (501^r—522^v)

Articuli Decretales in Conuentu Poseniensi pro festo Beati Stephani Regis Anno Domini 1563. celebrato per Status et Ordines Regni Vngariae conclusi etc.

95. (523^r—530^v)

Articuli Statuum et Ordinum Regni Vngariae in generalj Conuentu pro festo Purificationis Beatae Virginis Mariae Posenij Anno Domini 1566. vnanimiter conclusi et decretj.

¹¹⁶ Utána a Nádasy-kódexben Verg. Ecl. 8, 69.

¹¹⁷ M. G. KOVACHICH: *Scriptores* . . ., I., Nro. XIX. 98—111.

¹¹⁸ Ad Imperatorem Turcarum 1458. — Ad Imperatorem Ferdinandum (5 db) — Ad Pontificem — Ad Marchionem Brandenburgensem (2 db) — Ad Regem Poloniae (3 db) — Ad ducem Venetorum — Ad Status Regni Poloniae — Ad Summum Pontificem (3 db).

96. (531^r—546^v)

Articuli Decretales Statuum et Ordinum Regni Vngariae in generali Eorum Conventu ad primum diem Junij Anno Domini 1567. Posonium indicto conclusi.

97. (547^r—556^v)

Articuli Dominorum Praelatorum et Baronum Ceterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae Conclusi in Generali eorum Conventu ad primum diem Mensis Augusti Anni 1569. Posonij Celebrati.

98. (557^r—559^v)

Articuli Dominorum Praelatorum et Baronum Caeterorumque Statuum et Ordinum Regni Vngariae in Conventu eorum generali pro festo Purificationis Beatae Mariae Virginis Anni 1572. (I.) Posonij celebrato conclusi decreti.

99. (560^r—562^v)

Articuli Dominorum Praelatorum, Baronum, Nobilium aliorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae et partium ei subiectarum in eorum conventu generali pro festo Nativitatis Beatissimae Virginis Mariae ad Coronationem serenissimi Regis Rodolphi Posonium

91. (539^r—540^r)

indicto vnanimiter Decreti et concessj Anno Domini MDLXXII.¹¹⁹ Anno 1572. (II.) indicto pari uoto conclusi.

(540^v)

Üres.

92. (541^r—565^v)
Epistolae.¹²⁰100. (563^r—568^v)

Articuli Dominorum Praelatorum et Baronum ceterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae in Generali eorum Conventu Posoniensi octauo die festi Purificationis Beatae Mariae Virginis in Anno Domini Millesimo quingentesimo septuagesimo quarto.

(569^r—569^v)

Üres.

101. (570^r—573^r)

Articuli Dominorum Praelatorum et Baronum Caeterorumque Statuum et Ordinum Regni Hungariae, in eorum conuentu profesto Beatae Luciae Virginis et Martyris Anni D. Millesimi Quingentesimi septuagesimi quinti Posonij celebrato conclusi.

(573^v—575^v)

Üres.

102. (576^r—581^v)

Articuli Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Ceterorumque

¹¹⁹ A Nádasdy-kódexben a 3. Articulus 1. §. 1. mondatával bezáróan.¹²⁰ Többnyire olvashatatlan írással kb. 27 db Mátyás-levél.¹²¹ Eredeti, hiteles példányban.

Vniuersorum Statuum et Ordinum Regni Hungariae et partium ei Subiectarum in Generali eorum Conuentu ad primum diem Mensis Marty A. D. 1578. Posonij celebrato conclusi.¹²¹

(582^r—582^v)

Üres.

103. (583^r—585^r)

Articuli Dominorum Praelatorum et Baronum, Magnatum et Nobilium caeterorumque Vniuersarum statuum et Ordinum Regni Hungariae et partium ei subiectarum in generali eorum Conuentu ad festum sancti Martini episcopi et confessoris hoc est Vndecimum diem mensis Novembris Anni MDLXXXI. proxime praeteritj Posonij celebrato conclusj.¹²²

104. (585^v)

Articuli Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Coeterorumque vniuersorum statuum et Ordinum regni Hungariae et partium ei subiectarum in generalj eorum ... ad primum diem Mensis Martij Anni 1583. indicto Posonijque celebrato conclusi.¹²³

7. *A Debreceni Református Kollégium kódexe* (16. sz. II. fele)

E nagy quart alakú kéziratot az első oldalon levő bejegyzés tanúsága szerint 1813-ban vásárolta Tóth Mihály könyvtáros a Debreceni Református Kollégium részére. Korábbi története tisztázatlan. A 3. oldalon fenn található „Nro. 35.” bejegyzés valószínűleg a kódex korábbi jelzete lehetett. Mivel Kovachich 1810-ben járt a Debreceni Református Kollégiumban, így természetesen nem láthatta. 1926-ban Iványi Béla bukkant rá, és neki köszönhetjük részletes leírását is.¹²⁴ A kéziratot magunk is láttunk. Megegyezik az Iványi-féle leírással. A kódex 762 oldalt tartalmaz,¹²⁵ korban az utolsó törvényszöveg az 1578. évi pozsonyi országgyűlés cikkelyei. Jelenleg is a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában található.¹²⁶

8. *Eszterházy-féle kisebb kódex* (1580.)

A kódexet nem láttuk. Az azonosításhoz szükséges adatokat Kovachich leírása alapján idézzük.¹²⁷ Fólió alakú, 173 lapból áll, melyek fólió számozással vannak ellátva. A kódex zömét Beyte István másolta. Címe: *Manuscriptum Decretorum Regni Hungariae N. 548*. Ez utóbbi szám valószínűleg a kézirat egykori jelzete lehet. Kovachich — sok esetben hiányos, csak a dekrétumok rubrikáit tartalmazó — felsorolásából is kitűnik, hogy jelen kéziratunknak a Nádasdy-féle nagyobb kódexszel szoros kapcsolatban kell lennie. Kéziratunk

¹²² M. G. KOVACHICH: *Supplementum* ..., III., 269—270.

¹²³ Csak az első oldal található meg benne.

¹²⁴ IVÁNYI: I. m. 57—60. és 101. jegyz.

¹²⁵ Igaz, hogy oldalai számozatlanok, de a könnyebb tájékozódás céljából szerencsésebb lett volna, ha Iványi nem a terjedelmet tüntette volna fel (pl. István törvényei 16 oldal terjedelműek), hanem az oldalszámokat.

¹²⁶ Jelzete: R 466.

¹²⁷ KOVACHICH: *Notitiae* ..., 352—354.

utal a Kovachich-féle lista 2. számú tételére; az ún. Gregoriánczi-féle gyűjteményre is. Egyrészt azért lenne fontos, ha megkerülne, mert a kódexek egymáshoz való viszonyának kérdéséhez értékes segítséget nyújthatna, másrészt mert Kovachich megállapításai szerint hasznos variánsokat hoz azon törvényekhez, melyek eredetijének felbukkanására már nem számíthatunk. Kovachich a kéziratot az Eszterházy hercegek „Bibliotheca Esterhazyana”-jában tanulmányozta.¹²⁸

9. Lőcsei III. kódex (1581 körül)

Kovachich Lőcse¹²⁹ város levéltárában látta. Részletes leírást nem ad róla.¹³⁰ Címe: *Decreta, statutiones, Processus et Institutiones divorum Regum Regni Hungariae a plurimis annis editae et in unum Collecta sequitur*. Sajnos, nem sikerült nyomára bukkannunk.

10. Eszterházy-féle nagyobb kódex (1883)

A kódexet nem láttuk, legszükségesebb adatait Kovachich műve alapján idézzük.¹³¹ Folió alakú, eleje foltos, rongált. A gerincén: *Decreta divorum Regum Hungariae in Manuscripto Nro. 19*. Ez utóbbi szám hasonlóan az Eszterházy-féle kisebb kódexhez valószínűleg a kódex egykori jelzete lehet. Kovachich megemlíti, hogy dekrétumokon kívül egyéb igen értékes anyagot is tartalmaz, melyek ugyanakkor megkönnyítik a kézirat azonosítását. Lelőhelyéről ugyanúgy nincs tudomásunk, mint az általunk 8. számmal jelölt kódexéről. Az Országos Levéltárban találtunk ugyan egy 16. századi kéziratot,¹³² mely szintén az Eszterházy hercegek tulajdonát képezte egykoron, s bár sok rokon vonást mutat velük — különösen e kódexszel — megnyugtató módon mégsem lehet azonosítani őket.

11. Festetics-kódex (1583.)

Kovachich a Festetics család Sopron megyei sági¹³³ könyvtárában látta.¹³⁴ Bár néhány tételt kihagyott, Kovachichnál lényegesen részletesebb ismertetést ad kéziratunkról G. M.,¹³⁵ aki 1898-ban Festetics Tasziló keszthelyi levéltárában bukkant rá. A kódex keletkezési idejét illetően Kovachich álláspontjával értünk egyet (1583.), és nem tartjuk megalapozottnak G. M. azon állítását, mely szerint a 16. század közepén, az 50-es években készült volna. A Nádasdy-féle nagyobb kódex kapcsán — úgy véljük — bebizonyítottuk, hogy másolata annak. A kézirat kézzel írott oldal- és nyomtatott fólió számozással rendelkezik.¹³⁶ Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.¹³⁷

¹²⁸ Bécsben és az eisenstadti könyvtárban — a kapott tájékoztatás szerint — nem található.

¹²⁹ Ma: Levoča (Szlovákia).

¹³⁰ KOVACHICH: *Notitiae* . . . , 365.

¹³¹ Uo. 356—357., 384—385.

¹³² Jelzete: P 108. (Repositoriumok), Repositorium 71. 13. r. sz. 462.

¹³³ Ma: Simaság (Vas megye).

¹³⁴ KOVACHICH: *Notitiae* . . . , 342—343.

¹³⁵ G. M.: *A keszthelyi törvénygyűjtemény*, Századok, 1898. 363—365.

¹³⁶ Kovachich, J. N. szerint oldalai számozatlanok. Feltevésünk szerint számozását a keszthelyi könyvtárba, illetve utóbb az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába történő szerzeményezésekor kaphatta.

12. *Besztercebányai kódex* (16. sz. vége)

Kovachich Besztercebánya¹³⁸ város levéltárában látta, ahonnan 1815. jan. 18-án¹³⁹ került át a Magyar Nemzeti Múzeumba. Ma is az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.¹⁴⁰ Erősen rongált, az eleje csonka, bekötőtáblája nincs. Mivel sem tartalomjegyzékkel, sem recapitulációval nem rendelkezik, és csak 20. századi nyomtatott fóliószámozása van, nem lehet tudni, hogy István törvénykönyvén kívül — a kódex elején — eredetileg mennyivel tartalmazott többet. Jelenleg 141 fólióoldalt tartalmaz. Korban az utolsó törvényszöveg II. Ulászló 1514. évi dekrétuma. Írása — véleményünk szerint — a 16. század végére, a 17. század elejére vall. Anyaga papír, mérete 325 × 220 mm. Sorrendben a következő tételeket tartalmazza.¹⁴¹

1. S. Stephani Decretorum Liber II. ¹⁴²	1 ^r —4 ^r
Üres.	4 ^v
2. Decretum sancti Ladislai Regis Liber I., II. ¹⁴³	5 ^r —12 ^v
3. Eredetileg cím nélkül: Decretum Alberti Regis 1439.	13 ^r —18 ^v
4. Decretum Matthiae Regis Hungariae Budae in festo conversionis D. Pauli editum anno Domini 1486. ¹⁴⁴	19 ^r —47 ^r
5. Decretum primum Serenissimj Principis Wladislaj Regis Hungariae, quod Maius vocatur, editum Anno 1492. ¹⁴⁵	47 ^v —80 ^r
Üres.	80 ^v
6. Decretum secundum, quod minus dicitur, Wladislai Regis in festo Beati Georgij Martyris Budae celebratum ac editum Anno 1498. ¹⁴⁶	81 ^r —102 ^r
Üres.	102 ^v
7. Decretum tertium eiusdem Wladislaj Regis Anno Domini Millesimo Quingentesimo editum in Campo Rakos. ¹⁴⁷	103 ^r —116 ^r
8. Decretum Quartum eiusdem Wladislaj Regis Anno Domini Millesimo Quingentesimo quarto. ¹⁴⁸	117 ^r —125 ^r
9. Decretum Quintum et ultimum eiusdem Wladislaj Regis (1514.) ¹⁴⁹	126 ^r —141 ^v

*

A következőkben a fentebb ismertetett kódexeket a tartalmukban rejlő azonosságok alapján próbáljuk egymással kapcsolatba hozni, illetve rokonságukat megállapítani.

¹³⁷ A kódex a kéziratári Növedéki Naplóba 1953-ban 89. sz. alatt lett bevételezve. Mai jelzete: Fol. Lat. 4355.

¹³⁸ Ma: Banská Bystrica (Szlovákia).

¹³⁹ Erre utal az 1^r oldalon levő bejegyzés: „Ex Archivo Liberae Regiae ac Montanae Civitatis Neosoliensis extra datus die 18. Januarii 1815.”

¹⁴⁰ Jelzete: Fol. Lat. 522.

¹⁴¹ Vö. KOVACHICH: *Notitiae* . . . , 366—367.

¹⁴² Csonka. A „De hijs, qui petunt alienas ancillas in uxores” című, Závodszykynál 29. számú capitulummal kezdődik. Felette: „De fornicatoribus cum ancillis alterius” c. cikely vége.

¹⁴³ Az első és második törvénykönyv capitulái folyamatosan következnek egymás után.

¹⁴⁴ A 78. articulus 1. §-ával bezáróan, capitulum-számozás és rubrum nélkül.

¹⁴⁵ Számozás és rubrum nélkül.

¹⁴⁶ A Conclusio 3. §-ával bezáróan. Capitulum-számozás és rubrum nélkül.

¹⁴⁷ A Conclusio 3. §-ával bezáróan. Capitulum-számozás és rubrum nélkül. E dekrétum helyesen Ulászló IV. dekrétuma.

¹⁴⁸ A Conclusio 3. §-ával bezáróan. Capitulum-számozás és rubrum nélkül. E dekrétum helyesen Ulászló V. dekrétuma.

¹⁴⁹ Capitulum-számozás és rubrum nélkül. — E dekrétum helyesen Ulászló VII. dekrétuma.

A Thuróczi-kódex a Lőrinc-féle zsinati határozatokat nem teljességében tartalmazza (1—68. cikkely), hiányoznak a befejező 69—72. cikkelyek. Ugyanezt a jelenséget kizárólag a Nádasdy-féle nagyobb kéziratban és annak másolatában, a Festetics-kódexben láthatjuk. Logikusnak látszik a következtetés, hogy a Thurócziról vagy egy másik Thuróczival közeli rokonságban levő kódexről másolhatták a Nádasdy-kéziratot, erről a Festeticset, és ez utóbbi szolgálhatott a Kovachichnál 22. számmal jelölt Szapáry-féle kézirat másolási alapjául.

Az Eszterházy-féle kisebb kódexet nem láttuk, Kovachich leírása alapján azonban feltételezhetőnek tartjuk a kapcsolatot — esetleg közvetett módon — a Nádasdy-féle nagyobb kódexszel. Ez utóbbi kézirat Magyarország főurainak és főpapjainak felsorolását tartalmazó tétele (98. tétel)¹⁵⁰ ugyanis a lőcsei III. kódexen kívül csak az említett kéziratban található meg.

Kovachich szerint Gregoriánczi Pál *Mnemosynon* című munkája alapján

A kódexek tartalom szerinti összevetésénél — úgy véljük — az admonti és besztercebányai kódexet figyelmen kívül hagyhatjuk. Egyiket csak István törvényeire korlátozódó tartalma, másikat hiányos volta miatt.

Így az általunk ismert kódexek közül a legkorábbi a Budai János-féle, 1406-ra datálható kézirat. Ha eredeti példánnyal nem is rendelkezünk, de másolata és több oldalról megerősített leírása alapján azonosnak véljük a Kovachich-féle lista 5. sz. tételével. Elképzelhetőnek tartjuk, mint azt Endlicher feltételezte, hogy másolata lehet (18. századi kópiáján, a „Weiss 152.” sz. jelzetű kéziraton kívül) a Thuróczi-kódex is, bár ezt határozottan nem állíthatjuk, hiszen a Budai János-féle kódex nem tartalmazta az Albericus-gyűjteményt, amely viszont a Thurócziban megtalálható. Könnyen meglehet, hogy a 1406-os kódexen kívül a 15. században létezhetett egy olyan törvénygyűjtemény is, amely a Thuróczi-kódex másolásához közvetlenül alapul szolgálhatott.

készülhetett — az előbb jelzett három kódexen kívül csak a Kollár-féle I. kódexben meglevő — „Origo gentis Hungarorum”¹⁵¹ című tétel is.

Figyelemre méltó, hogy „Baiazethus levelei Mátyáshoz”¹⁵² valamint „A török követség jelentése Mátyásnak”¹⁵³ szintén csak a Kollár I., Nádasdy-féle nagyobb és a Festetics-kódexben található meg. Ezek a tények arra engednek következtetni, hogy valamiféle kapcsolatnak kell lenni az említett kéziratok között. Ám e következtetésnek némiképp ellentmond, hogy a Kollár I. kézirat nem tartalmazza a Lőrinc-féle zsinati határozatokat. (Ebből a szempontból rokon az Ilosvai-kódexszel. Ez azonban lehet véletlen is, hisz más azonosság e két kézirat között nem fedezhető fel.)

Annál feltűnőbb rokonságot mutat tartalmilag a Debreceni kézirat a Nádasdy-, de még inkább a Festetics-kódexszel. Jó néhány olyan tételt tartalmaz, melyeket más kódexben nem lelhetünk fel. Mivel a debreceni kódex a Festeticsnél korábbinak tűnik, elképzelhetőnek tartjuk, hogy felhasználhatták többek között e kéziratot is a Festetics kiegészítésére.

Az Ilosvai-kódex feltűnő tartalmi rokonságot egyik kódexszel sem mutat. Tételei egy része egyáltalán nem lelhető fel egyik kódexben sem, a többi pedig vagy a Festetics- és Kollár I., vagy a debreceni és Festetics, vagy a Kollár I.

¹⁵⁰ P. de GREGORIANCZ: *Mnemosynon sive Praelati et Barones cum officiis et Residentiis aetate nostra nimirum A. 1558.*

¹⁵¹ A Kollár I. kódex 1., Nádasdy-féle nagyobb 6. tétele.

¹⁵² A Kollár I. 41., Nádasdy-féle nagyobb 36. Festetics-kódex 40. tétele.

¹⁵³ A Kollár I. 40., Nádasdy- 39., Festetics-kódex 42. tétele.

és debreceni kódexekben található. (Itt nem szólunk azokról a tétélekről, amelyek mindben benne foglaltatnak.)

Természetesen efféle összevetésből mélyreható következtetést levonni nem lehet, hiszen az egyes kódexek több ember korrigáló, kiegészítő munkája alapján készültek. Rokonságot teljes biztonsággal megállapítani csak abban az esetben lehetséges, ha az egymásról való másolás egyértelmű. (Azonos sorrend, azonos megfogalmazás, azonos tartalom, esetleg a másolás alapjául szolgáló műre utaló bejegyzés. Ez azonban ritka.) Az egyes másolók feltételezhetően a „tökéletesség” igényével is kívánhattak dolgozni, és ennek érdekében egyidejűleg esetleg több kódexet is használhattak,¹⁵⁴ nem beszélve arról, hogy a 16. században a mainál lényegesen több kézirat létezett,¹⁵⁵ így ha távolról, oldalágról rokonságban is vannak a kéziratok egymással, ez ma már — csak néhány kézirat birtokában — megbízhatóan nem bizonyítható.

Úgy véljük, hogy a korábbi törvények¹⁵⁶ szövegszerű összevetése lényegesen nagyobb eredményre vezetne a kódexek egymáshoz való kapcsolatának felderítésében. E kilenc kódex alapján történő összevetés — melynek elkészítésével jelenleg foglalkozunk — feltétlenül módosítaná korai törvényeinkről a Závodszy-féle kritikai kiadás alapján alkotott képet. Annál is inkább, mert mindenféle szövegkiadás alapvető feltétele a szóban forgó szövegek mérvadó előfordulási helyeinek lehető pontos és teljes számbavétele. Csak ezen alapulhat korszerű törvénykiadás is.¹⁵⁷

MONIKA JÁNOSI

Die die Gesetze Sankt Stephans enthaltenden Kodices

Die Studie zählt die zwölf Kodices auf, welche den Text der Gesetze Stephans I enthielten, und sie beschreibt einzelweise und ausführlich diejenigen, die von diesen Kodices noch zu finden sind. Die bisherige Fachliteratur hat nämlich die Registrierung der sämtlichen Ausgaben der Decreta Sankt Stephans vernachlässigt. Die Ausgaben sind hauptsächlich darum fehlerhaft, weil sie nur auf die durch die Jahrhunderte verbreitete gedruckte Texttradition Bezug nahmen, beziehungsweise, weil sie nur auf drei Kodices (Admont, Thuróczi, Ilosvai) Rücksicht nahmen.

Die Verfasserin hat alle, dem 16. Jahrhundert nicht spätere Kodices aufgedeckt, von derer Existenz er sich Kenntnis verschaffen hat. Ausser der schon gekannten Kodices Admont, Thuróczi und Ilosvai hat er sich von der Existenz von neun Kodices Kenntnis verschaffen. Es ist ihr noch nicht gelungen dreien von diesen auf die Spur kommen, und ein von ihnen ist nur durch eine Kopie aus dem 18. Jahrhundert gekannt. Die Studie gibt die genaue bibliographische Beschreibung der einzelnen Kodices. Die genaue Registrierung der Fundorte der Gesetze Stephans I kann zu einer neuen, zeitgemässen Ausgabe dieser Gesetze zugrunde liegen.

¹⁵⁴ Mossóczy Zakariás egyik könyvének dedikációjában megemlíti, hogy egy-egy törvény szövegének helyes megállapítására tíz, sőt ennél is több kéziratot törvénykódexet használtak a bírák ... (IVÁNYI: I. m. 60—61.)

¹⁵⁵ Már a 15. században megindul a törvénysszövegek összegyűjtésére irányuló mozgalom. (IVÁNYI: I. m. 56.)

¹⁵⁶ A későbbiek, például Ulászló dekrétumai már minden kódexben majd szóról szóra egyeznek. Már a 14. századtól gyakorlatban volt nálunk a törvénysszövegek egyes vármegyék és városok részére való megküldése. (IVÁNYI: I. m. 52.)

¹⁵⁷ Itt köszönöm meg mindenekelőtt Karácsonyi Béla, továbbá Bónis György, Both Ödön, Kristó Gyula értékes segítségét, munkám elkészítése során adott önzetlen támogatásukat.

A kolozsvári—debreceni színtársulat könyvtára 1810-ben

A könyvtár kialakulása

Debrecen városa először 1796-ban adott ideiglenesen otthont a Fejér Ló vendégfogadó kocsiszínéből kialakított deszkaszínházban Thália vándorló, a közönséget lakóhelyén vagy sokadalmain felkereső magyar papjainak.¹ 1798-tól id. Wesselényi Miklós bárót, a kolozsvári társulat vállalkozó-igazgatóját szerződés is kötötte a városi tanáccsal, hogy színészeit az országos nagyvásárok idején kiküldi Erdélyből a hajdúsági városba.² A színhely ismét a Fejér Ló kocsiszíné³ — egészen az 1811-es nagy tűzvészig, amelyben leégett. 1808-tól tudunk téli játszóhelyről is, az ún. vargaszínről, ami teljes évadra nyújtott lehetőséget a Kolozsvárott nehézségekkel küzdő társulatnak, 1810 tavaszáig nem is tágítanak a biztos megélhetést nyújtó Debrecenből.

A színészek magukkal hozták 1792 óta gyarapított könyvtárukat, melynek anyagáról 1799-ben, a cenzornak benyújtott nagyvárad i inventárium alapján és az 1803-ban Kolozsvárott felvett jegyzék nyomán formálhatunk képet.⁴ A hosszas helybenjátszás során megszorodtak a Debrecen város tulajdonát képező másolatok. A könyvtár duplumokkal gyarapításának kezdetére nincsenek adataink; valószínű dátuma mégis 1807—8. 1807-ben Ernyi Mihály az erdélyi színtársulat számosabb és erősebb hányadával Pest-Budára, az országgyűlésre igyekeztén, magával vitte a Károlyi család ajándékából származott ruhatárát, amit Debrecen nem is tudott többé visszaszerezni. Hasonló eset az összeírt színdarabok egyike mellett is olvasható: a *Regulus* c., Collin-szomorújáték első példánya „hibázik, Pesten van.” Újabb lökést adott a másoláshoz Wesselényi 1809. okt. 25-i halála, amely függetlenítette a zsbói báró fennhatósága alatt állott társulatot. Az erdélyi országgyűlés által kiküldött bizottság 1810. febr. 6-án négy levelet küldött Debrecenbe. Bennük Ernyi Mihály színingazgatót arra szólították fel, hogy márciusra vonuljon együttesével Kolozsvárra, a diétán szemléltetendő előrehaladásukat a játékszíni mesteriségben, fokozott pártolásra és a Kolozsvárra tervezett színház építésének hatékonyabb támogatására buzdítva ezáltal a rendeket. Halmágyi Lászlót, a debreceni kerület bíráját, Wesselényi egykori helyi meghatalmazottját, továbbá a színészet ügyeivel sokat és kedvvel foglalkozó Meszéna Sándor polgármestert, valamint a városi tanácsot pedig arra kérték, hogy Ernyit száma-

¹ Zoltay Lajos kutatásai nyomán SZILÁGYI Béla: *A debreceni színészet és színház története 1796—1880*. H. n. 1938. 5—6.

² GÉRESI Kálmán: *A debreceni színészet vázlatos története 1798—1898*. Debrecen 1898. 9—11.

³ A játékszíni körülményeket korábban rekonstruáltuk: *Teátrum a Fejér Ló fogadó udvarán*. Alföld 1976. 4. sz. 71—3.

⁴ FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár 1897. 109. és 287—9.

dásra szólítva, segítsék elő a Kolozsvárra költözést. A város február—márciusban a játékszíni pénzalapból másolatni kezdte a Kolozsvárra visszatért könyvtárat: 43 kötet 166 darabbal, továbbá 16 énekesjáték zenei anyaga készült el. (Ez a könyvtárnak csaknem fele, a kottatárnak kétharmada.) Debrecen törekvése érthető, a tanács Wesselényi halála után szerette volna állandósítani a színészetet — nemcsak erkölcsi, hanem anyagi okokból is: 1809-ben készültek páholyok a város költségén a Fejér Ló kocsiszínében, 1808 és 1810 között nyereséges volt a játszás. A színészek zöme — valószínűleg a városi pártolás tudatában — megtagadta az Erdélybe költözést.

A kolozsvári társulatalapításra végül Wándza Mihály festő-színész és Székely József vállalkozott, akik febr. 23-án meg is kapták Wesselényi özvegyétől a felhatalmazást a debreceni javak (díszlet-, jelmez-, könyv- és kottatár) átvételére. Halmágyi március végén 2—2 levélben fordult a tanácshoz, illetve Mesznához: az előbbtől átvételi bizottság megalakítását kérte, az utóbbit pedig a másolás leállítására hívta fel, a színházi pénzalapot Erdély tulajdonának vallva.⁵ A könyvtár átvétele 1810. ápr. 4-én történt. A várost Rakovszky Dániel szenátor, Szilágyi Károly aljegyző és Brunner József esküdt képviselte, míg az átvévő „Székely József, mint Tekintetes Halmágyi László Úr mai napon Kólt Meg Bizottja, és a Tekintetes Erdélyi Commissio Commissionatusa” volt.⁶

Az átadás alkalmával teljes inventárium készült a színházi felszerelésről.⁷ Ezek sorában található a könyvtár lajstroma, amelyről — mint láttuk — nyolcvan év óta szó esett a szakirodalomban, de részletes vizsgálata mindmáig nem történt meg. Az átadás során (valószínűleg az összeírást gyorsítandó) korábbi dokumentumokat is felhasználtak: így a szövegekönyvek 119 kötetben 328 drámát tartalmazó összeírását, amelyet Ernyi Mihály igazgató készített korábban. Ezen jelölték a változásokat, mint az említett *Regulus* esetében vagy a *Számkivetettek* c. darabnál, amelynek szerepei mellett jelezték a hiányt: „Hamza el vitte mint a Játék Szerzője.” Más károsodást, csonkulást a könyvtár nem szenvedett. A bővülést folyamatos számozással fektették fel az átadáskor: „Az Erdélyi Bibliothecának ab A^o 1808° usque 1° Decembris 1809. lett Szaporodása” — 7 kötetben 18 szövegekönyv. A kottatár összeírásakor 23 tétel került Székelyék társzekerére⁸ — itt a munkát Seltzer János karmester végezte.

Az összeírás új adatokkal világítja meg, milyen szívósan igyekezett Debrecen városa a másolást is folytatni, hogy a Kolozsvárra szállítás után a városi kezelésbe vett játékszíneken folyamatosan szerepelhessenek a helyben maradt színészek. A szövegekönyvek átadási záradékából kiderül, hogy 8 kötetet (a 7., a 12., az 55., a 71., a 72., a 79., a 111. és a 125. számút) Szent-György napjáig, ápr. 24-ig helyben fogták, „egyedül tsak le iratás végett”. 21 drámaszövegről van szó, s közöttük olyan nagysikerű játékdarabok találhatóak, mint August Kotzebue *Benyovszkyja* és *La Peyrouse* c. érzékenyjátéka, a *Gaszner* címen sze-

⁵ Vö.: FERENCZI: I. m. 227—30.

⁶ Ferenczi a 164/1810. tanácsulési sz. alatt kiküldött eredeti bizottságot a következő összetételűnek tudja: Meszéma Sándor, Simonffi Sámuel, Kosnyai Sámuel, valamint Szilágyi és Brunner.

⁷ Mai jelzete: Debreceni Állami Levéltár IV. A 1011/k. 418/1810. sz.

⁸ „... a Tár Szekeret, abba való 3 Ládát, és egy hosszú fenyő Ládát kezemhez vettem” — írja Székely záradéka a szállítás módjáról.

⁹ Tollhiba 1810 helyett, vö. FERENCZI: I. m. 227.

replő Shakespeare-átdolgozás *A makrancos hölgyből* vagy *A falusi borbély* és *Az újholdvasárnap gyermek. c. énekesjátékok*. A három-három példányban is meglévő *Zrinyi Miklós* és *Gróf Valtron c. érzékenyjátékokat* Székely ajándékozta Debrecennek.

A kottatárnál hasonló a helyzet: *A falusi borbély*nak partitúrája is helyben maradhatott Szent-György napjáig. A *Csörgősapkáé* viszont duplum lehetett, mert időmegjelölés nélkül hagyták Debrecenben. Végül 1810. ápr. 14-én Seltzer János karmester 16 tételben elkészítette *Azon Operáknak és Kótáknak mellyek az 1809-k⁹ Esztendő Mártius és Április Hónapjaiban, a Debreczeni Nemzeti Jászó Társaság számára, az Erdély Országiakról le irattattak ugyan csak az említett Debreczeni Társaság Cassájából, Fel jegyzése és Inventáriumát*.

A forrásul szolgáló irat szerkezete tehát a következő:

- szerepek 284 drámából, valamint két csomó szereptörredék
- az 1809. dec. 1-ig megszerzett szövegek könyvek két részletben, de folyamatos számozással felvett lajstroma (126 kötetben 346 drámaszöveg)
- a kottatár keresztetűző listái 23 tétel Kolozsvárnak átadott és 16 tétel lemásolt, helybenmaradt zeneműről.

Összesen (a címváltozatok, a több példányban meglévők kiszűrése után) forrásunk 356 dráma adatait tartalmazza. Egybevetésül: a Kelemen László vezette, 1790 és 1796 között Pest-Budán működött első hivatásos színtársulat könyvtárát kb. 200 darabra becsültük.¹⁰

A játékszíni könyvtár kialakulásának és forrásunk keletkezésének felvázolása után állapíthatjuk meg dokumentumunk művelődés- és ízléstörténeti jelentőségét. Minthogy Kolozsvárott 1809-ben nem játszik magyar színészegettes és az országgyűlési bizottság sürgetése meggyőz arról, hogy a könyvtár egészében Debrecenben van, nem lehet kétségünk afelől: arról a bibliotékáról van szó, amely 1792 óta folyamatosan rakódott le; alapjául szolgált Kolozsvár, Debrecen, Nagyvárad, Marosvásárhely, Zsibó, Szeged és más kelet-magyarországi helységek műsorának, sőt bázisa volt az 1807-ben Pest-Budára érkezett társulatnak is, amely másodjára kísérelte meg itt a magyar színjátás állandósítását. Olyan *országos alapműsor* összeírásához jutottunk tehát, amely színház és irodalom kapcsolatát, a műsor arányait páratlan részletességgel szemlélteti, ha más forrástípusokkal (színlapokkal, zsebkönyvekkel, drámagyűjteményekkel) szembesítjük.

Felvetődhet persze a kérdés: a vándorszínészet gyakorta változó viszonyai között jogosult-e olyan terminus használata, amely az egységesség, a viszonylagos állandóság benyomását kelti? A Debrecenben összeírt könyvtár statisztikai viszonyítása meggyőz arról, hogy bizonyos műsoralapról országos szervezethez híján is beszélhetünk. Az egységesítő tényező nem valamely adminisztratív rendelet (még a cenzúra-előírások sem), hanem elsősorban a közönség igényeiben jelentkező pártolási készség, amely a sikeres darabokat akkor is megszerezte a társulat vezetőivel, amikor színrevitelének személyi vagy tárgyi nehézségei mutatkoztak.

A 356 drámából 1809. dec. 31-ig — jelenlegi adataink szerint — sehol sem játszottak 73-at (20,5%). Az így fennmaradó 283 szöveg képezte a műsor egészét (100%), amelyből:

¹⁰ Vö.: KERÉNYI Ferenc: *Az első magyar színtársulat könyvtárának története*. Magyar Könyvszemle 1974. 334—335.

- Kolozsvár, a kibocsátó kultúrközpont műsorán szerepelt 1792 és 1809 között 143 (a könyvtár állományának 50,5%-a)¹¹
- Pest-Budán 1790 és 1796 között műsoron volt 91 (32,1%)
- Pest-Budán az Erdélyből érkezett társulat játszott 1807—1809-ben 119 drámát (42%).¹²

Debrecenről, az összeírás helyéről az alábbi képet kapjuk:

- a város első színházi évadjának (1798—99) műsorán volt 70 darab (a könyvtár állományának 24,7%-a)
- az összeírást megelőző évben (1809-ben) pedig játszottak 107 darabot (37,7%).

És hogy a város irányította másolómunka eredményes volt, arra majd az 1811-es műsor lesz a bizonyíték — a könyvtár Kolozsvárra szállítása után sem csökkent számottevően állományának jelenléte Debrecenben: 90 játszott dráma (31,7%).¹³

Hasonlóan magas százalékarányokat kapunk, ha a játszott darabok helyett a könyvtár két korábbi összeírását vizsgáljuk. 1799-ben Nagyváradon már megvolt az 1810-es állományból 97 darab (22,2%), 1813-ban viszont 312 darab (87,6%). Az 1803-ig gyorsan növekvő bibliotéka stagnálása közvetetten mutatja azt a pártolási megtorpanást a XIX. század első évtizedében, amely végül a színészekkel Debrecent választotta Kolozsvár helyett.

Irodalmi és színházi érték a játékszini könyvtárban

Az összeírás ilyen kettős szempontú vizsgálata azért szükséges, mert az irodalmi és a színházi értékrend a könyvtár kialakulásának két évtizedében erősen szétválik. A jelenséget már a Kelemen-társulat bibliotékájának és műsorának különbségén érzékelhettük, de hasonló a helyzet a kolozsvári könyvtár két korábbi, 1799-es és 1803-as összeírásánál is. Az 1770-es években megindult és az 1790—95 között tetőzött fordítói mozgalom jószándékkal megírt és zömmel nyomtatásban is megjelentetett termékei — színpadi alkalmatlanságuk, fordítói gyaroltságuk vagy magasabb műveltséget igénylő értékük okán — korántsem bizonyultak mindig játszhatónak. Bár az összeírás nem adja meg a színjátéktípusok megnevezését, ez más forrásainkból könnyen pótolható. Érdekes és jellemző ízlésállapotot tükröz irodalom és színház viszonyáról a könyvtár több példányban meglevő darabjainak vizsgálata, kedvelt-ségük ugyanis biztos útmutató.

A *Gyapai Márton* c. háromfelvonásos vígjáték nem kevesebb, mint három sűgópéldánnyal szerepelt. Simai Kristóf, a „magyar Plautus”-nak tisztelt piarista fordító azonban nem eredetileg alkotott iskoladrámának szánt munkájában, hanem Molière-t magyarított. A *Sgaranelle vagy a képzelt szarvak*

¹¹ Műsorkatalógusnak Enyedi Sándorét használtuk: *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792—1821*. Bukarest, 1972. 120—151. Nem számoltuk viszont a Ferenczinél és nála is „1792—1804” évkörrel szereplő darabokat (134—136.); ezek előadása nem adatolható, csupán feltételeztük, némelyikük későbbi keletkezésű is a megadott évkörnél.

¹² Az első pest-budai társulat műsorára Lugosi Döme összeállítását használtuk: *Az Első Magyar Játékszini Társaság játékrendje 1790—1801*. ItK 1934. 168—179.; a második műsorát I. BAYER József: *A nemzeti játékszín története*, Bp. 1887. I. 387—417.

¹³ Debrecen műsorára az OSZK Színháztörténeti Tárának színlapgyűjteményét használtuk, az ugyanott található 327. és 328. sz. zsebkönyveket, továbbá GÁLOS Rezső cikket: *A debreceni színészet 1811. évi műsorának forrásai*. ItK 1940. 371—376.

c. komédiát prózában, némileg bőbeszédűbben, de az első jelenet kivételével teljesen azonos szöveggel és szereplőgárdával ültette át nyelvünkre és területünkre: Molière párizsi polgáraiból, Sgaranelle-ből, Gorgibusból magyar nemesek váltak. Ugyancsak három példánnyal volt jelen Debrecenben Möller katonai környezetben játszódó érzékenyjátéka, a *Gróf Valtron*, melyet Kónyi János még 1782-ben jelentetett meg nyomtatásban. Az ötfelvonásos darab mondandóját, a felettesére kardot rántó kapitány halálraitelését és megkegyelmezését tárgyaló történet eszmei lényegét az egyik szereplő így summázza a II. felvonásban:

„Tsak a vad Barbarusok vétkecsíthetnék ezt az érzékenységet, de a valóságos Katonák nem. Mert a szép vitézség az erkölcsnek mátkája, az erkölcs pedig az emberségnek ékessége és a szánakozásnak forrása.”

Az érzékeny, felvilágosodott értelemben érényes katonatisztekben az emberség és a szolgálati szabályzat konfliktusa a szentimentalizmust hozza látványosan, katonai díszletekben színpadra. A rikató, állóképes jelenetek sorából álló cselekmény (hadbíróági vita, ítélet, búcsúzás, kivégzési előkészületek) unalmasnak és lassúnak tűnhet, de a színpaddal először találkozó, az együttérzésig fogékony közönségre elementáris erővel hatott.

A két, számszerű jelenléte miatt kiemelt darabot tipikusnak tekinthetjük. A magyarított vígjátékokból és az érzékenyjátékokból egész sorozat állítható össze, ezek adják a játszott műsor zömét. Az előbbieik között — a *Gyapai Márton*hoz hasonlóan — gyakori az iskoladrámai gyakorlottságú egyházi szerzők Molière-t átültető kedve, minden esetben magyarítva. Említsük meg Simitótl még a *Zsugori Komáromba* helyezett szövegét és a jezsuita Illei János ugyanott játszódó *Tornyos Péterét*, amely az *Úrhatnám polgár* szerelmi bonyodalmától megfosztott magyarítása, valamint a pozsonyi kispapok Fejér György vezette társaságának ugyanezen darabból más címen készített munkáját (*Tisztsegre vágyódók*). Az irodalmi igényű témaválasztást képviselik még könyvtárlistánkon: Ráth Pál Lessing-átültetése, a *Katonaszereencse* (a *Minna von Barnhelm*ből) és a további Molière-magyarítások (*A botcsinálta doktor Kazinczytól*, *A erőszakos házasság Berethi Gábortól*, az elő nem adott *Tartuffe* Ernyi Mihálytól, *A tetített beteg* és a *Scapin fufangjaiból* lett *Garbant-zai Kelemen Lászlótl*).¹⁴ Megjelenik Plautus is, Horváth János magyarításában: *Chremes*. Német átdolgozásokban érkezett Goldoni a nagyszerű *Két úr szolgáljával* (Schröder-Sághy Ferenc) és a *Házasságszerző prókátorral* (Bretzner-Gindl József), továbbá Calderon (*Csupa zűrzavar*, Schilffe ismeretlen fordító), valamint Shakespeare *Makrancos hölgye* (Gaszner címen, Schink-Schener György) és a *Sok hűhó semmiért* (*Egy mást bosszantók* címen, Bech Benke József).

A csekély törzsközönséggel rendelkező, így gyakori bemutatókra kényszerülő színészet mennyiségi igényeit azonban az irodalmi választékosságú repertoár korántsem tudta kielégíteni. Szinte a játszás folyamatában, az együttesen belül születnek meg az újabb magyarítások, s a színész-fordítók előretörése egyúttal a bécsi színpadok (irodalmi mércével másod-harmadrangú) vígjátéki anyagának szaporodását jelzi. Műveik tucatnyi tételének felsorolása helyett, legalább névről említsük meg Kelemen László, Ernyi Mihály, Láng Ádám,

¹⁴ Vö.: NAGY Péter: *A francia klasszikus dráma fogadtatása Magyarországon*. Bp. 1943. 11.

Varsányi Ferenc nevét a Pest-Budán pályát kezdetek, Kótsi Patkó Jánost, Kontz Józsefet, Benke Józsefet a Kolozsvárról indultak sorából.

Terjedelmes sorozat illik a *Gróf Valtron* mögé is: a polgári erkölce miatt üldözött közéleti hős körül zajló, hatalmi témájú érzékenyjátékok légiója, amelyekben a felvilágosodott uralkodó tesz igazságot. De ismétlődik a magánéletében egyszer elbukó és ezért egész életében vezeklő, wertheri típusú érzékeny ember alakja is. Mindkét altípus a főszereplő passzivitásával hívja fel magára a figyelmet. Példáink a könyvtárlista anyagából valók.¹⁶ A hatalom helyes gyakorlásának közéleti témájára:

— Kratter—Zsitvai Ferenc: <i>Alkancellárius</i>	} tisztségviselő ellen irányuló udvari intrikával motiválva
— Gebler—Seelmann Károly: <i>Minister</i>	
— Gebler—Kazinczy Miklós: <i>Ozmondok</i>	
— Möller—Osvald Zsigmond: <i>Sophia</i>	} szentimentális hős, katonai környezetben
— ismeretlen—Seelmann Károly: <i>Almázi</i>	
— Ziegler—Kótsi P. János: <i>Borostyánkoszorú</i>	
— Kotzebue—Ernyi Mihály: <i>Az igazság jutalma</i>	} erkölcsi felfogása miatt életképtelen polgárral
— Kotzebue—Benke József: <i>Önnönáldozat</i>	

Nem kevésbé népszerű a magánélet szentimentális ábrázolása:

— Kotzebue—Koré Zsigmond: <i>Embergyűlölés és megbánás</i>	} az előbbi darab folytatásai
— Ziegler—Bethlen Elek: <i>Eulália és Mainau</i>	
— Kotzebue—Gindl József: <i>Nemes hazugság</i>	
— Gebler—Seelmann Károly: <i>Fanni és Mendesville</i>	} a szerelmi házasság akadályairól
— Engelbrecht—Seelmann Károly: <i>Vajler és Aloysia</i>	
— Fenouillot—Aranka György: <i>Gályarab</i>	} a szülők helyett szenvedő ifjú- és gyermekhősökkel
— Schröder—Bartsai László: <i>A gyermeki szeretetnek ereje</i>	
— Brühl—Láng Ádám: <i>A gyermeki szeretet nagy lelket formál</i>	
— Kotzebue—Verseghy Ferenc: <i>A szerelem gyermeke</i>	
- a származás törvényességéről

Mindkét altípusba sorolható érzékenyjátékaink kerülhetnek olyan környezetbe, amely egzotikusnak számít, és éppen újdonsága révén drámaciklus színterévé válhat:

— Kratter—Ernyi Mihály: <i>Katinka</i>	} Nagy Péter udvarában (hatalmi téma)
— Kotzebue—Károlyi Ferenc: <i>A nap szüze</i>	
— Kotzebue—Benke József: <i>Rolla halála</i>	

Összeállításunk az érzékenyjáték altípusainak felvonultatása mellett még két tényt szemléltet. Itt is jól látható a fordítók hármass csoportja, az írók mellett a színészek és a műkedvelő nemesi tollforgatók jelenléte. Feltűnő továbbá a témák és motívumok gyakori ismétlődése, ami újabb érveléssel szolgálhat az országos alapműsor megléte: a hasonló témák ismétlődésükkel szinte megsokszorozták a közönség hatást.

Ha a korabeli közízlést egyetlen szerzőben akarjuk megjelölni, akkor a színpad koronázatlan királya Kotzebue, aki vígjátékaival, érzékenyjátékaival és — később még vizsgálendő — vitézi játékaival a könyvtár állományában egymaga 39 darabbal szerepel (10,9%)! Sikerét annak köszönhettem, hogy a polgári dráma nagy témáit mintegy „felaprózta”, szentimentális konfliktustípusok sorát dolgozta ki belőlük, nagy színpadismerettel, jó szerepeket biz-

tosítva mindenkori színészeinek. Vigjátékaiban hasonlóképpen járt el: a *természetes* élet felvilágosodott dicsérete nála a *vidéki* életforma magasztalásába csap át, a kisvárosiasság és a külföldieskedés bírálatával. (Kitűnő tárgy a magyarítók számára!) Iskolát teremtő komédiái (*A kisvárosiak*, *Nagy zúr-zavar*) inventáriumunkban is szerepelnek, hatásuk Kisfaludy Károlyig követhető a magyar vigjátékírás terén.

Az elemzett színjátéktípusokon kívül a *szomorújáték* részaránya jelentős még. E műfaji gyűjtőmedencébe torkollik a klasszicista tragédia éppúgy, mint a polgári szomorújáték egyes darabjai, Shakespeare felvilágosodáskori átdolgozásai, Schiller és Goethe művei. Már a Kelemen-társulat könyvtárában kimutatható, hogy a fordítói mozgalom nagy ambícióval készített klasszicista tragédiái nem bizonyultak színpadképesnek. Kolozsvárott és a vonzáskörébe tartozó városokban azonban némileg más a helyzet, mint Magyarországon. Az erdélyi főváros műveltebb, arisztokrata ízlés vezette közönsége erősebb támasza lett a klasszicista tragédia programnak, a kormányzervek tisztviselői között műkedvelők és fordítók folyamatosan akadtak, Wesselényi pedig 1797-től (saját kezelésébe véve a kolozsvári együttest) nemcsak fordítóként, de igazgatóként is érvényesíttette elképzeléseit. Két sűgópéldánnyal szerepel listánkon saját műve, a Fessler Ignác könyvéből dramatizált *Attila*, a Collin nyomán fordított *Regulus* és a Cronegből átültetett *Codrus*.

A zsidói báró olyan tárgyakat választ magának, amelyek a hatalom helyes gyakorlásának témaköre mellett mindig tartalmazzák a hazáért hozott áldozat, az önfeláldozás motívumát: nem látjuk igazoltnak Trócsányi Zsolt tetszetős elképzelését 1795 utáni eszmei megrokkanásáról és ennek tükröződéséről írói munkásságában.¹⁷ Ugyanebbe a klasszicizáló tragédia-ízléskörbe tartozik a Debrecenben is színre vitt, ismeretlen szerzőjű *Médon*, Metastasio *Artaxerxese* és *Themistoclese*, Gottsched *Haldokló Catója*, Ayrenhoff *Aureliusa*.¹⁸ Shakespeare-t a Schröder átdolgozta *Hamlet* Kazinczy-fordítása, az *Othello* Boér Sándor átültetésében, a *Rómeó és Júlia* (Weisse átdolgozásában, Kun-Szabó Sándor fordításában) képviseli, Schillert pedig a *Fortély és szerelem* (ford. Vass István) és a *Tolvajok* címen szereplő *Haramiák* (ford. Bartsai László). Goethe a *Clavigo* Kazinczy-fordításával szerepel, Lessing az *Emilia Galotti* Kótsi P. Jánostól származó magyar szövegével és a *Miss Sarah Sampson* Kazinczy átültetésében van jelen.

Az irodalmi igény, a klasszicizáló ízlés nagyobb részaránya ellenére feltűnő, hogy a könyvtár 73 darabja, a teljes állomány 20,5%-a elkerülte 1810-ig a magyarországi és erdélyi színpadokat. Közöttük persze frissen megszerzett, még nem szerepezett példányok is vannak, de zömük a klasszicista tragédia-program több évtizede könyvtáron tartott, de színpadképtelen anyaga.¹⁹ Ezek közül lajstromunkon az érdekesebb tételek a következők:

¹⁵ BAYER József: *A magyar drámairodalom története*. II. Bp. 1897. 417.

¹⁶ A példának kiemelt drámák szövegükben is fennmaradtak, így cselekményük tipizálható.

¹⁷ TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp. 1965. 25.

¹⁸ Az ókori témák ilyen mérvű kedveltsége az erdélyi fordítók körében érthető: Metastasio például gyakorta játszott iskoladrámái és a műkedvelőktől is favorizált szerző.

¹⁹ Megszerezték a nyomtatott drámagyűjteményeket, ENDRÓDY János *Magyar Játékszínét*, az *Erdélyi Játékos Gyűjteményt* (utolsó kötete kivételével) és VERSEGHY Budai *Magyar Theátrumának* megjelent darabjait, vö. BAYER: *Drámairodalom* I. 145—5. Ugyanitt olvasható a fordítói mozgalom mindmáig legteljesebb áttekintése is.

- Corneille—Teleki Ádám: *Czid* (nyomt. 1773)
- Corneille—Zechenter Antal: *Horatiusok és Curiatiusok* (nyomt. 1781)
- Racine—Zechenter Antal: *Mithridates* (nyomt. 1781)
- Voltaire—Zechenter Antal: *A hitető Mohamed* (nyomt. 1781)²⁰
- Wieland—Kovács Ferenc: *Vallás győzelme* (= *Gray Johanna*)
- Voltaire— ? : *Semiramis*
- Aizskhülosz—Verseghy Ferenc: *Prometheus* (nyomt. 1792)
- Metastasio—Kazinczy Ferenc: *Titus szelídsége* (bemutató: Kolozsvár, 1810. nov. 8.)

A sor folytatható azokkal a darabokkal, amelyek egy előadás után szintén a játékszíni könyvtárakban éltek tovább, de a színpadról letűntek:

- Voltaire—Péczei József: *Merope* (Pest-Buda, 1974. jan. 20.)
- Voltaire—Péczei József: *Tancred* (Kolozsvár, 1794. nov. 13.)
- Goethe—Kazinczy Ferenc: *Clavigo* (Kolozsvár, 1804. febr. 21.)

Könyvtárlistánk ugyanakkor kezdődő ízlésváltozás jeleit, új műsorréteg körvonalait is mutatja. Az aktív színpadi hős visszatérése — bár számos szenvedőleges vonással terhelt — a századforduló éveire esik, és a Goethe *Götz von Berlichingen*-jével útjára indult lovagdráma keretében történik. Nálunk a „vitési játék” terminusa is gyűjtő szerepű és — mint azt Waldapfel József kimutatta — nem szűkül le a „ritterlich” fogalomkörére, hanem általában „heroisch” értelemben veendő, sőt tartalmazza a *Haramiákkal* megkezdett rabló-, magyarítva pedig a betyár-témát is.²¹ Az átmenetet azok az áltörténeti érzékenyjátékok képezik, amelyek a magyarítás során hazai és középkori környezetbe kerültek. A könyvtárban ilyen volt:

- Shakespeare—Weisse—Mérey Sándor: *Tongor* (a VIII. századi Komáromba helyezett *III. Richard* ez!)
- Dugonics András: *Az arany perecek* } Erdélyben játszódnak
- ? — Ihászi Imre: *Természet tusakodása* }
- Gebler—Hatvani István: *Klementina* (végvári környezetben)
- Houwald—Ihászi Imre: *Makfalvy Sarolta* (kun—magyar konfliktussal)²²

Ezt a vonalat erősítette Kotzebue két magyar tárgyú műve is: a *Benyovszky Móric* (Debrecenben először: 1799. ápr. 21.) és a *Korszikaiak Magyarországon* (1805. aug. 22.).

Ugyanő lesz a vitési játék atyamestere is, miután érzékenyjátéki korszakát befejezve egyre inkább a lovagi tárgyválasztás felé fordul. Így Kotzebue népszerűsége az ízlésváltozás után is vitathatatlan. Ő és társai a következő, országosan is sokáig játszott darabokkal szerepelnek:

- Kotzebue—Divéky Imre: *A burgundiai gróf*
- Kotzebue—Benke József: *Eduárd Skóciában*
- Zschokke—Benke József: *Abellino*
- Kalchberg—Láng Ádám: *Habsburgi Ágnes*
- Kalchberg—Benke József: *Templáriusok*

A vitési játék megjelenése ellenére a könyvtár állapotára a nagyfokú megőrzés, sőt a szükség szabta konzervativizmus a jellemző. A bibliotéka 283 játszott darabjából Pest-Budán még 1790 és 1796 között mutattak be 91 darabot,

²⁰ Zechenter a Nagyváradon játszó társulat 1799-es felhívására küldte el fordítmányait.

²¹ *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1957. 243.

²² Szövegeik a Dugonics-dráma kivételével elvesztek vagy lappanganak; konfliktusokra, színhelyükre színlapjaik adnak némi támpontot, a Ráday-gyűjteményből közzölve: *Színháztörténeti Értesítő* 1954. 166—93.

Kolozsvárott 1792 és 1797 között Wesselényi igazgatásáig 43-at. Ez együttesen a játszott darabok 42,3%-a.

A magyar irodalom jelenléte

Hazai íróink színpadra szánt működése a vázolt négy színjátéktípus formáját ölti. Bessenyei Györgynek a kolozsvár—debreceni társulat könyvtárának tanúsága szerint sem sikerült színpadra kerülnie. Három művével szerepel az inventáriumban: *Ágis*, *Buda*, *A filozófus*. (Mindhárom megvolt már Kelemenéknél is.) Színpadra csak az utóbbi került Pest-Budán 1792—93-ban, három alkalommal. Ezúttal szerepezeve sincs: Pontyit kiszorította a magyarított vígjátékok tucatnyi vidéki nemesura, akiknek vaskosabb komikuma rendszerint meghiúsult szerelmi vagy házassági kísérlet során jobban szórazottatta a publikumot. A vígjátékot emellett csak Soós Márton *Penelope* (= *Magyar Penelope*) c. hazai tárgyú komédiája képviseli, amely nyomtatásban is megjelent Pesten 1791-ben.

Ami a magyar felvilágosodás kedvelte történeti tárgyakat illeti, a hunmagyar témában Demeter János *Buda* c. háromfelvonásos szomorújátéka is felbukkan, de itt Wesselényi *Attilája* mellett ez sem bizonyult versenyképesnek. A pest-budai viszonyokhoz képest csekélyebb Dugonics András áltörténeti drámáinak jelenléte. Az Erdélyben játszódozó *Az arany perecek* mellett Debrecen műsorán az *Etelka* is felbukkant ugyan (Soós Márton dramatizálásában, 1799. szept. 22.), de Kolozsvárra nem került el, és könyvtárunkban is csak szerepei találhatók. Az erdélyi főváros játékrendjéről hiányzik a legsikeresebb Dugonics-magyarítás, a *Bátori Mária*, s helyette — akár könyvtárunkban — az eredeti, Soden *Ignez de Castró*ja szerepel.

Több szöveggel van jelen a Hunyadi-témakör. A *Hunyadi László* a gyarapodási listán található, tehát az 1808—9-es beszerzések közül való. Minthogy Lakos János szomorújátékát Kolozsvárott csak 1812-ben mutatták be, erősen valószínű, hogy a kelet-magyarországi változat Kótsi Patkó Katalin munkája, amely ránk is maradt.²³ *Mátyás király* címen szintén van sűgőkönyv, szerepeivel együtt, de nem állapítható meg egyértelműen: Szentjóni Szabó László érzékenyjátékáról van-e szó (játszották Debrecenben 1799-ben, Kolozsvárott 1804-ben) vagy András Elekéről (*Mátyás király és a kolozsvári bíró*, bemutató: Pest, 1807. nov. 20.).

A Mohács-témát a *Második Lajos* c., csak sűgőkönyvben meglevő dráma képviseli. Ez feltehetően azonos Iházi Imre *Mohácsi veszedelem* c. négyfelvonásos szomorújátékával, amelyet ő Etédi Soós Márton *Magyar gyász* c. epikai művéből dramatizált. *Zrinyi Miklós* két sűgőkönyvvel és szerepekkel van a listán, miután az egyik szöveget Székely József Debrecen városának ajándékozta. Werthesz Kelemen magyarországi német szerző érzékenyjátékát Csépan István fordította magyarra.

A magyar szerzők témáit és a megírás esztendejét tekintve, az 1795 után bekövetkezett „szellemi apály” jelei világosan kivehetők. A XIX. század első évtizedét mindössze három alkotás képviseli: a Weidmann nyomán írt *Jetzid és Hába* Gorove Lászlótól; míg a vitézi játék ízlésváltozását két dráma mutatja: a *Hóravilág* András Elek műve, és az erdélyi parasztfelkelésről szól; a *Hazaszeretet* pedig Vedres István szegedi földmérő munkája, a város 1551—52-es tör-

²³ OSZK Színháztörténeti Tár N. Sz. H 14.

ténetéből vett törökellenes harcok dramatizálása — Dugonics szemléletének erős hatása alatt.

Három esetben viszont — úgy véljük — érdemes az inventárium közölte drámatörténeti adaléknál kissé részletesebben időznünk. Az *elhagyatott Dido* (28. kötet, 3. darab) Metastasio énekesjátéka, és szerepelt már a *Magyar Hírmondó* 1794. nov. 7-i számának toldalékában, Csokonai Vitéz Mihály kiadandó munkáit hirdetve, s mint ilyen, egyike lehetett a Kelemen László társulatához „felküldendő 16 Comoediák”-nak.²⁴ Ferenczi Zoltán műsorkatalógusában²⁵ „1804 előtt” datálással szerepel, minthogy megvolt az 1803-as könyvtárlistán. A fordító személyére nem esik utalás. Enyedi Sándor nem veszi át a darabot a maga „1792—1804” évkörű, határozatlan időpontban előadott darabjai közé, de ő sem tud róla közelebbit. Színpadi előadására változatlanul nincs adatunk, de Könyves Máté szerint 1834-ben még megvolt Pest vármegye játékszíni könyvtárában. Ha adatunkat egybevetjük a második pesti társulat 1813. szept. 7-i színlapjával, amelyen a *Nagy Sándor* négyfelvonásos vitézi játék hirdetésén ez áll: „Néhai Csokonai Vitéz Mihály Úr Munkája után a Játék Színre alkalmaztatta Görög István Színjättző”²⁶ — úgy tűnik, hogy Csokonai fordításai kéziratban keringtek az országban. (Ne feledjük, a második pesti társulat is Debrecenen át, ott játszva érkezett Kolozsvárról Magyarországra.)

A Debrecennek másolt kották 11. tétele így hangzik: „Duetto *Kártigám*-ból”. Két énekszólamot és öt kísérő hangszerszólamot sorol fel a leltár. Mészáros Ignác rendkívül népszerű románjáról színpadi értelemben is áll Kazinczy megállapítása („ifjaink a Kartigám dagályain s ízetlen feszességén lelék gyönyörködéseiket”), Debrecenben először 1809. szept. 24-én játszották. Adatunk 12 évvel viszi korábbra első előadásának idejét, minthogy eddig székekfehervári, 1821. máj. 24-i előadását tartottuk számon, mint legkorábbit.²⁷

Telemek címen szerepel a kottatár átvételi jegyzékének 9. tételében 21 hangszerszólam. Az énekesjáték librettója — Gindl József munkája — kalandos irodalmi előéletű. Fénelon románjának Haller László-féle fordítása (Kassa, 1755) alapján készült, a dramatizálást Vida László végezte el érzékenyjátékká 1793-ban, figyelembe véve a pest-budai német színészet nyomtatásban is megjelentetett melodráma-változatát. Vida szövegéből azután Gindl formált énekesjátékot, amelyet Vácott 1795-ben ki is adott. Innen tudjuk, hogy „a muzsikát pediglen Fegyverneki Vida László Úrnak költségére Reiman Antal (helyesen: Reymann Ferenc) készítette.” Egyetlen előadását ismerjük Pesten 1796-ban. Feltehetően a használható zene önállósult itt.

A kottatár rövid jellemzése

A Kolozsvárnak átadott (23 tétel) és a lemásolt, Debrecenben maradt zene-művek (16 tétel) — funkciójuk szerint — három csoportra oszthatók. A teljes énekesjátékok cselekményüket prózában bonyolítják, és szerkezetük bizonyos

²⁴ Szövegét I. *Csokonai Vitéz Mihály összes művei* (Gulyás—Harsányi-féle kiadás). Bp. 1922. III. 372—407.

²⁵ I. m. 509.

²⁶ OSZK Színháztörténeti Tár, színlapgyűjtemény.

²⁷ A debreceni adat: *Magyar játék-színi 'sebkönyvetske az 1810-dik Esztendőre*. OSZK Színháztörténeti Tár, 327. sz. zsebkönyv.

helyein (általában a jelenetek végén) zárt számokat találunk, amelyek nem viszik előre a színpadi történést, hanem hangulatilag foglalják össze a látott cselekménymozzanatokat. A műfaj elnevezése, akár a prózai színjátéktípusoké, gyűjtő szerepű. Elsősorban a bécsi színpad kedvelt *Singspiel*-jei tartoznak ide, vígjátéki cselekményükkel és népszerű dallamokból szőtt muzsikájukkal. Ilyenek a könyvtárban:

- Schenk—Schmidt—Kótsi P. János: *A falusi borbély*
- Dittersdorf—Holberg—Kótsi P. János: *Kontaktus*
- Schikaneder—Szerelemhegyi András: *Lantosok*
- Dittersdorf—Weidmann—Kótsi P. János: *Égi háború*²⁸
- Müller—Perinet—Horváth József: *Az újholdvasárnapi gyermek*
- Tucek— ? : *Salavári Jankó*²⁹
- Holberg— ? : *Kiki párjával*
- Stegmayer, vagy Wolff—Kotzebue—Boér Sándor: *A formenterai remete*
- Martini—Müller—Láng Ádám: *A szerelem szigetje*

Körükből említsük meg külön a bécsi népszínpad kedvelt darabjait, a természetfölötti szereplőket felléptető és komoly színpadi gépezetet igénylő *varázsdaljátékokat*:

- Schikaneder—Szerelemhegyi András: *Csörgősapka*
- Chudy—Hafner—Szalkay Antal: *Pikkó herceg*
- Haydn—Kótsi P. János: *Tündérek (a Teremtés és az Évszakok zenéjének felhasználásával)*

A francia *opera comique* hasonló zenedramaturgiai szerkezetével jól illik az énekesjátékok közé:

- Méhul—Seyfried—Horváth József: *Kincásások*
- Méhul—Seyfried— ? : *Két róka*

A klasszikus értelemben vett olasz *opera buffa* egyetlen darabban szerepel, Paisiello — Szerelemhegyi András *A magokhitt filozófusok* c. dalművével.

Érzékenyjátéki tartalmú az egzotikus környezetben játszódó, a spanyol és angol gyarmatosítást felvilágosodottan elítélő két énekesjáték, folytatólagos cselekménnyel:

- Kollisz—Eckartshausen—Kótsi P. János: *Az arany idő*
Inkle és Járíko („Arany idő 2-ik része”)

A magyar hivatásos színjátszás folyamatában három daljáték született (leszámítva most Kótsi szövegalkalmazásait meglevő zenére):

- Fénelon—Vida—Gindl—Reymann: *Telemak* (róla korábban szóltunk)
- Chudy—Hafner—Szalkay: *Pikkó herceg* (bemutató: Buda, 1793. máj. 6.)
- Kótsi P. János: *A havasi juhászleány* (Marmontel *Erkölcsei mesék* c. novellagyűjteményének egyik darabja alapján, Báróczi Sándor fordításának felhasználásával)

A zeneművek második csoportját betétek alkotják prózadrámák vagy egyvelegek számára. A nagyobb közönségikert és anyagi hasznot ígérő énekesjá-

²⁸ A szöveget Kótsi Patkó János „alkalmazta” Dittersdorf zenéjére.

²⁹ A második pesti társulat műsorán *Viszkots Jankó* címen szerepelt, más szövegfordítással.

tékok számát úgy is igyekeztek növelni, hogy gyakran rendeztek pótlásukra quodlibetet, azaz olyan egyveleget, amelyben a legsikeresebb prózai darabok elenetei és zenés zárt számok váltogatták egymást. (Debrecenben először 1799. júl. 27-én adtak ilyent.) De igen sokszor szóttek kórust, áriát vagy ének-együttest prózadrámák szövegébe is. Összeírásunkban mindkét gyakorlat feljelhető. A Kolozsvárnak átadott zeneművek listáján:

”20. Egy chorus, más chorus a Templáriusokból

21. Chorus a két Rókából

122. a Boszszu kívánásból lett Haramiából 1 chórus.”

A népszerű számok önállósodásának és az eredeti szövegekörnyezetből új darabba áthelyezés lehetőségének gyakorlatát bizonyítja a Debrecenben maradt 16 tétel is, amelyben ötször fordul elő betét:

„VIII. Újj Esztendei Chórus

IX. Ária a Szeretsen leány nevű Játékból   valamennyi zenekari kísérettel együtt

X. Ária a Quodlibetből

XI. Duetto Kártigámból

XII. Chórus”

Az összeírt zeneművek harmadik csoportját azok a zenekari számok képezik, amelyek nyitányként, felvonásközi muzsikaként kerültek felhasználásra. A Kolozsvárnak átadottak egyik tétele sommásan így összegezi őket: „19. 13 Sinfonia” A Debrecenben lemasoltak három esetben a zeneszerző nevével is szolgálnak: Joseph Haydn és tanítványai-követői, Ignaz Joseph Pleyel és Franz Anton Rössler (alias Rosetti) a szerzők. Ugyanide sorolható a 16. tétel: XVI. Pantomim a Háborúból és Békességből.

Az 1810. jan. 1-re készült, egyfelvonásos némajáték³⁰ akcióját kísérő zene kelt itt önálló életre.

A kottatár zenetörténeti jellemzése nem feladatunk — 1812 előttről tényleges kottaanyag egyébként sem maradt ránk a magyar hivatásos társulatok hagyatékából. Annyi azonban megállapítható, hogy a hangszerszólamok színházi zenekarra, 8—21 hangszerre íródtak. A vonósok alapállása: I. II. hegedű, brácsa, bőgő — esetleg gordonka. A fafúvósok előírása teljes: I. II. fuvola, oboa, klarinét, fagott. A rézfúvósokat általában két kürt képviseli, ritkábban trombita. A teljes zenekari hangzárképhez (ez a *Telemak* partitúrája) még üstdob, nagydob és cintányér tartozik.

Az 1810-es kottatári inventárium még a teljes hangszerszólam-igényt tartalmazza. Ez nem jelenti természetesen, hogy a zenekar létszáma és színvonala lehetővé tette a kifogástalan megszólaltatást. Sőt, körvonalaiiban már kibontakozik a kényszerű előadás később használt két módja: a vonóskíséret önállósodása, amelynek alapállását cigányzenekar is eljátszhatta (erre 1810-ig Debrecenben és Kolozsvárott nem volt példa),³¹ vagy a fúvósok túlsúlyra kerülése katonazenekarok kíséretében. A színházi zenekar általában csak néhány muzsikusból állott. Debrecenben például 1808-ban Seltzer János karmesterrel együtt 6, 1811-ben pedig 4 az állandóan szerződötett zenészek szá-

³⁰ Cselekményét közli az 1810-re kiadott zsebkönyv, i. h.

³¹ Vö.: SÁROSI Bálint: *Cigányzene*. Bp. 1971. 65.

ma. Kiegészítésük Kolozsvárott (műkedvelőkből) és Nagyváradon (a püspöki zenekarból) könnyebben történt, mint a cívisvárosban, ahol az első évadban, 1798. aug. 31-én egy ízben kollégiumi ifjak adták a kíséretet, 1803. okt. 9-én pedig katonazenekar működött közre, de énekesjátékot csak akkor adhattak, ha a társulattal egyszerre érkeztek a muzsikusok is. (Debrecenben 1799. jún. 22-én játszották az első énekesjátékot, *A havasi juhászleányt*, amelynek itt volt az ősbemutatója.)

* * *

A kolozsvár—debreceni színtársulat könyvtárának 1810-es összeírása sajátos helyzetben, sőt az addigi mélyponton mutatja a létének harmadik évtizedébe lépő hivatásos magyar színészetet. Noha 1810-ben három városban (Pest-Budán, Kolozsvárott és Debrecenben) játszott rangosabb együttes, az állandó színházépületek hiánya, a pártolás bizonytalansága a napóleoni háborúk idején, a korábbi irodalmi érdeklődés lanyhulása és más műfajok felé fordulása kérdőjelezte meg időről időre művészi munkájuk létfeltételeit. Tizenegy esztendőnek kellett még eltelnie ahhoz, hogy Kolozsvárott megnyíljon az állandó színház, és négynek, hogy a Kazinczy-tanítványokból szerveződő új irodalmi csoportosulás, az Erdélyi Múzeum köre ismét az irodalom és színház közelítésének szándékát vallja egyik feladatának.

FERENC KERÉNYI

La bibliothèque de la troupe théâtrale de Kolozsvár—Debrecen en 1810

De 1798 à 1810, la troupe théâtrale de Kolozsvár — aux termes du contrat entre le directeur, le baron Miklós Wesselényi et le conseil de la ville Debrecen — jouait régulièrement dans la ville des haïdouks. Les acteurs ont emporté avec eux la bibliothèque de la troupe à Debrecen où ils ont fait des copies de certains volumes — selon les exigences. Mais quand, en 1810, l'un des comités de la diète de Transylvanie a convié la troupe à retourner, la bibliothèque a été restituée à Kolozsvár. A la base de l'Inventaire qu'on a dressé à cette occasion, l'étude soumet à un examen approfondi le stock de la bibliothèque.

Selon toute probabilité, cette collection servait de base pour la formation des programmes théâtraux de Kolozsvár, Debrecen, Nagyvárad, Marosvásárhely et d'autres localités de la Hongrie Orientale, de plus elle est devenue la base de la troupe théâtrale qui est arrivée à Pest-Buda en 1807. C'est-à-dire, on peut considérer cette collection comme l'ensemble d'un programme de base national, à la base de laquelle on peut tirer des conséquences importantes dans le domaine de l'histoire de la culture et du goût. Dans ce but, l'auteur confronte le matériel de cette bibliothèque avec d'autres types de source (programmes de théâtre, almanachs, recueils de drames). Les principaux points de vue de son analyse étaient: l'analyse des valeurs littéraires et théâtrales et l'examen du fait, à quel point la littérature hongroise a été représentée dans la bibliothèque des troupes théâtrales.

Erdélyi János könyvtára az 1840-es években

Erdélyi János 1844—1845-ben hosszabb nyugat-európai utazást tett. Családi körülményei késztették arra, hogy elhagyja az országot, ahol rövid három év alatt annyi csapás érte: 1841 októberében édesanyját, 1842 márciusában feleségét, 1844 februárjában kislányát temette el. Egyedül maradt: „...ha még arcomra néz, ki nem tudja sorsomat, nem hiszi, hogy én már ott állok, hol hatvan-hetven éves korában szokott az ember állani, eltemetvén szülőit és szülöttét, el hitvesét is” — írta 1844 márciusában. E „rémítő szabadságot” arra használta, hogy teljesítse vágyait, melyek első ifjúsága óta sürgették: keresse fel a héthalmú várost, Rómát, amelynek története és irodalma adta az első igazi szellemi élményt a pataki diáknak. Itália mellett Anglia, Franciaország, Svájc, Hollandia és Belgium szerepelt az útítervben, hogy minél több országból gyűjthessen adatokat „a népek és nemzetek gyarulásáinak történetéhez, mert az ember ember mindenütt, országot épít vagy kalyibát”. Elkeseredése, az életét — mint hitte — démoni erőkkkel igazgató sors elleni lázadása sötét gondolatokra vitte. Megfordult fejében, hogy vissza sem tér abba az országba, ahol minden szeretteinek elvesztésére, „viszontagságos élete buk-dácsolásaira” emlékezteti. Foglalkoztatta a jótékony halál gondolata, amely erőszak vagy betegség képében váltja meg szenvedéseitől.

Az író hirtelen határozta el magát az utazásra, miután hirtelen adódott az alkalom, hogy Máriássy Béla, volt tanítványa kísérőjeként útiköltségeinek jó részét fedezze egykori „patronája”, Máriássy Zsigmondné. Felszámolta tehát otthonát, amelyből könyvei kivételével semmit sem akart megtartani. Eligazította sorsukat. A becsomagolt köteteket megőrzésre barátjához, Stuller Ferenchez vitette, de előbb jegyzéket készített könyveiről. Számba vette azokat, amelyeket beladózott, amelyeket barátainak korábban kölcsönadott, végül azokat, amelyeket magával vinni szándékozott. Indulása előtt tíz nappal, április 19-én fogott a lista összeírásához. A kézírásos, tintával írt *Könyveim jegyzéke* két rétből 6 oldalon maradt fent. Rovátkolt papíron 1—133 folyószám alatt sorolja fel az író könyveit, a kölcsönadott köteteket és a kölcsönkérőket. A lista utolsó oldalán, a verzón Erdélyi saját kezű felsorolása található, amelyben azokról a könyvekről emlékezik meg, melyeket barátaitól elutazásáig nem kapott vissza. Eszerint a miskolci Kovács Gábornál egy évfolyam *Athenaeum* van, egy kötet Herder és Wienbargtól az *Aesthetische Feldzüge*, a nyíregyházai Vidliczkaynál négy kötet a Kisfaludy Társaság Évlapjaiból, valamint Herder *Minden Munkáiból* három kötet. Budai Ferenc *Polgári lexikonát* Remellaynak adta kölcsön, a *Histoire des Révolutions de Hongrie* hat kötetét pedig Dobrossy Istvánnak, akinél maradt — mint a jegyzék melletti nyugta igazolja — a *Corpus Juris* két köteté, az „1840-ki törvénycikkelyek”,

„Kövy törvénytana, Fogarassy törvénytana” és a *Télémaque*. A jegyzék nem pontos, mert míg a *Corpus Jurist* és a „törvénytanoikat” Erdélyi felvette a jegyzékbe a kikölcsönzött kötetek közé, a *Télémaque*-ot és „Rákóczy Ferenc memoirjai 6 kötet” címen regisztrált köteteket nem, pedig azokat igazolja Dobrossy „nyugtatványa”. A könyvlista végén található pár sor hírt ad arról, hogy Erdélyi utazására magával vitte Béranger verseit, Machat *Französische Sprachlehre*-jét, valamint egy francia—német, német—francia lexikont. (Ez utóbbiról a könyvlista 123. tételében szereplő lexikon utáni ceruzás bejegyzés tájékoztat.) A 6. lap verzóján egy későbbi, 1847. január 27-i feljegyzésnek arra kellett Erdélyit emlékeztetnie, hogy a „M. t. társaság Grammaticáját” Új Albertnek adta kölcsön, „Wesselényi Balítéletek”-jét pedig „Ferenczynek”, azaz Ferenczy Lajosnak.

A jegyzék az egyes műveket tételszerűen sorolja fel. Nem minden esetben szerepel a kötetszám. Körülbeli számítás alapján Erdélyi János 1844 ápriliséig mintegy 280—300 kötetet gyűjtött könyvtárába. A felsorolás nem teljes. Erdélyi, mint ahogy megfélekedett a Dobrossynak kölcsönzött könyvek közül egyik-másikról, úgy megfélekedhetett a másnak adottakról is. (Félreértésre adhat okot a téves címleírás is, mint pl.: Dobrossy „Rákóczy Ferenc Memoires”-jairól állította ki a nyugtát, míg Erdélyi *Histoire des révolutions de Hongrie* címen vette fel jegyzékébe. Valójában ugyanazon könyvről van szó: „*Histoire des révolutions de Hongrie... Avec les Mémoires du prince François Rákoczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin*”, amely Hágában jelent meg 1749-ben.)

Az 1844. április 9-én megkezdett és április 15-én befejezett lajstromot kiegészíti egy újabb, amely hazaérkezése után készült. Egy későbbi ceruzás feljegyzés szerint 1846-ban, ha ugyan sok év távolából jól emlékezett. Az bizonyos, hogy 1845 októbere előtt nem készülhetett, mert 1845 júliusában érkezett vissza utazásából, és Kuthy Lajosnál lakott albérlésben („alzsellérségben”) a Szarka utca 150. sz. házban, ahonnan csak a szegődések, szerződéses nevezetes „kvartál napján”, szeptember 29-én, Szent Mihály-napkor költözött el a Cukor utca 496. sz. ház első emeletére. Új lakásában kicsomagolta a Stuller Ferenctől elvitetett könyvesbálákat. Ez után kerülhetett sor az újabb jegyzék összeállítására. Idegen kéz írta, és nem fejezte be. Később Erdélyi folytatta, de ő is felhagyott vele. A jegyzék nem teljes. Hiányzik róla pl. a korábbi listán szereplő klasszikus auktorok felsorolása, de több más kötet is, amelyek szerepelnek az 1844-es lajstromban. Feltehetően nem került sor még ekkor minden könyves csomag kibontására, amikor pedig minden kötet a helyére került, Erdélyi felhagyott tervével. Erre utal pl. hogy az utazásáról magával hozott könyvek jórésze, elsősorban is az útikönyvek, katalógusok vétettek nyilván- tartásba.

Az utazást követően készült lista az 1—99. számig magyar, 1—53-ig német, 1—42-ig francia könyvek felsorolását tartalmazza. Az angol könyvek cím alatt egyetlen mű szerepel: „*Shakespeare's Complets Works*, London, 1841. I. kötet”. Ez a két nagyretű, nyolc oldalnyi rovátkolt papírra írt jegyzék idő- és betűrend nélkül készült. Egyetlen rendező elvként az írók nemzetiségi hovatarozása érvényesült. A leírónak sajátos bibliográfiai szempontjai és elképzelései lehettek, mert pl. a kiadás helyét és idejét minden esetben feltüntetete, gyakran a kötettszámot is, de a szerzők nevééről következetesen megfélekedett, ill. elhanyagolta. A maga módján lelkiismeretes munkát végzett. Minden egyes darabot kézbe vett, a szerzők nevének feltüntetését azonban

nem ítélte szükségesnek. Megbízója, Erdélyi János éppen ellentétes gyakorlatot követett a korábbi listán: ő megelégedett azzal, hogy a polcán sorakozó jól ismert kötetek adatait emlékezetből rögzítse. Ezért aztán előfordul, hogy hiányzik a kiadás helye, ideje, vagy éppen nem pontos a megjelölés, de a szerző neve mindig a helyére került. A második lajstrom készítőjének viszont azt köszönhetjük, hogy végig kísérhetjük Erdélyi útját: a francia és német útikalauzok és katalógusok mögött szerepel a kiadások helye és ideje, ha a szerzők neve nem is. A drezdai kiadású *Verzeichnis der Bildwerke*val Erdélyi nyilvánvalóan a drezdai képtárt járta végig, míg a Münchenben megjelent *Verzeichnis der Gemälde* segítségével a müncheni múzeumokban vette igénybe. Erdélyit bosszantoatta a másoló hanyag, ám következtos munkája, mert jó néhány esetben ő maga egészítette ki a nyilvántartást a szerzők nevével, legalábbis ott, ahol a rubrikában volt hely. Később ezt sem folytatta.

*

Erdélyi Jánost könyvtárának minden egyes darabjához érzelmi szálak fűzték. Könyvtárát nem örökölte, kötetenként szedte össze. Anyagi helyzetéből következően minden darab hosszas töprengés után vagy éppen a legyőzhetetlen vonzalom diktálta gyors elhatározás eredményeként került gyűjteményébe. Egyetlen kötet sincs, amely ne tükrözné a személyes érdekltséget, az alapos érdeklődést. A könyvtár magja Erdélyi „első kézikönyve, a zsolttárok és dicséretes debreceni kiadása”. Első saját könyvét tíz éves korában akkor kapta, amikor az apa 1924 augusztusában a gyermeket „felvitte a pataki skólába”. Erdélyi Mihálynak volt ugyan néhány kötetből álló könyvtára, de nem hagyhatta legkisebb, hetedik gyermekére; a könyvek a tűz martalékaik lettek háza égésekor. Az apáról, a deákul is olvasó, verselgető kaposi parasztemberről így emlékezett fia: „... földmívelő létere is jó rímű takaros verseket csinált, miknek leginkább szentírási helyek s történetek valának tárgyai...”. A kaposi otthon egyetlen útravalóként az „énekes”-t adta a tömött tarisznya mellé, amellyel útjára bocsátotta a nagy kalandra induló gyermeket, aki arra vállalkozott, ami apjának sem sikerült, hogy felöltse a papi tógát.

A tudásnak, a könyvnek nagy szerep jutott Erdélyi életében, fegyver volt számára, azzal vívhatta meg a nagy harcot, amelyben oly sokan elbuktak kor- és sorstársai közül. Akiknek mégis sikerült kitörniük a paraszti sorból, azok közül csak kevesen jutottak tovább. Megragadtak kisjövedelmű, a világtól, művelődéstől elzárt eklézsiák parókiáján vagy kisiskolák rektóriáján, ahol mostoha körülmények között tengődtek, belefásulva a megélhetést biztosító kényszerű gazdálkodásba, eltávolodva korábbi vágyaiktól, félretéve könyveiket.

Az 1844-es könyvjegyzék nem ad teljes képet az olvasmányokról. Az ifjú előbb a pataki kollégium és a diáktársak könyveit, később a Répássy, a Kolosy és a Máriássy család könyvesházát használta. Őt soha nem kényszerítette sorsa arra a magánosságra, abba az elszigeteltségbe, mint amilyenben Kölcsey élt. Az őszi hónapok sarának, a tavasziak olvadásának („a vad vizek árja”) úttalanságában Kölcsey számára az egyedüli „otium literatiumot” az olvasás adta. Nála a könyvtár refugium, oázis és szentély volt egyszerre, Erdélyinél munkaszoba. Neki ekkor még inkább csak gyűjteménye volt, mint könyvtára. Csak a legkedvesebbek kaptak benne helyet, amelyeknek a megszerzéséért a kispénzű diák nem sajnálta az áldozatot, valamint a sokat forogott tankönyvpótló köteteket.

Az első könyvjegyzék tanulmányozása a nyomtatott betű nevelő és alakító szerepének ritkán követhető példájaként szolgál az irodalomtörténész és a

könyvtörténész számára. Mutatja az utat, az útnak alapköveit, amelyet a paraszti sorból indult gyermek és ifjú a kollégiumi és a nevelői évek alatt megtett az önképzés, önnevelés segítségével, hogy 1846-ra, amikor a második könyvlista elkészült, egy a korszerű európai műveltségig eljutott író és tudós álljon teljes szellemi fegyverzetben a közönség előtt, sok esetben maga mögött hagyva a szerencsésebben született társakat is. A lista képet ad a református kollégiumok kötelező olvasmány- és tananyagának egy részéről, de tájékoztat a korabeli könyvbeszerzési lehetőségekről, így pl. az árakról, valamint arról, hogy milyen könyvtárt gyűjthetett magának egy szerény anyagi körülmények között élő, könyvet szerető, arra áldozó plebejusból lett reformkori értelmiségi, ügyvédi oklevelet szerzett író-honorációr.

Az első szerzemények a kollégiumi éveket jelzik. Számos könyvet kellett megvásárolnia a diáknak, mert a szó igazi értelmében vett tankönyvek hiányoztak. A tanárok vagy az „akadémikusok” — a felsőbb osztályokba járók — diktálta jegyzetek egy-egy tárgynak csak a csontvázát adták, amelyet az igyekvőbbek maguk egészítettek ki. Kellettek a könyvek a memorizáláshoz is, mert Patakon az volt az elv: „Tantum scimus, quantum in memoria teneamus” — „a gyermeket csak könyv nélkülözésre szoktaták”, mint később Erdélyi írta pataki éveiről. Ezeknek a református iskolákban használt s jellegzetes „tankönyveknek” a felsorolásánál idézőjelben és dőlt betűkkel közöljük a felüntetett alakot, zárójelben pedig Petrik Bibliográfiájának adatait.

„*Severini Magyarország históriája*” (Severini Joann. Conspectus historiae hungaricae a prima gentis origine ad memoriam nostram perductae. Pars prior. Lipsiae, 1769.,¹ Posonii et Cassoviae, 1778.,² folytatása: Conspectus historiae hungaricae in usus praesertim iuventutis adornatae. Pars posterior, res gestas regum omnium, ad annum usque 1775. complexa. Posonii, majd: Posonii et Cassoviae, 1778.).

„*Palma 3 köt.*” (Palma, Franc. Carol. Notitia rerum hungaricarum (3 ptes, Tyrnaviae, 1770.)

„*Közönséges história, Budai Esaiás, Debrecen 1811.*” (Közönséges história, melyben a régi népeknek, nemzeteknek, országoknak és birodalmaknak dolgai foglaltatnak. Kezdődik a legrégibb időkn, végződik a napkeleti birodalom elenyészésén. Készítette és tanulók számára most másodsor megjobbítva kiadta Budai Esaiás Debrecenben, 1811. Ny. Csáthy György, 8 r. 322. l.).

„*Polgári Lexicon Budai Ferencz*” (Budai Ferencz. Magyarország polgári históriájára való lexikon, a XVI. század végéig. Kiadta Budai Esaiás, 3 darab, Nagyváradon, 1804—1805. Máramarossi Gottlieb Antalnál.).

„*Régi római írók vagy deák írók élete*” (Régi római írók vagy deák írók élete. A régi tudós világ históriájából, főképpen a poetica és rhetorica classisok számára, külön szakasztva kiadta Budai Esaiás Debrecenben, 1814. Ny. Csáthy György, 8 r. 366. l.).

„*Somosy Theológiája*” (Somosy János: A dogmatica theológiának első vonásai. Kezdő tanítványainak számára készítette Somosy János S. Patakon, 1827. Nádaskay Antalnál nyomt. n. 8. r. XXII, 444. l.).

„*Köteles Anthropológiája*” (Köteles Sámuel. Philosophiai anthropologia. 8 r. 218. Budán, 1830. A K. Egy. betűivel.).

„*Zádor Elek Geográphiája első szakasz*” (Zádor Elek. Geográfiai kézikönyv, vagy a világ matematikai, physikai, kiváltképen pedig politikai leírása, a legújabb határozások szerint. Felsőbb iskolai intézetek s pallérozott olvasók számára Stein, Volger, Cannabich után. 2 köt. Pesten, 1831. Wigand Ottónál.).

„*Földi Természethistóriája*” (Földi János. Természeti história. A Linné systemája szerint. 1. tsomó. Az állatok országa. N 8 r. X, 428. l. és 14. lev., Pozsonyban, 1801. Wéber Simon Péter.).

„*Pankl Physicaja*” (Matthaeus Pankl. Compendium institutionem physicarum, quod in usum suorum auditorum consripit. Partes tres. I. de corpore abstracto., II. chemice, III. physice considerato, 8 r. 336. l. és 3. l. és 6 rajztábla, Posonii, 1790. Typ. Joh. Mich. Landerer.).

„*Elementa Algebrae Sp. 1830.*” (Elementa algebrae. In usum matheseos studiosorum ill. collegii helv. conf. addict. S. Patakiensis (8 r. 244. l.) S. Patakini, 1830. Typ. Andr. Nádaskay.).

„Gyorsszámító Fekete Jánostól” (Gyorsszámító. A szóval számítás tanításának módja gyermeki értelemhez alkalmazott egyszerű példákban és szabályok szerint. 8 r. 183. l. Bécsben).

1837 szeptembere, a pataki absolutorium kiadása után kerültek Erdélyi könyvtárába a jogi könyvek. Ezek nem tartoztak az olcsóbbak közé. „Fogaras Kövyje” pl. 3 Ft-ba került, amikor a nevelő — már nem is „igen kevéske fizetségekért”, mint 1831-ben — egy évig szolgált 500—600 Ft-ért. Az említett Kövy: Alsóviszti Fogarasi János. Magyarhoni magános törvény tudomány elemei Kövy Sándor után újabb törvényekelyekkel s felső ítéletekkel s más bővítésekkel magyarul írta s kiadta — Pesten, 1839. Beimelnél, 8 r. 462. l. „Kövy Elementa Juris Prudentiae” (Kövy Sándor: *Elementa jurisprudentiae hungaricae loco manuscripti edita*. 8 r. 626. l. Cassoviae, 1804. Typ. Franc. Landerer de Fűskut). Mellettük természetesen szerepelt a könyvjegyzékben Werbóczy *Corpus Jurisa* is, amelyet — miután Erdélyi az ügyvédi diploma megszerzésével egyszer s mindenkorra felhagyott a „törvénytanulással”, sőt a törvénykönyvek forgatásával is — kölcsönadott Dobrossy Istvánnak.

1827-hez köthető a fordulat, amikor az irodalom ösztönös szeretete a pataki diáknál, amelyet a verselgető apától hozott, tudatos érdeklődéssé lett. Ez év őszén a poétai classisba, Majoros András osztályába lépett. Az ő szavai nyomán „beköltözött a lélek az anyaiskolába”, mint egykori tanárára emlékezve írta 1854-ben, ekkor már maga is tanár. Majoros — folytatódik az idézet — „... mintegy átönti az ifjú lélekbe mindazt, amit szeret, becsül, amire éjjelnappal gondol, s miként szem szembe, lélek lélekbe, ez az igazi lélekköltözés, miben én hiszek”. A sorsfordító élményt, elhatározásához az ösztönzést is Majorostól kaphatta, hogy letegye a tógát. „Tizenhárom éves koromban tanultam a poézist — írta 15 évvel később —, sirtam Ovid keservein, s próbáltam olyanokat írni. A költészet iránti vonzalom nagy volt keblemben. . .” Ezt az időszakot jelzi a *Metamorphoses* és a *Tristium*, valamint másik kedves írója, Cicero. Tőle az episztolákat és a *De officiis*t szerezte meg. Sorra-rendre következtek ezután Sallustius, Julius Caesar, Vergilius, Livius, Terentius és a legkedvesebb, Cornelius Nepos, a korabeli református iskolák gyakran forgatott szerzői. Ez utóbbi Erdélyinek, miként egy emberöltővel korábban, Kölcseynek, szeretett könyve volt. A római auktorok számát gazdagította Plautus *Comoediae* és „Claudianus”, az „utolsó” római költő, az i. sz. 365 táján Alexandriában született Claudius. A teljes Horatius mellett — talán egy korábbi vásárlás eredményeként — szerepelt a listán az *Ódák* öt könyvének budai kiadása, amelyhez a kisdíák 30 krajcárért jutott. A görög irodalmat Xenophon *Memorabilium* c., 1784-ben Halléban (Hala) megjelent kötet képviselte, s bizonyára Homérosz is, akiről azonban nem tesz említést a könyvjegyzék.

A korban népszerű latin prózáirók közül csak Tacitus hiányzott. A római és a görög élet jobb megismerését, a művelődéstörténeti háttér felrajzolását a *Ritus Romanorum* (Tyrnaviae, 1788.) és az *Antiquitates Graecae* (Brüningstól, Frankfurt am Main, 1769.) segítette.

A latin és görög auktorok „sine fine” tanulmányozása sok keserűség forrása volt a diákok számára. Erdélyinek azonban örömet szerzett, már Kaposon tanult latinul, „... az iskolában már derekasan értette, írta”, sőt „osztályában legjobb dolgozatokat írt magyarul, latinul, versben, prózában, s tanuló társai között mint correpetitor vala elismerve”, mint később egyik önéletrajzában emlékezik. A latin irodalom alapos ismerete egész életművén megmutatkozott, számtalan idézete, példája utal erre. Ő is, mint kortársai, a latin auk-

torokon nőtt fel, tőlük kapta első ideálját, a római erények és a köztársasági gondolat tisztelétét, a szigorú erkölcsi elveket éppúgy, mint a sokféle ismeretet. Erdélyi és a társak olvasmányai között kisebb helyet foglaltak a görög szerzők, mint pl. Kölchseynél, amiben az egyéni ízlésen, hajlandóságon túl szerepet játszott a nemzedéki különbség. A latin és görög írók olvasása nem maradt hatás nélkül az ifjúság forma- és stílusérzékére. A szerkesztés és a tömörség igényét a latinok és a görögök keltették fel az önképzőkörök diákjaiban. A kisiskolásokként megkezdett stúdiumok egész életükre mélyen beléjük vésődtek. Jó példája ennek az Erdélyivel azonos évben született Kemény Zsigmondé, aki 1869-ben, betegsége elhatalmasodása idején, egy-egy világosabb félórájában kedves költőit, Horatiust és Vergiliust mondogatta hiba nélkül akkor, amikor a külvilág szellemi ingereit már nem tudta befogadni.

Erdélyi érdeklődésének tágulásáról, az újabb élményekről a magyar könyvek jelentkezése ad hírt. Életének erre a szakaszára 1855-ben így emlékezik:

„Bevalljam-e magamról, hogy engem az 1830-as év azon pontján talált az ifjúságnak, melyen a lélek mintegy kilép magából és kezdi elfogadni, váltani a meggyőződéseket . . . Ama benyomások eltörölhetetlenek, s vajha volnának még olyan napjaim az életben valaha, mint voltak azon időben, amikor egyik másik Aurórárt, Hébet vagy költőink műveit először kezem közé kaphattam! Nemcsak a Szentmihályhegyi remete vagy Cserhalom, nemcsak a dalok és epigrammok maradtak meg lelkemben, hanem az a sugár is előttem ragyog, az a szellőcske is körültem leng, mely annyszor talált olvasva iskolás ifjat, hol egy sövény alatt, hol egy fa árnyékában.”

Konkrétabban fogalmaz az egyik önéletrajz: „. . . literaturai művelődését illetően, különösen a szabolcsi háznál (1830—31) a legjobb magyar könyveknek juta olvashatására, s itt tanulá ismerni a literatúrát hősei s műveiben; mire a F. M. O. Minerva, Erdélyi Múzeum, Tudományos Gyűjtemény több évi folyamatai, és Muzarion szolgáltak forrásaul.” Ezekre az évekre utal még a *Koszorú* egyes köteteinek, ill. a *Himfy szerelmeinek*, a *Mondolatnak*, Fazekas Mihály és Pálóczi Horváth Ádám műveinek megvásárlása.

Rövid két év alatt sokat szélesedett az ifjú horizontja. A hazai irodalom után a német nyelv megtanulása és a német irodalom nagyjainak olvasása következett: „. . . a zemplényi háznál (1833-tól!), melynek német-magyar műveltsége új oldalról, s különösen jótévéleg hata simulására, a félig-meddig értett német nyelvnek esett és nem sokára olvasá Matthiisont és Bürgert, Rousseau Emiljét és Montesquieu Esprit des Lois-ját német fordításban. Már ezután széltiben érté a Stádiumot és [Bölöni] Farkas Éjszakamerikai utazását.” Tudjuk azt is, hogy ismerte Wielandot, Klopstockot és Gessner idilljeit. Ismerte, olvasta őket, de nem várta meg ezeket a műveket. Nem hiányoztak viszont könyvtárából az Önéletrajzban említettek mellett a *Hitel*, a *Stádium*, valamint Bölöni Farkas észak-amerikai és Tessedik Sámuel franciaországi utazásai, amelyek közel álltak szívéhez.

A német irodalom másik vonulata, amelyet Lessing — 17 Ft-ért vette műveit —, Winckelmann, Jean Paul és Solger neve jelez, a 30-as évek második felében érkezett el Erdélyihez. „Az én kedves Jean Paulomtól” — mint később írta — a *Vorschule der Aesthetik* c., Solgertől az *Erwin* — 4 Ft-ért — és Winckelmanntól — 3 Ft-ért — a *Geschichte der Künste* c. művet vásárolta meg. A weimari nagyok könyveit ugyancsak a 30-as években szerezte meg könyvtára számára: Goethe ötkötetes, 1836-ban Párizsban megjelent *Összes művei*ért 18 Ft-t adott, Herder *Összes munkái*ért — 1842-ben — 35 Ft-t, Schiller műveit nem kellett megvennie, az 1830-ban Hágában megjelent *Sämmtliche*

Werke „Az Athenaeum és Figyelmező Hivatali ajándoka”-ként került hozzá 1838. január 18-án. Az 1830-as évek végén vásárolhatta meg Au. W. Schlegel [*Vorlesungen*] *Über dramatische Kunst und Literatur* (Wien, 1823.) c. könyvét is. Ekkori szerzemény Rückert kötete 6 Ft-ért, valamint a sváb iskola fejének, Ludwig Uhlandnak verseskönyve 4 Ft 12 krajcárért. E két költőre a 30-as évek végén figyelt fel, több versüket fordította.

Pontos időhöz köthetjük megismerkedését a német irodalomnak azzal a csoportjával, amely Junges Deutschland néven vált ismertté, 1835. december 10-e után hírhedtté a hivatalos körökben, de annál népszerűbbé a német haladó polgárság és az ifjúság körében. (E napon tiltotta be a Birodalmi Gyűlés határozata az Ifjú Németország íróinak műveit, e „veszedelmes, felforgató tanokat” tartalmazó könyveket.) A Habsburg-birodalom is megrémült a szabadság friss levegőjétől, amely az ifjú németek műveiből áradt, és gyorsan lezárta határait előlük. A tiltott, ám édes gyümölcs mégis eljutott hozzánk. Erdélyi már 1836 szeptemberében megszerezte a Junges Deutschland teoretikusának, Ludolf Wienbarnak *Aesthetische Feldzüge* c. programnyilatkozatát. A pult alatt őrzött drága portékát borsos felárral kaphatta meg, mert a csempészárúnak jól megkérték az árát. Wienbarg gondolatainak, mondanivalójának újdonsága, lendülete és merészsége, nem utolsósorban érzékletes stílusa annyira megragadta Erdélyit, hogy azonnal belekezdett fordításába. Be is küldött néhány részletet az *Athenaeum* hivatalába, Bajza azonban nem vállalkozott az üldözött író kiadására. Az *Esztétikai táborozásokat* Theodor Mundt *Die Kunst der deutschen Prosa* (Berlin, 1837.) és Heine *Über den Denunzianten* (Hamburg, 1837.) c. műve követte. (Ez utóbbiban Heine a jung-deutsch írókat denunciól Wolfgang Menzelt leplezte le.) A sort két újabb Wienbarg mű zárta: a *Zur neuesten Literatur* (Hamburg, 1838.) és a *Die Dramatiker der Jetztzeit* (Altona, 1839.). A könyvnek embert és írói pályát alakító szerepe ebben az esetben egyértelmű: Erdélyi nemcsak fordította a Táborozásokat, de agitált is Wienbarg és társai érdekében, a könyvet elküldözgette barátainak, magyarázta tanait. 1836-tól 1847-től kezdve, mint tudjuk, több ízben is kölcsönadta a Táborozásokat. Pusztán már a kölcsönzéssel is segítette a nagy erővel, több hullámban érkező ifjú német eszmék terjedését.

Az 1844-es könyvlista tanúsítja, hogy Lamartine és Béranger irányította Erdélyi figyelmét a kortársi francia irodalom felé. (Nem mond ellent, hogy ugyanez időben szerezte meg és fordította a klasszicista Boileau *De l'art poétique* c. művét.) Áruzkodó a könyvek megvétele: olvasta Hugót, de nem vette meg műveit, viszont, amint módja nyílt rá, megvásárolta Voltaire-t és Rousseau-t.

A könyvtár történeti munkáinak, krónikáinak száma nem meglepő, a könyvek gazdáját mindig is foglalkoztatta a magyar történelem. Feltűnő a filozófiai művek kicsiny száma: Herder mellett csak Szontagh Gusztáv *Propylaeumok a magyar filozófiához* (Pest, 1839.) és Térey (Terray) Károly *Elmélet és szemlélődés* (Pest, 1843.) képviselik e tudományszakot. (Ez utóbbi feltehetően ajánlékozás révén került Erdélyihez.)

Azok a darabok, amelyek a 30-as, 40-es évek fordulóján épültek a gyűjteménybe, a könyvek birtokosának életrajzi változásait dokumentálják. Erdélyi már a pesti irodalmi élet sokat ígérő ifjú reménysége, akit a pályatársak megajándékoznak legújabb műveikkel, így pl. Kazinczy Gábor, Ruttkay Emil, Garay János, Vajda Péter, Remellay Gusztáv, Beöthy Zsigmond, Tóth Lőrinc, Szigligeti Ede, Szakáll Lajos, Nagy Ignác. A felsoroltak — Nagy Ignác kivételével — Erdélyi szűkebb vagy tágabb baráti köréhez tartoztak.

Az 1844 áprilisában összeállított könyvjegyzék jelképként értelmezhető, jelzi, hogy lezárult a felkészülés korszaka, amely adott ugyan már néhány reprezentatív művet, az igazi kibontakozást azonban a nyugat-európai utazás szellemi élményei és ismeretei hozzák magukkal.

A második jegyzék másfél évvel később, 1846 elején készülhetett el. A kettő gyors összevetése nem elsősorban a könyvek számának növekedésére hívja fel a figyelmet, bár az is jelentős, hisz majdnem kétszerannyit mondhatott magának ekkor az író, hanem azokra a változásokra figyelmeztet, amelyek e másfél esztendő alatt bekövetkeztek. Erdélyi kilépett a hazai, jórészt irodalmi és történelmi megalapozottságú műveltség kereteiből, a „szóló művészetek” mellett felfedezte a képzőművészeteket: a városképet és városlakókat formáló építészetet, az embert új dimenziókban láttató, ízlést és érzelmvilágot gazdagító szobrászatot és festészetet. Felfedezte e kincseket, és ráébredt a művészet erejére, embert alakító képességére, ízlést és világgépet formáló hatására. Itt érte őt a másik nagy élmény: megismerkedése a polgári társadalommal és a század ipari forradalmának egyik nagy vívmányával, a „gyorssajtóval” s mindazzal, ami ebből a technikai csodából fakadt: az olcsó könyvvel és a mindennapokhoz, az utca emberéhez hozzá tartozó napilappal, a politikai, tudományos és irodalmi élet eseményeire frissen reagáló sajtóval, így a nagy francia lapokkal, amelyek több tízezer példányszámban ontják a híreket, és formálják a közvéleményt! Meglátta azt is, hogy másféle is lehet az író és a könyvkiadó kapcsolata, nemcsak a hazai, ahol a magyar író teljesen kiszolgáltatott és védtelen a német könyvkiadók és könyvkereskedők ellenében.

Utazása alatt szerezte meg Erdélyi azt az élő és biztos nyelvtudást, azt a friss, a kortársi nagyvilágra nyitott érdeklődési és tájékozódási kedvet, amely egész életén kísérte. Lelki szükségletévé lett a külföldi — a hazai viszonyok következtében elsősorban német és francia — lapok és folyóiratok olvasása, könyvkatalógusok böngészése, amelyek segítették ettől kezdve könyvtára fejlesztését. A két jegyzék igazolja a mondottakat: a másodikban feltűnően nagy számban jelennek meg a múzeumi guidek, művészeti könyvek, általános lexikonok, majd a nyelvkönyvek, végül a politikai — francia — és az oktatással, az iskolákkal foglalkozó — német — könyvek. A második könyvlista arról is tanúskodik, hogy ezután végleg megszűnt a német nyelv közvetítő szerepe. A korábbi német nyelvű és németországi kiadású Montesquieu- és Shakespeare-műveket kiszorították a francia és az angol „Összes művek”. Korszerűsödött a könyvtár: az újabb szerzemények között szerepel a teljes Molière (Paris, 1842.), Volney, Chateaubriand (Paris, 1839. 10 t.), Rousseau (Paris, 1839. 10 t.), Montesquieu (Amszterdam, 1783.) Malherbes (Paris, 1843.), Pascaltól a Pensées (Paris, 1843.), Mme de Staël-től a De l'Allemagne (Paris, 1842.) és a Corinne (u. o. 1844.), stb. A Franciaországban vásárolt munkák közül figyelmet érdemlő Dávid zsoldárainak francia nyelvű kiadása (Paris 1840.), a *Souvenirs de 1815* (Bruxelles, 1844.), a *Collone de Juillet* (Paris, 1841.), a *Rapport de M. Thiers* (Paris, 1844.), valamint két hazai vonatkozású kötet: az *Essai historique sur l'origine des Hongrois* (Paris, 1844.) és a *La Transsylvanie et ses habitants* (Paris, 1845. 2 t.), De Gerando műve, amelyet később több ízben idézett népköltészeti tanulmányaiban.

A második könyvlista az író mindjobban specializálódó érdeklődését tükrözi, de azt is, hogy szegény utazó létére milyen gazdagon térhetett vissza hazájába, mennyivel olcsóbban és nagyobb választékból szerezhette be a munkájához szükséges könyveket a polgári országokban, mint a feudális hazában.

A vásárlást körültekintéssel végezte, hogy a legfontosabb műveket besze-
rezhesse. Úti jegyzeteiből tudjuk, hogy a kijegyzett könyvek közül nem mind-
egyikre futotta pénze. Népköltészeti stúdiumaihoz szeretne volna megvenni a
Des Knaben Wunderhornt, Arnim és Brentano fontos művét, amelyet Fin-
sterlein kereskedése árult Münchenben, az *Österreichische Volksweisen, darge-
stellt in einem Auswahl von Liedern, Tänzen und Alpenmelodien* c. kötetet, ame-
lyet Anton Ritter von Spaun adott ki 1843-ban, és egészített ki 1845-ben dal-
lamgyűjteménnyel. (Erdélyi a kettőt egybeveszi, és a szerzőt, ill. kiadót nem
említi, csak annyit jegyez föl, hogy a Jasperschen Buchhandlung kiadásában
jelent meg.) Ezekre nem tellett, meg kellett elégednie az ugyancsak fontos
Uhland-kötettel „*Volkslieder mit Abhandlung und Anmerkungen* herausgegeben
von Ludwig Uhland. Erster Band, Liedersammlung in fünf Büchern. Zweite
Abtheilung. 2 ft 42 kr. Cottánál” (ET, 47. k. 8/4., ill. 1/1a, 2.), valamint a
Liedersammlung (München, 1844.), a *Rheinsagen* (Bonn, 1841.), a *Wundersagen
und Gespensterbuch* (Wien, 1835.) és Wolff *Hausschatz der Volkspoesie* (Leipzig,
1845.) c. kötetekkel.

A második könyvjegyzékben felsorolt egyik-másik külföldi könyv megszer-
zésének módjáról az útinapló és az úti feljegyzések tájékoztatnak. Hírt adnak
az egyes országok könyvpiacairól és a lehetőségekről, de arról is, hogy az utazó
miként válogatta könyveit, mi indította egy-egy kötet megvásárlására. A
német és a francia könyvkiadás teljes megalégedésére szolgált, legfeljebb csak
anyagi lehetőségei korlátozták vásárlási kedvét. Minden városban végiglátog-
gatta a jelentősebb könyvkereskedéseket, és kijegyzetelte az érdeklődésére
számot tartó művet, sőt barátaira is gondolt, Henszlmann Imrének pl. talán
megvette — vagy csak kijegyezte — az *Études sur les tragiques* par M. Patin
(trois volumes in 8°, chez Hachette) c. munkát. Németországban és Francia-
országban Erdélyi mindazt megtalálta, amit keresett, ellentétben Itáliával,
ahol pl. még a „gazdag és büszke” Genovának is „könyvkereskedése igen
csekély. Kerestem egy történetét a városnak s nem tudék találni egyebet egy
igen gyarló guide-nél”. Ugyanúgy járt Firenzében, ahola „livornói ki- és bevi-
telről”, azaz a kikötő forgalmáról szeretett volna egy könyvet venni. Nem
kapott. Itáliában kevés könyvet talált, de annál több metszetet és térképet.
Ezekkel később meggyült is a baja. Németországban és Franciaországban a
hatóságok nem foglalkoztak könyveivel, annál többet az olasz államok hiva-
talanokai, akik bizalmatlanul tekintettek a könyvekre, különösen a franciákra.
Erdélyit elkésérítették az állandó zaklatások, panaszkodott is, hogy minden
határon feltúrják málháit, könyvek után kutatva. Messinában és Nápolyban
tovább sem akarták engedni, csak akkor, ha otthagyja könyveit. A kellemet-
lenkedéseknek egyszer s mindenkorra végük szakadt, amikor megtalálta a
biztos ellenszert: az olasz határőröknek csúsztatott „manciát”, a borraivalót.

Az Itáliában vásárolt irodalmi, képzőművészeti és történeti munkák ada-
tait nem ismerjük, mert a könyvjegyzék az angol könyvek felsorolásánál meg-
szakadt. Úti feljegyzéseiből arra következtetünk, hogy vásárolt olasz könyve-
ket, és olvasta is azokat, mint útja során készített szöszedetei bizonyítják.
Boccaccio *Dekameron*-jának megvételéről csak azért értesültünk, mert a könyv-
lista készítője német nyelve és lipcsei kiadása (1843. 2 t.) miatt a német
könyvek közé sorolta. Valószínű, hogy történeti munkák és Alfieri, valamint
Tasso egy-egy munkája is szerepelt az Itáliában vásárolt művek között.

Erdélyi előítéletek nélkül lépett Itália földjére. Kortársaitól eltérően francia
útikönyveket és útikalauzokat vitt magával németek helyett. Ez utóbbiak

elfogultsággal, meg nem értéssel, sőt rosszindulattal tájékoztattak az itáliai viszonyokról. Egyetlen kivétel a heidelbergi jogtudós és egyetemi tanár, Mittermayer *Italienische Zustände* (Heidelberg, 1844.) c. műve volt. Itália tanulmányozását még középiskolásként kezdte, amikor olvasta a latin auktorokat. Később Winckelmannnal, Goethével, Chateaubriand-nal, Mme de Staël Corinnájával folytatta, és az ismeretlen, a könyvlista összeállítója által elhallgatott szerzőjű *Souvenirs de Voyage en Italie*-val (Bruxelles, 1842. t. 2.) teljesítette ki. Olvasta az olasz napisajtót is, mint erre az iratai között fentmaradt korabeli olasz lapkivágások utalnak. Itália megismerésében nagy helyet kaptak olasz ismerőseivel folytatott beszélgetései és az utca emberével való találkozásai. Így válhatott számára olyan maradandó élménnyé Itália és művészete, amely átalakította esztétikai látását, formálta világgképét.

*

Az 1846-os könyvtárt teljességében nem ismerjük, mert a lista félbemaradt. Következtetéseink szerint ekkor mintegy 500 kötetből állhatott Erdélyi gyűjteménye. Időközben a gyűjtemény könyvtárrá formálódott, amely magán viselte gazdája érdeklődését és ízlését, kirajzolta a tudósi portré fő vonalait, vallott az esztétikus-kritikusról és a közéleti emberről. A könyvjegyzék körkép: tükrözi az 1840-es éveket, amikor az író-tudós kedvezőbb körülmények között művelhette magát, mint pl. Kazinczy Ferenc, aki Goethe *Aus meinem Leben* c. műve olvasása közben így kiáltott fel: „... oly szerencsés conjunktúrák közt nem vala csuda így kifejlődni. Neveltetett volna csak Patakon az én időmben!” Patakon nevelkedett Erdélyi is, a pataki tananyag közben nem sokat változott, változott azonban a világ. Az ifjabb írónemzedék életében ugyanúgy az önképzés játszotta a legnagyobb szerepet, mint Kazinczy Ferencében és nemzedéktársaiában, könnyebb volt azonban a könyvbeszerzés. Az előfizetéses megrendelői rendszer helyett a könyvkereskedők üzletei és a szerkesztőségek lettek a könyvterjesztés igazi otthonai. Megnőtt a külföldről érkezett könyvek száma, de azoké is, akik nehezen és áldozatokkal, de eljuthattak az ország határain túl. A hazai iskolai viszonyok mellett szükség volt a továbbképzésre, amihez a külföldi utazás nagy segítséget adott. Az 1847-es újságírónak igaza volt, amikor így panaszkodott: nálunk hiányzanak a művelődéshez a „számtalan segédeszközök... a költő szellemének művelésére, fantáziájára fölébresztésére, gazdagítására, kedélye nemesítésére...” Igaza volt, mert akkor a könyveken kívül csaknem minden hiányzott, „mi a művelődést előmozdítani képes — képcsarnokok, nagy hírű szobrászok mesterművei ismeretlenek előttünk, ízlésünket, érzékünket kiművelnünk tehát nem könnyű...”.

A két ismertetett könyvjegyzék épp azt az utat mutatja, amelyet Erdélyi János éppen húsz év alatt részben ezeknek az itt felsorolt és bemutatott műveknek a segítségével megtett: a nagykaposi énekestől a legfrissebb párizsi sajtóig. A könyvjegyzékek utalnak arra, hogy milyen műveknek a segítségével formálta szellemét és ízlését az az író, aki saját erejéből küzdött fel magát, aki sem fényes név, sem gazdag vagy tekintélyes rokonság pártfogására nem számíthatott. Ez a körülmény nehezíti az összevetést egyéb hazai könyvgyűjteményekkel, így pl. a nemesi származású Kisfaludy Sándoréval vagy az arisztokrata Eötvösével. Kisfaludy vagy akár Péczely József könyvtára egy-két évtizeddel korábbi volt, amikor magasabbak voltak az árak, és nehezebb volt a könyvek megszerzése. Erdélyi és Eötvös könyvtára egy időben alakult ki.

Eötvös könyveinek száma — Béneyi Miklós számítása szerint — mintegy kétezer kötetre tehető, ez a szám azonban a könyvtárnak nem az 1840-es évek közepi állományát mutatja, hanem az író halála utániét. Nehezíti az összehasonlítást, hogy Eötvös gyűjteményét apjától, nagyapjától, anyjától öröklött könyvek is gazdagították, míg Erdélyi könyvtárának magját mindössze egyetlen kötet, a debreceni kiadású énekeskönyv alkotta.

Az írói könyvtár kortörténeti tanulságai mellett gazdájának érdeklődését, ízlését és műveltségének pilléreit tükrözi, különösen ha időrendben követhető a könyvtár formálódása. A XIX. század első felében érvényes volt a horatiusi szentencia: „Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu” („Az új edény sokáig megőrzi annak a folyadéknak szagát, amelybe először bemártották”). A református kollégiumok ugyanazt az ismeretanyagot adták diákjaiknak, a különbség egy-egy tanáregyéniség személyes hatásában lehetett. Patakon, Pápán, Enyeden, Kolozsvárt vagy Debrecenben a latinra és a hazai történelemre épülő jogi vagy teológiai műveltség volt az az alap, amelyre ki-ki egyéni érdeklődésének megfelelően építkezett. Erdélyinél a minőségi változás, az a horatiusi folyadék, amely sokáig meghatározza a szilke szagát, Wienbarggal való megismerkedése volt. Ekkor nyílt rá szeme a hazai művelődés egyoldalúságára, ettől kezdve ismerte fel a korszerű nevelés szükségességét, amelynek célja az életre való felkészítés, a jelen követelményeinek megfelelő polgár kiképzése. Mert nemcsak a „kenyértudományokra”, a legpozitívabb jogra és a legelvontabb hittanra kell nevelni a gyermekeket és ifjakat — hangoztatja Erdélyi —, nemcsak papokat és prókátorokat vár az ország az iskoláktól, hanem gazdákat és földmérőket, tisztviselőket és kereskedőket, minden polgári foglalkozásra előkészítve a diákokat. Azt várja Erdélyi, hogy a főiskolák mellőzzék tananyagukban mindazt, ami „az életre működni megszűnt”, helyette pedig tanítsák a filozófiát, amely megadhatja az egységes világnézetet, az „esztétikai alapérzést”, amelynek segítségével az ifjak rendszerezhetik tudás- és ismeretanyagukat, és megtalálhatják helyüket az új társadalomban. A *Társalkodóban* 1839-ben, 1840-ben megjelent cikksorozatának inspirátora, mint a református kollégiumokat és elsősorban a pataki iskolát védelmező Zsarnay Lajos rosszállóan utalt rá, az „ifjú német” írócsoport volt, elsősorban Wienbarg.

Erdélyi műveltségének alapját a református iskola adta, ezt a latinra épülő műveltséget egészítette ki önképzéssel: a francia felvilágosodás nagyjainak alapos és elmélyült tanulmányozása után következett a gessneri, wielandi, matthissoni, klopstocki olvasmányélmény, amely azonban rövid ideig élt benne, mert kedélye, ízlése idegen volt ettől a világtól. Kölceyben sokáig rezonált ez a német élmény, éppúgy mint ahogy pl. Erdélyit Kölceyvel ellentétben a görög irodalom sem kerítette hatalmába. Őt a kortársi irodalom mellett a német klasszika három nagy alakja ragadta meg, Herder, Schiller és Goethe, az utóbbinak, mint maga is vallotta, sokat köszönhetett. Rajtuk kívül még két nagy egyéniség hatásáról vall: Jean Pauléről és Shakespeare-éről, a hegeli élmény a későbbi évek sajtója.

Erdélyi János könyvtárának első része, amelyet harmincéves koráig szerzett, betekintést enged az író és általában a kortársak művelődésének folyamatába azokban az években, amikor az ismeretek megszerzésének egyetlen módja az olvasás volt. Műveltségük koncentrikus körönként képződött, a magból kiindulva egyre szélesedő tudásanyagot feldolgozva. Szervesen formálódott, lassú érési folyamat eredményeként. Gondosan, egyedi megmunká-

lással csiszolódtak a gondolatok, ezért bővelkedett a kor annyi nagy egyéniségben. Mentések voltak a kliséktől, mert elmélyedtek az általuk olvasott vagy tanulmányozott szerzőkben, több rétegüket felfedezve és megértve, amit csak a meg-megálló, töprengő, továbbgondoló olvasás adhat. Inkább a gondolatmenetre figyeltek, a mélyre néztek, kevésbé vonzotta őket a talmi, a csillogó ötlet, a gondolati anyagot látták benne, amelyet munkába vett az agy, az egyéniség, s azt saját elképzelései, saját igényei szerint dolgozta fel, tette valóban sajátjává. Reformkori őseink talán kisebb tárgyi tudással rendelkeztek, kevesebb könyvet vettek kézbe és olvastak el, kevesebb információs anyaggal bombázták őket a külvilág, de többet gondolkoztak, mélyebbre ástak, több kincset hoztak a felszínre, és ezáltal szerveesebben beleépült tudásanyaguk a hazai kultúrába.

Erdélyi János gazdag könyvtára, amelyet élete végéig nagy anyagi áldozatokkal is gyarapított, nem maradt fent. A gyűjtemény az író 1868-ban bekövetkezett halála után, leltár nélkül került az új tulajdonoshoz, a sárospataki Tanárképző Intézethez, amelynek könyvállománya, Erdélyi könyveivel együtt, 1945 után teljesen szétszóródott. Könyvtárát nem rekonstruálhatjuk. Az ismeretett két könyvjegyzék viszont megőrizte a később kiteljesedő könyvtárnak 1845-ös alakját, azoknak a műveknek a listáját, amelyeket Erdélyi János másfél évtizeden át szerzett, és amelyek a magját alkották a később kiterbélyesedett és egyre jobban szakosodott nagy gyűjteménynek.

ILONA T. ERDÉLYI

Die Bibliothek von János Erdélyi in den 1840-er Jahren

Die reiche Bibliothek von János Erdélyi, die er bis ans Ende auch auf Kosten materieller Opfer vermehrte, hat sich nicht erhalten. Sie geriet, nach dem Tode des Schriftstellers in 1868, ohne Inventar zum neuen Besitzer, zum Pädagogischen Institut zu Sárospatak, dessen Buchbestand nach 1945 — nebst den Büchern Erdélyis — zerstreut wurde. Es gibt keine Möglichkeiten mehr seine Bibliothek zu rekonstruieren. Unter seinen Schriften sind aber zwei Buchlisten geblieben, die erste wurde im April 1844, die zweite am Anfang des Jahres 1846 zusammengestellt. Vor und nach seiner Reise in West-Europa schrieb Erdélyi seine zu Hause gelassenen, mit sich gebrachten, bzw. im Auslande, in Deutschland, Frankreich und Italien gekauften Bücher zusammen.

Die zwei Buchlisten machen uns mit dem ersten Bestand der Bibliothek Erdélyis bekannt. Seiner Bibliothek, die bis 1845 etwa 500 Bände ausmachte, kommt eine sonderbare Stelle zu, weil sie keine Adels-, Bürger- oder Aristokratenbibliothek war. Der Schriftsteller kaufte selbst — mit der Ausnahme eines Stückes — oder bekam von seinen Schriftstellerkollegen die Bände seiner Sammlung. Nichts fiel ihm als Erbe zu. Darum spiegeln jede einzelne Bände die persönliche, gründliche Interesse des Schriftstellers, weisen auf seinen Geschmack und auf die Pfeiler seiner Bildung hin, hauptsächlich dadurch, weil wir, in Kenntnis der Lebensdaten, die Ausbildung der Bibliothek in der Zeitfolge nachfolgen können. Die Auseinandersetzung der zwei Listen ermöglicht uns die Eindrücke, welche den Schriftsteller durch seine fünfzehn Monate lang dauernde Reise gestaltet haben, nachzufolgen.

Die zwei Buchlisten dienen mit zahlreichen zeitgeschichtlichen Lehren: sie geben ein Bild von den obligatorischen Lesestücken und vom Lehrmaterial der Studenten des reformierten Kollegiums, sie informieren uns ferner über die damaligen Buchbeziehungsmöglichkeiten, so z. B. über die Preise, und überhaupt darüber, welche Bibliothek ein Intellektueller im Reformzeitalter, ein unter bescheidenen Umständen lebender Schriftsteller und Buchliebhaber, der aus einer Plebejerfamilie stammte, sich versammeln konnte.

A Szekszárdi Polgári Olvasókör története 1871—1918-ig

Az 1867-es kiegyezéssel létrejött Osztrák—Magyar Monarchián belül Magyarország viszonylagos önállóságra tett szert. Alkotmányos keretek között megindulhatott a polgárosodás. A kapitalista viszonyoknak kedvező törvények előrelendítették a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életet. A fejlődés megkövetelte a lakosság műveltségi szintjének emelését. Ezért az ország egyik súlyponti kérdése lett az oktatásügy fejlesztése, a művelődés fontosságának tudatosítása és intézményeinek kiépítése. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1867. július 3-án felhívást tett közzé népnevelési egyletek alakítására:

„A népnek csak magának lehet önmagát művelnie. Egyedül ott fejlődhetik ki életrevaló, önálló, maradandó és az emberi polgáriasodásra valóban gyümölcsöző műveltség, hol a művelődés szükségének érzete a nemzet lelkületében felébredvén, a polgárok minden osztályainak vállvetett közreműködése által, magából az összes nép életéből képződik ki. És éppannyira az állami közhatalom csak segíyezni és gyámoltítani képes az egyeseknek és testületeknek idevonatkozó törekvéseit, mint viszont a kormánynak minden legüdvösebb intézkedései is óhajtott siker nélkül maradnak, ha a társadalom közreműködése áltatal nem támogatatik.”¹

Az önművelés legfőbb formáját az olvasásban látták. A kor fő kulturális jel-szava „Könyvet a népnek!” lett. Tolna vármegyében is több újságicikk jelent meg az 1870-es években a könyvtárak és az olvasás népszerűsítésére.

„A felnőttek oktatása abban találja a legbiztosabb megoldás kulcsát — írta például a Tolna megyei Közlöny —, ha a házi iparkodás mellett gondoskodunk arról is, hogy a nép alkalmas, jó könyveket olvashasson. És irodalmunk akkor virágzik fel igazán, ha a népnek kedves foglalkozása és életszükséglete lesz az olvasás. Kedveltessük meg tehát a néppel az olvasást, lássuk el őt célszerű olvasnivalókkal, melyeknek hasznos darabjait a gyermekek és a nép olvasás végett kihordhassák.”²

Az önkényuralom utáni szabadabb légkörben a lakosság egyes rétegei megalkotották igényeik szerint a különféle művelődési egyesületeket, társaságokat, olvasóköröket. Ezeknek valóban egyik céljuk a műveltségi szint emelése, a könyvtárak létesítése, az olvasás népszerűsítése volt. Emellett azonban komoly politikai szerepre is szert tettek. A sokasodó egyletek, olvasókörök nagy része ugyanis kicsúszott a kormánypárt kezéből, és a kiegyezést balról támadó, Kossuth nevével és 1848 programjával fellépő pártok befolyása alá

¹ Eötvös József felhívása a népnevelési egyletek alakítására. Közli: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849—1945.* (Szerk.: Kovács Máté.) Bp. 1970. 121.

² *Tolna megyei Közlöny.* 1875. október 13.

került. Ezeknek a pártoknak egyik tömegbázisát az egyesületek tagjai jelentették. Itt ápolták a nemzeti hagyományokat, élesztették a függetlenség eszméjét, terjesztették Kossuth nézeteit. Az emberek ezekben a körökben beszéltek meg az ország ügyes-bajos dolgait, innen kísérték figyelemmel a politikai helyzetet. A társaságok szabályainak betartása egyben a társadalmi élet és a politikai gyakorlat egyik demokratikus iskolája is volt. Az országnak azokon a területein, ahol az ellentétek kiélezettebbek voltak (pl. Viharsarok), a paraszti olvasókörök egy része lett az agrárszocialista mozgalom bázisa. Azokon a területeken, ahol a nincstelenség szervezkedése még nem öltött formát, az egyesületek megmaradtak 48-as alapokon, és így bírálták a fennálló rendet.

Tolna megyében az első kötetlen politikai-társadalmi fórum a reformkorban alakult Szekszárdi Kaszinó volt, amely Széchenyi István országos mozgalmának hatására jött létre 1841-ben. Itt kizárólag a megye nemesei, gazdagabb polgárai és az értelmiség képviselői vehettek részt a rendezvényeken, és használhatták az értékes könyvtárat, olvasótermet. Ezt a kaszinót is elsodorta az abszolutista rendszer. Tulajdonképpen csak a kiegyezés után tudott talpraállni, és megerősödni ismét.³ Változatlanul a gazdag földbirtokosok, hivatalnokok és az értelmiség köre maradt. A tagdíj viszonylag magas volt: ezzel már eleve megszürték a tagságot.

A Kaszinó újjászervezése mellett megindult Szekszárdon egy mozgalom, amely az iparosok és kistisztviselők részére társadalmi otthon létesítését tűzte ki célul, ahol a „honfiúi érzés ápolása, a szellemművelés és a baráti társulás” lenne a feladat. A mozgalom eredményeképpen 1871. április 10-én megalkult a Szekszárdi Polgári Olvasókör.⁴

Szekszárd megyeszékhely, 1874-ig mezőváros, majd 1875-től nagyközség, 1906-tól pedig rendezett tanácsú város. 1870-ben lakóinak száma 11 069 volt. Foglalkozás szerint túlsúlyban szőlő- és szántóföldművelők laktak. Jelentős volt azonban az iparosok és kereskedők száma, valamint sok vármegyei hivatalnok élt itt. Keleti Károly *Hazánk és népe* című munkájában a történeti Magyarországot figyelembe véve Szekszárdot a meglévő városi elemek alapján az 55. helyre sorolta.⁵ A városi elemet a következő összetevőkből vizsgálta: ipari és kereskedelmi foglalkozás, műveltségi fok (írni-olvasni tudás), értelmiségi kereset, cselédszám, lakásvizonyok. A 11 069 szekszárdi lakos 8,90%-a űzött ipari, illetve kereskedelmi foglalkozást. 72,74% tudott írni és olvasni. Ez országos viszonylatban igen jó aránynak számított. Értelmiségi keresetből a lakosság 1,89%-a élt. A cselédek arányszáma 5,38% volt. Emeletes ház Szekszárdon 1,98%, és az egy szobára eső lakók száma 2,61% volt.⁶ Szekszárdon 1870-ben csak elemi iskolák léteztek. 1876-ban kiharcoltak egy 4 osztályos polgári fiúiskolát és egy 2 osztályos felső leányiskolát. A lakosság összefogásából és közadakozásból 1896-ban sikerült kivívni, hogy gimnáziumot létesítettek a helységben. Az adatok tanúsága szerint valóban szükséges volt

³ A hagyományok szerint csak formálisan szünetelt a kaszinói élet, mert a tagok titokban összejöttek. L.: BODNÁR István: *Száz év tettekben, alkotásokban*; *A Szekszárdi Kaszinó vázlatos története, Bezerédj István és a százéves Szekszárdi Kaszinó* (szerk.: BODNÁR István). Szekszárd, 1942. 104–105.

⁴ A Szekszárdi Polgári Olvasókör alakulási jegyzőkönyve sajnos nem maradt ránk. A Tolna megyei Levéltárban csak két választmányi jegyzőkönyv található: I. 1891–1900. II. 1900–1908., és az olvasókör 3 alapszabálya. Elképzelhető, hogy magánkézben még van iratanyag a körrel kapcsolatban.

⁵ KELETI Károly: *Hazánk és népe*. Pest. 1871. 424.

⁶ I. m. 419. l.

olyan egyletek létrehozása, ahol a lakosság igényeinek megfelelően művelődhetett. A megyeszékhely jelentős 48-as hagyományokkal rendelkezett. 1867-ben 847 igazolt honvéd élt a helységben. A Tolna megyei Honvédegyletnek 50 szekszárdi tagja volt.⁷ Ezek az emberek befolyásolták a közszellem alakulását. Az 1871-ben megalakult Szekszárdi Polgári Olvasókör a 48-as szellem egyik fő ápolója lett. Tagjai között több igazolt honvéd és honvédegyleti tag volt.⁸

A polgári olvasókör célja az alakulási jegyzőkönyv szerint a következő volt:

„Szekszárd mezővárosában, tekintve a jelenlegi felette fontos politikai állását Európának, és a nemzetek önállóságuk, valamint őket megillető jogaik utáni törekvését, mely az önkormányzat helyes elvén alapul: közóhaj és akarat nyilvánulással egy oly közép polgári kör megalapítása céloztatik, mely a polgárok közt gyűpontot képezne arra nézve, hogy ott barátságos és társas összejövetelt eszközölve, egymást kölcsönös felvilágosítás és eszmecsere által, részint politikai elvek tisztázása, s azok igazi magyar szellemben való helyes felfogása és értelmezése által tökéletesb politikai érettségre és jártasságra utat és módot nyerhessenek, mik által ítéletük élesbülne, részint pedig közhasznú gazdasági és egyéb történelmi, úgy tudományos tárgyak előadása által általános műveltségi állapotukat fejleszthessék, hogy így, mint állampolgárok, úgy a hazának és a közérdeknek, mint maguknak is minél nagyobb előnyére lehessenek.”⁹

Az olvasókör fő szervezője, egyben első elnöke dr. Gájásy Lajos, a kórház igazgató főorvosa volt. Vele együtt az alapítók negyvenen voltak.¹⁰ A választott tisztikar alelnökből, jegyzőből, pénztárosból, igazgatóból és választmányi tagokból állt. Meg kell róluk jegyezni, hogy egyben ők voltak a mezőváros vezetői is.¹¹

1871. augusztus 10-ére készült el az olvasókör alapszabályzata. Ezt 1873-ban és 1878-ban módosították. Az első alapszabály a Szekszárdi Polgári Olvasókör céljának a következőket tűzte ki:

„Egy társulati központot képezve, az egylet tagjai ott nemzetiség-, vallás- és rangkülönbőség nélkül minél gyakrabban összejöhessenek, és a kölcsönös eszmecsere, barátságos társalgás, hírlapok olvasása, valamint az alább körülírandó módon és szellemben tartandó nyilvános felolvasások által szellemi és erkölcsi életüket és érzelmüket tökéletesbítvén, felfogásukat, ítéletüket élesíthessék, és ez által mind a társadalmi mind a nyilvános országos ügyekben a jártasságot elsajátíthassák.”¹²

Az 1873-as módosított alapszabály is ezt tartotta az olvasókör céljának.¹³ Ezek az elvek az 1848-as forradalom liberális eszméit tükrözték. Az 1878-as alapszabály már leszűkítette ezt a célt: „A Szekszárdi Polgári Olvasókör célja a közművelődés előmozdítása, oktató és mulattató felolvasások tartása, barátságos érintkezés, hírlapok, folyóiratok és könyvek olvasása, továbbá kelle-

⁷ VENDEL István: *Szekszárd megyei város monográfiája*. Szekszárd, 1941. 167–171.

⁸ Például Imberl Ferenc, Stann Jakab a vezetők közül.

⁹ SCHNEIDER János: *A szekszárdi polgári olvasókör 25 éves története*. Tolna megyei Közlöny 1896. szeptember 27.

¹⁰ Tolna megyei Levéltár (továbbiakban TmL) Alispáni iratok 380/1871.

¹¹ Stann Jakab alelnök, Lauschmann Ferenc jegyző, Bergmann Ernő pénztáros, Preimayer József igazgató, Mehrwerth Ignác, Sántha István, Kovács Mihály, Kiss János, Imberl Ferenc, Zsigmond János, Takler József, Illés Ignác, Bóvári Ferenc, Ferger János, Himmel Károly, Orbán György választmányi tagok. SCHNEIDER: I. m.

¹² TmL Alispáni iratok 380/1871.

¹³ Uo.

mes időtöltés szórakoztató társasjátékok által.”¹⁴ Ez a kizárólagos művelődési célkitűzés — úgy tűnik — a hivatalos, belügyminiszteri engedély megszerzése miatt volt, mert továbbra is a politikai tevékenység egyik fóruma maradt az olvasókör.

Az első alapszabály az egyesület hatáskörét a következőképpen határozta meg: „A polgári olvasókör oda fog működni, hogy tagjai mindenk előtt minél több és jelesebb hírlapokat olvashassanak; továbbá: hogy egy jól szervezett könyvtárral rendelkezhessenek.”¹⁵

Tag lehetett „minden olyan községi honpolgár, akit ügyszeretete mellett fedhetlen erkölce is ajánl”. Igen érdekes, hogy a tagságot nem kötötték az írás tudásához, mert az első két alapszabály szerint a jelentkezési íven, mely három évi kötelezettséget foglalt magában, az aláírás helyett „keresztvonást” is tehetett a belépő.¹⁶ Az 1873-as módosítás már szűkítette a tagok körét. Meghatározta ugyanis, hogy tag lehet „minden olyan független önálló községi honpolgár, kit ügyszeretete mellett fedhetlen erkölce is ajánl”.¹⁷ Az 1878-as harmadik alapszabály pedig már a műveltségi szintet is a tagság feltételének tekintette: „Az egylet tagja lehet minden önálló, fedhetlen jellemű s a társadalmi műveltség színvonalán álló egyén.”¹⁸ A tagoknak joguk volt az egylet rendezvényein megjelenni, a hírlapokat és a könyveket használni. Részt vehettek a közgyűléseken, ahol javaslatot tehetnek és szavazhattak. Kötelességük az alapszabályok betartása és a tagdíjak fizetése volt. Az olvasókört közgyűlések és választmányi ülések által kormányozták. Közgyűléseket negyedévenként tartottak, választmányi üléseket havonta egyszer.

Az első alapszabály részletesen felsorolta az elnök, alelnök, pénztárnok, könyvtárnok, jegyző, igazgató, a 12 választmányi tag és a 2 számvizsgáló feladatait. Legfőbb jogköre az elnöknek volt, aki az olvasókört képviselte, őt helyettesítette az alelnök. Az igazgató az egylet helyiségeivel kapcsolatos problémákat intézte. A pénztárnok az olvasókör pénzeit kezelte, nyilvántartotta a kiadásokat és bevételket, órá ügyeltek a számvizsgálók. A jegyző a közgyűlésekről és választmányi ülésekről jegyzőkönyvet vezetett. A választmány hatásköréhez tartozott „az egylet mindennemű ügyeinek vezetése; az időközben felmerült kiadások elhatározása, a hírlapok, könyvek, térképek s. a. t. megrendelése; az alapszabályok feletti őrködés, az az ellen vétők feletti ítélet hozás”.¹⁹

Az 1871-es alapszabály igen részletesen határozta meg azt, hogy a képzés módját miként akarták megoldani:

„A társulat egyik fő céljaul tűzte ki a barátságos összejövetel és társalgás, valamint a hírlapok és jó könyvek olvasásának élvezhetésén kívül főleg felolvasások által terjeszteni, éleszteni a közjó és minden nemes iránti fogékonyságot, hogy ez által valamint egyesekben a tudományok iránti szorgalmat és iparkodást, úgy általában a nemesebb erkölcsös önértetet, a közjó iránti hasznot és vagyonosodást, és ezek által az általános felvilágosodást terjessze és meghonosítsa.”²⁰

¹⁴ TmL Alispáni iratok 1844/1878.

¹⁵ TmL Alispáni iratok 380/1871. I. alapszabály 3. §.

¹⁶ Uo. 4. §.

¹⁷ Uo. II. alapszabály 4. §.

¹⁸ TmL Alispáni iratok 1844/1878. 2. §.

¹⁹ TmL Alispáni iratok 380/1871. I. alapszabály 13. §.

²⁰ Uo. 25. §.

Ezért a téli időszakban (november 1-től március végéig) ünnep- vagy vasárnap este a tagok ismereteinek bővítésére felolvasásokat határoztak el a következő tárgyokban:

„1. A magyar nemzet történelmében, érintve oly nemzetek történelmét, melyek arra lényeges befolyást gyakoroltak.

2. Hírlapokban is gyakran előforduló idegen szavak magyarázata, és azok lényeges értelmzése. Kapcsolatban evvel a többi népek és nemzetek kormányformája is előadatik.

3. Egyéb közhasznú gazdasági vagy átlagosan tudományos, de mégis gyakorlati becses bíró tárgyak ismeretében.”²¹

Meghatározták, hogy az előadások anyagát a megtartás előtt írásban le kellett adni a választmánynak, amely elbírálta, alkalmas-e a felolvasásra. A könyvtárnok feladata volt ezeknek a kéziratoknak a megőrzése.²² Az olvasókör 1878-as harmadik alapszabályában ezekről a felolvasásokról már nem esik szó.

Az egylet tagdíját évi négy forintban állapították meg. A többi körhöz viszonyítva a tagdíj alacsony volt. Sokszor előfordult azonban, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint, hogy a tagdíj elmaradás nagy összegre rúgott. Az 1896. január 5-i beszámoló szerint a tagdíjhátralék például 1416 forint volt.²³ Meg kell jegyezni, hogy egy tanító évi fizetése 300—400 forint ekkor. A tagdíjhátralék miatt az olvasókörből sok tagot zártak ki, mert az 1878-as alapszabály kimondta:

„Amely egyleti tag lejárt tagsági járandóságát a félév végéig le nem fizeti, előre becsajtott 15 napi pénztárnoki írásbeli felhívás után a következő negyed első választmányi ülésén előterjesztendő pénztárnoki jelentés folytán az egylet tagjai sorából a választmány által kitörölthetik.”²⁴

A kör a tagdíjból befolyt összeget a terembérletre, berendezések, könyvek és folyóiratok vásárlására fordította.

A Szekszárdi Polgári Olvasókör első alapszabályát a belügyminiszter 1871. szeptember 9-én hagyta jóvá, hivatalosan ettől az időponttól kezdte meg a működését. Az egyletnek két hivatalos ünnepe volt: március 15-e és Kossuth Lajos névnapja, augusztus 25-e. Ezt a két napot mindig megemlékezéssel, műsorral, díszvacsorával és táncmulatsággal ünnepelték meg. Több alkalommal jótékonyági bálakat tartottak, amelyek befolyt összegét könyvvásárlásra, illetve aktuális jótékonyági célokra fordították. Nyaranta kéthetenként zenei estélyeket rendeztek, amelyek szintén táncos mulatságok voltak.

Először bérelt helyiségben kezdte meg az olvasókör a tevékenységét. 1886-ban anyagilag a kör annyira megerősödött, hogy a Szekszárdi Takarékpénztár kölcsöne segítségével házat vásároltak, melyet többször is átépítettek.²⁵

Az olvasókör 1872. januári aláírási ívéen már 200 bejegyzett tag szerepelt. 1873-ban tiszteletbeli tagokként felvették a szekszárdi tanítókat, mivel „a nép nevelői”. A tagok száma időnként nagyon hullámzott. Különösen 1879—80-ban csökkent le a számuk. 1879-ben 86 tag volt, 1880-ban 145. 1887-ben már 405 taggal működött, míg 1896-ban 327 rendes és 36 vidéki tagot tartot-

²¹ Uo.

²² Uo. 26—28. §.

²³ *Tolna megyei Közlöny* 1896. január 12.

²⁴ TmL Alispáni iratok 1844/1878. 5. §.

²⁵ A Szekszárdi Polgári Olvasókör székháza a Rákóczi u. 16. számú ház volt.

tak nyilván.²⁶ A létszám csökkenését a korabeli kommentátor a nehéz gazdasági helyzettel magyarázta. A szekszárdi iparosság fő jövedelme tulajdonképpen a szőlőből származott, és ez a réteg is erősen megérezte a phyloxera pusztító hatását. Az egykorú közvélemény Szekszárdon két egyesületet tartott életképesnek: a kaszinót és a polgári olvasókört.

„Régi tapasztalat az Szekszárdon, hogy itt csak két egyesület bír létjogosultsággal és csak az életképes; az egyik a kaszinó, amely az értelmiséget, a másik a polgári olvasókör, mely az iparos osztályt és alsóbb rangú tisztviselőket foglalja magában. Számtalan kísérlet történt már újabb társadalmi körök alakítására, azonban egy sem bírt az állandóság jellegével. Ennek természetes magyarázata pedig az, hogy Szekszárdon még az alkotó elemek létszáma nem nagyobb, mint mennyi két társadalmi egyesület fenntartására képes; amint ezen bármi oknál fogva túlmennek — rögtön ott van a túltelítettség veszélye.”

— írta a *Tolnamegyei Közlöny* 1896-ban.²⁷ A későbbi években az olvasókörnek általában 300—400 körül volt a tagsága. 1915-ben például 430, 1917-ben 342 tagot jegyeztek be a körbe.²⁸

Az olvasókör tagjai az első években a könyvtár kialakításán fáradoztak. Először csak a hírlapokra és a folyóiratokra fizettek elő, majd könyveket is kezdtek vásárolni. 1873-ban megkezdődtek a felolvasások is, „melyek részint közhasznú tájékoztatást nyújtanak, részint kiemelve az embert a mindennapiság porából a szellem, az eszme világába, finomítják a lelkiületet és élesztik a honszeretetet”.²⁹

1875-ben a polgári olvasókör vezetésében jelentős változás történt. Dr. Gájásy Lajos lemondott az elnöki székről, és helyette Boda Vilmost választották meg, aki 1914-ig töltötte be ezt a tisztséget. Utána dr. Szentkirályi Mihály, a város polgármestere lett az olvasókör elnöke 1918-ig. Őt Horváth Ignác igazgató-tanító, a *Tolnamegyei Közlöny* felelős szerkesztője váltotta fel az elnöki székből.

Boda Vilmos (1837—1916) jellegzetes egyénisége volt Szekszárdnak. Veszprémből került Tolna megyébe. 1861-ben vármegyei aljegyző, de az abszolutizmus visszaállításakor állásáról lemondott. 1866-ban a központi járás szolgabírája lett, majd járásbíró, később törvényszéki bíró 1884-ig. Ebben az évben a szekszárdi választókerület függetlenségi programmal országgyűlési képviselővé választotta, amely tisztelet 22 évig töltötte be. 1873-ban Szekszárdon Haladó Kört alapított, de működését a kormány liberális céljai miatt nem engedélyezte.³⁰ Ebben az évben indította meg a megye első újságát, a *Tolna megyei Közlönyt*, amely egészen 1918-ig a Függetlenségi és 48-as Párt lapja volt. Amikor a Haladó Kör működését nem engedélyezték, Boda más módon próbált bázist építeni. Az iparos és kistisztviselő réteg alkalmas volt az 1848-as eszmények alapján bírálni a kiegyezést, kiállt az önálló magyar hadsereg és vámterület mellett, támaszát adta a megyében a függetlenségi pártnak, nézetei találkoztak Boda elképzeléseivel. A polgári olvasókör egyik március 15-i estélyén merült föl Boda Vilmos képviselővé jelölésének ötlete.³¹

²⁶ SCHNEIDER: I. m.

²⁷ *Tolna megyei Közlöny* 1896. január 12.

²⁸ *Tolna megyei Közlöny* 1915. január 17.; 1917. január 21.

²⁹ SCHNEIDER: I. m. Sajnos ezeknek a felolvasásoknak a témájával kapcsolatban semmilyen adatot nem találtam.

³⁰ ERDEI Lajos: *A szekszárdi önkéntes tűzoltóegyesület negyven éve*. Szekszárd, é. n. 16.

³¹ *Vízolyi Gusztáv bukása*. Budapest, 1884. 54.

Boda elnökle mellett a Szekszárdi Polgári Olvasókör komoly politikai és kulturális tevékenységet fejtett ki. 1876-ban az orosz—török konfliktus idején a Monarchia — így a magyar kormány is — oroszbarát politikát folytatott. A magyar közvélemény viszont lelkesedett Törökországért, ahova 1849-ben Kossuth Lajos menekült, s a szabadságharc leverésében segédkező cári önkényuralmat gyűlölte. A városok és községek versenyeztek, hogy minél több segítséget nyújtsanak a törököknek. Szekszárdon és a központi járásban a gyűjtést a polgári olvasókör kezdeményezte és szervezte. Több jótékonyági bált rendeztek a sebesültek segélyezésére. Az 1877. szeptember 30-i jelentés szerint az év folyamán 254 Ft készpénzt és 69 kiló kötszert és tépést juttattak el a török konzulátushoz.³²

1889-ben az olvasókör alelnöke, Adler N. János részt vett a függetlenségi párt egyik csoportjának turini útján, ahol meglátogatták Kossuth Lajost.³³

A Tolna megyei Függetlenségi és 48-as Párt, az Ugron-féle frakció kiválása után is megmaradt az eredeti, 1884-es program mellett. 1895-ben nagy demonstrációt tartottak Szekszárdon. Erre meghívták Kossuth Ferencet, aki ez alkalommal ellátogatott a Szekszárdi Polgári Olvasókörbe is. A korabeli hírlapíró így festette le a lelkesedést:

„Ha sohasem hallottam volna hírét, ha sohasem tudtam volna, mit jelent a magyar embernek e név: »Kossuth«, megtudtam, megértettem volna ezt abban a pillanatban, midőn Kossuth Ferenc a kör udvarába belépett. — Szívetrázó, egetverő éjlenzés hangzott fel, ifjak, öregek szemében örömkönnny csillogott, midőn belépni látták a mi édes apánknak, a halhatatlan Kossuth Lajosnak fiát. Megmagyarázta nekem e lelkesedés, hogy a Kossuth név örökre be van vésvé a magyar ember szívébe, azt sem idő, sem távolság, jó vagy balsors onnét ki nem törülheti, egybeforrt az a magyar ember vérével, s míg magyar él e földön, addig a függetlenség, a szabadság, a hazaszeretet mind kifejezést nyer ez egy névben: »Kossuth«.”³⁴

1898-ban, amikor a Bánffy-kormány március 15-e helyett április 11-ét (a király ezen a napon szentesítette 1848-ban az ún. áprilisi törvényeket) akarta hivatalos nemzeti ünnepnek megtenni, a Szekszárdi Polgári Olvasókör kitarított március 15-e mellett.³⁵

Ebben a korszakban Szekszárd legnagyobb kulturális megmozdulása a Garay-szobor felállítása volt. A gyűjtésben és az ünnepség rendezésében az olvasókör is tevékenyen kivette a részét. A leleplezéskor az ipartestülettel egy zászló alatt vonultak fel a szoborhoz, és elhelyezték az egylet koszorúját.³⁶

A Szekszárdi Polgári Olvasókörnek a társadalmi megmozdulások mellett igen fontos feladata volt a könyvtár kialakítása, leltározása, szabályozása és az olvasási kultúra terjesztése.

³² SCHNEIDER: I. m.

³³ DEBULAY Antal: *Szekszárdiak Kossuth-zarándoklása Turinban*. Tolna megyei Népiújság 1977. április 24.

³⁴ *Tolnamegyei Közlöny* 1895. szeptember 29.

³⁵ Borzsák Endre, a Polgári Olvasókör egyik vezetője a következőket írta a *Tolnamegyei Közlönyben*: „Szerintem nem áll meg . . . amaz okoskodás sem, hogy az új Magyarország nemzeti újjászületése április 11-én, mint 48-diki törvények szentesítésének napján kezdődik. Ez — papilag szólva — legfeljebb a keresztelés napja, de a születés napjával örökre márc. 15-ike van már bejegyezve a millió és millió magyar szív díszkötéses arany képesos mátrikulájába, — és pedig az elesett honfiak piros vérével, mit onnan többé ki nem töröl Klió, még belügyminiszteri engedéllyel sem!” *Tolnamegyei Közlöny* 1898. április 10.

³⁶ TmL Szekszárdi Polgári Olvasókör választmányának jegyzőkönyve I. 1898. május 28.

³⁷ TmL Alispáni iratok 380/1871. I. alapszabály 18. §.

Az 1871-es alapszabály a következőképpen határozta meg a könyvtárnok feladatát:

„A könyvtárnok a társulat mindennemű irományait őrizete alá veszi, könyveket pedig a tagoknak térítvény mellett szolgáltat ki. Köteles azonban azok sértetlen visszaszolgáltatásáról meggyőződni, mely esetekben ő felelős. Kár vagy egyéb sérelmet a könyveken tartozik azonnal feljegyezni, és a választmány elé terjeszteni. Működéséről a választmány, és a közgyűlésnek is jelentést teend.”³⁷

Az 1878-as alapszabály szerint a feladata így módosult: „A könyvtárnok az egyeslet könyvtárát kezeli, s a könyvek és folyóiratok jegyzékét vezeti; a tagoknak egyes műveket jegyzék mellett használatra bocsát, s a beszerzendő művekre a választmánynak előterjesztést tesz.”³⁸

A kör megalakulásakor csak hírlapokat tudtak vásárolni, amiket az olvasóteremben lehetett tanulmányozni. Ez volt az olvasókör legkedveltebb helyisége. Minden évben megrendelték a legjelentősebb folyóiratokat és lapokat. Ezeket érdekes módon nem gyűjtötték össze, hanem félévenként elárverezték, az olvasókörből bárki megvehette. Az egyeslet működésének első évében a következő lapokra fizettek elő: *Hon, Reform, Magyarország és a nagyvilág, Vasárnapi Újság, Ústökös, Pester Lloyd*.³⁹

1893-ban a következő újságokat rendelték meg: *Ústökös, Egyetértés, Pesti Napló, Budapesti Hírlap, Pesti Király Hírlap, Vasárnapi és Politikai Újdonságok, Ország-Világ, Népszázló, Bolond Istók, Borsszem Jankó, Fliegende Blätter, Tolnamegyei Közlöny, Szekszárd és Vidéke, Tolna vármegye, Borászati Lapok, Magyar Hírlap, Iparügyek, Mátyás Deák*.⁴⁰ Ezek a lapok jól tükrözték az olvasókör tagjainak érdeklődését. Különösen népszerűek voltak az élc-lapok. A korszakban megjelenő összes jelentős szatirikus lapot járatták (*Ústökös, Bolond Istók, Borsszem Jankó, Mátyás Deák*). Az *Egyetértés* a függetlenségi párt lapja volt, éles ellenzéki hang jellemezte. A *Pesti Napló* szintén ellenzéki ebben az időben, és kezd üzleti lappá válni. A *Budapesti Napló* is független, nemzeti irányú, az egész magyar közönséget akarta képviselni. Tolna vármegyében ekkor már három újság létezett, az olvasókör járatta mind a hármat. Jellemző a tagok érdeklődésére, hogy megrendelték az *Iparügyeket* és a *Borászati Lapokat*. A sajtó ekkor igen merész, szabad hangú volt, így alakította az olvasók ízlését és politikai nézeteit. 1893-ban az egyeslet olvasóterme már szűknek bizonyult, a tagok akadályozták egymást az olvasásban. Ezért az olvasóterem melletti szobát is erre a célra rendezték be.⁴¹

A kör könyvtárának létrehozása következőképpen történt:

1. A tagdíjból évi gyarapításra 100 forintot fordítottak. Ezt minden évben megszavazta a közgyűlés.
2. Jótékonyági bálakat és műsoros esteket rendeztek, amelyek bevételét könyvvásárlásra fordították.
3. Magán személyek adományoztak az olvasókörnek könyveket. (Például 1886-ban Boda Vilmos 20 kötetet, 1887-ben Linka Károly 24 kötetet adott az egyesletnek.)

³⁸ TmL Alispáni iratok 1844/1878. 13. §.

³⁹ SCHNEIDER: I. m.

⁴⁰ TmL Szekszárdi Polgári Olvasókör választmányának jegyzőkönyve I. 1893. június 10.

⁴¹ Uo. 1893. október 28.

Sajnos az olvasókör első könyvjegyzékeit nem sikerült megtalálni. A Szekszárdi Polgári Olvasókör egy nyomtatott könyvjegyzékét találtuk csak meg, amely magánkézben van.⁴² Ennek a borítólapja hiányzik, így pontosan nem lehet megállapítani, melyik évben készült, csak hozzávetőlegesen. A felsorolt könyvek alapján 1911-ben nyomtathatták.

A könyvtár igen színvonalas volt, a klasszikus irodalom túlsúlya jellemezte. Persze fellelhetők a kor sikerkönyvei is, de zömében irodalmilag értékes, mondanivalójukban haladó alkotások voltak a könyvtárban.

Nagy vonalakban a következőképpen lehet csoportosítani ezeket a könyveket:

1. Klasszikus magyar költők művei: Arany János, Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Garay János, Tompa Mihály, Vörösmarty Mihály.
2. Klasszikus magyar prózaírók alkotásai: Ambrus Zoltán, Eötvös József, Eötvös Károly, Gárdonyi Géza, Jókai Mór, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Tolnay Lajos, Vas Gereben.
3. Klasszikus világirodalom: Balzac, Dickens, Dosztojevszkij, Flaubert, Gorkij, Maupassant, Mark Twain, Tolsztoj, Turgenyev, Zola.
4. A kor sikerkönyvei — például Beniczkiné Bajza Lenke és Herczeg Ferenc regényei.
5. Történelmi munkák — elsősorban 1848—49 története. (Például Ábrai Károly: Magyarország 1848—49-ben, Horváth Mihály: Kossuth Lajos stb.)
6. Egyéb szakmunkák, ismeretterjesztő művek — Jámbor Pál: Magyar Irodalom története, Carrara Ferenc: Büntető jogtudomány, Molnár Aladár: Néptanítók nyugdíjazása.

A nyomtatott könyvjegyzék szerint a könyvtár akkori állománya 650 kötet volt.⁴³ Az 1896 januárjában tartott beszámoló szerint az egyletnek 718 könyve volt. A csökkenés azért következhetett be, mert a könyvtáros beszámolója szerint sokszor ronggyá olvasták a könyveket, és ki kellett ezeket selejtezni.⁴⁴

A régi könyvtárnoknak szinte ugyanazokkal a problémákkal kellett küzdenie, mint a mainak. Az 1892. júliusi közgyűlésen előadta, hogy a

„könyvtár használatának a művek kiadása és visszavétele alkalmával nagy nehézségekkel kell küzdenie; amennyiben az egyleti tagok nagy része az olvasás végett kivett könyveket nem hozza vissza azonnal, hanem másoknak cserébe adja, és a legtöbb esetben nem is az hozza vissza, aki tulajdonképpen kivette — hanem a másik, esetleg harmadik cserélő fél —, és annak is legtöbb esetben a családtagja, aki azután nem tud felvilágosítást adni, vajon a könyveket ki is vitte ki, illetve kinek a nevére van előjegyezve.”

Ennek elkerülésére a „könyvtári jegy” bevezetését javasolta, amely névre szóló, és rá van vezetve a kivett mű címe. „Ha mármost a mű kiolvastott, tartozik az olvasó a jegy előmutatása mellett visszahozni, és a továbbiakban a jegy ellenében átvenni.” A könyvtárnok javasolta, hogy erre a könyvtári jegyre nyomtassák rá a könyvtári szabályzatot, amit a következő pontokban foglalt össze:

⁴² Itt mondok köszönetet Theisz Lőrincnek, aki ezt rendelkezésemre bocsátotta.

⁴³ A könyvjegyzék megjelent a *Tolnai Könyvtáros* 1977. 2. számában.

⁴⁴ *Tolnamegyei Közlöny* 1896. január 12.

„1. § A könyvtárt a kör minden tagja használhatja, a könyvtári jegy előmutatása mellett minden egyes tagnak csak egy, legfeljebb két mű szolgáltatik ki.

2. § A könyvtárt minden csütörtökön este fél 8—9 és vasárnap délután 1—2-ig és este fél 8—9 óráig áll a tagok rendelkezésére.

3. § Egy műnek használhatási ideje 30 napra van megállapítva. Ezen határidőn túl visszatartott minden kötet után naponként 1 krajcár büntetés fizetendő a könyvtár javára.

4. § A mű át nem adható más tagnak, hanem közvetlenül a könyvtárba szolgáltatandó vissza.

5. § Oly egyének részére, akik a körnek nem tagjai, könyveket kivenni nem szabad. E szabályok áthágásánál az illető tagtól a könyvtár használati joga elvonatik.

6. § Felelős minden tag a reá bízott könyv jó karban tartásáért és netaláni elvesztése esetén a mű pótlására vagy a beszerzési ár megtérítésére köteleztetik.

7. § Ha a tag a könyv késedelmes beszolgáltatásáért járó büntetés pénzzel hátralékban marad, könyvtári jegye a hátralék kiegyenlítéséig visszatartatik.

8. § Az első könyvtári jegy csakis az illető tagnak személyes megjelenése mellett szolgáltatik ki; ellenben minden további (a tag által elvesztett) jegyért is . . . díj fizetendő.”

A könyvtárnoknak ezt az előterjesztését a választmány elfogadta.⁴⁵

A könyvtár rendezése minden évben június 1-től augusztus 1-ig tartott, ekkor nem adtak ki könyvet senkinek, „miután ezen időszakban a tagok a könyvtárt amúgy sem igen veszik igénybe”.⁴⁶ 1892-ben már szűknek bizonyultak a szekrények, a könyvtáros ekkor kéri, hogy az egyik könyvszekrényt úgy alakíthassa át, hogy egy sorban több sor könyvet is elhelyezhessenek.⁴⁷ A könyvtárnok évi tiszteletdíja ebben az időben 50 forint volt.

A Szekszárdi Polgári Olvasókör 1896. szeptember 8-án ünnepelte megalakulásának 25 éves évfordulóját, amelyet összekapcsolt az ország fennállásának ezer éves ünnepével. A 25 év történetét úgy értékelték, hogy

„megfelelt ama célnak, mely minden társadalmi egyesület feladata. Ápolta a nemzeti szellemet, éleszté híven oltárán a honszerelem vesta tűzét, fejlesztette a társulást, a szellem művelését úgy a múltnak napjaiban, mint most, mikor anyagi nehézségek, létküzdelem nem akadályozzák nagy feladatainak megoldásában.”⁴⁸

Borzsák Endre, a Függetlenségi Párt egyik szekszárdi vezére ünnepi beszédében a következőket mondta:

„ki kell mondanom, hogy mégis csak a nemzet zöme, az értelmes, felvilágosult, munkás polgárság minálunk a hazafenntartó, honbaldogító elem, tehát mi vagyunk, s rajtunk a nemes kötelesség egy ezer év által szentesített terhe, hogy nekünk kell lenni a jövőben is!”⁴⁹

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a Szekszárdi Polgári Olvasókör tevékenységének első évtizedeiben összefogta azokat a szekszárdi iparosokat, kistisztviselőket, akik a helységben a legfogékonyabbak voltak a polgári liberális nézetek és a nemzeti függetlenségi eszmék iránt. Híven ápolták 1848 hagyományait, Kossuthot tekintették példaképüknek, mércéjüknek. A kiegyezést balról bírálva önálló vámterületet, pénzügyeket, magyar hadsereget követeltek, általános választójogot kívántak. Az I. világháború idején a leghaladóbb

⁴⁵ TmL Szekszárdi Polgári Olvasókör választmányának jegyzőkönyve I. 1892. július 30.

⁴⁶ Uo. 1894. május 19.

⁴⁷ Uo. 1892. február 6.

⁴⁸ SCHNEIDER: I. m.

⁴⁹ *Tolna megyei Közlöny* 1896. szeptember 27.

polgári pártot, Károlyi Mihály pártját támogatták. 1917. július 15-én a Polgári Olvasókör díszében látta vendégül Károlyi Mihályt, „aki a békére irányuló nemzeti óhajnak ma a legerősebb képviselője”, és Batthyány Tivadar minisztert, a szekszárdi választókerület országgyűlési képviselőjét. Károlyi ünnepi beszédében kifejtette: „A demokrácia és a világbéke gondolatát egymástól többé elválasztani nem lehet.”⁵⁰

A Szekszárdi Polgári Olvasókör a haladó nemzeti hagyományok ápolása mellett célul tűzte ki a műveltség emelését, az olvasási kultúra terjesztését. Ennek érdekében igen színvonalas könyvtárat alakítottak ki. Ez volt Szekszárdon az első olvasókör, ahova a lakosság széles rétegei is járhattak, és a kor követelményeinek megfelelően művelődhettek.

ÉVA KISSASSZONDY

L'histoire du Cercle-bibliothèque Bourgeois de Szekszárd 1871—1918

Le Cercle-bibliothèque Bourgeois de Szekszárd était une des associations fondées partout dans le pays dans l'atmosphère de l'évolution bourgeoise plus libre et plus vigoureuse d'après le compromis de 1867. Szekszárd était alors le chef-lieu d'un comitat, avec 11 069 habitants. Ce cercle-bibliothèque, fondé en 1871, a rassemblé, dans les premières décennies de son activité, ceux des industriels et des petits employés de Szekszárd qui étaient les plus susceptibles à l'égard des vues bourgeoises libérales et de l'idée de l'indépendance. Ils ont cultivé les traditions de 1848, ils ont considéré Kossuth comme leur modèle. Durant la première guerre mondiale, ils ont soutenu le parti le plus progressiste du pays, celui de Mihály Károlyi. Mihály Károlyi qui a été invité chez eux en 1917, a souligné dans son discours d'apparat: „On ne peut plus séparer l'idée de la démocratie de celle de la paix mondiale.”

Le Cercle-bibliothèque Bourgeois de Szekszárd s'est proposé comme but la propagation de la culture et la popularisation de la lecture. C'est pourquoi, il a développé une bibliothèque de haut niveau. C'était la première association de Szekszárd où les couches les plus larges de la population pouvaient aussi se cultiver.

⁵⁰ *Tolnamegyei Közlöny* 1917. július 15.

A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a fordulat évében

A könyvszakma felszabadulás utáni története talán legizgalmasabb egy esztendejének, 1948-nak eseményeit kíséreljük meg ez alkalommal nyomon követni. Izgalmas esztendő volt annak ellenére, hogy — mint látni fogjuk — a teljes fordulatot még nem hozta meg, azt inkább csak előkészítette. Elöljáróban tekintsük át a könyvszakma helyzetét az államosítások küszöbén.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete 1947. augusztus 20-án tartotta 60. évi rendes közgyűlését, amely egyébként az utolsó közgyűlésnek bizonyult. Ez alkalommal az egyesületi tagok létszáma 672 volt; ebből a kiadói szakosztály tagja: 97; a budapesti könyvkereskedői szakosztályé: 334; a vidéki könyvkereskedői szakosztály tagjainak száma: 241.¹

1947-ben 1737 könyv jelent meg 7705 ezer példányban. A kiadott könyvek száma az 1938-ban kiadott könyvek számának 71,2 százaléka, példányszáma 84,1 százaléka. Figyelemre méltó, hogy már az ez évben megjelent könyvek mintegy négyötödét az Egyesület kiadói szakosztálya taglétszámának csupán a fele jelentette meg, magyarul: a kiadók fele már alig vagy egyáltalán nem ad ki új könyvet. Ennél is jobban tükrözi a szakmai koncentrációt az a tény, hogy az 1947-ben napvilágot látott kiadványok kétharmadát mindössze tíz kiadó produkálta. Ezek, az ez évben megjelent kiadványaik számának sorrendjében a következők:

1. Szent István-Társulat (227 mű), 2. Szikra (215 mű), 3. Egyetemi Nyomda (168 mű), 4. Franklin Társulat (105 mű), 5. Budapest Irodalmi Intézet (80 mű), 6. Új Idők (78 mű), 7. Dante (75 mű), 8. Népszava (60 mű), 9. Révai és Nyugat (58 mű), 10. Athenaeum (50 mű).²

A magyar könyvkiadás és -kereskedelem, mint történelme során annyiszor, ismét válságban van. 1948 elején a papíros világpiaci árának jelentős emelkedése következményeképpen (a napilapok árát február 1-től az eddigi 40 fillérről 60 fillérré emelték) a könyvkiadók mintegy 23—30 százalékos könyvár-emelést hajtanak végre, így 1948 elején a magyar könyv szinte megfizethetetlenül drága. Amikor az éppen most életbe lépett magánalkalmazotti kollektív szerződés alapján az egy idegen nyelven beszélő, 10 éves szakmai gyakorlattal rendelkező budapesti szortimenter (azaz újonnan megjelent — nem antikvár — könyvekkel foglalkozó könyvesbolti eladó) havi fizetése 680 forint (a vidéki városokban 664 forint), amikor egy tojás ára 70 fillér, egy kiló kenyér ára 1 forint (igaz, jegyre kapható, a napi fejadag 20 deka), egy kiló marhahús

¹ *Corvina* 1947. aug. 22. 2. l.

² Bak János által feldolgozott adatok (kéziratban). A kiadványok száma a könyvek és füzetek együttes számát tartalmazza.

8 forint 40 fillér, akkor Németh László: *Iszony* (Nyugat kiadó) ára 50 forint, Illyés Gyula: *Puszták népe* 6. kiadás (Nyugat kiadó) ára kartonborítóval 34 forint, Steinbeck: *Érik a gyümölcs* 7. kiadás (Új Idők) ára 60 forint, Solohov: *Új barázdát szánt az eke* (Cserépfalvi) ára 48 forint, Mikszáth Kálmán: *A fekete város* (Franklin) ára 50 forint. Nem csodálkozhatunk tehát, a bestsellereket, lektűröket figyelmen kívül hagyva, egy-egy szépirodalmi mű egy év alatt ezer példányban ha vevőre talál, ha az ismeretterjesztő és tudományos művek példányszáma, azaz kelendősége ennél is alacsonyabb, de még a nagy propagandával támogatott népszerű regényekből sem fogy évi átlagban 1500—2000 példánynál több.

A könyvszakma vezetői a lényegét illetően helyesen elemezték a válság okát: a felszabadulás óta eltelt három esztendőben a könyvpiac a régi közönségének jelentős részét elvesztette, az új közönség pedig csak most van születőben. A fő kérdés, ahogy ezt az Egyesület lapjában Oravetz István már a nagy nyomdák államosítását követően írja: hogyan volna lehetséges a magyar könyvkiadást átszervezni, hogy „a demokrácia szellemével telített, a dolgozó nép művelődését és szórakozását szolgáló, általa megvásárolható és őt érdeklő irodalmi termékek jelenjenek meg”.³

*

A vállalatvezetők között, akik 1948. március 25-én a Vasas-székházból elindultak, hogy a száz munkásnál többet foglalkoztató üzemeket állami tulajdonba vegyék, hat vállalatvezetőnek az útja olyan nyomdába vitt, amelyik könyv- (és lap-) kiadói részleggel, egyik-másik nyomtatványraktárral is rendelkezett. De a hat nyomdán kívül két nagy nyomda, az Athenaeum és az Egyetemi Nyomda, ha úgy tetszik a kapitalista állam örökségeként, máris állami tulajdonban van. (Ekkor kaptak új vállalatvezetőt azok a vállalatok is, amelyek már fél éve, a nagybankok államosításával kerültek állami kezelésbe.)

Vegyük most szemügyre e nyolc vállalatot, azokat tehát, amelyek a magyar könyvkiadás és -kereskedelem állami szektoraként a kiépítendő szervezet bázisát jelentik vagy jelenthetik.

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. (VII. Erzsébet krt. 5—7.)

Az Emich Gusztáv által 1842-ben alapított cég 1868-ban vált részvénytársasággá. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekeltiségéhez tartozó vállalatot, mint az ország egyik legnagyobb nyomdai vállalkozását 1939 októberében a Magyar Államkincstár tulajdonába veszi. A vállalat a felszabadulás után a Szakszervezeti Tanács irányítása alatt működik, s az immár hagyományos könyvkiadói tevékenységét újult erővel folytatja: 1946-ban 64, 1947-ben 50 könyvet jelentetett meg. Egy könyvesboltja van, emellett ügynöki apparátust foglalkoztat.

Egyetemi Nyomda (VII. Múzeum körút 6.)

Az 1577-ben Telegdi Miklós nagyprépost által Nagyszombatban alapított nyomdát, amelyet a jezsuita rend feloszlását követően Mária Terézia az egyetemnek ajándékozott, 1777-ben az egyetemmel együtt Budára helyezik. Az egyetem vagyonát, amely ezt követően jelentős királyi föld- és erdőbirtok adományokkal gyarapodott, nevezték Egyetemi Alapnak. Ezt az udvari kamara a helytartótanácsnak adta át kezelésre; 1867 után az Egyetemi Alap felügyeletét a vallás- és közoktatásügyi miniszter látta el. A felszabadulás után az Egyetemi Nyomda változatlanul „az Egyetemi Alap tulajdona a vallás és közoktatásügyi miniszter kezelésében”, ugyancsak folytatja a könyvkiadói tevékenységét, amelynek legfontosabb területe a tankönyvkiadás: a kultuszminiszter megbízásából itt

³ *Corvina* 1948. jún. 18.

adják ki az új, demokratikus tankönyvek zömét. Az Egyetemi Nyomda 1946-ban 104, 1947-ben 168 könyvet, túlnyomórészt tankönyvet jelentetett meg. Nagy forgalmú könyvesboltja van, és szervezi a Magyar Könyvbarátok nevű „könyvklubot”.

„Forrás” Nyomdai Műintézet és Kiadóhivatal Rt. (VII. Dohány u. 12.)

A Tolnai Simon által 1912-ben alapított nyomda és kiadóvállalat 1920 óta működik részvénytársasági szervezetben, 1941-ig Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt. néven. Ekkor veszik át a kormány szervei és átadva a Magyar Népművelők Társasága nevű intézménynek, Forrás néven saját politikájuk szolgálatába állítják. A felszabadulás után, miután Tolnai Simon a deportálásból nem tért vissza, a vállalatot az Elhagyott Javak Kormánybiztossága a Szociáldemokrata Párt kezelésébe adta. Könyvkiadói tevékenysége ezekben az években már jelentéktelen: 1946-ban 7, 1947-ben 3 könyvet adott ki. Egy kis könyvesboltja és ügynöki szervezete működik.

Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda (IV. Egyetem u. 4.)

Alapjául Wigand Ottó 1827-ben Kassáról Pestre telepített könyvesboltja tekinthető. A részvénytársaság 1873-ban Heckenast Gusztáv cégének átvételével alakult meg, és csakhamar az ország vezető könyvkiadója lett. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekkörébe tartozó vállalat a főváros ostromakor igen jelentős anyagi kárt szenvedett, ám a helyreállítás viszonylag gyorsan megtörtént: 1946-ban 64, 1947-ben 105 könyvet jelentetett meg. Érdekeltségi körébe tartozik a Magyar Földrajzi Társasulat Rt. a térképek, atlaszok, földgömbök kiadója.

Hungária Hírlapnyomda Rt. (V. Bajcsy-Zsilinszky út 34.)

A Bródy család tulajdonában levő nyomdát 1923-ban szervezték át részvénytársasággá. Könyvkiadói tevékenysége alapján nem tartozik az ún. nagykiadók kategóriájába: évi átlagban 20–30 irodalmilag értékes művet, főképpen ifjúsági és gyermekkönyveket jelentetett meg. E hagyományokat folytatja a felszabadulást követően is, 1946-ban 16, 1947-ben 20 könyv megjelentetésével. Kisebb létszámú ügynöki apparátust foglalkoztat.

Patria Irodalmi Vállalat és Nyomda Rt. (IX. Üllői út 25.)

A vállalatot 1894-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), továbbá az Országos Erdészeti Egyesület, azaz a nagybirtokosok érdekképviseleti és gazdasági szervei hozták létre. Részvényessé vált később az Országos Hitelintézet, a Gazdák Biztosító Intézete, 1931-ben pedig főrészvényessé a Futura. A vállalat mezőgazdasági szakkönyvek kiadásával is rendszeresen foglalkozott. A részvények tulajdonosai, azaz a részvényeket birtokló szervezetek a felszabadulást követően szétesetek, azonban a nyomdavállalat folytatta munkáját. Alig működik azonban a könyvkiadói osztály: 1946-ban 4, 1947-ben ugyancsak 4 könyvet jelentetett meg.

Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. (V. Vadász u. 16.)

Az Eperjesen 1862 óta működő Rosenberg Sámuel könyvárus 1869-ben Rosenberg Testvérek néven nyit Pesten könyvkereskedést. 1880-ban magyarosítja nevét Révai-ra. 1882-től Pestre költözve a cég könyvkiadó tevékenysége egyre jobban kibontakozik, majd országos jelentőségűvé fejlődve, 1895-ben családi részvénytársasággá alakult. A Magyar Általános Hitelbank érdekeltségéhez tartozó vállalat a két világháború között az ország egyik legjelentősebb szépirodalmi kiadója. A felszabadulás után (az 1946 óta leányvállalataként működő Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt.-vel együtt) folytatja működését: 1946-ban 42, 1947-ben 58 könyvet jelentetnek meg. A kiadó nagy létszámú ügynöki apparátust foglalkoztat.

Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó, a Szent István-Társulat Egysített Üzemei Rt. (VIII. Szentkirályi u. 28–30.)

Az 1848-ban Fogarassy Mihály nagyváradi kanonok által kezdeményezett könyvkiadó társulat 1852-ben vette fel a Szent István-Társulat nevet. 1869 óta egyedüli kiadója a katolikus elemi és középiskolai tankönyveknek. A nyomda 1899-ben létesült, a részvénytársasági formát 1904-ben vették fel. 1946-ban 119, 1947-ben 227 könyvet — zömében tankönyvet — jelentetett meg. Budapesti és hat vidéki könyv-papír-írószer-kegyszer boltot üzemeltet.

A száz munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosítását követően az Iparügyi Minisztérium szerveként megalakult iparigazgatóságoknak — így a Nyomdaipari Igazgatóságnak is — feladata egyrészt hatósági szervként az ipari termelés ellenőrzése, másrészt vállalatainak közvetlen irányítása.⁴ És a termelés ezernyi gondjával való törődés mellett saját apparátusukat is most alakítják. Sémák nincsenek, tág tere van az egyéni kezdeményezésnek és Gábor Zoltán, a Nyomdaipari Igazgatóság osztályvezetője az igazgatóság szervezeti felépítésére vonatkozó tervzetét egyenesen Vas Zoltánnak, a Gazdasági Főtanács főtítkárának küldi meg.

A tervzetet május 30-án kerül Vas Zoltán kezébe, aki ezt a mondatot:

„A nyomdákrol mint termelési szektorról a könyv- és lapkiadók, valamint a nyomtatványraktárak leválasztandók” — bekeretezi és a tervzetet sarkába írott alábbi megjegyzéssel küldeti vissza a Nyomdaipari Igazgatósághoz: „Mi a véleményük a bekeretezett szöveggel kapcsolatban. Csak nyomdák legyenek! Vas Z.”⁵

Bár a tervzetet visszakerül a Nyomdaipari Igazgatósághoz, útját nem ott folytatja: az alig két hét múlva a két munkáspárt egyesülési kongresszusának eredményeképpen megalakult Magyar Dolgozók Pártja keretében működő Állami Propaganda Bizottság (tagjai: Horváth Márton a *Szabad Nép* felelős szerkesztője, Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár, Orbán László az MDP Országos Propaganda osztályának vezetője és Rosta Endre a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetője) a könyvkiadás irányítására vonatkozó javaslatot terjeszt az MDP Szervező Bizottsága elé. Ezt az SZB augusztus 10-i ülésén tárgyalja és elfogadja, mely szerint az MDP központ keretében a könyvkiadással kapcsolatos tevékenység elvi irányítására Könyvbizottság alakítandó, melynek tagjai: Andics Erzsébet (a Központi Vezetőség tagja, az MDP központi pártiskolájának igazgatója a bizottság vezetője), Barabás Tibor (a Magyar Írók Szövetsége főtítkára), Bóka László (kulturális minisztériumi államtitkár), Kende István (az MDP Országos Propaganda osztály h. vezetője), Keszi Imre (újságíró, a *Szabad Nép* munkatársa), Lukács György (egyetemi tanár), Nemes Dezső (a Szakszervezeti Tanács titkára), Révész Ferenc (a Központi Vezetőség tagja, az MDP Országos Oktatási osztály h. vezetője) és Vértés György (a *Szakszervezeti Közlöny* szerkesztője, a bizottság titkára). A határozat értelmében mivel az államosított kiadók a Nyomdaipari Igazgatóság hatáskörébe tartozó nyomdák keretében működnek, átmeneti megoldásként (vagyis két-három hónapig, amíg a miniszterelnökség szerveként a Könyvhivatal megkezdí működését) a nyomdaipari igazgató mellé könyvkiadói vezetőt kell kinevezni. Feladata: a Könyvbizottság felügyelete mellett az államosított nyomdák kiadói részlegének irányítása, ellenőrzése, azaz annak biztosítása, hogy működésükben a demokratikus irodalompolitika elvei érvényesüljenek; a magánszektor munkájában — a miniszterelnökség sajtóosztályával együtt — az e politikával össze nem egyeztethető könyvek kiadásának megakadályozása; a könyvtárak emelésére irányuló törekvések visszaszorítása; a könyvterjesztés megfelelő kiépítése; végül: az államosított nyomdákrol a kiadói részlegek leválasztásának előkészítése.

A határozat azt is rögzíti, hogy a nyomdaipari igazgató mellé kinevezendő könyvkiadói vezető az Iparügyi Minisztérium állományába tartozzék, míg a

⁴ Az 5380/1948. Korm. sz. rendelet.

⁵ Új Magyar Központi Levéltár, Nyomdaipari Igazgatósági iratok. 1948. 1. doboz.

hozzá beosztottak személyi és dologi terheit az államosított könyvkiadók egyetemlegesen viseljék. Az Állami Propaganda Bizottság javaslatára a könyvkiadói vezető személyére Vértés Györgyöt a Szervező Bizottság elfogadta.⁶

Vértés György e munkáját azzal kezdte, hogy augusztus 15-re a Nyomdaipari Igazgatóságra összehívta az államosított Athenaeum, Forrás, Franklin, Hungária és Révai nyomdák kiadói osztályainak vezetőit, és bejelentette: megbízást kapott az Országos Könyvhivatal megszervezésére. A könyvkiadói vezető azonban a Szervező Bizottság által rögzített irányelvekkel ellentétben, minden bizonnyal presztízs okokból, átmenetileg sem épült be a Nyomdaipari Igazgatóság szervezetébe, ehelyett azonnal megkezdte az önálló apparátus kiépítését. Azaz megkezdte a munkatársak szerződötetését úgy, hogy sem helyiség nem állott a hivatal rendelkezésére, sem pénz pl. a munkatársak fizetésére. Csak néhány hónap múlva a Gazdasági Főtanács intézkedésére kaptak egy 14 szobából álló, lakásokból átalakított irodakomplexumot az V. Teleki Pál u. (jelenleg Október 6. u.) 24. számú ház III. emeletén. De bútor sem volt (néhány íróasztalt, széket kölcsön sikerült szerezni), hiányzott a fűtés — igaz, kályha sem volt. Pénz pedig azért nem állt rendelkezésükre, mivel az érvényes rendelkezések szerint az Állami Számvevőség addig semmiféle pénz folyósítását nem engedélyezi, amíg a szerv alakítását elrendelő jogszabály — a Gazdasági Főtanács előterjesztése alapján kormányhatározat — napvilágot nem lát.⁷

Egyelőre azonban a Gazdasági Főtanács szeptember 2-i ülésén megszületett határozat csupán egy tárcaközi bizottság létesítését irányozta elő azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki az állami könyvkiadói szervezet létrehozására egy javaslatot, a határozatban rögzített direktívák alapján.⁸

*

1948. szeptember 2-án, vagyis ugyanazon a napon, amikor a Gazdasági Főtanács e határozatát meghozta, Andics Erzsébet elnöklete alatt megkezdte munkáját az MDP Könyvbizottsága. Az alakuló ülésen részt vett Kállai Gyula, az MDP Értelmiségi osztályának vezetője is.

A Könyvbizottság tudomásul vette a Gazdasági Főtanács által aznap délelőtt elfogadott határozatot, valamint a Könyvhivatal vezető posztjainak betöltésére már megszületett határozatokat, illetve javaslatokat. Állást foglalt emellett abban, hogy a Könyvbizottság forduljon a káderosztályhoz: azokat, akik a könyv területén jól felhasználhatók, ne vigyék el más területre, mivel — a Könyvbizottság értékelése szerint — „a könyvszakmában sem politikailag, sem gazdaságilag képzett és megbízható elemekkel nem rendelkezünk.”

⁶ Az SZB által elfogadott javaslat közvetlen előzményeül — és mintájául — az MDP Rádióbizottsága, ill. Filmbizottsága szolgált. A Könyvbizottság személyi összetételére vonatkozó javaslatot elfogadva, Nemes Dezső bevonását a bizottság munkájába az SZB határozata tartalmazza. Itt említjük meg, hogy Nemes Dezső csupán november 12-ig vett részt e munkában; más munkakörbe helyezését követően a Szakszervezeti Tanács képviselőjében Gács László lett a Könyvbizottság tagja. Egyébként a Könyvbizottság csakhamar kiegészült Kürti Hedviggel, a tapasztalt könyvkereskedelmi szakemberrel (az MDP V. kerület PB munkatársa) és Horváth Zoltánnal (a *Népszava* felelős szerkesztője). Párttörténeti Intézet Archívuma (PI Arch.) 276. f. 2/6—4.

⁷ PI Arch. 276. f. 2/6—24.

⁸ *Gazdasági Főtanácsi Határozatok tára*, 1948/35.

Hogy a könyvkiadókat a nyomdától le kell választani és ezekből önálló kiadóvállalatok kell szervezni — mint jeleztük —, ez az MDP Szervező Bizottsága, majd a Gazdasági Főtanács határozatai alapján eldöntött volt. Legfeljebb arról lehetett vitatkozni, hogy szükség van-e minden egyes kiadói részleg „továbbélésére”, továbbá, helyes-e szakosítani ezeket a kiadókat. A Könyvbizottság ez utóbbi kérdésben úgy foglalt állást, hogy nem kívánatos a szakosítás: az államosított magyar könyvkiadás további fejlődését a tröszt-szerűen összefogott, sajátos, de nem szakosított profillal rendelkező könyvkiadóvállalatok fenntartásában látja.

Az, hogy mely nyomdák kiadói részlegei nem minősülnek a továbbélésre — azaz leválasztásra — alkalmasnak, tulajdonképpen már ekkor eldőlt. A Könyvhivatal ui. a nyolc szóba jöhető nyomda közül csupán ötöt: az Athenaeumot, a Franklint, a Hungáriát, a Révait, majd (miután az Egyetemi Nyomda kiadói részlege külön GF-rendelkezéssel a VKM-től az Országos Könyvhivatal hatáskörébe került) az Egyetemi Nyomdát szólította föl arra, hogy a Nyomdai Igazgatósághoz nyújtsák be az őszi kiadói tervüket.

Hogy a Stephaneum (Szent István-Társulat) nem alkalmas *állami* kiadóként való továbbélésre, ehhez nincsen szükség magyarázatra: Vértess György e kiadóval fel sem vette a kapcsolatot. Némi problémát a Pátria okozott ugyan, hiszen ez adta ki a mezőgazdasági szakkönyveket, de már a Könyvbizottság alakuló ülésén felvetődött: nem lenne-e helyesebb a Pátria kiadói részlegét valamelyik nagy kiadó szervezetébe beépíteni, esetleg a Pátria névnek, amelyet könyveik olvasói, használói megszoktak, megtartásával.

A Könyvbizottság állást foglalt abban is, hogy a Forrásra mint könyvkiadóra nincsen szükség, mivel megfelelő lektorátussal nem rendelkezik, és nincsen olyan kiadói neve, amely fennmaradását a közönség szempontjából szükségessé vagy indokolttá tenné.

Az MDP Könyvbizottságára, illetve a Könyvhivatalra más, egész sor fontos feladat megoldása is várt. A legfontosabbakat ez alkalommal azért is jelezzük, mivel kisebb-nagyobb intenzitással ez időben mindegyik kérdéssel foglalkoztak:

1. az Országos Könyvhivatal és a nem államosított ún. közületi kiadók-terjesztők közötti kapcsolat szabályozása;
2. a magánkiadók és -könyvkereskedők állami irányítási és ellenőrzési módszereinek kidolgozása;
3. a kiadók raktáraiban levő könyvkészletek felülvizsgálata;
4. az állami könyvterjesztő szervezet létrehozása.⁹

*

A Könyvbizottság megalakulásától kezdődően minden héten ülésezett. Mindegyik ülésének napirendjén szerepelt a Könyvhivatal lektorátusának előterjesztése a könyvkiadók által benyújtott, kiadásra javasolt könyvekről, a Könyvhivatal jóváhagyást, elutasítást, esetleg átdolgozást javasoló állásfoglalásával.

Ez időtől kezdve szabályként fogadták el ugyanis, hogy a könyvek kiadásának engedélyezése, amely eddig a miniszterelnökség sajtóosztályának a feladata volt, immár a Könyvbizottság feladata. Pontosabban szólva: for-

⁹ Az MDP Könyvbizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. PI Arch. 276 f. 2/6—29. és Szakszervezetek Központi Levéltára, Gács László 1948. évi iratai.

mailag ugyan a Könyvhivatal lektorátusának bélyegzője nélkül nem volt szabad könyvet kiadni (enélkül a nyomdák el sem fogadhattak kéziratot), viszont a Könyvhivatal engedélyezésére csupán a Könyvbizottság jóváhagyása után kerülhetett sor. Ezt minden érdekelt tudta, ám kifelé, legalábbis elvben, a Könyvbizottság nem szerepelhetett.

Ami most már a szolgálati utat illeti: a könyvkiadók a megjelentetni szándékozott könyvek lektori jelentéseit beküldték a Könyvhivatal lektorátusának; amennyiben a lektorátus úgy ítélte, bekérte a kéziratot is. Ezt a lektorátus kiadta saját (külső) lektorainak, ezek jelentése alapján alakította ki saját véleményét. A Könyvhivatal lektorátusának javaslatait a Könyvbizottság nem vizsgálta felül, azokat szinte kivétel nélkül elfogadta.

A kezdeti időszakban (amikoris összesen 46, már nyomdában levő mű kiadását vagy újrányomását is leállították) sok zavar forrásává vált az a gyakorlat, hogy a Könyvhivatal lektorátusa felülvizsgálta a miniszterelnökség sajtóosztályának engedélyeit. Így fordult elő, hogy a már engedélyezett vagy éppen munkában levő, sőt teljesen elkészült könyvek minősültek kiadásra, terjesztésre alkalmatlannak. E felülvizsgálatot azzal magyarázták, hogy a miniszterelnökség sajtóosztálya az elbírálásnál kizárólag *politikai* szempontot érvényesített (megakadályozta a demokráciaellenes könyvek megjelenését), az *irodalompolitika* követelményeinek érvényesítése (mint pl. a giccek, bárgyú szövegű meséskönyvek, áltudományt tartalmazó „tudományos” könyvek kiadásának megakadályozása) a Könyvhivatal lektorátusának a feladata.

A Könyvhivatal lektorátusának egyébként hivatalosan jóváhagyott szempontjai nem voltak: ez az általános művelődéspolitikai-irodalompolitikai ismeretében, a Könyvbizottság heti értekezleteinek állásfoglalásai alapján alakult, változott.¹⁰

*

A magyar sajtó egész évben napirenden tartja a kérdést, miért drágák a magyar könyvek, s megállapítja: ennek fő oka a túlzottan nagy kiadói és főképpen kereskedelmi haszon. A hatóságok elérkezettnek látták az időt a beavatkozásra: az Országos Árhivatal szeptember 24-én — szeptember 1-i hatállyal —, amikor tehát az Országos Könyvhivatal körvonalai éppen csak kibontakozóban voltak, kiadta a könyvárleszállítási rendelkezését. Ennek lényege: a könyvek fogyasztói árát a kiadók az önköltség 2,3-szeresében állapíthatják meg. (Az eddigi kiadói gyakorlat alapján — eddig ezt hatósági rendelkezés nem szabályozta — ez a szorzószám 3, 4 vagy e két szám közötti érték volt.) A rendelkezés a kereskedelmi rabbat mértékét is megszabta: a szépirodalmi, a tudományos ismeretterjesztő és ifjúsági könyvekből 25%, a szótárak, nyelvkönyvek és szakkönyvek fogyasztói árából 32% engedmény adható. E rendelkezés óta kötelező a könyvön az ár feltüntetése.¹¹

Nagy propagandával napvilágot is látnak — elsőként a Révai Intézetnél — az első, e kalkuláció alapján készített olcsó könyvek A szakma vezetői ettől azonnali hatást, a könyvforgalom erőteljes növekedését várták, ez azonban nem következett be: a könyvszakma válsága tovább tartott, sőt mélyült. És e tényen az sem változtatott, hogy november 19-én végre napvilágot látott

¹⁰ Lukácsy Sándornak az MTA Irodalomtudományi Intézete osztályvezetőjének (a Könyvhivatal lektorátusa volt vezetőjének) szóbeli közlése.

¹¹ *Corvina* 1948. szept. 24. 1. l.

az Országos Könyvhivatal létesítéséről szóló kormányrendelet, mely szerint a miniszterelnök felügyelete alatt működő Országos Könyvhivatal a magyar könyvkiadás és -terjesztés irányító és ellenőrző szerve.¹²

*

Jószierint meg se száradt a tinta azon az aláíráson, amellyel Dinnyés Lajos miniszterelnök az Országos Könyvhivatal létesítését elrendelte, máris megindult egy, a Könyvhivatal eddigi munkáját feltáró vizsgálat. A vizsgáló bizottság (tagjai: Keszi Imre a Szabad Nép munkatársa, a Könyvbizottság tagja; Rosta Endre a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője és Zala Imre a Szikra Könyvkiadó terjesztési főosztályának vezetője) feladata tehát végülis annak a max. 3 hónapos munkának elemzése volt, amikor a Könyvhivatal szervezésének előkészítő munkái folytak, vagyis amikor a Könyvhivatal jogszerűen még nem is működött.

A széleskörű vizsgálat alapján készült jelentés a Könyvhivatal „legális” megalakulását (nov. 19.) megelőző huzavona okát Vértess György közhivatali útvesztőkben való járatlanságának tulajdonítja és annak, hogy tevékenységét az MPD illetékes szerveivel nem koordinálta, így pl. a könyvárakat szabályozó rendelettervezetet sem. A jelentés megállapítja: a Könyvhivatalnak nincsen munkaterve, nem történt meg a munkakörök elhatárolása, a hivatali légkör rossz, fejtelenség, zűrzavar uralkodik, a vezető munkatársak között személyi ellentétek vannak.

A könyvszakma válságának okát elemezve a jelentés megállapítja, hogy a Könyvhivatal létrehozását követő sajtó- és egyéb propaganda következtében a magánkiadás visszahúzódott, a könyvkereskedelemnek, amely ez idő szerint majdnem teljesen magánkézben van, nem vált érdekévé az olcsóbb, azaz az árleszállítási rendelkezés óta megjelent könyvnek a forgalomba hozása. Ellenkezőleg: a régebbi kiadású (azaz beszerzésű) könyvek után annak idején magasabb árengedményt kapott, következésképpen elsősorban ezek eladását szorgalmazta.

Az árleszállítási rendelkezés egyébként azt is tartalmazta, hogy a második és további kiadások ára és az önköltség csökkenése miatt jelentkező különbözetet, mint megtakarítást, az állam elvonja. Ezt az intézkedést az az elképzelés szülte, hogy így az olvasókat „rákényszerítsék” az első kiadás megvásárlására. A vizsgálat megállapítása szerint ez azonban az olvasókat egyáltalán nem befolyásolta: a kiadók, az újabb kiadások megjelentetéséhez fűződő érdekeltségük ilyenformán megszűnvn, nem is igyekeztek az első kiadás után a piac érdeklődését kipuhatolni; ettől kezdődően minden kockázatot az első kiadásra hárítottak. Pedig, ahogy a jelentés ezt tartalmazza: „természetes, hogy semmiféle kiadó semmiféle műre vonatkozólag előre nem tudhatja, hogy miből fog második és további kiadásokat adni.”

A különböző fórumok előtt ez idő tájt már ott voltak a Könyvhivatalnak a könyvterjesztés megszervezésére vonatkozó elképzelései. A vizsgálat értékelése szerint ezek nélkülöznek minden realitást. Elsősorban azért, mivel a jelenleg érvényes könyvárkalkulációba nagykereskedelmi árrést nem építettek be, de azért is, mivel a tervek alapján létesítendő Könyvterjesztő Nemzeti Vállalat nem támaszkodna konkrét terjesztő apparátusra.¹³

¹² *Magyar Közlöny* 1948. nov. 19.

¹³ PI Arch. 276 f. 2/6—19.

A vizsgáló bizottság jelentését az MDP Révai József vezette Agit. Prop. Bizottsága elé terjesztette. A december 14-i ülésen hozott határozat megállapítja, hogy a Könyvhivatal szervezetében pénzügyi téren és gazdasági viszonyaiban a legnagyobb zűrzavar mutatkozik. Ennek egyik oka, hogy a Könyvhivatal nem hajtotta végre a Szervező Bizottság határozatát, amely szerint a Könyvhivatal a Nyomdaipari Igazgatóság egy szerve legyen mindaddig, amíg a nyomdaktól le nem lesznek választva a kiadók. A Könyvhivatal körül mutatkozó zavarokra az illetékesek figyelmét egyébként maga a Nyomdaipari Igazgatóság is felhívta. Az Agit. Prop. Bizottság határozata súlyos hibának minősítette azt is, hogy e zavarokra a figyelmet nem maga a Könyvhivatal vagy a Könyvbizottság, hanem az Iparügyi Minisztérium szerve gazdasági szempontból hívta föl.

E határozat rögzíti, hogy a lektorálásnál mutatkozó duplicitást, azaz, hogy a Könyvhivatal és a miniszterelnökség sajtóosztálya párhuzamosan működ-jék, meg kell szüntetni: az állami könyvkiadók műveinek lektorálása a Könyvhivatal feladata, a magánkiadók művei lektorálására vonatkozó új döntést egyelőre nem hoztak. Határozat született viszont arra, hogy a nyomdáról a kiadókat lehetőleg december 31-ig le kell választani, és hogy a Könyvhivatal apparátusát meg kell erősíteni. Az Agit. Prop. Bizottság a Könyvhivatallal kapcsolatos kérdések rendezésére egy háromtagú bizottságot (Horváth Márton, Losonczy Géza, Vértés György) hozott létre.¹⁴

*

A Könyvhivatalnak egyik legsürgősebb feladata tehát a közületek tulajdonában levő könyvkiadók-terjesztők programjának és a hozzájuk fűződő kapcsolatoknak, vagyis annak szabályozása volt, hogy irányukban hogyan is jusson kifejezésre az állami irányítás-ellenőrzés.

Lássuk tehát, melyek is voltak ekkor — azaz 1948 végén — az ún. közületi könyvkiadók és -terjesztők.¹⁵

Szikra Könyvkiadó (V., Vörösmarty tér 4.)

Az MKP Központi Vezetősége által Szegeden 1944 novemberében alapított kiadó az egyesülési kongresszus óta az MDP könyvkiadója. Formailag részvénytársasági szervezetben (Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat Nyomdai Rt.), a lényegét illetően a nyomdától, lapkiadástól immár teljesen függetlenül működve, ezidőre az ország legnagyobb könyvkiadója. Az 1947. évi 215 művet követően 1948-ban 321 kiadvánnyal jelentkezett a könyvpiacra: ez utóbbival minden más kiadót megelőzött. Könyvkiadói profilja rendkívül széles, még a mezőgazdasági szakkönyveket, zeneműveket, tankönyveket is magában foglalja. A kiadó 6 budapesti, 60 vidéki könyvesbolttal, kiterjedt ún. pártterjesztői (üzemi könyvbizományosi) hálózattal, továbbá könyvügynöki szervezettel rendelkezik. A központ és a budapesti boltok dolgozóinak létszáma ekkor 209 fő.

Sarló Könyvtermelő és Értékesítő Szövetkezet (VI., Andrássy u. 25.)

A Nemzeti Parasztpárt vezetői által 1945 nyarán Sarló Könyv és Film Termelő és Értékesítő Szövetkezet néven alapított vállalat munkája nem volt számottevő: 1947-ben, és 1948-ban 5—5 kiadvánnyal jelentkezett. A kiadót (amelynek egy könyvesboltja is van egyébként néhány hónapja — 1948 nyarán — Erdei Ferenc az NPP főtitkárának irányítása mellett újjászervezték, mostani nevét is ekkor kapta.

¹⁴ PI Arch. 276 f. 2/6—24.

¹⁵ A Fővárosi Bíróság Cégbírósági-irattár dokumentumai alapján. A vállalati létszámra vonatkozó adatok forrása: a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ Budapesti Igazgatósága irattára.

Népszava, a Szakszervezeti Tanács kiadóvállalata (VII., Erzsébet krt. 17.)

A két munkáspárt egyesülését követően a Szociáldemokrata Párt könyvkiadóját (amelyhez egy könyvesbolt is tartozik) a Szakszervezeti Tanács veszi át. A gazdaváltozás zökkenőmentes, sőt a Népszava könyvkiadó, amely 1947-ben — azaz az SZDP könyvkiadójaként — 60 kiadványt jelentetett meg, 1948-ban 76 kiadvánnyal jelentkezik. Az 54 főből álló apparátus nagyobb részét a kereskedelmi részleg (raktár, könyvesbolt, ügynökök) foglalkoztatja.

MSZMT Új Magyar Könyvkiadó (VIII., Bródy Sándor u. 16.)

Az 1945 nyarán a Magyar—Szovjet Művelődési Társaság könyvkiadói osztályaként megalakult kiadó 1948 óta vállalati szervezetben működik: 1947-ben 30, 1948-ban 57 kiadvánnyal jelentkezett. A kiadó dolgozóinak létszáma 32, közülük 8 ügynök.

Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézet (IV., Bárczy István u. 5.)

Az 1945 őszién a székesfőváros polgármestere által alapított intézet könyvkiadói tevékenysége ez idő tájt már kibontakozott: 1947-ben 80, 1948-ban 78 kiadvány látott itt napvilágot. A kiadó dolgozóinak létszáma — egy kis könyvesbolttal — 24 fő.

Kalász Könyvkiadó és Nyomda Rt. (VIII., Szentkirályi u. 47.)

A Magyarországi Tanítók Eötvös Alapja, amelyet 1875-ben Péterfy Sándornak, a magyar tanítóság szervezőjének kezdeményezésére segélyalapként hoztak létre, 1925-ben Kalász Aruforgalmi Rt. néven gazdasági vállalkozást alapított. A Kalász Könyvkiadó Rt. nevet 1929-ben vette fel, majd nyomdával is gyarapodva jelentős tankönyvkiadóvá vált. 1945 óta a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete vállalataként működik, 1948 végén 21 fős létszámmal.

Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat (V., Nádor u. 32.)

A társulat a magyar orvostudomány dualizmuskori újjászervezőjének, az *Orvosi Hetilap* alapítójának Markusovszky Lajosnak kezdeményezésére 1863-ban alakult azzal a céllal, hogy orvosi munkáknak magyar nyelven való kiadásával az orvostudomány működését és terjedését hazánkban előmozdítsa. A társulat 1945 ősztől a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete kiadói osztálya keretében működik: 1947-ben mindössze 2, 1948-ban 6 művet jelentetett meg. A szakszervezet székházában működik az Orvosi Könyvesbolt.

Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete és a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége kiadóhivatal (V., Szalay u. 4.)

Az 1946-ban alakult kiadóhivatal könyvkiadást nem, csupán szaklap és folyóiratkiadást végez, azonban a műszaki szakkönyvek kiadását és Műszaki Könyvesbolt nyitását éppen ez időszakban tervezi. (Az előbbire egyáltalán nem, az utóbbira 1949 nyarán került sor.)

„Horizont” Könyv és Zeneműárosító Kft. (VII., Vilma királynő út 45.)

Az 1947 áprilisában megalakult kft. — bár az okmányok ezt nem tükrözik — a Szovjetunió könyv-, folyóirat- és kultúrcikk külkereskedelmi vállalatának (közismert rövidítéssel a MEZSKNYIGÁ-nak) magyarországi képviselője, a Szovjetunióban megjelenő könyvek, folyóiratok, napilapok, zeneművek, hanglemezek, bélyegek, plakátok, kép- és szobor reprodukciók forgalmazását végezte három budapesti és öt vidéki könyvesbolttal. Rendezett továbbá orosz nyelv-tanfolyamokat is. A dolgozók létszáma: 19 fő + 12 nyelvtanár.

Szakszervezeti Tanács Könyvellátó Kft. (VII., Rákóczi út 10.)

1947 márciusában került sor annak az alapítólevélnek az aláírására, amellyel a Szikra, a Népszava és az Athenaeum, vagyis (mivel — mint jeleztük — az Athenaeumot a Szaktanács kiadójaként tartották ekkor számon) a két munkáspárt és a Szaktanács könyvkiadóinak képviselői a Könyvellátó Kft.-t létrehozták. A Kft. tárgya: könyvterjesztés, az üzemi könyvtárak megszervezése mellett azoknak könyvvel való ellátása. Ezt a munkát, amelyet 1947 júliusában kezdtek meg, most 20 alkalmazottal és mintegy 30 jutalékos üzletszerzővel — ügynökkel — végzik.

Ebben az időszakban a Könyvbizottságnak — mint jeleztük — az volt az álláspontja, hogy a könyvszakma további fejlődésének útja a trösztszerűen összefogott sajátos, de nem szakosított profillal rendelkező kiadóvállalatok fenntartása, következésképpen nem törekedtek arra, hogy az addig kialakult kiadói profilokon változtassanak. A Könyvhivatalt inkább olyan gondok foglalkoztatták, mint a Magyar Szovjet Művelődési Társaság főtítkárának javaslata: az Új Magyar Könyvkiadót változtassák nemzeti vállalattá, magyarán: államosítsák. A javaslatot a kiadó gazdasági természetű gondolai szülték: amikor a kiadó megkapta a szükséges hitelt, a főtítkár a javaslatát visszavonta.

A Kalász Könyvkiadó államosítását viszont a Tankönyvkiadó N. V. létesítésével összefüggésben a Gazdasági Főtanács kezdeményezte. Ez a szak-szervezet vezetőinek heves ellenkezését váltotta ki, és bár a GF ezzel kapcsolatban meghozta a határozatot, a végrehajtásra, azaz a Kalász államosítására (újabb GF határozattal) fél év múlva került sor.

A Szakszervezeti Tanács Könyvellátó ügyében a Könyvbizottság olyan határozatot hozott, hogy a kft. tulajdonjogilag menjen át a Szaktanács birtokába. Ennek végrehajtására nem került sor: a Könyvellátót 1949 májusában a Könyvterjesztő N. V. vette át.

A közületi kiadók tehát, bejelentve, hogy önkéntesen csatlakozni kívánnak a könyvkiadók trösztjéhez, ha nem is zavartalanul, de folytatták működésüket.¹⁶

*

Számot szeretnénk adni azokról az elképzelésekről is, amelyek az állami könyvkereskedelem új szervezetének kialakítására vonatkoztak. E feladat végrehajtását az nehezítette, hogy a kiadói részlegekhez tartozó, immár állami tulajdonban levő könyvraktárakon és könyvesboltokon kívül a könyvkereskedelem nem rendelkezett olyan központi apparátussal, amely magja lehetett volna a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalatnak, a KNV-nek. Igaz, amikor az IBUSZ állami tulajdonba került, egy kis leányvállalatát, az IBUSZ-pavilonokat könyvekkel ellátó és a folyóiratimporthoz lebonyolító Könyvkereskedő Rt.-ot is államosították. Jelentéktelen, kis létszámú apparátussal rendelkezett ugyan, Vértés György mégis erre kívánta alapozni a könyvterjesztés új szervezetét. Ezt tartalmazza az a tervezete is (címe: Feljegyzés a magyar könyvterjesztés kiépítéséről), amelyet az illetékes szervekhez Vértés György eljuttatott és amely szerint a vidéki könyvkereskedelmet az IBUSZ-pavilonok látnák el könyvekkel. E tervezet saját, állami könyvesbolti hálózat kiépítésének lehetőségét vagy szükségességét fel sem veti, a KNV feladatává teszi azonban a könyvtárak és közületek könyvellátását, új propagandamódszerek bevezetését (pl. a könyvárusítás bevezetését a falusi szövetkezeti boltokba, a vidéki mozikba, a traktorállomásokon, az országos vásárokon stb.), a könyvexport és -import lebonyolítását és a tankönyvellátás megszervezését.

¹⁶ Az államosított könyvkiadók trösztjéhez való önkéntes csatlakozás törekvését az az elképzelés szülte, hogy a létesítendő központi szerv trösztként fogja össze a kiadókat. Az államiakat „hivatalból”, a közületi kiadókat pedig akkor, ha csatlakoznak. Mint ismeretes, az Országos Könyvhivatal létesítését elrendelő kormányrendelet hatósági jogkört biztosított a Könyvhivatalnak, a közületi kiadókkal való kapcsolatát ez szabta meg.

Külön gondot okozott már a tervezetés időszakában is a KNV és a Szikra közötti viszony meghatározása. A Könyv hivatal ui. törekedett az államosított kiadók könyveit — a létesítendő KNV útján — az üzemekbe bevinni, ez azonban a Szikra érdekeit sértette. Hiszen a Szikra akkor már meglehetősen jól kiépített üzemi könyvbizományosi hálózattal rendelkezett, és mindent megtett, hogy a saját és ne más kiadók könyvei kerüljenek ott árusításra. Vértés György nem titkolta véleményét: ha az „állami könyvek” bekerülnek az üzembe, a Szikra eddigi összforgalma csökkeni fog. A Szikra mindent megtett azért is, hogy azokban az üzemekben, ahol a bizományosi hálózat még nem volt kiépítve, kizárólag saját ügynökei terjeszthessenek könyvet. A versenyben a Szikra a megszerzett előnyét minden eszközzel, hatalmi eszközökkel is, fönn kívánta tartani. Hosszas tárgyalások eredményeképpen végülis abban sikerült megállapodni, hogy az üzemi könyvterjesztés megszervezése a KNV feladata lesz, úgy azonban, hogy az üzemi könyvszolgálat egyben a Szikra-lerakat funkcióját is betölti.¹⁷

A kiadói részlegeknek a nyomdákra való leválasztására (azaz önálló állami könyvkiadók), valamint a KNV létesítésére azonban 1948 folyamán már nem, hanem csak 1949 első felében került sor.

SÁNDOR VARGA

L'édition et le commerce du livre Hongrois en 1948, l'année du tournant

En Hongrie, c'était en 1948 que le tournant politique est survenu, au cours duquel le pouvoir démocratique populaire s'est évoluée en une dictature du prolétariat. C'est pour cela que la littérature politique appelle 1948 l'année du tournant.

Notre étude poursuit les événements de cette année mouvementée de l'édition et du commerce du livre hongrois. Elle présente la situation du métier du livre au seuil des étatisations, puis elle passe en revue les grandes imprimeries, étatisées le 25 mars 1948, employant plus de cent ouvriers, qui avaient aussi une section d'édition qui pouvaient donc former la base de l'édition du livre étatisée.

Après la fusion des deux partis ouvriers, le Comité du Livre a été créé au dedans du cadre du parti réuni, le Parti des Travailleurs Hongrois, avec la tâche de diriger la réorganisation du métier du livre, puis, un décret du gouvernement a créé le Bureau National du Livre qui était le premier organe d'état à diriger et contrôler le métier du livre.

L'étude présente le travail de ces organes au cours de l'année 1948, les éditeurs publics (les éditeurs fonctionnant dans la propriété des partis, des syndicats et des organisations de masse) et les conceptions qui tâchaient de trouver une issue de cette situation critique du métier du livre.

Mais 1948, l'année du tournant n'a pas amené le tournant définitif dans le métier du livre, elle ne l'a que préparé, parce que, la création des entreprises nouvelles de l'édition et de la propagation du livre et la formation d'une organisation nouvelle n'ont été réalisées qu'au cours de l'année suivante.

¹⁷ PI Arch. 276 f. 2/6—1. és 29.

A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája

A dokumentumok történeti szempontból történő gyűjtésének és regisztrálásának egyik legjellegzetesebb és legelterjedtebb szempontja az ún. patriotika. Ez azt jelenti, hogy egy-egy nemzet szemszögéből nézve látják és vizsgálják az elmúlt idők emlékeit, legyen az muzeális tárgy, levéltári irat vagy könyvtári dokumentum. Ez utóbbiakat világszerte általában négy kategóriában kezelik: nyelvi, területi, személyi és tartalmi. Ugyanezeknek a szempontoknak megfelelően folyik már alapítása óta a magyar nemzeti könyvtárban, az Országos Széchényi Könyvtárban a hungarika gyűjtése, valamint ezek bibliográfiai regisztrálása is.

Az elmúlt évtizedek során a hungarika fogalommal kapcsolatban egész sor elvi és gyakorlati probléma merült fel, amint ezt a könyvtári dokumentumok sokrétősége szinte szükségszerűen hozza magával. Az idők folyamán ezek tisztázására szükségesnek látszott az eddigi tapasztalatok összegezése és a problémákkal kapcsolatos elvi állásfoglalás. 1977-ben a kodifikálást egy erre a célra létrehozott alkalmi munkacsoport elvégezte az Országos Széchényi Könyvtárban, amelynek szövegét azután — némi módosításokkal — mind a könyvtár Vezetői Tanácsa, mind az MTA és a KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága jóváhagyta. (*A könyvtári dokumentumok magyar vonatkozásai. (Hungarikum meghatározás.)* [Bp.] (1977.) OSzK. 11 l. [Soksz.]

Az utóbbi két évszázad során beállott jelentős változások miatt a hungarika meghatározás azonos szempontok érvényesítésével természetesen nem lehetséges a kezdetektől a mai napig. Az ez irányú vizsgálódások során három korszakhatár volt felismerhető: az első 1800, amely a nemzeti öntudat hazai ébredésének századfordulónyi pontossággal történő megjelölése, a második 1918, vagyis a korábban tartós államhatárok új megvonásának esztendeje, a harmadik 1945, azaz a mai Magyarország születésének éve. A fenti évszámokkal kijelölt négy korcsoport (a kezdetektől 1800-ig, 1801—1918, 1919—1944, 1945-től napjainkig) hungarika meghatározása egymás között számos, sok esetben jelentős eltérést mutat.

Az 1800. évvel záródó, legrégebbi időszak nem csupán a hazai történelmi fejlődés szempontjából képez egységet, de egyben pontosan fedi a régi nyomtatványoknak nemzetközileg is egyre általánosabban elismert korcsoportját. Ez az a századforduló, amely előtt a kiadványokat többségükben feudális viszonyok között kézzel, majd utána már a kapitalizmusban, ill. a szocializmusban géppel nyomtatták. A fentiek szerint tehát helyes a régi, hungarika nyomtatványok időhatárát is az 1800. záróévvvel megvonni, amint ez még a hatvanas években az RMNy-vállalkozás elvi kérdéseinek tisztázása során megtörtént.

A régi hungarika dokumentumok bibliografizálása terén a múlt század utolsó negyedében — tehát viszonylag rendkívül rövid idő alatt — világviszonylatban is jelentős eredményt mondhat magáénak Magyarország. Szabó Károly és Petrik Géza publikációi e nyomtatványok jelentős kategóriáit vették számba, és az abba tartozó kiadányok ezreit regisztrálták. A *Régi Magyar Könyvtár* (RMK), Szabó Károly ma is joggal és tisztelettel megcsodált vállalkozása: a négy hungarika kategória közül az első három feltárását végezte el az 1711. záróévvél. Az első kötet (1879) a nyelvi, a második (1885) a területi, a harmadik pedig két részben (1896—1898), amelyet Szabó halála után már Hellebrant Árpád fejezett be, a szerzői hungarika máig is nélkülözhetetlen bibliográfiája. Petrik Géza *Magyarország bibliographiájának* négy kötete (1888—1892) pedig mind a négy hungarika kategóriát figyelembe vette, és az 1712—1860 közötti időkört tárta fel.

Így a századfordulóra csupán az 1712 előtti, tartalmi hungarika nyomtatványok regisztrálása hiányzott. Erre azóta sem vállalkozott senki sem. Szerencsére még sem maradt ez egészen fehér foltként, mert a nagy gyűjtő, Apponyi Sándor e század elején négy kötetben közreadta rendkívüli értékű és pontosan e kategóriába tartozó könyvtára nyomtatott katalógusát (*Hungarica*. München 1900—1927), amely gazdagságával szinte bibliográfiai értékkel is bír. Valóban kevés ország mondhat magáénak ilyen korán és viszonylag ilyen teljes retrospektív, nemzeti bibliográfiai rendszert, mint éppen hazánk.

Azonban az elmúlt száz év során a könyvgyűjteményeket mind itthon, mind külföldön egyre pontosabban és teljesebben tárták fel. Így egyre több és több olyan hungarika dokumentum kerül állandóan elő, amely Szabó, Petrik és Apponyi említett összeállításában nem szerepel. Különösen a nyelvi és területi hungarika volt az, ahol a kiegészítés igénye, majd megvalósítása jól érzékelhető. Már 1912-ben napvilágot látott Sztripszky Hiador *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—2. kötetéhez c. bibliográfiája*, amely mintegy három évtized szétszórtan publikált adatait foglalta össze. Jóval később, csak 1971-ben és a már időközben felismert 1800. záróév miatt a 18. századra korlátozva jelent meg a nyelvi és területi hungarika nyomtatványok kiegészítő bibliográfiája Petrik művéhez, mint annak ötödik kötete az OSZK gondozásában.

Ugyancsak a primérek tekintett, két első, hungarika kategória volt a tárgya a többi erőfeszítésnek a hatvanas évek elejétől kezdve. Ennek eredményeként jelent meg 1971-ben a *Régi Magyarországi nyomtatványok* címmel az MTA és az OSZK közös vállalkozásának eredményeként ugyancsak a nyelvi és a területi hungarika összeötvözésével a retrospektív, magyar nemzeti bibliográfia a korábbinál jóval igényesebb, újra történő feldolgozása az 1600. évvel bezárólag. Ennek folytatása, vagyis a 17. századi hazai, továbbá a külföldön megjelent magyar nyelvű nyomtatványoknak rendszeres feltárása az OSZK egyik munkacsoportjának immár állandó feladata. Elkészült már ennek során a második kötet (1601—1635) kézirata, míg a hátralevő évtizedek anyaga előreláthatólag még három további kötetet (1636—1660, 1661—1680 és 1681—1700) fog megtölteni.

Ugyancsak már évek óta folyik az OSZK-ban a további, rendszeres, kiegészítő anyaggyűjtés a 18. századi nyelvi és területi hungarika nyomtatványok körében, amelyről rövid ismertetés is napvilágot látott e folyóirat lapjain (1977. 285—286. l.). Itt is számolni lehet újabb adalékkötet (Petrik VII.) megjelen-

tetésével, amelyet az egész századra kiterjedő és minden korábbi feltárást felölelő összegezés követ majd.

Elmondható tehát, hogy a régi, hungarika nyomtatványok bibliografizálása területén az első két csoport (nyelvi és területi) feltárása jól kimunkált elvi alapokon a gyakorlatban is biztatóan halad előre, ha végeleges befejezéséhez még sok-sok évre is van szükség. Így tehát elérkezettnek tűnik az idő, hogy most már a harmadik és negyedik (személyi és tartalmi) hungarika kategória munkába vétele is szóba kerülhessen.

E két területen az előbbre jutást sokáig mindenekelőtt gyakorlati problémák nehezítették. Nyilvánvaló, hogy a rendelkezésre álló és viszonylag csekély erőknél szétforgácsolódásához vezetett volna, ha a nyelvi és területi hungarika új feltárási megindításával párhuzamosan további vállalkozások is elkezdődtek volna e területen. Most, hogy ilyen veszély már nem fenyeget, realissá vált annak lehetősége, hogy a régi, nyomtatott, hungarika dokumentumok további területei legyenek bevonhatók a kiegészítő, ill. újra történő bibliografizálásba.

A gondok következő forrása ezek után az elvi kérdések tisztázása volt. Az OSZK-ban legutóbb elkészített és a fentiekben már említett hungarika meghatározás e téren is rendkívül nagy segítséget nyújtott. Világossá vált, hogy mind a III. (személyi-intézményi), mind a IV. (tartalmi) hungarika több további alcsoportra tagolódik:

„Minden könyvtári dokumentum, amelynek szellemi létrehozásában — teljes egészében vagy legalább egy önálló részében — . . .

III. A. . . . Magyarországon született, illetve az alkotás idején itt megtelepedetten tevékenykedett személy közreműködött.

III. B. . . . Magyarországon tevékenykedett vagy magyar vonatkozásban illetékes testület (állami, egyházi stb. hatalommal felruházott személy) közreműködött.

III. C. . . . magyarországi jogi vagy természetes személy részére készült.

III. D. . . . fizikai létrejöttében magyarországi személy (vö. III. A.) közreműködött.

III. E. . . . magyarországi személy, testület (vö. III. A. és III. B.) tulajdonából származik.

IV. A. . . . tárgya a magyar nyelv (összehasonlító kontextusban is).

IV. B. . . . Magyarországnak vagy annak valamelyik területi egységének lakóit, testületeit vagy ezek bármely tevékenységét ismertetik.

IV. C. . . . magyarországi személy(ek), illetve testület(ek) (vö. III. A. és III. B.) ismertetésére, ábrázolására törekszik.”

Mindebből kiviláglik, hogy a hungarika kategóriák meglehetősen szerteágazó szempontok szerint tagolódnak. Ezért mind elméletben, mind gyakorlatban hiba lenne ezek valamennyiének bibliográfiai regisztrálását egyszerre és azonos módszer alapján megkísérelni. A két kategória közül a III. (személyi) és azon belül is annak első két csoportja, az ún. szerzői hungarika az, amelyet súlyosabbnál és a vele szemben támasztott igényeknél fogva a többi megelőzve kell munkába venni. Ez a kategória lényegében megfelel az RMK. III-nak, amint az RMNy összevontan tartalmazza az RMK. I—II-t.

Itt kell rögtön leszögezni, hogy a fenti leszűkítés semmi esetre sem jelenti a többi (III. C—E. és IV. A—C.) csoport jelentőségének tudatos figyelmen kívül hagyását, azonban világosan kell látni, hogy a III—IV. kategória teljes feldolgozása együttesen mind elméletileg, mind gyakorlatilag elhibázott lenne. Az egymástól eltérő jellegű csoportok feldolgozásához ugyanis nyilván más és más módszer kell alkalmazni. Ráadásul az óriási, ma még szinte beláthatatlan mennyiség önmagában is megbénítaná az ilyen kísérleteket. Amint a

szerzői hungarika bibliográfiai regisztrálása majd ugyanolyan előrehaladott stádiumba kerül, ahol ma az RMNy-vállalkozás tart, akkor helyes, sőt szükséges is lesz a következő, az ún. tartalmi hungarika (III. C. és IV. A—C.) ügyét elővenni.

A régi, hungarika nyomtatványok bibliografizálásának következő lépcsője tehát a szerzői kategória kell hogy legyen. Bár ez, amint erről már szó esett, lényegében a Szabó-féle RMK. III. új feldolgozása, mégis számos rész kérdésben elvi problémák előzetes tisztázását tette szükségessé még a munkálatok megindítása előtt. Az OSZK már említett hungarika meghatározása ezek közül már igen sokat tisztázott, ami biztos kiindulást jelentett a továbbiakban. Mégis, hogy ne csupán elméleti okoskodásra, de gyakorlati tapasztalatokra is lehessen támaszkodni az újra és újra felmerülő részletproblémák megoldásában, „kísérleti nyúlként” egy sok szempontból is érdekes, a 16. században élt személy nyomtatásban megjelent műveinek regisztrálása szolgált. Bartholomaeus Georgievitsről van szó, aki a mohácsi csatavesztést követően került több évtizedes török rabságba, majd onnan megszökve Európa számos országát bejárta. Több művet írt a törökökről, amelyek 1544-től vagy két évszázadon át száznál is több kiadásban jelentek meg.

Már eme egyetlen személy tevékenységének áttekintése során is rengeteg olyan részletkérdés merült fel, amely tisztázásra szorult. Ugyanakkor az is világos, hogy bármilyen nagy és széles körű volt Georgievits munkásságának elterjedtsége, minden nehézség egyedül ebből és előre nem tisztázható. A kiadványok bibliográfiai feltárása során ugyanis mindig újra és újra napvilágra kerülnek olyan részletkérdések, amelyekre előzetesen, kizárólag spekulatív úton nem lehet gondolni, de nem ritkán ilyenek még hosszabb tapasztalat során sem merülnek fel. (Szolgáljon erre itt példának a csak részben magyar nyelvű nyomtatványok hungarikává történő minősítésénél először az RMNy második kötetének szerkesztése során előfordult eset. Christoph Lackner egyik latin nyelvű színművében, amelyet 1617-ben Frankfurtban nyomtattak (RMK. III. 1189), első látásra értelmetlennek tűnő sorok is láthatók. Kiderült, hogy ezek magyar nyelvűek, de a szavak betűit fordított sorrendben szedték, mert azok nem mindegyike tűrte volna különben a nyomdafestéket.)

A szerzői hungarika meghatározásának alapvető és egyben legjellemzőbb szempontja az, ha annak írója „Hungarus” volt, vagyis Magyarországon született. Ez természetesen nem vetíthető vissza a honfoglalás előtt születettekhez: pl. az egykori Sabariában született, de különben a franciaországi Tours városáról elnevezett Szent Márton. Magyarország területét a hazai retrospektív nemzeti bibliográfia részére már az RMNy-munkálat megindulása során pontosan kijelölték, hiszen ez ott, a területi hungarika esetében elengedhetetlen előfeltétel volt.

A származási hely a feudális korszakban ugyanis rendkívül fontos szempont volt, és ennek helyét (ország, országrész, megye, város stb.) — különösen latinos formában — a művelt emberek jelentős része a nevében jelzős alakban (Hungarus, Transylvanus, Saladiensis, Budensis stb.) általában fel is tüntette. Ez a jelző többnyire mindenkit elkísért a haláláig, akár itthon tevékenykedett, akár külföldön, igazolva egyben a születési hely fontosságáról az előbbieken állítottakat.

Gond természetesen akad ezzel kapcsolatban is. Így a „Pannonius” megjelölés, amelyet a humanizmus hatására sokan és szívesen használtak (pl. Janus Pannonius), nem kizárólag a „Hungarus” szinonimája volt. A római

birodalom Pannonia tartományának ugyanis része volt a mai Bécs—Pozsony—Sopron-háromszög is. Ennek tudható be, hogy Bécs városa humanista név-alakjainak egyike, amelyet különösen a 16. század első felében használtak szívesen a kiadványokon a nyomdahely megjelölésére, Vienna Pannoniae volt. Ez tehát kis „csapda”, amitől óvakodni kell, nehogy ezzel egyes bécsiek és Bécs környékiek is akaratlanul Hungarusnak minősüljenek.

Ezzel szemben Hungarus az is, aki ezt vagy ennek szinonimáit használja neve mellett, de közelebbi születési helye valamelyik más (társ)országban (pl. Horvátország) volt. Ugyancsak hazai személynek tekintendők azoknak a családoknak tagjai is, akiket a hazai történeti és irodalomtörténeti szakirodalom magyarként tart számon (pl. Zrínyi). Miután itt esetleg bizonytalanságok is keletkezhetnek egymástól eltérő megítélések esetén, szükséges az ilyen családok neveiből következetesen vezetett jegyzéket összeállítani.

Közelebbi adatok hiányában Magyarországon születettnek, azaz Hungarusnak kell vélelmezni mindenkit, aki magyarul írt, vagy családi neve egyértelműen magyar (pl. Szabó), ill., aki anyanyelvének a magyart tekintette. (Ilyen pl. a fentiekben már említett Bartholomaeus Georgievits, aki délszláv neve és származása ellenére az általa írt magyar nyelvű szövegeket „in vernacula sua Hungarica” megjelöléssel közölte. — (*Magyar Könyvszemle* 1977. 375—381.)

A magyarországi születésű személyek valamennyi szellemi alkotása hungarikának minősül tekintet nélkül arra, hogy azt mely országban írták, vagy hol nyomtatták.

A szerzői hungarika következő, az előbbinél jóval szűkebb kategóriáját azok alkotják, akik külföldön születtek ugyan, de Magyarországon az alkotás idején megtelepedetten tevékenykedtek. Magyarországi hivatalukat ezek nevük után sokszor a munkájukon is feltüntették (pl. pastor Leutschovien-sis). E személyeknek tehát kizárólag csak a Magyarországon készített írásai tartoznak a szerzői hungarika fogalma alá, míg a korábbi vagy későbbi külföldi tartózkodásuk során létrejöttek nem. Teljes egészében kívül esnek a szerzői hungarika kategórián azoknak alkotásai, akik nem tartósan megtelepedetten, hanem csak mint átutazók vetették papírra Magyarországon pl. éppen itteni élményeiket.

Szerzői hungarikának minősülnek továbbá azok a művek, amelyek szellemi létrehozásában olyan természetes és jogi személyek (intézmények, testületek) működtek közre, akik hazai vonatkozásban illetékesek voltak. E munkák legjellegzetesebb csoportjai a jogi rendelkezések (pl. *Articuli diaetales Poseniensis*), valamint az egyházi szertartás- és énekeskönyvek (pl. *Missale Strigoniense, Ödenburgisches Gesangbuch*). De ide tartoznak azok az anonim munkák is, amelyek külföldön működött, magyar jellegű intézmények (pl. a Pázmány-féle bécsi kollégium, egyetemek magyar burzái) kiadványaként láttak napvilágot. Külföldi uralkodó nyomtatott rendelkezései csak akkor tartoznak a szerzői hungarika kategóriába, amennyiben ezekben kifejezetten mint magyar király intézkedett Magyarországgal kapcsolatos ügyekben. Önmagában az a körülmény, hogy valakinek a címei között magyarországi méltóság is szerepel, még senkit sem minősít „Hungarus”-nak.

Itt tisztázandó a levéltári jellegű nyomtatványok kérdése is. Amint ez már az RMNy-munkálatok során kiderült, a 18. század derekától egyre nagyobb számban készültek többnyire a belső ügyvitel számára ilyen kiadványok. Míg a 18. század derekáig ezek száma nem volt túl magas, Mária Terézia ural-

kodása során, majd az azt követő évtizedekben egyre több készült belőlük. Az impresszum —, de különösen a címlapnélküliség arra utal, hogy ezeket nem kívánták széles körben forgalomba hozni. Inkább olyan levéltári iratoknak tekinthetők tehát, amelyeket kézírásos másolás helyett — nyilván a szebb kivitel és a magasabb példányszám igénye miatt — kinyomtatottak. Ezért az 1751—1800 között az országos és helyi, világi és egyházi testületek, ill. azok tisztségviselői hivatalos ügyintézésük során keletkezett iratok nyomtatott változatai, amennyiben azok címlap és impresszum (a nyomtatás helye, éve és nyomdája) nélkül jelentek meg, már az RMNy-vállalkozás során kizárásra kerültek. Ezzel a szükségszerű önkorlátozással élni kell a szerzői hungarika bibliografizálásánál is.

Az eddigiekben a hungarika szerzők fogalma került tisztázásra. Ezek három csoportja tehát: a hazai születésű személyek, a Magyarországon tartósan megtelepedettek, valamint a hazánkban illetékes, ill. külföldi magyar testületek. A továbbiakban pontosabbá kell tenni a fentiekkel kapcsolatban a „szellemi közreműködés” értelmét, hiszen ez nyilván többféle és sokrétű tevékenység gyűjtőkifejezése. Mindenekelőtt ebből egyértelműen kirekesztendő a dokumentumoknak kizárólag fizikai létrejöttében (nyomdászok, könyvkötők stb.) részt vevők. A szellemi közreműködésnek három lényeges kategóriája különböztethető meg: a szerző, a részlet írója és a közreműködő. Ezek mindegyike további alcsoportokra tagolódik:

A szerző mindenekelőtt a mű írója (több alkotó esetén társszerzője), továbbá a folyóirat szerkesztője is, hiszen a 18. században e periodikumok szövegezése még szinte teljes egészében rájuk hárult. Ide sorolandók a felsőfokú oktatási intézmények magasabb fokozatot adó vizsgáztatói (praeses) is, akik a kinyomtatásra kerültek és a vizsgázó által megvédendő tételeket akkoriban általában maguk dolgozták ki.

A részlet írója a gyűjteményes munka egyes részművének, valamint a folyóirat cikkének szerzője továbbá az irodalmi adalék (előszó, üdvözlés, alkalmi köszöntés stb.) írója, valamint a kommentár alkotója.

A közreműködés egyéb formái különösen sokrétűek lehetnek. Ide tartozik: az átdolgozó, aki valamely szöveget átalakít (rövidít, bővít, ill. több szöveget összeötövez), a szöveg közreadója, akinek nem célja a változtatás (sajtó alá rendez, válogat stb.) a vizsgázó (disszerens, respondens), a fordító és végül az illusztrátor.

Hátra van még annak tisztázása, hogy a fentiekben meghatározott Hungarus-szerzőknek a most körvonalazott szellemi közreműködésével 1801 előtt nyomtatásban megjelent alkotása mikor tekintendő „önálló résznek”, amely tehát a bibliográfiai regisztrálásnak harmadik és utolsó feltétele. Ehhez elég akár csak egyetlen disztichon is, ha az a kiadványon belül a többitől tartalmilag és formailag elkülönül. Áll ez arra az esetre is, ha az önálló résznek tekinthető alkotás — akár egészében, vagy csak részben — elkülöníthető módon beépült egy másik szerző művébe (pl. a törökökről szóló értekezés függelékét képező török szójegyzéket más, idegen szerző saját munkájába emelte át). Nem szükséges, hogy a Hungarus szellemi közreműködése a szövegben név szerint is feltüntetést nyerjen, elég ha az más forrásból (pl. szövegösszevetés, szakirodalom) megnyugtatóan megállapítható. Ha azonban az elkülönítés szándéka nem ismerhető fel, ill. az csupán önállóan töredékét képezi az eredeti alkotásnak (pl. egy külföldi idéz egy Hungarustól), úgy ez esetben a nyomtatvány már nem tekinthető szerzői hungarikának.

A dokumentumok akkor is szerzői hungarikának minősülnek, ha azok szellemi létrehozásában többen is részt vettek, ill. a feladatot másokkal megosztva végezték, feltéve, hogy legalább egyetlen, önálló részében Hungarus is közreműködött. Ez érvényes az olyan közjogi megállapodásokra is (pl. békeszerződés), ahol az egyik fél Magyarország. Ha azonban a külföldi, nem magyar jellegű tanintézetben a kollektív szerzők (pl. nomina offerentium) csoportjában csupán néhány, az összlétszám egyharmadánál kevesebb Hungarus akad, úgy ezt nem lehet szerzői hungarikának tekinteni.

A Hungarus szellemi közreműködő(k) részvételével keletkezett művek minden más nyelvre történt fordítása természetesen ugyancsak szerzői hungarika. Ha valamelyik nyomtatvány a hungarika meghatározás több kategóriájába is sorolható, bibliográfiailag csak egyetlen, az I—IV. kategória (nyelv, terület, személy és tartalom) közül a legkisebb sorszámú hungarika-csoportban kerül regisztrálásra. Így nem a szerzői hungarika (III.), hanem a nyelvi (I.), ill. területi (II.) kategóriába tartoznak tehát a Hungarus szerzőknek részben vagy egészben magyar nyelvű, ill. hazai megjelentetésű kiadványai.

Az elvi és gyakorlati problémák előzetes tisztázása után, amennyire ez csak lehetséges, végig kell gondolni és ki kell alakítani a régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliografizálásának munkamódszerét. A feladat szervezett megoldásának három fő munkafázisa: az adatgyűjtés, a feldolgozás és a feltárás.

Az adatgyűjtés szempontjait a fentiekben előadottak lényegében kijelölték. A tényleges munka végrehajtása során a legelső feladat a szerzői hungarika (személyi és intézményi) névjegyzékének elkészítése, hiszen ez képezi minden további munka alapját. Betűrendes cédulakatalógus formájában alakítható ez ki legjobban, amely az összes Hungarusnak minősülő jogi vagy természetes személy adatait tartalmazza, aki valamilyen 1801 előtt készült nyomtatvány szellemi létrehozásában közreműködött. Az esetleges tévedések elkerülése végett ez a nyilvántartás tartalmazza majd azoknak a Hungarus szerzőknek adatait is, akik csak magyarul írtak (I. hung. kat.), vagy akiknek művei kizárólag Magyarországon láttak napvilágot (II. hung. kat.). Túlnyomó részét azonban mégis csak az idegen nyelven és külföldön publikálók, vagyis a szerzői hungarika kategóriába (III. A. és III. B.) tartozók fogják kitenni. Így megfelelő öszkép áll majd rendelkezésre, hiszen sok olyan személy van, akinek az írásai nem csupán egy, de két vagy akár három hungarika kategóriába is tartoznak.

E nyilvántartás feladata, hogy egységes rendben áttekinthetővé váljanak a szóban forgó személyek legfontosabb és legjellemzőbb adatai. Vigyázni kell ugyanis, hogy ugyanaz a személy — az esetleg eltérő névformái (nyelvi, alaki vagy írásváltozat) ellenére is — csak egyetlenként szerepeljen. Ugyanakkor természetesen törekedni kell arra is, hogy az azonos nevű, de mégis különböző személyek egymástól biztonságosan elkülönüljenek.

Mindezek megvalósítása érdekében elengedhetetlenül szükséges az ún. egységesített névalak kijelölése, míg az ettől eltérő és az eredeti dokumentumokban, ill. a szakirodalomban előforduló összes többi formáról külön-külön utaló készül a forrás feltüntetésével (pl. Kovács István (Színnyei V. 555.) — Kovács István). Az egységesített névalak kijelölése a legfontosabb és mértékadó források értékelő sorrend szerinti alkalmazásával történik (pl. eltérő névformák esetében az új magyar irodalomtörténet által használt és nem a Színnyei-féle). Kialakítandónak tűnik bizonyos szabályzat is, hogy forrás hiányá-

ban, ill. ellentmondásos gyakorlat esetén (pl. a kettős nevek) következetes állásfoglalásra kerülhessen sor. Megfontolandó, hogy az eltérő névalakok megkülönböztetése milyen mélységig történjék. Helyesnek látszik az I és J, ill. az U és V betűket — mindenekelőtt a korábbi századok bizonytalan ortográfiai gyakorlata miatt — az eredeti nyomtatványokból nem betűhíven, hanem a kiejtésnek megfelelő alakban rögzíteni.

Éppen a megnyugtató azonosítás végett az egységesített névalaknál — az eltérő névformák összesítésén kívül — szepel itt még a születési hely (világosan megkülönböztetve a hazait a külfölditől) és az év, valamint a halálozás ideje, továbbá, hogy milyen beosztásban tevékenykedett az illető. Külföldi születésűeknél ebből csak a magyarországi hivataluk kerül regisztrálásra, de annak időkorével együtt. Ha munkaköréből több is ismeretes, úgy a legmagasabb méltóság (pl. püspök) feltüntetése is elégséges ezen a helyen. (Pl. Kovács István; Gyöngyös 1666—1699; Kassa 1697-től kamarai titkár — Müller, Johann; Leipzig 1555—1599; Lócse 1590—1592 ev. lelkész.) Ugyanebben a nyilvántartásban, de külön betűrendben kerülnek regisztrálásra a személynevekhez nem köthető és szerzői hungarikát létrehozó intézmények. Egységesített névalakjuk meghatározásához az OSZK címfelvételezésének a testületi szerzőkre vonatkozó gyakorlata legyen a mértékadó.

E nyilvántartáshoz szilárd alapul szolgál Szinyei József hatalmas biobibliográfiája. Az ebben regisztrált több mint ötezer Hungarus, akiknek tevékenysége 1801 előtt kezdődött, jó kiindulópontot nyújt a további kiegészítésekhez. De más, hasonló, külföldi összeállítások is nemegyszer igen nagy mennyiségű és sokszor forrásértékű adatokat tartalmaznak. Szolgáljon erre például a Sommervogel-féle jezsuita biobibliográfia, amely mintegy ezer Hungarusról ad számot.

A gyakorlati adatgyűjtés alapjául a fenti szerzői hungarika nyilvántartás adataiból — kivéve az utalók forrásait — összeállítandó névjegyzék szolgál majd, amely belső használatra kerülne sokszorosításra. Ez a jegyzék véglegesen természetesen soha le nem zárható, hiszen állandó kiegészítéseket és javításokat igényel majd, ami újabb és újabb listák összeállítását és sokszorosítását fogja szükségessé tenni, de nyilván a későbbiekben egyre szűkebb terjedelemben, ill. ritkább időközökben. Ha a jegyzékek száma majd megnő, úgy kumulálással kell egyszerűsíteni ezeknek különben egyre nehezebbé váló használatán.

Az így összeállított listák nyújtják majd a bázist ahhoz, hogy a betűrendre épülő forrásokban (bibliográfiák, biográfiák, katalógusok) szerzői hungarika után lehessen kutatni. Természetesen a kiegészítő jegyzékekben szereplő nevek visszakeresése forrásonként újabb és újabb feladatot jelent. Ezért szükséges pontosan vezetni, hogy pl. melyik gyűjtemény melyik részlegében melyik lista adatait ellenőrizték már. Gondosan kell vigyázni, hogy egy-egy jegyzék teljes névállománya az összes munkafázison átessen, de ugyanakkor arra is, hogy csak egyszer!

Az adatgyűjtés forrásai igen sokrétűek, amelyek közül a legmegbízhatóbb egyedül maguk az eredeti nyomtatványok, amelyeket nemcsak könyvtárak, de levéltárak és múzeumok is őriznek. A legfontosabb lelőhelyek a hazai gyűjtemények, hiszen a regisztrálásra kerülő szerzői hungarika legnagyobb sűrűségben ezekben található. Csaknem azonos a helyzet a történelmi Magyarország más területein (Szlovákia, Erdély, Vajdaság, Burgenland). A többi külföldi gyűjtemény közül egyrészt a közvetlen szomszédságban (Bécs, Krakkó

stb.) levők, másrészt a legjobban feltárt és jelentős könyvtárak (pl. British Library, Göttingen) állománya vizsgálendő át. Történhet ez részben a már valamilyen formában publikált katalógusok itthoni átnézésével, részben a publikálatlan nyilvántartásokban helyszíni kutatással. Az RMNy-nyel szemben, ahol a legfontosabb szempont a nyomdahely volt, a szerzői hungarikát a könyvtárakban általában viszonylag könnyebb kikeresni, hiszen a katalógizálás alapja többnyire a szerző neve.

Természetesen a már említett másodlagos forrásokra is támaszkodni kell, amilyenek a bibliográfiák és biográfiák. Ezek közül messze kimagaslik, és 1711. évvel bezárólag rendkívül biztos bázist nyújt a munkálathoz a szerzői hungarika speciális bibliográfiája, a Szabó-féle RMK. III. 4831 tétele. Az 1712—1800 közötti korszak anyagát viszont még előbb ki kell bontani Petriknek az 1712—1860 időszakot felölelő kézikönyvének négy kötetéből. Az alapvető, hazai, tudományos folyóiratok átnézése is fontos további eszköze az adatgyűjtésnek. Sőt bizonyos esetekben és erős korlátok között elképzelhető még a potenciális szerzők, ill. nyomtatványok kikövetkeztetése is. Így pl. egy-egy egyetemen magasabb fokozatot elnyert hazai diákok névsora alapul szolgálhat arra, hogy a feltételezhetően nyomtatásban is megjelent vizsgatételükre rá lehessen bukkanni.

A feldolgozáshoz a már tárgyalt névjegyzéken kívül a szerzői hungarika nyomtatványok nyilvántartása szükséges, amelyet szintén az egységesített névalak szerint kell vezetni. Szerkezete egy-egy személyen belül a szellemi közreműködésnek a fentiekben már részletezett csoportjaihoz (pl. folyóirat-szerkesztő, kommentátor, fordító) igazodik. Mindegyiken belül még megkülönböztetendő, hogy a munkát önállóan vagy társal (ill. társakkal) végezte. Minden önálló bibliográfiai egység (kiadás) külön-külön lapon kerül regisztrálásra, amelyre rávezetésre kerül az illető nyomtatványra vonatkozó minden adat. Az első ezek közül az egyértelmű és biztonságos azonosításhoz elengedhetetlenül szükséges rövid leírás: cím, kiadásjelzés, impressumadatok, terjedelem és rét. A bibliográfiai hivatkozások követik ezt, amelyek sorrendjét és körét külön szabállyal kell meghatározni. A legvégén áll a nyomtatvány példányainak regisztrálása a gyűjtemény és azon belül az egyedi jelzet feltüntetésével.

A fentiekben vázolt adatgyűjtés és -feldolgozás során rendezetten áttekinthetővé tett bibliográfiai feltárás egy része belső nyilvántartás formájában lesz használható. Ugyanis aligha gondolhat valaki is például arra, hogy a nagyobb példányszámban (több tucat vagy akár száznál is több) fennmaradt nyomtatványok összes lelőhelye publikálásra kerüljön, ami értelmetlen lenne. A cél végül a viszonylag teljesnek mondható, leginkább kielélt feltárásnak publikációkban történő közreadása. Itt két lépcsőt lehet megkülönböztetni: az első a feltárást megkönnyítő, előkészítő publikációk, a második maga a főkiadvány.

Az előkészítő kiadványok lényegében a még együttesen nem publikált, de már rendelkezésre álló, szerzői hungarika mintegy előzetes összegezése lenne. Elsősorban az RMK. III-ban nem szereplő és azóta (pl. a *Magyar Könyvszemlében*) ismertetett, ill. más forrásból regisztrált, 1712 előtti nyomtatványokról megjelentetendő „Adalékok” közreadása lenne szükséges. Az eddigi, előzetes adatok szerint az ilyen kiadványok száma — jöllehet a szervezett munkálatok ezzel kapcsolatban még meg sem indultak — már most meghaladja az ezret. A leírás rövidített formában és lehetőleg példány alapján történék az iro-

dalmi hivatkozások, ill. a példány(ok) lelőhelyének feltüntetésével. Amint Sztripszky kötete az RMK. I—II., ez a tervezett kiadvány az RMK. III. adalékait összegezné mutatókkal ellátott, jól áttekinthető formában. Ennek közreadása után a továbbiakban a *Magyar Könyvszemle* „Magyar Könyvesház” elnevezésű régi rovatban lehetne — a sok évtizedes hagyományhoz visszatérve — folyamatosan publikálni az újabb kiegészítéseket, ahogy ez az 1712 előtti RMNy-tételek esetében már történik.

Az 1712—1800 közötti szerzői hungarika előzetes összefoglalására két megoldás is kínálkozik. Az első ugyanolyan „Adalékok” közreadása lenne a Petrik I—IV. kötetben nem szereplő nyomtatványokról, amelynek körvonalazása a RMK. III. kapcsán az előző bekezdésben történt. Tekintettel arra, hogy a Petrik-féle I—IV. kötetek mind időben (pl. a tételeknek több mint a fele a 19. századból való), mind gyűjtőkörben (nem csupán a szerzői, de az összes többi hungarika kategóriát is felöleli) meglehetősen sokrétű anyagot tartalmaz, talán nem lenne helytelen — második megoldásként felvetve —, hogy az új kiadvány nem csupán az említett adalékokat, de a Petrikben a többi, más jellegű tétellel elkeverve szereplő, külföldön nyomtatott, régi, szerzői hungarikát is, összesített formában tartalmazná.

Mindkét kiadvány jelentősen segítené nemcsak a vállalkozás belső munkáját, továbbá az eddigi ismeretek jó áttekinthetőségét, de nyilván felkeltene másokban is a régi szerzői hungarika iránti érdeklődést, ami bizonyosan további, korábbi ismeretlen nyomtatványok felkutatásához, ill. felismeréséhez vezet majd. A végső cél azonban a fő kiadvány, az 1801 előtt külföldön nyomtatott és nem magyar nyelvű, szerzői hungarika bibliográfiájának közreadása, ami lényegében tehát az RMK. III-nak 1801-ig kibővített új kiadása lenne.

Az eddig előadott tervezetet 1978 májusában és júniusában előbb az OSZK illetékes testületeiben, majd az MTA és a KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságában megtárgyalták, és azt jóváhagyták. A munka elvégzésére az OSZK RMNy Bibliográfiai Csoportja kapott megbízást, amely ehhez előreláthatólag 1979 elejével fog hozzá. Természetesen ez a vállalkozás is, akárcsak a vele párhuzamosan haladó RMNy-munkákat, rendkívül időigényes feladat, amelynek befejezése csak hosszú távlatban várható. Bizonyosra vehető, hogy e nagyszabásúnak ígérkező vállalkozás során igen sok, a magyarországi tudományok története szempontjából jelentős, nyomtatott dokumentum fog napfényre kerülni, amely korábban egyáltalában nem vagy csak hallomásból volt ismeretes. Erre ígéretes példákkal szolgálnak Pázmány Péter korai vizsgatételei, amelyek éppen legutóbb nyertek publikálást e folyóirat lapjain (1978. 187—192. 1.)

GEDEON BORSA

Bibliographie der Druckwerke altungarischer Autoren

Die Nationalbibliographien teilen sich meistens in vier Kategorien: nach Sprache, nach Gebiet, nach Verfasser und nach Inhalt. Auch die Druckwerke selbst kann man für „alt” und für „neu” halten, dabei liegt die Grenze allgemein an der Jahreswende 1800/1801. Die ungarische retrospektive Nationalbibliographie der alten Drucke galt schon am Anfang des 20. Jahrhunderts als auffallend komplett: die Bibliographien von Szabó und Petrik, bzw. der mustergültige Katalog von Apponyi gaben ein ziemlich klares Bild auf allen diesen vier Gebieten.

In den letzten Jahrzehnten wurde die Notwendigkeit der Ergänzungen, bzw. der Neubearbeitungen von allen diesen Kategorien immer deutlicher erkannt. So läuft nun schon ein Programm unter der Benennung RMNy (*Régi Magyar Nyomtatványok, Altungarländische Druckwerke*), das die sprachlichen und territorialen Hungarica vor 1801 neu bearbeitet. Der erste Band bis 1601 ist im Jahre 1971 erschienen, Bd. II. mit der Periode 1601–1635 wurde schon in Druck gegeben.

Der Artikel schildert die prinzipiellen und praktischen Gesichtspunkte der nächsten Gruppe, die nun unter Neubearbeitung gezogen sein wird: die Druckwerke altungarischer Verfasser. Zu dieser Kategorie gehören alle Leute, die auf dem Gebiet des historischen Ungarns geboren wurde, ferner die Werke von ausländischen Personen, die in Ungarn ansässig waren, schliesslich die Publikationen von Institutionen, die für Ungarn zuständig waren. Auch der Begriff „geistiger Mitwirkung“, eine verallgemeinernde Formulierung der Verfasserschaft, wurde mit seinen vielen Untergruppen (Autor, Verfasser literarischer Beiträge, Kommentator, Übersetzer usw.) bestimmt. Wenn so eine Tätigkeit von einem altungarischen Verfasser in einem Druckwerk vor 1801 als selbständiger Teil zu erkennen ist, gehört es in die dritte, sog. Verfasserkategorie der retrospektiven ungarischen Nationalbibliographie.

Die praktische Bearbeitung dieser Gruppe beginnt die Ungarische Nationalbibliothek Széchényi ab Anfang 1979. Es wird zuerst eine Liste der in Frage kommenden und schon bekannten Personen zusammengestellt (etwa 5000 Personen), die später mit den neuen Angaben laufend ergänzt wird. Es ist geplant die nun schon vorhandenen neuen Angaben zur Bibliographie von Szabó (vor 1712: über 1000 zu 4831), bzw. von Petrik (aus der Periode 1712–1800) als Preprint zu veröffentlichen. Das Endziel ist jedoch eine neue, zusammenfassende Bibliographie aller Druckwerke altungarischen Autoren, die sich aber durch eine Arbeit von vielen-vielen Jahren verwirklichen lässt.

KÖZLEMÉNYEK

David Verbec könyvtárának töredéke a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban. R. Harkó Viola és Vida Tivadar hívta fel a figyelmet arra, hogy a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár könyvritkaságai között több olyan kötet található, amelyet a krajnai származású és Németországban híressé vált orvos, David Verbec (Verbezius, 1577–1644) látott el tulajdonosi bejegyzésével.¹ Bár Verbezius működése és könyvgyűjtése a 17. század elejére esik, amely időpont már túl van a régi és ritka nyomtatvány fogalmának határán, a könyvtár — a szorosán vett könyvritkaságokon kívül — az egész állományából eddig véletlenül előkerült és kiemelt Verbezius-könyveket is ritkasággyűjteményében őrzi. Számuk nem nagy; Verbezius két saját művével együtt összesen 24 kötetről, illetve — mivel ezek nagy része tulajdonosi kolligátum — 59 nyomtatványról van tudomásunk.* De ha a tulajdonosi bejegyzések szempontjából nézzük végig a könyvtár ritkasággyűjteményét, a Verbezius-könyvek mennyisége különleges jelentőségűvé válik. Az Orvostörténeti Könyvtár állományának heterogén eredetét tükröző ritkasággyűjteményben ugyanis a Stessel Lajost² megelőző időkből csak elvétve található olyan possessor, akinek a bejegyzése több kötetben is megismétlődne. Három, tulajdonosi bejegyzésével ellátott könyvvel eléggé ritka kivételnek számít pl. még Ruland János Dávid is, aki pedig Magyarországon, Pozsonyban működött.³ A könyvtár ritkasággyűjteményében Stessel mellett — könyvei számát tekintve — Verbezius a legjelentősebb tulajdonosi személyiség. Ez a tény annál is inkább figyelemre méltó, mert Verbezius Németországban működött, és magyar kapcsolatairól nem tudunk; eléggé meglepő tehát, hogy könyvei éppen egy budapesti könyvtárban bukkannak fel említésre méltó mennyiségben.

A továbbiakban ezt a csak töredékeiben ismert könyvtárat szeretném bemutatni, amelyet elsősorban azért tartok ismertetésre érdemesnek, mert olyan orvosnak az érdeklődési körét, szakmai igényességét reprezentálja, aki nem tartozott ugyan kora medicínájának élvonalába, de gyakorlati és elméleti munkásságával kora átlagából kiemelkedve, méltó arra, hogy a mai orvostudomány megbecsült elődei között tartsa számon.

David Verbezius 1577-ben⁴ született Krajna fővárosában, Ljubljanában, a krajnai lutheranizmus és a nyomában járó szlovén nemzeti irodalom kibontakozásának virágzó

* Cikkem eredetileg e könyvek jegyzékét is tartalmazta, azonban ezt a Szerkesztőség, terjedelmi okok miatt, nem tudta közölni.

¹ R. HARKÓ V.—VIDA T.: *Jelentős régi orvosi művek a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtárában*. Az Orvosi Könyvtáros. 8. (1968), 3. 149.

² T. PAJORIN K.: *A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár Ritkasággyűjteménye*. Orvostörténeti Közlemények. 78–79. (1976), 111–112.; 3. lj.

³ Uo. 123.

⁴ Verbezius életének és munkásságának ismertetéséhez a következő kézikönyveket használtam: JÖCHER, Chr. G.: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. IV. Leipzig 1751, 1520. col.; VALVASOR, J. W.: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. Laybach 1689. III. 373–375., VI. 351–352.; DIEMITZ, Au.: *Geschichte Krains*. I–IV. Laibach 1874–1876. 3. Bd. 452., 476.;

központjában. Az 1530-as években innen kezdte el széthinteni Krajna fogékony nemessége és polgársága körében a lutheri reformáció tanait Primoz Trubar, Krajna Lutherja.⁵ A 16. század második felére már Krajna lakosságának nagy része áttért a protestáns hitre, aminek anyanyelvű terjesztésében jelentős szerepet játszott Ljubljánában az első evangélikus gimnázium⁶ és Manlius nyomdája (1575–1581). Verbezius születése után nem sokkal (1578) kötötték meg a katolikusok és a lutheránusok a tiszavirág életű brucki egyezményt,⁷ ami némi nyugalmat, a szabad vallásgyakorlat reményét ígérte a protestánsüldözésektől fenyegetett krajnai lakosságnak. A vallási viszálykodás azonban csak ez után kezdődött el életre-halálra. Egyik jelentős akciójára 1582-ben került sor, amikor — Károly főherceg többszöri parancsára — arra kényszerültek a krajnai rendek, hogy kiűzzék hazájából Manliust, az első krajnai nyomdászt, aki többek között kiadta Jurij Dalmatin szlovén fordításában Jézus Sirák fia bibliai könyvét. Mint ismeretes, Manlius — zsebében a württembergi herceghez szóló ajánlólevéllel — Grazig jutott el, majd innen a protestáns Batthyányiak németújvári birtoka felé vette az útját.⁸

Verbezius lutheránus családból származott. Apja, Michael Verbezius Ljubljana tekintélyes polgáraként tagja volt a brucki egyezmény értelmében létrehozott egyházügyi főtanácsnak, amely egyben Krajna első iskolatanácsa is volt. Így Michael Verbezius iskola-felügyelőként is működött.⁹ 1583-ban a főadóhivatal ellenjegyzője, később főadószedő volt; 1593 körül halt meg.¹⁰ Davidon kívül még egy fiáról tudunk: Janez (Johannes Baptista) Verbeziusról, aki — szülővárosában maradván — az ellenreformáció kényszerítő hatására katolizált. Ő is Ljubljana legelőkelőbb polgárai közé tartozott; 1606-ban mint tartományi gyógyszerésszel találkozunk vele, 1625–1628 között ő volt a város polgármestere.¹¹ A Verbezius család kiterjedt rokoni kapcsolatokkal rendelkezett Krajnában. Valószínűleg David apjának unokatestvére volt Lucas Verbezius gutenfeldi plébános, aki 1578-ban tért át a lutheri vallásra.¹² Egyik fia, Michael Verbezius szintén a papi hivatást választotta; Teplitzben működött lelkészként, majd az ellenreformáció elől Horvátországba, a Zrínyi grófok birtokára menekült.¹³

Elemi és középfokú tanulmányait valószínűleg szülővárosában végezte Verbezius, majd 1594-től a Krajnával szoros kapcsolatokat tartó tübingeni akadémián tanult tovább: Krajna ösztöndíjasaként teológiát hallgatott.¹⁴ A tübingeni akadémiától csakhamar megvált,¹⁵ és Strassburgban folytatta tovább tanulmányait. 1596 áprilisában már Johann Ludwig Hawenreuter filozófiaprofesszor tanítványaként tett bizonyosságot filozófiai isme-

Enciklopedija Jugoslavije. 8. Zagreb 1970, 477. — A legutóbbi szerint Verbezius 1578-ban született. (MANGETUS, I. I.: *Bibliotheca scriptorum medicorum* [Genevae 1731] c. művéhez nem sikerült hozzájutnom.)

⁵ VALVASOR: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. IV. 426–431.; *A szlovén irodalom kistükre*. Vál., bev. Stanko JANEZ, Szerk. KARIG Sára. Bp. 1973. 86.

⁶ VALVASOR: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. IV. 436.

⁷ *Az Osztrák—Magyar Monarchia irásában és képben. Karinthia és Krajna*. Bp. 1891, 342.

⁸ SENNOWITZ A.: *Manlius János. Adalékok a magyarországi nyomdászat és könyvkereskedelem történetéhez*. Esztergom 1902, 22.; GULYÁS P.: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931, 210–211.; FITZ J.: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedés története*. Bp. 1967, 260.

⁹ DIEMITZ: *Geschichte Krains*. Bd. 3. 146.

¹⁰ ELZE, Th.: *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*. Festschrift zur vierten Säcular-Feier der Eberhard-Karls Universität. Tübingen 1877, 84.

¹¹ Uo.; DIEMITZ: *Geschichte Krains*. Bd. 3. 456.

¹² DIEMITZ: I. m. Bd. 3. 181; ELZE: I. m. 74., 84.

¹³ ELZE: I. m. 74.

¹⁴ ELZE: I. m. 85.

¹⁵ ELZE: I. m. 85. szerint azért vesztette el tübingeni ösztöndíját, mert orvostudományt kezdett tanulni.

reteiről (*Theses ethicae ... De beatitudine civili*. Strassburg, 1596; 1. lejjebb). Később orvosi stúdiumokkal foglalkozott a strassburgi akadémián. Két kis orvosi munkája jelent meg nyomtatásban 1598-ban, amelyek szerint ugyanebben az évben már a magiszteri fokozat birtokában, Israel Spach elnökletével vitatott meg orvosi témákat. Állítólag Padovában is tanult Verbezius orvostudományt,¹⁶ azonban ennek nem találtam nyomát.¹⁷ 1599-ben — egyik könyvének bejegyzése szerint — még Strassburgban tartózkodott. 1600 februárjában a bázei egyetemen találjuk; itt szerezte meg ez év március 10-én az orvosdoktori címet.¹⁸ Még ugyanezen év őszén, október 16-án mint philosophiae et medicinae doctor újra beiratkozott a tübingeni akadémiára, ahova Wolfgang Dietrich és Johann Georg von Lamberg krajnai főnemesek praceptoraként érkezett. A testvérpárral valószínűleg Strassburgban találkozott ezt megelőzően.¹⁹ Ez idő tájt értesülhetett arról, hogy szülőhazájába való visszatérése csak azon az áron lehetséges, ha lemond vallásáról. 1601-ben a krajnai protestantizmus végleg vereséget szenvedett az ellenreformációtól, amely a felégetett protestáns könyvek fényénél ünnepelte győzelmét, és száműzte azokat, akik nem voltak hajlandók visszatérni a katolikus egyház kebelébe.²⁰ Verbezius inkább választotta a szülőhazájától való — egy életre szóló — számkivetettséget, mint hitének megtagadását.²¹

Tübingenben a Collegium illustre-ban tanított, és 1601-ben megházasodott. Orvosi praxist is folytatott, amivel igen hamar tekintélyt szerzett magának. 1602-ben a württembergi udvari tanács és Matthaeus Enslin jogprofesszor ajánlásával Ulmba érkezett, ahol engedélyt kapott a praktizálásra. 1607-ben került be az ulmi Collegium medicumba, ahol gyakorlati és elméleti munkásságával vívta ki hírnevét.²² 1615-ben Ulm más előkelőségei mellett róla is rézmetszetet készített Lucas Kilian.²³ E kép alatt ez az epigramma áll:

Verbezi frons haec, unam triederida postquam
Egerat, et septem ducis Olympiadas.
Caetera quaere intus. Testatur Hygeia, Fati
Quae novit telis amplificare moras.
Das olim Latiis, Epidaure, Aselepiion oris,
Dexter ita Ulmanis Carnus alumnus adest.²⁴

1619-ben Verbezius felmondta ulmi állását. Felmondásának az volt az oka, hogy többször szót emelt az orvostudományba tarthatatlan módon és méretekben belekontárkodó kuruzslók, csalók, szélhámusok, bábák és vénasszonyok ellen, a város vezetőségétől azon-

¹⁶ *Enciklopedija Jugoslavije*. i. h.

¹⁷ Ellenben tudunk egy bizonyos Georg Verbitius Carniolanusról (valószínűleg az említett Lucas Verbezius fia), aki 1583-ban bölcsészetet és orvostudományt hallgatott a padovai egyetemen. (ELZE, i. m. 74.)

¹⁸ *Die Matrikel der Universität Basel*. Hrsg. H. G. WACKERNAGEL. 2. Bd. Basel 1956, 487. — HUSNER, Fritz: *Verzeichnis der Basler medizinischen Universitäts-Schriften von 1575—1829*. Sonderdruck aus der Festschrift für Dr. J. Brodbeck-Sandreuter (18. Juni. 1942). [Basel 1942.] 42.

¹⁹ *Die Matrikeln der Universität Tübingen, 1600—1710*. 2. Bd. Bearb. von Albert BÜRK, Wilhelm WILLE. Tübingen 1953, 3. — ELZE: I. m. 84.

²⁰ VALVASOR: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. IV. 468.

²¹ ELZE: I. m. 85.

²² *Nachrichten von Gelehrten, Künstlern und andern merkwürdigen Personen aus Ulm*. Hrsg. Albrecht WEYERMANN. Bd. 1. (Ulm 1798) 519.

²³ THIEME, U.—BECKER, F.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. XX. Bd. Leipzig 1927, 298. — Ez a portré, amely az *Enciklopedija Jugoslavije* i. h.-en Cavtat, Grafička zbirka B. Bogišića aláírással látható, Verbezius *Exercitationum medicarum super disputat. quodam de peste liber unus* (Campoduni 1618) c. művében is megjelent (ELZE, i. m. 85.)

²⁴ Közli: VALVASOR: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. II. 352.

ban mégsem kapott segítséget. 1621-ben Stuttgartban találjuk, majd onnan Augsburgba távozott, ahol 1627-ig a Collegium medicum tagjaként működött. Ezután Strassburgban nyert alkalmazást.²⁵ Utolsó állomáshelye Speyer, ahol 1644-ben²⁶ halt meg. Fia, Alexander Verbezius szintén orvos volt, akinek elméleti munkái²⁷ is ismereteseek.

Verbezius orvosi praxisáról — a fenti általánosságokon kívül — szinte semmit sem tudunk. Feltételezhető, hogy receptjeinek egy részét más orvosok is alkalmazhatták — egyik receptjét még a 18. században is használták.²⁸

Elméleti művei közül a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban megtalálható a már említett két, strassburgi tanulóévei idején megjelent művének egy-egy példánya. Ezek egyike szerepel egyes bibliográfiákban, de kempteni kiadványként; a másiknak viszont nem találtam nyomát. Címük:

*Disputatio medica de temperamentis, quam ... sub praesidio ... Israelis Spachii medicinae doctoris, eiusdemque in celeberrima Argentinensis Reip. Academia professoris ordinis publicae exercitationis gratia disputandam proponit M. David Verbezius Labacensis Carniolanus. Argentorati, excudebat Antonius Bertramus, Academiae typographus, 1598.*²⁹ — 6 sztl. lev. 4° (L. sz. 9193, r. sz. S. 35.)

*Syztésis pathologicá De morbo eius speciebus et differentiis, quam ... in Scholis Medicorum inelytae Argentoratensium Academiae sub praesidio ... Israelis Spachii, medicinae doctoris et professoris ordinarii, praceptoris colendi disputandam proponit M. David Verbezius Labacensis Carniolanus filiatros. Mense Decembri. Argentorati, excudebat Antonius Bertramus, 1598.*³⁰ — 14 sztl. lev. 4° (L. sz. 8790, r. sz. S. 34.)

Verbeziusnak még a következő műveiről van tudomásunk:

*Theses ethicae peri eudaimonias tés politikés, De beatitudine civili. Ex lib. I. et X. Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum desumptae, quas ... in Scholis Philosophorum Academiae Argentoratensis sub praesidio ... d. Ioannis Ludovici Havvenreuteri ... disputandas proponit David Verbezius Labacensis Carniolanus mense Aprili. Argentorati, excudebat Antonius Bertramus, 1596.*³¹

*Disputatio de temperamentis. Campoduni, 1598.*³²

*De hydropé syztésis, 1600. (Doktori tézisek.)*³³

*Tractatus de peste. Campoduni, 1617.*³⁴

*Exercitationum medicarum super disputationem quadam de peste liber unus. (Kempten, 1618?) — 4°*³⁵

*Homo non homo sive monstrum Tubingense, ob virulentissimam quam spiravit auram, legitime dissectum et eviceratum a Davide Verbezio. Campoduni, excudebat Christophorus Kraus, 1618. — 4°*³⁶

*Exercitationum de peste libri duo. Campoduni, 1619. — 4°*³⁷

²⁵ *Nachrichten von Gelehrten ... aus Ulm. i. h.*

²⁶ JÖCHER (i. m. i. h.) szerint 1634-ben halt meg.

²⁷ *Sloveniae scriptores Latini recentioris aetatis. Opera scriptorum Latinorum Sloveniae usque ad annum MDCCCXVIII typis edita. Collegit et digessit Primož SIMONITI. Zagreb—Ljubljana 1972, 138.*

²⁸ „Sirupus Splenicus purgans D. Davidis Verbezii ex Phar. August.” (MANGETUS, I. I.: *Bibliothecae Pharmaceutico-medicae*. Tom. 2. Genevae 1703, 856.)

²⁹ Ajánlása: Illustribus et generosis dd. inelyti Ducatus Carniolae proceribus, patriae patribus, dd. patronis et mecoenatibus suis clementissimis hasce studij medici primitias in observantiae perpetuae symbolum et studiorum testimonium submissee consecrat et offert devotissimus et subiectissimus M. David Verbezius.

³⁰ Ajánlása: Clarissimis et praestantissimis philosophis nec non doctissimis et experientissimis medicis d. d. Ioanni Ludovico Hawenreutero, professori phisico in schola Argentinensi, et d. d. Nicolao Agerio dd. praceptoribus et fautoribus suis perpetuo colendis disputationem hanc debitae observantiae et gratitudinis ergo offert et dedicat M. David Verbezius.

³¹ *Sloveniae scriptores Latini recentioris aetatis. 60., 138.*

³²⁻³⁷ Uo. 138.

*Raymundi Mindereri, medici olim Augustani, disquisitione jatrochymica de chalcantio ad Dodecaporii Chalcanthini Petri Castellii, philosophi et medici Romani, partem priorem responsio, qua simul A. Cleti Signini medici disputatio de chalcantio in R. Mindererum potissimum Romae editum examinatur. Prostat Augustae Vindelicorum, apud Sebastianum Mylium bibliopolam anno Salvatoris 1626.*³⁸

Disquisitio Jatrochymica de chalcantio. Argentorati, 1633.³⁹

Libri duo de logica. Ulmae (a.?) — 4^o40

Iusti Cornelii Vindiciarum Pauhaberianarum Prodrumus, d. i. kurze Relation deren von M. Jo. Bapt. Hebenstreit und M. Zimperto Wehe, wider Joh. Faulhaber, publicirten Famos. Charten. 1619.⁴¹

Johann Faulhabers Miracula Arithmetica. Zu der Continuatio seines Arithmetischen Wegweisers gehörig. Augsburg, 1622.⁴²

Könyvtárából ránk maradt könyvei zömét Verbezius köttette be; ezek külső formájukról is könnyen felismerhetők. Kötésük világos színű bőr, négy zöld színű összekötő szalaggal; borítójukon általában három párhuzamos vonalból álló, egyszerű keretdísz látható. A kötetek gerincére maga Verbezius írta föl a bennük található művek címét. Possessori bejegyzéseit általában a kötetek első könyvcímlapjának alsó mezőjében találjuk meg. Sztereotip szövegük: „Ex Bibliotheca David Verbezii Carno-Lubeani Philos. et Medic. Doct.”, majd utánuk a bejegyzés helyének és pontos időpontjának megjelölése következik. A bejegyzések 1598–1599-ben, a strassburgi iskolaévek alatt kezdődnek. Az ulmi könyvbeszerzésekből az 1603–1618 közötti évekből maradt ránk 16 kötet; az utolsó bejegyzés 1632-ben, Strassburgban kelt. Az egyik kötet első címlapján Verbezius possessori megjelölése helyett egy neki szóló dedikációt találunk a híres Fabricius Hildanustól. Két könyvének előző tulajdonosi bejegyzéséből és kötéséből az derül ki, hogy azok Verbezius előtt Johann Scheurel augsburgi orvos birtokában voltak.

A ránk maradt könyvek nem elegendők arra, hogy felmérjük belőlük egykori tulajdonosuk érdeklődését, könyvgyűjtő tevékenységét; csupán néhány adalékkal járulnak hozzá Verbezius személyiségének, praxisa színvonalának, elméleti munkamódszerének megismeréséhez. Töredékes voltukban arról látszanak tanúskodni, hogy Verbezius érdeklődése csaknem kizárólagosan saját szaktudományára irányult, és hivatása megfelelő elméleti és gyakorlati művelése céljából gondoskodott arról, hogy az ehhez nélkülözhetetlen eszközök, a könyvek saját könyvtárában rendelkezésére álljanak. Általunk ismert könyvei két kötet kivételével orvosi vagy a korabeli orvostudománnyal szoros kapcsolatban álló (pl. alchemiai, gyógyszer-tani, orvosasztrológiai) műveket tartalmaznak. Az általános orvosi (anatómiai, tünettani, terápiái stb.) műveken kívül sebészeti, gyermekgyógyászati, belgyógyászati, bőrgyógyászati munkákat találunk közöttük. Legnagyobb számban az orvosi megfigyeléseket, tanácsokat tartalmazó, valamint a pestissel foglalkozó művek szerepelnek, ami arra vall, hogy tulajdonosuk elsősorban e témák iránt érdeklődött. E művek elméleti munkáihoz is segítséget nyújthattak; mint láttuk, Verbezius maga is írt a pestisről.

A fennmaradt könyvek egyik jellegzetessége, hogy szerzőik legnagyobb része Verbezius kortársa volt. Csak nagyon elvétve találunk köztük egy-egy Hippokratész- vagy Galénosz-művet, pedig a klasszikus ókori és középkori orvosi szerzők munkái bizonyára megvoltak az egykori könyvtárban. De még a reneszánsz legjelentősebb orvosainak a művei is hiányoznak; közülük csupán Paracelsus pestistraktátusa szerepel magyarázatos kiadásban. A könyvek szerzői a maguk korában jeles orvosoknak számítottak, de — néhány kivételtől eltekintve — ma már kevésbé ismertek. Többségük német volt, vagy Németor-

³⁸ Uo.; kézírata *Disquisitio Jatrochymica de Chalcantio. Augustae 1623.* (REISER, A.: *Index manuscriptorum bibliothecae Augustanae.* Augustae 1675, 942.)

^{39–40} *Sloveniae scriptores Latini recentioris aetatis.* i. h.

^{41–42} E két mű Verbezius kiadásában és ajánlásával jelent meg. (*Nachrichten von*

szágban működött a 17. század elején, mint pl. Caspar Bauhin, Gregorius Horstus, Johannes Jessenius, Arnold Kerner, Ryamund Minderer, Martin Ruland⁴³ stb. A már említett Fabricius Hildanus mellett több könyve szerzőjével is személyes kapcsolatban állhatott Verbezius. Tudjuk pl., hogy Caspar Bauhin, akinek nem egy könyvét őrizte könyvtárában, doktori vizsgája idején a bázei egyetem anatómia- és botanikaprofesszora volt,⁴⁴ Gregorius Horstus pedig, a „német Aszklépiosz” szintén a bázeli egyetemen doktorált (1606), és 1622-től, Verbezius távozása után Ulmban működött mint physicus primarius.⁴⁵ A két fentebb említett, Johann Scheureltől származó könyvbe írt possessori bejegyzés dátuma arról tanúskodik, hogy Verbeziusnak 1616–1618-ban augsburgi kapcsolatai is voltak. Talán személyesen ismerte Raymund Minderert is, II. Mátyás császár és bajor Miksa herceg orvosát, aki Augsburg városi főorvosa volt. Verbezius Minderer halála (1621. május 13.) után pályázta meg augsburgi állását, és mint láttuk, előde művéhez kapcsolódik *De chalcantho* c. munkája is.

A friss hazai szakirodalom mellett beszerezte könyvtárába Verbezius a kurrens külföldi orvosi irodalom termékeit is. A francia Renou (Renodaeus), Iulius Palmarius, Johannes Lygaeus, az angol Muffet (Moufetus), az olasz Balthasar Codronchi, Tommaso Minadoi, Petrus M. Rossius⁴⁶ szintén a 16. század második felében vagy a 17. század elején működött.

Verbezius szakmai felkészültségéről, munkamódszereiről árulkodnak az egyes könyveiben látható kézirásos lapszéli jegyzetei. E jegyzetek között görög szavak is előfordulnak. Így, bár ilyen nyelvű könyveiről nincs tudomásunk, feltehető, hogy a görög szerzőket eredetiben is olvashatta. Talán héberül is tudott valamit, hiszen strassburgi tanára, Israel Spach orvosprofesszor e nyelven is tartott előadásokat.⁴⁷ Verbezius egyes könyveit kivételes figyelemmel olvasta, és a lapszéleken sűrűn jegyzetelte. Ilyen pl. Minderer *De pestilentia* című könyve. A benne látható marginális jegyzetek egyikében, a 273. oldalon pl. Verbezius Paracelsusra, Sennertre, Ferneliusra, Cratóra hivatkozik. Minderer művét Du Chesne (Iosephus Quercetanus) *Pestis Alexicacus* c. könyvével köttette egybe, amelynek 233. oldalán — az ott olvasottak igazolásául — egy saját, 1628-ból származó megfigyelését jegyezte föl a lapszéltre. Észrevételeit nemcsak az üres lapszéleken rögzítette, hanem cédulákra is készített jegyzeteket. Egyik könyvében (Schoepffius, Abrahamus: *Katholou omnium praesidiorum medicorum . . . disquisitio*, Basileae 1595, per Hieronymum Gemusaeum, a 42–43. és a 178–179. oldalak között) ránk maradt két igen kis méretű cédulája, amelyeket a nyomtatott betűknél jóval apróbb, szabad szemmel kissé nehezen olvasható, jellegzetes betűível írt sűrűn tele.

Verbezius elméleti munkásságának értékelése, akárcsak a könyveiben látható orvosi megjegyzéseinek megítélése az orvostörténet feladata. Nyilvánvaló, hogy a róla kialakítható képet teljesebbé tehetné egykori egész könyvtárának az ismerete. Az itt bemutatandó könyvek azonban a könyvtárnak feltehetően csak csekély töredékét jelentik. Hiányoznak közülük a tulajdonos saját művei,⁴⁸ pedig a könyvtárban bizonyára megvoltak Verbezius összes művei. De a könyvek között levő egyetlen fólió és a könyvritkaságoknak az igen csekély száma is arra vall, hogy Verbezius könyvtárának már csak — feltehetően a kevésbé

Gelehrten . . . aus Ulm. i. h.).

⁴³ JÖCHER: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. I. 863., II. 1716., 1870., 2070., III. 543., 2307.

⁴⁴ HUSNER, F.: *Verzeichnis der Basler medizinischen Universitäts-Schriften*. 34.

⁴⁵ *Die Matrikel der Universität Basel*. III. 56.

⁴⁶ JÖCHER: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. III. 2018., 1204., II. 2622., III. 717., I. 1990., III. 542., 2238.

⁴⁷ WIEGER, Fr.: *Geschichte der Medicin und ihrer Lehranstalten in Strassburg vom Jahre 1497 bis zum Jahre 1872*. Strassburg 1885., 40.

⁴⁸ Bár nem kizárt, tulajdonosi bejegyzések híján nincs arra semmi bizonyítékunk, hogy Verbeziusnak fent ismertetett két műve a szerző saját könyvtárából származna.

értékes — töredéke jutott el az Orvostörténeti Könyvtárba. Úgy gondoljuk, hogy az egykori tulajdonos még ennek alapján is igényt tarthat elismerésünkre. Könyveiből egy jó képzettségű, önmagát rendszeresen művelő, a szakirodalmat érdeklődéssel és elmélyülten tanulmányozó komoly orvostudós alakja vázolódik föl előttünk, aki maga is írt tudományos műveket, és praxisában is felhasználta szaktudománya legújabb eredményeit.

Nem tudjuk, hogy halála után hová került Verbezius hagyatéka és könyvtára, és erről a meglevő könyvek bejegyzései sem világosítanak fel bennünket. A meglevő könyveknek csupán előző állomáshelyét ismerjük, továbbá a bennük található kézírásos adatokból tudunk következtetni egy másik, egykori őrzőhelyükre.

Az Orvostörténeti Könyvtár — mint ismeretes — 1951-ben, az egykori budapesti irgalmas kórház (ma ORFI) könyvtárának kb. 6000 kötetes állományát átvéve kezdte meg működését. Az irgalmasoktól származó könyvbázison nevelkedő könyvtár egyes szerzetesrendek, különböző orvosegyetemi klinikák, intézetek régi orvosi könyveinek átvételével, az Orvosegyesület könyvtárának megszerzésével stb. érte el jelenlegi, több mint 80 ezer kötetes könyvállományát. Az egyes könyvekben látható tulajdonosi bejegyzések és pecsétek alapján jól elkülöníthetők a fenti beszerzési forrásokból származó egységek, kivéve a budapesti irgalmas könyvtári állományt. Az irgalmas kórház könyvtárának iratanyaga sem maradt ránk. Az Orvostörténeti Könyvtár leltári naplói azonban megjelölik a könyvbeszerzések módját, így adataikból tudjuk, hogy Verbezius könyvei — négy kötet kivételével, amelyek vétel útján kerültek a könyvtár birtokába — az irgalmas könyvtári alapállományból valók.

Az irgalmas könyvtári alapállományból származó Verbezius-könyvek többségében könyvtári nyilvántartásra utaló bejegyzést is találunk. Ez a kézírásos jelzet egy betűjellel kezdődik (itt a leggyakrabban C), ami talán a könyvtár helyiségeinek vagy főbb szakágainak elkülönítésére szolgált, majd a tárolószekrény vagy -bemélyedés (Fenestra) és a benne levő polc (Scala) sorszámát, végül pedig a könyv polcon belüli sorszámát tünteti föl. Ez a jelzet a budapesti irgalmas könyvtárból való egyéb könyveknek csak egy részében fedezhető fel. Elkülöníthető pl. az alapállományban egy olyan csoport, amelynek possessori bejegyzései bécsi irgalmas szerzetesektől valók, és ebben a fenti rendszerű raktári jelzetekkel nem találkozunk. De hiányoznak azokból a kötetekből is, amelyek nyilvánvalóan a budapesti irgalmasok hazai könyvbeszerzései voltak.

Ugyanilyen rendszerű és kézírású jelzeteket — Verbezius könyvein kívül — az Orvostörténeti Könyvtár néhány könyvritkaságában és több 17–18. századi könyvében is találtam. Közös és jellemző vonásuk, hogy egyazon kéztől származnak, tehát egyetlen könyvtáros rendteremtő akciójával magyarázhatók. E könyvtáros magát az intézményt, amelynek a birtokában voltak, nem tartotta szükségesnek feltüntetni a könyveken. Véletlenül bukkantam rá kézírására Georg Ernest Stahl *Theoria medica vera* (Halle, 1737)⁴⁹ c. könyvében, amelybe raktári jelzet helyett ezt jegyezte be: „Ex Bibliotheca FF. Misericordiae extra datus”. E bejegyzésből nyilvánvaló, hogy Verbezius könyvei 1737 után egy irgalmas könyvtár birtokában voltak. Ugyanebben a könyvben megtalálható annak az egykori possessornak a bejegyzése is, aki — általában Ad usum Fratris Servatii Papler formában — a Verbezius-könyvek többségét is megjelölte kézírásával. Itt azonban az Ad usum kifejezés helyett az Ex libris-t használta, ami talán arra utal, hogy nemcsak használatra kapta meg a könyvet, hanem ténylegesen is a birtokába került, és az említett könyvtáros ezért tartotta szükségesnek megjegyezni azt, hogy a könyv az irgalmas könyvtár állományából kiadatott.

A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban fellelhető Valvasor — általam is idézett — hatalmas munkájának, a Krajna történetének három főlíókötetete, amelyeket ugyanez a

⁴⁹ Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1. sz. 2136, r. sz. 1676.

Servatius Papler adományozott a pozsonyi irgalmas konvent könyvtárának. Bejegyzéséből az is kiderül, hogy az adományozó maga is irgalmas rendi szerzetes volt,⁵⁰ és így feltételezhető, hogy a pozsonyi rendház kötelékébe tartozott. Bár közelebbi adatot nem tudok róla, elképzelhetőnek tartom, hogy Krajnából való volt, ott ugyanis előfordult a Papler családnév.⁵¹ Esetleges krajnai származásával magyarázható az is, hogy éppen Valvasor művét ajándékozta rendházának.

Servatius Papler possessori bejegyzései alapján — bár ilyen adatok nincsenek bennük — valószínű, hogy Verbezius könyvei egy részének Budapestet megelőző állomáshelye a pozsonyi irgalmas rend könyvtára volt. E feltételezés valószínűségét még egy megfigyeléssel alátámaszthatjuk. A Stahl-könyv adatának birtokában az Orvostörténeti Könyvtár állományából néhány olyan könyv egyéb bejegyzéseit vettem szemügyre, amelyben a fenti típusú, azonos kézírású jelzet látható. Így két olyan könyvet találtam, amelynek előző bejegyzése irgalmas rendi könyvtárra, pontosabban a pozsonyi irgalmasok könyvtárára vonatkozik.⁵² A pozsonyi könyvtárban még helyileg is egymás közelében lehettek Verbezius könyvei: két D betűvel kezdődő jelölés kivételével a jelzetek Littera C-vel kezdődnek, és a Fenestra 4ta ötödik polcáról négy könyv került át — 1856 után⁵³ — a budapesti irgalmas kórház könyvtárába.

Egy további tulajdonosnak, Michael Hinterholzernak 1755-ből származó possessori bejegyzésével csupán egy Verbezius-könyvben találkozunk, bár nyilvánvaló, hogy a könyvek nagy része együtt vándorolt. Amennyiben Hinterholzer ezt a könyvet nem a pozsonyi irgalmas rendi könyvtárból szerezte, személye által talán megragadható volna a könyvek Pozsonyt megelőző őrzőhelye.

Verbezius könyvtárának sorsát csak a budapesti töredék ismeretében nem tudjuk tovább követni. Bizonyos, hogy a budapesti irgalmas könyvtár teljes állományának és a pozsonyi irgalmas könyvtárnak ismeretében a jelenleginél többet tudnánk az egykori Verbezius-könyvtárról. A pozsonyi irgalmasokról csupán annyit tudok, hogy a II. világháború után rendházukat — akárcsak a budapestiekét — megszüntették; könyvtáruk, amennyiben nem semmisült meg, feltehetően más pozsonyi, ill. csehszlovákiai könyvtár vagy könyvtárak állományába olvadt bele. Lehetséges, hogy amennyiben nem lettek áldozatai századunk könyvpusztításainak, Verbeziusnak — a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtáron kívül — máshol is lappanganak könyvei. És talán az is elképzelhető, a könyvek jellegzetes, jól felismerhető possessori bejegyzései alapján, hogy a könyvtár egykori állománya — legalábbis a tudat birtoktartományában — egyszer még egybekerül.

PAJORIN KLÁRA

⁵⁰ VALVASOR. *Die Ehre des Herzogthums Krain*. 3. kötetében (Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, I. sz. 1540, r. sz. 365) az első nyomtatott levél rektóján kézírással: Fr. Servatius Papler hanc Cronicam Conventui Poseniensi fratrum Misericordiae procuravit ac dono dedit, ejusdem Sancti Ordinis professorus.

⁵¹ VALVASOR, J. V.: *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*. 1679. [Hasonmás kiadás] Ljubljana—München 1970. Az Index 4. sztl. levelének rektóján Obergertschach helység birtokosa Herr Johannes Papler.

⁵² Valerius Cordus: *Dispensatorium*. Lugduni Batavorum, Plantin, 1599. (R. sz. S. 220.) Bejegyzések: Littera C In Fenestra 3tia Scala 5ta Nrus 26tus; *Hospitalis Fratrum Misericordiae Posonii 1672*. — Eröffnung derer vortrefflichsten Geheimnisse in der Arznei-Kunst Die meisten Kranckheiten Verwundungen und andere gefährliche Zufälle glücklich zu curiren ... aus der Französischen in die Deutsche Sprache übersetzt von Johann Daniel Schneider. Dresden 1696, bey Johann Jacob Wincklern. (L. sz. 2192, r. sz. 1707.) Bejegyzések: Littera C. In Fenestra 6ta Scala 9na Nrus 85tus; *Ex libris Conventus Posoniensis Misericordiae*.

⁵³ A budapesti irgalmas rendház könyvtára 1856-ban létesült. (*Magyar Minerva*, VI. 1930—1931. Bp. 1931. 97.)

Bessenyei György és a bécsi Hofbibliothek. Ismeretes a Bessenyei-irodalomból, hogy Mária Terézia Bessenyeit 1780 elején a bécsi Hofbibliothek címzetes könyvtári őrévé nevezte ki. Mivel ez a cím nem járt fizetéssel, az uralkodónó, hogy kárpótolja a református udvari ágensi állás elvesztéséért, évi kétezer forintos tiszteletdíjat biztosított számára. Arra is rámutattak már: azért volt szükség erre a megoldásra, mert Bessenyei pártfogó inak eredeti tervét, egy valóságos könyvtári státus megszerzését bizonyos személyek féltékenysége meghiúsította. Mária Terézia közeli halála miatt azonban a magyar író számára így megnyílt lehetőség is csak igen rövid életűnek bizonyult, hiszen II. József már 1782 derekán megvonta tőle tiszteletdíját; a kutatás talán éppen ezért nem foglalkozott eddig behatóbban Bessenyeinek a Hofbibliothekhoz fűződő kapcsolataival.

Pedig — a látszat ellenére — nem volt ez egészen jelentéktelen epizód az író életében még így sem. (Nem beszélve arról, hogy ha — az eredeti elképzelések szerint — rendes státust kapott volna, amely nem szűnik meg Mária Terézia halálával sem, esetleg egészen másként alakul Bessenyei életének második szakasa. Feltehető ugyanis, hogy mint a Hofbibliothek könyvtárosa, a korai visszavonulás helyett, továbbra is Bécsben marad és kedvezőbb feltételek között foglalkozhatott volna irodalmi és irodalomszervezői munkásságával.) De így is érdemesnek látszik Bessenyei könyvtárosi kinevezésének körülményeivel némileg részletesebben foglalkozni, hiszen lényegében ez volt bécsi tartózkodásának — sőt ottani nyilvános szereplésének is — utolsó állomása. Űgy érezzük: az írónak ezek az évei még számos megfajtsra váró problémát, sőt meglepetést is tartogatnak, amelyek az egész életmű jobb megértését is szolgálhatják. Az alábbiakban — bécsi levéltári és kéziratári kutatásaink eredményeképpen — némileg bővíteni szeretnénk irodalmi megújulásunk nagy kezdeményezőjének e korszakával kapcsolatos ismereteinket és — az újabb osztrák könyvtártörténeti kutatások segítségével — jobban megvilágítani az udvari könyvtár helyzetét ezekben az években.

Csóka J. Lajos, aki Bessenyei könyvtárosi kinevezésével és ennek előzményeivel a legtöbbet foglalkozott, azt írja, hogy az udvari könyvtár kapuinak megnyllásával „a 34 éves Bessenyei György előtt végre is megnyílt az élet kapuja. Gond és kellemetlenség nélküli megélhetése biztosítva volt — az udvari könyvtár nyitva állt előtte, hogy kedve szerint olthassa tudásszomját, s hogy a művelődés gazdag forrásait vezethesse magyar hazája felé. . .”¹ Ehelyett azonban — mint Csóka is rámutat — pártfogóinak elvesztése következtében, rövidesen saját magának is távoznia kellett Bécsből, és nem egy új, termékeny írói korszak vette kezdetét, hanem ellenkezőleg: olyan három évtized, amely alatt jóformán nem látott — két névtelenül megjelent mű kivételével — egyik munkája sem napvilágot. Ehhez azonban hozzá kell tennünk azt is, hogy ha nem is sokáig, de két-két és fél évig mégis élvezhette a kedvező helyzetét is: a könyveknek, a tudomány, az irodalom és a felvilágosodás forrásainak a közellétét és hozzáférhetőségét. Ez pedig nem maradhatott nyomtalanul annál az írónál, aki bihari visszavonultságában sem szűnt meg soha írni, jóllehet írásai életében nem jelenhettek meg. A felvilágosodás irodalmában is oly gazdag könyvtárnak bizonyára volt hatása az író későbbi munkásságára, hiszen első ízben kerül ily jelentős gyűjtemény közelébe. Ennek is lehetett szerepe abban, hogy Bessenyei nyelv-művelő és irodalomszervező tevékenysége, valamint a tudós társaság alapításának kísérlete is ekkor bontakozott ki legélénkebben.

*

Az udvari könyvtárban való elhelyezésének terve már 1774-ben, kevéssel Bessenyeinek a testőrségtől való távozása után felvetődött.² Grass bárónó, Mária Terézia komornája

¹ CSÓKA J. Lajos: *Bessenyei György és a bécsi udvar*. Pannonhalma, 1936. 13.

² GÁLOS Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 149—150.

(aki meleg érzelmeket táplált a magyar testőríró iránt) már egy 1774. február 19-i levelében célzott arra, hogy védencüket, aki a magyar kancellária részéről sok kellemetlenkedésnek volt kitéve, az akkor még Kollár Ádám irányítása alatt álló udvari könyvtárba helyezték el. És bár ezek a nehézségek akkor kiküszöbölődtek, új állásában, a reformátusok bécsi ügyvivőjeként, néhány évvel később — ezúttal a hazai konzervatív református egyházi vezetők köréből — újabb támadások indultak ellene, amelyek állását is veszélyeztették. Ezek végül is oda vezettek, hogy Bessenyei kilépett a református egyházból és 1779. augusztus 15-én katolizált.

Az állás nélkül maradt Bessenyei számára Mária Terézia, hívei: Grassné és Kollár Ádám által nyújtott segítséget. Ekkor elevenítik fel ismét annak lehetőségét, hogy Bessenyei a Hofbibliothek könyvtárosa legyen. Időközben azonban megváltozott Kollár helyzete a könyvtár élén: 1777-ben Mária Terézia — diplomáciai érdemei fejében — atyja egykori állásába, a Hofbibliothek prefektusának nevezte ki Gerhard van Swieten fiát, Gottfried van Swieten. Ezáltal Kollár Ádám vezető szerepe — noha megmaradt továbbra is igazgatói beosztása — jelentős mértékben csorbát szenvedett. Bár igyekezett az uralkodónő az e miatt aggódo Kollárt azzal megnyugtatni, hogy van Swietennek nem lesz joga Kollár ügyeibe beavatkozni, a valóságban pl. a személyi kérdésekben is magának tartotta fenn a döntés jogát. 1779 végén Bessenyeivel kapcsolatban is a prefektus volt az, aki megakadályozta könyvtárosi kinevezését.

Az eddigi kutatások szerint van Swieten Bessenyei-ellenes magatartásának hátterében az egyik könyvtárörnek, Martinesnek a féltékenykedése rejlett; annak a Martinesnek, aki Kollár halála után az igazgatói pozíciót is elnyerte. Grassné 1779. december 22-i levele alapján mutattak rá arra, hogy van Swieten és Martines nem akarták Bessenyei könyvtárba kerülését, hanem Kollárék ezen terve ellen dolgoztak. Mária Terézia, kellő diplomáciai bölcsességgel így oldotta meg e konfliktust (hogy van Swieten véleményét is figyelembe vegye, de megőrizze saját tekintélyét is): Bessenyei számára évi kétezer forintos kegydíjat adományozott és az 1780. január 29-én kelt elhatározásával a Hofbibliothekba is kinevezte, de csak létszámfölötti, címzetes könyvtárörnek.³

A bécsi Hof- und Staatsarchivban és az Österreichische Nationalbibliothekban őrzött iratok alapján Bessenyei könyvtárosi kinevezésének történetét és körülményeit még a következőkkel egészíthetjük ki.

Csóka J. Lajos a Hofparthey-protokoll nyomán foglalkozott a Bessenyei kinevezéséről készült jegyzőkönyvvel.⁴ Ugyanitt azonban, az előző napi (január 29-i) feljegyzések között megtalálható annak az Anton Bianchinak a kérvénye is, akit Bessenyeivel egyidejűleg alkalmaztak az udvari könyvtárban.⁵ Bianchi egyébként — ez sem ismert eddig a Bessenyei-irodalomban — az íróval együtt lakott ekkor, mégpedig a Rauchsteingasse 474. szám alatt.⁶ Kapcsolatuk tehát minden bizonnyal baráti lehetett, noha — Mária Terézia döntése előtt — vetélytársak is lehettek volna. Bianchi ugyanis már 1779 folyamán megkísérelte egy gyakornoki állás elnyerését, kérését pedig van Swieten melegen támogatta. A róla írt jellemzésében különösen azt hangsúlyozta, hogy a pályázó jártas a keleti nyelvekben, amit annál figyelemre méltóbbnak talált, mert e téren egyre nehezebbnek látszik alkalmas személyeket találni, pedig a könyvtárban nagy szükség lenne ilyen felkészültségre.

³ CSÓKA J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma, 1936. 319—320.

⁴ CSÓKA J. Lajos: *Bessenyei György és a bécsi udvar*. Pannonhalma, 1936. 13.

⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Protocollum in Hof-Parthey Sachen de Anno 1779. 1780. No. 36. 193—194.

⁶ *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek*. Hrsg. von Josef STUMMVOLL. I. Theil. Die Hofbibliothek. (1368—1922). Wien, 1968. 298.

Vagyis úgy látszik, hogy van Swietennek a keleti nyelveket nem ismerő Bessenyei felvételét ellenző magatartását — az emlegetett első könyvtárőr Martinesnek a féltékenységből eredő negatív befolyásolása mellett — a nyelvismeret terén kívánt felkészültséggel inkább rendelkező Bianchinak az előtérbe helyezése is előidézhetette.

A *Protocollum in Hof-Parthey Sachen* 1780. évi 36. számú bejegyzése Bianchi újabb, 1780. január 29-i beadványáról készített kivonatát tartalmazza. E szerint a folyamodó arra hivatkozott, hogy már kora ifjúságától kezdve szorgalmasan foglalkozott a keleti nyelvekkel, majd nyelvismeretét a bécsi Orientalisches Collegiumban tökéletesítette. Mivel úgy gondolja, hogy nyelvismeretével hasznos szolgálatokat tehet az udvari könyvtárnak, azt kéri: addig is, amíg adódik rendes státus, alkalmazzák fizetés nélküli adjunktusként.

Van Swieten, a *Protocollum* szerint, már korábban kifejezte azt a véleményét, hogy örülne, ha a fiatal Bianchi az udvari könyvtár gyakornoka lehetne. Most is támogatja adjunktusi minőségben való fölvételét, különös tekintettel a keleti nyelvek terén meglevő ismereteire. A jegyzőkönyv szerint a főudvarmesteri hivatal is egyetértett a könyvtár prefektusának támogatásával annál is inkább, mert más szavahihető ember is tanúszkodott a kérelmező felkészültségéről. Ezért azt szeretnék, hogy Mária Terézia alkalmazza Bianchit fizetés nélküli adjunktusnak. Mária Terézia kompromisszumos megoldása figyelembe vette van Swieten szakmailag megindokolt érveit Bianchi felvétele mellett, de ugyanakkor elrendelte Bessenyei létszám feletti, fizetés nélküli könyvtárórként való alkalmazását is.

A *Protocollum* 1780. február 1-i dátummal, 38. szám alatt már azt az átiratot tartalmazza, amely Bianchi adjunktusi és Bessenyei létszám feletti, címzetes könyvtárőri kinevezéséről szól. A van Swietenhez címzett átirat eredetije megtalálható az Österreichische Nationalbibliothek irattárában; az alábbiakban innen közöljük.⁷

Dem Kais. Königl. Hof Bibliothecae Praefecto Heren
Gottfried Freyheren van Swieten, Comendeur des Königl.
Hungarischen St. Stephani Ordens zu zustellen.
Demnach die Römisch Kais. zu Hungarn und Böhmen,
Königl. Apostol. Majestät, Erzherzoginn zu Österreich

Unserm allergnädigste Frau und dem über alleruntherthänigstens Bitten und dem hierüber erstattetem Bericht diesorts hinausgegebene Vortrag dem Anton Bianchi die gebettene ohneentgeltliche Adjunctens Stelle bey der Hof Bibliothec (ohne demselben jedoch bey der Erledigunginen Custodis oder Scriptoris Stelle das Recht, welches er sich durch mehreren Verdienste ersteigen zu machen hat, zur Nachrückung zu ertheilen) allermildest zu verleihen; unterrichtens aber auch anzubefehlen geruhet, daß ein gewisser hungarischer Edelmann N. Bessenyey als titular s. n. Custos (ohne jemals in die Wirklichkeit, oder in eine Besoldung zurücken) bey der Hof Bibliothec bloß zur Arbeit angestellt werden solle;

Als wird ein so andere allerhöchste Verordnung dem Kais. Königl. Hof Bibliothecae Praefecto Herrn Gottfried Freyherrn van Swieten, Comendeur des königl. St. Stephani Ordens zur Wissenschaft, und daß sowohl der Bianchi, als der v. Bessenyey hievon ganz verständiget werden mögen, hiemit erinneret.

Kais. und Kais. Königl.
Oberst Hof Meister Amt
Wien den 1te Hornung 1780.
Joseph Dominik Stock

*

⁷ Österreichische Nationalbibliothek — HSS 1780/121.

A bécsi Hofbibliothek ezekben az években 12 főnyi személyzettel rendelkezett. 1777. november 25-től kezdve a prefektusi helyet Gottfried van Swietenrel töltötték be, évi hét-ezer forintos fizetéssel. Kollár Ádám megőrizte direktori címét; az ő javadalmazása négy-ezer forint volt. Kollár, aki eddig egyedül irányította a könyvtárat, és a rangban fölé helyezte van Swieten között kezdettől fogva bizonyos ellentétek lappangtak. Később, 1782-ben nyíltan is kiobbantak egy személyi ügy kapcsán, amelyben — miként két évvel korábban, Bessenyei esetében — eltértek a véleményeik. Úgy látszik tehát, hogy Mária Teréziának az a megnyugtató ígérete, amelyet van Swieten kinevezésekor Kollárhoz intézett, nemigen valósult meg. A Grassné levelében Kollárhoz intézett üzenetben ugyanis az volt, mint emlékezetes, hogy a könyvtárprefektusi kinevezés nem érinti Kollár hatáskörét, ez van Swieten számára mindössze címeket jelent csak. A valóságban viszont az történt, hogy ettől kezdve Kollár legföljebb csak az első szólamot játszhatta, a karmesteri szerepet át kellett engednie van Swietennek.

A vezetők után rangban két könyvtári őr következett: a már említett és Bessenyeire féltékeny Martines és Heyrenbach, akik fejenként évi 1200 forintos fizetést kaptak. (Tehát Bessenyei Mária Teréziától élvezett 2000 forintos járadéka alaposan meghaladta a könyvtári őrök fizetését.) A sort öt írnok és három könyvtári szolga zárta be. Az írkokok évi fizetése 250—700 forint között, a könyvtárszolgáké pedig 350—400 forint között mozgott.⁸

Hogy mennyire nagy volt a vonzereje ebben az időben egy könyvtárosi állásnak a bécsi Hofbibliothekban, jelzi az a nagy számú pályázó, akik — egy-egy könyvtári státus megüresedése alkalmával — kísérletet tettek annak megszerzésére. Az egyik könyvtári őrnek, Heyrenbachnak 1779. április 19-én bekövetkezett halála következtében megüresedett helyre pl. tizennyolcan nyújtottak be pályázatot.⁹ A jelentkezőket akkor is a prefektus véleményezte; érthető tehát, hogy miért órá kellett hatniuk azoknak, akik Bessenyei felvételét támogatták, vagy elleneztek.

A következő években is vonzó pályának bizonyult a tudós és más értelmiségi rétegek körében az udvari könyvtárosság. Ezt bizonyítja pl. olyan kiváló tudósok ajánlkozása, mint a magyar Horányi Elek és a cseh Josef Dobrowský. Kollár Ádám 1783. július 10-én bekövetkezett halála után ugyanis — a saját karrierjére, mint láttuk, korábban is nagy gondot fordító — Martines nyerte el a direktori címet. Az így megüresedett könyvtárári állásra jelentkezett 1783. július 23-án Pesten kelt beadványával Horányi Elek. Van Swietenhez címzett levelében megírta rövid életrajzát, melyből kiemelte, hogy tanulmányait Magyarországon kívül Itáliában végezte, és hogy járt Svájcban, Franciaországban, Hollandiában, Angliában és Németországban. Közölte még: széles körű nyelvismerettel rendelkezik, itthon és külföldön több — filozófiai, diplomatikai és főleg irodalomtörténeti és kritikai munkája jelent meg. A Hofbibliothekban megüresedett könyvtárosi állás azt a reményt nyújtotta számára, hogy esetleg az udvari könyvtárba kerülhet.¹⁰

Mivel a megüresedett könyvtári őr állást csak 1784. augusztus 26-án töltötték be Denisszel, az ismert bécsi könyvtári szakemberrel, 1783. december 1-én még Joseph Dobrowský is megpályázta a helyet Prágából. Hivatkozott arra, hogy rendelkezik mindazokkal a tulajdonságokkal, amelyekre e helyen véleménye szerint szükség van. Mindezekelött orientalisztikai tanulmányaira hivatkozik, valamint a szlavisztika, különösen a cseh nyelv és irodalom terén szerzett tudására. Felsorolja azokat a tudományágakat, amelyekkel foglalkozott; és utal a nyomtatásban eddig megjelent munkáira. Végül annak

⁸ *Geschichte der Osterreichischen Nationalbibliothek*. I. 296.

⁹ Uo. 297.

¹⁰ A levél eredetije: ÖNB — Autogr. 14—18. — Közölve: ItK 1907. 237—238.

a reményének ad kifejezést, hogy a Hofbibliothek oly sok jelentős kéziratának használata által képességeinek még több bizonyosságát is adhatja majd.

Tekintettel arra, hogy tudomásunk szerint Dobrowský e levele még publikálatlan, szövegét az alábbiakban közöljük:

Hochgeborene unmittelbarer Hofbibliothek Direktor, Unterschriebener bittet um die erledigte Kustosstelle bey der Kays. Hofbibliothek aus dem Grunde, weil er die zur Bekleidung dieser Stelle erforderlichen Eigenschaften zu besitzen glaubt, und zwar

1mo. Hat er seit vielen Jahren das Studium der orientalischen Sprachen, namentlich die hebräischen, syrischen, schaldäischen, arabischen getrieben.

2do. Hat er vorzüglich die slavische Litteratur im ganzen umfange studirt und die meisten slavischen Hauptdialekte erlernt, wovon er den böhmischen am geläufigsten spricht.

3^{io}. Hat er sich in verschiedenen Fächern der Wissenschaften, als Philosophie, Mathematik, Theologie, Geschichte, Paläographie und Bücherkunde manichfaltige gute Kenntnisse erworben.

Proben, die er davon gegeben, sind verschiedene gedruckte Schriften: als Evangelium S. Marci vulgo Autographen, Böhmische Litteratur, Excerptirte Varianten aus hebräischen Fragmenten in der Hrn Ritter Michaelis orientalischer Bibliothek, Dissertatio de antiquis Hebraeorum characteribus, Abhandlung über den Ursprung des Namens Tschech, eine andere über die Geschichte der böhmischen Bibelübersetzung, samt einer Erklärung des glagolitischen Alphabets, noch nur andere über die Einführung und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen. Von diesen haben die meisten auch den Beyfall großer . . . men(?) erhalten.

4°. Hofft er durch die Benutzung so vieler wichtiger Handschriften, die in der Hofbibliothek aufbewahrt werden, größeren Proben seiner Fähigkeit geben zu können.

Prag, den 1 dezember 1783

Joseph Dobrowsky
Hauslehrers der Philosophie
bey den jungen Grafen
von Nostitz.¹¹

Míndez arra vall, hogy a Hofbibliothek vonzereje a Habsburg-birodalom különböző nemzetiségű tudósai körében egyaránt nagy volt. E dokumentumok alapján alátámasztottnak tűnik annak a kifogásnak az indokltsága, mely Bessenyei felkészültségét — különösen ami a keleti nyelvek ismeretének a hiányát illeti — nem találta elégségesnek. Persze valószínű, hogy e szakmai szempontú ellenvetéshez más is — főként féltékenység is — kapcsolódott, hiszen a Mária Terézia által támogatott Bessenyeiben joggal láthatott veszélyes vetélytársat az ambiciózus Martines.

A kinevezésnek azonban e módja, amely azonkívül, hogy Bessenyeiből csak címzetes könyvtári őrt csinált, azt is kimondta: sohasem lehet belőle valóságos könyvtáros és fizetést sem kaphat, bizonyára megnyugtatta ellenfeleit. És addig, amíg Mária Terézia élt és nem fenyegette a szép összegű évi járadékát veszély, bizonyára a magyar írónak is ideális megoldást, valóban az „élet kapujá”-t jelenthette. A kinevezéséről intézkedő okmányának az a kitétele, hogy az udvari könyvtárban csak munkára kell alkalmazni, bizonyára nem könyvtárosi munkára, hanem Bessenyei egyéni, könyvtárhasználatára vonatkozott. Erre utal, az állás formális, „címzetes” jellegén kívül az is, hogy a könyvtári iratok a későbbiek során egyáltalán nem emlegetik már a nevét, illetve csupán a Schematizmusban szerepel még 1788-ig, tehát pontatlanul, jóval azután is, hogy Bécsből eltávozott.¹²

¹¹ ÖNB — Autogr. 12/57—1.

¹² *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek*. I. k. 298.

Nem tudjuk egyelőre, hogy erre a rövid időre mit jelenthetett pontosan Bessenyei számára az udvari könyvtár, de bizonyára szellemi fejlődésére nem kis hatást gyakorolt az angol, francia és német felvilágosult írók munkáinak az a gazdag gyűjteménye, amely ott eléje tárult. Ismerjük az idősebbik van Swietennek a katalógusát, amelyik azokat a műveket tartalmazza, amelyeket ő szerzeményezett be.¹³ Ebből is kitűnik, milyen bőségesen képviselve volt az az irodalom, amely Bessenyeire is nagy hatást gyakorolt. Diderot, Fénelon, Hume, Leibniz, Montesquieu, Muratori, Newton, Nicolai, Rousseau és Voltaire — hogy csak a legnagyobbakat említsük — művei bizonyára itt sem kerülhették el Bessenyei érdeklődését. Nem szabad elfelejteni, hogy ez alatt a rövid időszak alatt olyan jelentős munkái készültek el, mint az akadémiai tervezetét tartalmazó *Jámbor szándék* című röpirata, és az újabban előkerült *Der Mann ohne Vorurtheil* című politikai-filozófiai tartalmú folyóirata.

Különösen ez utóbbi művében felismerhető élesedő tendenciái az abszolutizmusok ellen — beleértve még II. József felvilágosult abszolutizmusát is — és a francia radikálisabb felvilágosítók eszméinek a hatása arra figyelmeztet, hogy Bessenyeinek az udvari könyvtárban alkalma lehetett e művekbe alaposabban belekóstolni. Úgy érezzük, érdemes az író utolsó bécsi éveinek eddig kevésbé ismert mozzanatait után tovább kutatni és esetleg összefüggésbe hozni olyan eseményeket, mint pl. a terézianus Kollár és az inkább jozefinista van Swieten közti nézeteltérések, a Kaunitzhoz és II. Józsefhez közelálló van Swieten, valamint a fenti, nyomtatásban is megjelent munkájában II. Józsefet is támadó Bessenyei közti konfliktus és Bessenyei megfosztása a Mária Terézia által kezdeményezett évjáradéktól stb. Mindez nagyjából egybeesett Bessenyeinek az udvari könyvtárban eltöltött éveivel.

KÓKAY GYÖRGY

Napoleon-vonatkozású hazai tankönyvek a XIX. század elejéről. Már életében számos magyar nyelvű mű foglalkozott — hol rokonszenvezve, hol vele szembeszállva — Napóleonnal. Ezekből emeljük ki a „francia” katekizmus hazai kiadásait, amelyek ugyan kisebb jelentőségűek, de korfestőek, sőt nemcsak az egykori történelmi események képehez adnak hozzá egy-egy halvány vonást, de adalékkul szolgálhatnak „a hatalom természetrajza” időtlen témájához is.

Napoleon seregei első ízben 1805 novemberében foglalták el Pozsonyt, de már a következő hónapban kivonultak a városból. Néhány évvel később, 1809 májusának végén nyomultak be újra a francia császár csapatai Magyarország területére, uralmuk alá került ekkor többek között Szombathely, Körmend, Kőszeg, Magyaróvár, majd június 24-én Győr, június 26-án pedig Pozsony. A nyugat-magyarországi területek francia megszállása 1809 ősziig tartott.

Akkor tehát nem tartózkodott hadviselő francia katonaság magyar területen, amikor 1808-ban új tankönyv jelent meg Pozsonyban Belnay György Alajos nyomdájában, s ez a terjedelmes kötet nem volt más, mint annak a francia nyelvű katekizmusnak a latin fordítása, amelyet Napoleon egységes hittankönyvnek szánt a francia birodalom iskolái számára. A könyv címe ebben a pozsonyi kiadásban: *Catechismus in usum omnium ecclesiarum Imperii Gallici*.

Még meglepőbb, hogy a magyar nemesség számára oly balul végződött győri csata utáni esztendőben, 1810-ben ugyanennek a katekizmusnak a magyar fordítása is megje-

¹³ *Catalogus librorum novorum cura Illustrissimi Domini Baronis de Swieten (1745—1772) Bibliothecae Caesariae Praefecti emptorum ab 1745.* — ÖNB Ser. n. 2143.

lent, de most már Pesten, Trattner Mátyás nyomdájában, a következő címmel: *A frantzia birodalom minden anyaszentegyházainak hasznára szolgáló öreg katekizmus.*

A fordító neve nem szerepel a kötetben, de feltüntették a címlapon a fordítás alapjául szolgáló kiadványt: „A Posonyi Deák kiadás szerint magyarra fordítottat”. A posonyi latin kiadás viszont így jelölte meg a forrást: „Juxta exemplar Parisiis A. 1806. apud viduam Nyon natam Saillant, cum privilegio caesareo editum, e Gallico in Latinum sermonem translatus.”

Ettől eltekintve a pesti kiadás szövege a posonyi kiadás szó szerinti magyar fordítása. Mindkét kötet címlapján ott a kiadvány alapvető célját kifejező mottó: „Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség.”

A katekizmus tulajdonképpeni tananyaga előtt három hivatalos dokumentum szövege olvasható mindkét kötetben.

Az első Giovanni Caprara pápai követ 1806. március 30-án Párizsban kelt jóváhagyása. „Mi Caprara János, szent Honophriusi Római Cardinális, Maylandi Érsek, a mi Szentséges Urunknak, VII. Pius Pápának és az Apostoli Sz. Széknek a Frantzia Tsászár és Olasz Országi királynál követ” — kezdődik az okirat szövege a magyar fordításban. A pápai legátus szerint bár az lenne kívánatos, hogy a katekizmus oktatása mindenütt egységes legyen, mégis nagyok a különbségek e téren az egyes országokban, tartományokban, különféle okok miatt.

„De mivel a Frantzia Császár és Olasz Országi Király, I. Napoleon nem csak minden akadályokat elhárítani magában feltette, hanem még azon felől, hogy egy különös és közönséges katekizmus kiadattassék és mindenütt tanítottassék, igen kívánja — ennek eredményeképpen elkészült az új katekizmus — ama sok érdemekkel fényes Meldai Püspök, Bossuet Jakab és más Anyaszentegyházak Vatechismusaiból kiszedve és minden Frantzia Birodalomban lévő megyéknek hasznára alkalmaztatva.”

Az új francia nyelvű kiadvány címe: *Catechisme à l'usage de toutes les Eglises de l'Empire Français.*

Caprara bíboros átvizsgálta a kötet szövegét és hibátlannak találta, ezért azt

„e jelenlévő levelünk által mint a Sz. Léleknek és a mi Szentséges Urunknak, VII. Pius Pápának követje, apostoli hatalommal megerősítjük, előadjuk és ajánljuk, indíttatván azon tanítással: hogy valamint egy a hit, úgy hasonlóképpen egy és közönséges légyen a hit előadásának és a nép tanításának módja s rendje — írja.

A püspökök kötelessége — fejeződik be a legátus jóváhagyó levele — „szorgalmasan szemeskedni”, hogy a plébánosok s a többi lelkészek, akiknek feladata e katekizmus oktatása, megfelelőképpen magyarázzák annak anyagát, a benne foglalt tanítást.

Ezután *Napoleon 1806. április 4-én kiadott dekrétumát* közölték a katekizmus szerkesztői. Ebben Napoleon mint „Imperator Gallorum et Rex Italiae” elrendeli: „Az ezen parantsolathoz kaptsolatott Katekizmus, melly már Ő Eminentziája, a Cardinális s Követ által megerősítettet s helyben hagyattatott, kipublikáltatik és egyedül használtatni fog a Birodalomnak minden katholikusk templomjaiban.” A kultuszminiszter feladata, hogy felügyeljen a katekizmus kinyomtatására, „sőt 10 esztendőknél folyása által [alatt?] különös hatalommal fog bírni akármelly, ezen tzelra szolgáló eszközöknek kikeresésében s használásában”. S végül — rendeli Napoleon — ezt a dekrétumot minden katekizmus-példányban közzé kell tenni.

A harmadik okiratot 1806. augusztus 12-én Jean Baptist de Belloy bíboros, párizsi érsek írta alá, s ebben elrendeli, hogy egyházmegyéjében egyedül csakis ez, „a minden Frantzia Birodalombéli Anyaszentegyházaknak hasznára kiadott katekizmus” tanítható. A dokumentum első részében a párizsi érsek az egységes tanítás szükségességét és

fontosságát fejtegeti, helyesnek tartja ennek az egységes katekizmusnak az anyagát, második részében pedig az uralkodó iránti tiszteletről beszél, azt hangsúlyozva, hogy ez az erkölcsi alapelv („principium” vagy „törzsökös igazság”) változatlanul érvényes, akárcsak a múltban.

„Ezen katekizmusban sokkal bővebben, mintsem eddig szokásban volt — írja —, előadtnak s kifejeztnak a Jobbágyoknak az ő Fejedelmek iránt való kötelességeik. Nem is olyanok a mostani időknék környüállásai, mint valának ezek előtt. Soha nem is vonakodtak a keresztények, valahányszor az megkívántatott, a Fejedelmeknek téendő tiszteletekben. És a Fejedelmek iránt való kötelességeket kifejező principiumok (vagy törzsökös igazságok) minden időben ugyan azok voltak, mivel a religióban nem lehet változni a principiumnak. Midőn azért a Fejedelmek iránt való kötelességeket hirdetjük, nem teszünk egyebet a régi keresztények tselekedeténél, sőt azoknak szavaival élünk. A régi keresztények módja szerint kötelességünknek tartjuk »a Tsászárnak egességéért az Istent imádni, kérünk nékie hoszszú életet, biztos uralkodást, tsendes lakást, erős seregeket, hív tanácsokat, jó népet, békességes világot, és ami tsak vagy egy ember vagy egy Császár kívánsága lehet«. »Imádkozunk!« — mondának a régi keresztények, s vajha mi is azt mondhatnánk a Tsászáráért »kiterjedt kezekkel mint ártatlanokkal. meztelen fővel, mert nem szégyenjük, intő nélkül mért szívből imádkozunk.«”

A két idézet a lábjegyzet szerint Tertullianustól való, apológiájának XXIX. fejezetéből.

Végül kiemeli a párizsi érsek Napóleon érdemeit a forradalom idején szétzilált egyházi állapotok helyreállítása terén.

„Végteére, kedves atyámfiai, a mostanában uralkodó Frantzia Fejedelemnek ditséretére válik az, hogy ezen sulyos környüállásokban a nyilvános isteni tiszteletet visszaállította. Méltán örökös ditséretre méltó illy haszonvétele a legfőbb hatalomnak, és a religióknak történetjeiben s históriáiban Nagy Constantin Császár neve mellé érdemes tétetni ezen Vitéz neve is, aki annak példája szerint lett az igaz religióknak oltalmazója és pártfogója.”

*

A katekizmus maga tulajdonképpen négy fő részből áll. Az első „a szent írásnak rövid summája” vagyis a bibliai történetek összefoglaló áttekintése, ez után a dogmatikai rész következik, az apostoli hitvallás hagyományos „ágazatainak” keretébe foglalva, majd az erkölctani fejezet a különféle parancsolatokat tárgyalja, végül az istentisztelet módjainal foglalkozó terjedelmes rész zárja a kötetet.

A tízparancsolat 4. parancsolatának feldolgozása során külön „letzke” foglalkozik Napóleonnal, ennek szövege a következő:

„K(érdés). Mi kötelességgel tartoznak általjában a keresztények a Fejedelmek eránt, és különösen mi kötelességünk vagyon a mi I. Napoleon Császárunk eránt?

F(elelet). A keresztények tartoznak az ő Fejedelmeknek, és mi, a mi Napoleon Császárunknak szeretettel, tisztelettel, engedelmisséggel, hívséggel, katonai szolgálattal és azon adóval, melly az Ő birodalmának fenntartására és trónussának erősségére szükséges és kirendelve vagyon. Azonkívül pedig testi és lelki boldogságáért tartozunk az Isteni Felsőnek ájtatosan könyörögni.

K. Miért tartozunk mindezen kötelességekkel a mi Császárunk eránt?

F. Azért, mert az Isten, aki az országokat támasztja és a maga akarattja szerint kiosztja, sok ajándékokkal megtetézvén a mi Császárunkat, mint háborgó, mint tsendes időben s békességben, őtet a mi Fejedelmünkke tette, őtet hatalmának szolgájává, és e földön az Ő képévé rendelte. Azért is tisztelni a mi Császárunkat és néki szolgálni annyi, mint az Istent imádni s néki szolgálni. Azután maga Jésus Kristus tanított minket, mivel tartozunk a Fejedelmeknek. Midőn született, engedelmeskedett Augustus Császár parancsolatjának, az szabott adót maga is megadta, és valamint mondotta az Evangéliomba, hogy adjuk meg, ami az Istené az Istennek, úgy mondá, hogy ami a Császáré, adjuk meg a Császárnak.

K. Vagynak-é még más okaink, melyek a mi Napoleon Császárukhoz különösen lekötöttek?

F. Igenis. Mert Ő az, kit az Isten a legkeményebb környűállításokban feltámasztott a mi Atyáink religiójának visszaállítására és annak védelmezőjévé tette. Ő vissza hozta és fenntartja az Ő nagy okossága által a közönséges rendet, Ő védelmezi az országot hatalmas karja által. Ő végre lett az Isten megkenettévé azonm egkenetés által, melyet vett az Anyaszentegyház fejétől, a Római Pápától.

K. Mit tartunk azokról, kik ezen kötelességeiket a mi Császáruk eránt nem tellyesíteték?

F. Sz. Pál Apostol szerént ellent állnak ezek az Isten rendelkezéseinek és magoknak örök kárhozatot szereznek.

K. Ezen kötelességek, melyekkel tartozunk e mostani Császárukknak, köteleznek-é az Ő törvényes követői eránt is a Fejedelmi székben?

F. Igenis, mert olvassuk a Sz. írásban, hogy az Isten, aki mindeneket igazgat és aki adja az országokat, nem tsak egynek, hanem az Ő nemzetségére is terjeszti a fejedelemséget.

K. Mitsoda kötelességgel tartozunk a Magistratusok eránt?

F. Tartozunk őket tisztelni és nékik engedelmeskedni, mert ezeknél letéve vagyon a császári hatalom.

K. Mi tiltatik a 4. parantsolat által?

F. Tiltatik a Felsőségnek való engedetlenség, nyakaskodás, sőt ártani avagy róluk balul beszélni is Isten parantsolatja által tilalmas."

Az ismeretlen fordító a katekizmus pozsonyi latin nyelvű kiadásának néhány pontjához lábjegyzetekben rövid magyarázó jegyzeteket fűzött, ezek közül néhányat a magyar változat is átvett. A fenti leckéhez kapcsolt megjegyzés így hangzik:

„Amellyek itten Napoleonról és I. ditsőségessen uralkodó Ferentz Tsászárról mondatnak, özve szerkesztessenek [vesd össze] VII. Szentséges Pius Pápa beszédjével, melyet tartott a Cardinálisok gyülekezetjében 1804. és 1805. eszt. az Ő Frantzia Országba utazása alkalmatosságával, és az Apostoli Követ [s a] Párisi Érsek levelével, mely ezen katekizmusnak elein vagyon. NB. Az említett Szentséges Pius Pápa beszédje deák nyelven ki nyomtatva találtatik 30 xr Belaynál Posonyban 4 rétbén."

A katekizmus latin nyelvű pozsonyi kiadásában is szerepel ez a lábjegyzet, de abban nem történik említés az osztrák császárról, I. Ferencről, s joggal, hiszen a törzsszövegben egyetlen szó sem esik róla, az csakis egyedül Napóleont említi.

*

Vajon mi volt az ismeretlen közreadók szándéka e latin, majd magyar nyelvű tankönyvvel? Anyagának templomi-iskolai tanítására nem gondolhattak, hiszen a hivatalos tridenti, Canisius-féle katekizmus magyar változatának helyébe önhatalmúlag, felsőbb rendelkezés nélkül ezt nem léptethették, ilyen rendelkezést pedig a hazai püspököktől nyilván nem remélhettek. De egyébként nem is olyan régen, 1806-ban a Ratio Educationis rendelkezett az iskolákban tanítandó katekizmusról.

Közreadói alighanem propagandahatást vártak ettől a „francia” katekizmustól, amelyet elsősorban a politikai agitáció eszközeként vetettek be, Napoleon „személyi kultuszának” kialakítása érdekében: a nép között élő papok előtt akarták rokonszenvesé tenni Napóleont, a francia császár országok felett álló „igazságtevő” szerepét kívánták vallási érvekkel, tekintélyes egyházi vezetők nyilatkozataival igazolni, hogy ennek nyomán azután ők is így állítsák a francia császár alakját környezetük, a falusi és városi lakosság elé. Előkészíteni a „talajt” ily módon is a bekövetkező politikai változások számára — nem kétséges, hogy e stratégia szolgálatában állt az új tankönyv, talán — esetleg erre is gondolhatunk — a francia kultuszminiszter számára megszabott s a Napoleon dekrétumában említett 10 éves program jegyében és keretében.

*

A „francia” katekizmus bizonyára népszerű lehetett, ennek jele az a tény, hogy 1815-ben új fordítása látott napvilágot *Francia egyházi katekizmus a magyarországihoz alkalmaztatva* címmel, Budán, az egyetem nyomdájában. De míg Napóleon a korábbi kiadások idején sikereinek csúcsán állt, most viszont 1814 tavaszától már Elba szigetének lakója, majd 1815. június 18-án lezajlik a waterloo-i csata, s az egykori francia császár Szent Ilona szigetének száműzöttje lesz.

Ebben az 1815-ös budai katekizmusban nem is szerepelnek már az előző kiadásokban közzétett okmányok és a Napóleont dicsőítő szövegrészletek, s a megváltozott politikai háttér tette szükségessé, hogy előszóban indokolják meg az új kötet kiadását. Nyilván még Napóleon fénykorában készülhetett el ez a fordítás is, s azóta történt meg az átdolgozás. 1810 után már aligha fogott volna hozzá valaki a „francia” katekizmus lefordításához, ettől kezdve a francia császár már nem a hit védelmezője, hiszen szembeszállt az egyházzal, elfoglalta a pápai államot, magát a pápát is fogságba vetette.

A katekizmus e fordításának készítője Horvát András, a Győr megyei Tét plébánosa, akit — az előszó szerint — Tót Pál szili plébános ösztönzött erre a munkára: „kész lévén ő a közre botsátásnak költségeit viselni. Megküldötte tehát a pozsonyi deák fordítást, melyet figyelemmel által olvasván, örömmel hozzá nyúltam, amire általa kérve valék”. Horvát András tehát ugyancsak a pozsonyi latin nyelvű kiadást használta forrásul, a fordítás azonban nem azonos az 1810. évi pesti magyar kiadás szövegével.

Az előszóban a fordító először megmagyarázza a kötet címének „francia” jelzőjét, kifejtve, hogy az elmúlt évek egyházellenes akcióiért nem a francia nép a felelős, hanem — nem írta le a nevét — Napóleon.

„Azon szerentsétlenségeket — írja —, melyek Frantzia Országot szemeink láttára egynehány esztendeig emésztették, éppen nem úgy kell tekintenünk, mintha általok a nemzet az ő ősi vallásában egészen megdült volna, hanem úgy, mint a Mennyei Igazgatónak emberi feddőzés alá nem való tanátsát, mellyel ama képtelen felfordulások között is a Hitnek győzedelmét illy magával nem bírható népben megbizonyította. Véttenénk, ha némelly egyenként vett esetekért magát a nemzetet vádolnánk, mellyeket meggátolni nem az ő hatalmában állott. Midőn az a szélvész, mellynek olly kívánva vártuk végét, megtsillapodott, kell-e vagy lehet-e ama fiúi örvendezéshez valamit tenni, mellyet a Frantziák, különösen az egyháziak, Jézus Krisztus látható képviselőjének szabadulását érezték és mutattak? Ami szembetűnő jele volt annak, hogy a Római K. Anyaszentegyháznak mind bal, mind jobbra tért állapotjával szíveiknek költsönös érzését mindenkor megosztották, azaz hogy ő atyáinknak vallásától, a kat. Anyaszentegyháznak tudományától el nem szakadtak.”

A francia nép számára készült tehát ez a katekizmus, s nem tartalmaz különleges újító eszméket, kiforrotlan gondolatokat, benne „nem valakinek keletlen találmányai, hanem a hitnek igazsági és a tiszta erkölcsi tudomány foglaltatnak, azzal az együgyűséggel, azzal a könnyűséggel, mellyet a fiatalságnak tanításához egyáltalán fogva megkívánhatunk”. Ennek igazolására azután a párizsi bíboros-érsek — az ismertetett kiadásokban teljes terjedelemben közölt — leveléből hoz érveket a fordító.

„Ezeket azért iktattam ide — zárul az előszó első része —, hogy azok, kik a Francia Anyaszentegyházat másképpen képzelik, mint ahogy volt és vagyon, minden előítéletektől megmenekedvén, lelkük ismeretét megnyugtassák.”

Amiben ő a „francia” katekizmus különleges értékét és újszerűségét látja: az anyag pedagógiai-didaktikailag kiváló feldolgozása.

„Ugyanis, szállítom én azokat az egyházi férjfiakat, kik a kisdedeknek oktatásában fáradnak, nem tapasztalták-e, hogy e nyomban akár mint megvetett igyekezeteknek mind e korig melly kevés sikere volt? Minden nyereség legfellebb is ott állott meg, hogy a gyenge elmék nagy erőködéssel számtalan szavakat könyv-betéve elmondottak a nélkül, hogy értették volna, amit ajakokon kipergettek, melly alkalmatlanság ebben a katekizmusban egészen el vagyon hártva, világosan, a gyermeki észhez szabva jelennek meg.”

A fordító-átdolgozó a következő elvet tartotta szem előtt munkája során:

... helyes okokra nézve a magyar nemzeti katekizmust mindenkor vigyázó szemekkel késértem, az eredetiből némellyeket kihagytam, vagynak olyanok is, amiket más tanító könyvekből hozzá adtam, amit tudni illik a Magyar Anyaszentegyházra nézve alkalmasabbnak lenni gondoltam."

Napóleon „francia” katekizmusának tehát három kiadása jelent meg Magyarországon rövid hét év alatt, egy bonyolult történelmi pillanat hazai tanúiként.¹

MÉSZÁROS ISTVÁN

Egy 1859-ben kiadott „Nevelési kalauz” és a könyvkereskedői pálya. „Mire nevelje a magyar ember gyermekeit? Nevelési kalauz, a különböző életpályákra képző tanintézetek, az azokban iskolázás, iskolán kívül tanulás, életpályaválasztás, s végre részletesen a tudományos, hivatalos, iparos s kereskedelmi életpályák viszonyai körül” — ezzel a tartalmi ismertetésnek is beillő című könyvvel jelentkezett 1859-ben a hazai piacon a pesti Gyurrian-nyomda. A könyv szerzője (s csupán a cím ismeretében aligha gondolnánk erre) a kor neves gazdasági, gazdaság-statisztikai szakírója Galgóczy Károly, akinek nem egy forrásértékű munkáját ma is haszonnal forgatják gazdaságtörténészeink.¹

Beleolvasva a mintegy két- és félszáz oldalas munkába, hamarosan kiderül, hogy a szerző mint a kapitalista fejlődést a maga korában okkal szorgalmazó, széles látókörű szakember, felismerte, hogy a tartós és kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés egyik alapfeltétele: a nemzet létérdekeinek megfelelően irányított pályaválasztás és pályára nevelés. „Azon életpályára nevelje a magyar ember gyermekét, melyen nemzeti önállóságunknak, jóllétünknek s közéletünknek legtöbbet használ, s melyen országunknak emberre túlnyomólag szüksége van” — írja.² S ugyanakkor — mint gyakorló pedagógus³ — tisztában volt azzal is, hogy a személyes képességek, a „hajlam valamely életpályára igen előmozdítja az azon lehető tökéletességet, s már megkezdés előtt fél tudománnyal legalább is felér”.⁴ Mindez magas színvonalú, s műfaját tekintve kétségtelenül úttörő jelentőségű munka létrejöttét eredményezte, melyet — ismereteink szerint — kevés figyelemre méltatnak neveléstörténetünk kutatói.⁵ Magunk sem gondoltuk, hogy Galgóczy könyve abszolútizmus kori könyvkultúránk ismeretéhez is érdekes adalékkal szolgál, nevezetesen a könyvkereskedői pálya színes és tartalmas ismertetésével.⁶

¹ Az ismertetett katekizmusok következő példányait használtuk: 1808.: OSZK 278. 843.; 1810.: OSZK Catech. 677.; 1815.: OSZK 274. 925. — A „francia” katekizmust röviden említi: SZENTIVÁNYI Dezső: *A katekizmus története Magyarországon*. Bp. 1944. 132.

¹ Galgóczy (esetenként: Galgóczi) legismertebb munkája: *Magyarország, a szerb vajdaság és a temesi bántság mezőgazdasági statisztikája* (Pest 1855). Életrajzához 1.: *Akadémiai Értesítő* 1916. 569, 747. — *Köztelek* 1916. 44. sz. — SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés választóján* (1860–61). Bp. 1967. 41.

² GALGÓCZI: I. m. 250.

³ 1858–1860-ig a mezőgazdaságtan segédtanára a református papnevelésben. Vö.: *A budapesti református teológiai akadémia története 1855–1955*. Bp. 1955. 29, 199.

⁴ GALGÓCZI: I. m. 5.

⁵ Vö.: VÖLGYESSY Pál: *Fejezetek a pályaválasztási tanácsadás hazai történetéből*. Pályaválasztási Tanácsadás 1972. 1. sz. 55.

⁶ GALGÓCZI: I. m. 246–249.

Nagymértékben emeli Galgóczy Károly „pályatükreinek” jelentőségét az a tény, hogy éppen közzétételének idején zajlott, illetve ért véget az az országos visszhangot kiváltó irodalmi vita, melynek középpontjában a hazai irodalom kiadásának és terjesztésének ügye állott, különös tekintettel a könyvvarusok szerepére.⁷ Csekély túlzással azt is mondhatnánk, hogy a szóban forgó írás, melyet alább úgyszólván teljes terjedelmében közlünk, egyfajta vitázóként látott napvilágot 1859-ben.

Galgóczy könyve összesen mintegy száz „kenyérpálya” részletes vagy vázlatosabb ismertetését tartalmazza. Igen érdekes számunkra az írói pálya bemutatása, melyet a szerző természetszerűleg igen magasra értékeli. Ugyanakkor azonban nehezményezi, hogy némely „panaszokodók”, akikből egyre több található az irodalmi porondon,

„hanyagul tett kevés munkáért követelvén nagyobb jövedelmet, mely szokott könnyű, a genialitás örve alatt dorbézoló életöket is kitartsa, s ennek eszközlésére még az őket bizalmok szentélyébe befogadott olvasó közönséget megcsalni sem irtóznak, mely által ismét nemcsak maguk, hanem a jobb rész hitelét is tetemesen rongálják”.⁸

Jelentőségében az írói pálya mellé helyezi a „táj- vagy képfestészetet”, de talán túlon túl is a „nemzetgazdász” beszél belőle, amikor a képek témájáról szólván megállapítja, hogy

„jól berendezett gazdaságok tájrajza a mezőgazdaság czélszerű kifejtésére sem volna hatástalan, különösen előmozdítaná pedig a tisztaság körüli ízlést; — gyárvidékek tájrajza, foglalkozó néptől körülölgött épületeikkel a gyáripárt fogná megkedveltetni. . . ”⁹

A könyvkereskedői életpályáról elmondottak szöveggözlését megelőzően még a könyv élén álló mottó idézzük, mely sok mindent elárul szerzője emelkedett szelleméről, realitásérzékéről:

„Azon sokféle tényező közt, melyek valamely birodalom, ország és nemzet virágzására és boldogságára közremunkálnak, tagadhatatlanul a legfőbbek egyikét a nép képezi. Nép nélkül a természeti kincsek csonka becsűek, mert ezek használatát a parlagon heverésből a néprtelem fejti ki. Nem ok nélkül keresik tehát az államok erősödésüket a népnevelésben, mely az értelmet szaporítja. De hogy az értelem telhető mértékben kamatoztathassa a természeti kincseket és a közvagyon becsét teljes értékre emelje, szükség, hogy a nemzettest minden tagja, minden egyes egyén az összes népből, ott keresse és találja fel hatáskörét, hol munkáját legezészerűbben értékesítheti.”

Jó volna tudni: Galgóczy lelkes szavai, szakmaismertetése nyomán hány ifjú ember kereste és találta meg számítását az akkoriban oly kulcsfontosságú szerepet betöltő könyvkereskedői pályán ’

*

91. § Könyvkereskedés¹⁰

Szénégetőnek tőkén a szeme. Igen természetes dolog, hogy író létemre óhajtom a rendes könyvvarusok szaporodását: de másrésről ha figyelemre vesszük a dolgot, önkénytelenül kell bevallanunk, hogy e tekintetben csakugyan nagy szükség is van az országban; mert igaz, hogy Pesten a nagyobb antiquariusokkal együtt van 15 könyvkereskedés: de

⁷ Vö.: Kovács Máté: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig.* Bp. 1970. 33–41. (Szemelvények a vita anyagából.)

⁸ GALGÓCZI: I. m. 87.

⁹ GALGÓCZI: I. m. 158.

¹⁰ A könyvben sajtóhibával: Könyvkereskedés.

aztán nagyobb városainkat is nagyon fel lehet számlálni, hol rendes könyvkereskedések léteznek; ellenkezőleg több egymással szomszéd megyékre terjedő egész vidékek vannak, melyeken könyvárusnak híre sincs; holott az irodalom egyedül a rendes könyvkereskedések szaporodása által juthat virágzásra.

Elkészíti az író művét legszorgalmasabban. Ki kellene adni. Erre nézve két mód van: vagy eladja a könyvárusnak, vagy maga adja ki. Mindeniknél a legjobb munkával is csak oly szerencsére számíthat, milyennel a vállalkozást az eszközölhető kelendőség biztatja. Mert nem elég csak kinyomatni a munkát, hanem el is kell adni. Mindaddig, míg a vevő kezébe nem jut, csak költség van rá, haszon pedig semmi. Ha a fővároson kívül vidéken is elegendő számmal volnának a rendes könyvárusok, könnyen menne mind a könyveladás, mind a vidéki közönségnek a könyvszerzés. Most pedig a terjesztésre főképp csak két mód van: első az előfizetési út, második a fővárosi bolt. Nem említtem fel azon költséget, mibe az előfizetési ívek nyomtatása, postán bérmertve széljelküldése sat. kerül, csak azon megromlott hitelre hivatkozom, melyben a nagy közönség előtt országunkban az előfizetési ívek köztudomás szerint állnak; már csak ennek ismeretéből is mindenki meggyőződhetik, hogy irodalmunknak terjedésre kilátása ez úton többé nincs. Ezen eredményt nevezetes részben az irodalmi iparlovagok seregének köszönhetjük, kik az előfizetési ívekkel szántsándékos üzletkép zsákmányolják ki gyakran a közönség bizodalját: de mióta a hitel ennyire megromlott, néha a legjobb akarató írókat is befonhatják a körülmények; oly esetben t. i. midőn munkája jóságában bízva, az előfizetési ívek szétküldését megtette, s gyúlt is rájuk egy pár száz előfizető, hanem még a nyomtatási költségek fedezésére sem elég. Mit tegyen ekkor az író, ki rendszeren Magyarországon még szegény ember szokott lenni? . . . A néhány előfizetőtől bejött csekély előfizetési sommát munkájában elköltötte, a munkának az előfizetési út nem sikerülése által is bizonytalannak mutatkozó szerencsére kiadásától visszariad, vagy talán a költségek további fedezésére nem is képes. És ily körülmények közt könnyen okot talál annak hűvére, hogy az egyes előfizetők könnyebben elviselhetik a néhány forint veszteséget, mintsem ő a már teljesített munkán kívül a kiadás által több veszteségbe is belemászszék. Nem mentem ugyan az így cselekvő írókat sem; mert vessen számot minden író anyagi erejével, mielőtt saját munkájának előfizetés útján kiadására vállalkoznék is, s ha önállólág erejét elégtelennek találja, semmi szín alatt se kezdjen legjobbnak, legkapósabbnak vélt munkájával sem; mert ki nem szántsándékkal húzza is be az előfizető közönséget, csakugyan hibás marad, s mind magának, mind többi íróársainak a hitelrontás által kárt tesz. Hanem épen az ily vigyázatlanságból előforduló esetek gyakoriságából is következik, hogy irodalmunk terjesztésére ez az út többé nem alkalmas.

A másik mód szerint a fővárosi könyvkereskedők szívesen elfogadják a jó munkát bizományba, s jó száztólért,¹¹ rendszeren 25—30 száztólért boltjaikban árulják is. De itt meg, hogy a helybeli és vidéki közönségnek tudomása legyen a munkáról, a hirdetésekre kell sokat költeni; e nélkül a legjobb munka is hamar megvénül a boltban; mert ritka ember keres oly könyvet, miről tudomása nincs. Bajos az is, hogy csupán könyvet venni, nagyon kevés ember jó a fővárosba; a postán megrendelés az egyes példányokra eső vitelbér magassága miatt igen költséges s aránytalanul szaporítván a könyv árát, e miatt kelendőségét is csökkenti. Szóval az üzlet mind az adó, mind a vevő részéről folytonosan a nehézkesség terhével küzd, egyedül a vidéki könyvárusok hiánya miatt, melyekkel ha legalább központi városaink elegendőleg ellátva volnának, mindkét részről könnyen mentve az ügy; minélfogva, hogy a könyvárusok vidéki városaink is szaporodjanak, mind az irodalom, mind a közmiveltség érdekében csakugyan kívánatos.

Elmondhatnám a könyváruasság ajánlatára, hogy az a legszebb, legérdekesebb üzletek egyike, hogy mivel minél előrébb halad a műveltség, egyszersmind annál több szükség van rá; tehát jövedelmes állással is biztat: de mindenek fölött egy körülményt kell fölemlítenem; azt t. i. hogy mostani körülményeink közt alig van üzlet-ág, melyet egyenlő terjedelemben, kevesebb költséggel s a kezdemény előzavarainak biztosabb legyőzhetőségével lehetne kezdeni, mint épen ezt. Különös figyelmet érdemel, hogy a könyvkereskedésben csak kivételes tárgyak azok, melyek szoros számadásra vagy készpénzért szerzendők meg árulásra; a legnagyobb rész általában bizomány, vagy az írótól, vagy a kiadó könyvárustól az áruló könyvárus részére, s a mi el nem kél, meghatározott idő után vissza szokott fogadtatni; sőt míg más kereskedésekben a bizományos éven át legalább is négy-szer számol megbízójával, s az eladott árucikknek árából ugyanannyiszor törleszt, azaz: részlet-fizetéseket tesz, addig a könyvárusok közt évenként csak egyszer van számadás és fizetési idő; miszerint a bizományokból apránként árult sommát is a könyvkereskedő

¹¹ Százalékért.

egész éven át kamat nélkül háborítatlanul használja, úgy hogy csak egyszeri pontosságra van éven át szüksége, hogy megbízóinál hitelét fenntartsa és nevelje.

Ismeretet illetőleg az általános kereskedelmi ismeretek a könyvárusnak mindenesetre szükségesekek; azután, hogy valaki igazi jó könyvárus lehessen, az általános tudományi képzettségnek is bizonyos foka megkívántatik benne. Így bár a könyváruznál szintén gyakorlott, hogy tanoncokul csak alsóbb oskolákat végzett egyének fogadtatnak fel; de sokkal tanácsosabb, egész iskolai pályavégzés után menni e kereskedésre; annyival inkább, mert a könyvárusi tulajdonképeni gyakorlat, miután a könyvek ára egyenként szokott meghatározva lenni, a tudományosan művelt egyén részéről igen rövid idő alatt fölfogható, s több évi tanulást épen nem kíván. Különösen pedig annak van tudományos műveltségre s a tudományok különböző ágaiban jártasságra szüksége, ki kiadó könyvárus akar lenni, hogy ekép a kiadásra vállalandó munka megftelésében s a közönség ismerete szerint remélhető kelendőségének számításában alapos ismerettel legyen képes eljárni, mely üzlet körül a könyvnyomdászattal, főkép a könyvkiállítási izlés tekintetéből gyakorlati ismeretség is nagyhasznúvá válik.

BODA MIKLÓS

Az első bukaresti magyar nyelvű hírlap. Bukarestben a XV. század óta folyamatosan éltek magyarok és számuk az 1848/49-es levert szabadságharc után nagymértékben gyarapodott emigránsokkal. Az itt élő magyarok először 1860-ban adtak ki anyanyelvükön újságot. A lap létrehozásában a legnagyobb szerepe a bukaresti „Magyar Egylet”-nek és elnökének Koós Ferencnek volt. Maga az ötlet Váradi Ádám bukaresti magyartól származik, aki a lap első számának fejlécén felelős szerkesztőként szerepel. Ő azonban váratlanul Svájcba utazott és a lap kiadásával járó minden munka Koós János református lelkészre maradt, aki erre a körülményre így emlékezik:

„Váradi Ádámnak villant meg agyában az a gondolat, hogy alapítsunk magyar lapot; ő lesz a felelős szerkesztő, kiadó a Hunnia, én a főmunkatárs. Az előfizetési felhívások és a mutatóványszám szétküldetvén, elég szép számú előfizető jelentkezett. Ekkor azonban betoppan egyszer hozzám Váradi Ádám azzal a meglepő hírrel, hogy ő holnap indul nejével és leányával Svájcba, csinálják a lappal, amit éppen akarok, eddigi fáradozásaiért néhány forintot kért. Ezt csak azért emlitem itt meg, hogy a Bukaresti Magyar Közlöny szerkesztője és munkatársai ezután tiszteletből, hazafiságból szerkesztették a lapot. Az előfizetési pénzt a nyomda és posta mind egy krajeárig fölemésztették.”¹

Az első szám kiadására 1860. május 15-én került sor, ezt küldték szét mutatóványszámként. „Tisztelet példányokat küldöttünk a Magyar Akadémiának, Magyar Múzeumnak, és minden Magyar Lapnak”² írják. Már az első számon a fejlécen jelezték legfontosabb célkitűzésüket: „E’ lap közvetítő kapcsul szolgál az Anya Ország és a’ Román tartományokban szétszórt magyarság közt.

Ismerteti a’ Román tartományokat, alkotmányos életét, szokásokat s. a. t.; ’s a Magyar és Román nemzet’ közös viszonyaira vonatkozó történeti adatokat.”

Az első szám egy felhívást is intézett „a Kárpátokon inneni magyarokhoz” egységre szólítva fel őket: „Nemzetiségünk régtől néma tárogatója ismét megszólalt, ’s harsogása egyesülésre hívja a magyart, hazájában és hazáján kívül.

Fel hát ti is ez idegen hon téerein szétszórt vándor rokontársak! halljátok e’ viszhangját az ősi tárogatónak. Seregeljetek egybe a hazaszeretet nagy gondolatától — áldozatra lelkesülten: hogy kifizhessük a zászlót, melyet követve — a’ Magyar újjászületés diadalát szabad hazánk téerein mielőbb mindnyájan egyesülten ünnepelhessük meg.” E szózat szövege elsősorban a frissen letelepült emigráns magyarokhoz szólt, jelezve azt is, hogy az anyaországban az önkényuralom korszaka már a végét járja.

¹ Koós Ferenc: *Életem és emlékeim*. Bukarest, 1971. Kriterion K. 195—196.

² *Bukaresti Magyar Közlöny*, továbbiakban BMK 1860. 1. sz. 8. p.

A *Bukaresti Magyar Közlönynek* már az első száma foglalkozik a moldvai csángó magyarok problémáival, közölve „Jernei János 1844, 1845-ik évi Keleti utazásából” részleteket. A „Szerkesztői Mondanivalók” rovatból azt is megtudjuk, hogy a szerkesztő harminc ingyen példányt küldött a lapból a moldvai Klézsére, Petrás Ince plébánosnak „Magyarul olvasni tudó csángók, s azok közt letelepedett más magyarok közötti kiosztás végett”. Ugyanitt több kérdést is feltesznek a csángók állapotával kapcsolatban: „Mint áll jelenleg a’ csángók birtok viszonya”, „Van e’ és minő változás 1851 óta a’ Moldva, Beszszarabia és Bukovinában lakó magyarság statistikájában.”

Továbbá arról is tudomást szerzünk, hogy a román hatóságok nem engedélyezték a lapban a politikai jellegű cikkek közlését:

Miniszter Elnök Ghika János ő Excellentiájához beadott első kérvényünkben, politikai szemle adhatására is kértünk engedélyt, a’ Miniszter úr azonban azt nyilvánítja: hogy ezen-től idegeneknek politikai lapra engedélyt nem adhat, . . . hanem adjunk be új kérvényt a’ politikát kihagyva — s meg fogjuk kapni az engedélyt . . . reményeljük azonban, hogy e’ reánk nézve kivételes állapot, nem sokáig tartand.”

A bukaresti magyarok hírlapját Ulrich Adolf német nyomdájában nyomták, igen sok sajtóhibával. E körülményről Koós is megemlékezik:

„Szerkesztő, javító, expeditor, minden én voltam. A német nyomdában csak német szedők lévén, irtóztató módon szedték a magyart. Sohasem vesződtem életemben annyit valamivel, mint akkor a korrektúrával, s mégis iszonyú sok sajtóhiba volt a lapban.”³

Később ezen csak az segített, hogy Szathmári Pap Károly, a román fejedelem szolgálatában álló festőművész saját „művészi kő- és könyvnyomó Intézeté”-ben vállalta a lap kinyomását.

A *Bukaresti Magyar Közlöny* második — de szintén első számmal jelzett — füzetének a megjelenése nem váratott sokáig magára, június 16-án megjelent, miután a bukaresti Magyar Egylet választmánya így határozott:

„Elnök jelenti miszerint most már hozzá lehet fogni lapunk kiadáshoz, s nem szükség-e ges bevárnia a július elsejét, s mint hogy a kiadás két harmada fedezve, és a lap ára alább szállítva van, reméli hogy mihelyt a lap rendes kiadása elkezdetik, az előfizetők azonnal szaporodni fognak; ő pedig a szerkesztést ideiglenesen díj nélkül elvállalja.”⁴

Ugyanitt jelzik, hogy Magyarországról gróf Károlyi Gyula üdvözi a lapot és 336 forintot küld támogatására és egyben 43 előfizetőt gyűjtött. Különben az általában 500 példányban megjelenő lapnak indulásakor 118 magyarországi előfizetője volt.

Jelentős eseménye volt Bukarestnek ebben az időszakban a kolozsvári „Magyar opera- és népszínmű társaság” vendégszereplése, igen nagy sikerrel adták elő Erkel Hunyadi Lászlóját és több más operát; a Széchenyi István emlékére tartott gyászistentiszteleten az operatársaság férfikara énekelt. A társulatnak Bukarest román lakói körében is sikere volt. Minderről részletesen és rendszeresen tájékoztatott a lap: „Magyar társaság tudunkkal külföldön eddig ily nagy személyzettel még nem működött. . .” A vendégszereplés emlékére a lap mellékletül „egy díszes kiállítású kép”-et adott olvasóinak a bukaresti román nemzeti színházról, amelyben a magyar társaság fellépett. A képet Pernet József metszette.

Az első számokban kialakultak a hetilap rendszeres rovatai is: a „Bukaresti tárogató” a román főváros magyarságának életéről számolt be, valamint a román fejedelemség

³ Koós: I. m. 196.

⁴ BMK 1860. I. sz. 1—2.

híreit közölte; a „Testvérhoni levelek” a magyarországi eseményeket, továbbá a levelezők frásait adta közre. A román hatóságok 1860 augusztusában engedélyezték politikai jellegű cikkek közreadását is.

„Sietünk t. e. olvasóinkkal tudatni, miszerint felsőbb engedelem folytán azon kedvező helyzetbe jutottunk, hogy már mai számunkon kezdve, lapunk eddigi programja mellett egyszersmind politikai tartalommal is fog . . . megjelenni.”⁵

A „Politikai szemle” rovat vezetője Dr. Oroszhegyi Józsa — a 48-as pesti radikális ifjúság egyik vezetője — volt, akinek a neve ezután felelős szerkesztőként is szerepelt. Koós Ferenc ezután mint „Főmunkatárs és kiadó. . . mint a bukaresti Magyar Egylet elnöke” került a fejlécre. Természetesen Oroszhegyi radikális nézetei nem tükröződhettek a lapban, mert a bécsi kormányzat ekkor még közvetlen nyomást gyakorolhatott a román fejedelemségre. Az olasz egységért folytatott háborúról tudósításokat például csak más lapokból való átvétel alapján közöltek. Az „Újabb tudósítások” című rovat a román napilapok hírei alapján publikálta a legfrissebb politikai közleményeket.

A „Romániai levelek” elsősorban a moldvai csángó magyarok nyelvi, egyházi problémáival és a romániai városok magyar lakosságának problémáival foglalkozott. A „Szerkesztői Posta” az előfizetők leveleire válaszolt rendszeresen. A gazdasági jellegű hírek, közlemények a „Kereskedelmi levelek”-ben került közlésre. A „Vállalkozási alkalmak” rovat kereskedők, iparosok részére rendelési, eladási alkalmakat ismertetett, melyek a „román Monitor hivatalos lapból vonatnak ki, napok tehát az ó Naptár szerint értendők”.⁶

A *Bukaresti Magyar Közlöny* a legelső számától kezdve közölt hirdetéseket, többnyire a „Hirdetések” rovatban. A fejlécen jelzik, hogy „Hirdetések’ ára: háromsors, vagy ennek helyét véve 20 para”. Mivel a hetilap megjelenési ideje alatt részben adományokból tartotta fenn magát, ezért a hirdetési rovat bővítése útján szerettek volna komolyabb jövedelemhez jutni:

„Lapunk Moldva-Románia, Erdély s Magyarországon elterjedve lévén, a »Bukaresti magyar közlöny» mellékletéül hirdetési rovatot szándékozunk nyitni, melybe minden e szomszédos népek forgalmába tartozó ipar s kereskedelmi cikkek és más magánügyek hirdetményei, magyar, román, német, francia nyelven a többi lapok árszabása arányában, fölvetetnek és az illető megbízók kívánsága szerint pontosan eszközöltetnek. Kérjük tehát az érdekletteket, hogy ebbeli megbízásaikkal ne késlekedjenek.”⁷ — A melléklet formájában megjelenő hirdetésekből nem maradt meg példány.

Koós lapja elsősorban a „bukaresti magyar olvasó egylet Hunnia” vagy más nevén „Magyar Egylet” fóruma volt, közölte az egyesület híreit, jegyzőkönyveit, tudósított rendezvényeiről. E közlemények által értesülhetünk a bukaresti magyarok mindennapos kulturális életéről. Az „olvasó egylet” 1857-ben alakult a török fővárosban működő magyar kaszinó mintájára. A megalakulás után nem sokkal helyiséget béreltek, és itt helyezték el a könyvtárat, valamint sor került egy olvasószoba berendezésére is.⁸ Az egylet szerette volna, ha Románia más vidékeinek magyarjai is rendelkeznek könyvtárral, ezért a lap tiszta jövedelmét erre a célra szánták volna: „e lap. . . tiszta jövedelme a régi magyar telepekből fenn maradt községek körébeni magyar könyvtárak ’s iskolák felállítására lessz, a bukaresti magyar egylet által, fordítandó.”⁹ Tehát a moldvai csángók falvaiban is szerettek volna könyvtárakat és iskolákat alapítani. Feltehetően azonban erre nem került sor. A bukaresti olvasó egylet megalakulásának körülményeiről is a lap egyik cikkéből értesülhetünk:

⁵ BMK 1860. 12. sz. 46.

⁶ BMK 1860. 8. sz. 4.

⁷ BMK 1860. 12. sz. 48.

„1855-ben Koós, Mester, Szathmári, Kis, Krisánics s több itt lakó magyar, ezek közt az itt táborozott cs. k. hadseregbeli magyar tisztek néhányan, összebeszéltek, hogy nemes időtöltésre magyar olvasmányokat hozassanak, mely gyűjtemény gondja főnnevezett lelkesre bízott; később a megszorodott részesek belátták, hogy egy embernek magánlakán kényelmetlenség és alkalmatlanságban; annálfogva valódi egyletté alakulva 1857-ben saját szállást béreltek; azontúl is folyvást szaporodván, ott a szellemi élet társalgás útján oda fejlődött, miszerint egy lap, mint időszaki közlöny megindítása korszerű eszmeként merült fel; mely hogy csakugyan életre való volt, itt az eleven bizonyság.”¹⁰

A bukaresti magyarok szellemi vezetői tisztában voltak azzal, hogy távol az anyaországtól, az anyanyelvi közegetől, a magyar nyelv megtartásának legfontosabb eszközei, a könyv, olvasókör, magyar iskola és lapalapítás, amint ezt ki is fejtik egyik előfizetési felhívásukban:

„A román Fejedelemségek, Bukovina és Besszarábiában századok előtt letelepedett magyarság, még mindig jelentékeny 's jellegünket nagyrésztben megtartott töredékei, közelebbi években az anya országból újabb jövevényekkel gyarapodtak, sőt naponta folyvást szaporodnak.

E művészek, orvosok, tanárok, gyógyszerészek, kereskedők, mesteremberek és földművelőkből s. a. t. álló magyarság, bár mily vendégszeretetlen részesítették is, a magyar és román nemzetiség közös érdekeit felfogó románság által: nem honosult . . .

E vándor csoport tagjai most jobban mint valaha hiányát érzik a kapcsolatoknak, mely-nélkül oly sok ideig, mint szétszort tűz szikrái, egymást nem ápolhatván: a hosszas bár, de bizonyos enyészetnek valának kitéve.

A lenni vagy nem lenni ítéletszavára hosszas álmodozásból végre öntudatra ébredt magyar szellem őket is át villanyozván: eszközről gondoskodnak; mely létüket az anya nemzethez szorosabban csatolván, fennmaradhatóságukat biztosítsa.

Ily eszközül a bukaresti magyar egyesület, mint román tartományokbani első 's még mindég egyetlen magyar könyvtár főntartója, elhatározta: előfizetést nyitni egy, saját ellenőrködése alatt kiadandó, magyar közlönyre.

Mily fontosságú e lap fölösleges bővebben fejtegetnünk. . . ”¹¹

Az idézetből többek közt még a bukaresti magyarság társadalmi összetételéről is értesülünk, tehát elsősorban kisiparosok, kereskedők — azok segédjei, inasai — és egy vékony értelmiségi réteg — orvosok, gyógyszerészek stb. — alkotják a város magyarjainak többségét.

A *Bukaresti Magyar Közöny* általában kedvező fogadtatásban részesült Magyarországon és Erdélyben is. Számos hazai lap cserekapcsolatba lépett a bukaresti magyarok hírlapjával. Még a nagyszebeni román *Telegráf* is üdvözölte bukaresti laptársát. Csupán egy augsburgi német újság (a címét nem jelzik) fújt vészriadót, mikor értesült a határon kívüli új magyar lap megindulásáról:

„mint minden ami magyar, mumust látva, jajt kiált, és egy külföldön élő hazánkfiára hivatkozik: »Látszik — úgy mond — mennyire terjedt kelet felé is az agitatio, holott már Bukarestben is magyar lap indult meg, bizonyosan az ő befolyása alatt és veszedelmes elvei terjesztése végett.« Mernők állítani, hogy az érdekllett fél túlfelől, ha hallaná e badar beszédet, épen úgy meg lenne lepelve, mint mi, midőn idegen kútfőből értesülünk: minő bölcsőből búttunk ki, és mily veszedelmes légkörben forgunk.”¹²

Az utalás nyilvánvalóan Kossuth Lajosra vonatkozik, az ő agitációjának a hatásától fél az augsburgi lap.

⁸ BATÁRI Gyula: *Magyar olvasóegylet Bukarestben a múlt század közepén.* = Könyvtáros 1975. 7. sz. 405—406.

⁹ BMK 1860. 4. sz. 1.

¹⁰ *Körültekintés.* = BMK 1860. 10. sz. 1.

¹¹ BMK 1860. 5. sz. 1.

¹² BMK 1860. 10. sz. 1.

A lap már az első számában jelezte, hogy a román és a magyar nép közti barátságot kívánja szolgálni, később így ír erről még nyomatékosabban Oroszhegyi Józsa cikke:

„Soha nem tévesztjük szem elől, hogy itt külföldön egy vendégszerető nemzet közt élünk, melyet százados szomszédság, érdeksúrlódás- és közösség sorsa játszódattott együtt velünk. Ennek közléte fölvirradásán őszintén örülünk; életét honukba áttükroztetni, érdekeinket az övéivel társítani minden erőnkől ügyekszünk. Adja Isten! hogy ők is oly tiszta világba fogják föl a magyar nemzet érzelmeit s nyilatkozatit, mint azok álnokságot nem ismerő lelkületéből kisugárzanak; hogy aztán elfogulatlanul és hasonló ihlettel sorítsák a barátilag nyújtott kezét. . .

Akarjuk, hogy minden nép csupán saját s nem a mások rovására legyen boldog! Ez az irányunk, ez az én törekvésem.”¹³

A lap minden száma rendelkezett olyan közleménnyel, amely hatékonyan ezt a célt szolgálta; bizonyítékul néhány ilyen jellegű cikk címének felsorolása: *Visszapillantás a román és magyar nemzet közös küzdelmeire, vallás, haza és szabadságért* (több folytatásban jelent meg), *Magyar és román viszonyok, Úti képek Román honból, Orvosi viszonyok Romániában, Az első Román Biblia.*

Az 1860. évi utolsó ismert 27. számban a két szerkesztő, Oroszhegyi és Koós „Előfizetési felhívást” tett közzé, melyben az olvasókra, előfizetőkre bízták, hogy a továbbiakban megjelenjenek-e vagy sem:

„A magyar nemzet akarától függ, hogy lapunk jövő évre a maradék sorába tartozzék, megmaradjék kitűzött elvei mellett s küzdjön az emberiség érdekében, a nemzeti szabadság zászlaja alatt . . .

A közönség pártfogásától függ tett ígéretünk beváltása is, lapunk gyakoribb megjelenése iránt. Alakot mindenesetre már most is nagyobbat adunk lapunknak, és még tömöttebb tartalommal állítjuk ki mint eddig. Munkatársaink száma jó levelezőkkel szaporodott: kiknek hazafias gyámoltásukért ezennel köszönetet mondunk. Örömmel fogadjuk ezentúl is hazánk írói tehetségei közreműködését; a modorra nézt, . . . rövid velős cikkeket; legyenek azok a társadalmi élet bármely rétegeiből merítve . . .

Új nyomda, új betűk, új csin fogják ajánlani lapunk külsejét. Beltartalomra nézt pedig akarjuk hinni hogy ily viszonyok közt egyetlen vetélytársunk sem fog felülmúlni bennünket.

Mennyiben kitűzött szent célunk felé őszintén, szívvel lélekkel törekedni szándékozunk, e buzgalomunk elismertetése mellett merjük remélni, hogy mint külföldi, mint hazai nemzetbelleink az eddiginél még nagyobb pártolással karolandnak fel.”

A *Bukuresti Magyar Közlöny* nem kapta meg a kellő támogatást, ezért 1860 végén vagy 1861 elején megszűnt.¹⁴ Példányai csak 1860-ból maradtak fenn — mintegy huszonhét szám. Noha a lap elsősorban anyagi okok miatt szűnt meg, mégis tényleges igényeket elégitett ki, erre az a körülmény is bizonyíték, hogy néhány év múlva új magyar nyelvű hírlap indult Bukarestben

BATÁRI GYULA

A Dorottya ismeretlen illusztrált kiadása és a debreceni Csokonai-naptár. Mint külön tanulmányomban beszámoltam róla: a prágai Egyetemi Könyvtárban Csokonai *Békaegér-harcának* illusztrált múlt századi ponyvakiadására bukkantam, amely föltehetőleg Debrecenben készült Telegdi K. Lajos nyomdájában, az 1860-as években.¹

¹³ BMK 1860. 12. sz. 46.

¹⁴ KERESZTY István: *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése. 1705–1867.* Bp. 1916. 61.

¹ Vö.: Magyar Tudomány. 1977. 3. 176.

A Széll Farkas hagyatékában található fedél nélküli ponyva egybe van kötve egy csonka *Dorottya*-kiadással, amely alkalmasint ugyanott készült, de illusztrálatlan.

A közelmúltban azonban egy illusztrált *Dorottya*-kiadásra bukkantam, amely tipográfijával s képeinek naiv stílusával egyaránt szoros rokonságot mutat a *Békaegérharc* fent említett példányával. Az illusztrált *Dorotttyát* szintén Debrecenben adták ki (Telegdi K. Lajos) s pontos megjelenési évét is tudjuk, mivel a *Csokonai Naptár* sorozatában jelent meg.

S itt, előljáróban erről a kiadványról is szólnunk kell, amelyről a kutatás mindeddig nem vett tudomást — mindössze annyi történt, hogy Vargha Balázs az általam gyűjtött képanyagból közölte a *Csokonai naptár* egyik címlapját.

Petrik bibliográfiája szerint a naptár első évfolyama az 1873. évben készült (úgy tűnik tehát, hogy a költő születésének százados ünnepségei hívták életre): 1874-ben jelent meg Debrecenben, 8r. alakban, 88 oldal terjedelemben, Telegdi Kovács Lajos nyomdájában. Petrik adatai szerint 1888-ig folyamatosan megjelent. (Az utolsó regisztrált kötet: *Csokonai naptár 1887—1888. évre. Mulattató és érdekes olvasmányokkal.* n. 8r. Debrecenben. 1886—1887. Telegdi K. Lajos.)

Utána, úgy látszik, a *Civis-naptár* foglalja el a helyét; mivel Petrik a század első évére nyomtatott debreceni naptárt így bibliografizálta: „*Csokonai naptár (Civis-naptár) az 1900-ik évre.* Hasznos, mulattató tartalommal, képekkel és debreceni címtárral.” 8r. 115 l. Debrecen. 1899. Csokonai nyomda.” Ám a *Civis-naptár*ra az első adata csak az 1898. évből van (ezt Csáthy Ferenc nyomtatta).

1902 — 1911 között a Csokonai nyomda betűivel ismét megjelent a *Csokonai naptár* „Hasznos tartalommal, képekkel és debreceni címtárral”, s Petrik ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Előbb »Civis-naptár« címen jelent meg.” Később azonban nem kerül már elő: helyét a századfordulótól a Csáthy nyomdában készült, irodalomtörténeti szempontból is értékes *Debreczeni Képes Kalendarium* foglalta el.²

Sajnos, nincs módunkban, hogy a Csokonai-naptár(ak) mintegy negyedszázadát mérlegre tegyük: mindössze három évfolyama található meg az OSZK-ban (1875—1877). Bármennyire hihetetlen: Debrecen egyetlen könyvtárában s múzeumában sincs belőle példány.⁴ Így a föllelhető három évfolyam alapján kell megalkotnunk véleményünket.

A kép, ami a három évfolyamból kibontakozik, igen kedvező: a naptárnak nemcsak a Csokonai-kultusz ápolásában, a költő népszerűsítésében volt tiszteletreméltó szerepe, hanem a Csokonai-kiadás történetében is.

A szóban forgó három évfolyam igen kedvezményes áron (egy-egy füzet 30 krajcár volt, csak 1886-tól emelkedett 60 krajcárra⁵) a költő több, ismert vagy kevésbé ismert művét adta közre, így pl. 1875—76-ban a *Lilla* három könyvét, majd 1877-ben az *Ódák* első könyvét. De ugyanakkor 1874—76-ban közölte a *Dorotttyát* is, 1877—78-ban pedig *A lélek halhatatlanságát* a nagyobb művek közül. Mint volt róla szó, föltehetően a naptár egyik évfolyamában jelent meg a már említett prágai, illusztrált *Békaegérharc* is. Ezeket kívül kisebb Csokonai-műveket is közölt a naptár, talán meglefedkezve arról, hogy Toldy kiadásában már megjelentek; így közölte pl. *A szerelet* prózai töredékét 1875-ben, *Az oroszlán és számár* rövidke meséjét, s a költőnek 1798. márc. 12-én Vajda Juliannához intézett levelét. 1876-ban *A bagoly és a kócsag* c. állatdialogust adta közre s a *Purgoma* c. epigrammát (Toldynál ezek is megjelentek).

² VARGHA Balázs: *Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében.* Bp. 1974. 178.

³ L.: *A Debreczeni Képes Kalendarium* repertoriuma. Debrecen, 1975.

⁴ Az OSZK központi címjegyzéke szerint másutt sem található az országban, csupán Sárospatakon van meg a Nagykönyvtárban az 1900. és 1902. évfolyam.

⁵ L.: PETRIK.

De közölt addig valóban ismeretlen művet is: 1875-ben *Csokonai ösmeretlen költeménye* címmel a Kotzebue-ból fordított *A' Kétségbe esést*.⁶ A vers fejszövegében a következőket közli — nyilván a kéziratoss forrás alapján: „Versezet, melyben egy tudvalevő és sokak elhervasztására még most is életben levő féreg által felboszantatván, a fánum ellen, elragadtatva, kikelni látszik Cs. V. M. 1804.” A vers kiadástörténete szempontjából is fontos ez az 1875-i közlés, mivel Juhász Géza, aki 1953-ban a verset újra közre adta,⁷ azt írta, hogy az „már majd félévszázada megjelent nyomtatásban”: ti. a *Debreceni Független Ujság* 1905. április 26-i számában, Komlóssy Artúr közlésében.⁸ Ám Komlóssy előtt három évtizeddel már kiadta Telegdi K. Lajos, mégpedig nyilvánvalóan Somosi Mihálynak a Déri Múzeum Adattárában mindmáig meglevő másolata alapján.⁹ *A' Kétségbe esés* első kiadása tehát 1875-ben, a debreceni *Csokonai-naptárban* történt.

De Csokonai utóélete, a Csokonai-kultusz szempontjából is érdekes közleményeket találunk a naptárban: így pl. anekdotákat, Csokonai-síratókat.

1874/75-ben *Csokonai csókja* címmel egy hosszabb Csokonai-anekdota jelent meg, az 1875. évfolyam pedig *Csokonai Vitéz Mihály hordója* címmel közölt egy verses Csokonai-átdát. A következő évfolyam két névtelen Csokonai-síratót adott közre: a *Csokonai Vitéz Mihály hamvaihoz* (Oh! hát már megszűnt óh! megszűnt az a . . .) a *Csokonai emlékekben* Kovács József verseként megtalálható,¹⁰ de a Debrecenből, 1825. május 14-ről keltezett *Csokonai Vitéz Mihály halálára írt versek* (Nyugodjatok boldog porok, az idvezült seregbe . . .) az idézett kiadásban nincs meg.

1877-ben Oláh Károlynak *Csokonai sírján* című versét közli a naptár s ugyancsak tőle a *Csokonai háza* c. hosszabb verset, amely igen fontos életrajzi adatokat tartalmaz a költő saját kezű freskóival díszített kis „poétai tempel”-jéről.¹¹ Ugyanitt jelent meg Aladár (?) verse is ezzel a címmel: *Csokonai V. Mihály szobra teleplezésekor*.

Az 1874—76. évfolyamban közreadott *Dorottya* illusztrálva jelent meg, s azért is megérdemli figyelmünket, mivel ez a vígeposz első illusztrált kiadása.

A *Csokonai naptár*nak az 1874. évre kiadott első évfolyama, sajnos, ismeretlen.¹² Az 1875. második évfolyamból látszik, hogy ott kellett megjelennie a vígeposz Első és Második könyvének.

Az 1876. évfolyam tartalmazza az illusztrált Harmadik könyvet,¹³ s az 1876. a befejező utolsó részt: ez azonban már illusztrálatlan.¹⁴

A Harmadik könyvhöz összesen hat képet mellékel a kiadó Telegdi K. Lajos, de ezek közül csak az első három¹⁵ készülhetett sajtóságon Csokonai vígeposzához: az utolsó három föltehetően valamely más anyagból került ide, kisebb-nagyobb témabeli rokonság alapján. (Esetleg még a *Dorottya*hoz készült a 29. oldalon található kép is, amely egy magyar gavallért ábrázol, amint két dáma hímnősztalkájára támaszkodva figyeli munkájukat.)

Az első kép az Eris által föltüzelt három éltes dámát mutatja, amint az oldalszobából Dorottya vezetésével a bálterem felé indulnak. A következő kép tárgya Rebeka és Bordács párbeszéde, a kép jobb sarkában álló cifra ruhás alak bizonyára Carneval akar lenni.

⁶ *Csokonai naptár*. 1875. 65—70.

⁷ L.: ItK 1953. 249 kk.

⁸ I. h. 252.

⁹ *Déri Múzeum. Tört. Adattár*. 162a: 91—120. Vö. Stoll 629. sz.

¹⁰ *CsEml.* 264—265.

¹¹ Vö. tanulmányunkkal: *Csokonai „poétai tempel”-je Debrecenben*. Alföld. 1973. 11. sz. 191—196.

¹² Az OSZK országos katalógusa sem tud róla.

¹³ *Csokonai naptár*. 1875-dik közönséges esztendőre. 17—32.

¹⁴ *Csokonai naptár*. 1876-dik szökö esztendőre. 17—29.

¹⁵ A 18., a 22. és a 26. oldalon.

Lizette, a szépen hárfázó Lizette
 A lányok farsangi marsát elkezdette :
 Mellette a nótán tíz hárfá hangozott,
 Hűsz tambura s doromb akkompanyirozott.

Mások vagy letörvén a butellák alját,
 Azzal trombitálták a Lizette dalját.
 Vagy holmi nagy smukkos katulyát tartának,
 S két frizór fésűvel azon dobolának.
 Az egész ármáda danolta a marsot,
 S úgy tették hangjánál a trüppök a marsot.
 Éris pedig szíve teljes örömeben
 Felemelvén magát pudlis szekerében,
 Titkos kaczajok közt lebegett felettek ;
 S denevérymphái körülte repkedtek.

Mikor a nagy corpus a szalába kijött,
 Már az avantgárda Carnevalra ütött,
 A pajzán Freycorság otet megtanadta,
 Ki kezét, ki haját, s köntösét rángatta.
 Lärmás csivogással mind rá kezdtek esni :

A harmadik, s talán legsikerültebb kép, a diványon vállra emelt „marsal Dorottyá”-t ábrázolja a csatába induló női avant-gárdával.

Különbön ugyanaz a bájos, vidékies naivság uralkodik ezeken a képeken is, mint a *Békaegérharc* fametszetein, föltehetően ugyanazon „műhely”-ből is származnak (alkalmasint a Kollégium rajzolást tanult diákjaitól). Művészi értékük persze nemigen van, csupán kiadástörténeti nevezetességük: Márton 1813-i kiadásának címlaprajzocskája után itt jelentek meg az első *Dorottyá*-illusztrációk, s utána hét évtizedig nem is akadt illusztrátora a különben hálás témának: Divéky József metszeteivel csak 1943-ban jelenik meg újra egy illusztrált *Dorottyá*¹⁶ s utána is csak Hincz Gyula rajzolt néhány képet a vígeposzhoz Csokonai összes verseinek 1967-i kiadásában.

SZILÁGYI FERENC

Egy elfelejtett Vörösmarty-kiadás. Vörösmarty „mesenovellái”¹ (*A holdvilágos éj, A kecskebőr, a Csiga Márton viszontagságai, a Szél úrfi*), első megjelenésüket követőleg, kalendáriumban is napvilágot láttak.² Ez a tény igazolja Turóczy-Trostler József megállapítását: „S ez a költő a novelláiban hirtelen enged a nehézkedés megmásíthatatlan törvényének, s talapatzáról leszáll a földre.”³ Természetesen, nemcsak novelláiban, hanem pl. a *Csongor és Tünde* jó részében is. Ezúttal azonban arra kell figyelniünk, hogy Vörösmartyban élt a vágy eget-földet ostromló romantikája földközlebbibvé tételére, s ez a vágy a romantika lehetőségeinek kitágításával, tematikája kiszélesítésével cseng egybe. A novellák ennek a törekvésnek példás dokumentumai. Turóczy-Trostler meghatározása, a „mesenovella”, részben azért szerencsés, mert a népmesei ihletés és a romantikus költői törekvés együttes jelenlétére céloz, részben a hangsúlyozottan mesei jelleget emeli ki. Ugyanakkor kiegészítésre szorul e megjelölés: olyan mesék Vörösmarty novellái, amelyek a mesei jelleget nemegyszer mintegy idézőjelbe teszik és — főleg *A kecskebőr* című „pórregével” — a mesét tréfás, parodisztikus elemekkel színezik. A kalendáriumok összeállítói nyilván a szórakoztató olvasmányt látták Vörösmarty történeteiben. Nem pusztán a „nagy név” vonzásának engedtek, hiszen e novellák név nélkül vagy a név kezdetűivel aláírva jelentek meg; tehát nem a szélesebb körben ismert Vörösmarty-névvel, hanem a novellákkal akarták a kalendáriumot élénkebbé, olvasmányosabbá tenni. Arról nincs tudomásunk, hogy Vörösmarty tudott-e novellái ilyen jellegű népszerűségéről, és arról sem, beleegyezésével történt-e a kalendáriumokba való átvétel. Hogy nem lehetett ellenére, az valószínűnek tetszik. *A kecskebőr* „pórrege” műfaji megjelölése utal ama szándékára, hogy szélesebb olvasóközönség számára szóló művet alkosson. E pórrege jelentőségét jól húzza alá Szinnyei Ferenc, mikor azt állapítja meg, hogy „ez az eredeti, torzképek rajzolásában kedvét lelő, szeszélyes humor teszi értékessé ezt a furcsa elbeszélést”.⁴ Ez a novella újabb tanújele Vörösmarty groteszk iránt érzett hajlamának, újabb és még alaposabb feltárára váró dokumentuma nyelvi erejének és humorá-

¹⁶ L.: CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Dorottyá vagy is a dámák diadalma a farsangon. Furcsa vitézi verszetet négy könyvben.* Divéky József eredeti fametszeteivel. Bp. 1943. Vö.: VARGHA Balázs: I. m. 222.

¹ TURÓCZY-TROSTLER József: *Vörösmarty Mihály: A holdvilágos éj és más elbeszélések.* Bp. 1948. (Új Könyvtár 18.)

² Vö.: VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei 13.* Szerk.: HORVÁTH Károly és TÓTH Dezső. Beszélyek és regék. Ezeregyéjszaka I. füzet. Sajtó alá rendezte SOLT Andor. Bp. 1974. 242, 274, 310, 319.

³ Az 1. sz. jegyzetben i. m. 5.

⁴ SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.* Bp. 1926. II. 32.

nak. A két főszereplő pazar kedvvel és szélsőséges elrajzoltságban ábrázolt alakja egyszerre tanúsodik a valóságra figyelő népiesség és a valóság talaján kivirágzó groteszk egymást erősítő költői szándékáról, amelybe belejátszanak a világ- és a magyar irodalmi hagyományok;⁵ valamint saját költészetének, életművének egyes jelenségei. *A kecskebőr* a *Kincskeresők* című színmű témáját pendíti meg, erkölcsi tanulságképpen ugyanúgy a „kincskeresés” és a „kincsimádat” fölösleges voltát hirdeti. Csakhogy, ami a színműben egy végzetdráma súlyosságával bomlik ki előttünk, itt a didakszissal enyhített nyelvi humor tűzijátékszerűen élénk felszíkrazálásában ölt testet. Az erkölcsi tanulság, a humoros történet, a falusi környezet és nem utolsósorban a kedvesen megrajzolt gyermekszereplő tette vonzóvá még a századvégen is Vörösmarty mesenovelláját, legalábbis erre következtetünk abból, hogy 1898-ban egy ponyvaszerű kiadványban ismét megjelent *A kecskebőr*:

A kecskebőr vagy a megcsúfolt kincskeresők. Vörösmarty Mihály után. Budapest, 1898. Méhner Vilmos-féle Könyvkiadóhivatal, 32 lap. Jó könyvek a magyar nép számára 59. szám.

Ezt olvashatjuk le a két főszereplő rajzát tartalmazó címlapról, amely rajz háttérben még törekeny kordéjuk és a fa vázlatával érzékeltetett erdő látszik. A kis füzet egyébként a címlapon kívül még öt, szövegekőzi illusztrációt tartalmaz, egy-egy mondatos képaláírással, hasonlóan a többi sorozatbeli darabhoz. A népszerű füzetek sorozatában Vörösmartyn kívül Jókai és Mikszáth műveit is föllelhetjük, a Szilágyi és Hajmási-történet két változatban is helyet kapott, Szabó Endre, illetve Gyulai Pál feldolgozásában; a sűrűn kiadott szerzők közé tartozott P. Szathmári Károly, Koroda Pál, de a füzetek között tallózva Vajda János, Tolnai Lajos nevére is ráakadhatunk a szerzők között. Történeti novellák, adomafüzérek, életrajzok (pl. Jókaié, Petőfié, Munkácsy Mihályé) jelzik, hogy a vállalkozást nem tarthatjuk teljesen értéktelennek; sőt, bizonyos ismeretterjesztő-népszerűsítő érdemeit méltányolnunk kell. Más kérdés, hogy a kiadványok nem azonos színvonalúak, a magasrendű irodalom éppen úgy szóhoz jut, mint az ízetlen nacionalizmus. Méhner Vilmos nemcsak magyar nyelvű kiadványokkal látta el olvasóit, megkísérelte a betörést a szlovák olvasók könyvpiacára, s szlovák nyelven is hasonló jellegű füzetekkel látta el az érdeklődőket.⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy a szlovák nyelvű kiadványok teljes összhangban voltak a kormányzat nemzetiségi politikájával; annak történelmi eszményeit, erkölcsi ideáljait népszerűsítették, jöllehet a füzetek értéke itt is változó. Színvonalas irodalmi alkotások, szerzők mellett jelentéktelen alkotások is nyomdafestékhez jutottak.⁷

A címlapon már jelezte a kiadó, hogy *A kecskebőr* „Vörösmarty Mihály után” készült. Azaz átdolgozásról van szó, amelyet nem csupán a kibővített cím, a fejezetekre tagolás jelez, hanem a nyelvi anyag helyenként lényeges megváltoztatása. E változtatások csak részben „korszerűsítések”, tehát a nyelvi anyag felfrissítése mellett erőteljesebb szerkesztői beavatkozást figyelhetünk meg. Egy ilyen jellegű kiadványnál természetesnek tetszik, hogy az elavultabb, a túlságosan az adott korhoz tapadó nyelvi formák helyett modernebb igealakok, mondatszerkezetek kerülnek az olvasó elé. A füzet — feltehetőleg pedagógiai indítékból — a didaktikus vonásokat helyezte előtérbe, olyan húzásokat eszközölt,

⁵ Az 1. és a 2. sz. jegyzetben közölt irodalmon kívül vö.: Dobóczy Pál: *A kincskeresés motívuma Fáynál és Szigetnél*. EPhK 1912. 486—488.

⁶ LIBA, Péter: *Cítanie starých otcov*. Martin 1970.

⁷ Méhner Vilmos többféle naptárral látta el olvasóit a XIX. sz. végén, a XX. sz. első évtizedében. M. V. képes keresztény naptára; kis budapesti naptára; kis képes Kossuth-naptára, Krest'ansky obrázkovy kalendár na priestupný. . . stb.

amelyek éppen a novella szélesebb közönségnek szóló, az irodalmi népiesség áramába kapcsolódó elbeszélés jellegét erősítik; s ez egybevág a költőnek a népkönyvek iránt érzett érdeklődésével, valamint a műfajokat megújító szándékával. Kisfaludy Károlynak a nemesi-kisnemesi életformán élelődő történetei után valódi falusi rege formájában szerette volna megvalósítani a prózában is jelentkező népies törekvéseket. Amikor a népdalok kiadásáról volt szó, Vörösmarty és vele egyetértésben Toldy Ferenc kétféle kötet sajtó alá rendezését javasolta:

„A) Nép számára kisded füzetekben, gazdaságosan nyomtatva.

B) Mivelt olvasók kedvéért szebb nyomtatással 's egyszersmind kótákkal.”⁸

Ez előbbi úgy is tekinthetjük, mint Vörösmarty(ék) szándékát a nép irodalmi ízlésének emelésére, s éppen ezért Méhner Vilmos vállalkozását sem tekinthetjük Vörösmarty törekvéseivel szembenállónak. Más kérdés, hogy valóban szükséges volt-e olyan mértékű nyelvi beleavatkozás, húzás, amilyenre sor került. Vajon nem szolgálta volna-e jobban a novella népszerűsítését, ha legalább néhány szellemes fordulat megmaradt volna. Nyilván az egyenesebb vonalvezetés, a bonyolultabb nyelvi szerkezetek elhagyása vezette az átdolgozót; viszont helyenként olyan változtatásokat eszközölt, amely a szándékolt egyszerűség, a néhol „akart” naivitás felé vitte az elbeszélést. Ez már szembenállt Vörösmarty szándékaival; hiszen számára a „pórrége” és a romantikus nyelvi fantázia nem egymást kizáró tényezők, ellenkezőleg, egymást építő jelenségek. A *Tündérvölgy* c. „zrínyies” elbeszélő költemény óta törekedett Vörösmarty e két jelenség egy műbe építésére, s ez a *Kecskebőrben* szinte maradéktalanul sikerült. A népkönyvbéli változtatások a történetre vetették a súlyt, s ezzel lényegileg eltértek Vörösmartytól, akinél a történet mellett a nyelvi humorban megnyilvánuló szándék legalább olyan lényeges.

A *Magyar Hazai Vándorban*⁹ közölt szöveg egy-két lényegtelen változtatástól eltekintve, szó szerint megegyezik az *Aurorában* megjelent textussal. Az alábbiakban áttekintjük: milyen jellegűek az 1898-as népkönyv változtatásai, s ezzel azt is érzékeltetnénk, merre felé vitte az átdolgozó a Vörösmarty-elbeszélést.

Vörösmarty így indítja novelláját: „N. helységben két szegény ember lakott. . .” Az átdolgozó a mesei jelleget akarja kidomborítani, mikor szabályos mesekezdetet alkalmaz: „Valahol a Dunán túl, hajdanában, két szegény ember élt.”

Vörösmarty Lócsláb Jakabnak és Röhögi Jánosnak nevezi két főszereplőjét, az átdolgozó e két nevet is megváltoztatta ilyenformán: Lócslábú Varga Dani, Harcsa János.

Vörösmarty nyelvi fantáziájának működését látjuk az alábbi mondatban: „igen ismerte ő sorsosa’ eszének csodálatos tekervényeit”. Az átdolgozó egyszerűsít, és ezzel jellegtelenít: „Lócslábú Varga Dani igen jól ismerte az ő komáját”.

Másutt az átdolgozó meglegszínk ennyivel: „még valami mondandója volt”. E rövid mondatból nem következtethetünk Vörösmartynak pazar képzeletére, nyelvi jellemző erejére:

„de még egy feladás maradt, tudniillik az út’ nehézségeit is előterjeszteni, részint azért, hogy azok Röhöginek ne legyenek meglepők, részint talán, hogy ön bátorszívűsége, melly inkább szóból, mint valódi bizodalomból állott, komája’ isméretes rendíthetlenségén néminemű izmosodást nyerjen.”

⁸ VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei* 16. Szerk. HORVÁTH Károly és TÓTH Dezső. Publicisztikai írások. Sajtó alá rendezte SOLT Andor és FEHÉR Géza. Akadémiai és Kisfaludy-társasági Iratok. Sajtó alá rendezte GERGELY Pál. Bp. 1977. 461.

⁹ *Magyar Hazai Vándor* 1836. Minden rangú és rendű olvasók’ számára. Pesten, Hatodik évi folyamata; a kalendárium népszerűségére vall, hogy második kiadásban is megjelent.

Ugyanígy jellegtelenedik el Vörösmartynak Petőfit előkészítő mondatszerkesztése: „Lócsláb sejté, hogy pajtásának fejét igen meg találta terhelni, azért is összevoná beszéde' vitorláit.” Az átdolgozó szinte „lefordítja” A helység kalapácsa előtt járó sorokat: „Lócslábú Varga Dani vette észre, hogy a komája nem érti, a mit neki mond.”

A *kecskebőrben* jó adag öngúny is színesíti a nyelvi anyagot. A Vörösmarty-epigrammákkal egybehangzóan olvassuk az alábbiakat: „mert ezek fület farkat eleresztve a' neveikben fennmaradott ősi dicsóségről végkép meg látszának feledkezve lenni.” Az átdolgozó kissé tétován ezt formálta e mondatból: „Szellő és Tünde — mert ilyen czifra nevekre hallgattak volna a gebék, ha kedvük lett volna hallgatni — . . .” Mint ahogy az alábbi, az önparódia fintorát mutató sorokkal sem tudott a népkönyv szerkesztője mit kezdeni, s ezért elhagyta: „Szellő ugyanis olly bágyadt vala, mint az el csüggedt szerelem' utósó nyögése, 's Tündér, dicsó nevének egészen ellenére, nem csak tünni nem alart, de csak mozdulni sem” (A *Magyar Hazai Vándorban*: „még csak nem is mozdult”).

Ahol pedig Vörösmarty közvetlenül utal saját költészetére, sőt költő voltára, abból nem kapunk semmit a népkönyvben:

„Jankó mindent akara látni 's komája unszolására meglátta volna még a' láthatatlant is, de a' fölötte nagy akarás elméjét megfosztotta minden gondoló és kigondoló, vagy is költő tehetségétől.” A népkönyvben: „Jankó szívesen látott volna abban a lyukban mindent a világon. . .”

Végezetül még egy példa. Az elbeszélés egy passzusában Vörösmarty kiszól az olvasóhoz, a kritikushoz, csúfondárosan védekezik a várható vádak ellen:

„ha csakugyan találkozik, ki a' pedestris Musának ezen andalgásait végig olvasni méltónak tartotta” — mintha megérezte volna, hogy a *Literaturai Lapok* finnyáskodó kritikusa fanyalogni fog: — „olly alacsony körbe helyezé magát a' költő, hogy több mívelt érzésű olvasók, kik illyest Aurorában nem vártak, megbotránkozva és bosszankodva tették azt le kezeikből”.¹⁰

A népkönyv elhagyja Vörösmarty kiszólását, mint ahogy elhagyja a vaskosabb és földönjáróbb nyelvi fantázia kiszólásait is, és szinte a *Literaturai Lapok* fél század előtti kritikusanak igényei szerint „húz”.

De bármennyire szegényítette is az átdolgozó Vörösmarty elbeszélését, a megcsonkított történet is sugározta Vörösmarty szellemét, érzékeltetett valamit az 1830-as esztendőék Vörösmartyjának humorából. Azzal pedig, hogy a lehető legszélesebb olvasóközönséghez juttatta el, lényegében a költő szándékainak megfelelően cselekedett. Ezért kell számon tartanunk ezt a Vörösmarty-kiadást. Nemcsak a Vörösmarty-filológiához járul egy újabb adat, hanem a művek olvasottságának körét is tisztábban látjuk.¹¹

FRIED ISTVÁN

A „**Huszadik Század**” és a **zene**. Csalódna az olvasó, ha rövid közleményünktől várná a századunk zenéjének összefoglalását. Ennek áttekintése terjedelmes kötetet igényel. Soraink az 1900-as évben induló tartalmas, kitűnően szerkesztett folyóirat, a *Huszadik Század* zenei vonatkozású cikkeinek összegezését vállalják. Sok értékes, eredeti gondolatmenetű tanulmány jelent meg irodalmi és társadalomtudományi folyóiratainkban, melynek célkitűzése, tartalma ma már nem ismeretes. Érdemes emlékezetünkbe idézni ezeket.

¹⁰ *Literaturai Lapok* 1836. 6. sz., 43. hasáb. — A 2. sz. jegyzetben i. m. 275.

¹¹ Egy „mesenovella” a kritikai kiadás által nem említett közlése: *Juhász Géza* (szerk.): *Császár és közlegény*. Bp. (193?) 62—71. (A *holdvilágos éj*). — 2. kiadás: Bp. 1944. 62—71.

A 78 évvel ezelőtt alapított *Huszedik Század* kiválik haladó gondolkozásával a század eleji magyar periodikák közül. Egyike a kor legszínvonalasabb folyóiratainak. Ugyanazt a radikális szellemet képviselte a tudományos és ismeretterjesztő tanulmányaiban, mint az 1908-ban alakult *Nyugat* című folyóirat az irodalmi értékű versek és novellák világában, s az 1910-től kezdve megjelenő *Világ* című napilap a rövid közleményeiben. De amíg a *Nyugatban* csaknem kizárólag időszerű hangversenykritikák jelentek meg — melyeket már summázott Járdányi Pál idevonatkozó cikkében¹ —, a *Huszedik Század* helyt biztosított részletesebb, főleg zeneléktani tanulmányok publikálásának is. Ezzel megjelöltük a revü zenei cikkeinek irányát is. Zenei tartalmú dolgozatainak egy része filozófiai nézőpontból tekinti a muzsikát. Hangverseny-beszámolót, könyvkritikát is csak egyszer-egyszer találunk a lap 19 éves fennállása alatt.

A megjelent dolgozatok közül kiválik a neves racionalista, pozitivistá gondolkodású filozófus, Posch Jenő munkája, *Adalékok a zene pszichológiájához*. Posch világnézete — nyilatkozata szerint — az ateisztikus materializmusban gyökerezett, s emiatt az 1898-as országgyűlésen interpellált is Molnár János apát, hogy vonják meg Poschtól a tanítási engedélyt a nyilvános iskolában. De terve nem sikerült, sőt Posch Wallacss Gyula miniszter előterjesztésére Szolnokról a budapesti VIII. ker. állami gimnáziumba került tanári minőségben. A filozófián és a magyar nyelven kívül tanított még latin és német nyelvet is.² Ha egyéb filozófiai tárgyú munkáin kívül egy ízben a zene lélektanával is foglalkozott, ebben mint zenerajongó szólalt meg. Felfogása érdekes ma is, mert filozófiailag jól megalapozott az értekezése, s az lényegében az 1915-ben kiadott *Lelki jelenségeinkről* írt két-kötetes hatalmas munkájának kiegészítése.

Dolgozatában elsősorban E. Hanslick és R. Wallaschek bécsi professzorok véleményét mérlegelte, de ezeken kívül A. W. Ambros, F. Hausegger, P. Moos, H. Riemann idevonatkozó nézeteit ismertette és bírálta. Posch, aki bár fiatalon a Nemzeti Zenedében tanult zongorázni, korosabb éveiben állandó látogatója volt az operaházi előadásoknak, mégsem rendelkezett teljes értékű zenei szakismerettel. Ennek tudható be, ha helyenként kisiklás adódott nála zenei szempontból. Így pl. a dúrt homofónabbnak tekintette, mint a moll hangzatot, mely szerinte a befejezetlenség érzetét kelti. Továbbá a két hangnemet — mely uralkodott a XVIII—XIX. századi európai muzsikában — „a régi görög és egyházi hét vagy nyolc skála kiselejtezéséből származott maradék”-nak vélte (1917. 410—411.). Molnár Antal alaposan bírálva Posch jelentős lélektani értekezését,³ nem hallgatta el tévedései egy részét sem. Rámutatott a szerzőnek a polifón zene iránt táplált ellenszenvére, mellyel szemben értetlenül állt a kitűnő pszichológus. Másik tévedése, hogy a zenét műfajnak tekintette, pedig a zenében pl. a szimfónia, szvit, szerenád, fuga stb. jelent műfajkülönbséget. Valamennyi tévedésére helyszűke miatt nem mutathatunk rá. Molnár Antal — még egyszer foglalkozva Posch dolgozatával — határozottan kijelentette, hogy „az esztétika és lélektan hibás összekavarásából származnak P. J. dolgozatának alapvető hibái”.⁴

Az igazság érdekében azonban nem hallgathatjuk el Posch alapos filozófiai műveltségét. Helyes meglátása, mikor rámutatott arra, hogy „a zenei tetszésnek legalább egyik tényezőjét az emlékeinkben kell keresnünk . . . , s ami minden ízében új, az idegenkedést, s nem gyönyörűséget kelt” (1914. 30. köt. 43 l.). Ezzel vázolta az újabb zenei irányzat terjedési nehézségét. Ugyanis a teljesen új tartalmú zenemű idegenkedést kelt a hallgatóban,

¹ JÁRDÁNYI PÁL: *A zene a Nyugatban*. Muzsika 1966. 5. sz. 7—9. és 6. sz. 8—10.

² KORNIS Gyula: *Magyar filozófusok*. Bp. 1930. 204.

³ MOLNÁR Antal: *Posch Jenő: Adalékok a zene pszichológiájához*. Szimfónia 1917. 6—7. sz. 197—200.

⁴ MOLNÁR Antal: *Bevetés a zenekultúrába*. Bp. 1937. 139.

mert nincs annak nyoma emlékeiben. Nagy fontosságot tulajdonított a ritmus lüktetésének. Szerinte a ritmizált melódiát könnyebb felfogni, mint az egyenlő hosszúságú hangokból összetevődő dallamot.

Posch bölcséleti megalapozottságú dolgozatának magas színvonalát nem érte utol Dienes Valéria két lélektani cikkének eszmeisége (1906/6. és 9. sz.). Nélkülözte a szerző a tárgyilagosságot, amikor Wagner zenéjében hanyatlást gyanított. Ő is — Poschhoz hasonlóan — célba vette a kontrapunktikus stílust, mert szerinte „itt elvész a melódia” (6. sz. 6. l.). Míg az első dolgozatában lekicsinyelte a programzenét, a következő közleményében részletezte célkitűzését, s egyúttal bőven elemezte a színes hallást. Eszerint más-más hangnemek hallatára különböző színekre gondolhatunk ugyan, de elismerte, hogy ha a hallgatónak asszociációja keletkezik a mű élvezése folytán; az nem okvetlenül ugyanaz, mint amilyen a zeneszerzőnek, tehát Dienes hitt az egyes hangnemek színrelációjában. Elmélete teljesen szubjektív. Hiszen Beethoven Pasztorál-szimfóniája annak idején nem a mai F-dúrban, hanem magasabban, a mai Fisz-dúrban hangzott el. Bach alkotásai pedig talán 3/4 hanggal is feljebb zengtek a XVIII. század első felében. Egyébként Walschek nyomán Posch is helyesen állapította meg, hogy a darabok karakterén nem változtat a transzponálás, azaz a más hangnembe való áthelyezés (XVIII. 27. sz. 412. l.).

A Társadalomtudományi Társulat szabad iskolájában adott elő Molnár Antal, a jóhírű zeneesztéta 1917. december 12-én *Európa zenéje a háború előtt* címen, s ezt publikálta a lap az 1918/3. számában. Kodály véleménye visszhangzik Richard Straussról alkotott nézetében. Szerinte:

„... vezére volt Strauss a maga korának, de lejtőn vezetett útja lefelé... melódiái régi férfikari hangulatokat nyújtanak ki konvencionálisan üres rétestészttá” (156. l.).

Megérezte már akkor az orosz zene nagy jelentőségét: „Keleten hatalmas őserő lappang, s ennek csak előjele Csajkovszkij művészete” (158. l.). Nézetei ma sem avultak el.

A művészi zene népszerűsítéséről cikkezett dr. Hubert Emil (1905/3—4. sz.) folytatva a *Budapesti Szemle* 1903/9. számában megjelent gondolatait. Észrevételei általában helyesek. Beethoven több művét elemezte, sőt még kérdéseit is idézte a beszélgető füzetéből. Felszólalt a budapesti Filharmóniai Társaság eljárása ellen, amely a szükségesnél kevesebb próba után rendez hangversenyt. Említette az 1904. december 11-i népszerű magyar estet, amelyen Erkel *Ünnepi nyitánya*, Buttykay *Ünnepprontók* című szimfonikus költeménye és Mihalovich *Boszorkánytánca* került előadásra. „Erkelnél minimális, Buttykaynál még kevesebb, Mihalovich zenéjében semmi magyar jelleg nincs” — állapította meg helyesen Hubert. Majd a frazirozás kérdésében vitázott Bloch Józseffel, kinek szisztémája ebben a kérdésben eltért Riemann módszerétől. Bloch szerint az előadóművészek sem követik Riemann frazirozási felfogását. Bloch válasza és Hubert viszontválasza ugyanazon számban jelent meg (1905. 10. sz. 339—352. l.).

Jegyzetek a zeneművészet fejlődéstanához címen Brenner József cikkezett Csáth Géza néven (1907. 7. sz. és 9. sz.). Ő Bücher elméletével szembe fordulva a dallamot tekintette ősibb mozzanatként, s a ritmust későbbi fejlődési foknak a zenében. Szerinte „a ritmus a zenében kései import” s másutt is megemlítette, hogy „ritmikai megalapozást Corellinél még hiába keresünk”. Szerinte a népdalok nagy része tetszés szerint ritmizálható. Egyik véleménye sem helytálló, Corelli művészete fejlett ritmus tekintetében, s a népdalokban a szöveg lebegése, a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozása diktálja a dal zenei ritmikáját. Érdeme, hogy már akkor dicsérőleg megemlítette Bartók—Kodály-népdalgyűjteményét.

Kis dallamtörténetet adva rámutatott a klasszikus és romantikus mesterek melódiái közötti különbségre.

Könyvismertetéssel mindössze egy ízben találkozunk a lap hasábjain, mégpedig Kovács Sándor bölcészeti doktori disszertációját, a *Prolegomena a zene fejlődéstani történetéhez* című munkáját bírálta Csáth Géza Cs. G. aláírású cikkében. Kovács a zene kibontakozására vonatkozólag teljesen Spencer fejlődéstani elvét alkalmazta. A haladást részletezte a szerző a sokszólamúság, formai tagoltság, hangszerelés, hangjegyzírás területén külön-külön. Helyesen rámutatott a bíráló, hogy Kovács a szép fogalmát a fejlett fogalmával helyettesítette, s formai bomlást, dekadenciát látott Debussy művészetében, pedig neki köszönhető a XX. századi új zene remek kibontakozása. Kovács könyvével egyébként foglalkozott dr. Wagner József is,⁵ aki dicsérete mellett rámutatott arra a hiányosságára is, hogy nélkülözzük értekezésében az összhangzattan, a konszonancia — diszszonancia értelmezése fejlődéstaniának kifejtését.

Egy több mint három éves zenepszichológiai értekezés, két más lélektani dolgozat, egy fejlődéstani cikk, viták, könyvbírálat nem nagy anyag 19 év alatt, de hozzájárult a korabeli zenei közízlés fejlesztéséhez. A *Huszadik Század*, mint a század eleji haladó gondolkozású, Horváth Zoltán elnevezése szerint a második magyar reformnemzedék lapja sokoldalú tárgykört ölelt fel. Társadalomtudományi, gazdaságpolitikai, nemzetiségi, falukutatói problémák mellett kiterjedt figyelme a kivándorlási, szociológiai, materialista filozófiai kérdések vizsgálatán kívül zenelélektani feladatok megoldására is. Csak azt sajnáljuk, hogy a század kezdeti élvonalbeli zenetudósaink, zeneíróink nem szólaltak meg hasábjain. Jászó Oszkár, Kunfi Zsigmond, Pikler Gyula, Szabó Ervin, Ignóty stb. íróknak ebben a folyóiratban publikált magas színvonalú értekezéseiből csokorra valót, kb. 1160 lap terjedelemmel megjelentetett a Gondolat kiadó 1973-ban, amelyeket ismertetett az *Irodalomtörténeti Közlemények* című szaklap is.⁶ Csakhogy a kétkötetes, válogatott tanulmányokat tartalmazó cikksorozatban egyetlen zenei irányú dolgozatra sem bukkanhatunk. Ezért igencsak hézagpótló, ha röviden ismertetjük a 7—8 muzikológiai közlemény célkitűzését. 1947—49 között Csécsy Imre, a *Huszadik Század* egyik munkatársa, a Galilei-kör régi tagja újból megindította ugyancsak ezen a néven a folyóiratot, de a rövid életű revüvel nem foglalkozunk sorainkban, mert nem akad benne zenei vonatkozás.

SONKOLY ISTVÁN

A bécsi „Új Világ” (1920). „A postai szállításból kitiltom. . . !” — így fogadta a kurzus az Ausztriába menekült magyarok többi lapjával együtt az 1920. szeptember 3-án indult *Új Világ* című hetilapot is.

„. . . magyar emigráns írók és újságírók róják ezeket a hasábokat. Ez a lap a kiüldözött magyar kultúra egyik menedékhelye kíván lenni. . . itt készül az új Magyarország; a mi nyomorunk, párosulva a magyar börtönök kínjával fogja megszülni azokat az erőket, melyek a darutollas kannibálok földjét ismét lakhatóvá teszik. . .”

— e szavakkal kezdődik az első évfolyam bemutatkozó cikke (*A fehérterrortól*).

Végiglapozgatva az *Új Világ* kilenc fennmaradt számát, érthetővé válik, miért súlyosította el ezt a lapot is a korabeli Magyarország. Minden egyes számát áthatja a reakció, az ellenforradalom, a kurzusvilág gyűlölete és megvetése, s annak világos tudata, hogy az ellene folytatott harc: kötelesség. Kötelessége nem csak a kommunista, szocialista írástudónak, de minden tisztességes embernek.

⁵ Dr. W. J.: *Prolegomena a zene fejlődés történetéhez*. Zenei Szemle 1918. 3. sz. 94—96.

⁶ VERES András: *A szociológia első magyar műhelye . . .* ItK 1975. 1. sz. 119—121.

Az *Új Világ* rövid élete idején már élt a *Bécsi Magyar Újság*, mely élenjárt az ordasvilág elleni harcban; működött a Bécsi Magyar Kiadó; az emigrációba kényszerült magyar írók és művészek szüntelen harcban állottak a hazai különítményes szellemmel, mely a korszak végén végzetes tragédiába taszította a népet, a hazát. A lap függetlennek vallotta magát — „... nem tartozik egyetlen frakcióhoz sem, egyedül az egész emigrációnak és Magyarország szenvedő népének érdekeit tartja szem előtt...” —, de tematikája, hangvétele, szerzői névsora egyértelműen a szocializmus ügye melletti elkötelezettségről, a levert Tanácsköztársaság melletti hűségről tanúskodik.

Az impresszum-adatokban főszerkesztőként Bakonyi Endre, felelős szerkesztőként Neubrand Ferenc neve áll. Mivel az *Új Világ* mindössze két hónapig élt — szerzői névsora sem hosszú: Antal Sándor, Bakonyi Endre, Balázs Béla, Frank László, Gábor Andor, Halmi József, Herceg István, Lehotai János, Lengyel József, Németh Andor, Paál Ferenc, Rácz Béla, Rényi Edit, Sinkó Ervin, Vozári Dezső és Zemplényi Klára.

A szeptemberi első számtól az október 28-án megjelent utolsóig uralja a lapot a fő tematika: a „darutollas kannibálok” világának leleplezése. Erről ír Gábor Andor (*Mege-szi őket a hadseregük; Börtön-napló; Ébredők ébredése*), Halmi József (*Horthy Miklós, Gróf Károlyi Imre irodája; A bankgasse-i hazugságyár*), aki *Meddig?* című írásában egész életével tanúsított hitvallását fogalmazta meg:

„... élön és holton keresztülgázolva fogok tovább harcolni, a kezemből szavakkal, rá-galmakkal és megfélemlítéssel ki nem csavarható tollal Horthyék véres uralma ellen, az emigrációért és mindenkiért, aki meggyalázva és megalázva szenved a gyalázatosak uralmát. De mindenkinek, aki *itt* tollal ír, ezt kell tennie!”

Ő maga nem csak hirdette, de tette is ezt egész emigrációs vándorútján, 1967-ben bekövetkezett haláláig.

Ez az elkötelezettség sugárzik Antal Sándor írásaiból is. Az 1919-es *Vörös Újság* volt munkatársa, a nagyváradi származású kiváló költő és publicista, aki 1944-ben koncentrációs táborban vesztette életét, így ír: „... szerte a világon szétszórva a másik Magyarország. Az igazi. Tízezrek, akik nyílt harcban állnak az otthoni rémuralommal.” Felszólítja a Bécsbe látogató Bródy Sándort, Molnár Ferencet és másokat, emeljék fel ők is szavukat a terror ellen (*A bécsi vendégekhez*). Ír Prohászka Ottokár színeváltozásairól, a „sokbankó fehér rabszolgáiról” s a „jó fiúkról” — a jobboldali szociáldemokrata emigránsokról.

A szerző nélkül megjelent írások sokasága egy-egy mozaikdarabban érzékelteti az egész hazai gazdasági-politikai-kulturális ellenforradalmat (*A kecskeméti Héjjas-pince; Földet kapnak a vitézek; Nemzetközi siberüzletek Magyarországon; A fehér kémszervezet titkaiból; A kurzus útlevelélmései; Már Prónayék is soroznak; Temető a park alatt; Horovitz Simon olaja; Színjáték Fegyverneken; Marcali fehér gyilkosai, Bibótól — Horthyig*).

Az október 1-i szám hírül adja, a Prónay-különítmény tizennyolc embere érkezett Bécsbe, hogy a monarchista tisztet segítse a választási agitációban, s még kilencet küldtek a bécsi magyar gárdába azzal a céllal, hogy baloldali emigránsokat elfogjanak és autótal Magyarországra hurcolják őket. A Kutató Sámuel aláírással megjelent cikkek (például az *Ébredő magyarok a salzburgi Heimwehrben*) is a különítményesek ausztriai tevékenységével foglalkoznak.

A politikai célt szolgálják meggyőző művészi erővel az *Új Világ* szépirodalmi darabjai is. Versek és elbeszélések, jelenetek és karcolatok — a Tanácsköztársaság leverését követő nagy emigrációs hullám első állomásának értékes dokumentumai rejtőznek *Az Új Világ szépirodalma* című állandó rovatban.

Balázs Béla tollából itt találja a kései olvasó az első emigrációs verseket (*Szüret, Utak — szeptember 10.; De profundis — szeptember 17.*).

A versek mellett könyvismertetést és néhány prózai írást közölt az *Új Világ* Balázs Bélától (*Pantomim; Egy ideál szenvedései; Régi párisi naplóból*).

Több írást őriz a lap Lengyel Józseftől — költeményeket és prózai írásokat egyaránt. Az elsőben három versét, a második számban *Szegény Kovács Gábor tanulság nélküli élete* című írását, a harmadikban mind ez ideig publikálatlan prózakölteményét találjuk.

Az *Új Világnak* hála — Németh Andor kevésbé ismert arca is egyre rokonabbá válik. Az első számban megjelent *Utazás* című verse a „jajba fült rab ország” képét idézi.

A rab hazára gondolt, amikor a Fényes Samu szerkesztette bécsi *Diogenes*-be írta elbeszéléseit a rabbá lett emberekről; s a szabad Magyarországért írt a párizsi magyar ellenállók lapjába, a *Magyar Szemlébe*.

A szépirodalmi rovat más szerzői — Antal Sándor, Herceg István, Lázár Mária, Lehotai János, Rényi Edit és Zemplényi Klára elbeszélésekkel szerepelnek; egy-egy verssel pedig Sinkó Ervin (a Tanácsköztársaságról szóló *Optimisták* című regény szerzője) és Vozári Dezső, aki irodalmi munkásságát később a szovjet emigrációban folytatta.

Figyelemre méltók az *Új Világban* megjelent fordítások is. Itt találja az olvasó Pjotr Bezruc *Osztrava* című versét Csepy Elemér fordításában s Laotse *Az erkölcsök egyszerűsége* című költeményét Kocsis József fordítói névvel. Ami a prózát illeti, Henri Barbussetól a *Holnap* B. O. szignóval jelent meg, Tolsztoj *Az idegen és a paraszt* című jelenetét Margit Miklós tolmácsolta. Az október 1-i szám közölte magyar nyelven a Wellshez írt rt Lenin mellett kiálló Gorkij-levelet:

„... mentes a hatalom szeretetétől, puritán lélek, és oly szerényen él a Kremlben is, mint párizsi száműzetésében. Nagy ember, becsületes ember. Szerepe Oroszország ugarán a fáradhatatlanul dolgozó ekéhez hasonlatos.”

Az *Új Világ* szerkesztőjének nevét a kései olvasó hasztalan keresi kézikönyvekben. Vajon ki lehetett az a Bakonyi Endre, aki ezt a magas színvonalú, a másik Magyarországért harcra hívó lapot szerkesztette? A Rigában született, jelenleg Budapesten élő özvegyétől elbeszélte életút varázsolja elénk a szerkesztő alakját. Bakonyi Endre 1887-ben született Karcagon. A debreceni híres kollégiumban nevelkedett, majd a budapesti Markó utcai gimnáziumba járt. Apja Debrecen város Függetlenségi Párti képviselője volt, baloldali liberális ember.

Bakonyi Endre fiatalon csatlakozott a munkásmozgalomhoz; 1905-ben a szocialista diákszövetség tagja — apja rosszállásától kísérve. A jogi karra járt Budapesten, utána külföldi tanulmányok következtek — Bazel, Grenoble, Párizs, majd egy esztendő Londonban. Közben elvégezte a Jaurès vezetése alatt álló École Socialiste-ot közvetlenül a háború előtt. Annyira szerette Jaurès-t, hogy szinte gesztusait is átvette, igen jó szónok volt. Még a háború előtt hazatért és a Lovászy szerkesztette *Magyarország* című lapnál dolgozott; a háború első felében két esztendeig haditudósító Svájcban. 1916 végén tért haza. Az őszirózsás forradalom idején a Miniszterelnökség Sajtóosztályán dolgozott, szoros összeköttetésben Alpári Gyulával. Károlyi Mihályt ő kísérte Belgrádba a fegyverszüneti tárgyalásokra — mivel kitűnően beszélt a francia nyelvet, ő tárgyalta Károlyi nevében. 1918-ban akart belépni a Kommunista Pártba, de Alpári lebeszélte, mondván: „Nekünk szükségünk van egy legális emberre.”

A Tanácsköztársaság alatt Kun Béla mellett dolgozott a Külügyi Népbiztosságon mint a nyugati problémákkal foglalkozó sajtóosztály vezetője; az összes francia nyelvű hivatalos okmányok fordítása az ő kezén ment keresztül. Régi barátság fűzte őket egymáshoz, amikor Kun Béla Kolozsvárról Budapestre költözött, ő segítette elhelyezkedni. Felesége — aki nyelvészetet tanult Franciaországban, s Grenoble-ban ismerkedtek meg — szintén a Sajtóosztályon dolgozott a Tanácsköztársaság idején — mivel orosz származású volt (paraszt nagyszülői vándoroltak ki a cári uralom idején), az orosz nyelvű nyomtatványok tartoztak hatáskörébe, s az összes Lenin-sürgönyök az ő kezén mentek keresztül.

1919. augusztus 1-én letartóztatták Bakonyi Endrét. Egész télen át a Szerb utcában ült tüdő- és mellhártyagyulladásal. Apjának — aki a háború idején a minisztériumi hadügyi bizottság tagja volt — összeköttetései révén sikerült elérnie, hogy a beteg foglyot hazaszállítsák. De ettől fogva naponta kétszer megjelentek a rendőrök megnézni, hogy meghalt-e már. Ádám professzor operálta, felesége volt az asszisztens — ápolónőt nem engedtek be a rendőrök.

Érdekes epizód: letartóztatása után Révész Mihály azonnal felajánlotta segítségét (ügyvéd vagy pénz); Esztergályos János pedig üzent, hogy majd ha kiszabadult, keresse fel a Conti utcában (ott volt a *Népszava* szerkesztősége, mellyel Bakonyi Endre már korábban kapcsolatban állott), hozzáfűzve: „annak dacára, hogy átment a bűdös bolsikhoz, mégis a miénk volt”.

1920-ban Bakonyi a Lövereken át illegálisan Ausztriába szökött, apja vállalt érte kezességet. Az év vége felé felesége is követte az emigrációba.

Az emigráció első korszakában Bakonyiné a bécsi szovjet követségen dolgozott, Bakonyi pedig az *Inprekorr*-nál, Alpári mellett. Nagyra becsülte Alpárit és áradozott róla („tagbaszakadt, meglehetősen rendetlen, de nagyon okos és jó ember volt”). 1923-ban a szovjet Landler Jenőhöz fordult Bakonyi Endre miatt. „Mi katonák voltunk — mondja Bakonyi Endréné —, ha a párt azt mondta, hogy menni kell, akkor mentünk.” 1923 és 1927 között Bécsben dolgoztak. 1927 elején Bakonyit letartóztatták, majd kitoloncolták Ausztriából, felesége négy hónapig semmit nem tudott róla, míg végül beutazási engedélyt kapott a Szovjetunióba. (Később megtudta, hogy Bakonyi közben Berlinben, Fritz Rungénál volt, az *Inprekorr* gazdasági vezetőjénél.) A moszkvai pályaudvaron Rákos Ferenc várta (kislányuk ekkor egy esztendő volt) — és férje, az *Inprekorr* moszkvai tudósítója, aki ettől kezdve végig illegális munkát végzett, többnyire külföldön. Bakonyi Endréné Czóbel mellett dolgozott a moszkvai Marx—Engels Intézetben, ahol főleg Marx-kéziratokkal foglalkozott. Férjét 1937-ben látta utoljára. . . Ő maga pedig lágerbe került, ahonnan kilenc esztendő múltán szabadult.

A svájci tartózkodás idején, a zimmerwaldi konferencia után sokszor látták Lenint (mint mondja: harminceszor is) a berni Volkshaus nagytermében. Lenin beszélt, a svájciak pedig szivarozva, a söröskriglik mellett ülve hallgatták. Bakonyiék a szomszéd asztalnál ülve sokszor látták, hogy étkezésében is milyen rendkívül szerény volt Lenin — a menülevest ette naponta és utána fasírtot —, négyesben ebédeltek: Lenin és Krupszkája, Radek, Zinovjev. De Bakonyiék többnyire a kisteremben ettek, ahol vizet is lehetett inni. Vasárnaponként látták kirándulásra indulni Lenint feleségével; nagyon szerettek biciklizni.

Bakonyi Endre és felesége a párt katonái voltak. A párthoz való hűséget tanúsítja az 1920-as bécsi lap is, mely október 28-án — ez az általunk fellelt utolsó szám dátuma — minden valószínűség szerint megszűnt. Munkatársai hamarosan ismét kezükbe vették a vándorbotot. A fennmaradt kilenc szám azonban — talán egy kissé sikerült ezt érzékelteni e rövid, tárgyilagos ismertetésben — a magyar szocialista irodalom értékes darabjait őrzi.

MARKOVITS GYÖRGYI

Szenci Molnár Albert mint „Bocskai Apológiájá”-nak kiadója. Szenci Molnár Albert Ludwig Luciusához¹ intézett levelei, melyek nemrég kerültek elő Schaffhausenben,² néhány más idevágó svájci dokumentummal együtt új lehetőséget nyújtanak a *Bocskai Apológiája* címen ismert protestáns röpirat kiadástörténetének felderítésére. Ezt a latin nyelvű iratot a kassai országgyűlésen jelenlevő protestáns rendek és lelkészek nevében valószínűleg Alvinczi Péter, Bocskai udvari papja fogalmazta meg, 1606. június 16-án. Még ugyanabban az évben ki is adták Bártfán.³ Második kiadására 1608-ban került sor, a következő (itt lerövidített) címen:

„Apologia et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum, aduersus iniquissimas Monacho-Iesuitarum criminationes, quibus . . . Dominum Stephanum Dei gratia Hungariae & Transyluaniae Principem, gentemque Hungaricam . . . Arianismi insimulare non sunt veriti. — Bartphae. Excudebat Iacobus Klös. Anno MDCVIII.”

A régebbi magyar könyvészeti kutatók szerint⁴ az *Apologia* 1608 tavaszán (másodkiadásban) először Magyarországon, Bártfán jelent meg, s azután ennek alapján nyomtatta ki Szenci Molnár Albert Hanauban, biztonság céljából ugyancsak Bártfát tüntetve fel megjelenési helyként. A „bártfai” kiadványt az különbözteti meg a „hanauai”-tól, hogy az előbbi címlapján virágdíszes embléma látható, és a latin szövegben előforduló j hangok i betűvel szerepelnek (pl. Iesuita); az utóbbinak címlapját viszont oroszlánfejes embléma díszíti s a szövegben levő j hangokat j-vel jelölték. A svájci könyv- és levéltárakból újabban előkerült anyag ezt a képet gyökeresen megváltoztatta. Mindenekelőtt bebizonyosodott, hogy az *Apologia* nem két, hanem három kiadást ért meg 1608-ban. A következőkben egyenként foglalkozunk ezekkel.

Az 1608-ban megjelent *Apologia* legkorábbi, mostanáig ismeretlen kiadását Molnár Luciushoz intézett levelei között találtam meg; egy példányát Molnár, egyben levélpapírnak is felhasználva, 1608. április 28-án küldte meg Luciusnak Ambergbe.⁵ A negyedrét *Apologia* utolsó lapjára írt levél szövegéből is; ebben nem említi ugyan kifejezetten a saját

¹ Ludwig Lucius (1577–1642), kiváló svájci református teológus, 1604-től gimnáziumi tanár Ambergben, Oberpfalz német tartomány fővárosában, 1611-től a bázeli egyetem professzora, Molnár jóbarátja. (*Allgemeine Deutsche Biographie*. XIX.köt. Leipzig, 1884. 354. k. 1.; *Die Matrikel der Universität Basel*. Kiadta Hans Georg Wackernagel. II. köt. Basel, 1956. 383.)

² Szenci Molnár Albert levelei Ludwig Luciushoz. 1607–1610. Közli: ZSINDELY Endre. (Sajtó alatt, jubileumi tanulmánykötetben, 1978?) Tartalmi összefoglalása: Ugyanó: *Ismeretlen Szenci Molnár Albert-dokumentumok Svájcban*. (Református Egyház 1974. XXIV. évf. október, 224. k.)

³ L.: *Magyar Könyvszemle* 1886. 248.

⁴ SZABÓ Károly RMK I. 409. és 413. sz.; RÉVÉSZ Kálmán: *Bocskay István apológiája*. (Protestáns Szemle 1906. XVIII. évf. 5. füz. 304. kk.); a régebbi irodalmat l. uo.

⁵ Lelőhelye: Stadtbibliothek Schaffhausen, Msc Scaph 7, Vol. III, Fasc. 5/6.

alakú kiadvány méretei: 21,5 × 17,5 cm, a szövegtűkör 17 × 10,5 cm, felvágatlan. Terjedelme, formája majdnem azonos a már ismert két kiadással: [1–7. lap], a_{1–4} lev. Latin szövegében az i betű használata kizárólagos. A címlap emblémája egész egyszerű, kisebb minta. Impresszuma ennek is: „Bartphae. Excudebat Iacobus Klös. Anno MDCVIII.” Alatta a saját kezű ajánlás: „Clarissimo Viro Domino M. Ludovico Lucio Basiliensi, Domino et amico suo percharo mittit cum salute officiosa Albertus Molnar Ungarus. Hanovia, 1608. 28. April. Ambergam.” Molnár levele az a₁ verzóján (a címlap üres túloldalán) van, a címzés az a₄ verzóján (az utolsó, üres oldalon). Bár a kiadás helyeként Bártfa szerepel, a címlapon látható embléma és egyéb sajátosságok alapján mégis biztosra vehető, hogy az *Apológiának* ez a variánsa nem magyarországi nyomdatermék. (E helyen szeretnék köszönetet mondani Dr. Borsa Gedeonnak szíves útbaigazításaiért és minden segítségéért.) Mindezek alapján igen valószínű, hogy már ez, a legkésőbb 1608 áprilisában elkészült röpirat is Molnár fáradozásának gyümölcse; pontosabb meghatározásához persze még hosszadalmas kutatómunkára lesz szükség. Molnárra, mint kiadóra, következtethetünk az szerepét, mégis hangsúlyozza, hogy egy Luciustól kapott „irodalmi ajándék” viszonzásaként küldi meg neki az *Apológia* egy példányát, mintegy saját műveként.⁶

Molnár maga nem kért segítséget Luciustól az *Apologia* kiadásához. Annál határozottabban megtette ezt Georg Rehm,⁷ az *Apológiára* írt levél továbbítója. Nürnbergben 1608. május 28-án kelt kísérőlevelében felhívta Lucius figyelmét az *Apologia* jelentőségére protestáns szempontból, és egyenesen felkérte, találjon módot újabb kiadására. Molnár

„megküldte nekem a magyar egyházak Protestációjának és Apológiájának egy példányát”, írja többek közt, „melyet nálunk is érdemes lenne újranyomtatni, mert sokan rosszindulattal vannak ez iránt a nemzet iránt. Ha erre rá tudnád venni a ti tipográfusaitokat [ti. Pfalz tartományban] — hiszen nem kerülhet sokba a dolog —, kérlek, gondoskodj róla, hogy széles körben terjesszék.”⁸

Június 19-én kelt legközelebbi levelében Rehm már örömmel üdvözlö az *Apologia* megjelenését, melyet Lucius tett lehetővé;⁹ eszerint az *Apológiát* Pfalz tartományban is kiadták. Valószínűleg ez az, amelyet eddig is a röpirat németországi variánsának tartottak. Címlapját oroszlánfejes embléma díszíti, ami szintén Pfalzra, pontosabban: Heidelbergre látszik utalni, tehát (még ha az ilyen elterjedt nyomdai emblémák bizonyító ereje csak viszonylagos lehet is) megerősíti mindazt, amit Rehm leveléből tudunk. Az *Apológiának* ebből a második variánsából, az eddig is ismert bázelin és bernin kívül még egy további példányát találtam Zürichben.¹⁰

A legnagyobb meglepetéssel azonban az *Apológiának* az a harmadik variánsa szolgált, amelyet mostanáig hazai, bártfai nyomtatványként tartottak nyilván: címlapját virágmintás embléma díszíti. Ugyanez az embléma látható viszont a svájci származású hanai nyomdász, Thomas Willer munkáinak címlapján is,¹¹ annak a nyomdásznak a művein,

⁶ „Accipe itaque hanc Apologiam, ceu grati animi in the mei arrham, pro munere tuo literario, mihi multum charo.” (Uo.)

⁷ Georg Rehm (1562–1625), Nürnberg város jogtanácsosa, ismert jogtudós, nyelvész és költő. Molnár egyik legbizalmasabb barátja. (*Die Matrikel der Universität Basel* II. 353.; Gerhard RÜSCH: *Adventsbriefe aus dem Dreissigjährigen Krieg*. Schaffhauser Nachrichten, 1967. dec. 14. 592. sz.)

⁸ „Misit ad me exemplar Protestationis et Apologiae Hungaricarum Ecclesiarum, quam recudi etiam apud nos utile foret, quod multi male de ea gente sentiant. Si persuadere queas tuis typographis, cum non sit magni sumptus res, quaeso in id incumbe, ut in vulgus disseminetur.” (Stadtbibliothek Schaffhausen, Msc Scaph 5, Vol. I, Fasc. 7.)

⁹ Uo.

¹⁰ Zentralbibliothek Zürich, Ms S 159, Nr. 39.

¹¹ Például: *Disputatio II. Metaphysica ... Praeside D. Rodolpho Lavatero ... Respondente Casparo Lavatero ... Hanoviae. Apud Thomam Vilerianum. MDCV.*

akit az éppen akkor szintén Hanauban tartózkodó s bibliakiadásán dolgozó Molnár Albert kétségtelenül jól ismert, akinél magyar nyelvtanát és latin—görög—magyar szótárát¹² két év múlva kinyomatta,¹³ sőt nála is lakott!¹⁴ Alig fér tehát kétség ahhoz, hogy a röpiratnak ez a variánsa is Németországban jelent meg, Hanauban, Molnár fáradozásának eredményeként. Bizonyára erre utal naplójának 1608. június 12-i bejegyzése is: „12. Junii recudi curavi Apologiam Ungaricam Bocskai”,¹⁵ nem pedig a Lucius által kiadott (oroszlánfejes emblémájú) *Apologia* megjelenésére. A hanai (virágdíszes) variánsnak szintén előkerült most egy újabb példánya Svájcban,¹⁶ ennek csak a címlapja és az utolsó lapja maradt meg, s a rajta olvasható feljegyzés szerint Benjamin Ursinusnak¹⁷ küldte ajándékba Molnár. Az *Apologia* hanai kiadásából Molnár, úgy látszik, több példányt eljuttatott a Marburgban tanuló magyar diákokhoz is.¹⁸

Mindebből végül is arra kell következtetnünk, hogy *Bocskai István Apológiája* 1608-ban egyáltalán nem jelent meg Magyarországon, hanem csupán Szenci Molnár Albert és barátai gondoskodtak a röpirat három kiadásáról Németországban, 1608 első felében.

ENDRE ZSINDELY
(Männedorf)

Újabb olmtüzi hungarika a 16. századból. Az RMK III. kötetéhez szolgáltat adalékot az a kolligátum, melyet „D 39/978, 2. köteg 18. sz.” jelzet alatt őriznek a járási levéltárban. A füzet Hethesi Pethe Márton (1552—1605) dicsőítését szolgálja, aki változatos egyházi pályája során 1598. április 18-án — mint kancellár — került át a váradi püspökségből (1587—1598) a győri püspöki székbe. Unokaöccse, Iváncsi János (később a győri káptalan nagyprépostja) ekkor az olmtüzi jezsuitáknál tanult az ő költségen, így jelent meg tollából alább ismertetendő panegirikusza 1599-ben Handel nyomdájában. A 10 levél terjedelmű nyomtatvány tartalmát szimmetrikusan komponálta meg Iváncsi: két vers közé helyezve közli fő művét, Pethe Mártont magasztaló hosszú orációját, mindig és mindenütt bőven merítve természetesen az iskolai auktorok frázisaiból. A kiadvány tartalma ezek szerint a következő:

Ala: ORATIO / PANEGYRICA / IN FAVSTISSI- / MAM ATQ. AVSPICA- / TISSI-MAM INAVGVRATIONEM REVE- / RENDISSIMI D. D. MARTINI PETHE / de Hethees, Elcti Episcopi Iauriensis, Praepositi Capituli / Ecclesie Scepusien: ac Regni Hungariae Cancellarij, nec / non Sacrae Caes: Regiaeq; Majest: Consiliarij etc. / Domini et Patroni gratiosiss: edita / PER/Nobilem D. JOANNEM IWANCZY de Iwancz, / Logi-

¹² RMK I. 422. és 427.

¹³ *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai.* Kiadta Dézsi Lajos. Bp. 1898. (Idézve: Napló.) 51. k. és 355.

¹⁴ Vö.: *Napló.* 52. és *Molnár Luciusnak.* Hanau, 1610. szept. 18. (I. h.)

¹⁵ *Napló.* 48.

¹⁶ Zentralbibliothek Zürich, Ms F 199, Nr. 2.

¹⁷ Benjamin Ursinus (1587—1633), matematikus; Prágában, Lipsében és Odera-Frankfurtban működött (Christian Gottlieb Jöcher: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon.* IV. köt. Leipzig, 1751., 1735. has.), Molnár Kepler környezetében ismerkedhetett meg vele. (Vö.: *Napló.* 40. és 169.)

¹⁸ Bizonyára erre vonatkozik Váradi Farkas Gergely Molnárhoz Marburgból 1608. jún. 26-án, két héttel az *Apologia* hanai kiadása után, intézett levelének ez a része: „Az Kegyelmed szép ajándéka nálunk igen kedves, mert nem cziak magunk veszünk hasznot belőle, hogy olvashatjuk, hanem (a mi nem kicsin dolog) barátinkat is újobban nagyobb jóakaratra azoknak ajándékozásával indítjuk és híjuk. Nekem is vadnak jó barátim, kiknek, hogy immár adhatok újságot, ugyan megvidámodom, ezt gondolván.” (Napló, 273.)

ces Facult: in Al: Aca: Olomuc: studiosum, / eiusdem Reuerend: D. clientem. / OLOMV-TII. / Typis Georgij Handelij. / Anno: M. D. XCIX. — **Alb:** Epigramma. (12 soros hexameter). — **A2a-C1b:** Panegyricion. — **C2a:** Epigramma post captum recuperatumq Jaurinum primus episcopus (7 soros disztichon). — **C2b:** üres. (A kiadvány mikrofilmje az MTA Irodalomtudományi Intézetének Eötvös Könyvtárában található. Jelzete: MFC 28.)

V. KOVÁCS SÁNDOR

Kétes provenienciájú Bethlen Miklós-művek. Az *Önéletírás*, az *Imádságoskönyv*, a *Sudores et Cruces*, a *Moribunda Transylvania*, a *Penetralia*, az *Olajágat viselő Noé galambja*, a jóformán ismeretlen, csupán két lapnyi töredékben fennmaradt *Corona muralis*, az *Apologia Ministrorum*. . . és számos más tervezet, beadvány mellett a szakirodalom egybehangzóan Bethlennek tulajdonítja *Austriaca Austeritas*, az *Austriacae Austeritatis Continuatio*, és az *Austriacae Austeritatis, ejusdemque Continuationis Confirmatio* című, névtelenül, illetve álnévvel és hamis helynévvel megjelentetett politikai célzatú röpiratokat.¹

A kor e három legismertebb publicisztikai művének szerzőjét megnevező írások jól megfigyelhetően egyetlen közös forrásra nyúlnak vissza: Szabó Károlyra. Ő volt az, aki bizonyító szó, alapos indok és félreérthetetlen korabeli utalás nélkül leírta az *Austriaca Austeritas*-ról és folytatásáról: „A könyv névtelen szerzője Bethlen Miklós.”; a *Continuationis Confirmatio*-ról: „Az álnévű szerző Bethlen Miklós.”

Ha a hozzáférhető példányokat szemügyre vesszük, nem találunk olyan külsődleges jelet, possessor-bejegyzést, marginális jegyzetet, amely a szerző kilétéről tanúskodna. Valószínű, hogy Szabó Károly is kizárásos alapon próbálta a szerzőt megállapítani, s Erdélyben Bethlen Miklós volt számára az egyetlen olyan kiművelt emberfő, jó tollú publicista, akit a szerzőséggel meggyanúsíthatott. Hogy vélekedése milyen szilárd talajra épült, szemléltetően mutatja a *Falsitas toti mundo detecta*² c. vitáit, amit — Szabó szavait kölcsönözve — „legnagyobb valószínűséggel” ugyancsak Bethlen írt. E mű szerzőjének kilétét azonban éppen Bethlen Miklós fedte fel számunkra az *Önéletírása* lapjain:

„Még én külön írtam vala Heidelbergába Joachimus Camerarius, és több, az elector körül lévő jó uraimnak, és az én praeceptorimnak a professoroknak, adjungálván az akkor Bársony püspöktől Magyarorszában kibocsátott »Veritas toti mundo declarata« nevű könyvecskét cum refutatione Joannis Pósházi sub titulo: »Falsitas toti mundo detecta«, még holmi ahhoz tartozó maradékokkal.”³

E levélküldése 1672-ben történt, mely évben Pósházi műve is napvilágot látott, s a „holmi ahhoz tartozó maradékok” talán az 1672-ben egy kötetben kibocsátott *Austriaca Austeritas* és az *Austriacae Austeritatis Continuatio* lehetett.

¹ RMK II. 1293., Kolozsvár, 1672., illetve RMK II. 1319. Kolozsvár, 1673. — Bethlen szerzőségét nem kérdőjelezi meg *A magyar irodalom története* II. 344. (Bp. 1964.) sem; itt az a tévedés, hogy az *Austriaca Austeritas* jelent meg Justus de Palma Florentinus álnéven, holott ez a munka anonim jelent meg. — Legújabbban a VARGA Imre által kiadott *A kuruc küzdelmek költészete* (Bp. 1977.) c. kötet jegyzetei foglalkoznak az *Austriaca*-sorozattal. A röpiratokhoz írott latin versek szerzőségét nem látja Varga Imre bizonyítottanak, magukat a szövegeket ő is Bethlentől eredezteti. (753., 758.)

² RMK II. 1295.

³ BETHLEN Miklós *Önéletírása*. I. 261. Bp. 1955. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: V. WINDISCH Éva. E kérdéshez lásd még: ZOVÁNYI Jenő: *Bársony György cáfolói*. MKsz 1930. 293.; ESZE Tamás: *Bársony György „Veritas”-a*. ItK 1971. 667—693. Téves Köpeczi Bélának az a hivatkozása, mely szerint „Esze Tamás bizonyította be, hogy Szatmárnémeti Mihály, és nem Bethlen Miklós volt az első említett munka — t. i. az *Austriaca Austeritas* (J. J.) — szerzője.” „Magyarország a kereszténység ellensége” — A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp. 1976. 122.

Kérdés, ha Szabó Károly e könyvnél ily nyilvánvalóan tévedett, nem tarthatjuk-e joggal ugyanilyen megalapozatlannak azonosítását az *Austriaca*-sorozat esetében is. Ítéletét az utókor kritikátlanul átvette, s Lukinich nyíltan célzatos Bethlen család-monográfiaja már magától értetődő természetességgel veszi fel Bethlen művei közé a felsoroltakat.

„Bethlen Miklóst megbízták egy röpirat megszerkesztésével, melynek álnéven s esetleg hamis nyomdahely-feltüntetéssel kellett megjelennie, hogy minden sérelmet takargatás nélkül feltárhassanak benne anélkül, hogy ezért akár a porta, akár a bécsi udvar magyarázatokat kívánhatna a fejedelmi udvartól.”⁴

Lukinich szerint a külföldi közvélemény tájékoztatása végett — s a protestáns fejedelmeknek el nem küldött levelek helyett — így jött létre az *Austriaca Austeritas*. Majd 1672-ben újabb röpirattal jelentkezett Bethlen, az *Austriacae Austeritatis Continuatio*val, amely az I. Lipót és kormánya foganasította megtorló, protestánsüldöző intézkedéseket volt hivatva előszámlálni.

Szabó Károllyal ellentétben Lukinich Imre viszont már úgy tudja, hogy Bethlen e műve befejeztével téteti kritika tárgyává Bársony György művét Pósházi Jánossal (*Falsitas toti mundo detecta*). E tény azonban még inkább felerősíti kételyeinket. Ugyanis ha a rendkívül felkészült, széles látókörű, erősen polemizáló hajlamú Bethlen írta az *Austriaca Austeritast* és folytatását, akkor a legkézenfekvőbb az lett volna, ha vitapartnere állításait cáfolva önmaga korábbi állításait védelmezte volna, s nem mással végezteti el a nagy anyagismeretet kívánó munkát.

1672. január 27-i, Teleki Mihályhoz intézett leveléből kiviláglik, hogy Bethlen jól ismer-te az *Austriaca Austeritast*. Sőt, amennyiben az alábbi kiemelt sorok az *Austriacae Austeritatis Continuatio*ra vonatkozathatók, talán a folytatására is vállalkozott:

„Minap újabb formába megírást ismét az leveleket oda fel, de az urak azt találták, a kik Csenádon együtt voltak, hogy sem instructiot, sem azt az levelet fejedelem peeséti és subscriptioja alatt nem bátorságos felküldeni, hanem in forma libelli kell egy írást csinálni és az *Austriaca Austeritashoz* alkalmaztatni és simplex credentia mellett felküldeni. Innár most ismét azon dolgozom, az mennyire én tölem lehet, ugyan derekast akarnék írni, úgy hogy ha az fejedelem nem küldi is, nyomtassák ki.”⁵ (Kiemelés tőlem: J. J.)

Bethlen szerzőségét sugallja az is, hogy öt évvel később is úgy ír az *Austriaca Austeritas*-ról és a *Confirmatio*ról, mint amelyek szerzőjét nem ismeri, s érdekes, hogy ilyen vonatkozásban a közbülsőt, az *Austriacae Austeritatis Continuatio*t nem említi. Bár eléggé furesza, hogy 1677-ben — tehát majd másfél évtized múltán — beküld érte Kolozsvárra, és nem tud belőle példányt szerezni.

Teleki 1677-es Magyarországra való készülletekor szeretné segítségül hívni Bethlen Miklós pennáját: kiindulását megideologizáltatandó. Bethlen válasza fennmaradt, s némiképp eligazít a röpiratokhoz való viszony kérdésében. Bethlen okmányok, dokumentumok nélkülözhetetlenségét jelzi, mert

„Ezek nélkül fundamentomos Manifestumot nem tudom, mint írnak, ha ezek meghvolnának, enis fel merném kötni a pennát, úgy hiszem Faigel Peter Uram, vagy Apátzai Thamás Uram mind ezekben sokat conferálhatna, mert az mint kgd mondá, hogy az *Austriaca Austeritas*bol vehetni, igaz dologh, hogy onnét vehetni, de nem szintén annyit, az mint én szeretném, más az nem tudom, ha tsak álombba láttame, de úgy tettzik azt az *Austriaca Austeritast* refutalták, azis ighen kevantatnék nekem, hadd latnám, ha nyule? vagy

⁴ LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. é. n. (1927) — Ehhez a megállapításhoz bizonyára alapul szolgált Ráth György nyilatkozata is, aki a tulajdonában levő 1671-es *Austriaca Austeritast* egyenesen „Bethlen Miklós Kolozsvárt megjelent híres röpiratának” nevezi. MKSz 1892—93. 232—233.

⁵ TELEKI Mihály *Levelezése*. VI. 36. Szerk. GERGELY Sámuel, Bp. 1912.

medve, mert kivált abba nagy scrupulust látok, hogy az mint az Austeritásba folio penultimo az vagyon írva, toties immunis Statuum Regni in suum Regem insurrectio <esse posset> etiam armata esse posset, ezt én nem tudom, honnet citalta az Author, mert szorol szora ilyen formánn én ezt nem tudom hogy olvastam volna, ha kd tudná, hogy ki írta azt az Austeritást, igazittana reá, hadd vennem Censuráját, mert el hiszem az a betsülletes ember az dolgokban versatus lehet; semmit penigh ollyat nem szeretnem írni affélébe, az melylyet helyesenn refutálhassanak.⁶ (Kiemelés tőlem: J. J.)

Bethlen e levele szerint tehát nem ismeri az *Austriaca Austeritas* szerzőjét, amit elhithetünk neki, hiszen kellett olyan taktikai érzékkel rendelkeznie, hogy a mű szerzőjeként ezt a kérdést ilyen formában ne tegye fel az erdélyi minden titkok tudójának, Teleki Mihálynak.

Alig két hét leforgása után újból érinti a témát:

„Szent Peterről haza iövénn, küldöttem vala bé Kolosvárrá az *Austriaca Austeritas* Refutatioja, Continuatioja, és Confirmatioja utánn, az többit ugyan nem kaphattam, hanem ez utolsot, de ugy látom hogy emberségghessen oda nyomitotta az pennát, a ki írta, nemis látom szükségghesnek hogy sem én sem más affele Manifestum írásba faraddgyon, mert ott elégghé megh volna az Úgy oltalmazva írással, tsak immar lehetne fegyverrel”. . . .⁷

Ellene szól a röpiratok Bethlen-művek közé sorolásának az is, hogy a fogságban levő, önéletrő Bethlen, aki az üldözött protestáns prédikátorok védelmében írott apológiáját fő műve lapjain számon tartja, említi, hivatkozik rá — sehol sem utal a tárgyalt háromra. Nem tulajdonítja őket Bethlennek az „Erdély Solonja” munkásságát fölöttébb jól ismerő Bod Péter sem.

Bethlen Miklós szerzősége ellen tanúskodik még, hogy bár álnéven írta a *Columba Noét* — szerzőségéről áruklodik azonban „védjegye”: „az kigyó czimere alatt” nyomtatott ki műve. Ezzel a kortársak számára, nyílt titokként, egyértelműen kijelölte a szerzőt. A Bethlen család címerében volt az a kigyó. Az *Austriaca*-sorozat esetében még a közösségi tudás sem segít, az OSZK RMK II. 1293 possessor-bejegyzése csak annyit árul el: „Auctorem agnoscit comitem Toeckely”.

Az eddigiek summázataként elmondható, hogy

- a) az *Austriaca Austeritas* anonim szerzőjét nem sikerült mindeddig azonosítani. Bethlen megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy még 1677-ben sem tudja e mű írójának nevét.
- b) Bethlen az *Austriacale Austeritatis Continuatio* megjelenési évében ír, és kinyomtatni szándékozik egy, az Austeritásához „alkalmaztatott” művet. Ez, akár Bethlen egyéni munkája, akár alapanyag más számára, feltételezhetően azonos az *Austriacae Austeritatis Continuatio*val.

De még mindig hátra van a kérdés, hogy ki bújik meg a Justus de Palma álnév mögött, azaz: ki a *Continuationis Confirmatio* létrehozója. Érzésem szerint Bethlen hivatkozásakor kitűnik, hogy e mű szerzőjét ismeri, jó véleménnyel van róla. A *Continuationis Confirmatio* szerzőjét nem nem tudja, hanem nem akarja megnevezni: „emberségghessen oda nyomitotta az pennát a ki írta”.

Hogy ki volt ez a literátor, azt az alábbiakban próbálom felvázolni. Ha a *Falsitas toti mundo detectáról* kétséget kizáró bizonyossággal tudjuk, hogy Pósa-házi János írta, és ismerjük az ő kemény harcokban-polémiákban edzett Ausztria- és katolicizmusellenes tollát, feltételezhetjük, hogy az *Austriaca Austeritast* — és így közvetve vagy közvetlenül

⁶ 1677. júl. 24. OL P 1238, Teleki Mihály-gyűjtemény, 1677.

⁷ 1677. aug. 8. uo.

akár — a *Falsitast* is visszautasító *Evisceratio*⁸ hatására újfent tollat ragadott, s így született meg, Justus de Palma, Florentini álnév alatt a *Continuationis Confirmatio*. Bethlen sugalmazása természetesen ezzel sem kizárt.

A *Continuationis Confirmatio* esetében az álnévből kell kiindulnunk. Póсахázi több polemikus iratában élt az álnév adta rejtezési lehetőséggel. Lehetőleg úgy azonban, hogy neve az értők előtt mégse maradjon titokban. Nevének kezdőbetűit jelölte meg az „Egy Pozsonyból repült huholó bagolynak megmellyesztése” c. munkája Janus Philaethus Hydropolitanus álnévében.⁹ Bizton mondhatjuk, hogy ugyanez a J. P. bújik meg a Justus de Palma álnévben is. De a Palma név tovább analizálható. Jelentésének megfejtése azért okozhatott eddig nehézséget, mert értelmet, sőt szimbolikus jelentéstöbbletet tulajdoníthattak neki. A PALMA azonban mozaikszó, megfejtését maga Póсахázi adja meg az Eszéki István könyvéhez frott üdvözlő sorainak aláírásában: Johannes Posaházi, Art. Lib. Mag.¹⁰

Tehát az *Austriaca*-sorozat legutolsó darabjának szerzőjét név szerint ismerjük, s az nem Bethlen Miklós. Ezen a nyomon elindulva kellene most már *komplex* módon végzett elemzéssel e kérdésben a végső szót kimondani. Magam a röpiratok szerzőségének problematikáját e keretek között nem kívánom, s nem is tudom megoldani. A revideálás szükségességét szerettem volna jelezni, s rámutatni arra az értelmiségi körre, mely talán Bethlen Miklós köré szerveződött, s feladatának a publicisztikai hon- és hitvédelmet tekintette. Hogy pontosan kik lehettek Bethlen támaszai, nem tudjuk, de talán nem tévedünk nagyot, ha elsősorban Póсахázi Jánosra vagy a Bársonyt ugyancsak cáfoló Szatmárnémeti Mihályra gondolunk, de érdekes adat Fajgel Péter és Apácza Tamás levélbeli említése is. S bizonyára az sem véletlen, hogy éppen Eszéki István könyvében leplezi le magát Póсахázi az utókor előtt.

E részdolgozat célja inkább az volt, hogy a Bethlen-életműből kiválogassa azokat, amelyek bizonyíthatóan nem az ő munkái. *Szövegen kívüli* indítékok alapján próbáltam megkérdőjelezni azt a — kellően 300 év után sem bizonyított, s ekként nem is cáfolt — állítást, miszerint az *Austriaca Austeritas*, az *Austriacae Austeritatis Continuatio* s az *Austriacae Austeritatis, ejusdemque Continuationis Confirmatio* anonim, majd magát álnévvel leplező szerzője mögött egyaránt Bethlen Miklóst kell keresnünk.

JANKOVICS JÓZSEF

Néhány impresszum nélküli lőcsei nyomtatvány megjelenési idejének meghatározása.

A lőcsei Brewer-nyomda, amely a XVII. században a kiadványok számát tekintve Magyarország legtermékenyebb műhelye volt,¹ számos könyvet jelentetett meg pontos impresszumadat nélkül. Helymegjelölés nélkül láttak napvilágot például ebben a protestáns műhelyben egyes katolikus szellemű könyvek; időmegjelölés nélkül — hogy hosszabb időn keresztül eladhatók legyenek — főleg széphistóriák. Aprólékos, körültekintő munkát igényel nemcsak ezeknek a nyomtatványoknak, hanem az előkerült töredékeknek a meghatározása, időrendi elhelyezése is. A betűtípus-kutatás módszerével vizsgálva a Brewer-

⁸ HARSÁNYI István Az „*Evisceratio*” c. vitairat eddig ismeretlen szerzője és magyar fordítása c. dolgozatában átveszi Szabó Károly tévedését, s úgy ítéli meg, hogy „Enyedi vitairatára írta feleletül gróf Bethlen Miklós álnév alatt az *Austriacae Austeritatis, ejusdemque Continuationis Confirmatio*.” MKsz 1922. 224.

⁹ ZOVÁNYI Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*. Bp. 1977. 483.

¹⁰ *Diarium theologicum* . . . Kolozsvár, 1675. RMK II. 1359.

¹ FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959. 154.

műhely tevékenységének első szakaszát (az alapítástól, 1625-től 1632-ig, a nyomdai felszerelés első felújításáig) lehetőség nyílt eddig megválaszolatlan kérdések tisztázására, néhány év nélküli nyomtatvány, ill. töredék datálására.

I. Sándor István fedezte fel a *Leucippe és Clitophon széphistóriájának* korai lőcsei kiadását.² Az antik tárgyú széphistória szövegéből igen kevés, mindössze a nyomtatvány csonka „K” íve maradt fenn. Inicialékkal, cifrákkal díszített, tetszetős külsejű könyv lehetett, az 1627-es *Nagy Sándornak . . . históriájához* hasonló.³ Sándor ezt a töredéket tipográfiai érvek (betűkészlet, szedéstükör mérete) és kiadástörténeti szempontok alapján az 1627—1630 közötti évek termékének tartotta, az akkori széphistória-sorozat tagjának. Felhívta a figyelmet arra a magyar nyelvű kalendáriumra is, amely halványan látható a töredék egyes lapjain. A naptár makulatúrájára kerülhetett rá második réteggént, az elsőnél jobban olvashatóan a história szövege; így a fennmaradt töredék próbanyomat lehetett.

A kalendárium azonosításával az eddiginél pontosabban meg lehet határozni a *Leucippe és Clitophon* nyomtatási idejét. A naptár ugyanis nem azonos a fennmaradt 1626., 1627., ill. 1629. évre szóló lőcsei naptárak egyikével sem, bibliográfiai leírásból még nem ismert. Tizenhatodrészt alakú, a töredék K_{1b}, K_{2a}, K_{3b}, K₄- lapjai őrizték meg a kalendárium csaknem teljes „B” ívét (a B₅ és B₈ levél kivételével), tehát a naptártáblákat július második felétől, valamint a vásárok jegyzékének egy részét. A hónapversek megegyeznek az 1632-re szóló kolozsvári kalendárium verseivel.⁴ A naptár a vasárnapi betű, a változó egyházi ünnepek és a Brewer-nyomda működési ideje alapján csak az 1632. évi lehet. (Más nyomda a betűkészlet alapján nem is jöhet számításba.) Ennek 1631 őszén kellett elkészülnie, valószínűleg a lőcsei nagy őszi vásárra (október 16.),⁵ így feltételezhető, hogy a széphistória próbanyomata még ez év végén, de — terjedelmesebb nyomtatványról lévén szó — inkább a következő évben került rá a makulatúrára. A széphistória tipográfiai kiállítása azt is bizonyítja, hogy a nyomtatvány 1632. évnél későbbi nem lehet: a műhelyben éppen ez idő tájt történt a készlet felújítása, s 1633-ban már az új szövegtípust használta volna a nyomdász a *Leucippe és Clitophon* kinyomtatásához. A nyomtatvány legvalószínűbb megjelenési ideje tehát 1632. Az első lőcsei históriásorozat időhatára amúgy is hosszabb, hiszen még a következő évben is napvilágot látott egy: a *Poncianus császár históriája*.⁶ Eddigi ismereteink alapján tehát 1627-től 1633-ig adott ki Laurenz Brewer a legnépszerűbb magyar nyelvű verses és prózai históriákból egy sorozatot.

II. Egy másik lőcsei széphistória-kiadás pontos datálásához már nem állnak rendelkezésünkre teljesen megbízható adatok: csak nagy valószínűséggel kb. 5 éves időközt lehet megjelölni. A *Jovianus história* egy hely és év nélkül megjelent kiadását Szabó Károly még XVI. század végének tartotta.⁷ György Lajos a moralizáló história magyarországi kiadásairól írt tanulmányában⁸ megállapította, hogy a fenti, impresszum nélküli nyomtatvány későbbi egy 1596 körüli debreceni kiadásnál,⁹ valamint egy másik, még meg nem határozott töredéknél is;¹⁰ a töredék némileg romlott szövege további változtatásokkal

² SÁNDOR István: *Töredék Leucippe és Clitophon széphistóriájának egy ismeretlen kiadásából.* = MKsz 1964. 354.

³ RMK I. 564.

⁴ RMK I. 621.

⁵ Az 1627-re szóló kalendárium ajánlását október 9-i dátummal írta alá Laurenz Brewer. A lőcsei éves vásárok tartásáról I. HAIN, Caspar: *Zipserische oder Leutschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung.* Kiad. Bal Jeromos, Förster Jenő, Kaufmann Aurél. Lőcse 1910—13. 5.

⁶ RMK I. 630.

⁷ RMK I. 369. — RMNy App. 74.

⁸ GYÖRGY Lajos: *Jovianus.* = ItK 1918. 159—180.

⁹ RMNy 777.

¹⁰ RMK I. 2114.

olvasható a vizsgált nyomtatványban. György Lajos keveset módosított Szabó Károly meghatározásán: a *Jovenianus históriát* a XVII. század első negyedéből származtatta. Az Országos Széchényi Könyvtár — nem változtatva az időmeghatározáson — ezt a kiadást már a löcsei nyomtatványok közé sorolta, mégpedig — a tipográfia alapján — a Brewer-nyomda első termékei közé, hiszen Laurenz Brewer 1625-ben kezdte meg tevékenységét.

A Brewer-nyomda történetével, a nyomdai felszerelés rendszerező tanulmányozásával foglalkozó kutatások eredményei azonban nem támasztják alá sem Szabó Károly, sem György Lajos feltevését e kiadvány megjelenési idejéről. A negyedrét alakú, két ív terjedelmű füzet ugyanis olyan nyomdai anyaggal készült, amely csak később került a löcsei műhely birtokába a már említett felújítással, ill. azt követően: az antikva szövegtípust ma ismert és datált kiadványban 1633-tól használták, a címben előforduló szép metszésű kurzívot csak 1641-től, a szedett iniciálé nagyméretű antikváját pedig csak 1644-től. A *Jovenianus históriának* ez a kiadása tehát legkorábban az 1640-es években jelenhetett meg. A nyomtatvány meglehetősen egyszerű külsejű, külön címlapja nincs, a szövegtípus kopott, eléggé használt, az alsó sorok túlfestékezettek; valószínűleg ez tévesztette meg Szabó Károlyt és György Lajost a datálásnál, pedig ez a szövegtípus csak elhasznált, de metszése nem hasonlít a XVI. századi antikva betűtípusokhoz, annál sokkal finomabb, lekerékítettebb. Lőcsén ez a típus 1633-tól 1674-ig volt használatban; az 1630-as években szép külsejűek voltak az ezzel nyomtatott könyvek: az 1640-es évek elejétől fokozatosan romlott, összefüggő szövegben 1660 után már nem is használta a nyomda, csak igénytelen külsejű kalendáriumokban. A *Jovenianus história* a szövegtípus kopottsága, elhasználtsága alapján az 1640-es évek második felében, ill. az 1650-es években megjelentett löcsei kiadványok közé sorolható.

1647—1656 között Laurenz Brewer ismét számos széphistóriát, ill. népszerű, világi jellegű verset adott ki: pl. *Az edgyes életnek kedvetlen és káros voltáról* (1647), *Szép beszélgetés két asszony ember, Ágota és Borbála között* (1650), *Az Fortunaturól íratott szép nyájas beszédű könyvecske* (1651), *Ponciánus császár históriája* (1653), *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsőitéről, Lupuj vajdáról való ének* (1655), *História az régi híres neves Trója városának. . . megszállásáról* (1656) stb.¹¹ Ennek a sorozatnak lehetett tagja a *Jovenianus história* is.

A nyomtatásra felhasznált papír vízjele nemcsak ezt az 1647—1656 közötti terminust igazolja, hanem közelebbi datálást is lehetővé tesz. A koronás magyar címer két másik löcsei nyomtatvány papírján is megjelent: 1650-ben Manuel Alvarez *De institutione grammatica* és 1651-ben a *Felicitati perpetuae florentium conjugii*. . . c. könyveken.¹² A löcsei műhely 1625—1664 közötti papírfelhasználását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Brewer-nyomda papírbeszerzése zömmel állandó forrásból történt (valószínűleg közvetlenül a papírmalmokból), kisebb részben, kiegészítésként kereskedőtől apróbb tételekben, Az ilyen kis mennyiségben vásárolt papírt a nyomda még abban az évben elhasználta, vagy pedig — és ez a ritkább — két év alatt. Az említett 1650-es, 1651-es kiadványok és a *Jovenianus história* vízjele nem teljesen azonos ugyan, de egymástól csak alig eltérő variáns. Elképzelhető tehát, hogy néhány évvel előbb vagy utóbb készíthette ugyanaz a feltehetően felső-magyarországi, ma már nem azonosítható papírmalom; az viszont csaknem bizonyosra vehető, hogy a kereskedőtől egy tételben, egyszerre vásárolta a nyomda, mert ilyen papírra negyven év alatt soha máskor nem nyomtattak Lőcsén, csak az említett két évben. Mégis óvatosságra int az a tény, hogy a vízjelek vizsgálatánál eddig csak 145 könyvet tudunk számításba venni, s mindig akadhat további példány, amely némileg

¹¹ RMK I. 795, MKSz 1879. 23 = Sztr. I. 1998/205. I. 848, I. 872, I. 901, I. 902, I. 909.

¹² RMK II. 725 és II. 750.

módosíthatja az eddig kialakult képet. A *Jovenianus* história nyomtatási idejét így legcélszerűbb 1650 körülre tenni: nagyon valószínű, hogy ez a széphistória-kiadás 1650-ben vagy ezt az évet megelőző, ill. követő egy, legfeljebb két évben került ki Laurenz Brewer sajtója alól.

III. Egy további lőcsei széphistória pontosabb datálása példány híján sajnos nem lehetséges. Harsányi István fedezte fel Huszti Péter *Aeneis*ének egy XVII. századi kiadását, ill. annak három levélnyi töredékét Nánási István *Szű titka* c. (Kolozsvár, 1670.) művének kötéstáblájában. Elfogadva Szily Kálmán véleményét, 1630 körüli lőcsei kiadásnak tartotta.¹³ A sárospataki református könyvtárban őrzött példány azóta megsemmisült, vagy lappang. Harsányi feltevésének bizonyítására alig hoz fel érvet, s amit felhoz, az is az ő véleményét cáfolja: „... az Aeneis-kiadás betűi tényleg egyeznek Felvinczi György: Igen Szép História. . . c. 1689-ben Lőcsén megjelent széphistória betűivel.” Csakhogy a szép könyveiről ismert lőcsei nyomda nem használta 59 éven keresztül ugyanazt a típust! A második nagy felújítás a Brewer-műhelyben 1674-ben történt, az alapító fia, Samuel Brewer idejében. Az 1689-ben használt szövegtípusok tehát csak az említett évtől voltak a nyomda birtokában, a Harsányi által látott töredéknek így a XVII. század utolsó negyedéből kell származnia. Az 1670-es kolozsvári könyv (melynek kötése nem a nyomtatással egy időben készülhetett) ugyancsak ezt teszi inkább valószínűvé.

IV. A széphistóriáról áttérünk a Brewer-nyomda másik népszerű termékére, a katekizmusokra. Lutheránus, kálvinista, ironikus szellemű katekizmusok egyaránt napvilágot láttak Lőcsén; a Heidelbergi Káté pl. a XVII. század során itt jelent meg a legtöbb kiadásban.¹⁴ A Szárászi Ferenc-féle káté lőcsei kiadásának rejtélyét Nagy Barna kitűnően és látványosan megoldotta,¹⁵ megállapításai nyomdatörténeti szempontokat figyelembe véve csak kevés kiegészítésre szorulnak.

Az említett káté unikumot a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Debrecen) őrzi; az 1960-as évek elején egy kiállítás során fedezték fel ezt az addig még ismeretlen kiadást. Nagyon ízléses, egyszerűségében is szép kiállítású, kis méretével kitűnő könyvecske; érdekessége, hogy lapszámozása 501-nél kezdődik és 583-ig tart, tehát része lehetett egy testesebb kötetnek, viszont az eleje és vége le van ragasztva, tehát önállóan használták, nem lehet tudni, miért és mióta. A leragasztott előlap átvilágításával bizonyossá vált, hogy a káté a Szenci Molnár Albert-féle zsolttárok után következett. Maga a fennmaradt rész is a Heidelbergi Káté Szárászi Ferenc által fordított szövege Szenci Molnár Albert átdolgozásában: Molnár 1612-es oppenheimeri kátékiadását¹⁶ követi (a sajtóhibákkal együtt), csak helyesírása fejlettebb.

A kis kötetet Nagy Barna határozta meg lőcsei nyomtatványként, s azonosította a régóta hiányolt 1627-es lőcsei énekeskönyvvel. Ács Mihály írta ugyanis az *Új zengedező menyeyi kar* c. énekeskönyvének előszavában: „Még 1627. esztendőben Brewer Lőrincz által Lőcsén nyomtatott énekeskönyv igen csekély, és még kevés énekeket foglal magában.”¹⁷ Nagy Barna szerint ez az 1627-es lőcsei nyomtatvány volt a „*Psalterium Ungaricum* első magyarországi kiadása.

Csakhogy Ács Mihály megjegyzése nem vonatkozhatott erre a zoltár- és katekizmus-kiadásra: ez már csak azért is valószínűtlen, mert 500 lapon aligha nyomtattak „keves éneket”; azonkívül tipográfiai szempontokat figyelembe véve is kizárt, hogy ez a könyv az 1627-es esztendőből származzék. A nyomtatványon látható kisméretű antikva és kur-

¹³ MKsz 1912. 324. p. — A kolozsvári könyv: RMK I. 1103.

¹⁴ NAGY Barna: *A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai a XVI. és XVII. században*, 47. = A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Bp. 1965.

¹⁵ Uo.

¹⁶ RMK I. 435.

¹⁷ Nagy Barna hivatkozik Erdélyi Pál idézetére: MKSz 1899. 131. p.

zív szövegtípust, valamint a fejezetcím betűtípusát 1633-tól használta a Brewer-nyomda. A kiadás datálása jóval nehezebb, mint a korábbi esetekben; a betűtípusokról csak annyi állapítható meg, hogy kissé használtak (legalább 4–5 év óta nyomtattak velük; ennyi idő után már parányi változások észrevehetőek a típusnál), de nem annyira, hogy szabad szemmel, az első látásra is feltűnő legyen a kopottságuk. (Ez általában a szövegtípus 15 évi sűrű igénybevétele után következett be. Természetesen a nyomdák azután is alkalmazták az ilyen típusokat a nyomtatásnál, sőt a legtöbb magyarországi műhelyre a készlet ilyen állapota volt a jellemző ebben az időben. Az elkopott típusok csak kb. 35–40 évi rendszeres használat után lettek igazi „Karancsi-betűk”.) A zsoldár- és katekizmuskiadás a betűkészlet állapota alapján az 1640-es évekre tehető. Nemcsak a betűk kopása, hanem az ékezetes betűk (ő és ű mellett ritkábban ö, ü) előfordulásának gyakorisága is az 1640-es évek mellett szól. Az 1630-as évek végén, az 1640-es évek elején Laurenz Brewer vallásos, kegyességi, énekeskönyv- és imádságoskönyv-kiadásainak száma jelentősen megnőtt az addigiakhoz képest; a környékbeli főúri, nemesi, gazdag polgári mecénások támogatása kedvezően hatott a nyomda ilyen irányú tevékenységére. Laurenz Brewer egyetlen bibliakiadása is ebből az időszakból, 1644-ből származik (*Új Testamentom*).¹⁸ A felhasznált betűkészlet és a kis méret hasonlónak tesz ki ezt az újtestamentum-kiadást a zsoldár- és katekizmus-kiadáshoz. Valószínűnek látszik, hogy az utóbbi kötet is 1644 körül került ki Brewer sajtója alól (ezen a meghatározáson az egész 1640-es évtizedet érve).

Nagy Barna szövegkritikai elemzése nem mondanak ellent ennek az 1644 körüli nyomtatási évnél, hiszen egyik datált kátékiadásról sem bizonyítható, hogy a fent említett lőcsei kiadást követte volna. Szenci Molnár Albert 1612-es oppenheimi kátékiadását használta fel Keresszegi H. István prédikációiban (1640),¹⁹ az amszterdami bibliában megjelent káté (1645)²⁰ ugyancsak arra támaszkodott. A lőcsei és az amszterdami káté, amely ugyanarra a forrásra megy vissza, de egymástól független két kiadás, nagyjából egy időben vagy néhány év eltéréssel jelenhetett meg. A *Psalterium Ungaricum* első ismert hazai kiadása pedig 1635-ben jelent meg először Lőcsén.²¹ Így az Ács Mihály által említett 1627-es énekeskönyv továbbra is ismeretlen marad előttünk.

V. Végül egy rövid megjegyzés a *Christliche Leich-Predigt* c. 1631-ben, Kőrömbányán elmondott német nyelvű gyászbeszéd kiadásáról.²² Horváth Ignác vetette fel, hogy esetleg lőcsei nyomtatvány,²³ Jan Čaplovič bibliográfiájában ugyancsak így szerepel,²⁴ ezt azonban — ismerve a lőcsei fraktúr betűkészletet — kizártnak tekinthetjük.

PAVERCSIK ILONA

¹⁸ RMK I. 761.

¹⁹ RMK I. 708. Nagy Barna i. m. 51.

²⁰ RMK I. 766.

²¹ RMK I. 649.

²² MKsz 1890. 266. = Sztripszky II. 2520/68.

²³ Uo.

²⁴ ČAPLOVIČ; Ján: *Bibliografija tlači vydanych na Slovensku do roku 1700 diel 1*. Martin, 1972. 796.

FIGYELŐ

Az Allgemeine Literatur Zeitung és a magyar jakobinus mozgalom. Kutatásunk még keveset foglalkozott a 18. századi hazai politikai és kulturális események külföldi sajtóvisszhangjával. Pedig e korszak szakemberei számára nem ismeretlen, hogy — különösen németországi — hírlapok és folyóiratok gyakran foglalkoztak Magyarországgal. Ez a hazánk iránti érdeklődés különösen a század utolsó évtizedeiben élénkült meg. Okai között bizonyára első helyen szerepelhetett az a Herder munkássága nyomán kibontakozó érdeklődés, amely a szlávokon kívül a többi kelet-európai kis népre is kiterjedt. A német irodalmi és tudományos folyóiratok rendszeresen közöltek recenziókat a magyarországi kiadású tudományos művekről — a nyelvi okok miatt természetesen főként azokról, amelyek németül, esetleg latinul íródtak. De a nyolevanes — kilencvenes években kibontakozó politikai események is felkeltették a német sajtó figyelmét: a jozefinista reformok éppenúgy, mint a nemesi mozgalmak, majd a magyar jakobinusok törekvései és szervezkedése. E németországi magyar vonatkozású publikációk mögött sokszor találkoztunk hazai informátorokkal, tudósítókkal, akik szükségét érezték annak, hogy a hazai törekvésekről, fejleményekről — a Habsburg-birodalmon kívüli publikációs eszközökkel élve — tájékoztassák a szélesebb európai közvéleményt. Ezért jelenhetett meg például Schlözer híres folyóirataiban, a *Briefwechseln*ben és a *Staatsanzeigen*ben oly sok magyarországi közlemény, hiszen Schlözer egykori magyar tanítványai közül sokan továbbra is kapcsolatban maradtak vele.

Hazai kutatásunk e meglevő fogyatékoságán enyhített Karl-Heinz Jügeltnak, a rostoki Egyetemi Könyvtár igazgatójának, a korszak német — magyar kapcsolatait kutatójának újabb értékes kutatási eredménye. Már néhány évvel ezelőtt közzétette azoknak a munkáknak recenzióit feltáró publikációját, amelyek magyar vonatkozásúak voltak, és az *Allgemeine Literatur Zeitung* 1785 — 1803 közötti évfolyamaiban jelentek meg.¹ Újabbban pedig kiemelte e recenziók közül azokat, amelyek a magyar jakobinus mozgalom későbbi vezetőinek és tagjainak 1791 — 1792-ben kiadott munkáiról íródtak a híres jénai újságban, és közölte teljes szövegüket.²

Ezek sorában a lapnak Martinovics Ignác híres *Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae* c. névtelenül megjelent művéről, Hajnóczy három jogtörténeti munkájáról, valamint Abaffy Ferenc szintén névtelenül közölt rópiratáról megjelent kritikáit ismerhetjük meg. E jénai visszhang ismerete annál is fontosabb, hiszen — miként a szerző kiemelte — pl. Martinovics művének az udvar részéről megindított üldözése röviddel e recenzió megjelenése után vette kezdetét. (A recenzensek között egyébként többször Johann Christian

¹ JÜGELT, Karl-Heinz: *Die Recensionen der ungarischen und Ungarn betreffenden Schriften in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“*. (1785 — 1803). Rostock, 1976. (Diss.)

² Uő.: *Die ungarische Jakobinerbewegung in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“*. = *Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck-Universität Rostock*. 26. Jg. 1977. 307 — 315.

von Engel szerepelt.) De természetesen tartalmilag is megérdemli kutatásunk figyelmét e fontos recenzió-gyűjtemény.

Tanulmánya második felében a szerző arról tájékoztat, hogy az *Intelligenzblatt*-ban a századfordulón milyen hangon emlékeztek a magyar jakobinus mozgalom mártírjára vagy fogságot szenvedő íróira. E közlemények is azt bizonyítják, hogy a lap a magyarországi fejleményeket ekkor is nagy figyelemmel kísérte.

KÓKAY GYÖRGY

A Toll (1929 – 1938) repertóriuma. A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei alapvető jelentőségű repertóriumainak immár kilencedik köteteként látott napvilágot Lakatos Éva szerkesztésében *A Toll repertóriuma*, úttörő munkájával hozzásegítve a folyóirat megismeréséhez, tanulmányozásához.

Az I. világháború előtti jelentéktelen előzmények után 1929. április 14-től 1938. november 28-ig 35 és 58 oldal között váltokozó terjedelemben jelent meg az ellenzéki polgári folyóiratok között feltűnően hosszú életű orgánus. Felelős szerkesztője és kiadója a méltatlanul feledett Kaczér Vilmos volt. Fénykorát a lap 1929–1930-ban élte, akkor hetente adták ki, az ötödik számtól Zsolt Béla főszerkesztésében. 1930 decemberében a cenzúra engedély nélküli politizálás miatt betiltotta utcai árusítását, a főszerkesztő is levetette nevét a címlapról. Ez után a folyóirat előbb kéthetente, havonta, majd még ritkábban és egyre csökkenő terjedelemben jelent meg. Állandó munkatársai nagyrészt a kor legjelentősebb fiatal radikális polgári írói és esztétái voltak. Közülük is kiemelkedik Zsolt Béla, Hevesi András és Márai Sándor, akiknek mindmáig feltáratlan publicisztikája *A Toll* legpregnánsabb megnyilvánulásai közé tartozik. E húszas években induló írók első-sorban regényeikben alkottak jelentőset, nagyobb figyelmet érdemelnének azonban irodalomtörténetünkben Zsolt rendkívül radikális, bátor publicisztikája, Hevesi csillogó logikájú, megtéveszthetetlen racionalitású esszéi és Márai elegáns, hajlékony, kimérten pontos írásai is. A „második reformkor” nagy nemzedékéből gyakran — s legtöbbször álnéven — írt a lapba Ignotus és Hatvany Lajos is. *A Toll* tág spektrumát bizonyítják a munkatársak közt olyan nevek, mint József Attila, Nagy Lajos és többek közt Illyés Gyula.

A folyóiratról az akadémiai kézikönyv ismertetésén kívül mindmáig egyéb publikáció nem jelent meg.

E füzet nagyságú, Berény Róbert rajzával díszített, színes borítójú folyóiratra első-sorban a sokoldalúság és a változatosság jellemző. Állandó rovatai közül figyelemreméltóak a bevezető, irodalmi, közéleti aktualitásokhoz kapcsolódó, vitázó, gyakran debatter modorú glossza, a politikai, társasági híreket elemző *Külföldi levelek*, a színház- és film-rovat és az egy-egy nagy vállalat, bank belső ügyeit tárgyaló, esetenként tendenciózus, reklám ízű *Közgazdasági Toll*. A folyóirat bár a közélet egyéb ágait is felölelte, elsősorban irodalmi jellegű volt. Népszerűségét is nagyrészt irodalmi ankétjainak köszönhette. A szenzációs Ady-revizió mellett jelentősek a Molnár Ferencről, Kiss Józsefről, Bródy Sándorról vagy az irodalmi kritika helyzetéről folytatott vitái is. Kritikai rovata leginkább polgári esztétákat foglalkoztatott, és tartalmában is meglehetősen egyoldalú volt; általában saját íróinak munkásságát kísérte figyelemmel, ezek méltatásakor azonban reális, megbízható. Elfogultságait inkább hiányai mutatják, így jelentőségénél sokkal kisebb terjedelemben foglalkozik a lap például az éppen ebben az időben meginduló és megerősödő népi irodalommal. Amennyire kiemelkedő *A Toll* az irodalmi és a közélettel foglalkozó esszéiben, határozott irodalompolitikai megnyilvánulásaiban, annyira gyenge szépirodalmi részében. S bár a lap József Attila, Fodor József, Somlyó Zoltán, Komlós Aladár,

Németh Andor prózáját is közli, mégis túlsúlyban a másodosztályú, társasági, csevegő, tárca-novellák és a folytatásos regények vannak.

A lap és repertóriumra több szempontból különleges figyelmet érdemel, egyrészt mivel a polgári, baloldali folyóiratok közül a leghosszabb életű volt, másrészt széles olvasótáborra, nagy közönségnek szánt, azt erőteljesen befolyásolni akaró hangvétele miatt is. Mert *A Toll* elsősorban bulvár hangvételével, hangsúlyozottan népszerűsége törekvő stílusával különbözött jobbra elvi, magasabb igényeket kielégítő lapársaitól. Úgy hisszük, hogy a lap legtöbbször közvetett, irodalmi vitákon, kritikákon és egyéb közéleti megnyilatkozásokon átszűrődő mentalitása, világnézeti attitűdje új szempontokat, megbízható és jellemző adatokat adhat közelmúltunk polgári baloldalának alaposabb megértéséhez, egy meglehetősen széles olvasói és társadalmi réteg gondolkodásmódjának alaposabb feltárásához.

„Az értékek revízióját és a fogalmak tisztázását *A Toll* főképp színvonalas, érdekes író-ankétjaival végezte el. Ezek közt az első a hírhedt Ady-revízió volt (1929-ben), amely országos feltűnést keltett” — írja a repertórium bevezetőjében Komlós Aladár. Magával az Ady-revízióval, s különösen Kosztolányi és József Attila cikkeivel irodalomtörténetírásunk sokat foglalkozott, megnyugtató értékelését elvégezte. Mindmáig nem történt meg azonban *A Toll* publikációjának egységes egészként való értelmezése. Holott, úgy tűnik az egész Ady-revízió belül e megnyilatkozások egy sajátos állásfoglalást, különvéleményt tükröznek, amelyek nemcsak *A Toll* megismeréséhez vihetnek közelebb, de az egész revízió megítélését is differenciáltabbá tehetik.

Elsősorban Illyés Gyula alapos elemzése alapján terjedt el az a nézet, hogy Kosztolán hírhedt pamfletjével, véleményével egyedül állt. „Ha Kosztolányi a katolikusok vagy a protestánsok, az istentagadók vagy a királypártiak állásáról kezd harcba, egy pártot tán kerít maga köré, bár ez nem bizonyos. Így olyan területre tévedve, ahol ő nem volt bennszülött — mindenkit nyakába zúditott párt-, kor- és felekezetre való tekintet nélkül.” Illyés a revíziós summázataként megállapítja: „A tisztázás — noha mindenki érzett tisztáztnivalót — megható visszaemlékezésekre és rajongó áradozásokra volt újabb alkalom.”

Megítélésünk szerint ez alapjában véve helyes megállapítások finomításra szorulnak. Úgy véljük, *A Toll* hozzászólóinak nagy része nem állt ilyen élesen szembe Kosztolányival. Ez írások egységes értelmezése, közös vonásaik vizsgálata kimutathatja, egyrészt azt, hogy Kosztolányinak voltak társai: *A Toll* íróinak nagy része, de ezenkívül mások is osztoztak — ha kissé differenciáltabban is — állásfoglalásában. Másrészt *A Toll*-ban megjelent hozzászólások ilyen egységes szempontú elemzése — a repertórium segítségével is — rámutathat arra, hogy azok a hatások és körülmények, melyek Kosztolányi pamfletjét és markáns esztétikáját kiváltották, a kor más polgári íróira is hatottak, voltak közöttük olyanok is, akik Kosztolányihoz hasonló módon reagáltak ezekre.

Elgondolkodtató, hogy *A Toll* szinte minden hozzászólója elítéli, illetve háttérbe szorítja Ady politikai költészetét. Verseit gondolatilag tisztázatlannak, többértelműnek ítélik. Egyformán szembefordulnak Ady retorikájával, gyakran gátlástalan szenvedélyeivel. Legfeltűnőbb azonossága e cikkeknek az Ady költészetében, főleg azonban az őt körülvevő mítoszban meglevő irracionális elutasítása. Váteszi lobogásával szinte minden írás szembehelyezkedik, idegenkednek fedezetlennek vélt messianizmusától is. Honnan ez az optikai csalódás? Ady költészetének ilyen, talán nem alaptalan, de mindenképpen egyoldalú értelmezése ez az eltorzult ízlés?

Úgy véljük, *A Toll* Ady-revíziójának jelentőségét csak akkor láthatjuk világosan, ha a kor frazeológiájával szembesítjük. Az ellenforradalmi Magyarország deklaratív, mindenféle lelkesedést és alantas ösztönöket felszító és ehhez Ady költészetét is felhasználó stílusával fordultak szembe e revízió ürügyén *A Toll* írói. Szembefordultak egy Ady-kép-

pel, mert ízlésbe szorított világnézetük tagadta saját koruk politikáját és elvetélt forradalmait. Támadták Ady politikai költészetét, mert csalódtak általában a politikában. Verseit gondolatilag tisztázatlannak, többértelműnek ítélték, mert undorodtak e revíziós magyar blaszfémia ködös frázisaitól, mert undorukban csak tiszta, fénylő logikájú, egyértelmű gondolatokat tudtak elviselni, ez lévén egyetlen fegyverük. S mert megvetették a retorikát és szenvedélyt, felnagyították ezt Adyban, hogy róla beszélve támadhassák. E polgári írók joggal pesszimisták voltak, idegen volt hát nekik Ady hite, tüze. Ízlésük tiltakozott Ady aktualizált kultusza ellen. Ady értékelése ürügyén *A Toll* írói és baloldali szövetségeik a ráció, a józan értelem mellett tettek hitet. Ízlésükkel általában is nem csak Ady költészetét támadták hát, hanem koruk stílusát, légkörét. Tragikus helyzetüket bizonyítja, hogy képtelenek voltak beleélni magukat Ady és a második reformkor hitébe, hogy nem vették észre tanításainak aktualitását. Egyetlen hozzászóló sem látja meg például Ady antifeudalizmusát. Reménytelen körülményeik szorításában elfelejtik késői nagy gondolati verseit és verseinél pedig sokkal egyértelműbb publicisztikáját is. A hivatalos irodalom meghamisította Adyt, ők — ha ellenkező előjellel is — de tovább torzították.

A Toll az *Előőrson* és az *Új Nemzedéken* kívül legtöbb támadását a *Nyugat* ellen vívta. Míg azonban az előbbi lapok esetében ekkor egyértelműen a jobboldaltól, primitívségtől határolta el magát, s így védekező reflexiói közben programját, szembenállását fogalmazta meg, addig a *Nyugathoz* való viszonya már sokkal bonyolultabb. Köztudomású, hogy a *Nyugat* koncepciója 1919 után megváltozott, s ha örököse maradt is hagyományainak, egy l'art pour l'art esztétika jegyében, különösen Babits szerkesztése idején — elfordulása korától korábbi baloldaliságának elhalványulását is jelentette. Ezért a *Nyugathoz* való viszony a polgári baloldal keretein belül meghatározó volt. Míg *A Toll* jobboldali lapokkal való konfrontációja pusztán alapvető attitűdjét, baloldaliságának tényét tükrözte, addig a *Nyugattal* való szembenállásának mértéke e baloldaliság pontosabb körvonalait is kirajzolta.

E politikai, irodalompolitikai okokon kívül azonban *A Toll* viszonyát a *Nyugathoz*, de különösen Babitshez meghatározották személyes tényezők is. Komlós a Babits—Ignotus ellentétre utal, szívesen olvastunk volna előszavában Hatvany szerepéről is, hiszen Hatvany Lajos álnéven sokat írt a lapba, befolyásolta szerkesztését, és valószínűleg közvetve anyagilag is támogatta. Erre utalnak nemcsak az *Új Nemzedék* támadásai, de a lapban megjelenő hirdetések és a tendenciózus, reklámízű gazdasági hírek publikálása is. Mindezen objektív irodalompolitikai és részben szubjektív személyi okok következtében *A Toll* eleve és mindvégig szembenállt a *Nyugattal* és új szerkesztőjével, Babitscsal. Jól bizonyítja azonban e szembenállás ideológiai hátterét és Babits magatartásában is rejlő okait, hogy a másik szerkesztővel, Mórciz Zsigmonddal szemben ilyen merev támadó magatartást a lapban nem tapasztalhatunk.

A Babitscsal való szembefordulás első megnyilvánulása egy glossza, már az 5. számban, amely bejelenti Babits — később visszavont — szándékát, hogy kiválik a *Nyugat* szerkesztéséből, közli, hogy felolvasást tart az Akadémián, s most Vargha Gyula halála után alighanem bekerül végre a Kisfaludy Társaságba is. Mindehhez a lap rendkívül éles hangon hozzáfűzi, hogy csodálkozásra semmi ok, Babitsot eddig is csak tévesen hihették destruktívnak, eddig sem volt baloldali: „Egy kínos félreértéssel kevesebb, egy eltévedt költő hosszas kerülők után végre hazaérkezett.”

Lényegében ugyanezt az álláspontot tartalmazza Zsolt Béla: *Csendes válasz Babits Mihálynak* (1929/21) című cikke és glosszája is, melyekben Babitsnak az Ady-revizióra reflektáló *Személyes ügy?* című írására válaszol. Cikkében társai elárulásával vádolja Babitsot, glosszájában pedig épp a *Nyugat* megalkuvó magatartásával szemben határolja el lapját.

A következő megnyilatkozás már differenciáltabb, a 23. számban Németh Andor: *Így írnak ök* címmel Szabó Dezső: *Filozopter az irodalomban* című pamfletjére utalva szól Babits új regényéről, a *Halál fiairól*. Megvédi Szabó Dezső otromba támadásaitól, ugyanakkor azonban megállapítja, hogy a regény végén kisiklik, világnézetileg megbicsaklik. Imrus a tanári állás elfogadásával — éppúgy, mint Babits — a fennálló rendet szolgálja, s így jobboldali áruló lesz. Ezt a megalkuvást, egyetértve Szabó Dezsővel, jellegzetesen filozopter megatartásnak ítéli. Ezt követi Hevesi András *A filozopter védelme* című írása, melyben szellemesen ironikus, arisztokratikus fölényvel megvédi Babitsot. Úgy véli, Babits fiatalságának idején a sokféle klikk és hatalmi tényező közül elvont személytelenségével legkevésbé még éppen az állam nyomorította meg a filozoptert. Ezt a viszonylagos függetlenséget — csak egy személytelen hatalomtól való függést — próbálta ki Imrus — és Babits —, így tehát akkor még nem volt áruló. Napjainkban már az Állam nagyon is személyes arculatot nyert, ezért:

„Az Állam nem bizonyult Babits Mihály pályafutásában eléggé engedékeny és szemleges Maecenasnak. A költő már több mint tíz éve a maga útján jár és közszereplése azóta abban merül ki, hogy felváltva elfogadja és elutasítja a különböző oldalakról kínálgató szövetségeket, ami az igazi írástudó jogos és megengedett taktikázása, hogy megőrizze magányát.”

Ilyen előzmények után úgy hisszük, új, erősebb megvilágításba kerülhet József Attila hírhedt Babits-ellenes pamfletje is (*Az Istenek halnak, az ember él.* 1930. jan. 10.). Tisztán láthatjuk, hogy nem pusztán meggondolatlan, kihívó, vagabund megnyilatkozásról van szó. Ez az oly tragikus következményeket kiváltó cikk nem csupán egyéni sérelmeket torolt meg. Éles, arrogáns hangjával és tartalmával is nagyon jól beleilleszkedett *A Toll* lényegében világnézeti háttérű támadásai sorába.

A repertórium legnagyobb érdeme, hogy segítségével legendákat oszlatathatunk; *A Toll* tanulmányozása túlnőhet a lap jelentőségén, és többek között Kosztolányi vagy József Attila pályájának egyes mozzanatait is gazdagabb, differenciáltabb fényvel világíthatja meg.

Fentiekkel érzékeltetni igyekeztük: a repertóriumot alapvető fontosságúnak tartjuk, hiszen, mint Komlós Aladár írja: „a 20-as 30-as évek magyar irodalomtörténetét bajos megírni *A Toll* figyelembevétele nélkül.” Ha végül negatívumairól is szólunk, ezzel nem értékeit akarjuk csökkenteni, pusztán a repertórium belső, másodlagos jelentőségű koncepciózavaraira szeretnénk utalni.

A repertórium tematikus csoportosítása kiváló, nagymértékben elősegíti a lap reális megismerését, profiljának felrajzolását. Az *Ideológiák* fejezetén belül azonban talán a polgári liberalizmus és radikalizmus mellett érdemes lett volna a baloldaliságnak épp e lapban oly sokat vitatott fogalmát tárgyaló publikációkat is kigyűjteni.

Több problémát érzünk az annotációknál: egyrészt nem látjuk világosan, hogy a repertórium miért és mely címszavakat annotál; úgy tűnik, azokat, ahol a cím maga keveset mond, vagy ahol a tartalomra külön is fel akarja hívni a figyelmet. E logikus meggondolás azonban többször hiányzik, a sok példa közül csak kettőre utalunk: a 225. és 226. címléírás címe megegyezik (Babits), egyik után találunk annotációt, másiknál nem. A 231. címléírás Bálint György alapvető tanulmányát, *Az izmusok születése és halálát* írja le; már csak az e lapban oly ritka marxista szemlélete miatt is megérdemelte volna az annotációt. Másrészt az annotációk néha nem pontosan fedik a cikk tartalmát, világosan látszik ez a Babitsról szóló publikációknál, vagy Illyés máig érvényes tanulmányánál (606. *Szocializmus szocialisták nélkül*).

NAGY SZ. PÉTER

Tíz évszázad cseh könyvművészete. A prágai Irodalmi és Könyvmúzeum (Památník Národního Pisemnictví) és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös budapesti kiállítása a cseh könyvkultúra tíz évszázadának legszebb „műalkotásait” mutatta be az érdeklődő magyar közönségnek. Századonként és korstílusonként sorakoztatta fel a könyvtörténet reprezentáns darabjait: a kéziratok, az ősnymotatványok, a XVI. századbeli kiadványok, a román kor, a gótika, a barokk, a rokokó és a klasszicista stílus, valamint a XIX. és XX. század legjelesebb emlékeit.

A legrégebbi kéziratok egyike, az 1085-ből származó és gazdagon illuminált evangeliárium, a *Visehradi Kódex*, amely valószínűleg az első cseh király, Vratislav megkoronázása alkalmából készült. A XIII. század első feléből származik a *Mater verborum* középkori szótár és az *Ostrovi Kódex*nek nevezett szoltároskönyv. Ezek és a többi középkori kiadványok is — igényes kötésük által — korabeli mestereik magas színvonalú művészi munkáját dicsérik. A cseh gótika néhány száz kódexe közül a legszebb kézirat *Kunhuta apátnő Passionáléja*, amely 1314—1321 között készült II. Přemysl Ottokár leánya számára. A bibliák (például a *Velislav Biblia*, 1340) és a vallási traktátusok cseh gyűjteménye (*Krumlov-i Almanach*, 1420?) mellett a XIV. században számos természettudományos mű is készül: *Lev nagymester Breviáriuma*, *Asztronómiai kalendárium* stb. A könyvnyomtatás feltehetően 1468-ban jutott el a cseh területre. Az első cseh nyomtatvány, a *Trója Krónika*, melynek nyomdásza ismeretlen, csupán annyit tudni róla, hogy Plzeňben dolgozott. A XVI. században a könyvnyomtatás szabadművészetnek számított, és csúcspontját Melantrich és Veleslavin műveiben és a Csehtestvérek Egyesületének nyomdáiban folytatott munkákkal érte el (*Történelmi kalendárium*, *Cseh Biblia*, stb.). E század első évtizedeiből való a *Jénai Kódex* és a *Litoměřicei Énekeskönyv*. Vitatható viszont a kiállítás egyik rendezőjének, Pravoslav Kneidlnek a barokk korról való megállapítása, miszerint ez a korszak hanyatlást hozott a könyvművészetben. A barokk kor gazdag anyagának számos darabját neves és elsőrendű művészek készítették. Így például Dugdal és Dodsworth *Monasticon Anglicanuma* a kiváló emigráns cseh grafikus, Václav Hollar metszeteivel jelent meg Londonban 1655-ben, Bohuslav Balbin *Epítome Rerum Bohemicarum* című műve 1677-es prágai kiadásának címlapját Karel Štréka tervezte, kinek hasonlóan híres kortársa volt Václav Vavrinec Reiner és Michael Jindřich Rentez.

A XIX. századi nyomtatványok között megtalálhatjuk Homérosz *Iliásának* 1802-es kiadását, melynek címképét Jan Berka készítette; az 1845-ben megjelent *Cseh népdalgyűjteményt* és az 1878-ban kiadott *Rükopis Královédvorskýt* Josef Mánes fametszeteivel. A XX. századi és ezen belül az 1945 utáni cseh könyvművészetet szintén számos mű képviseli. Kiállításra került például Karel Hynek Mácha *Május* (1924) című verseskötete Jan Zrzavý illusztrációival, Jaroslav Hašek *Švejk, a derék katona* (1926) című regénye Josef Lada ismert rajzaival, Karel Čapek *Zahradníkuv Rokja* (1929) Josef Čapek illusztrációival stb. De megtalálhatjuk Puskin, Gogol, Majakovszkij, Shakespeare, Heine, Rimbaud vagy Éluard egy-egy művének igényes és művészi cseh kiadását is. A magyar költők és írók prágai, bratislavai, brnói kiadásából bemutatásra került Katona József, Bródy Sándor, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Radnóti Miklós, Szabó Magda és Somogyi Tóth Sándor néhány műve.

Ebből a szerény felsorolásból is kitűnik, e tíz évszázad — szinte szám szerint felmérhetetlen és gazdag anyagából — nem lehetett egyszerű kiemelni a legjellemzőbb és legmértöbb példákat. Azonban a kiállítás végeredményében rendezőinek — Pravoslav Kneidlnek, Milan Kodejšnek és W. Somogyi Ágnesnek — igényes és körültekintő munkáját dicsérik.

A bemutatásra került könyvanyagot szerencsésen egészítették ki a könyvkiadáshoz és könyvnyomtatáshoz szorosan hozzá tartozó exlibrisek, valamint fametszetek nyomódúcai. A kiállítás hangulatához sokat hozzáad az a néhány fametszet, rézkarc, rajz és fotó,

amely Prága Ó- és Újvárosát, a Mala Stranat vagy a legnagyobb és legértékesebb könyvtárak egy-egy részletét mutatja be.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Közléstudomány.* Egy kiadásra vagy legalábbis nyilvános tudományos megvitatásra és értékelésre rég váró könyvről szeretnénk a következőkben beszámolni. Időszerűvé teszi ezt az a nagyarányú közérdeklődés, amely annak a felismerésén alapul, hogy milyen nagy jelentőségű, mindent átható szerepet játszik a közlés gyakorlata az élet, a lét minden területén. Ebből sarjad ki aztán az a közigeny is, hogy feladatunkká váljék egy új tudomány önálló probléma- és feladatrendszerének a kiépítése, amely mindent abból a vizsgáló szempontból szemléli és értékeli, hogy az mit és miképpen fejez ki, mint közlésjelenség; és hogyan, mily feltételek és normatívák érvényesülése mellett lesz ebből kommunikáció, azaz közlésaktus. Vizsgálódásának tárgya tehát maga a közlésaktus: annak lefolyása, közlésathatása (sikere vagy sikertelensége) és az ebből következő közhatás, vagyis ahogyan a közlés következményei a lét különböző viszonylataiban érvényesülnek, hatnak. Ehhez természetesen ki kell mutatni, hogy a közlés(gyakorlat) a lét minden más jelenségétől világosan megkülönböztethető jelenség, sajátos létfeltételekkel (realkondíciókkal) és szabályozókkal (normatívákkal), amelyek objektíve érvényesülő hatóerővel bírnak, és amelyek kellő alkalmazása nélkül a közlésaktus meg nem valósulhat. Így a humán közlésgyakorlat területén a közléspartnerek a közléssiker esetén — tudva-e vagy öntudatlanul — tulajdonképpen csak felhasználják, alkalmazzák ezeket. De vizsgálni kell ezek szerepét egymáshoz való viszonyulásukban is, ahogy pl. egy adott közlésanyag a közlésalakhoz, a közlésalkalomhoz, a közléspozícióhoz stb. való komplex viszonylatában valósul meg.

Dr. Buda Béla: *Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény I. c.* munkájában megállapítja, hogy „... a kommunikációról teljes vagy formális elmélet nem áll rendelkezésünkre” (167. l.). Ennek okát én abban látom, hogy mindeddig más tudományok, mint pl. a szociológia, a pszichológia, a nyelv- és irodalomtudomány, a filozófia, a matematika stb. igényei, mégpedig mindegyiknek saját igényei szerint közelítették a kommunikáció gyakorlata felé. Jól felismerte ezt az alaphibát Dr. Buda is, amikor idézett műve 128. oldalán ezt írja: „A kommunikáció fogalmának a tudatba való bevezetések az akkor meglévő tudományágak kereteibe erőltették bele” — noha nyilvánvaló, hogy a kommunikációnak éppen úgy megvannak a sajátos lényeg- és funkcionális elemei és normatívái, mint minden egyéb más jelenségkomplexumnak, amely sajátos tudományos vizsgáló és értékelő szempont és módszer alkalmazását kívánja meg.

Érdekes és tán figyelemre méltó is, hogy én erre a felismerésre — amikor ezzel a témakörrel foglalkozni kezdtem — már négy évtizeddel azelőtt rájöttem. 1944-ben az akkori Magyar Sajtótudományi Társaság kiadásában, az Egyetemi Nyomdában már szedés alá

* A közlemény egy ma már szinte tudománytörténeti szempontból is figyelemreméltó műről, REZESSY Zoltán *A közléstudomány* (A kommunikáció problémarendszere) című munkájáról nyújt tájékoztatást. A könyv, amely a Magyar Sajtótudományi Társaság kiadásában kellett volna megjelenni, 1944-ben már jórészt ki volt szedve az Egyetemi Nyomdában, megjelenésére azonban a háborús események miatt nem kerülhetett sor. A hazai szakirodalomban, mindenképpen úttörő munka azóta is kéziratban maradt, noha a különböző publicisztikai kutatások a második világháború után világszerte előtérbe kerültek. A szerző e kutatások eredményeit figyelembe vette ugyan, de lényegében megőrizte eredeti művének önálló koncepcióját. A *Magyar Könyvszemle* nem foglalkozik kommunikáció-elmélettel, e műről csupán mint a hazai publicisztika-kutatás egy érdekes dokumentumáról kíván hírt adni. (Szerk.)

került az akkor elkészült mintegy 400 gépelt oldalnyi kéziratkötetem a következő címen: *A közléstudomány (Bevezetés a publicistikába)*. Bizonyító kefélenyomatai ma is megvannak. Már ebben kifejtettem azt, amit a most elkészült mintegy 600 gépelt oldalt kitevő, átdolgozott és kibővített munkámban csak megerősíthettem hogy ti. itt egy valóságos „kopernikuszi fordulat”-ot kell végrehajtani. Nem az egyéb tudományok felől elindulva kell a közlésgyakorlat tudományos vizsgálata felé haladni, és azt vizsgálni, hogy ezek tárgyi és problémakomplexumai mily szerepet játszanak a közlés gyakorlatában, hanem — fordítva — azt kell vizsgálni, hogy magának a közlésnek mily szerepe van, vagy lehet a lét különböző területein, s hogy viszonylik így ez a különböző tudományok problematikájához.

Ehhez pedig mindenekelőtt magának a közlésaktusnak a tudományos igényű elemzésére, vizsgálatára van szükség, annak alkatelemi és funkcionális összetevőinek a számbavételére s tudatos alkalmazhatóságuk elérésére a közléssiker biztosításának a megvalósítására. Így tudjuk csak biztosítani azokat a feltételeket, amelyek alapján a közléstudomány önálló probléma- és feladatrendszerét kiépíthetjük és elhelyezhetjük azt a tudományok rendszerében.

Nem lehet vitás, hogy ezeket az objektíve érvényesülő közléselemeket, összetevőket, mint pl. a közlés anyaga (tartalma), formái, alkalmi, a közléspozíciók (proxemika) stb. már a klasszikus és modern közléselelméletek is felismerték és tárgyalták is a maguk részleges közlésszerében. A fő hiba és hiányosság abban mutatkozott, hogy nem vetették ezeket összességükben és egyedi szerepükben komplex vizsgálat alá; hiányzott tehát a vizsgálat irányának az az integráló vezérlőszempontja, amely lehető alapot vehetett volna az önálló közléskutatási tudományos program kiépítéséhez. Meg kell itt még jegyeznünk, hogy ezeknek a közléselemeknek, realkondícióknak a szerepe éppen úgy érvényesül az egyszerű közlésaktusoknál, mint a komplex tömegkommunikációban.

Mind ezekből következően feladatunk a következőkben arra összpontosul, hogy ennek a célnak — e bevezető kérdések tisztázása után — megfeleljünk.

Mindenekelőtt a közléstudomány anyagában számba kell vennünk azokat a közlésforrásokat, közlésfaktorokat (Münster), amelyek a humán közlésgyakorlat minden területén a közlésanyag (tartalom) szállítóiként szerepelnek. Ezek az állam, a polis élete, a politikai életszféra, amelyben egy-egy közlésterület minden részese egyaránt érdekelt, tehát érdeklődő is. Hasonló a gazdasági élettér közlésanyaga is. Ezután következik mint közlésanyagforrás a vallási-egyházi, a civilizációs-kulturális-művészeti, a szociális-társadalmi és a magánérdekeltségi életszféra.

A következő közlésalaktanban azt kell vizsgálnunk, hogy a fenti közlésfaktorokból, forrásokból eredő különböző tárgyú közlésanyag milyen közlésformá(k)ban és fórumokban, azok milyen komplex alkalmazásformáiban juthat úgy kifejezésre, hogy a közléssiker maximális fokát elérje. Itt tehát rendszerezően egybe kell gyűjteni az összes lehető közlésformát és -fórumot, azaz a tömegkommunikáció (sajtó, rádió, tv) szerveit, s felmérni ezek közlés-hatás-kapacitását és -potenciálját a különböző közlésfaktorokhoz való viszonylatukban. De meg kell itt vizsgálnunk mint nem közvetlen közléscélú közlésformákat az élet legkülönbözőbb jelenségeit is, amelyek alkalmasak arra, hogy a közlés közvetítői is legyenek, mint pl. a különböző életformák, és szükséges, hogy ezeket ily kommunikatív jellegük szerint is szemlélni és értékelni tudjuk.

A további jelentős szerepet a közlésaktus kialakulásánál a következők jelentik: a közlésjelenség, a kifejezés mint a közlésaktus a kommunikáció kialakulásának eredeti formai forrása. Ezzel a képességgel minden létező — már léténél fogva — rendelkezik oly módon, hogy valamiképpen jelzést ad létezéséről, annak mivoltáról és milyenségéről. Ez a közlés, a kommunikáció funkciójának prekommunikatív státusa, állapota, amelyből közlésaktus, tehát kommunikáció csak úgy lesz, ha ennek a kifejezőaktusnak a közlés-

anyaga tőle, mint közlésadó féltől a közlésvevő (recipiens) félhez a közlésfunkció útján eljut. Eszerint nem minden kommunikál, hanem minden kifejez valamit, amiből kommunikáció, azaz közlésaktus lehet.

A további jelentős szerepet a közlésaktus kialakulásánál a közlésalkalom jelenti, amely nem más, mint a közlésnek megfelelő hely és idő kommunikatív egysége. Aztán a közléspartnerség, amely nélkül a közlésaktus ki nem alakulhat, de ezt a fogalmat nem lehet sem mennyiségileg, sem minőségileg korlátozni. A közlésfunkció az a külsőleg megnyilvánuló esemény, cselekvény, amelynek a keretében a közlésaktus lefolyik, megvalósul. A közlésszférák azok a közléstutak, amelyeken át a közlésfunkció megtörténik. Ezek elsősorban az ismert öt érzékszerv: a látás, hallás, szaglás, tapintás és ízlelés, de jelentős szerepet játszik itt az érzelmi közlésszféra is. A közlésszinkron azt jelenti, hogy ezeknek a közlésszféráknak a közléspartnerek részéről összhangban kell állnia. Egy süket ember nem kommunikálhat a hallószervén keresztül egy beszélővel. Nemkevésbé jelentős módon befolyásolja a kommunikáció folyamatát a közléspozíció is, amely azt jelenti, hogy a közléspartnerek — nem csak személyi viszonylatban — milyen helyzetben vannak a közlésaktus alkalmával. (Ennek egy részletproblémaköre, a távolság szerepe a közlésaktusban, került megvitatásra Proxemika címen nálunk is legutóbb az idevágó irodalomban.) Jelentős szerepük van a humán kommunikáció területén a közlés fogalmazási és stílárius feltételeinek is, amelyek itt a közléssiker feltételeiként értékelendők.

A közléstudomány feladata ebből akként adódik, hogy vizsgálja ezeknek az objektíve érvényesülő közlésfeltételeknek a differenciált és komplex szerepét az egész közlésgyakorlat területén, s vizsgálata eredményeként megadja azokat az irányelveket, amelyeknek alkalmazásával a közléssiker biztosítható. Így pl., ha egy közlésaktus fiaszkóval végződik, tehát a közlésanyag nem vagy nem közléscélszerűen jut el a recipiens félhez, akkor vizsgálni kell, hogy melyik közléskondíció(k) hiánya vagy nem megfelelő alkalmazása okozta ezt, és ennek kijavításával elérhetjük célunkat, sőt azt már eleve biztosíthatjuk úgy, hogy még a közlésaktus beindítása előtt gondoskodunk ezeknek a feltételeknek az érvényesítéséről. (pl., hogy egy nyilatkozat, beszéd, plakát, publikáció hol, mikor, hogyan stb. kerüljön közlésre).

Mindebből világosan következik az is, hogy a közléstudomány értékelőrendszere is jellegzetesen különbözik a más tudományok, pl. az esztétika, irodalomtudomány stb. értékrendszerétől. Számára minden létezőnek értékmérője annak kommunikatív kapacitása és potenciálja, azaz hogy mennyire jelentős annak kifejező- és így közlőképesége; mennyi és milyen közlésanyagot tud befogadni és kifejezni és így közölni. És ez érvényes a közlésgyakorlat minden viszonylatában.

Mindezek után vállalkozhattunk arra, hogy kidolgozzuk a közléstudomány probléma- és feladatrendszerének a vázlatát, amelyik utat mutathat ennek további kidolgozásához és műveléséhez.

Mint minden tudományos kutatómunka, a közléstudomány is három aspektus és hozzáállás szerint viszonyulhat a közlésgyakorlat általános elemzéséhez:

Elsőként a rendszeres közléstudományként (*scientia publicistica systematica*), amely vizsgálja a kommunikáció, a közlés lényegét, mikéntjét; elvi-elméleti szempontból kutatja fel, értékeli, felosztja-csoportosítja és rendszerezi azok különböző megnyilatkozási formáit, objektíve érvényesülő létfeltételeit (*realconditiones communicationis*), normatívait, azok viszonzyszerűségének a törvényeit, ahogy azok általánosan érvényesülnek minden közlésaktusban az egész közlésgyakorlat területén; így formálódik ki az alapkérdés feltevése: mi is tulajdonképpen a közlés, a kommunikáció, mik azok a jellemvonásai, amik minden mástól megkülönböztetik és így lehetővé válhat annak önálló tudományos igényű vizsgálata és tárgyalása? Mi a lényege, feladata, szerepe és jelentősége mégpedig a lét minden területén, s ott milyen szabályozók-normatívák szerint érvényesül stb. Tehát

a közléstudomány ez első, bevezető részének a feladata: felkutatni, összegyűjteni és rendszerezni a közléstudomány problémáit, saját szempontú igénye — a közlés tényének, vizsgálatának és értékelésének az igényével — kialakítani azok problémaköreit és áttekintést nyújtani azok fölött. Ebből kifolyólag aztán megállapítja a közléstudomány feladatát, módszerét, a többi tudományhoz való viszonyát, a helyét azok sorában és igazolja, azaz bizonyítja annak önálló műveléséhez való jogosultságát. (Lényegileg ez a tárgya és feladata a címben említett alapvető művemnek, *A közléstudomány. A kommunikáció problémarendszere* c. munkámnak.)

A történeti közléstudomány (historia publicistica) feladata lesz viszont, hogy a közléstudomány problémaköreit a történelmi vizsgálószempont szerint szemlélje, értékelje és munkálja. Tárgyalja tehát mindenekelőtt a közlés elméleti kutatómunkájának a fejlődéstörténetét, ahogy az megindult az újság, a sajtó hatásmechanizmusának a vizsgálatától a különböző tömegkommunikációs fórumok (sajtó, rádió, tv) vizsgálatáig. Differenciált feladatává válik aztán a közléstudomány történelmi ágának, hogy az egyes közlésformák és fórumok — utóbbiak mai nevükön a sajtó, rádió, a tv mint a tömegkommunikáció, azaz a publikáció eszközei — történelmi fejlődését kutassa és dolgozza fel, de csakis a közléstudomány igényének megfelelően, azaz a közlés és az ettől függő közhatás szempontjából vizsgálva és értékelve azt. Jelenleg e téren az a helyzet nálunk, hogy bár a sajtótörténet terén jelentős monografikusan behatárolt kiadványokkal rendelkezünk, nincs teljes magyar nyelvű hazai, még kevésbé egyetemes sajtótörténeti, sőt újságtörténeti kiadványunk sem. A többitől nem is szólva. Itt röviden csak arra mutathatunk rá, hogy a közléstudomány a maga feladatát e téren csak úgy oldhatja meg, ha az egyes közlésformák és fórumok megnyilvánulásait történeti fejlődésüknek időbeli egymásutánjában — közléskapacitásuk és potenciáljuk szerint mérlegelve — úgy vizsgálja és tárgyalja, hogy tekintettel van azok egyidejű, viszonylagos közlésmechanizmusára, vagyis komplex közlés- és közhatásukra is.

A közléstudomány gyakorlati ágának, a közlésgyakorlat (publicistica practica) tudományának az a tárgya és feladata, hogy felderítse, mi módon alkalmazhatók egyes „ad hoc” alkalmakkor azok a közlésnormatívák, szabályozók, amelyek a közlés és közhatás sikerét biztosítják: tehát pl. amikor el kell dönteni, hogy egy-egy adott közlésanyag mily közlésformában, fórumon, esetleg azok milyen kombinatív alkalmazásával érheti el a közlés és közhatás maximumát. Ugyanígy ilyen állandóan megújuló feladat minden újság és folyóirat-szerkesztőségben, hogy egy adott közlésanyag mily — hír- vagy cikkanyag — minőségében, a lap melyik oldalán, mikor, milyen nyomdai feldolgozásban stb. kerüljön közlésre, vagy hogy egyáltalán az újságban, a folyóiratban; vagy éppen a könyvforma felel meg leginkább a megjelentetésének stb.

Nem szorul magyarázatra annak bizonyítása, hogy a közléssiker elérésének mennyire feltétele a közlésvevő fél közlésvételi képességének a biztosítása. Ennek objektive érvényesülő létfeltételeit, realkondícióit, normatíváit, mint pl. a közlésalkalom, közléspozíció, a közlésszinkron stb. már említettük. Ezek az egész, tehát mind a humán, mind az extrahumán közlésterületen egyaránt érvényesülnek. Mégis indokolt, hogy a humán közlésterület közlésvételi feltételeinek felkutatásával és köztudatos alkalmaztatásával a közléstudomány külön ága, a közléslélektan foglalkozzék, útmutatást nyújtva egy-egy emberi közlésaktus „ad hoc” sikerének biztosítására.

Világos az is, hogy a közléstudomány kutatási területe nem szorítkozhat csak a humán közlésterületre. Ezért kell szólnunk extrahumán közlésterületről is, amely magába foglalja az ásványi, növényi, állati, a mikro- és makrokozmikus világ közlésgyakorlatát is. Ezek közös — szintén objektive érvényesülő — szabályozóinak a felkutatása és alkalmaztatási lehetősége szintén jelentős közléstudományi kutató perspektívát nyit meg ez új tudomány művelője előtt.

Nem nélkülözhető feladatként jelentkezik e téren az is, hogy kiépítsük a közléstudomány terminológiáját, szakszójegyzékét, amelyben az egyes fogalmaknak egyértelmű és tárgyigényes magyarázatát adjuk, és összeállítsuk az ugyancsak tárgyigényes kategorizálás keretében ennek bibliográfiáját is. Mindkettőre megtörtént az első kísérlet alapművem függelékeként.

REZESSY ZOLTÁN

Publishing History.* Új kiadástörténeti folyóirat látott napvilágot Angliában: a *Publishing History*, amely a könyv-, a napilap-, a folyóiratkiadás társadalmi, gazdasági, szervezési történetével, valamint irodalomtörténetével foglalkozik. A szerkesztők az első szám előszavában körvonalazzák az új folyóirat profilját és meghatározzák célját: a *Publishing History* a kiadás problémáját a lehető legtágabb kontextusban és a legszélesebb történeti diapazonban tárgyalja, vagyis a szerző és a kiadó munkakapcsolatának kialakulásától kezdve egészen addig, amikor is a nyomtatott szöveg eljut az olvasóközönséghez. Az új folyóirat a következő problémaköröket fogja érinteni: a szerző és a kiadó kölcsönviszonya, a kiadó hatása az irodalmi folyamatokra, a kiadás mint az adott kor társadalmi és kulturális hatásainak a tükröképe, a kiadás és a politika, a kiadás és a vallás, a könyvkereskedelem gazdasági és üzleti története. Ez utóbbi, vagyis a kereskedelem megszervezésének és funkcionálásának kérdései alkotják a folyóirat egyik fő vizsgálati aspektusát. A folyóirat tématervei között olyanok is szerepelnek, mint a kiadás és a tömegkommunikációs eszközök: a tv, a rádió, a mozi, valamint a színház kapcsolata. Azonban profilján kívül esik bibliográfiai, szövegkritikai anyagok közzététele és a kiadástörténet technika vonatkozásainak tárgyalása.

A szerkesztők utalnak a *Publishing History*ban megjelenő szövegek műfajbeli jellegére is: főként a kereskedelmi világ élő tagjainak cikkeit, közleményeit, tanulmányait, könyvismertetőket, a kereskedelem történetére vonatkozó fontosabb dokumentumokat közlik. A folyóirat a fő hangsúlyt az angol nyelvű világ kereskedelmének történetére helyezi, de természetesen a kiadástörténet és a könyvkereskedés történetének kérdéseit egész Európa vonatkozásában is érinteni fogja.

A *Publishing History* első számának valamennyi cikke a XVIII. századi Anglia könyvkereskedésének kérdéseivel foglalkozik a következő címszók alatt: Terry Belanger: *A londoni könyvkereskedés címjegyzéke, 1766.* (A Directory of the London book trade, 1766), Elizabeth Swaim: *Az árverezés mint a könyvelosztás egyik eszköze a XVIII. századi Yorkshire-ben* (The Auction as a means of book distribution in eighteenth-century Yorkshire), John Feather: *John Walter és a logografikus nyomtatás* (John Walter and the Logographic Press).

A folyóirat évi két számban jelenik meg. Főszerkesztője: Michael L. Turner.

A *Publishing History* megjelenésével egy igen értékes irodalmi tradíció nyer folytatást, az a tradíció, amelynek egyik legkimagaslóbb egyénisége Levin Ludwig Schücking volt.

RÓKA JOLÁN

Publishing History. The Social, Economic and Literary History of Book, Newspaper and Magazine Publishing. Chadwyck-Healey (Somerset House Cambridge) Teaneck. 1977. I.

Az angolszász XVIII. századi bibliográfia a vállalkozás folyóiratainak tükrében. 1976 júniusában határozta el Londonban a Research Grants Division of the National Endowment for the Humanities (NEH), amely a humán tudományok nemzeti alapítványának kutatást támogató szerve, a British Library és az ASECS, azaz a XVIII. századi tanulmányok amerikai társasága közreműködésével, hogy létre kell hozni a XVIII. századi nyomtatványok rövid címes (short title) katalógusát, és 1800-ig kell kiterjeszteni az angolul beszélő világ retrospektív nemzeti bibliográfiáját. A vállalkozás angol rövidítése: ESTC. Létrejöttét biztosítja egyfelől az, hogy a számítógép a bibliográfiai és a könyvtári feldolgozásban egyre nagyobb teret hódít, másfelől pedig a British Library érdekeltsége és az angol short title katalógusok hagyománya. Ez utóbbinak tulajdonítható, hogy a szervező bizottság 1976. novemberi ülésén a londoni British Library bejelentette, hogy kb. 300 000 egységet tartalmazó XVIII. századi állományát számítógéppel olvasható formára hozva rekatalogizálni fogja. Az előzetes tervezéseket követően 1977 végétől indult meg a munka, az ESTC(BL), amely előreláthatólag 1980-ban fejeződik be.

Jelenleg a 16 fős csoport munkája nagy léptékben halad előre. Erről számol be az ESTC(BL)-csoport *Factotum* című periódikuma. E folyóirat a munkálatokkal kapcsolatos kérdésekről tájékoztatja az érdeklődő szakmabelieket. 1978. márciusi, első számából pl. megtudhatjuk, hogy megjelent az ESTC katalogizálási szabályzata; több brit könyvtár elfogadta és használni fogja ezeket a szabályokat; 51 könyvtár készséggel megosztja adatait a katalóguson munkálkodókkal; az input-kódolás rendszerében szükséges változtatásokat egy minta file bebillentyűzésével próbálják meghatározni. A tájékoztatás mellett a csoport segítséget kér egy-egy csonka nyomtatvány kiegészítése ügyében, illetve hírt ad a feltárt munka során előbukkant szenzációkról.

Az ESTC(BL) az amerikai XVIII. századi rövid címes katalógus munkálatainak is az első lépcsője. Második munkafázisnak tekintik a brit katalogizálási eljárások „üzemi” próbáját és kiegészítését a New York-i Public Libraryben. A harmadik fokozat az ún. AIPP-terv, melynek során géppel olvasható formátummá teszik Evans¹ 1801 előtti észak-amerikai, illetve Tremaine² kanadai nyomtatványokra vonatkozó tételeit. Ezek megvalósulása után kerül sor a negyedik fokozatra, amikor is a brit és amerikai archív mágnesszalagokat összehozzák, valamint további könyvtárak adatait is bedolgozzák. Az így összegyűjtött tételekből nyert katalógust microfiche formában fogják közreadni kb. 1985-ben.

A tervek szépen haladnak a megvalósulás útján. Március közepén indultak meg a munkálatok a Public Libraryben, és ezzel az ESTC megkezdte létét Amerikában is. Abban is követik az angolokat, hogy 1978 áprilisában megjelent a Public Library munkacsoportjának gondozásában az *ESTC Facsimile* című periódikum. A kis négylapos nyomtatvány összefoglalja az ESTC munkálatok történetét, terveit; tájékoztat a munkálatok jelenlegi állásáról; megadja a munkában részt vevők neveit és fontosabb adatait stb.

A *Factotum* és az *ESTC Facsimile* egy nagyszabású, mintaszerűen átgondolt és kidolgozott vállalkozásról tájékoztatja a világot, amelyre érdemes felfigyelni. Például szolgálhatna hazai retrospektív bibliográfiai munkálatainkhoz is, amelynek módszerét természetesen a hazai arányokhoz, igényekhez és lehetőségekhez kell majd igazítani.

VÁSÁRHELYI JUDIT

¹ EVANS, Charles: *American Bibliography ... A chronological dictionary of all books, ... printed in the United States of America ... down to and including the year 1820 ...* New York 1941—1962.

² TREMAINE, Marie: *A bibliography of Canadian imprints 1751—1800.* Toronto 1952.

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1977-ben

Rövidítések

ALitt	— Acta Litteraria
AntTan	— Antik Tanulmányok
ArsHung	— Ars Hungarica
HK	— Hadtörténelmi Közlemények
It	— Irodalomtörténet
ItK	— Irodalomtörténeti Közlemények
Ktáros	— Könyvtáros
MG	— Magyar Grafika
MKsz	— Magyar Könyvszemle
MS	— Magyar Sajtó
MTA I. OK	— Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei
PIM Évk.	— A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve

I. A KÖZÉPKORI KÉZIRATOSSÁG

Paleográfia

KÉKI Béla: 5000 Jahre Schrift. (Az írás története.) Leipzig—Jena—Berlin 1976.

Könyvdíszítés

DERCSÉNYI, D.—VAJAY, SZ.: La genesi della Cronaca Illustrata Ungherese. = ArsHung 1977. 3—20.

CSAPODI-GÁRDONYI, Klára: The Bible of Andrew Anjou. = ArsHung 1976. 89—105.

KALMÁR, L.: Über die ihrem Charakter nach „uniformiter-diformis“ Ausdehnung des Triangulumns als „Musters“ der mittelalterlichen Darstellung geschichtlicher Abläufe. = ArsHung 1977. 57—93.

MOLLAY, K.: Il miniatore del Leggendaro Angioino ungherese. = ArsHung 1977. 287—289.

Egyes kódexek

HORVÁTH, János: Les poésies inconnues de Janus Pannonius dans le Manuscrit de Séville. = ALitt 1977. 1—38.

SZELESTEI N. László: Liebhard Eghenvel-

der egy kódexe az esztergomi Ferences Könyvtárban. = MKsz 1977. 271—274.

VÉRTESY Miklós: A száz évvel ezelőtt Konstantinápolyból visszakapott kódexek. = Ktáros 1977. 229—231.

WEHLI, Tünde: Die Admonter Bibel. = ArsHung 1977. 173—285.

WEHLI Tünde: Az Admonti biblia. Bp. 1977. Múvtört. Füzetek 11.

Kódextörödékek

HAVASI Zoltán: Zsigmond-kori kotta egy ősnymtatvány kötéstáblájában. = MNemzet 1977. 156. sz. 4.

MEZEY László: Kódextörödékek könyvtáblában. = MNemzet 1977. 251. sz. 5.

MEZEY László: Fragmenta Codicum. Egy új forrásterület feltárása. (1974. január—1975 július.) MTA I. OK 1978. 65—90.

Filológia

(Bonfinio Antonio) Rerum Ungaricarum Decades, T. 4. Pars 2. Appendix, fontes, index. Ed. Margarita KULCSÁR et Petrus Petrus KULCSÁR. Bp. 1976.

BORZSÁK István: A nyelvi szubsztrátum nyomai a Horatiuszöveggyományszásban. = AntTan 1976. 82—90.

HARMATTA János: Latin írásbeliség és nyelvi szubsztrátum a középkori Magyarországon? = *AntTan* 1976. 75–81.

MADAS EDIT

II. NYOMDÁSZAT-, KÖNYV-, KÖNYVTÁR- ÉS SAJTÓTÖRTÉNET

Bibliográfiák, katalógusok

Bibliográfiák, katalógusok

- ARATÓ Antal—SZÁSZ Andrásné: A Szolnok megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (1868—1972). Szerk. Szurmay Ernő. Közread. a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár. Szolnok 1976. 238, XXVI l.
- BATÁRI Gyula: Magyar orvosi és egészségügyi folyóiratok (1803—1944). Bibliográfia. = *Az Orvosi Könyvtáros* 1977. 1977. 83—116.
- GÁL István: Az angol nyelvű hungarikák gyűjtésének történetéből. = *Történelmi Szemle* 1976. 504—508.
- KERTÉSZ Gyula: A magyar sajtó repertóriumainak annotált bibliográfiája. (Egyedi repertóriumok.) [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ. (Lezárva: 1975. június 30.) Bp. 1977. 208 l.
- A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1971—1975. II. Nyomda-, könyv-, könyvtár- és sajtótörténet. Összeáll.: BORSA Gedeon, SZELESTI N. László. = *MKsz* 1977. 289—303.
- A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1976. II. Nyomdászati-, könyv-, könyvtár- és sajtótörténet. Összeáll. SZELESTI N. László. = *MKsz* 1977. 388—394.

Bibliográfiák története

- KOMJÁTHY Miklósné: Teljessé válik a Magyar Könyvészet sorozata. = *Ktáros* 1977. 59—63.
- KOZCSA Sándor: A magyar bibliográfia rövid történeti áttekintése. = *Komárom Megyei Könyvtáros* 1976. 1—2. sz. 37—47.
- SÁRDI Margit, S.: Czvittinger Dávid bizonyossága. = *It* 1977. 3—17.

Papírtörténet

- BOGDÁN István: Volt-e papírmalom Budán [a 18. században]? = *Századok* 1977. 544—560.

A sólyi papírmalom felavatására (1790) írt versek. Közli: SZELESTI N. László. = *Papíripar* 1977. 2. sz. 70—71.

Cenzúratörténet

- DÜMMERTH Dezső: Inchofer Menyhért küzdelmei, tragédiája Rómában. 1641—1648. A magyar forráskritikai történetírás megszületése és a Jézus Társaság meghiúsult reformja. = *Filológiai Közöny* 1976. 191—210.
- LENGYEL András: Darvas József Fekete kenyér című regényének ügyézi „kritikája”. = *MKsz* 1977. 371—373.
- MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit: Verseghy Ferenc első folyamodványa cenzori állásért. = *ItK* 1977. 90—92.
- A Munkásírók körének levelezéséből. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: MÉRVA Mária. = *Kritika* 1977. 8. sz. 20—32.
- „Nem engedélyezem!” A cenzúra bizottság dossziéjából. Összeáll. és sajtó alá rend.: MÁRKUS László, SZINAI Miklós, VÁSÁRHELYI Miklós. Bp. 1975. Kossuth. 447 l.

Nyomdatörténet

Több évszázadot átfogó művek

- BOGDÁN István: A betűminta — nyomdatörténeti forrás. = *MG* 1977. 4. sz. 78—79.
- BUZINKAY Géza: Az Egyetemi Nyomda és orvosi-természettudományos szakirodalomunk kialakulása. = *MKsz* 1977. 25—37.
- Az Egyetemi Nyomda története 1577—1945. 1—2. Bp. 1977. 122 l., 22 t.; 39 l., 32 t.
- KÁFER István: Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve (1577—1977). Bp. 1977, M. Helikon. 247 l.
- SZÁNTÓ Tibor: Kis képes betűtörténet. [Kiad. a] Nyomdaipari Grafikai Vállalat. [Bp.] 1977. 84 lev.
- VÉRTESEY Miklós: Négyszáz éves az Egyetemi Nyomda. = *Ktáros* 1977. 681—682.
- VÉRTESEY Miklós: A négyszáz éves Egyetemi Nyomda. = *Budapest* 1977. 12. sz. 30—33.

15—18. század

- ABRAHAMOWICZ, Zygmunt—HOPP Lajos: Rákóczi és a török könyvnyomtatás. = *MKsz* 1977. 178—181.
- BORSA Gedeon: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi kereszteshadjárat hirdetéséhez. = *MKsz* 1977. 215—221.

- BORSA Gedeon: Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve. = ItK 1976. 367–377., 2 t.
- BORSA Gedeon: Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve mint zenetörténeti emlék. = Magyar Zene 1976. 119–133.
- BORSA Gedeon: A Pesti Gábor-féle „Nomenclatura” egyes kiadásainak problémái. = MKsz 1977. 187–190.
- BORSA Gedeon: Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomatványok” (RMNy) első kötetéhez IV. = MKsz 1977. 375–381.
- BORSA Gedeon: A „Reggeli éneklések” és Kálmánsehi Sánta Márton. = ItK 1977. 215–228.
- BUDAY György: Notes on Miklós Kis of the Janson types. = The New Hungarian Quarterly 1976. 62. sz. 163–176
- CARTER, Harry—BUDAY György: A sztereotípiá kezdetei Athias nyomdájában. (Tótfalusi Kis Miklós tanúságtétele a „készületről.”) = MG 1977. 3. sz. 14–19.
- DÁN Róbert: Erdélyi könyvek és pfalzi antitrinitáriusok. = MKsz 1977. 223–231.
- DUKKON Ágnes: Tótfalusi Kis Miklós ismeretlen előszavairól. = It 1977. 215–221.
- ECSÉDY Judit: A gyulafehérvéri fejedelmi nyomda eredete és története. Kísérlet egy 17. századi nyomda felszerelésének rekonstrukciójára. = MG 1977. 4. sz. 72–77.
- HOLL Béla: Pécsi Lukács levele az 1593. esztendőre nyomtatott nagyszombati kalendáriumról. = MKsz 1977. 374–375.
- KILLÁN István: Boldisár király. (Magyar nyelvű egi színlap 1761-ből.) = Archivum 3. 1974. 94–101.
- KOVÁCS József László: Ferencffy Lőrinc nyomdai reklámlevele 1628-ból. = MKsz 1977. 51–52.
- KÖSZEGHY Péter: Balassi verseinek egy ismeretlen kiadásáról. = It K1976. 714–719.
- PAVERCSIK Ilona: Laurenz Brewer hagyatéki leltára. = MKsz 1977. 174–178.
- PERNEZ Gyula: A győri Streibig-nyomdáról 150 év távlatából. = Honismeret 1977. 2–3. sz. 38–40.
- SIPOS György: Egy 1495-re szóló érvágó kalendárium a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. = MKsz 1977. 43–46.
- SZÁLLÁSI Árpád: Egy ismert egészségügyi tanköltemény ismeretlen kiadványa. = Orvosi Hetilap 1977. 34. sz. 2040–2041.
- TOLNAI Gábor: Tótfalusi Kis Miklós „Halotti Kántája”. = Új Írás 1976. 11. sz. 87–95.
- TÓTH Béla: Szilágyi Tönkő Márton „Philosophiá”-ja megjelenésének körülményei = MKsz 1977. 313–324.
- VARGA Imre: Egy magyar verseket tartalmazó casseli nyomtatvány 1638-ból. = MKsz 1977. 191–193.
- VÁSÁRHELYI Judit: Adalék Molnár Albert Imádságos könyvecskéjének nyomtatásához. = MKsz 1977. 275–278.

19–20. század

- AMANN, Klaus: Stifter és Heckenast. (Ford. Sz. ZEHÉRY Éva.) Helikon 1976. 231–238.
- BORSY Károly: Adatok a mohácsi nyomdászat kezdeti időszakához. = Baranyai Helytörténetírás 1976. 225–234.
- FRANK Tibor: Egy százszentendős propagandakiadvány keletkezéséről. = MKsz 1977. 58–65.
- HAIMAN György: Kner Imre és a Psalmus Hungaricus. Békéscsaba – Gyoma 1976. [78] 1.
- HAIMAN György: Németh János nyomdászattörténete (1818). = MKsz 1977. 243–255.
- KOZOCSA Sándor: Kner Imre levelei. = MKsz 1977. 278–281.
- PASTINSZKY Miklós: Heckenast Gusztáv és Pilismarót. = Komárom Megyei Könyvtáros 1976. 3. sz. 37–40.
- SASS Ervin: 100 éves az orosházi nyomdászat. [Kiállítás az orosházi múzeumban.] Békési Élet 1977. 348–351.
- SUSITS Imre: Egy nyomda története. 1841–1976. [Bp.] 1976. 256 l. [Rákóczi Nyomda Vállalat.] 175 éves a szegedi nyomdászat. = MG 1976. 6. sz. 71–73.
- VARGA László: A Heves megyei nyomdászat a két világháború között. = MG 1976. 6. sz. 64–65.
- VOIT Krisztina: Hirsch Lipót 1841–1920. = MG 1977. 3. sz. 70–75.

Kiadástörténet

- BARLAY Ö. Szabolcs: 400 éves francia levelek és könyvszámlák. Batthyány Boldisár és Jean Aubry barátsága. = MKsz 1977. 156–166.
- BENJÁMIN László: A munkásírók antológiájáról. = PIM Évk 12. 135–138.
- FLECKENSTEINÉ CSERVENKA Júlia: Reformkori magyar nyelvű ábécéskönyvek. = Magyar Pedagógia 1976. 371–380.
- JAKUS Lajos: Rákóczi önvallomásainak kiadása. = Vigilia 1976. 687–691.
- KOLLIN Ferenc: A Prager Könyvkiadó története. Bp. 1977. Akad. Kiadó. 170 l. (Irodalomtörténeti füzetek 92.)
- KOVÁCS I. Gábor: A kalendárium Magyarországon. = Rádió és Televízió Szemle 1976. 129–138.

KOVÁCS József László: Irodalompartolás a reneszánsz Sopronban (1550–1631). = MKsz 1977. 167–174.

Negyedszázad. A Lapkiadó Vállalat története. (Szerk. HÁMORI Ottó.) Bp. 1977. 102 l.

PAPP János: A Kner-könyvkiadás történetéből. (A könyvművészeti kísérletezés évei.) = Békési Élet 1977. 307–322.

PÉTERFFY Ida: Pálóczi Horváth Ádám három levele Jankovich Miklóshoz. = ItK 1976. 500–505.

STOLL Béla: A Medvetánc kötetterve. = ItK 1977. 61–71.

SZILÁGYI Ferenc: Bartha Boldizsár Rövid Chronicájának XIX. századi kiadásáról. = MKsz 1977. 367–370.

TASI József: József Attila és az Európai költők antológiája. = PIM Évk 12. 87–92.

VÉRTESY Miklós: Schedius könyvészeti füzetei. = Budapest 1976. 9. sz. 38.

Sajtótörténet

Több évszázadot átjogó művek

FÜLÖP Géza: Száz esztendeje indult a Magyar Könyvszemle. 1–3. = Ktáros 1976. 709–712. 1977. 10–13, 68–70.

HEGYI András: A Népszava és a magyar munkásmozgalom. = Tiszatáj 1977. 6. sz. 69–76.

KEMÉNY G. Gábor: A nemzetiségi kérdés a régi Népszavában az első világháborúig. = Tiszatáj 1977. 6. sz. 58–69.

k. gy. [KÓKAY György]: A Magyar Könyvszemle jubileuma. = MKsz 1977. 194–196]

KÓKAY György: Új lengyel könyv- és sajtótörténeti kézikönyvek. = MKsz 1977. 199–201.

A magyar sajtó története. Szerk. MÁRKUS László. Bp. 1977, Tankönyvkiadó. 275 l. (A MUOSZ Újságíró Iskola kézikönyvei.)

VÉGH Oszkár: A magyarországi szakszervezeti sajtó osztályharcos küzdelmei 1868–1918. Bp. 1975. 209 l. (Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete. Történeti tanulmányok.)

VÉGH Oszkár: „Olvassátok munkástársak!” A magyarországi szakszervezeti sajtó története 1867–1919. Bp. 1977, MUOSZ. 173 l., 12 t. (A magyar sajtó kiskönyvtára 15.)

18–19. század

BATÁRI Gyula: Az első német nyelvű hetilap Sopronban (1779–1787). = Soproni Szemle 1977. 161–164.

BATÁRI Gyula: A Tudományos Gyűjtemény orvosi vonatkozásai. = Orvostörténeti Közlemények 75–76. 1975. 85–98.

ERDŐDY Gábor: A forradalmi magyar kormányzat és sajtóorgánumai a németországi változásokról 1848-ban. = Századok, 1977. 463–499.

GERGELY András—VELIKY János: A sajtó útja a politikában 1867 után I. = Rádió és Televízió Szemle 1977. 80–89.

FABÓ Irma: Barsi József laptervei 1848 őszén. = MKsz 1977. 325–334.

FENYŐ István: A klasszicizmus visszavonulása és utóvédharca — a Felső Magyarországi Minerva. = MKsz 1977. 361–367.

FENYŐ István: A Kritikai Lapok harca az irodalom republikájáért. — ItK 1977. 133–149.

FENYŐ István: A Tudományos Gyűjtemény Vörösmarty Mihály szerkesztésének idején. = It 1977. 681–701.

KEMPLER, Kurt: Schédy Sándor és a Gyógyszerészeti Hetilap. (Egy élet a gyógyszerész saksajtó szolgálatában.) = Orvosi Hetilap 1977. 48. sz. 2914–2919.

MURÁNYI Lajos: A fiatal Bródy Sándor és a székesfehérvári Szabadság. = Fejér Megyei Könyvtáros 1976. 1. sz. 35–39.

NÉMETH G. Béla: A demokrácia, az egyéniség és a „kozmpolitizmus” jegyében: a Figyelő és köre. (A polgári realizmus kritikai kezdeményezőinek egy felemás csoportja.) — —: Létharc és nemzetiség. Bp. 1976. 336–390.

NÉMETH G. Béla: A magyar irodalomtörténetírás első iskolája. A Philológiai Közöny és Heinrich [Gusztáv]. = ItK 1977. 313–326.

NÉMETH G. Béla: A rendszeres irodalomtörténeti munka első hazai folyóirata. (A hetvenöt esztendő Irodalomtörténeti Közlemények.) — —: Létharc és nemzetiség. Bp. 1976. 391–413.

PÁNDI Pál: Az első hazai találkozás Engelszel. + Marx és Engels egy reformkori hazai könyvlistán. — —: Első aranykunk. Bp. 1976. 297–304.

SÍPOS Ferenc: A Rákóczi szabadságharc és a Hadtörténelmi Közlemények. = HK 1976. 337–363.

20. század

ARATÓ Antal: A jászapáti sajtó története 5. Jászapáti és Vidéke. = Együtt 1977. 19–23.

BAJOMI-LÁZÁR Endre: Emlékezés a párizsi „Droit et Liberté” c. lapra. Évkönyv, 1975–1976. Kiad. a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Bp. 1976. 3–8.

- BATA Imre: „A Sarló”-ról. = Új Auróra 1976. 6. sz. 36–43.
- BATÁRI Gyula: A Reklámélet című folyóiratról (1928–1938). 1–2. = Propaganda – Reklám 1976. 4–5. sz. 45–47., 6. sz. 30–31.
- BOTKA Ferenc: A haladó német irodalom visszhangja a csehszlovákiai magyar nyelvű kommunista sajtóban (1920–1930) = Filológiai Közöny 1976. 98–107.
- CSAPLÁR Ferenc: Kísérlet a Ma hazai folytatására. = Literatura 1975. 3–4. sz. 102–127.
- CSURDI Sándor: A magyarországi sajtó az Októberi Forradalomról 1947-ben. = Történelmi Szemle 1977. 485–502.
- CZIRFUSZ János: A Magyar Sajtó bemutatja a Csepel Újságot. = MS 1977. 114–117.
- DUDÁS Lajos: Elfelejtett újságok. = Somogyi-könyvtári műhely 1976. 51–55.
- FEHÉR Pál, E.: A szlovák szocialista irodalom folyóirata a DAV. = Kortárs 1977. 971–973.
- GÁL István: „Rosti Magdolna” a Nyugat rejtélyes angol szakértője. = It 1976. 942–951.
- GOPCSA Katalin: A Nyugat című folyóirat építészeti és fotókritikája. = Életünk 1977. 73–79.
- GRÓSZ Károly: A Nagy Október és az újságírás. = Rádió és Televízió Szemle 1977. 4. sz. 5–11.
- HEVERDLE László: Kóhalmi Béla és a Huszadik Század. = MKsz 1977. 66–71.
- JESZENSZKY Géza: Hungary and The Times during the political crisis of 1904–1906. = Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 21. 1975. 3–4. 377–410.
- KAJTÁR Mária: A Fackel. Karl Kraus folyóirata. = Helikon 1976. 397–400.
- KÁNTOR Lajos: A szelet embertől az egész emberig. Fejezet a Korunk történetéből. = Valóság 1976. 12. sz. 91–100.
- KEMÉNY István: „Hív az acélhegyű ördög”. Ady Endre az újságírásról és az újságírókról. = MS 1977. 150–153.
- KONDOR Viktória, M.: A Dózsa Népe [1945–1948]. = MS 1976. 310–312.
- KOVÁCS Jenő: A vasútépítők lapjáról. = HK 1977. 79–84.
- KOVÁCS József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban. 1920–1945. Bp. 1977, Akad. Kiadó. 438 l. (Irodalom, szocializmus.)
- KOVÁCS Kálmán: Fejezet a Magyarok című folyóirat történetéből. — —: Eszmék és irodalom. Bp. 1976. 403–425.
- MARKOVITS Györgyi: A Bécsi Magyar Újság 1919 október–1923 december. = MKsz 1977. 257–269.
- MARKOVITS Györgyi: Az „emigráns” Ady. (Dokumentumok, mozaikok a honiak két háború közötti Ady-irodalmából.) = It 1977. 1013–1024.
- MÁTÉ György: A magyar sajtó a felszabadulás után. Bp. 1977, Tankönyvkiadó, 91 l. (MUOSZ Újságíró Iskola kézikönyvei.)
- NAGY Magda, K.: A harmincas évek első felének haladó publicisztikájáról. = PIM Évk 12. 127–134.
- PÁSZTOR József, M.: József Attila folyóirata, a Valóság. = PIM Évk 12. 93–98.
- SZÁSZ Ferenc: Az induló Nyugat és az osztrák irodalom. = Helikon 1976. 255–263.
- SZECSKÓ Károly: Sajtónk múltjából — a Heves Népe (1946–1947). = Hevesi Szemle 1977. 4. sz. 62–64.
- TAMÁS Aladár: A 100%. A KMP legális folyóirata 1927–1930. ([Utószó]: Szabolcsi Miklós.) Bp. 1977. Akad. Kiadó. 328 l.
- TASI József: József Attila és a Korunk. = MKsz 1977. 134–155.
- Az Új szó története. (Összeáll. és szerk. GYÁROS László.) Bp. 1977. 123 l.

Könyvművészet

Könyvillusztráció, exlibrisek

- ARATÓ Antal: Belső üzenet: az észt ex libris. = Jászkunság 1977. 4. sz. 39–42.
- BENDEFY László: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. 1–2. Bp. 1976. 360 l.; 12 l., 24 térk. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 71.)
- BENDEFY László: Mikoviny Sámuel Somogy megyei térképei. Somogy megye múltjából. 1976. = Levéltári évkönyv 7. Kaposvár 1976. 131–164.
- CSENDES László: A térképkészítés eszközei régi térképeken. = Technikatörténeti Szemle 8. 1975–1976. 39–60.
- CSENDES László: Történelem a térképeken. Lázár deák térképétől a részletes katonai felmérésekig. = HK 1977. 241–264.
- GOMBÁNÉ LÁBOS Olga: Joinus-Joó János padovai Aristoteles-példánya. = MKsz 1977. 354–357.
- HRENKÓ Pál: A pest-budai víziátkelő, Budavára és az Invalidusház Jászkun-kerülete Mikoviny térképein = Geodézia és Kartográfia, 1977. 31–50.
- HRENKÓ Pál: Szerelmey Miklós 1848-as csata- és Balaton-térképei = Geodézia és Kartográfia, 1976. 425–439.

- PASTINSZKY Miklós: A Duna-kanyar ismeretlen ábrázolása 1842-ből. = Új forrás 1977. 3. sz. 81–82.
- SUGÁR István: Eger térképei. 1491–1950. Eger 1976. 190 l., 7 térk.
- VÉRTÉSSY György: A harmadik Róma térképes emlékei = Geodézia és Kartográfia, 1977. 114–119.
- ZIBOLEN Endre: Az I. Ratio Educationis metszeteiről. = Magyar Pedagógia 1977. 3–4. sz. 423–434.

Könyvkötészet

- KOROKNAY Éva, Sz.: Egy XVI. századi nagyszombati kötécsoport. (Oláh Miklós könyvtárának eddig ismeretlen kötetéről.) = MKsz 1977. 47–51.
- ROZSONDAI Marianne: Anton Koberger és a 15. századi kiadói kötések. = MKsz 1977. 101–110.

Könyvtártörténet

Módszertan

- TAPOLCAINÉ SÁRAI-SZABÓ Éva: A helytörténeti kutatás kézikönyvei. Magyarországi helytörténeti lexikonai a 18–19. században. = Komárom Megyei Könyvtáros 1977. 1. sz. 41–47.
- VÉRTÉSSY Miklós: Könyv- és könyvtártörténet. Módszertani útmutató kezdő kutatók számára. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1977. 55 l.

Könyvtártörténet

- BARLAY Ö. Szabolcs: Elias Corvinus és magyarországi barátai. = MKsz 1977. 345–353.
- BATÁRI Gyula: A konstantinápolyi Magyar Egylet könyvtára. = Ktáros 1977. 291–292.
- BENEDEK András: Még egyszer Doby Antal tiszaujlaki könyvtáráról. = MKsz 1977. 1977. 181–183.
- DÉKÁNY István: Építő- és famunkás szakegyletek könyvtárai a századforduló idején. = Ktáros 1977. 166–167.
- FÜLÖP Géza: A magyarországi városi könyvtárügy a szegedi Somogyi-könyvtár alapítása előtt és az alapítás idején. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1977. 3–8.
- HAJDÚ Géza: Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944. Szeged 1977. 286 l., 4 mell. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 20.)
- HORVÁTH Pál: Kultur- und rechtsgeschicht-

- liche Rolle der Hauptstädtichen Frank Bibliothek". = Referat. Bp. 1977. 28 l.
- LENGYEL András: Szabó Ervin két levele Kolozsvárra. = MKsz 1977. 183–186.
- LIGETI Lajos: Az Akadémia Könyvtára és az orientálistika. = MKsz 1977. 3–13.
- LITVÁN György: Szabó Ervin lakásai. = Budapest 1977. 4. sz. 36–39.
- KARNER Károly: Két soproni polgár könyvtára a 17. század harmadik negyedében. = MKsz 1977. 111–133.
- KEMÉNY G. Gábor: A régi „Hírlapkönyvtár”-tól a legnagyobb magyar sajtógyűjteményig. = Honismeret 1977. 6. sz. 75–77.
- Az Országos Széchényi Könyvtár, a magyar nemzeti könyvtár. [Tájékoztató.] (Szerk. NÉMETH Mária. 2. kiad.) Bp. 1975. [1977] 39 l., 30 t.
- PAJKOSSY György: A 175 éves Országos Széchényi Könyvtár. = Budapest 1977. 12. sz. 21–26.
- PAJORIN Klára, T.: A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár Ritkaságyűjteménye. = Orvostörténeti Közlemények 78–79. 1976. 111–137.
- PASTINSZKY Miklós: „Habent sua fata libelli ...” Adalékok Komárom megye magánkönyvtárainak történetéhez. = Komárom Megyei Könyvtáros, 1977. 1. sz. 48–51.
- REMETE László: Szabó Ervin, a bibliológus és a könyvtárszervező. = Párttörténeti Közlemények 1977. 207–214.
- REMETE László: Szabó Ervin erőfeszítései a nemzetközi társadalomtudományi könyvészet megteremtéséért. = Tudományos és Műszaki Tájékoztató 1977. 438–441.
- REMETE László: Szabó Ervin kultúrpolitikai hagyatékának időszerűsége. = Könyvtári Figyelő 1977. 413–418.
- RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes: Az Akadémia Könyvtárának Régikönyv-gyűjteménye. = MKsz 1977. 14–24.
- SALLAI István: A szovjet könyvtárügy 60 éve és hatása a magyar közművelődési könyvtárügyre. = Könyvtári Figyelő 1977. 459–467.
- SAROSÁCS György: A Kanizsai Dorottya Múzeum plakátgyűjteménye 1942–1948. = Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1974. Pécs 1977. 169–194.
- SOLTÉSZ Zoltánné: II. Rákóczi György és Erdély 1659. évi Puncta pacificationis a más ismeretlen hungarika-nyomatványok a stockholmi Királyi Könyvtárban. = MKsz 1977. 233–242.
- Százéves a Somogyi-könyvtár. Dokumentumok. (Szerk. PÉTER László.) Szeged 1977. 80 l. (Csongrád megyei könyvtári Füzetek 5.)
- SZÉKELY Júlia Anna: II. Apafi Mihályné

- Bethlen Kata ismeretlen könyvjegyzéke. = MKsz 1977. 357–360.
- Szögi László: Újabb adatok egyetemünk és könyvtárunk 1918–1919. évi történetéhez. = Műszaki Egyetemi Könyvtáros 1976. 1–2. sz. 29–34.
- TABARA Mária: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum keszthelyi Georgikon Major-Múzeumának könyvgyűjteménye. = Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Könyvtárosok Tájékoztatója 1976. 4. sz. 31–70.
- TAKÁCS Anna: 25 éves a József Attila Megyei Könyvtár. Tatabánya 1977. 34 l.
- TAKÁCS Miklós: 25 éves a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. = Vasi Szemle 1977. 536–545.
- TERJÉK József: Collection of Tibetan Mss and xylographs of Alexander Csoma de Kőrös. Bp. 1976. 114 l. (Keleti tanulmányok 3.)
- A zirci Reguly Antal Múemlék Könyvtár. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1977. 23 l.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

SZEMLE

A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850—1870. Tanulmányok és adatok a Kárpát-medence etnográfijához. Szerkesztette SÁNDOR István. Bp. 1977. Akadémia Kiadó. 1100 l.

Évekkel ezelőtt ismételten felmerült a segédtudományok, ezek sorában a szakbibliográfiák és általában a hazai bibliográfiai szakirodalom „rangemelésének” kérdése. Hosszabb ideje nem találkozunk ezzel a probléma-felvetéssel. Feltehetően nem azért, mintha minden megoldódott volna a segédiródalom, a szakbibliográfiák házatáján. Inkább arra következtethetünk, hogy ezen a területen fontosabb munkálatok egész sora készül és jelenik meg. Elegendő az irodalomtudományi bibliográfia két, közelmúltban kiadott kötetére, a sajtótörténeti bibliográfiára, több néprajzi bibliográfiai kiadványra utalnunk.

A hazai néprajztudományi bibliográfiák terén Sándor István elsők között írta be nevét a műfaj irodalmába. Az ő fáradhatatlan gyűjtő és feltáró munkájának köszönhető *A magyar néprajztudomány bibliográfiája* (1945—1954, 1955—1960, illetve 1850—1870) eddig megjelent három kötete. Ez utóbbiról szól ismertetésünk.

A munkáról írt recenziójában Vágh Mária (*Egy néprajztudományi bibliográfiáról*. Magy. Nemzet 1977. júl. 22; 9.) a többi közt ezeket írja: „A bibliográfus az a szakember, aki összegyűjti az egyes szakmák, tudományágak különböző folyóiratokban, könyvekben, újságokban szétszórta friss vagy éppen régi írásait. A jó bibliográfus tehát a tudomány névtelen hőse. Néha előfordul, hogy egy bibliográfia önmagában is tudományos mű. Elmondhatjuk ezt Sándor István most megjelent kötetéről.”

Valóban elmondhatjuk, persze annak előrebocsátásával, hogy az alapvető bibliográfiai munkák szerkesztői-szerzői korántsem „névtelen hősei” a tudományos kutatásnak. Maguk is alkotó, résztvevő, formáló tényezői az illető tudománysszakok fejlődésének.

Ilyen alkotó, tudós-bibliográfus a néprajz, nyelv kutatás, szociográfia és szociológia, irodalomtörténet és irodalomtudomány terén is tevékenykedő szerző, aki a rokonsági tudományok határterületein is foglalatoskodva, alakította ki azt a tudományos alapot, amelyre ez a nélkülözhetetlen bibliográfiai kézikönyv épült.

Gazdag és változatos életmű eddigi kiemelkedő bibliográfiai teljesítményéhez érkezünk el ezzel a kiadvánnyal. Érdemes és indokolt tehát legalább főbb vonásaiban értékelgetnünk a több mint ezer oldalas munkához vezető utat.

Sándor István, a hazai néprajztudomány, a magyar néprajztudományi bibliográfia tudós művelője több mint négy évtizednyi fáradhatatlan munkával érkezett ehhez a teljesítményhez. Ebben a művében szinte kitapinthatóan együtt van élete három fő időszakának minden fontosabb meglátása, tapasztalata, a tárgyalt korszakra vonatkozó néprajztudományi gyűjtési-kutatási eredménye.

A szerző életútjának első fontos szakasza Mezőkövesdhez, hat éves itteni tanárkodása időszakához fűződik. Ekkor — 1930 és 1936 között — ismerkedett meg a társadalomkutatás alapelemeivel. Ezekben az években bontakozott ki szociológiai-szociográfiai érdeklődése. Ekkor ismerkedett meg Gyórfy Istvánnal, aki ez idő tájt Mezőkövesden is kutatott. Mezőkövesd szociális viszonyairól már 1936-ban társ-szerzős emlékiratot írt. Később tanulmányt közölt a matyók nyelvéről, nyelvi sajátosságairól, életkörülményeiről. Évtizedek múltán sem hűtlen a mezőkövesdi alaplélményhez. 1976-ban gyűjtésében és szerkesztésében jelenik meg az itteni helytörténeti kutatás tanulmány- és dokumentumkötetének (*Mezőkövesd város monográfiája*. Mezőkövesd—Miskolc 1976.) „antológiaszerűen szerkesztett néprajzi része”. A „mezőkövesdi évek”-ből való szociológiai-szociográfiai érdeklődést és megfigyelő erőt magával vitte következő állomáshelyére, Szegedre, s ez az alapállás világosan felkísér-

hető a szóban levő bibliográfiai gyűjtemény nem egy fejezetéig bezárólag. (L. *Statistika I/c., Etnogenezis VIII., Migráció és települések XI., Népszokások XXXVIII., Népi írásbeliség LI., Munkásfolklor LII.* fej.)

Sándor István 1936-tól egy évtizeden át a szegedi Tanárképző Főiskola tanára volt. Szeged ekkori egyetemi és főiskolai környezetében a mezőkövesdi indítás tovább mélyül és differenciálódik. Az említett szociológiai-szociográfiai érdeklődés itt kapcsolódik össze a későbbi életművéből és munkamódszeréből ismert rokntudományi elemekkel. Irodalomtörténeti és néprajzi érdeklődése kitágul. Ezen a szakaszon érlelődik meg benne, hogy széles körű érdeklődése középpontjába a néprajztudományi munkát állítsa.

Erre — döntő mértékben — akkor kerülhetett sor, amikor 1946-ban a budapesti Néprajzi Múzeumhoz került, ahol közel negyedszázadon át, tudományos osztályvezetői, illetve főmunkatársi minőségben működött. Itt, a Magyar Néprajzi Múzeum könyvtárában, szaktudományi környezetben feltárul előtte a magyar néprajztudományt foglalkoztató fő kérdések egész munkaterülete.

„A munka hatása alatt — olvassuk tudományos életrajzában — alakult ki tudománytörténeti érdeklődésem, amely előbb a Könyvtár — Kelet-Közép-Európa e leg gazdagabb néprajzi szakkönyvtára —, majd a Múzeum, végül a magyar néprajz tudomány sajátosságaira terelte figyelmemet. Így készültek el történeti muzeológiai tanulmányaim, Xántus tanulmányaim [*Xántus János. Monográfia. Bp. 1970.*] ... így készült el a Györfy István Matyó népviselet [Bp. 1965] című művének zárófejezeteként megjelent matyó bibliográfiám... A fentiek mellett a Néprajzi Múzeum könyvtárának egyre szélesebb feladatai terelték figyelmemet bibliográfiai teendőinkre. A néprajz [értsd ekkor: a szerző néprajzi múzeumi működése kezdetén] néhány szakfolyóiratunk mutatóin kívül nem sok tájékoztató művel rendelkezett. A tájékoztatás éppen a néprajz területén rendkívül szerteágazó, sokoldalúságot igénylő feladat, ... az eligazító irodalom hiányossága változatos feladatok elé állított. Így készültek tudományos igényvel tematikus és éves bibliográfiai felmeréseim, egyes kutatók életművének bibliográfiai bemutatásai, ... és a tudományos tájékoztatás standard etnográfiai műveiből nyújtott összeállítás. [L. Szentmihályi J. — Vértessy M.: *A tudományos kutatás kézikönyve. Bp. 1963. 323—340.*] Ilyen előzmények után jött létre a magyar néprajztudomány összefoglaló bibliográfiájának terve, amely eddig három kötetet felölelő kiadványként

valósult meg, s mint a Magyar Tudományos Akadémia által »kiemelt feladat«-nak minősített munka folyik tovább.” (Utalás szerző előkészületben levő, mintegy 10 ezer bibliográfiai tételt felölelő *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1790—1849* című kötetre.)

Így érkezett el tehát a magyar néprajztudomány neves bibliográfusa és tudományos kutatója az ismertetésünk tárgyát képező „harmadik kötet”-hez, *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850—1870* című munkához.

A bíráló ebben az esetben igen előnyös és szerencsés helyzetben van. Olyan ritka bibliográfiai standard-műről adhat számot, amellyel szemben nem emelhető lényeges kritikai észrevétel. Olyan munkáról van ez esetben szó, mely teljesítménye, kutatási és szerkesztési eredményei alapján a hézagpótló kézikönyv szerepét tölti be nemcsak napjaink szorosan vett néprajzi, s tegyük hozzá egész sor rokntudomány munkájában, de egyben elsődrendű feldolgozási mintát nyújt a további néprajztudományi bibliográfiai gyűjtemények és feltárások számára. Nyilvánvaló, hogy ezt az eredményt ennél a kötetnél kell különösképp hangsúlyoznunk, mert ezt tekintjük a szerző által készített három időszak-feldolgozás közül a legteljesebbnek és jelentősebbnek.

Amikor a hatvan bibliográfiai fejezetre bontott, több mint tizenhatezer tételt tartalmazó művet a magyar néprajztudományi bibliográfiai kutatás egyik kiemelkedő alkotásaként értékeljük, a szélesen tagolt fejezet-sorozatból kivált a földművelésre (XVIII.), a népviseletré (XXIV.), a néphitre (hitvilág, XXXV.), a népszokásokra (XXXVIII.), a jogra (XXXIX.) valamint a népköltészetre és népi prózára (népdal, ballada, monda, népmese — XL., XLI., XLIV., XLV. és XVII.) vonatkozó fejezetek anyagát emeljük ki. Szemléltetően tükrözik ezek a fejezetek, de a továbbiak is, a szerző kiváló tárgyköri jártasságát, a határterületi összefüggéseket mindenkor szem előtt tartó kivételes szerkesztői erőnyeit.

A kérdéseket nem a néprajzkutató alappól vizsgáló és közelítő recenzens nyilván felvethetne egy-két kisebb szerkezeti sorrendi kérdést. Így — a történeti bibliográfiai gyakorlatára hivatkozva felvethetné az általános rész hiányát, de ettől a magyar néprajztudományi bibliográfia sajátos szerkezeti struktúrája következtében mindjárt el is tekint. Más kérdés, hogy miért fordul elő kissé szörványosan az ún. nemzetiségi anyag. Ezt a kategóriát egyébként a szerző nem használja, az előfordulásoknál „más hazai népesoportok”-at, „más népek”-et, (VIII. C és D., és X. J.) említ. Talán kifejezőbb lett volna a *Magyar Történeti*

Bibliográfiában alkalmazott „magyarországi nem magyar népek” fogalom használata. A fontos Társadalom (XXXIV.) fejezet érdemes lett volna előbbre hozni. A bírálattunk más részén kiemelt népköltészeti-népi prózai részt talán érdemes lett volna közös fő fejezetben, természetesen az egyes műfaji alfejezetek (a kiadványban önálló fejezetek) eddigi sorrendjében tárgyalni.

A fenti részlet-megjegyzések azonban mitsem változtatnak a bíráló egyértelmű, nagyrabecsülő értékelésén. Sándor István *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1970* című munkája az utóbbi évtizedek egyik igen jelentős szakirodalmi gyűjteménye, melynek tudományos és gyakorlati jelentősége egyre növekszik majd az idők folyamán.

KEMÉNY G. GÁBOR

Jakó, Zsigmond: Philobiblon Transilvan. Cu o introducere de prof. dr. Virgil Cădea. București, 1977. Editura Kriterion. 511 l.

Jakó Zsigmond kolozsvári történettudós évtizedek óta nagy szakértelemmel, példamutató módszerességgel és töretlen lelkesedéssel kutatja Erdély művelődéstörténetét. Kutatásai több vonatkozásban túlmutatnak az erdélyi magyar nemzetiség történetén. Összetett eredményei a román régiség kutatói számára is igen hasznosak, és eleget tesznek a korszerű, összehasonlító történeti-művelődéstörténeti vizsgálatok követelményeinek.

Jakó tanulmányainak magyar nyelvű gyűjteményét (*Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976. Kriterion) ezért örvendetes és dicséretes módon gyorsan követte a román kutatók és olvasók számára megjelentetett *Philobiblon Transilvan*. A kötetet kitevő 11 írás a könyvkultúra témakörében érdekes magyar–román kapcsolatokra, kölcsönhatásokra mutat rá. Ezek közül mindössze három jelent meg eddig román nyelvű szaklapokban. (*Az 1544. évi román katekizmus nyomában, A balázsszalvi nyomda kezdetei, A Cipariu-könyvtár kialakulása és története*, melynek egyes részletei voltak eddig olvashatók románul). A most először románul napvilágot látott többi nyolc dolgozat egyfelől az erdélyi nyomdatörténet új forrásainak felfedezésével, illetve az eddig ismert dokumentumok újszerű és átgondolt elemzésével vezet új eredményekhez (*Szeben latin betűs könyvnyomtatása a XVI. században, Erdélyi féniks*). A többi tanulmány pedig a könyv- és könyvtártörténet köré csoportosítható (*Várad helye középkori könyvtártörténetünkben, Erdély és a Corvina, A nagyenyedi*

Bethlen Kollégium könyvtárának kezdeti és első korszaka (1622–1658), Köleséri Sámuel havasalföldi bibliofil és tudományos kapcsolatai, A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története, Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben). A tanulmányok fordítói: Livia Bacăru és Kiss András pontos és lelkiismeretes munkát végeztek. A kötetet lezáró igen hasznos névmutató lexikont Luminița Stoichițescu állította össze.

A könyvhöz dr. Virgil Cădea professzor írt bevezetőt, amely magyarul *A Hét* című lapban olvasható (1976. dec. 17. 51. sz. 9. l.). Ebben a magyar és román nemzet hagyományában megfigyelhető párhuzamos és egységes jelenségeket a következőképpen magyarázza: „Mindezek nem véletlenszerű egybeesések olyan, egyébként különálló kultúrák között, amelyek az egymástól eltérő nyelvi, vallási, ideológiai és politikai beállítottság okán más-más úton fejlődtek. A sajátosságok objektív figyelembevételével fény derül arra, hogy a társadalmi osztályokra és rétegekre való tagolás, amely jellemző a Kelet-Európában olyan sokáig eltartó középkorra, a nemesség és egyház monopóliuma a művelődési életben, a kedvezőtlen körülmények, amelyek az Erdélyt körülvevő s az itt élő közösségekre politikai nyomást gyakorló nagy birodalmaknak tulajdoníthatók, a szükségszerű fejlődés, amely igényelte a nép nyelvén írott művekkel való tanítást, a felvilágosítást — mind olyan tényezők, amelyeknek óhatatlanul egybevethető eredményekhez kellett vezetniük.” A kölcsönhatások a két kultúra európaizálódása szempontjából is fontosak. A Köleséri Sámuelról szóló tanulmány világosan bemutatja pl., hogyan közvetítette Köleséri a legmodernebb nyugat-európai áramlatokat Havasalföldre.

A tanulmányok tartalmi megállapításainak összefoglalásától most eltekintünk, mivel azok magyar nyelvű változataival a *Magyar Könyvszemle* már foglalkozott (1977. 397–398). Csupán azokra a módszertani tanulságokra szeretnénk rámutatni, amelyek Jakó kutatásai nyomán a román és magyar tudománytörténészek számára különösen fontosak. A tanulmányok mindegyike figyelmeztet az erdélyi, román és százsz dokumentumok feltárásának és komplex történeti szempontú elemzésének fontosságára. Hogy csak egyetlen példát említsék, Bánffi Dénes 1752 decemberében készített könyvjegyzékében bukkant rá Jakó Zsigmond az 1544. évi „rejtélyes” román katekizmusra, amelynek XVIII. századi meglétét ez alapján teljes biztonsággal állíthatjuk. A román dokumentumok értő feltárása hasonló módon lehet tudománytörténeti kiindulás az erdélyi kapcsolatok

szempontjából. Pl. Cipariu iratanyaga és levelezése az első 1848 előtti és meglehetősen épségben fennmaradt román tudományos könyvtárnak a formálódását mutatja, és rögzíti Cipariu egyedi könyvvásárlásait is. Végül, a források kölcsönös felhasználásának a szükségessége mellett, Jakó írásai tanulságosak abból a szempontból is, hogy figyelmeztetnek a könyvtártörténeti kutatások rendkívüli fontosságára a mai kultúra és népművelés szempontjából is. Románia viszonylatában is meg kell történnie az ország könyvöröksége értékfeltárásának a múlt igazabb megismerése érdekében, és ez nem valósulhat meg másképpen, csak a magyar, román és szász nemzetiség régi könyveinek módszeres feldolgozásával. Az egyes könyvtárak „az illető nemzetiségek művelődésének eredményeként jöttek ugyan létre, de ma az egész ország tudományosságának kell őket használnia” — figyelmeztet a *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben* c. tanulmány.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Jakó Zsigmond román nyelven megjelent kötete mind tartalmában, mind pedig módszerében úttörő módon, új perspektívákat nyit a román kultúrtörténelem előtt, igazolva, hogy a nemzeti önmegismerés csakis az együttélő népek közös hagyományainak „ébredésével” lehet igazán eredményes.

VÁSÁRHELYI JUDIT

Wehli Tünde: Az admonti biblia. (Wien, ÖNB Cod. s. n. 2701—2). Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó, 112 l., 67 t. (Művészettörténeti füzetek 11.)

Az Enns folyó jobb partján, Stájerországban fekvő Admont nevét viseli az a kétkötetes óriásfolió nagyságú, gazdagon festett Biblia, melyet egykor a Gebhard salzburgi érsek által 1074-ben Szent Balázs tiszteletére alapított bencés monostorban őriztek. A monostor maga a gregoriánus reform, a cluny szellem híve volt. Ezt a szakirodalomban több néven ismert kódexet tízre ki megfelelő előtanulmányok után alapos vizsgálódás tárgyává Wehli Tünde most kiadott kismonográfiájában. Neveztek ezt Gutkeled bibliának, a csatári bencés apátság kegyurairól; Gebhard bibliának, mintha Admont alapítója ajándékozta volna; csatári bibliának, ahol egy ideig hazánkban őrizték. A kódex eddig a leghosszabb időt Admontban töltötte, 1937-ben került vétel útján a bécsi nemzeti könyvtárba. Néhány lapját nemrég fedezték fel, ill. azonosították a párizsi École des Beaux-Arts-ban levő töredékekkel.

A művészettörténész Wehli Tünde elsőként a kutatás állását vázolja fel. Először a külföldi, elsősorban osztrák kutatás eredményeit foglalja össze, majd a hazaiakat. „A kódex stílárius alapon a salzburgi Szent Péter bencés apátságban működő scriptorium egyik legkiválóbb, a 12. század második negyedéből származó emléke” — írja (10. lap).

Az eddigi hazai szerzők megállapításai-val szemben szilárdan vallja, hogy nem bajor munka, nem tartható a csatári vagy a pécsi műhelyben létrejött műremeknek stb.

A kódex történetét egészen röviden tárgyalja. Véleménye szerint a biblia elkészülését követően közvetlenül vagy nem sokkal ezután Salzburgból kerülhetett Magyarországra. Hihetőnek véli, bár semmi biztos adata nincs erre, hogy a salzburgi érsekség ajándékként kerülhetett valamelyik magyar királyhoz, tőle pedig a Gutkeledekhez, de az is elképzelhető, hogy Admonton keresztül jutott hazánkba, amikor az ott nevelkedő Zsófia, Vak Béla leánya, hazahozatalára fivére, II. Géza csapatot küldött Admontba és Zsófia helyett a bibliával tértek vissza. A kódex csatári birtoklását a 12. század közepétől kezdve egy évszázadon át a bibliahá bejegyzett okmányok igazolják, az utolsó e sorban a Farkas vassvári zsidónál történő elzalogosítás tényét rögzítő feljegyzés, nem tudjuk azonban, hogy az ő kezén hová tűnt el, talán az admonti kolostornak adta el. A 15. század óta biztosan Admont az őrzőhelye.

Bővebben foglalkozik a kódex *festményeinek stílusával*. A főmester kezevonásán kívül még öt kéz munkáját tételezi fel, a vezető mesteren kívül hárman segédkeztek a képek festésében, és további két kéz készítette az iniciálékat (17. lap). Az ottónikus és a középbizánc képépítés egyaránt felismerhető, valamint más hatások is, az illusztrációkban.

A festéstechnikát és a színeket is röviden elemzi a kismonográfia. Először természetesen a kódex szövege készült el, azután követte az illusztrálás.

Részletesen vizsgálja a kódex ikonográfiai programját és annak gyökereit, keletit és nyugatit egyaránt.

Keletkezésének korát taglalva I. Konrád salzburgi érsek (1107—1147) kormányzásának második felét állapítja meg, aki a gregoriánus reform híve volt, s mint ilyennek menekülnie kellett székelyéről. Eközben ismerkedhetett meg az itáliai eredetű óriásbibliákkal, mint a gregoriánus reform lecsapódásával, s hozhatott magával mintapéldányt Salzburgba. Keletkezésének körülményeit kapcsolatba hozza az ószövetégi istenbirodalom visszaillesztésére törekvő egyházi szemlélettel.

A kötetet hasznosan egészíti ki a bőséges jegyzetanyag, függelékként a biblia ábrázolásainak jegyzéke és a kódex leírása, valamint a rendkívül nagy tájékozottságról tanúskodó kódexmutató. A külföldi olvasót segíti az alapos német nyelvű összefoglalás (99–110. lap). A 67 fekete-fehér foto az elmondottak megértéséhez ad segítséget, kár, hogy néhány nem színes közülük.

A szerző kutatásait e kötetrel nem tekinti lezártnak, csupán kísérletnek a román kori könyvfestészet egy emléke alapos bemutatására. Ez, nyugodtan mondhatjuk, sikerült neki. Munkájának további célját jelenleg más megoldatlan problémák vizsgálataiban, a 11–12. századi nyugati illusztrált bibli ciklusok felkutatásában, meghatározásában látja (8. lap). A művészettörténeti továbbkutatás mellett érdemes lenne még a kódex textológiai (Vulgata-kódexcsalád) és paleográfiai vizsgálatát is elmélyíteniük az erre hivatott szakembereknek. Ehhez kitűnő alapot nyújt ez a kismonográfia, mely nemcsak összefoglalja az eddigi eredményeket, hanem számos helyen továbbviszi, teljesebbé teszi, kiegészíti azokat.

KOVÁCH ZOLTÁN

Tótfalusi Kis Miklós halotti kártája. TOLNAI Gábor és HAIMAN György tanulmányával. Bp. 1978. 109 l. Akadémiai Kiadó.

A halotti kárta egyleveles alkalmi nyomtatvány, mely Magyarországon a XVII. század második felében terjedt el, és a XVIII. században élte fénykorát. Legrégibb magyarországi példánya 1673-ból való. Több emlékünk van a XIX. századi kártákból is.

A fenti kiadványnak tulajdonképpen melléklete a kárta egyetlen példányának hasonmáskiadása. Eredetije a kolozsvári Farkas utcai református templomban léckeretbe foglalva, üveggel védve a papi székek felett van elhelyezve. Bár az eredeti példányt a múlt század végén vászonra ragasztották, mai állapotában eléggé rongált, egyik verse a kezdő sor kivételével olvashatatlan, egyik szélét, bizonyára a múlt század végi bekeretezőskor, levágták. A kiadvány mellékletének papírméretét helyreállították, így a nyomtatvány eredeti méretű hasonmás.

Tiszta tanulmányozható tehát a kárta tipográfiai építkezésmódja, a reneszánsz díszes keretbe foglalt keskenyebb díszekkel kisebb kazettákra osztott mezők, bennük a bevezető életrajzi szöveg (titulus) és 30 latin nyelvű emlékvers; a szedés helyesírása, címbetűinek, különösen antikva és kurzív típusainak változata, a tördelés, a

nyomdai díszek sokfélesége. Mint általában a nagyméretű kártákat, Tótfalusi Miklós halotti kártáját is több részletben nyomtatták, az íveket a könyvkötő ragasztotta össze.

Minderről Haiman György ír a kötetben másodikként közölt kitűnő tanulmányában, ahol felhívja a figyelmet a kártáknak mint alkalmi nyomtatványoknak művelődéstörténeti és nyomdászattörténeti jelentőségére, és rövid történet áttekintést ad az alkalmi nyomtatványoknak erről a típusáról.

Maga a kötet ugyanis három fejezetből áll. Az elsöben Tolnai Gábor írt Tótfalusi Miklósról és halotti kártájáról. Tolnai Gábornak ismerjük már Tótfalusiról készült magvas írásait. Jakó Zsigmond néhány évvel ezelőtt szintén foglalkozott életpályájával, mikor *Erdélyi Féniks* címmel kiadta (Bukarest 1974.) Tótfalusi műveit, levelezését s a vele kapcsolatos irományokat. A nagyszerű kiadvány a halotti kárta bevezető titulusának és a kártaversek közül tizenkettőnek a fordítását is tartalmazza. Éppen ezért Tolnai itt roppant önruralommal csak nagyon tömören szól Tótfalusiról. Elfogadja Jakó elemzését, hogy a jobbágy-származású könyvnyomató, az új művelődéspolitikáért harcoló író ellen indított támadásoknak, hajsának társadalmi oka volt, osztályellentét közte és ellenfelei között. Írásában elsősorban az irodalomtörténeti szempontból érdektelen, művészi szempontból alig értékelhető halotti kártát elemzi. Meggyőzőnek látszik bizonygatása, hogy a prózai titulus összeállítója ugyanaz a Csepregi Turkovics Mihály, aki az első kártaverset írta. Az emlékversek elemzéséből igyekszik mindazt kihámozni, ami belőlük a műveltség magyar úttörőjének életútjáról és tragédiájáról megsejthető. Bár a kártaverseket helyesen az egykorú iskolai oktatás latin verselési gyakorlatának, „verstákolmányok”-nak tartja, melyeknek legfeljebb az egykorú viszonyokba való betekintés miatt van némi jelentőségük, az emlékverseket következetesen és ismételtén *búcsúztató versekként* emlegeti. A kártavers és a búcsúztató vers azonban két egymástól nagyon különböző műfaj. Azzal, hogy ezeket az emlékverseket a halotti költészet legfontosabb műfajába sorozta, alaposan megemelte ezeknek a versikéknek rangját.

Ez a „megemelés”, véleményünk szerint, az egész kiadványra jellemző. Ilyen „verstákolmányoknak” magyarra fordításában filológiai hűségre kellett volna törekedni; iskolai latin verselési gyakorlatokat felesleges volt műfordításban adni, mert ez azzal a következménnyel járt: költészetté emelték azokat a verselményeket, melyek pedig

Tolnai Gábor minősítése szerint is esztétikailag nem értékelhetők. A latin eredeti hangulatát, sokkal jobban vissza lehetett volna adni filológiailag jó prózai fordításban. „Írói-költői eszközökkel” (vö. a 7. l. jegyzetével!) ezt nem sikerült nyújtani a kiadványban. Metrikailag igen, de a mondanivaló hűségét és XVII. századi hangulatát tekintve távolról sem! A „dolgok kelleme”, „báj a szíromról”, „vészeli föld”, „múlt gyönyörét”, „nem hamuhodsz sohasem” nem a XVII. század, hanem a nyelvújítás korának a hangulatát kelti fel az olvasóban. Nyilvánvaló, hogy a metrum miatt, nem volt megvalósítható a filológiai-lag hű fordítás. De nem helyeselhető a félrevezető vagy téves fordítás sem. Nem egyszerű dolog a „betegség enyhítő szereim” a *halált érteni; félrevezet a „bizonyos fény”* a *biztos fény* helyett; „quanto squalore laborent”-nek a „népem mennyire küzd itt” pontatlan fordítása, hiszen a *squalor* a. m. *elhagyatottság*; hasonlóképpen: „inimica salutis debilitat fractae vires iniuria mentis” = Jogtalan érv morzsolta törékeny lelkem erőt, aholis *ellenséges érzületű igazságtalanságról* van szó. Ezeket Vizaknai Bereck György inkább *sietve készítette*, mint „rögtönözte”. (48–49. l.) Tolnai Gábor talán kissé túlságos szigorú mércét használva, csupán Vizaknai Bereck György szerzeményét tartja „latin eredetijében is műalkotásnak”. Akad a többi között is lélekből fakadó szép emlékvers, de nem annyi, mint amennyit a fordítók nagy erőfeszítések révén tettek, vagy legalábbis igyekeztek ilyenné tenni. Megérdemelték-e ezek az alkalmi versikék a műfordításba befektetett ennyi energiát? Főképpen, hogy ezzel egy kissé meghamisították a valóságot? Persze, minden nehézségen így sem lettek úrrá. Pl. lehetetlen volt az 54. lap latinját magyarra fordítani úgy, hogy a kezdő- és befejezősorok meg a sorközépek betűi is visszadják a DEO ET PATRIAE értelmet. A magyar sorok első betűi ISTEN ÉS HAZA értelmet adnak ugyan, de csak a magyar fordítást látva az ember, alig-alig érti meg, mit akart mondani a versíró.

A megadott keretben nem foglalkozhatunk itt még több más versfordítás értelmezés szempontjából kifogásolható megoldásával. Csak megemlítjük mégis, hogy a prózai részekben is akadnak megjegyezni valók. A *contrascriba* „ellenjegyző” fordítás helyett jobban hangzik az *ellenőr*, „az isteni ige szolgája” helyett — *Isten igéjének szolgája*. A *titulus* szövegében a „*humanioribus literis*” = „emberségesebb tudományokkal” helyett nem lett volna jobb *humántudományokat*, a „*magis atque magis*” — „fokozatosan” helyett *egyre inkább*, az „*anni aerae vulgaris*” = „a szokott idő-

számítás szerinti” helyett *időszámításunk közönséges évében-t* írni? (Itt a vulgaris valószínűleg az *ecclesiasticus*-szal van szembeállítva.)

De legyen elég a kiadvány harmadik fejezetében latinul és magyarul egymás mellett olvasható kártaszövegről ennyi. Ha költészeti értéke nem is nagy, az érdekes kiadói vállalkozásnak művelődéstörténeti, nyomdászattörténeti szempontból hálával tartozunk.

VARGA IMRE

Székesfehérvári schematismus. 1977.

A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben, alapításának 200. esztendejében. Szekeresztette az Egyházmegyei Történeti Munkaközösség. Székesfehérvár, 1977. Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság. 302 l.

Gazdag művelődéstörténeti tartalom, izléses, szép tipográfiai kiállítás jellemzi a jubileumi névtárat. A könyvtártörténet kutatóit érdekelni fogja a püspöki és egyházmegyei levéltár, valamint a püspöki könyvtár múltját és jelenét bemutató két fejezet, mely Sulyok János munkája.

A levéltárra vonatkozó, tömörségében is sokatmondó első fejezetből kiderül, hogy az egyházmegyére vonatkozó és a püspöki igazgatással kapcsolatos iratok rendszeressé váló ügykezelési gyakorlatát Aigner Károly levéltáros dolgozta ki 1816-ban, míg a források csoportosításának máig érvényes irányelveit Shvoy Lajos püspök idejében Kuthy István levéltáros rendezte 1933–1935 között. Az ekkor végrehajtott nagyszabású átrendezés jelentősen gazdagította a gyűjteményt: átkerült ide az eddig külön kezelt püspöki gazdasági levéltár, valamint a kiváltságos prépostság levéltárának anyaga is. Az itt őrzött iratmennyiség ez idő szerint 317 polefolyóméter. A hatalmas forrásanyag fondjegyzékét a közelmúltban készítette el Sulyok János levéltáros, így az egyébként is mintaszépen kezelt gyűjtemény minden szempontból ki tudja elégíteni a tudományos kutatás által támasztott legkülönbözőbb igényeket. Nem véletlen tehát, hogy a püspöki és egyházmegyei levéltárat a Művelődésügyi Minisztérium 1970-ben, a levéltári törvény értelmében, szaklevéltárrá minősítette.

Az aránytalanul szűkre szabott második fejezetben Sulyok János hasonló alapossgággal mutatja be a püspöki könyvtárat. Ez a szűkmarkúság — mely nyilvánvalóan a kötet koncepciójából fakad — már csak azért is sajnálatos, mert mint bevezetőjében Sulyok rámutat: a püspöki könyvtár volta-

képpen Székesfehérvár legrégebb élő könyvtára. A kezdetek visszanyúlnak még a XVIII. század utolsó harmadáig, mikor is Sélyei Nagy Ignác püspök 1264 kötetet magában foglaló bibliotékája megvetette a püspöki könyvtár alapját. Azóta tudós egyházfők egész sora — pl. Pauer János, Steiner Fülöp, Várossy Gyula és Shvoy Lajos — gyarapította (vö. pag. 113—143. passim). 1935—1936-ban a könyvtár éppoly gyökeres átrendezésen esett át, mint annak előtte (1933—1935) a levéltár, s ekkor került sor tizenegy különgyűjtemény kialakítására is. Ezek a következők: 1. Ősnyomtatványok; 2. Antikvák; 3. Régi magyar könyvek; 4. Manuscripta; 5. Egyházmegyei írók; 6. Segédkönyvtár; 7. Kézikönyvtár; 8. Folyóirattár; 9. Névtárak, évkönyvek; 10. Térképtár; 11. Fényképtár. Ma már 40 000 kötet fölött van az állomány. Mivel a könyvtár egész anyaga katalogizálva van, használhatóság szempontjából méltó párja a példás rendben, nagy hozzáértéssel kezelt levéltárnak.

Ha arra gondolunk, hogy a magyar könyvtártörténet megírásra vár, és nem utolsósorban épp a szükséges előtanulmányok hiánya miatt, akkor befejezésül érdemes azt is megjegyezni, hogy Sulyok Jánosnak, a könyv- és levéltár tudós igazgatójának kéziratban készen áll *A székesfehérvári Püspöki Könyvtár története* c. forrásértékű munkája, melyből a fent ismertetett kivonatolts fejezetek is készültek.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Magyar—szovjet politikai plakátok 1917—1977. Összeállította és bevezette HORVÁTH György, szerkesztette KELEMEN Ferencé. Bp. 1977. Kossuth Kiadó. 13 l. 40 t.

A Kossuth Kiadó már két nagyszerű albumban mutatta be a Tanácsköztársaság és a felszabadulást követő évek politikai plakátjait, melyek nemcsak a magyar nyomdászati és művészettörténet fontos dokumentumai, de nagyon sokat elmondanak az utókornak arról a feszült levegőjű korról is, melyben keletkeztek.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60-ik évfordulója alkalmából a Kiadó új kiadványt tett közzé, mely az 1917 óta megjelent magyar és szovjet politikai plakátok legkiválóbbjaiból mutat be 20—20 alkotást. Az összeállítók igyekeztek minél kevesebbet kockáztatni. Az 1948 előtti magyar plakátokból csupa olyan szerepel a válogatásban, amely már az előző két albumban is megjelent. Ezek is a legismertebbek, legtöbbet reprodukáltak közé tar-

toznak; Bíró: „Köztársaságot”, „Május 1””; Berény: „Fegyverbe! Fegyverbe”; Uitz: „Vörös katonák előre”; Konecni: „A kenyér itt kezdődik”, „És mégis lesz kenyér” stb. Ezeket Filo (Mihályfi Ernőné Fischer Ilona) „Nem”-je követi (kiváló alkotás, de nem az egyetlen jelentős politikai plakát az 1948 és 1967 közötti két évtizedben, márpedig a gyűjtemény csak ezt közli). Konecni két 1968-as alkotása, Só-Ky (Sós Éva és Kemény László) 1967-es görög szolidaritási plakátja, Sinka Mátyásnak az 1972-es április 4-ét köszöntő műve következik, végül Fekete György 1976. november 7-re készített remek úrrakétás falragasza zárja le a sort.

A magyar politikai plakátművészet sokkal több jó művet hozott létre, semhogy húsz hasonmástól bármiféle teljességet lehetne számon kérni, de annyit azért szeretnének megjegyezni, hogy a ma már közismertnek számító alkotások mellett vannak még rejtett értékek, amiket szintén érdemes lenne felfedezni és bemutatni.

Az album további 20 reprodukciója a szovjet politikai plakátművészet 60 évéből ad válogatást. A hasonmások láttán meg-elevenedik az elmúlt 70 év szovjet története. Ez az a műfaj, hol a nehéz, zaklatott háborús idők különösen inspirálják az alkotókat. Ezért van, hogy a polgárháború és a második világháború korának plakátjai bizonyulnak a legérdekesebbeknek. Persze a békésebb korokban is születtek magas színvonalú alkotások, mint például A. Sztrahov 1924-es Lenin emléklakátja, V. Szurjanyinov 1937-es Néphadsereg plakátja, vagy V. Ivanov, V. Kalenszkij, M. Lukijanov 1945 utáni művei.

Miközben melegen üdvözljük a Kossuth Kiadó új kiadványát, hozzá kell fűznünk, hogy nagyon örülnénk hasonló válogatásnak az elmúlt idők kereskedelmi és kulturális plakátjaiból is. Végezetül pedig: igen hasznos lenne egy átfogó munka a teljes magyar plakátművészet történetéről.

INDALI GYÖRGY

Л. Е. ТАТАРИНОВА: История русской литературы и журналистики первой половины XVIII. века. Издательство московского университета. 1974.

L. E. Tatarinova „A XVIII. század első fele orosz irodalmának és zszurnalisztikájának története” megírásakor didaktikus célt tűzött ki maga elé: egyetemi tankönyvnek szánt művében általános képet kíván adni az egyetemek újságírói szakán tanuló hallgatók részére a XVIII. század első fele

orosz irodalmának és zsurnalisztikájának jellegéről, fejlődési tendenciáiról, kimagaslóbb egyénéiségeiről, ez utóbbiak művészi törekvéseiről, valamint az irodalomtörténeti folyamatban elfoglalt helyükről.

Az orosz irodalom és zsurnalisztika történetének ezt a periódusát más tankönyvszerzők is feldolgozták (l. az orosz irodalomtörténetből G. A. Gukovszkij, D. D. Blagoj tankönyveit; az orosz zsurnalisztika történetéből P. N. Berkov, A. V. Zapadov tankönyveit). L. E. Tatarinova egyetemi tankönyve abban különbözik a többi, öt megelőzőtől, hogy az irodalmat és az újságírást egyazon folyamat két megjelenési formájaként tárgyalja, tehát az irodalmi folyamat egységén belül vizsgálja azokat, miközben feltárja fejlődési sajátosságait a XVIII. század történelmi viszonyai között.

A szerző különös figyelmet fordít a XVIII. századi írók művészetében a publicisztika helyének és jelentőségének elemzésére, a publicisztika és a zsurnalisztika szerepének a meghatározására a közvélemény alakulásában, a demokratikus közhangulat növekedésében.

L. E. Tatarinova a XVIII. század első felének orosz irodalmát és sajtóját két fejezetben tárgyalja: 1. A XVIII. század első évtizedeinek irodalma; 2. A XVIII. század 30–50-es éveinek irodalma és zsurnalisztikája. A szerző a fejezetek végén részletes irodalmi jegyzéket közöl.

RÓKA JOLÁN

Л. В. Петров: Массовая коммуникация и искусство. Ленинград, 1976.

L. V. Petrov a Leningrádi Színház-, Zene- és Filmművészeti Főiskola filozófia tanszékének tanszékvezetője a tömegkommunikáció filozófiai problémáinak egyik legaktívabb és igen eredményes szovjet kutatója. „A tömegkommunikáció és a művészet” című munkája doktori értekezésének átdolgozott változata.

L. V. Petrov művében a tömegkommunikáció elméleti megalapozására vállalkozott filozófiai aspektusból.

A szerző ajánlásában a következőképpen szól a tömegkommunikáció tanulmányozásának szükségességéről: „A társadalmi gyakorlat fejlődése szükségszerűen megköveteli, hogy az ideológiai szféra valamennyi dolgozója elsajátítsa a tömegkommunikációs folyamatra vonatkozó specializált ismereteket. A művészet, az irodalom és az oktatás képviselője bármely területen dolgozzék is, elkerülhetetlenül bekapcsolódik a tömegkommunikációs folyamatok áramkörébe. Ha az ideológiai front dolgozója

nem ismeri a tömegkommunikációs eszközök funkcionálásának törvényszerűségeit a mai világban, akkor éppoly tehetetlen, mint az a mérnök, aki nem ismeri a gépek és mechanizmusok elméletét, az anyag ellenállásának elméletét . . .

A tömegkommunikációs tevékenységnek világosan kifejezett osztályjellege van. Ezért a tömegkommunikáció funkcionálása alaptörvényeinek ismerete és elsajátítása a fiatalok politikai, ideológiai és esztétikai nevelésének kötelező és szükségszerű eleme.”

L. V. Petrov igen informatív, jó stílusban megírt művel gazdagította a tömegkommunikációs szakirodalmat. Munkája széles dia-pazonú: foglalkozik a tömegkommunikáció elméleti alapjaival, genezisével, elméleti kutatásainak eredményeivel (ismerteti a marxizmus–leninizmus klasszikusainak a tömegkommunikációról vallott nézeteit, a modern burzsoá tömegkommunikációs elméleteket), valamint a művészettel való kapcsolatát. Hézagpótló mű lévén, hasznosnak tűnik magyarrá való lefordítása.

RÓKA JOLÁN

Bieńkowska, Barbara: Staropolski świat ksiązek. Wrocław, 1976. Ossolineum, 260.

A *Książki o książce* c. lengyel tudomány-népszerűsítő sorozat kötetei a könyv megszületésétől a jelenkorig vezető évszázadok, virágzó és viharos idők történetén keresztül kalauzolják a kultúrhistoria iránt érdeklődő olvasót. A könyvnyomatásról, a könyv kultúrtörténeti funkciójáról, a könyvkiadás és a társadalom viszonyáról, a könyvtárak létrejöttéről és a nemzeti művelődés összefüggéseiről, a könyv és az olvasó kapcsolatáról, egyszóval, a könyv életéről, múltjáról és jelenéről tájékozódhatunk a szakszerűen szerkesztett wrocław-i sorozat köteteiben. A szerkesztőség tagjai: A. Kawecka-Gryczowa, B. Kocowski, J. Trzynałowski.

A sorozat tematikáját változatossá teszi a lengyel és az egyetemes könyvtörténeti vonatkozású témák, mint például „a középkori és reneszánsz görög könyv” vagy „a könyv az iszlám világában”, továbbá „a lengyel könyv nagykövete Párizsban, Władysław Mickiewicz” témájú kötet. Olvashatunk bennük „a középkori fametszetű könyvek”-ről, s „a jelenkori művészi könyvillusztrációk”-ról, régi jeles „könyv-árusokról, könyvnyomatókról és kiadókról”, királyi udvari könyvügyekről „Przypadki Jej Królewskiej Mości Książki” és mai művelődési kérdésekről, „a könyv-

tár és jelen világunk” témaköréről. Külön kötetben dolgozták fel az „Ofycyna ossolińska” második világháború előtti, 1920–1939 közti működését. A könyvkultúra régebbi korszakai és modern fejezetei bontakoznak ki „a könyvek a könyvről” sorozat eddig megjelent kötetéből.

A könyvek régi lengyel világával foglalkozó mű szerzője a mai ember szemével tekint vissza a művelődéstörténet kéziratok korszakára, illetve a könyvnyomtatás utáni periódusaira. Statisztikai adatokkal is érzékelteti a kéziratok gyűjtemények, a ritka régi nyomtatványok megmaradt állagának felbecsülhetetlen értékét; a levéltári és könyvtári állományok impozáns méreteivel is igyekszik alátámasztani elvi jelentőségű megállapításait. A könyvritkaságok, polonikák, ősnymtatványok, unicumok nemcsak a régmúlt becses emlékei, hanem a népek múltjának dokumentumai. A változó világot tükröző írások, a könyvek formájában megörökített történelmi események, folyamatok az emberiség múltját kötik össze modern világunkkal, a mai ember történeti tudatával. A könyv és az ember viszonya a lengyelországi társadalmi rétegződésen belül differenciált, s a történelmi változások következtében módosul. Tartalmi szemszögből lényeges változásoknak lehetünk tanúi a középkor, a humanizmus, és a reneszánsz, a barokk korszakban, különösen a könyvnek a társadalmi haladásban játszott szerepét kidomborító lengyel felvilágosodás korában. A könyvnek a világnézeti küzdelemben betöltött funkciója megmutatkozik a nemzeti jelleg és társadalmi tudat formálásában, ugyanakkor összekötő kapocs a nemzeti és egyetemes kultúra láncolatában.

B. Bienkowska minderről a kódexírástól az első nyilvános könyvtár megnyitásáig, a varsói Biblioteka Załuskich (1747) alapításáig tartó történelmi út vázolásával igyekszik összefoglaló képet adni. J. A. Załuski nevezetes fölhívása, a *Programma litterarium* (1732) vetette meg alapját az új szellemű könyvtárszervező munkának. Hagyományai viszonyulnak a kollégiumi, kolostori, iskolai és magánkönyvtári gyűjtemények létrehozásával és fejlesztésével kapcsolatos évszázados tevékenységre. A magyarországi művelődéssel is összefüggő intézmények közül elsősorban említhető: az Akademia Krakowska s a Collegium Maius régi veretű könyvtára, a toruni gimnázium könyvtárának egykori leírása („Descriptio Bibliothecae Scholae Thorunensis”, anno Domini 1594 executae) s a gdański gimnázium korabeli rézmetszetben megörökített hatalmas boltíves könyvtár-csarnoka, amelyről méltán úgy értekeztek, mint a „könyvek fellegvárá”-ról („De lib-

rorum arcis quas vocamus bibliothecas”, 1650). A könyv használatának és a könyvtár szervezésének viszonylatában korszakváltozást jelez a Stanisław Konarski által kidolgozott elvek alapján felállított varsói Biblioteka Szkoly Ryerskiej (1767–1794) működése a felvilágosodás évtizedeiben. A lengyelországi társadalmi, nemzeti s művelődési viszonyok időszerű problémáival összefűződve kap helyet Ignacy Krasiecki, *Pan Podstoli* c. (1778-tól részletekben) megjelenő regényes elbeszélésében a könyvtári problematika, a regény hősének, Pan Podstolinak saját könyvtáráról adott leírásában. A könyv az anyanyelvi művelődés nélkülözhetetlen eszközévé, a könyvtár a társadalmi haladás és nemzeti művelődés tűzhelyévé vált a Lengyelország végleges felosztását követő nehéz időkben.

A kötet válogatott illusztrációi között olyan ritkaságokkal találkozunk, mint az első ismert lengyel exlibris (1516) Maciej Drzewicki püspök hagyatékából a Biblioteka Jagiellonska grafikai gyűjteményéből; a Biblioteka Załuskich exlibrise és rézkarca a varsói Muzeum Narodowe metszetgyűjteményéből; a könyv barokk szimbolikája A. M. Fredro (*Peristromata regum seu memoriale principis monitorum symbolis expressum, Gdańsk 1660.*) művéből. S a mecénások szimbolikus ábrázolása ismeretlen festőtől, „fiatal mánás könyvvel” Stanisław Tęczyński jellegzetes barokk portréja (1634). Az írói, auktori, tudósi munka jellemzésére két rézmetszet kópíja szolgál, az előbbi M. Bielski (*Kronica wszytkiego Świata, Kraków 1554.*) világtörténetéből, a másik Vergilius Polidorus (*De inventoribus rerum libri tres, Paris 1505.*) munkájából, az író és tudós szerző vasok könyvekkel körülbástyázott alakjának megörökítésével. A negyvenkét képből álló, értékes illusztrációs anyag szervesen hozzátartozik a B. Bienkowska által megrajzolt — az író és olvasó jelenlétével kísért — könyv és könyvtár szakszerűen megírt történelmi tablójához.

HOPP LAJOS

Marx, A.: *Bibliographical Studies and Notes on Rare Books and Manuscripts in the Library of the Jewish Theological Seminary of America.* Edited with an Introduction by M. H. SCHMELZER. New York, 1977. XXI, 591 l.

Alexander Marx (1878–1953) a Jewish Theological Seminary of America professzora és első nagy könyvtárosa volt. Amikor 1903-ban átvette a könyvtárat, alig

volt ott valami. Ma 10 000 kézírata, 30 000 geniza-darabja — közöttük Júda Hallévi és Májmúni saját kezű írásai — s negyedmillió könyve van. Ez oroszlánrészben az ő érdeme.

Folyvást készült arra, hogy megalkosson egy korszerű katalógust. Cédulái megmaradtak, de a munkát nem végezte el. Am az Intézet Értesítőiben (*Register*) 1917/18—1953/54-ig ő maga, 1970/73-ig utódai beszámoltak a könyvtár gyarapodásáról. Kifűnő gondolat volt ezeket a jelentéseket kötetbe gyűjteni, mert képet adnak a ritkaságokról. A *Zeitschrift für Hebräische Bibliographie*ban számos cikke jelent meg az ottani kéziratokról és könyvekről. Bizonyára oka van annak, hogy egy-két cikk — bár érintkezik a könyvtárral — elmaradt (pl. ZfHB. XV. 1911. 26—27.). Ezeket is hozzájuk csatolták, valamint két nagy bibliográfiai dolgozatát. Az egyik Marx saját példánya alapján készült, autográf jegyzeteivel.

A kötetet M. H. Schmelzer professzor, a jelenlegi tudós könyvtáros gondolta el, rendezte sajtó alá, látta el bevezetéssel és illusztrációkkal. Róla azt írja az Intézet feje, G. D. Cohen: „a bibliographer worthy to succeed Professor Marx. His dedication to Jewish culture as developed in the Jewish book and to the continued and measured growth of the Seminary Library will place future generations in his debt.” Marxnak meg ezeket a szép sorokat szenteli: „In the profoundest sense, the bibliographical notes are his autobiography, for he made of the Seminary Library and of the Jewish book his life.”

Mindenki találhat benne magának valót. Magyar vonatkozások is akadnak: Az óbudai hitközség szabályzatai és jegyzőkönyvei 1770—1780; a budai hitközség szabályzatai 1787-ből (365.). Négy magyarországi hitközség jegyzőkönyve a XVIII. sz.-ból (364.). Szófer Mózes pozsonyi rabbi talmudi jegyzetei (56.) és egy 1829-ből való responzuma (319.). A sátoraljaújhelyi bét-din (rabbisági bíróság) döntése 1830-ból (130.).

A zsidó bibliográfia kutatóinak nélkülözhetetlen forrásműve lesz ez a szépen kiállított, fontos mű. A könyvtárak kézikönyvei közt van a helye.

SCHIEBER SÁNDOR

Callmer, Christian: Königin Christina, Ihre Bibliothekare und Ihre Handschriften. Beiträge zur europäischen Bibliotheksgeschichte. Stockholm, 1977. 270 p. Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis XXX.

Kalmár Lajos az *Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* IV. kötetében még csak Wieselgren

1901-ben megjelent munkájára támaszkodhatott Krisztina királynő svédországi könyvtárának ismertetésekor. Az ő tanulmánya előtt Magyarországon pedig 1882-ben jelent meg az utolsó könyv, amelyik a híres királynővel foglalkozik, aki így írt magáról: „Megvetek mindent, ami látszatra hozzátartozik női nememhez.”

Krisztinához részben kegyes volt a sors, mert mint uralkodó megengedhette magának, hogy a XVII. században az „emancipált” nő életét élhesse. Ennek ára viszont az uralkodás terheinek elfogadása volt. Igaz, hogy ettől is megszabadította magát, hogy csak szellemi kedvteléseinek éljen. Ha csak ennyi lett volna az élete, akkor különként emlegetnénk. De Krisztina uralkodását arra használta fel, hogy Stockholmot Európa egyik kulturális központjává tegye, aminek alapja a királynő könyvtára volt.

Krisztina jelentéktelen magánkönyvtárat örökölt. A harmincéves háborúban zsákmányolt könyvtári anyagot apja, Gusztáv Adolf az uppsalai egyetemi Könyvtárnak ajándékozta. Innen szállították azután Stockholmba a tanulni vágyó kis Krisztinának a könyveket mintegy iskolai használatra. Krisztina 1644-től kezdődő uralkodása idején az akkori Európa legkiemelkedőbb tudósait nyerte meg könyvtárosainak. Callmer most megjelent könyvében részletesen feldolgozza a királynő tanulmányait, különös tekintettel későbbi tudományos és könyvgyűjtői érdeklődésére, majd foglalkozik az összes stockholmi könyvtárossal. A kötet negyedik fejezete különösen értékes és érdekes számunkra, a harmincéves háborúban (1631—1648) zsákmányolt kéziratok, könyvek származási helyeit tisztázza. Ezután Krisztina magánkönyvtárának gyarapodási forrásait ismerteti az 1648—1653 közötti időszakban, majd követi Krisztina útját a trónról való lemondástól (1654—1655) a spanyol Németalföldön keresztül Rómába (1655—1689). Az utolsó fejezetben Krisztina könyvtárának utóéletét dolgozza fel: kéziratai, könyvei a Bibliotheca Vaticanában, a stockholmi Királyi Könyvtárban és Európa más könyvtáraiban. Egy fejezetben a királynő magánlevéltárával is foglalkozik.

Számunkra Krisztina könyvtárát a harmincéves háborúban zsákmányolt könyvanyag teszi érdekessé, hiszen a svéddekhez ezen az úton a középkori Magyarország területéről is kerülhettek kódexek, könyvek. Callmer gondosan regisztrálja is a magyar vonatkozásokat könyvében. Olmütz humanista püspöke, Thurzó Szaniszló vetette meg a kremsieri (Kroměříž) palotakönyvtár alapjait. Bár az ő gyűjteményéből nin-

csenek konkrét könyvek, utódának, Johannes Dubraviusnak (Jan Skála Doubravský) Leidenben azonosítható egy kódexe. Olmütznek mindig is voltak magyar kapcsolatai. Az ország három részre szakadása után az esztergomi érsekség területéről többen tanultak Olmützben, onnan pedig néhányan javadalmat is nyertek az akkor Nagyszombatban levő esztergomi káptalanban. Az esztergomi Főszékesegyház kincseit egyszer Olmützbe is menekítették, és a védelemért természetesen illő ajándékot is adott a káptalan. A nikolsburgi (Mikulov) Dietrichstein-könyvtárba valószínűleg vásárlás útján került Dudith András (1533–1589) pécsi püspök könyvtára. Dudith életét Bresslauban (Wrocław) fejezte be, könyvtárának nagysága 4–5 ezer kötet lehetett. Egyik autográf kézírata, amit 1568-ban fejezett be Krakkóban, Ptolomaeus: *Mathematica constructio*-jának másolata a Vatikáni könyvtár Reginenses graeci gyűjteményében található (Reg. gr. 127). Rudolf, aki 1572-től volt magyar király, prágai kincstárában sem elképzelhetetlen magyarországi kódex, bár az ő érdeklődési köre elég körülhatárolt volt. A szerző magyar vonatkozású alaposságának egyik bájjos elírása, amikor Benedetto Menzini firenzei lírikus Buda felszabadításáról írt Canzone-jának kapcsán Budapestet ír.

A harmincéves és a későbbi svéd háborúkban Svédországba került könyvanyagot H. Grotius *De iure belli ac pacis*-ában kifejtett *bellum iustum* alapján jogos tulajdonuknak tekintették a svéd uralkodók. Az ömlesztett könyvanyagból könyvtárat létrehozni azonban csak alapos könyvtárosi munkával lehetett. Krisztina ezért bizta meg udvarának kiemelkedő tudósait a könyvtár felállításával, rendezésével. A stockholmi királyi könyvtárosok közül számunkra Isaac Vossius munkássága a legértékesebb. Ugyanis ő 1650 körül összeállította a királyi könyvtár kézíratainak katalógusát. Ezt a katalógust facsimile kiadásban, jegyzetekkel ellátva 1971-ben tette közzé Callmer (*Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis XI.*). Ez a katalógus azért képvisel különös értéket, mert Krisztina lemondása, a Rómába való költözködés előtt tartalmazza a hadizsákmányként bekerült anyagot is. Vossius készített Krisztina könyvtáráról még egy katalógust, de ezt már a királynő németalföldi tartózkodása idején, 1655-ben. (Jelzete: Vat. Lat. 1871.) A harmadik jegyzéket, amely már a Biblioteca Vaticánában levő anyagot regisztrálja, Montfaucon, a görög paleográfia megalapítója készítette a saját használatára. Ezt a *Studi e testi* 236. köteteként ki is adták 1964-ben, konkordanciajegyzékkel kiegészítve. Mivel Wil-

mart példás katalógusa a Reginenses Latini-ből csak az első 500 kódexet dolgozza fel, Montfaucon-é még mindig nélkülözhetetlen az alapvető tájékozódásban.

Krisztina könyvtárából a minket is érdeklő kódexek a Bibliotheca Vaticanában két gyűjteménybe kerültek, a Reginenses és az Ottoboniani Latini sorozatba. A múlt század közepén B. Dudik a morva tartománygyűlés megbízásából kutatott Rómában; *Iter Romanum* c. kötetében adta közre kutatásainak eredményét. Dudik alapján Nagy Iván a *Történelmi Társ* IV. kötetében közölte a magyar vonatkozású anyagot. Dudik kutatásait Callmer alaposan kiegészítette. Sem Vossius, sem Dudik nem említi a Reg. lat. 682., 728., 787. jelzetű kódexeket. Mindhárom a Rosenberg-könyvtárból került Svédországba. Callmer kutatásai alapján sikerült azonosítani 20 olyan kódexnek a possesorát, amit Dudik nem ismert. Ezek többnyire Olmütz (Uppsalán keresztül), Prága, Bécs könyvtáraiból származnak. Uppsalán keresztül ugyancsak a hadizsákmány anyagból került két kódex Leidenbe (Voss. lat. F 76 Seneca Epistolae., F 88 Vitruvius De architectura), ill. a stockholmi Királyi Könyvtárba. (Kunigl. Bibl. A 213 Augustinus De spiritu et anima, Va 31 Vergilius Opera.) Azt, hogy ebben az anyagban nem alaptalanul tételezzünk fel magyarországi vagy magyar vonatkozású kódexeket, könyveket, Csapodi Csaba és Borsá Gedeon stockholmi kutatásai bizonyították.

Vossius stockholmi katalógusa, Dudik leírásai és Callmer legújabb kutatásai alapján a Montfaucon-féle jegyzék segítségével ki lehet szűrni azokat a kódexeket, amelyek biztosan nem magyarországi eredetűek Krisztina római könyvtárában. Az így megmaradó jelzetlista áttekinthető kódexmennyiséget tartalmaz a Reginenses és Ottoboniani Latini gyűjteményből. Ezek egyenkénti kézbevitelével kétséget kizáróan eldönthető a magyarországi eredet vagy magyar vonatkozás. Rómában alkalmas volt a fentiek közül néhány kódexet megnézni. Ottob. lat. 2115. Johannes Bononiensis Dictamenjében az egyik királyi levélformula: „Rex ungarie Regi romanorum. . .” Ottob. lat. 3287. Pius II. Historia Austriae c. XVI. század végi papírkódexnek német ny. bejegyzése a Habsburg-ház magyarországi trónigényét taglalja. (Zsigmond, Albert.) Reg. lat. 941. Guido de Columna Historia Troiana kódexe a possessor bejegyzés szerint a mai Olsztynból (Lengyelország) származik. (Liber Bibliothecae Varmiensis). Viszont az előzéklapok bejegyzései Dalmáciára, Velencére utalnak. Az első f.-on Velence történetével kapcsolatban említik „cum gentibus Ilpircis

iuxta Traunim hungaros devicit". E három kódex magyar vonatkozásai kétségtelenek. Az Ottob. lat. 1562. jelzetű Ohmützből származó, és a Reg. lat. 1532 jelzetű possessor nélküli kódexek klasszikus auktorokat (Suetonius, Cicero) tartalmaznak, díszítésekkel a firenzei humanista kódexekhez állnak közel. További kutatás feladata e két kódex viszonyát tisztázni a magyarországi humanista könyvtárkultúrához. A magyarországi humanizmushoz kapcsolódik Phillipus Callimachus is, aki Mátyás király udvarában tartózkodott 1484-ben, majd Kázmér lengyel király udvarában fejezte be életét. *Libri tres de rebus gestis in Hungaria contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae Regem* c. műve Reg. lat. 681. jelzettel található Krisztina könyvtárában. Dudik a Nikolsburgból származó kódexek között tartja számon. A 98. f. bejegyzése a Nikolsburgba kerülésre is feleletet ad. 1592. aug. 12-én Bécsben vették egy forintért. Kardos Tibor 1931-ben megjelent *Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról* c. kötetében még nem említi ezt a kéziratot, amelyről nem elképzelhetetlen, hogy Magyarországról került Bécsbe.

Callmer példamutató módon valósította meg könyvének alcímét: adalékok az európai könyvtártörténethez. Munkájával saját könyv- és könyvtártörténetünkhöz is értékes hozzájárulást nyertünk.

KÖRMENDY KINGA

Laucevičius, Edmundas: *XV—XVIII a. knygu įrašimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius, 1976. Mokslas. 125 l. 598 kép. (Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė Biblioteka)

Mostanában egyre többet hallunk a litvánokról. A *Népszabadság* hasábjain 1978 márciusának utolsó napjaiban *Litvániából jelentem* címmel Kékesdi Gyula közölt riportorozatot. A Radnóti Színpadon Justinas Marcinkevičius: *A székesegyház* című verses drámáját 1977-ben mutatták be. Ugyanennek a Marcinkevičiusnak 1973-ban jelent meg magyarul verseskötete az Európánál. Megkapóak a versek, gondolatberezstő, figyelemfelkeltő a dráma. Erthető tehát, ha fokozott érdeklődéssel fogadtuk Edmundas Laucevičius: *XV—XVIII. századi könyvkötések a litván könyvtárakban* című könyvét. (Laucevičiusnak 1967-ben jelent már meg egy kétkötetes monográfiája a XV—XVIII. században Litvániában használt papirosok vízjegyeiről.)

A litván könyvtárak kötéseit feldolgozó mű elején röviden olvashatunk a könyvkötés történetéről, de ez inkább csak bevezetés; a kötéstörténet egy-két kiemelkedő kutatójának munkájára (Schreiber, Loubier, Goldschmidt) támaszkodik. A munka három alapvető részből áll: *Litván könyvkötők* (10—22. l.), *A könyvkötés technikája* (23—34. l.) és *A könyvkötések díszítése* (35—110. l.).

A litván könyvkötőkről szóló részben megtudjuk, hogy a XVII. század közepén dúló háborúk idején elpusztult Vilnius és a többi város levéltára és céhkönyvei, ezért a könyvkötőkre vonatkozó adatok hiányosak és esetlegesek. Laucevičius 130 litván könyvkötő levéltári adatait és nevét közli betűrendben a XVI—XVIII. századból.

A könyvkötés technikájának elemzése során a kötéskészítés módjairól és változásairól olvashatunk. A szerző kiemeli a litván mesterek technikájának sajátosságait. (A 3—13. ábrák illusztrálják ezt a fejezetet.)

A könyvkötések díszítése c. fejezetben a szerző kisebb-nagyobb csoportokba sorolva egyenként elemzi a kötéstáblákat. Először az ötvös kötésekre kerül sor (14—18. ábra), s ennek kapcsán a litván ötvösök tevékenységére. Ezután következnek a gótikus bőrkötések. A XV. század végén, a XVI. elején Litvánia pravoszláv kolostoraiban, a vilnusi metropolita vezetése alatt pedig külön műhelyben folyt még vallási tárgyú könyvek másolása. Az itt másolt könyveket helyben kötötték és eladásra szállították Oroszország különböző helyeire. A SZUTA leningrádi könyvtárában van vagy húsz egyházi, szláv nyelvű szertartáskönyv, amelyek kötéseit a vilnusi pravoszláv egyház kéziratmásoló és könyvkötő műhelyében készítették. Ezek közül a tizenhárom legjellegzetesebbnek változatos rajzát láthatjuk a 74—86. ábrán. Ennél is érdekesebb a 87. ábra, ahol a litván gótikus kötések egyebélyegzőiből összeállított táblázat van. Összefoglalva mutatja a litván gótika elemeit! A reneszánsz szellemében készült kötések adják a könyvben bemutatott képtáblák háromnegyedét; közel négy és fél száz kötés. A szerző igyekszik felderíteni a szomszédos országok mestereinek hatását. A könyvkötészetben a reneszánsz Ny-Európában a XV. század végén kezdett jelentkezni. Litvániában a XVI. elején mutatkoznak először e stílus jegyei, a század második felében pedig itt éri el virágkorát. Mivel a német reneszánsz nagy hatással volt a litvániaira, a szerző a német könyvkötők munkáit bővebben tárgyalja. Laucevičius vitatja, hogy a vilnusi mesterek csupán utánozták a krakkói könyvkötőket. Részletesen foglalkozik a „lengyel reneszánsz”-szal és bizonyítja, hogy a XV. szá-

zad elején néhány litván könyvkötő is működött Krakkóban, sőt többek a krakkóiak közül a vilnusi Grigeris, Morkunas és más litván mestereknél tanultak!

Bár tipográfiailag sajnos nincs különbség a következő cím, Superexlibrises kötések és az előző címek (Ötvös, Gót, Renszánsz kötések) között, a superexlibriszel ellátott könyvek csak egy alcsoportja a reneszánsz kötéseknek. Hasonló a helyzet a további címekkel is: Lemezdíszes, Görgetős, Pergamen és Fehér disznóbőr kötések. Ezek, díszítésük alapján, mind a reneszánsz kötésekhez tartoznak, s a szövegből is ez derül ki. Akár számozással, akár ezeket a címeket más típusú betűvel szedve ezt egyértelművé kellett volna tenni. Első látásra ugyanis meghökkenítő csoportosítás pl. ötvöskötések, reneszánsz kötések, fehér disznóbőr kötések és XVIII. századi kötések. (Vagy stílus, vagy a kötés anyaga, vagy idő szerint csoportosítunk.)

A superexlibrises könyveknél a szerző igyekszik kideríteni a tulajdonost. A lemezdíszes kötések közül hosszabban idézünk azoknál, amelyek díszítő szerszámai valószínűleg a Vilnusi Pénzverdében készültek. Ezek a lemezdíszek Dávidot, a szenteket, a feszületet, Isten bárányát vagy arabeszket ábrázolnak. Körülöttük különböző feliratok, szentenciák, bibliai idézetek stb. olvashatók. Külön alcsoport tárgyalja azokat a görgetős kötések, amelyek görgetőit ugyancsak a Vilnusi Pénzverdében készítették és gyakran a „Frustra vivit qui nemini prodest” feliratot és évszámot viselnek. A pergamen kötések díszítése is reneszánsz stílusú, csak anyaguk miatt kerültek újabb alcsoportba. A pergamen kódex-lapokba kötött könyvtábláknak (pl. 432, 434) viszont nem itt volna a helyük. A fehér disznóbőr kötésekéről szóló részben a szerző sok példát hoz fel arra a hatásra, amelyet a königsbergi könyvkötők gyakoroltak litván kollégáikra. Több kötés, első sorban a portrékkal ellátottak, mint pl. 503, 504, 505, 523, 526, 528, valószínűleg königsbergi, sőt talán eredetileg német lemezdíszek.

Végül újabb fejezet következik, mely a XVII. század második felének és a XVIII. századnak a kötéseit veszi sorra. Ezek lényegében barokk kötések, az ún. legyező-

díszes és csipkedíszes kötésekben mutatnak be néhány példát.

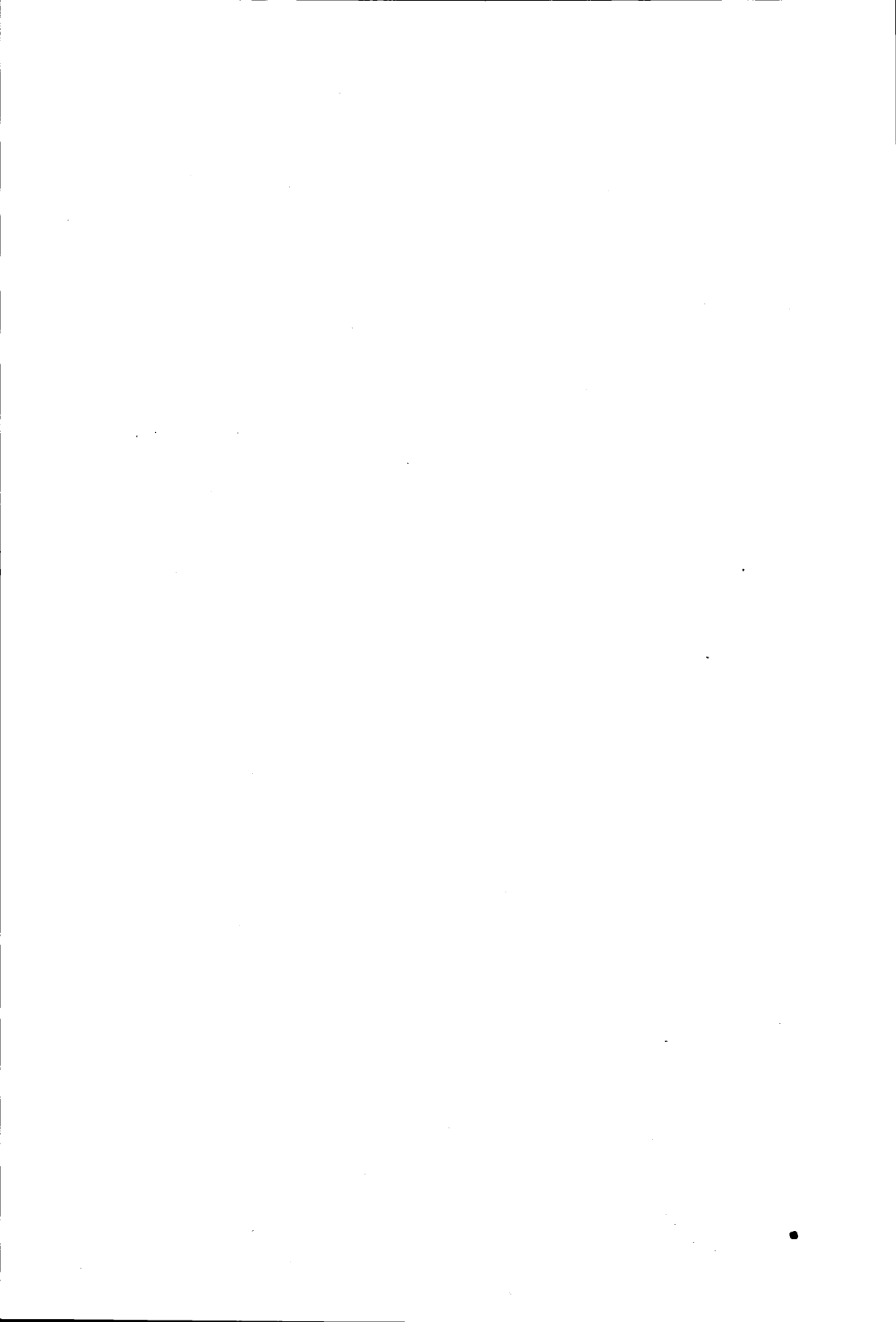
A mű *Könyvtáblák a litván nagyhercegek könyvtáraiban* c. fejezettel zárul. Itt leginkább Zsigmond Agost litván nagyfejedelem (később lengyel király) superexlibrisével díszített kötések láthatunk (573–598. ábra). Nem tartjuk indokoltak, hogy ez külön főfejezetbe került. Ezek a kötések is a reneszánsz stílusjegyeit viselik.

Laucevičius könyve közel 600 ábrával illusztrált. A 125 oldalas litván szöveghez és a téma nemzetközi érdekességéhez képest kevés az alig két oldalnyi orosz, ill. angol összefoglaló. Még ha olyan jó segédlet is áll rendelkezésre, mint Alexander Kurschat négykötetes litván–német szótára, akkor is keserves a szláv nyelvektől annyira eltérő litván nyelvvel a birkózás.

A képek nagyon szépek. Nem színesek és nem is feketék — patinás barnák. S ami a legfontosabb, jól használhatók hasonló, magyarországi könyvtárak régi könyvkötéseinek összehasonlításánál. Az egyesbélyegzők, görgetők, lemezek 1:1 méretűek. A teljes kötet bemutató táblák olykor olykor nagyobbak a szövegben közölt méret szerint az eredetnél. Nem értjük, hogy egy-egy azonos vagy nagyon rokon görgető miért került oly messze egymástól. Pl. a gótindás-rozettás görgető: 43, 54, 181, 284. Ha ezt a gótikus stílusú görgetőt reneszánsz díszítőelemekkel keverve is használták, akkor még a reneszánsz elején tették ezt. A gótikus táblák illusztrálása pedig a 96. ábránál véget ér, tehát a 284. ábra mindenképpen messze esik. A reneszánsz kötéseknel számunkra azok a legérdekesebbek, amelyek elő- és háttáblája két egészen másfajta reneszánsz stílust mutat. Ilyenek pl. a 138, 141, 163, 164, 244, 266, 278. Ez litván sajátosság! Olyan mintha a könyvkötőmester nem tudott volna választani az Alpokon inneni és túli reneszánsz között, s ezért mindkettőt használta.

Laucevičius gyönyörű kötete — mindössze 2000 példányban jelent meg — a kötéskutatóknak alapvető kézikönyve lesz, de könyvbarátoknak és gyűjtőknek is öröme telik benne. Bár Magyarországon jelenleg meg hasonló album, szép könyvek, művészeti kötetstáblák nálunk is akadnak bőven!

ROZSONDAI MARIANNE

TARTALOM

<i>Jánosí Moníka</i> : A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek	225
<i>Kerényi Ferenc</i> : A kolozsvári—debreceni színtársulat könyvtára 1810-ben	255
<i>T. Erdélyi Ilona</i> : Erdélyi János könyvtára az 1840-es években	268
<i>Kisasszonyi Éva</i> : A Szekszárdi Polgári Olvasókör története 1871—1918-ig	280
<i>Varga Sándor</i> : A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a fordulat évében ...	291
<i>Borsa Gedeon</i> : A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája	303

KÖZLEMÉNYEK

<i>Pajorin Klára</i> : David Verbec könyvtárának töredéke a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban	314
<i>Kókay György</i> : Bessenyei György és a bécsi Hofbibliothek	322
<i>Mészáros István</i> : Napóleon-vonatkozású hazai tankönyvek a XIX. század elejéről	327
<i>Boda Miklós</i> : Egy 1859-ben kiadott „Nevelési kalauz” és a könyvkereskedői pálya	332
<i>Batári Gyula</i> : Az első bukaresti magyar nyelvű hírlap	355
<i>Szilágyi Ferenc</i> : A Dorottya ismeretlen illusztrált kiadása	339
<i>Fried István</i> : Egy elfelejtett Vörösmarty-kiadás	343
<i>Sonkoly István</i> : A „Huszadik Század” és a zene	346
<i>Markovits Györgyi</i> : A bécsi „Új világ” (1920)	349

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Zsindely, Endre</i> : Szenci Molnár Albert mint „Boeszkai Apológiájá”-nak kiadója ...	353
<i>V. Kovács Sándor</i> : Újabb olmtüzi hungarika a 16. századból	355
<i>Jankovics József</i> : Kétes provenienciájú Bethlen Miklós-művek	356
<i>Pavercsik Ilona</i> : Néhány impresszum nélküli löcei nyomtatvány megjelenési idejének meghatározása	359

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Az Allgemeine Literatur Zeitung és a magyar jakobinus mozgalom ..	364
<i>Nagy Sz. Péter</i> : A Toll (1929—1938) repertóriumra	365
<i>B. Juhász Erzsébet</i> : Tíz évszázad cseh könyvművészete	369
<i>Rezessy Zoltán</i> : Közléstudomány	370
<i>Róka Jolán</i> : Publishing History	374
<i>Vásárhelyi Judit</i> : Az angolszász XVIII. századi bibliográfia a vállalkozás folyóiratainak tükrében	375

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1977-ben. Összeáll. <i>Madás Edit</i> , <i>Szelestei N. László</i>	376
---	-----

SZEMLE

A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850—1870. Bp. 1977. (<i>Kemény G. Gábor</i>)	383
Jakó Zsigmond: Philobiblon Transilvan. Bucureşti, 1977. (<i>Vásárhelyi Judit</i>)	385
Wehli Tünde: Az admonti biblia. Bp. 1977. (<i>Kovács Zoltán</i>)	386
Tótfalusi Kis Miklós halotti kártája. Bp. 1978. (<i>Varga Imre</i>)	387
Székesfehérvári schematismus. 1977. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	388
Magyar—szovjet politikai plakátok 1917—1977. (<i>Indali György</i>)	389
L. E., Tatarinova: Isztorija ruszskoj literaturü i zsurnalisztiki pervoj polovinü XVIII veka. Moszkva, 1974. (<i>Róka Jolán</i>)	389
L. V., Petrov: Maszszovaja kommunikacija i iszkuszsztvo. Leningrad, 1976. (<i>Róka Jolán</i>)	390
Bieñkowska, Barbara: Staropolski świat ksiązek. Wrocław, 1976. (<i>Hopp Lajos</i>) ...	390

Marx, A.: Bibliographical Studies and Notes on Rare Books and Manuscripts in the Library of the Jewish Theological Seminary of America. New York, 1977. (<i>Scheiber Sándor</i>)	391
Callmer, Christian: Königin Christina. Ihre Bibliothekare und Ihre Handschriften. Stockholm, 1977. (<i>Körmeny Kinga</i>)	392
Laucevičius, Edmundas: XV—XVIII. a. knygu įrašimai Lietuvos bibliotekose. Vilnius, 1976. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	394

TABLE DES MATIÈRES

<i>Jánosi, Monika</i> : Les codex contenant les lois de saint Étienne de Hongrie	225
<i>Kerényi, Ferenc</i> : La bibliothèque de la troupe théâtrale de Kolozsvár—Debrecen en 1810	255
<i>T. Erdélyi, Ilona</i> : La bibliothèque de János Erdélyi	268
<i>Kisasszonyi, Éva</i> : L'histoire du Cercle-bibliothèque Bourgeois de Szekszárd 1871—1918	280
<i>Varga, Sándor</i> : L'édition et le commerce du livre Hongrois en 1948, l'année du tournant	291
<i>Borsa, Gedeon</i> : Quelques problèmes de la recherche des hungarica personnels	203

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Pajorin, Klára</i> : Un fragment de la bibliothèque de David Verbec dans la Bibliothèque d'Histoire Médicale Semmelweis	314
<i>Kókay, György</i> : György Bessenyei et la Hofbibliothek de Vienne	322
<i>Mészáros, István</i> : Quelques livres d'école hongrois ayant un rapport avec Napoléon, du commencement du XIX ^e siècle	327
<i>Boda, Miklós</i> : Un „Guide d'éducation” publié en 1859 et le métier de libraire	332
<i>Batári, Gyula</i> : La première revue de langue hongroise de Bucarest	335
<i>Szilágyi, Ferenc</i> : Une édition illustrée inconnue de „Dorottya” de Csokonai	339
<i>Fried, István</i> : Une édition de Vörösmarty oubliée	343
<i>Sonkoly, István</i> : La revue „Huszadik Század” (1) „Vingtième Siècle” et la musique	346
<i>Markovits, Györgyi</i> : Le „Új Világ” („Monde Nouveau”) de Vienne (1920)	349

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Zsindely, Endre</i> : Albert Szenci Molnár, l'éditeur de l'„Apologie de Bocskai”	353
<i>V. Kovács, Sándor</i> : Un imprimé hongrois nouveau d'Olmütz, du XVI ^e siècle	355
<i>Jankovics, József</i> : Des oeuvres de Miklós Bethlen ayant une provenance douteuse	356
<i>Pavercsik, Ilona</i> : La détermination de la date de parution de quelques imprimés sans date de Lőcse	359

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : La revue Allgemeine Literatur Zeitung et le mouvement jacobin hongrois	364
<i>Nagy Sz., Péter</i> : Le répertoire de la revue „Toll” („Plume”)	365
<i>B. Juhász, Erzsébet</i> : Dix siècles de l'art du livre tchèque	369
<i>Rezessy, Zoltán</i> : La science de la publication	370
<i>Róka, Jolán</i> : Publishing History	374
<i>Vásárhelyi, Judit</i> : La bibliographie anglo-saxonne du XVIII ^e siècle reflétée par l'entreprise	375

BIBLIOGRAPHIE

La littérature spéciale de l'histoire du livre en 1977. Rédigée par <i>Edit Madas, László Szelestei N.</i>	376
--	-----

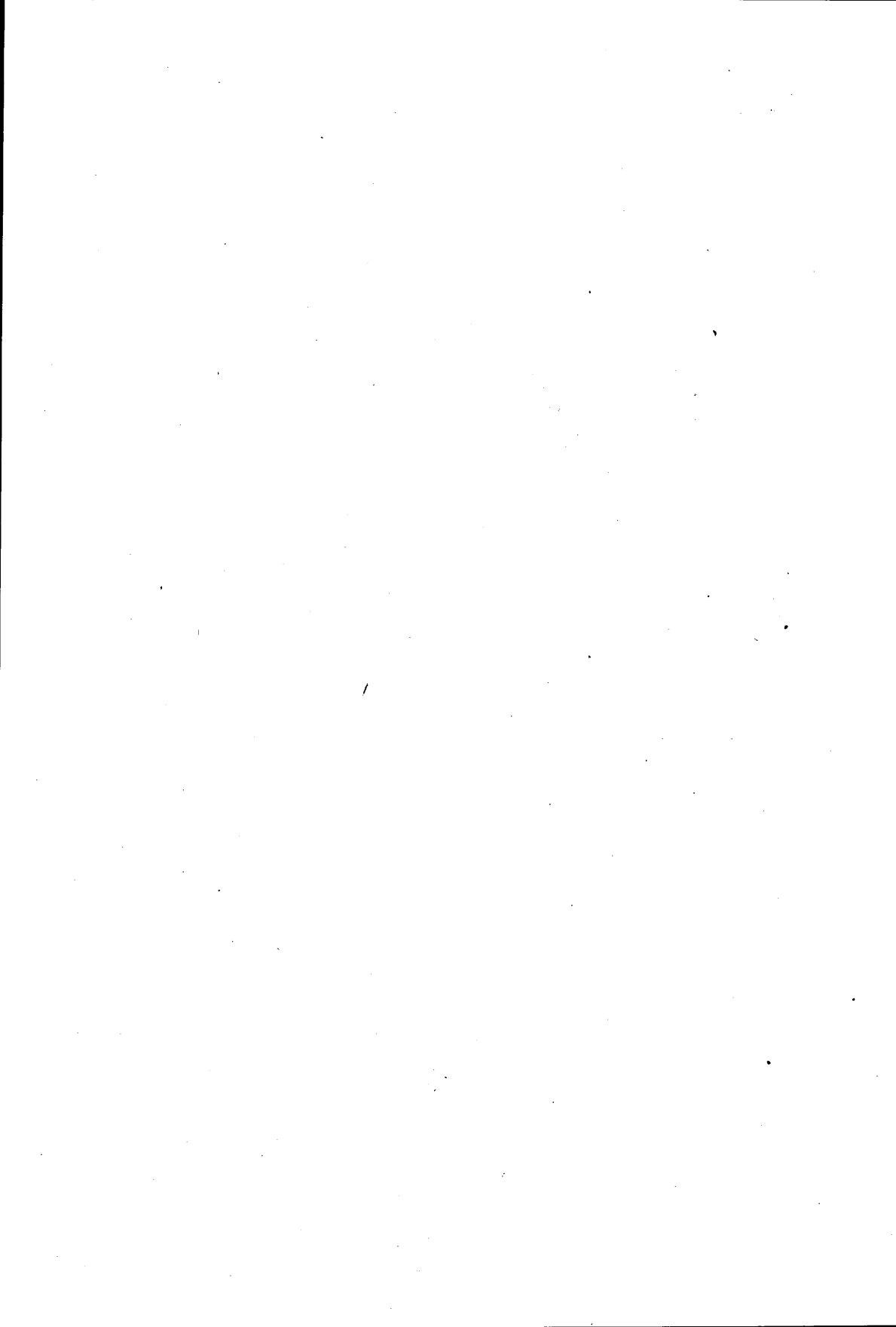

REVUE

La bibliographie de l'éthnographie hongroise 1850—1970. Bp. 1977. (<i>Kemény G., Gábor</i>)	383
Jakó, Zsigmond: Philobiblon Transilvan. Bucureşti, 1977. (<i>Vásárhelyi, Judit</i>)	385
Wehli, Tünde: La bible Admonti, Bp., 1977. (<i>Kovács, Zoltán</i>)	386
La charte mortuaire de Miklós Tótfalusi Kis. Bp. 1978. (<i>Varga, Imre</i>)	387
Le schématisation de Székesfehérvár. 1977. (<i>V. Kovács, Sándor</i>)	388
Des placards politiques hungaro-soviétiques 1917—1977. (<i>Indai, György</i>)	389
L. E. Tatarinova: Isztorija ruszskoj literaturi i zurnalistsziki pervoj polovini XVIII veka. Moszkva, 1974. (<i>Róka, Jolán</i>)	389
L. V. Petrov: Maszszovaja kommunikacija i iszkuszsztvo. Leningrad, 1976. (<i>Róka, Jolán</i>)	390
Bieńkowska, Barbara: Staropolski świat książek. Wrocław, 1976. (<i>Hopp, Lajos</i>)	390
Marx, A.: Bibliographical Studies and Notes on Rare Books and Manuscripts in the Library of the Jewish Theological Seminary of America. New York, 1977. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	391
Callmer, Christian: Königin Christina. Ihre Bibliothekare und ihre Handschriften. Stockholm, 1977. (<i>Körmendy, Kinga</i>)	392
Laucevičius, Edmundas: XV—XVIII. a. knygų irišimai Lietuvos bibliotekose. Vilnius, 1976. (<i>Rozsonai, Marianne</i>)	394

1828—1978
MEGJELENT AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS
150. ÉVÉBEN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat nyomdába érkezett: 1978. VI. 27 — Terjedlem: 15,4 (A/5) ív
78.6084 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 40 Ft

Előfizetés egy évre: 60 Ft

INDEX: 25543
ISSN: 0025-0171